

ΠΟΙΑΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
+700 ΒΕΡΟΙΑΣ
Αριθ. εις 164
Εξ αγοράς

GRVER - 00060

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

700 Δρ. Ε. 6. 164

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑΣ

ΥΠΟ

Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ

Ἰφηγγητοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίῳ
καὶ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων

ΜΕΤΑ 63 ΕΙΚΟΝΩΝ

Δρ. Ε. 6. 164

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ
10—ΟΔΟΣ ΟΜΗΡΟΥ—10

1884

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ
συγγραφέως θεωρεῖται κλοπιμαῖον καὶ καταδιώ-
κεται κατὰ τὸν νόμον.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οὐδεμία ἐπιστήμη εἶνε τοσοῦτον προσιτὴ εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, ὅσον ἡ Ἀρχαιολογία, διότι ἡ Ἑλλὰς ἔνεκα τῶν πολλῶν καὶ μεγαλοπρεπῶν αὐτῆς ἀρχιτεκτονικῶν καὶ πλαστικῶν μνημείων εἶνε ἡ μήτηρ καὶ τροφὸς τῆς ἐπιστήμης ταύτης· καὶ ὅμως οὐδεμία ἐπιστήμη εἶνε ἴσως τοσοῦτον παρημελημένη παρ' ἡμῖν, ὅσον ἡ Ἀρχαιολογία! Τὰ αἷτια δὲ τούτου εἶνε πολλά· καὶ τούτων βεβαίως εἶνε ἡ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ ἑλλειψις καταλλήλου περὶ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης συγγράμματος. Καὶ ὑπάρχουσι μὲν δύο τοιαῦτα, τὸ τοῦ Κουτσοῦ («Ἐγχειρίδιον τῆς Ἱστορίας τῶν τεχνῶν» 1841.) καὶ τὸ τοῦ κ. Ραγκαβῆ («Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Καλλιτεχνίας» 1865.), ἀλλὰ τὰ βιβλία ταῦτα, ὅσον κάλλιστα καὶ ἂν ἦσαν, ὅτε ἐξεδόθησαν, σήμερον εἶνε ὅλως σχεδὸν ἄχρηστα, διότι τσαῦτα μνημεῖα ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα καὶ οὕτως αἱ ἀρχαιολογικαὶ σπουδαὶ δι' αὐτῶν ἐξήρθησαν, ὥστε ἡ ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων Ἱστορία τῆς τέχνης γενικὴν ὑπέστη ἀνατροπὴν καὶ ὑπὸ νέαν ὅλως φάσιν ἀνεφάνη.

Τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης συμφώνως πρὸς τὰς νεωτάτας ταύτας ἀνακαλύψεις καὶ ἐρεῦνας προβάλλομαι νὰ ἐκθέσω ἐν τῷ ἀνὰ χεῖρας βιβλίῳ, ἐπιθυμῶν νὰ παράσχω οὕτω κατάλληλον βοήθημα τοῖς θέλουσι νὰ σχηματίσωσιν ἔννοιάν τινα τῆς ἐπιστήμης τῆς Ἀρχαιολογίας, καὶ μάλιστα τοῖς ἀκροωμένοις τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ

παραδόσεών μου. Συμφώνως δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν μου τοῦτου δὲν ἐκτείνομαι εἰς μεγάλας καὶ διεξοδικὰς θεωρίας, ἀλλ' ἐκθέτω συντόμως αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐπιπροσθέτων πανταχοῦ τὰς πηγὰς καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, ἵνα οὕτω παρέχω τοῖς περὶ ἐκάστου ζητήματος λεγομένοις τὸ ἀναγκαῖον ἐπιστημονικὸν κύρος, καὶ ἵνα καθιστῶ προσέτι δυνατόν τὸν ἔλεγχον αὐτῶν. Ἀλλ' ὑπὲρ πάν ἄλλο προσπαθῶ νὰ χαρακτηρίξω, ὅσον τὸ δυνατόν ὠρισμένως καὶ σαφῶς, τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς τέχνης καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας ἐκάστου καλλιτέχνου, ὥστε εὐκόλως νὰ δύναται νὰ ἐννοῇ ὁ ἀναγνώστης, κατὰ τί διαφέρουσι π. χ. οἱ ἀρχαῖκοι ναοὶ ἀπὸ τοὺς τῆς ἀκμῆς τῆς τέχνης, κατὰ τί διαφέρουσιν οἱ θεοὶ τῆς Ε'. ἐκατονταετηρίδος ἀπὸ τοὺς τῆς Δ', εἰς τί συνίσταται ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Κालάμιδος, τοῦ Πολυκλείτου καὶ τοῦ Λυσίππου, τοῦ Σκόπα καὶ τοῦ Πραξιτέλους, καὶ κατὰ τί διαφέρουσιν οὗτοι ἀπ' ἀλλήλων κτλ.

Τοιοῦτος εἶνε ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου μου τοῦτου, προϊόντος πολυετοῦς διδασκαλίας καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν, ὃν κρίνω ἀναγκαῖον νὰ προείπω εἰς τὸν ἐπιχειροῦντα νὰ ἀναγνώσῃ αὐτό.

Ἐν Ἀθήναις, μηνὶ Ἀπριλίῳ 1884.

Η. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εἰσαγωγή.....	1- 21
Φάσεις καὶ περίοδοι τῆς Ἑλληνικῆς Καλλιτεχνίας.....	22- 26

ΒΙΒΛΙΟΝ Α'. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ Α'. ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἀκροπόλεις : Τείχη. - Πύλαι	29- 37
Τάφοι : Οἱ λεγόμενοι θησαυροί. - Πυραμίδες. - Τύμβοι. - Λαξευτοὶ τάφοι.....	37- 45
Ναοὶ καὶ οἰκίαι	46- 48

ΤΜΗΜΑ Β'. Η ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Νεωδομίαι : Ἀνάπτυξις τοῦ ναοῦ. - Ὁ ναὸς ἐν τῇ τελειότητι αὐτοῦ. - Δωρικὸς ρυθμός. - Ἰωνικὸς ρυθμός. - Χαρακτήρ τῶν δύο ρυθ- μῶν. - Κορινθιακὸν κιονόκρανον	50- 81
Διάφορα οἰκοδομήματα : Ἐπιτάφια μνημεῖα. - Στοαί. - Παλαι- στραι καὶ Γυμνάσια. - Στάδια καὶ Ἰππόδρομοι. - Θέατρα καὶ Ὀδεῖα. - Ἰδιωτικὴ οἰκία.....	82- 89
Ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ : Οἰκοδομήματα τοῦ προϊστορικοῦ τρόπου. - Δω- ρικοὶ ναοί. - Ἰωνικοὶ ναοί. - Δημόσια οἰκοδομήματα	90-102
Β'. Ἐκατονταετηρίδες : Οἰκοδομήματα Ἀθηνῶν. - Ναοὶ ἐν τῇ λοι- πῇ Ἀττικῇ. - Ναοὶ ἐν Πελοποννήσῳ. - Ναοὶ ἐν Σικελίᾳ καὶ κάτω Ἰταλίᾳ. - Ναοὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. - Θέατρα καὶ ἄλλα οἰ- κοδομήματα. - Ρυμιτομία πόλεων.....	103-126
Δ'. Ἐκατονταετηρίδες : Οἰκοδομήματα Ἀθηνῶν. - Ναοὶ Πελο- ποννήσου. - Οἰκοδομήματα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.....	127-133
Ἐποχὴ τῆς παρακμαζούσης τέχνης : Οἰκοδομήματα ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ. - Οἰκοδομήματα ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι.....	133-140

ΤΜΗΜΑ Γ'. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΝ ΡΩΜΗ

'Ελληνορρωμαϊκὸν ἀρχιτ. σύστημα : Κιονοδομία. - Τοξοδομία. - Οἰκοδομήματα	144-150
'Ιστορικὴ ἔκθεσις τῶν μνημείων τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς 'Αρχιτεκτονικῆς.....	150-158

ΒΙΒΛΙΟΝ Β'. ΠΛΑΣΤΙΚΗ

ΜΗΜΑ Α'. ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΛΑΣΤΙΚΗ

Προμήρειος Πλαστική : Λιθουργία καὶ μνημεῖα Γλυπτικῆς. - Μεταλλουργία. - Ξοανοποιία	162-169
'Η καθ' 'Ομηρον Πλαστική : Ξοανοποιία καὶ ξυλουργία. - Μεταλλουργία. - Πηλοπλαστική.....	169-172

ΤΜΗΜΑ Β'. Η ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΛΑΣΤΙΚΗ

'Εφευρέσεις καὶ διάδοσις τῆς Πλαστικῆς : Ξυλογραφία καὶ ξοανοποιία. - Πηλοπλαστική. - Χαλκοπλαστική. - Μαρμαροπλαστική.....	174-195
'Ελευθέρα ἀνάπτυξις τῆς Πλαστικῆς : 'Εργαστήριον Διπλόνου καὶ Σκύλλιδος. - 'Εργαστήριον ἐν Σπάρτῃ. - 'Αργεῖον ἐργαστήριον. - 'Εργαστήριον Σικυῶνος. - 'Εργαστήριον Αἰγίνης. - 'Αττικὸν ἐργαστήριον. - 'Η Πλαστικὴ ἐν τῇ λοιπῇ 'Ελλάδι.....	195-217
Παρασκευὴ πρὸς τελειοποίησιν τῆς Πλαστικῆς : Κάλαμις. - Πυθαγόρας. - Μύρων	218-226
Ε'. 'Εκατονταετηρίς : Φειδίας. - Μαθηταὶ καὶ σύγχρονοι Φειδίου. - Πλαστικὰ ἐν Αἰγίνῃ ἔργα. - Πολύκλειτος. - Μαθηταὶ Πολυκλείτου. - 'Η Πλαστικὴ ἐν τῇ λοιπῇ 'Ελλάδι	226-268
Δ'. 'Εκατονταετηρίς : Πραξιτέλης καὶ οἰκογένεια αὐτοῦ. - Σκόπας. - Σύγχρονοι Σκόπα καὶ Πραξιτέλους. - Λύσιππος. - Καλλιτέχναι ἐν τῇ λοιπῇ 'Ελλάδι.....	268-290
'Εποχὴ τῆς παραμυζούσης τέχνης : Μαθηταὶ Πραξιτέλους καὶ Λυσίππου. - 'Η Πλαστικὴ ἐν Ρόδῳ. - 'Η Πλαστικὴ ἐν Περγάμῳ. - 'Η Πλαστικὴ ἐν τῇ λοιπῇ 'Ανατολῇ.....	290-302

ΤΜΗΜΑ Γ'. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΛΑΣΤΙΚΗ ΕΝ ΡΩΜΗ

'Ελληνικὴ Πλαστικὴ ἐν Ρώμῃ : Νέον ἀττικὸν ἐργαστήριον. - 'Εργαστήριον Πασιτέλους καὶ ἑτεροὶ καλλιτέχναι. - 'Ελληνορρωμαϊκὴ Πλαστικὴ μέχρι 'Αδριανοῦ. - Παρακμὴ τῆς Πλαστικῆς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν 'Αντωνίων.....	303-318

Προσάρτημα Πλαστικής

Νομισματοποιεία	219-322
Ψηφογλυφία.....	323-324

ΒΙΒΛΙΟΝ Γ'. ΓΡΑΦΙΚΗ

Η ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΙΚΗ

Προελληνική Γραφική : Γραφαὶ ἐπὶ παναρχαίων ἀγγείων. - Ἡ καθ' Ὁμηρον Γραφική	326-328

Η ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΙΚΗ

Ἀρχαῖκή Γραφική : Ζωγράφοι βελτιώσαντες τὴν τέχνην. - Ἀγ- γεῖα τοῦ ἀσιατικοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου ρυθμοῦ.....	329-332
Ἀκμάζουσα Γραφική : Ἀρχαιότερα Γραφική. - Νεωτέρα Γρα- φική. - Ἀγγεῖα τοῦ αὐστηροῦ καὶ τοῦ καλοῦ ρυθμοῦ.....	333-343

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝ ΡΩΜΗ

Παρακμάζουσα Γραφική.....	344-346
Ἡ Ἑλλην. Γραφική ἐν Ρώμῃ καὶ ταῖς ρωμαϊκαῖς Ἐπαρ- χίαις	347-351
Παροράματα.....	σελ. η'.

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ

Σελ.	Στίχ.	Ἄρθ.	Γράφε
3	33	τοπιογραφίαν	τοπιογραφίαν
9	23	νέω	νέω
11	20	M. X.	Π. X.
17	14	1768	1764
20	26	βρεταννικοῦ	βρεττανικοῦ
23	18	εγγώριον	εγγωρίαν
30	4	ὦν τὸ μὲν πρῶτον	ὦν τὸ πρῶτον
35	3	τοῖς ἐσωτερικοῖς	ταῖς ἐσωτερικαῖς
38	4	στενωτέραν	στενωτέραν
52	24	στατιστικὴν	στατικὴν
53	30	Κλειτίου	Κλιτίου
62	34	γοργόνεια	γοργόνεια
63	6	σῶζεται	δείκνυται
68	6	θησαυροφυλάκειον	θησαυροφυλάκιον
72	35	mutui	mutuli
76	2	εἰκ. 21 καὶ 22	εἰκ. 22 καὶ 23
77	31	εὐρεθεῖσαι	εὐρεθεῖσιν
78	35	προεξεχόντων	προεξεχουσῶν
83	2	πλάκες	πλάκες
86	5	τῷ ἐν Ἀφροδισιάδῃ	ἐν τῷ ἐν Ἀφροδισιάδῃ
92	10	ἐρυθρῶ	ἐρυθρώδει
93	29	πλάτος 83	πλάτος 43
97	6	στέγης	ὀροφῆς
103	4	114=475	114, 2=474
105	7	ἐπανάληψιν	ἐπαναλήψεως
107	28	ἀφ' ἧς ἔκειντο	ἐφ' ἧς ἔκειντο
132	17	Ἀλικαρνασσῶ	Ἀλικαρνασσῶ
144	1	ἄλλα	ἀλλὰ
»	8	κομφότερον	κομφότατον
147	14	χωρητικότητας	χωρητικότητας
153	25	Παλατίου	Παλατίου
154	5	Γλάδιον	Φλάδιον
157	9	σιδῶν	κιδῶν
173	13	ἐγγωρίου	ἐγγωρίας
174	7	ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.	ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.
176	3	αὐτοῦ	οὔτε αὐτοῦ
190	15	Χίος	Χίος
194	12	Κεδρινὸν	Κεδρηγόνον
204	10	χλαμίδα	χλαμίδα
212	15	κόμη	κόμη
216	8	τοῖς νήσοις	ταῖς νήσοις
229	8	Ἰμερίου	Ἰμερίου
240	3	Ἀλχομενῶν	Ἀλχομενῶν
282	26	Σαράπιδι	Σαράπιδι
293	9	ἀποδώσωμεν	ἀποδώσωμεν
295	13	παῖδας	παῖδας
297	17	117—	217—
302	21	ὀρθώτερον	ὀρθότερον
303	15	Καπούνην	Καπὺνην
303	21	Νοθίλιος	Νοθίλιωρ
304	10	intelligentes	intelligentes
305	13	διαδόσαντας	διαδῶσαντας
307	1	Plidiae	Phidiae
328	28	εἶε	ἦε

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I

Αἱ καλὰ τέχναι.

Τέχνη καλεῖται ἐν γένει πᾶσα δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου σκοπὸν ἔχουσα τὴν πλήρωσιν τῶν βιωτικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν ἢ τὴν τέρψιν καὶ ψυχαγωγίαν αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν πρώτη καλεῖται βιομηχανία ἢ βάντασος τέχνη, καθ' ὅσον πρὸς ἐξάσκησιν αὐτῆς ἀπαιτοῦνται μᾶλλον σωματικαὶ ἢ διανοητικαὶ δυνάμεις, ἡ δὲ δευτέρα ἐλευθέριος τέχνη, ἅτε τοῖς ἐλευθερίως πεπαιδευμένοις πρέπουσα. Ἐπειδὴ δ' αὕτη ἐπιδιώκει τὴν παράστασιν τοῦ καλοῦ, διότι μόνον διὰ τούτου δύναται νὰ τέρπῃ τὴν ψυχὴν ἡμῶν, καλεῖται πρὸς τούτοις καλὴ τέχνη, καλλιτεχνία. Καὶ εἶνε μὲν αἱ καλὰ τέχναι πολλαὶ καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ διὰ διαφόρων μέσων ἐμφανίζονται, εἰδικῶς ὁμῶς καλὰ τέχναι, καὶ περιληπτικῶς Καλλιτεχνία, λέγονται αἱ τέχναι ἐκείναι, αἵτινες τῇ βοηθείᾳ βανύσων τεχνῶν ἀποτυποῦσιν ἐπὶ τῆς ὕλης τὰ δημιουργήματα αὐτῶν, καὶ οὕτως ὑποπίπτουσι ταῦτα εἰς τὴν ὄρασιν ἡμῶν, ἥτοι ἡ Ἀρχιτεκτορική, ἡ Πλαστική, καὶ ἡ Γραφική, αἵτινες εἶνε αἱ κατ' ἐξοχὴν δημιουργικαὶ τέχναι καὶ καλοῦνται πρὸς τούτοις, κατὰ Πλάτωνα, εἰκαστικαὶ καὶ εἰδωλοποιητικαί. Ἡ ἱστορία δὲ τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔθνεσιν ἀναπτύξεως, προόδου καὶ πτώσεως, τῶν τεχνῶν τούτων ἀποτελεῖ τὴν ἐπιστήμην τῆς Ἀρχαιολογίας, κατὰ τὴν εἰδικὴν τῆς λέξεως ταύτης σημασίαν.

Ἐκ τῶν τριῶν δὲ ρηθειςῶν τεχνῶν ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ δὲν ἔχει κυρίως συγκεκριμένον τι ὑπόδειγμα πρὸς ἀπομίμησιν, ἀλλὰ παράγει τὰ δημιουργήματά της διὰ καταλλήλου ἐφαρμογῆς μαθηματικῶν κανόνων καὶ γεωμετρικῶν σχημάτων. Εἶνε δὲ τέχνη πρακτικὴ καὶ ταῖς τοῦ ἀνθρώπου χρείαις ὑπηρετικὴ· ἀλλ' ἐν ᾧ ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἀνάγκας ταύτας καὶ ἱκανοποιεῖ αὐτάς, ἐπιδιώκει συγχρόνως τὴν παράστασιν τοῦ καλοῦ, δίδει δηλ. εἰς τὰ ἔργα της τοιαύτην τινὰ μορφήν καὶ διάταξιν, ὥστε συνδυάζουσα τὸ σκόπιμον μετὰ τοῦ καλοῦ τέρπει τὸν θεατὴν. Πρὸς ἐκπλήρωσιν δὲ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς τοῦτου προσλαμβάνει πολλάκις ὡς βοηθοὺς καὶ τὰς δύο ἑτέρας τέχνας, αἵτινες συνυπάρχουσιν οὕτω τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ ὑποτάσσονται εἰς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς. Καίπερ δ' οὕσα τέχνη κατ' οὐσίαν μαθηματικὴ, οὐχ ἥτιον ἀπομιμεῖται σχήματα καὶ μορφὰς οὐ μόνον ἐκ τῆς ἀνοργάνου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ὁργανικῆς φύσεως, καὶ οὕτω γίνεται καὶ εἰδωλοποιητικὴ τέχνη.

Αἱ δύο δ' ἑτεραι τέχναι προτίθενται τὴν μίμησιν τῆς φύσεως καὶ μάλιστα τῶν ἐν αὐτῇ ζῳικῶν ὄντων, διαφέρουσιν ὅμως κατὰ τὰ μέσα καὶ τὸν τρόπον τῆς παραστάσεως. Ἡ μὲν Πλαστικὴ παριστᾷ διὰ διαφόρων στέρεων ὕλων τὰ ὑποκείμενά της ὑπὸ τὰς τρεῖς αὐτῶν διστάσεις, ἥτοι τοιαῦτα οἷα ὑπάρχουσιν, ἡ δὲ Γραφικὴ ἢ Ζωγραφικὴ, διὰ γραμμῶν, διὰ φωτὸς καὶ σκιᾶς καὶ τῶν διαφόρων χρωμάτων, εἰκονίζει ἐπὶ ὀμαλῆς ἐπιφανείας μόνον ὅψιν τινὰ τῶν σωμάτων, τοιαύτην, οἷα ὑποπίπτει εἰς τὴν ὄρασιν ἡμῶν. Ἐκ τούτων δὲ δήλον, ὅτι ἡ μὲν Πλαστικὴ ἀπεικονίζει μόνον τὰ σώματα ἐκείνα, ἅτινα ἔχουσιν ὀρισμένον καὶ μόνιμον σχῆμα καὶ διὰ βεβαίον γραμμῶν περιγραπτόν, καὶ ταῦτα ἐγγὺς καὶ ὑπὸ τὰ βλέμματα τοῦ θεατοῦ κείμενα, διότι ἡ ἀπόστασις συντράσσει τὰς γραμμὰς ἐν τῇ ὁράσει, ἐν ᾧ ἡ τέχνη αὕτη δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ τὰ σώματα τοιαῦτα, οἷα φαίνονται, ἡ δὲ Γραφικὴ εἰκονίζει ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πίνακος πάντα τὰ σώματα, τὰ

τε ἐγγὺς καὶ τὰ μακρὰν κείμενα, τὰ στερεὰ καὶ τὰ ρευστά, τὰ μετέωρα, καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι ὑποπίπτει εἰς τὴν ὕψαιον. Οὕτως ἡ Πλαστικὴ εἶνε ἱκανῶς περιορισμένη, καὶ ἔνεκα μάλιστα τοῦ ἀκατεργάστου τῶν ὕλων, ὧν ποιεῖται χρῆσιν, ἀσχολεῖται σχεδὸν μόνον περὶ τὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἐν ᾧ ἡ Γραφικὴ, ἡ εὐχερῶς μεταχειριζομένη τὰ πρὸς παράστασιν ἀπλούστατα αὐτῆς μέσα, περιλαμβανεῖ εἰς τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων τῆς πάντα τὰ ἐν τῇ ὀργανικῇ τε καὶ ἀνοργάνῳ φύτει, καὶ ἐν γένει πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ ὁρατόν.

Διακρίονται δὲ τὰ ἔργα τῆς Πλαστικῆς (α). εἰς ἀγάλματα ἢ ἀνδριάντας, ἐξ ὧν αὕτη καλεῖται ἀγαλματοποιία ἢ ἀνδριαντοποιία καί, κατ' Ἀθηναίον, «ποίησις περιφανῶν ζώων» β'.) εἰς τὰ ἐπὶ ἐπιπέδῳ ἐπιφανείας, τὰ ὡς πρὸς τοῦτο συγγενῇ τῇ ζωγραφικῇ, ἐξεργασμένα ἔργα, τὰ καλούμενα ἀνάγλυφα, ἅτινα διακρίνονται εἰς ἔκτυπα καὶ πρὸςτυπα, καθ' ὅσον ἐξέχουσι τῆς ἐπιφανείας πλείντερον ἢ ὀλιγώτερον (hauls et bas-reliefs,) καὶ γ'.) εἰς τὰς κοίλας γλυφὰς ἢ κοιλανὰ γλυφα (bas-reliefs creux), ὧν αἱ μὲν μορφαὶ εἶνε ἐπίπεδοι, τὸ δὲ ἐμβυθδὸν κεκοιλωμένον. Ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τάσσεται καὶ ἡ γλυφικὴ ἢ σφραγιδογλυφία, ἥτις διαφέρει αὐτῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι αἱ μορφαὶ εἰσέχουσιν ἀντὶ νὰ ἐξέχωσι τῆς ἐπιφανείας, εἶνε δηλ. ἐν εἰσοχῇ ἐγγεγλυμμένα. Συγγενὴς πρὸς τὴν γλυφικὴν ταύτην εἶνε ἡ δι' αὐτῆς σχηματίζουσα τοὺς τύπους τέχνη τοῦ κόπτειν νομίσματα. Ἐκ τῆς ὕλης δὲ, ἥς χρῆσιν ποιεῖται ἡ πλαστικὴ, καλεῖται χαλκοπλαστικὴ, λιθοδοσία, λεγαυτοουργία, ξυανοποιία, πηλεπλαστικὴ κτλ.

Ἡ δὲ Γραφικὴ μεταχειρίζεται ὅτε μὲν ἐν χρῶμα, καὶ τότε τὰ ἔργα αὐτῆς καλοῦνται μονοχρώματα, ὅτε δὲ πολλά, ὅσον ἔνεστι τὴν φύσιν ἀπομιμούμενα, καὶ τότε δὲν εἶνε πλέον σκιαγραφία ἢ ἰχνογραφία, ἀλλὰ ζωγραφία. Ἐκ τῶν παραστάσεων δ' αὐτῆς διαιρεῖται εἰς ἀνθρωπογραφίαν ἢ ιστορικὴν ζωγραφίαν, τοπειογραφίαν (paysage), σκηνογρα-

gíar, ρωπογραφίαι (genre), ποικιλιματογραφίαι, γελοιογραφίαι κτλ.

Μετὰ τὰ γενικά ταῦτα περὶ τῶν προκειμένων τριῶν καλῶν τεχνῶν, μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀναπτύξεως τῆς Καλλιτεχνίας.

II

Ἀνάπτυξις τῆς Καλλιτεχνίας ἐν γένει καὶ ἰδίως ἐν Ἑλλάδι.

Ὡς περὶ ὁ ἄνθρωπος μετεχειρίσατο κατ' ἀρχὰς ἀπλοῦς τινας φθόγγους πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἑαυτοῦ διανοημάτων καὶ τῶν διαφορῶν ἐντυπώσεων, ἃς ἐπενήργουν ἐπ' αὐτοῦ αἱ ποικίλαι καὶ μυστηριώδεις τῆς φύσεως δυνάμεις, οὕτω προέβη καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν ἔργων τινῶν, ἀπλουστάτων καὶ ἀκατεργάστων, πρὸς πλήρωσιν τῶν φυσικῶν καὶ ἡθικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν. Ὁ ἀρχικὸς ἄνθρωπος εὗρέθη ἐκτεθειμένος εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀτμοσφαίρας, εἰς τὸ ψῦχος καὶ τὴν θερμότητα, δι' ὃ κατεσκεύαζε πρὸς κατοικίαν καλύβας, δι' ἐπισωρεύσεως καὶ ἐπ' ἀλλήλων ἐπιθέσεως ξύλων ἢ λίθων, καὶ σπήλαια ἐντὸς βράχων. Διὰ λίθων δὲ μεγάλων καὶ ἀξέστων κατεσκεύαζε πρὸς τούτοις ἰσχυρὰν τεῖχος περικλεῖον τὴν κατοικίαν του, ἵνα δύναται οὕτω νὰ ἀποφεύγῃ τὰς ἐξωθεν γιγνομένας αὐτῷ προσβολὰς καὶ ἐφόδους. Πρὸς διατήρησιν δὲ ἑαυτοῦ εἶχεν ἀνάγκην παρασκευῆς καὶ προσλήψεως τροφῶν, δι' ὃ κατεσκεύαζε διάφορα ἐργαλεῖα καὶ ἀγγεῖα. Ὁ ἄνθρωπος ἡσθάνετο πρὸς τούτοις φυσικὴν στοργὴν πρὸς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του· διὰ τοῦτο, ὅσάκις τις τῶν οἰκείων ἀπέθνησκεν, ἔθαπτεν αὐτὸν εὐλαβῶς ἐντὸς τῆς γῆς, ἐπιθέτων δὲ ἐπὶ τοῦ τάφου χῶμα, κατεσκεύαζεν οὕτω τεχνητὸν λόφον ἀναμιμνήσκοντα τοῖς ζῶσι τὸν φίλτατον ἀποιχόμενον. Βαθμὸν ὅμως ἐπεξεργάζεται τὰ ἔργα ταῦτα, καὶ ὁρμώμενος ἐξ ἐμφύτου τινὸς δυνάμεως προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὰ μορφήν κανονικωτέραν, τουτέστι προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ

αὐτὰ ὥραϊα, τὸσον ὥραϊα, ὅσον βαθμηδὸν αἰθάνεται καὶ δύνανται· τοῦτο δὲ κατορθώνει ἀποβλέπων εἰς τὴν φύσιν, εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, καὶ ἀπομιμούμενος τὰ διάφορα χρώματα καὶ μορφάς, ἃς αὕτη παρέχει. Ἀφ' οὗ ὁμῶς ἀναπτυχθῇ πολυμερῶς καὶ ἐκπολιτισθῇ, τότε ἀναπτύσσεται ἐντελῶς ἡ ἔμφυτος αὐτῷ καλλολογικὴ δύναμις, δι' ἧς σπεύδει πρὸς τὴν ἀντίληψιν καὶ παράστασιν τοῦ ὥραϊου. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς φύσεως καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τῆς φαντασίας, σχηματίζει τότε ἰδανικόν τινα τύπον τοῦ ὥραϊου, ὃν προσπαθεῖ νὰ ἀποτυπώσῃ εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἅτινα ὥς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ὀνομάζωνται καλλιτεχνήματα. Οὗτος δὲ ὁ ἰδανικὸς τοῦ ὥραϊου τύπος διαφέρει κατὰ τὰ διάφορα ἔθνη, διότι ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μερίζονος ῥοπῆς ἐκάστου ἔθνους πρὸς τὸ ὥραϊον, ἐκ τοῦ κλίματος καὶ τῆς περιστοιχούσης αὐτὸ φύσεως, καὶ ἐκ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν περιστάσεων, ἐν αἷς διατελεῖ. Τὰ ἀνατολικά λ. χ. ἔθνη δὲν ἦσαν προωρισμένα πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς καλλιτεχνίας· εἶχον μὲν ἀποβλέψει λίαν ἐνωρὶς πρὸς τὴν παράστασιν τῆς φύσεως, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴν ἐδυνήθησαν νὰ παραστήσωσιν ἐν τῇ πραγματικῇ ἀληθείᾳ, ἐν ᾗ ἡ μοναρχία καὶ ἡ θρησκεία ἐδέσποσαν ἀπολύτως τῆς τέχνης καὶ κατέστησαν αὐτὴν ὑπηρετικὴν τῶν σκοπῶν των. Ἐντεῦθεν δὲ ἐσχηματίσθη ἱεραρχικὸς κανὼν, καθ' ὃν ὥφειλεν ἕκαστος τεχνίτης νὰ ἐργάζεται, καὶ οὕτως ἀπεσβέσθη ἐν αὐτοῖς πᾶσα καλλιτεχνικὴ ζωή.

Τὴν Καλλιτεχνίαν ἀνέπτυξεν ἐν μόνον τῆς ἀρχαιότητος ἔθνος, τὸ ἐλληνικόν, καθότι οἱ Ἕλληνες οὐ μόνον ἀντελήφθησαν τοῦ ὑψίστου τύπου τῆς ὥραιότητος, ἀλλὰ καὶ ἠδυνήθησαν νὰ παραστήσωσιν αὐτὸν ἐν πάσῃ τελειότητι. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ὥραϊων τεχνῶν ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶνε τι τυχαῖον, μεμονωμένον καὶ ἐπουσιῶδες, ἀλλ' εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα μεγάλου καλλιτεχνικοῦ ὁργανισμοῦ τοῦ ὅλου ἔθνους, εἶνε τὸ ὑψίστον προϊόν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, καὶ ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν ὁργανικοῦ τινος ὄντος. Ὅπως φυέν τι δένδρον

βλαστάνει ἐκ τοῦ στελέχους τοῦ διαφόρου κλάδου, ἐκ τούτων δὲ ἐκφύονται διάφοροι κλώνες καὶ οὕτω καθεζῆς, ἕκαστον δὲ τῶν μελῶν τούτων συντείνει πρὸς τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ ἑτέρου, μέχρις οὗ τὸ ὅλον δένδρον αὐξήθην καὶ βιώσαν ἱκανῶς ὑπείκει εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἀπόλλυσι πᾶσαν ζωὴν καὶ ξηραίνεται, οὕτως ἀνεπτύχθησαν, ἤμασαν καὶ παρήκμασαν ἐν Ἑλλάδι αἱ καλὰ τέχναι. Τοῦτο δὲ βλέπομεν μάλιστα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Πλαστικῆς. Οὐδαμοῦ ἐπέρχεται κώλυμά τι, ἢ διατάραξις ἐν τῇ προόδῳ τῆς τέχνης ταύτης, καθότι πάντες οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι τείνουσιν ἀλλήλοις τὰς χεῖρας καὶ κατευθύνονται πρὸς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον· ἕκαστος παραλαμβάνει τὴν τέχνην ἐκείθεν, ἐνθα κατέλιπον αὐτὴν οἱ προηγούμενοι, προβαίνων δὲ ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ ἀναπτύσσων αὐτὴν τὸ καθ' ἑαυτὸν, τὴν περαδίδει εἰς τοὺς ἑπομένους, μέχρις οὗ ἐπιτυγχάνεται τελευταῖον ὁ σκοπὸς καὶ πληροῦται ὁ κοινὸς τοῦ ἔθνους πόθος. Πρὸς τοῦτο δὲ κατέστησαν ἱκανοὺς τοὺς Ἕλληνας τὸ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἔθνος διακρίνον αὐτοὺς· ἔμφυτον αἴσθημα τοῦ ὠραίου, τὸ εὐμετάβλητον τοῦ κλίματος, ἡ ὠραία φύσις, ἐν ἣ ἔζων, καὶ πρὸ πάντων ἡ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ αὐτῶν ἐλευθερία. Ἐπειδὴ τὸ ἄτομον ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τῆς πολιτείας καὶ εἶνε κύριον ἐκ αὐτοῦ, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι ἱερατικὰ γένη ἐπιβάλλοντα καὶ διέποντα δεσποτικῶς τὰ τῆς θρησκείας, ὡς λ. χ. ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλ' ἕκαστος ἦτο ἐλεύθερος να φαντάζεται καὶ περιστᾷ τοὺς θεοὺς του, ὅπως ᾔθελε, διὰ τοῦτο ὁ Ἕλλην, εἴπερ καὶ ἄλλος τις, ἡσθάνετο τὴν ὑποκειμενικὴν αὐτοῦ ἀξίαν. Ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς δὲ καὶ ἀτομικῆς ταύτης ἐξάρσεως προέρχεται ὁ ἐνθουσιασμός καὶ ἡ δημιουργικὴ δύναμις, οἱ δύο παράγοντες τῆς ἀναπτύξεως καὶ τελειοποιήσεως πάσης τέχνης. Ἀφ' οὗ τὸ ἄτομον ἔχει πλήρη συνείδησιν τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας, ζῇ δὲ ἐν ψυχολογικῇ εὐπραγίᾳ, ἐνθουσιᾷ καὶ δημιουργεῖ· ἐπειδὴ ὅμως ὁρμᾶται πάντοτε εἰς ἑαυτοῦ, διὰ τοῦτο ὁ Ἕλλην ἐφαντάσθη τοὺς θεοὺς του λίαν

ἐνωρίς ὥς πρόσωπα καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς μορφὴν ἀνθρωπίνην· ἀπέφυγεν ἄρα τὴν τερατομορφίαν τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν, εἰς ἣν ταῦτα ἐτράπησαν, διότι ἔζων ἐν διηνεκεῖ δουλείᾳ καὶ οὐδὲμίαν εἶχον συναίσθησιν τῆς τοῦ ὑποκειμένου ἀξίας. Ἐπειδὴ δ' ὁ Ἕλλην εἶχε φυσικὴν πρὸς τὸ ὥραϊον κλίσιν, διὰ τοῦτο ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τοὺς θεοὺς του ὡς οἷόν τε ὥραίους· τοῦτου δ' ἕνεκα ἀντελήφθη τοῦ ἰδανικοῦ ἐκείνου τῆς ὠρχιότητος τύπου, ὅστις εἶνε ὁ αἰώνιος ὑπογραμμὸς πάσης πλαστικῆς τέχνης. Ἀφ' οὗτου ὅμως ἐπεκράτησαν ἐν Ἑλλάδι πολιτικοί, θρησκευτικοί καὶ κοινωνικοὶ κλονισμοί, ἡ τέχνη ἤρξατο πίπτουσα, μέχρις οὗ τελευταῖον ἡ ἀναπτύξασα καὶ τελειοποιήσασα αὐτὴν ἔνδοξος καὶ νικηφόρος ἄλλοτε χώρα ἐγένετο ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία.

III

II Ἑλληνικὴ Καλλιτεχνία ἐν Ῥώμῃ.

Διὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ταύτης κατακτήσεως ἀπώλεσεν ἡ ἑλληνικὴ τέχνη τὸ εὐφορον αὐτῆς ἔδαφος καὶ μετηνέχθη εἰς ξένην χώραν, εἰς τὴν Ῥώμην, τὸ μὲν διὰ τῆς ἐκεῖ μεταβάσεως μεγάλης πληθύος Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, τὸ δὲ διὰ τῆς ὑπὸ τῶν ῥωμαίων στρατηγῶν καὶ αὐτοκρατόρων ἄρπαγῆς τῶν ἐν Ἑλλάδι καλλιτεχνικῶν ἔργων καὶ μεταφορᾶς αὐτῶν εἰς Ῥώμην. Ἐν βραχεὶ δὲ χρόνῳ οὐ μόνον ἡ Ῥώμη, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐν Ἰταλίᾳ ἐπαρχιακαὶ πόλεις ἐπληθύνθησαν ἑλληνικῶν ἔργων καὶ ἐγένοντο διαπρεπῆ καλλιτεχνικὰ Μουσεῖα. Τοῦτο ὁμῶς μικρὸν συνέτεινε πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης, διότι οἱ Ῥωμαῖοι οὐδὲμίαν πρὸς τοῦτο φυσικὴν κλίσιν καὶ ἱκανότητα εἶχον, ὄντες δὲ πρακτικῆς λαὸς εἰς ἓνα μόνον σκοπὸν ἀπέβλεπον, εἰς τὸ νὰ ἐπεκτείνωσι πανταχοῦ τῆς οἴκου μένης τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν. Ἐφίλοτιμοῦντο νὰ σχηματίζωσιν ἰδιωτικὰς συλλογὰς καὶ νὰ κοσμῶσι τὰ οἰκίας καὶ ἐπαύλεις αὐτῶν δι' ἑλληνικῶν καλλιτεχνημάτων, ἀλλὰ τοῦτο

ἐπραττον μόνον πρὸς ἐπίδειξιν καὶ πολυτέλειαν· ἀνάγκην ἐσωτερικὴν οὐδεμίαν πρὸς τοῦτο ᾗσθάνοντο. Καὶ παρήγαγε μὲν ἡ τέχνη καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διαπρεπῆ ἔργα, ἀλλὰ ταῦτα ἐποιήθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων τεχνιτῶν καὶ κατὰ μίμησιν τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ παρελθόντος. Ἐν τούτοις τοῦ χρόνου προϊόντος ἡ ἄλλοτε κοσμοκράτειρα Ρώμη περιήλθεν εἰς πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀποσύνθεσιν καὶ ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς ἐξηφανίζετο· σὺν τούτῳ δὲ ἐσθένυντο καὶ ἡ τελευταία λάμψις τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ὅτε ὁ χριστιανισμὸς ἤρξατο διαδιδόμενος καὶ ἐπικρατῶν ἐν Εὐρώπῃ.

IV

Ἀρχαία Τέχνη καὶ Χριστιανισμός.

Οἱ πρῶτοι χριστιανοί, ἐν τῇ ἐθνικῇ θρησκείᾳ ζήσαντες καὶ ἀνατραφέντες, ᾗσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τῆς παραστάσεως διαφόρων μορφῶν καὶ ἰδεῶν τῆς νέας θρησκείας, πρὸς τοῦτο δὲ μετεχειρίσαντο τὴν ἀρχαίαν τέχνην, καθὰ δεικνύουσιν ἡμῖν αἱ πυλυπληθεῖς ἐν ταῖς κατακόμβαις παραστάσεις. Ἡ φθισίῳσα ἄρα ἑλληνικὴ τέχνη ἐγένετο τὸ ἱμάτιον, ὅπερ περιεβάλλετο ἡ γυμνὴ καὶ τέως καταδιωκομένη νεαρὰ θρησκεία. Ἀφ' οὗτου ὁμοῦς ἡ τελευταία αὕτη ἀνεκλήρουθη θρησκεία τοῦ κράτους, ἀπέβαλε τὸ ξένον καὶ ἀπρεπὲς τοῦτο ἱμάτιον καὶ ἤρξατο κατασκευάζουσα ἴδιον. Τοῦτο δ' ἀνέλαβον οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἱεράρχαι ὑποδηλοῦντες τοὺς τύπους καὶ τὰς μορφάς, τὰς ἐκάστῳ ἀγίῳ καὶ ἐκάστῃ θρησκευτικῇ παραστάσει ἀρμοζούσας. Ἐκτοτε πᾶσα ἐλευθερία τῶν τεχνῶν κατέπαυσεν, ἡ ἀρχαία τέχνη ἐσθέσθη παντελῶς καὶ ἀνεπτύχθη ἱερατικὴ χριστιανικὴ τέχνη, ἥτοι ὁ βυζαντινὸς ρυθμὸς.

Ἐκλιπούσης δ' οὕτω τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὑπελείφθησαν τῇ ἀνθρωπότητι δύο τινὰ πρὸς σπουδὴν καὶ κατάληψιν αὐτῆς, τὰ μνημεῖα αὐτά, καὶ αἱ περὶ τέχνης καὶ τεχνιτῶν ἐγγράφοι

μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων. Εἶνε δὲ ταῦτα αἱ πηγαὶ τῆς ἀρχαιολογίας, ἤτοι οἱ δύο παράγοντες, δι' ὧν ἀνεπτύχθη ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας τέχνης.

V.

Μαρτυρίαι τῶν Ἀρχαίων περὶ τῆς Τέχνης.

Οἱ περὶ τέχνης πραγματευθέντες ἀρχαῖοι δὲν ἔγραψαν ἱστορίαν αὐτῆς κατὰ τὸν ἡμέτερον τρόπον, ἀλλ' οἱ μὲν ἐξέθεντο τοὺς ἐν ταῖς τέχναις ἐπικρατοῦντας κανόνας ἢ παρατηρήσεις περὶ ἐξόχων δημιουργημάτων, οἱ δὲ συνῆγον βιογραφικὰς περὶ τῶν τεχνιτῶν εἰδήσεις, οἱ δὲ περιέγραφον ἐπιφανῆ καὶ θεὰς ἄξια καλλιτεχνήματα, οἱ δέ, πολυῖστορες ὄντες, ἡρανίζοντο πολλὰ ἐκ τῶν περὶ τέχνης καὶ τεχνιτῶν συγγραμμάτων καὶ κατέλεγον αὐτὰ ἐν τοῖς ἑαυτῶν βιβλίοις.

Τὰ τῆς πρώτης τῶν τεσσάρων τούτων κατηγοριῶν ἔργα πραγματεύονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῶν οἰκοδομημάτων. Οὕτως ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι βιβλίον περὶ τοῦ ἐν Σάμῳ Ἑραίου ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου καὶ ἕτερον περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος ὑπὸ τὸ τοῦ Χερσίφρονος καὶ τοῦ Μεταγέρους. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἔγραψεν ὁ Ἰκτίρος καὶ ὁ Καρπίων περὶ τοῦ Παρθενῶνος, ὁ Ἑρμογένης περὶ τοῦ ἐν Μυνησίᾳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ὁ Φίλων περὶ τῆς ἐν Πειραιεὶ σκευοθήκης, καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Περὶ ἀρχιτεκτονικῆς δὲ καθόλου ἔγραψεν ὁ Φίλων «νέω ποίησιν,» καὶ τινες ρωμαῖοι, ἐν οἷς ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου ἀκμάσας ΒΙΤΡΟΥΒΙΟΣ, οὗτινος τὸ ἐκ δέκα βιβλίων συγκαίμενον ἔργον «De Architectura» περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς. Κύριον σκοπὸν προὔβαλλετο ὁ συγγραφεὺς νὰ παράσχη διὰ τοῦ ἔργου του τούτου ὁδηγὸν πρὸς ἐκτέλεσιν διαφόρων τῆς οἰκοδομικῆς ἔργων, ἐν τούτοις παρεμβάλλει πολλαχοῦ ἱκανὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ ἀρχαιότερων οἰκοδομημάτων. Ὅτι δὲ περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, καὶ μάλιστα

περὶ τῆς νεωδομίας, λέγει, καταδεικνύει αὐτὸν ὅλως ἐμπειρικὸν καὶ δὴ καὶ ἐπιπόλαιον, μὴ δυνηθέντα οὔτε τοὺς περὶ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων γράψαντας Ἕλληνας ὁρθῶς νὰ ἐννοήσῃ καὶ ἱκανῶς νὰ ἐπωφεληθῇ, οὔτε τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν διαφόρων μορφῶν νὰ καταλάβῃ.

Περὶ τῶν ἐτέρων δὲ τεχνῶν ἔγραψαν, περὶ πλαστικῆς μὲν ὁ *Πολύκλειτος* τὸν καλούμενον «Κανόνα», ἔργον πραγματευόμενον περὶ τῶν ἀνυπολόγιων τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καὶ οἱ σικυώνιοι χαλκουργοὶ *Ξενοκράτης* καὶ *Μέταρχμος* καὶ ὁ περγαμηνὸς *Ἀντίγορος*, οἵτινες ἔγραψαν περὶ τῆς ἐαυτῶν τέχνης, περὶ ζωγραφικῆς δὲ ὁ *Ἀπελλῆς*, ὁ *Μελάνθιος*, ὁ *Εὐφράνωρ*, ὁ *Ἀσκληπιδάωρος* καὶ ἄλλοι.

Εἰς τὴν δευτέραν δὲ κατηγορίαν τῶν περὶ τέχνης συγγραφῶν τῶν ἀρχαίων ἀνήκον τὰ ἔργα *Ἀδαίου* τοῦ ἐκ Μυτιλήνης «περὶ ἀγαλματοποιῶν», *Ἀρτέμιδος* «περὶ ζωγράφων», *Καλλιξέρου* «ζωγράφων καὶ ἀνδριαντοποιῶν ἀναγραφῇ», τοῦ γραμματικοῦ *Παμφίλου* «περὶ γραφικῆς καὶ ζωγράφων ἐνδόξων», καὶ ἄλλων οὐδὲν ὀλίγων τούτων διεσώθη.

Ἡ περιγραφὴ δὲ τῶν ἔργων τῆς τέχνης ἤρξατο κυρίως ἀπὸ τῶν χρόνων Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου καὶ ἐγένετο κατὰ διαφόρους τρόπους. Οὕτως οἱ ποιηταὶ δι' ἐπιδεικτικῶν ἐκφράσεων ἐπεβάλλοντο νὰ καταδεικνύωσιν ἐν ἐπιγράμμασι τὴν σπουδαιότητα ἐπιφανῶν καλλιτεχνημάτων, τὸ ἐλαττήριον αὐτῶν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ποιήσαντος τεχνίτου. Κατὰ τὸν αὐτὸν δ' ἐπιδεικτικὸν τρόπον περιέγραφον καὶ οἱ ῥήτορες τῆς 2^{ης} καὶ 3^{ης} Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἔργα τῆς τέχνης, ζητοῦντες οὕτω νὰ ἐπιδεικνύωνται διὰ τῆς μορφῆς τοῦ λόγου καὶ τῆς περὶ τὴν ἀπαγγελίαν δεινότητος αὐτῶν. Ἐν ταῖς τελευταίοις τούτοις ἀνήκουσι πολλὰ ἔργα τοῦ κριτικωτάτου ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ (2^{ος} ἑκατοντ.), καὶ μάλιστα αἱ ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰκόνες» σωζόμεναι ἡμῖν περιγραφαὶ εἰκόνων ὑπὸ τῶν δύο ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΩΝ (3^{ης} ἑκατ.), τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ πρὸς θυγατρὸς ἐγγόνου αὐτοῦ νεωτέρου, αἵτινες δὲν εἶνε φαντασιώδη

πλάσματα ὡς ὁ Friederichs ἰσχυρίσθη, ἀλλὰ μᾶλλον ρητορικῶς κεκοσμημέναι περιγραφαὶ ὄντως ὑπαρχόντων ἔργων, ὡς ὁ Brunh υπεστήριξεν. Κατὰ μίμησιν δὲ τῶν Φιλοστράτων φαίνεται ὅτι ἔγραψε καὶ ὁ ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΣ τὰς ὡσαύτως περιτωθείσας « ἐκφράσεις ἀγαλμάτων », ἥτοι περιγραφὴν δεκατεσσάρων ἀγαλμάτων. Σώζονται δὲ καὶ λόγοι τινὲς τοῦ ΔΙΒΑΝΙΟΥ (4^η ἑκατ. Μ. Χ.) περιγράφοντες καλλιτεχνήματα.

Ἄλλος δὲ τρόπος περιγραφῆς ἔργων τῆς τέχνης εἶνε ὁ ἐν τοῖς ἔργοις τῶν καλουμένων περιηγητῶν, οἵτινες ἐν πεζῷ λόγῳ περιέγραφον ἀπλῶς ἐξ ἰδίας αὐτοψίας τὰ ἐν χώρᾳ τινὶ περὶεργα καὶ ἄξια θεᾶς. Οὕτω Διόδωρος Ἀθηναῖος, σύγχρονος τοῦ Θεοφράστου, εἶχε γράψει βιβλίον « περὶ μνημάτων ». Σπουδαιότερος ὅμως τούτου ἦτο ὁ Πολέμων (200 Π. Χ.), πλεῖστα περὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης βιβλία γράψας, οἷον « περὶ τῆς Ἀθῆναις ἀκροπόλεως », « περὶ τῶν ἐν τοῖς Προπυλαίοις πινάκων », « περὶ τῶν ἐν Σικυῶνι πινάκων » καὶ ἄλλα. Νεώτερος τούτου φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ ἀθηναῖος, *Ἡλιδωρος*, ὅστις ἔγραψε μέγα ἐκ 15 βιβλίων συγκεῖμενον ἔργον « περὶ τῆς Ἀθῆναις ἀκροπόλεως ». Κατὰ τὰ μέσα δὲ τῆς 1^{ης} Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἔγραψεν ὁ ἐν Ρώμῃ διατρίβων Ἕλληνας καλλιτέχνης Πασιτέλης βιβλίον περὶ τῶν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην θαυμάζομένων ἔργων τῆς τέχνης. Ἐξ ἀπάντων ὅμως τῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης πολυέμων τούτων ἔργων περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς, πλὴν ἐλαχίστων ἀποσπασμάτων τοῦ Πολέμωνος, μόνον ἡ εἰς δέκα βιβλία διηρημένη καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων (160—180 Μ. Χ.) γραφεῖσα *Ἑλλάδος περιήγησις* τοῦ ἐκ Σιπύλου τῆς Μαγνησίας ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ, ὅστις περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατέγραψεν ἐν ἀτέχνῳ καὶ ἡμελημένῳ λόγῳ ὅ,τι ἰδίῳις ὀμμασιν ἑώρακε καὶ παρ' ἄλλων ἤκουεν. Περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς τῶν ἔργων τῆς τέχνης ἀξίας δὲνεῖχεν ἐνδιαφέρον ὁ Πausanias, ἀλλὰ ζηλωτῆς ὢν τῆς θρησιογνωσίας καὶ τῆς μεμακρυσμένης ἀρχαιοφιλίας ἡσυχολεῖτο κυρίως περὶ τὰ ἀρχαῖα τῆς τέχνης ἔργα.

καὶ ταῦτα ἐξήταζεν οὐχὶ ὑπὸ τεχνικὴν, ἀλλὰ μᾶλλον ὑπὸ μυθολογικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔποψιν· ὅσα δὲ παρὰ τῶν ἐρμηνευτῶν καὶ παρ' ἄλλων ἐν γένει ἤκουεν, εὐχερῶς καὶ ἀβασανίστως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπεδέχετο, ἐν ᾧ πρὸς τοῦτοις δὲν φαίνεται πανταχοῦ ἀκριβοῦς παρατηρητὴς καὶ ἐρευνητὴς ἐν ἐκείνοις, ἅτινα αὐτὸς ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως περιγράφει. Καὶ ὅμως τὸ ἔργον αὐτοῦ, καίπερ τοιαύτας ἀτελείας ἔχον, ἐλλείπει ἐτέρων εἶνε πολῦτιμον διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιοτάτην πηγὴν τῶν περὶ τῶν μνημείων τῆς τέχνης γνώσεων ἡμῶν.

Εἰς τοὺς ἐρανιστάς δὲ ἀνήκουσιν ἄλλοι τε καὶ ὁ ΠΛΙΝΙΟΣ (72 M. X.), ὅστις ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «*Historia naturalis*» ἱκανὰ ἐκτίθησιν ἐν πέντε βιβλίοις (33—37) περὶ Πλαστικῆς, Τορευτικῆς καὶ Γραφικῆς, συναγαγὼν αὐτὰ ἐκ τῶν πρὸ αὐτοῦ περὶ ἔργων τῆς τέχνης καὶ τεχνιτῶν γραφάντων, καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἔργου τοῦ Πασιτέλους.

Τοσαῦτα περὶ τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων· νῦν δὲ μεταβαίνομεν εἰς αὐτὰ τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης.

VI

Τύχη τῶν μνημείων τῆς Τέχνης μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οἱ χριστιανοί, βδελυσσόμενοι τὴν ἀρχαίαν τέχνην, ἐξέπεμπον ἀνέκαθεν ἀναθέματα κατὰ τῶν μνημείων αὐτῆς. Αὐτὴ δ' ἡ ἱκανότης, ἣν οἱ Ἕλληνες ἀνέπτυξαν ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ τῶν ἔργων τούτων, ἐξελαμβάνετο ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀπαίσιόν τι, καὶ ρητῶς ἀπηγορεύετο ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἡ ἐξάσκησις τοιαύτης τέχνης, ἥτις ἐπισκοτιῶν καὶ ἐξαπατᾷ τοὺς ἀνθρώπους. Φοβεράν ὅμως φρίκην ἠσθάνοντο αὐτοὶ κατὰ τῶν μνημείων τῆς τέχνης, διότι ἐπίστευον ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἀγάλμασι κατάρκει ὁ Σατανᾶς· ἐκ τούτου δὲ ἡ κα-

ταστροφή αὐτῶν ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἦτο ἔργον εὐσεβὲς συγχρόνως ὅμως καὶ γενναῖον, διότι δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ θραύη τις τὴν κεφαλὴν, τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας τοῦ διαβόλου. Χρονολογεῖται δ' ἡ καταστροφή αὕτη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὅτε οἱ βωμοὶ τῶν θεῶν ἐγκατελείποντο καὶ οἱ τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἱερεῖς ἐλὶμωπτον τῆς πείνης, οἱ ναοὶ ἔπιπτον καὶ πολλοὶ μετεβάλλοντο εἰς ἐκκλησίας, ὁ μεταλλικὸς δ' αὐτῶν κόσμος ἀφῆρπάζετο καὶ ἐχρησίμευετο πρὸς διακόσμησιν τῶν χριστιανικῶν ναῶν, ἐν ᾧ τὰ ἀγάλματα, τὰ μὲν κατεστρέφοντο, τὰ δὲ μετεκομίζοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπεκόσμουσαν τὰ οἰκοδομήματα τῆς νέας Ρώμης. Καὶ ἀνεχαίτισε μὲν τὴν καταστροφήν ταύτην Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης, δὲν κατῴρθωσεν ὅμως νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν σωτηρίαν τῶν ὑπολειπομένων ἀριστουργημάτων τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας, ἅτινα δεινὴν ὑπέστησαν καταστροφήν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐπομένων αὐτοκρατόρων, καὶ μάλιστα Θεοδοσίου τοῦ Α'. καὶ τοῦ Β', ὅστις ἐπανειλημμένως ἐξέδιδε διατάγματα ὀρίζοντα τὴν πανταχοῦ τοῦ κράτους καταστροφήν τῶν ἀρχαίων ναῶν καὶ τὴν ἐξάγνισιν τῶν μεμολυσμένων ἐκείνων τόπων, ἐνθα οὗτοι ἴσταντο, διὰ τῆς ἐπιθέσεως σταυρῶν. Τότε οἱ ἐπίσκοποι ἐνεθάρρουν τοὺς πιστοὺς καὶ ἀπέστελλον αὐτοὺς κατὰ ὁμάδας, ἵνα περιέρχωνται τὰς ἐπαρχίας καὶ κατασυντρίβωσι τοὺς ἀρχαίους θεοὺς. Καὶ αὐτοὶ οἱ πραίτορες ἔστελλον στίφη μοναχῶν καὶ μισθοφόρων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀπετελοῦντο δὲ καὶ ἱερὰ τάγματα φανατικῶν μοναχῶν, οἵτινες, μὴ ἀρκούμενοι νὰ καταβάλλωσι τὸν διάβολον μόνον διὰ τῆς νηστείας, ἀνελάμβανον καὶ τὸν ἐπικίνδυνον τοῦτον ἀγῶνα καὶ ἔσπευδον νὰ συντρίβωσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ πελέκεως. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Ὀνώριος ἐξέδιδε τὸ Δ'. διάταγμα πρὸς καταστροφήν τῶν ὑπολειπομένων ἔργων τῆς ἀρχαίας θρησκείας.

Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, ἐν Ῥώμῃ

τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἦσαν λίαν σεβαστά· ὑπῆρχε μάλιστα ἐνταῦθα καὶ ἀρχή τις, «centurio nitentium rerum», ἥτις ἦτο ἐπιτετραμμένη τὴν ἐπιμέλειαν τῶν μνημείων τῆς πόλεως. Ὅ,τι ὅμως κατώρθωσαν ἐν Βυζαντίῳ οἱ αὐτοκράτορες καὶ οἱ ἐπίσκοποι, τοῦτο ἐπραξαν ἐνταῦθα κατὰ μέγα μέρος οἱ βάρβαροι καὶ ἰδίως οἱ Γότθοι καὶ οἱ Βάνδαλοι, οἱ τὴν πόλιν πολάκις λεηλατήσαντες καὶ τὰ ἐγκαλλωπίσματα αὐτῆς συντρίψαντες καὶ καταστρέψαντες. Ἐν τούτοις ἐπὶ τῶν χρόνων Θεοδορίου τοῦ μεγάλου ἦτο εἰσέτι ἡ Ρώμη πλήρης μνημείων καὶ μάλιστα ἀγαλμάτων.

Οὕτως εἶχον τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὅτε γενικὴ βαρβαρότης ἐπεκράτησεν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἤρξατο ἡ ζοφερὰ νύξ τοῦ Μεσαιῶνος, καθ' ἣν ἡ βυζαντινὴ τέχνη, ἀναπτυχθεῖσα πλέον καὶ διαμορφωθείσα ἐντελῶς, ἐπεξετάθη καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον.

VII

Ἀθροῖς τῆς ἀρχαίας Τέχνης πρὸς τὴν ἀναγέννησιν τῶν τεχνῶν.

Ἰσχυρίσθησάν τινες, ὅτι ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἦτο ἡ γέφυρα, δι' ἧς ἡ κλασικὴ τέχνη μετέβη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων εἰς τοὺς νεωτέρους, δι' ἧς δηλ. ἀνεγεννήθησαν αἱ τέχναι κατὰ τὴν 15^{ην} ἑκατονταετηρίδα. Ἀλλ' ἡ βυζαντινὴ τέχνη, οὕσα τυπικὴ καὶ βαδίζουσα πάντοτε κατὰ ἱερατικούς κανόνας, ἦτο ἡ ἄρνησις πάσης καλλιτεχνικῆς προόδου, διότι πρὸς ἀναπτύξιν τῆς τέχνης δεόν πρὸ παντὸς ἄλλου οἱ τεχνῖται νὰ εἶνε ἐλεύθεροι καὶ ὑπ' οὐδενὸς κανόνος νὰ δεσμεύονται. Ἡ ἀναγέννησις τῶν τεχνῶν ἐγένετο δυνατὴ, ἀφοῦ κατέπεσεν ἡ γέφυρα τοῦ βυζαντινισμοῦ καὶ ἀντ' αὐτῆς ἀνηγέρθη ἑτέρα γέφυρα, ἡ τῆς γοτθικῆς τέχνης, δι' ἧς τὰ γερμανικὰ ἔθνη ἐξυπνήσαντα ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ ληθαργίου ἐπατάξαντο κατὰ τὴν 12^{ην} ἑκατονταετηρίδα τὴν ἐκ παραδόσεως καθιερωμένην τέχνην, καὶ ἀφεθέντα ἐλεύθερα ἐπειρῶντο νὰ ἀναπτύξωσιν

ιδίαν τέχνην. Καί ναί μὲν αἱ ἀπόπειραι αὐται ἀπέβησαν ἐν πολλοῖς μάταιαι, ἀλλ' ἐκ τῆς χειραφετήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος παρήχθη ἐλπίς βελτίονος μέλλοντος, ἥτις καὶ ἐπραγματοποιήθη εὐθύς ὥς ἐπέστη ὁ χρόνος καὶ εὐρέθη ὁ κατάλληλος παιδαγωγός.

Ὅτε δηλ. οἱ κάτοικοι τῆς Πίζης ὠκοδόμουν τὸν ἐπισκοπικὸν αὐτῶν ναόν, ἐνετείχισαν πρὸς κόσμον ἀρχαῖά τινα ἀνάγλυφα, ἐν οἷς σαρκοφάγον εἰκονίζοντα τὸν μῦθον τοῦ Ἰπολύτου καὶ τῆς Φαίδρας. Ἐκ τῆς καλλιτεχνικῆς δ' ἀξίας τοῦ ἔργου τούτου θαμβωθείς ὁ γλύπτης Νικόλαος Πιζάνος ἔθετο αὐτὸν ὑπογραμμὸν τῶν ἔργων του, καὶ οὕτως ἡ ἀρχαία τέχνη, ἀναφανείσα ἐν ἀπάσῃ τῇ μεγαλοπρεπεῖᾳ αὐτῆς, ἔδωκε τὴν πρώτην ὥθησιν πρὸς τὴν ἀναγέννησιν τῶν τεχνῶν.

VIII

Σπουδαί τῶν μνημείων τῆς Τέχνης καὶ ἐπιστημονικῇ ἀνάπτυξί
τῆς Ἀρχαιολογίας.

Μετὰ τὴν ἀναγέννησιν τάχιστα τὰ ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα διήγειραν γενικὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ ἐγένοντο ὑποκείμενον ἐνδελεχῶν σπουδῶν κατὰ τὴν 15^{ην} καὶ 16^{ην} ἑκατονταετηρίδα. Αἱ σπουδαὶ ὅμως αὐταὶ ἦσαν πρακτικαί, καθότι ἐγίνοντο ὑπὸ τεχνιτῶν, οἵτινες ἐσπούδαζον αὐτὰ μόνον ἵνα μορφώσωσι ἑαυτοὺς καλλιτεχνικῶς καὶ οὕτως ἀναπτύσσωσι τσλειότερον τὴν τέχνην. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐνηργεῦντο πολλὰ τοῦ τῆς Ἰταλίας ἀνασκαφαὶ καὶ ἐξήγοντο ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς πληθὺς ἀριστοτεχνημάτων, ἅπερ μετὰ ζήλου συνέλεγον, καὶ δι' ἐξόχων καλλιτεχνῶν τὰ ἡκρωτηριασμένα συνεπλήρουν, οἱ προὔχοντες καὶ μάλιστα οἱ Πάππαι, οἱ ἰεῖποτε ἐπὶ φιλοκαλίᾳ διακρινέντες. Οὕτω δὲ ἐσχηματίσθησαν τὰ πρῶτα Μουσεῖα καὶ αἱ συλλογαὶ ἀρχαίων ἔργων.

Τὸν καλλιτεχνικὸν τοῦτον ἐνθουσιασμὸν διεδέξατο ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος σχολαστικὴ τις καὶ τα-

πεινή σπουδή τῶν μνημείων τῆς τέχνης, ἐξ ἧς ἡ ἱστορία τῆς Καλλιτεχνίας μικρὰν ὠφέλειαν ἐπορίσατο. Τὰ μνημεῖα δηλ. τῆς τέχνης μετεχειρίζοντο ὡς βοηθητικὰ μέσα πρὸς μονομερῆ καὶ ἐπιπόλαιον γνῶσιν τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων. Τοιούτων σπουδῶν προῖόν εἶνε τὸ δεκάτομον ἔργον τοῦ Βερνάρδου *Montfaucon* «*L'Antiquité expliquée et représentée en figures*» ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1719. Καὶ πρὸς ἐρμηνεῖαν δὲ τῶν συγγραφέων, καὶ ἰδίως τῶν ποιητῶν, μετεχειρίζοντο τὰ ἀρχαῖα ἔργα, ὥσπερ ὁ ἄγγλος *Spence*, ὅστις ἐξέδωκε βιβλίον ἐπονομαζόμενον «*Polymetis or enquiry concerning the agreements between the works of the Roman poets and the remains of the ancient artists.*» Τὸ σπουδαιότατον βιβλίον τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶνε δ' ὑπὸ τοῦ *Fr. Junius* (*François Dujon*) ἐκδοθεὶς κατάλογος τῶν τεχνιτῶν «*catalogus artificum*» Rotterdam. 1694), ὅστις καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀξίαν. Ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐγένετο καὶ ἡ Ἑλλάς γνωστὴ τοῖς ἐν τῇ ἐσπερίᾳ ὑπὸ τοῦ γάλλου *Jaques Spon* καὶ τοῦ ἀγγλου *George Wheler*, οἵτινες πρῶτοι ἐταξίδευσαν ἐνταῦθα τὸ 1676. Τότε καὶ ὁ Μαρκήσιος *de Nointell*, γάλλος πρεσβυτὴς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπισκέφθη τὰς Ἀθήνας, μικρὸν πρὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν δύο ρηθέντων περιηγητῶν, καὶ διέταξε τὸν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ζωγράφου Ἰάκωβον *Garrey* νὰ σχεδιογραφήσῃ τὰ ἔργα τοῦ Παρθενῶνος. Τὰ σχεδιογραφήματα δὲ ταῦτα εὗρισκονται νῦν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων, καὶ εἶνε μὲν ἀτελῆ ἀλλ' ἱκανῶς σπουδαῖα πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἔργων τῶν ἀετωμάτων, διότι μετὰ βραχὺν χρόνον μέγα μέρος τοῦ Παρθενῶνος κατεστράφη ἐντελῶς κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν.

Τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἐγένοντο ὑποκείμενον ἐπιστημονικῆς πραγματείας μόνον κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τῆς 18^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ἀφ' οὗ ἀνεκαλύφθησαν πρῶτον τὸ Ἐρκουλάνον (1720) καὶ ἡ Πομπηία (1748), καὶ ἠνεώχθη οὕτω ἀνεξάν-

τλητος πηγὴ καὶ μέγας θησαυρὸς ἀρχαίων ἔργων. Πρόδρομος δὲ τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης πραγματείας ἐγένετο ὁ βαρὼνας *Caylus* (1693—1765), ὅστις πρῶτος ἐξήτασε καὶ ἠρμήνευσε καλλιτεχνικῶς τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἐπιδείξας ἐν τῷ ἐξόχῳ αὐτοῦ συγγράμματι *Recueil d'antiquités Egyptiennes, Etrusques, Grecques et Romaines* (Paris 1752), κρίσιν ἀσφαλῆ καὶ αἰσθημα εὐγενέως.

Ἡ συστηματικὴ ὁμῶς ἀνάπτυξις τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐπεφυλάσσετο εἰς γερμανικὴν βαθύνουσαν, φιλοκαλίαν καὶ ἐνθουσιασμόν, εἰς τὰ τρία ἐκεῖνα προσόντα, ἅτινα συνηνώθησαν ἐν τῷ υἱῷ πτωχοῦ ὑποδηματοποιοῦ, ἐν τῷ *IOANNI BIRCKEMAN* (1717—1768). Διὰ τοῦ διαπραποῦς συγγράμματος αὐτοῦ «*ἱστορία τῆς ἀρχαίας τέχνης*» (*Geschichte der Kunst des Alterthums*; Dresden 1768), ἔθηκε τὰ θεμέλια τῆς ἐπιστήμης ὁ Βίγκελμαν, ἐξετάσας τὴν τέχνην οὐχὶ ἀσυναρτήτως, ἀλλ' ὥς ὅλον τι καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν βίον τῶν ἠθνῶν τῆς ἀρχαιότητος, καὶ καταδείξας οὕτω τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς. Ἐκ τοιαύτης δὲ ἀρχῆς καὶ ἐρεύνης ὁρμώμενος ἐξέδωκεν ὕστερον καὶ τὸ *Monumenti antichè inediti* (Roma 1767), ἔνθα προὔθλλετο νὰ καταστήσῃ γνωστοτέρως τοῖς Ἱταλοῖς τὰς περὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης θεωρίας καὶ κρίσεις αὐτοῦ, καὶ νὰ καταδείξῃ τὴν πρὸς ἐπιστημονικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαίων μνημείων κατ'ἀλλήλων μέθοδον.

Μετὰ πεντηκονταετῇ δὲ βίον, οὗτινος τὰ μὲν πρῶτα ἔτη ἦσαν πλήρη πικρίας, πενίας καὶ κακουχιῶν, τὰ δὲ τελευταῖα πλήρη δόξης, ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐπιστημονικῆς δημιουργίας, ἐδολοφονήθη ὁ Βίγκελμαν ἐν Τεργέστη. Τότε ἔγραφεν ὁ ἐξοχος ἀνὴρ τῆς Γερμανίας Goethe τὰδε : «Καὶ ὥς πρὸς τοῦτο θέον νὰ μακαρίζωμεν αὐτόν, ὅτι ἐκ τοῦ ὕψους τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἀνῆλθεν εἰς τὸν τάπον τῶν μακάρων, ὅτι μικρὸς τρόμος καὶ βραχὺς πόνος ἀπῆγαγον αὐτὸν ἐκ τῶν ζώντων. Δὲν ἤσθάνθη τὰ ἄχθεις τοῦ γήρατος, οὔτε τὴν

» χαλάρωσιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ἀλλ' ἔζησεν ὡς
 » ἄνθρωπος καὶ πλήρης ἀνὴρ ἀπῆλθεν. Οὕτω δὲ ἐν τῇ μνήμῃ τῶν
 » ἐπιγιγνομένων θέλει παρίστασθαι πάντοτε ὡς δημιουργῶν
 » καὶ ἀκμαίας τὰς δυνάμεις ἔχων, διότι ἐν τῇ μορφῇ, ἐν ᾗ ὁ
 » ἄνθρωπος ἐγκαταλείπει τὴν γῆν, ἐν αὐτῇ ταύτῃ διατρίβει
 » καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ψυχῶν. Ὁ πρόωρος δ' αὐτοῦ θάνατος
 » ἐγένετο καὶ ἐπ' ἀγαθῷ ἡμῶν, διότι ἐκ τοῦ τάφου του ἐνδυ-
 » ναμώνει ἡμᾶς ἡ πνοὴ τῆς δυνάμεώς του καὶ διεγείρει ἐν
 » ἡμῖν ἰσχυροτάτην ὁρμήν, εἰς τὸ νὰ συνεχίζωμεν διὰ παντός
 » ἐκεῖνο, οὗτινος αὐτός ἤρξατο». (Winckelmann und sein
 Jahrhundert σελ. 439).

Καὶ τῶνόντι· οἱ τε σύγχρονοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι τοῦ
 Βίγκελμαν ἀνέλαβον ἅπαντες τὴν ἐξακολούθησιν καὶ ἐπιτέ-
 λεσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ὥστε οὐδεὶς δύναται νὰ ἐνομασθῇ
 ἰδρυτῆς ἐπιστήμης τινὸς εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὅσον ὁ ἀνὴρ
 οὗτος. Ἐκτοτε ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας τέχνης κατέλαβε θέ-
 σιν ἐν τοῖς Πανεπιστημιακοῖς μαθήμασι, τοῦ Heyne (1729
 —1812) διδάξαντος τὸ πρῶτον ἀρχαιολογία τῆς τέχνης
 ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Γοτίγγης, ἐν ᾧ οἱ ὕψιστοι ἄνδρες
 τῆς γερμανικῆς φιλολογίας, οἷον ὁ Lessing, Herder καὶ
 Goethe ἐστρεφον ἰδιαζόντως τὴν προσοχὴν τῶν εἰς τὴν τέ-
 χνην καθόλου καὶ κυρίως εἰς τὴν τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν, καὶ
 πολὺ συνέβαλλον πρὸς ἐρμηνείαν καὶ κατὰληψιν αὐτῆς. Ἐτε-
 ροὶ δ' ἄνδρες, καλλιτέχναι, ἀρχαιολόγοι, ἐρασταὶ τῆς τέ-
 χνης καὶ λόγιοι, ἐπισκεπτόμενοι τὴν Ἑλλάδα ἐσπούδαζον
 καὶ ἐδημοσίευσον τὰ ἐν αὐτῇ σωζόμενα μνημεῖα. Ἐν τούτῳ
 πρωτογωνίστησαν μάλιστα οἱ ἄγγλοι, οἷον οἱ ἀρχιτέκτο-
 νες, Stuart καὶ Revett (Antiquities of Athens 1762, 1787,
 1794 καὶ 1816) καὶ ἡ society of dilettanti, ἧτις ἀπέστειλε
 τρεῖς ἄνδρας, τὸν λόγιον Chandler, τὸν ἀρχιτέκτονα Re-
 vett καὶ τὸν ζωγράφον Pons, ἵνα περιέλθωσι τὴν Ἑλλάδα
 καὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἐξερευνήσωσι τὰ ὑπολειπόμενα
 μνημεῖα τῆς τέχνης (Ionian antiquities 1769, 1797, καὶ

Unedited antiquities of Attica 1817). Ἐνῶ δὲ οἱ λόγιοι οὗτοι ἐποίουν τὰ ἑλληνικὰ ἔργα γνωστὰ τοῖς ἐν τῇ ἐσπερίῃ δι' ἀπεικονίσεων καὶ δημοσιεύσεων, ὁ Λόρδος Elgin, ἀγγλος πρεσβευτὴς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀπέσπασε (1801) τὰ μεγαλοπρεπῆ ἔργα τοῦ Παρθενῶνος καὶ μετῆνεγκεν αὐτὰ εἰς Λονδῖνον, ἔνθα διήγειραν γενικὸν ἐνθουσιασμόν ἐν Εὐρώπῃ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Ὅλίγω δ' ὕστερον ἐταιρία λογίων Ἀγγλῶν, Δανῶν καὶ Γερμανῶν, ἐνήργησαν, ἐν ἔτει 1811 καὶ 1812, κτεναῖς δαπάναις ἀνασκαφὰς ἐν Αἰγίνῃ καὶ Φιγαλίᾳ, καὶ ἐξήγαγον ἐκ τῶν ἐγκατάων τῆς γῆς τὰ περίφημα Αἰγιναιῖα ἀγάλματα, τὰ ἐπικοσμοῦντα σήμερον τὸ Μουσεῖον τοῦ Μονάχου, καὶ τὰ ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ εὐρισκόμενα ἀνάγλυφα τῆς ζωοφάρου τοῦ ἐν Φιγαλίᾳ νχοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Τοιαύτη δ' ἐπισώρευσις ὕλικου ἐπήνεγκε μεγάλην ἑκέρσιν τῶν ἀρχαιολογικῶν σπουδῶν καὶ κατέστησε καταφανῆ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἔργου τοῦ Βίγκελμαν. Τοῦτο δὲ ἀνέλαθεν ὁ Θεῖρσιος ἐν τρισὶ διατριβαῖς, *Ueber die Epochen der bildenden Kunst unter der Griechen* (1816, 1819 καὶ 1825, ἔπασαι μετὰ τῶν προσθηκῶν ἐν ἔτει 1826), ὁρμώμενος τὸ μὲν ἐκ τῶν ἀνακαλυφθέντων νέων μνημείων, τὸ δὲ ἐκ τῶν σωζομένων περὶ τέχνης καὶ τεχνιτῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων, ἃς πρῶτος οὗτος προσσηκόντως ἐβασάνισε. Τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης διήρσεον ὁ Θεῖρσιος εἰς τρεῖς περιόδους, ὧν ἡ πρώτη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς 50 Ὀλ. Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ἡ τέχνη, κατ' αὐτὸν, ἦτις μετηνέχθη εἰς Ἑλλάδα ἐξ Αἰγύπτου καὶ Ἀσίας, διετέλει ἐν στασιμότητι, καθότι, ὥσπερ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐπεκράτησε καὶ ἐν Ἑλλάδι ἱερός τις κανὼν, καθ' ὃν οἱ τεχνῖται ἐργάζοντο. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τοῦ Θεῖρσιου ἤγειρε μέγαν πᾶταγον ἐν τοῖς ἀρχαιολόγοις καὶ ἐντεῦθεν διηρέθησαν οὗτοι εἰς δύο μερίδας, ὧν οἱ μὲν ὑπεστήριζον τὰς θεωρίας τοῦ Θεῖρσιου καὶ ὠνομάσθησαν *ἐξωτερικοὶ καὶ ἐξωτερικιστῆς*, οἱ δὲ

ἱστορικοὶ
Τέχνης

κατεπολέμουν αὐτάς. Ἐν τοῖς τελευταίοις διέπρεπεν ὁ *Müller*, ὅστις δι' ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ *Θειρίου* καὶ διὰ τοῦ ἐξαίρετου ἐγχειριδίου τῆς ἀρχαιολογίας τῆς τέχνης, (*Handbuch der archaologie der Kunst*: 1830· 6'. ἔκδ. 1835, γ'. μετὰ προσθηκῶν ὑπὸ *Welcker* 1848), ἔθηκε τὰς βάσεις ἐπιστημονικωτέρας πραγματείας τῆς ἀρχαίας τέχνης. Τὰς θεωρίας τοῦ *Μυλλέρου* παρηκολούθησαν ἐν πολλοῖς καὶ οἱ ἐπιφανεῖς ἀρχαιολόγοι *Welcker*, *Jahn* καὶ *Gerhard*. Τελευταῖον δὲ ὁ *Ἑρρίκος Brunn*, νῦν καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου, ἐξέδωκε κριτικώτατον σύγγραμμα περὶ τῶν *Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν*, (*Geschichte der griech. Künstler*: 1853 καὶ 1859), δι' οὗ νέαν ἔδωκεν ὥθησιν εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς σπουδὰς, ἄριστα ἀναπτύξας τὸ κριτικὸν τῆς ἐπιστήμης μέρος καὶ τὰς τῶν ἀρχαίων περὶ τέχνης καὶ τεχνιτῶν μαρτυρίας βασιανίσας καὶ ἐρμηνεύσας. Τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ *Brunn* ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν μέχρι τοῦδε ἀρχαιολογικῶν σπουδῶν, αἵτινες πολὺ ἐπεκτείνονται καὶ ἐξάιρονται δι' ἐργασιῶν αὐτοῦ τε καὶ ἐτέρων ἀρχαιολόγων, οἷον τοῦ *Overbeck* καθηγητοῦ ἐν Λειψίᾳ, τοῦ *Conze*, διευθυντοῦ τοῦ ἐν Βερολίνῳ Μουσείου τῶν ἐκμαγείων, τοῦ *Benndorf* καθηγητοῦ ἐν Βιέννῃ, τοῦ *Michaelis* καθηγητοῦ ἐν Στρασβούργῳ, τοῦ *Ἐρρίστου Κουρτίου*, καθηγητοῦ ἐν Βερολίνῳ, καὶ ἄλλων. Τούτοις δὲ προσθετέον ἐν Γαλλίᾳ μὲν τὸν *Γεώργιον Perrot*, καθηγητὴν τῆς ἀρχαιολογίας ἐν τῇ Σορβόνῃ, ἐν Ἀγγλίᾳ δὲ τὸν *Newton*, διευθυντὴν τοῦ βρετανικοῦ Μουσείου, καὶ ἐτέρους.

Κατὰ τὴν τελευταίαν δὲ δεκαετηρίδα, γενομένων ἀνασκαφῶν πολλαχού τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα ἐν Ὀλυμπίᾳ, πολὺτιμα ἔργα ἐξήχθησαν ἐκ τῶν κόλπων τῆς γῆς, ἅτινα μετὰ ἀλλήν ἐξαρσιν ἐπιφέρουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης πολλὰ κεφάλαια αὐτῆς συμπληροῦντα καὶ ὅλως νέα διδάγματα ἡμᾶς διδάσκοντα. Ἀνασκαφαὶ δὲ καὶ ἐρευναι γενόμεναι ἐν

Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ μάλιστα ἐν Ἀσσυρίᾳ ἤνεγκον εἰς φῶς ἱκανὰ ἔργα, ἅτινα καθιστῶσι πλέον δυνατὴν τὴν συγκριτικὴν σπουδὴν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἐξ ἧς ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀρχαιο-λογίας πολλὰ καὶ σπουδαῖα πορίσματα συνάγει.

Τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας, τοιαύτην, ὅσα παρουσιάζεται κατὰ τὰς νεωτάτας ταύτας ἀποκαλύψεις καὶ κατὰ τὰς σπουδὰς καὶ ἐργασίας τῶν διαπρεπόντων ἀρχαιο-λόγων, προτίθεται νὰ παραστήσῃ ἐν συντόμῳ τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον.

ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΛΟΤΕΧΝΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ

Ἡ ἐλληνικὴ τέχνη παρουσιάζεται ὑπὸ τρεῖς μορ-
φὰς ἢ φάσεις, αἵτινες, ἐν τρισὶ διαφόροις ἐποχαῖς ἀνα-
φανεῖσθαι, συνέχονται μὲν ἀλλήλαις, διαφέρουσιν ὁμῶς
ἱκανῶς. Εἶνε δὲ αὗται αἱ ἑξῆς:

Α'.

Ἡ ΠΡΟΙΣΤΟΡΙΚΗ Ἡ ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ
(ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν Ὀλυμπιάδων)

Ἡ ἱστορία δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ ἐντελῶς τοὺς
λαοὺς ἐκείνους, οἵτινες ἐν παλαιτάτοις χρόνοις κα-
τῶκουν τὸ ἐλληνικὸν ἔδαφος. Ναί μὲν ἔχει πρὸς τοῦτο
δύο βοηθητικὰ μέσα, τὴν παράδοσιν καὶ τὰ Ὀμηρικὰ
ἔπη, ἀλλ' ἐκείνη μὲν εἶνε λίαν σκοτεινὴ καὶ οὐδὲν σα-
φὲς συμπέρασμα δύναται καθ' ἑαυτὴν νὰ παράσχῃ ἡμῖν,
τὰ ὀμηρικὰ δ' ἔπη ᾄδουσι καὶ περιγράφουσι τὸν βίον
λαῶν διατελούντων οὐχὶ ἐν τῇ ἀρχικῇ καὶ ἀπλοικῇ
αὐτῶν καταστάσει, ἀλλ' ἐν βαθμίδι τινι πολιτισμοῦ.
Ἐν τούτοις οἱ λαοὶ οὗτοι, οἱ σὺν τῷ χρόνῳ τὸ ἐλ-
ληνικὸν ἔθνος ἀποτελέσαντες, κατέλιπον ἀρχιτεκτο-
νικά τινα καὶ πλαστικά μνημεῖα, ἅτινα ἐξερευνῶσα
ἡ ἀρχαιολογία καὶ παραβάλλουσα πρὸς τὰ ἄνω μνη-
μονευθέντα δύο βοηθητικὰ μέσα οὐ μόνον ἐννοιάν τινα
τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τέχνης συλλαμβάνει,
ἀλλὰ καὶ πολλὰ συνεισφέρει τῇ ἱστορίᾳ πρὸς ἐξιχνί-
σιν τῆς καταγωγῆς τῶν προκειμένων λαῶν καὶ κατὰ-
ληψιν τοῦ βίου αὐτῶν.

Δὲν ἦσαν δὲ καλλιτεχνικῶς πεπροικισμένοι ὑπὸ τῆς φύσεως οἱ λαοὶ οὗτοι, οὐδ' εἶχον ἰδιάζουσάν τινα τέχνην, ἀλλὰ διατελοῦντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὸ κράτος τῆς φυσικῆς ἀνάγκης παρήγον ἔργα ἀκατέργαστα ἐν πολλοῖς καὶ ἀπλᾷ, μεγάλην ὁμοιότητα ἔχοντα πρὸς ἔργα λαῶν κατοικούντων ἐτέρας χώρας καὶ μάλιστα τὴν Ἰταλίαν καὶ μικρὰν Ἀσίαν, ὅπερ προέρχεται τὸ μὲν ἐκ τῆς συγγενοῦς καταγωγῆς τῶν λαῶν τούτων καὶ τῆς ἐπιμιξίας ἐν ἣ διατέλουν, τὸ δὲ ἐκ τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς τὰ ἔργα ταῦτα παρήγοντο. Οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, θέλοντες νὰ πληρώσωσι τὰς φυσικὰς αὐτῶν ἀνάγκας, κατεσκεύαζον, ὀρμώμενοι ἐξ ἐμφύτου αὐτοῖς δυνάμεως, ἔργα σχεδὸν παρεμφερῆ, διότι διατέλουν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς αὐτῆς φύσεως καὶ εἶχον νὰ ὑπερνικήσωσι τὰς αὐτὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τεχνικὰς δυσχερείας. Τοῦ χρόνου δὲ προϊόντος παράγουσι καὶ ἔργα καλλιτεχνικῆς τιнос ἀξίας· δὲν ἀναπτύσσουσιν ὅμως ἐγγώριον τέχνην, ἀλλ' ἀπομιμοῦνται καὶ παραλαμβάνουσιν ἔξωθεν. Τοιαύτην ἀνεπτυγμένην καὶ διαδεδομένην τέχνην περιγράφουσι μάλιστα τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἅτινα στηρίζονται ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πραγματικότητος, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶνε δι' ἡμᾶς σπουδαῖον μέσον πρὸς σύλληψιν ἐννοίας τινὸς τῆς τότε τέχνης καὶ πρὸς ἐρμηνείαν πολλῶν τῶν σωζομένων μνημείων.

Β'.

Η ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

(ἀπὸ τῶν Ὀλυμπιάδων μέχρι τῆς κατακτῆσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων)

Ἡ ἀπὸ τῶν βορείων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς Πε-

λοπόννησον κάθοδος τῶν Δωριέων, λαῶν μὴ μετεχόντων τοῦ ἐν τῇ νοτίᾳ ταύτῃ χώρᾳ ἐπικρατοῦντος πολιτισμοῦ, καὶ ἡ ἐντεῦθεν προελθοῦσα ἐκ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἰς Μικρὰν Ἀσίαν μετανάστασις τῶν Ἰώνων, ἐπήνεγκον μεγάλας πολιτικὰς μεταβολὰς ἐν Ἑλλάδι, ἀνέτρεψαν τὸν πρότερον ἐπικρατοῦντα πολιτισμὸν καὶ ἐπέφερον διακοπὴν τινα εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς προτέρας τέχνης. Ἡ ἰδρυσις ὁμως νέων, σταθερῶν καὶ μονίμων κρατῶν, καὶ ἡ ἀκμὴ αὐτῶν, ἔτι δὲ ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν δύο ἐλληνικῶν φυλῶν πρὸς ἀλλήλας, ἀνέπτυξαν ταχέως τὸν ἰδιοφυῆ ἐκάστη τούτων χαρακτῆρα καὶ παρεσκεύασαν τὸ στάδιον πρὸς ἀνάπτυξιν ἐθνικοῦ βίου καὶ ὑψηλοτέρου πολιτισμοῦ. Ἡ οὕτω δ' ἐπελθοῦσα ἐξαρσις τῆς φαντασίας τῶν Ἑλλήνων, ἡ δημιουργήσασα τὸ πρῶτον καὶ παραγαγοῦσα τὴν ἐθνικὴν ποίησιν, διαμορφώσασα τὰ τῆς θρησκείας, πλάσασα πλείστους περὶ τῶν ἡρώων μύθους καὶ φαντασθεῖσα τοὺς θεοὺς ὡς εὐγενέστατα ἀνθρώπινα ὄντα, ἔτι δὲ ἡ στενὴ συνένωσις τῶν θεῶν τούτων μετὰ τε τῆς πολιτείας καὶ τῆς οἰκογενείας, παρέσχεεν εἰς αὐτοὺς ἀφορμὴν πρὸς παραγωγὴν ἔργων σκοποῦντων οὐχὶ ἀπλῶς τὴν πλήρωσιν τῆς ἀνάγκης, ὅπως τὰ τῶν προτέρων χρόνων, ἀλλὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς πρὸς τὸ καλὸν ἐμφύτου αὐτῶν ὁρμῆς καὶ τὴν παράστασιν ἐκάστης ιδέας ἐν τῇ προσηκούσῃ αὐτῇ μορφῇ. Οὕτω δὲ ἤρξατο ἀναπτυσσομένη ἡ κυρίως Ἑλληνικὴ τέχνη, ἥτις καὶ εἰς τὰ ἐλάχιστα αὐτῆς προϊόντα φέρει διαπρεπεστάτην τὴν σφραγίδα τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος.

Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἀνάπτυξις τῆς τέχνης ταύτης ὥρμηθη ἐκ τῶν διαφόρων κρατῶν τῶν ἀνω πρωταγωνι-

στησάντων δύο φυλῶν, ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς ἀναπτύξεως, τῆς ἰδιοφυίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐκάστης αὐτῶν, διὰ τοῦτο, ὥσπερ καὶ τὰ λοιπὰ πολιτικὰ καὶ φιλολογικὰ προϊόντα τῶν Ἑλλήνων, ἐμφανίζεται αὕτη ἀνέκαθεν ὑπὸ δύο διαφόρους μορφάς, τὴν Δωρικὴν καὶ τὴν Ἰωνικὴν. Καὶ ἐκείνη μὲν διακρίνεται διὰ τὸ βαρὺ, τὸ αὐστηρὸν καὶ δεδεμένον, αὕτη δὲ διὰ τὸ ἐλαφρόν, τὸ χάριεν καὶ ἐλεύθερον αὐτῆς. Βραδύτερον ὅμως αἱ φυλετικαὶ αὗται διαφοραὶ σχεδὸν ἐκλείπουσιν, ἢ συνειδητοῖς τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καθίσταται ἰσχυρότερα, καὶ αἱ δύο αὗται μορφαὶ συνενοῦνται ἐν τῇ αἰτιατικῇ μορφῇ, ἐνθα ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἀνέρχεται πλεόν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς τελειότητος αὐτῆς.

Δύναται δὲ ἡ κυρίως ἑλληνικὴ τέχνη, συμφώνως πρὸς τὴν πορείαν ἣν διήνυσεν ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτῆς, καὶ πρὸς τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, νὰ διαιρεθῇ εἰς τρεῖς περιόδους.

α'.) εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν, ἥτοι τὴν ἐποχὴν τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῆς τέχνης, ἥτις ἀρχεταὶ ἀπὸ τῶν πρώτων Ὀλυμπιάδων καὶ βαίνει μέχρι τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν (Ὀλ. 1—76, 2). 476—474.

β'.) εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς τελειότητος καὶ ἀκμῆς τῆς τέχνης, ἀρχομένην ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν διαδόχων (Ὀλ. 76, 3—114. = 474—323 π. χ.) Δύναται δὲ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τέχνη νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς τὴν τῆς Ε' καὶ τὴν τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος τέχνην.

γ'.) εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς παρακμαζούσης τέχνης ἀρχομένην ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν διαδόχων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατακτῆσεως τῆς Ἑλλά-

δος (323-146 π. χ.) ἤτοι εἰς τὴν καλουμένην ἐποχὴν τοῦ ἐλλητισμοῦ.

Γ.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΕΝ ΡΩΜῃ ΚΑΙ ΤΑΙΣ
ΡΩΜΑΙΚΑΙΣ ΕΠΑΡΧΙΑΙΣ

(ἀπὸ τῆς κατακτῆσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῆς διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ πτώσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ)

Ἀφ' οὗτου ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία, ¹⁴⁶ ἢ τότε παρακμάζουσα ἐλληνικὴ τέχνη, ἣτις καὶ πρότερον ἦτο κατὰ τι γνωστὴ τοῖς Ῥωμαίοις διὰ τῶν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ ἐλληνικῶν ἀποικιῶν, μετηνέχθη εἰς Ῥώμην διὰ τῆς ἐκεῖσε μεταβάσεως ἐλλήνων τεχνιτῶν καὶ μεταφορᾶς καλλιτεχνικῶν ἔργων. Ἐκτοτε δέ, ἀκμάζοντος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἔσχεν ἀναγεννησὶν τινα καὶ ἐξαίρετα ἔργα παρήγαγε, μέχρις οὗτο παρακμάσασα κατέπεσε σὺν τῷ ἀρχαίῳ πολιτισμῷ· ἀπώλεσεν ὅμως τὸν κυρίως ἐλληνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ μετεβλήθη πολλαχῶς, διότι καὶ εἰς συνάφειαν μετὰ ἐγγχωρίου ἰταλικῆς τέχνης περιήλθε, καὶ οἱ καιροὶ μετεβλήθησαν, καί, τὸ πάντων σπουδαιότατον, ἐξεπλήρου τὰς ἀνάγκας οὐχὶ πλέον Ἑλλήνων ἀλλὰ τῶν Ῥωμαίων, καὶ οὕτως ἐγένετο μᾶλλον Ῥωμαϊκὴ τέχνη.

Ὑπὸ τὰς φάσεις καὶ περιόδους ταύτας θέλω πραγματευθῆ ἑκάστην τῶν τριῶν τεχνῶν ἐν συνεχείᾳ, προτιμῶν οὕτω, εὐκρινείας καὶ σαφηνείας ἕνεκα, τὴν εἰς δογματικὴν ἀντὶ τῆς συγχρονιστικῆς μεθόδου.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΝ Α'.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Stuart and Revett. The Antiquities of Athens and other Monuments of Greece, London 1761-1816. — **B. Chandler, N. Revett, W. Pars,** Ionian Antiquities published by the Society of Dilettanti, London 1769-1840. — The unedited Antiquities of Attica published by the Society of Dilettanti, London 1817. — **Cockerell, Kinnard, Donaldson, Jenkins, Salton,** Antiquities of Athens and other places in Greece, Supplementary to the Antiquities of Athens by Stuart and Revett, Lond. 1830 — **Blouet, Savolské, Polrot, Trezel, Fr. de Gournay,** Expédition scientifique de Grèce, ordonnée par le gouvernement Français. Paris 1831 — **Ch. Texier,** Description de l'Asie-Mineure, faite par ordre du gouvernement Français. Paris 1839, vol. III. — **E. Dodwell,** Wiws and Descriptions of Cyclopian and Pelasgic remains in Greece and Italy. London 1839. — **O. M. de Stackelberg,** La Grèce, Vues pittoresques et topographiques, Paris 1834. — **Dom. Lo Faso Pietrasanta Duca di Serradifalco,** Antichita della Sicilia. Palermo 1834-1842. — **A. E. v. Quast,** Das Erechtheion zu Athen nebst mehrern noch nicht bekant gemachten Bruchstücken der Baukunst dieser Stadt und des übrigen Griechenlands. Nach dem Werke von W. Inwood mit Verbesserungen herausgegeben. Potsdam 1843. — **F. Hittorf et J. Zanth,** Architecture antique de la Sicile. — **J. Hittorf,** Restitution du temple d'Empédocle à Selinonte où l'Architecture polychrome chez les Grecs. Paris 1851. — **F. C. Penrose,** An Investigation of the Principles of Athenian architecture. London 1851. — **M. Beulé,** l'Acropole d'Athènes.

Paris 1854, 1862.— **C. R. Cockerell**, The Temples of Jupiter Panhellenius at Aegina and of Apollo Epicurius at Bassae near Phigaleia in Arcadia. London 1860.— **C. BÉTTICHER**, *Tektonik der Hellenen*, Potsdam 1852. Νέα ἔκδοσις; Berlin 1869: εἰσέτι ἀτελής.— **ὁ Αὐτός**, Ueber den Pantheon zu Athen und den Zeustempel zu Olympia, je nach Zweck und Benutzung. Berlin 1852-1853.— **ὁ Αὐτός**, Bericht über die in Auftrage des Unterrichts ministers im Frühjahr 1862 anggeführten Untersuchungen auf der Acropolis v. Athen. Berlin 1862.— **C. Newton**, Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae. London 1862.— **P. F. Krell**, Geschichte des dorischen Styls. Stuttgart 1870.— *Ausgrabungen zu Olympia*, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880.

A. Hirt, Geschichte der Baukunst bei den Alten. Berlin 1821-27.— **Cav. L. Canina**, L'Architettura Antica descritta e dimostrata coi monumenti. Roma 1839-44.— **J. Callhabaud**, Denkmäler der Baukunst. Unter Mitwirkung von F. Kugler und I. Burckhard, herausgegeben von **Lohde**, Hamb. und Leip. 1842-1852.— **J. Fergusson**, The illustrated Hand book of the Architecture. Lond. 1859.— **Kugler**, Geschichte der Baukunst, 1855-1866.— **Fr. Reber**, Geschichte der Baukunst im Alterthum. Leip. 1860-63. **Lübke**, Geschichte der Architektur, 2te ε'. 1880.

G. Semper, der Styl in den technischen und tektonischen Künsten, oder Praktische Aesthetik 1860-1863.— **C. Burslem**, Griechische Kunst, in *Ersch und Gruber Encyclopædie*, I Section 82 σελ. 381-508.

ΤΜΗΜΑ Α'.

Ἡ ΠΡΟΙΣΤΟΡΙΚΗ Ἡ ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

(ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν Ὀλυμπιάδων).

Τῶν τριῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ, οὕσα ἦ πρὸς πληρῶσιν τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν κατ' ἐξοχὴν τέχνη, ὑπερέβη ἐν τῇ προκειμένῃ ἐποχῇ τὰς δύο ἑτέρας κατὰ τὴν σπουδαιότητα. Ἐχρησίμευσον δὲ τὰ ἔργα τῆς μάλιστα πρὸς ἀσφάλειαν τῶν πόλεων καὶ πρὸς μεγαλοπρέπειαν τῶν πλουσίων τῆς ἡρωϊκῆς ταύτης ἐποχῆς βασιλέων, καὶ διὰ τοῦτο εἶνε ὄχυρά καὶ κολοσσικὰ, τινὰ δὲ καὶ πλουσίως κεκοσμημένα, κατὰ μίμησιν τῆς παρὰ τοῖς ἀνατολικαῖς ἔθνεσι πολυτελείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ

1. Τείχη

Μεγάλη καὶ πολυδαίδαλος σειρὰ ὁρέων καὶ ποταμῶν διατέμνουσα πολλὰχῶς τὸ ἐλληνικὸν ἔδαφος ἀπεχώριζεν ἀπ' ἀλλήλων τοὺς ἐν αὐτῷ κατοικοῦντας λαούς, οἵτινες ἀπετέλουν οὕτω πληθὺν κοινοτήτων, ὧν ἐκάστη ἔχουσα ἴδιον ἄρχοντα ἐξέλεγε πρόσφορον ἐξέχοντα χώρον καὶ περιέβαλλεν αὐτὸν δι' ἰσχυροῦ τείχους, ἵνα ἀποκρούῃ τὰς ἐξωθεν γινόμενας ἐπιδρομὰς καὶ ἐφόδους τῶν πολεμίων (1). Οὕτως ὠκοδομήθησαν αἱ πρῶται Ἀκροπόλεις, ὧν λείψανα σώζονται

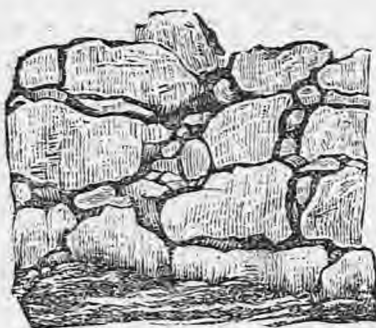
1) Οὕτως ὁ Ὅμηρος λέγει περὶ Θηβῶν (Ὀδ. λ. 262).

οἱ πρῶτοι Θήβης ἔδος ἔκτισαν ἐπταπύλοιο
πύργωσαν τ', ἐπεὶ οὐ μὲν ἀπύργωτον γ' ἐδύναντο ναίειν
εὐρύχωρον Θήβην.

Ἡ αὐτὸς ποιητὴς καλεῖ τὰς πόλεις ταύτας εὐτείχεας καὶ εὐπύργους, καὶ Μυκῆνας εὐκτιμένον ποτὶ ἑβρον καὶ τὴν Τίρυνθα τοιχιόεσσαν.

πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα ἐν Ἀργολίδι, τῇ χώρῃ ἐκείνῃ, ἥτις, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐκ παλαιτάτων χρόνων διατέλει ἐν ἐπιμειξίᾳ μετὰ ξένων λαῶν.

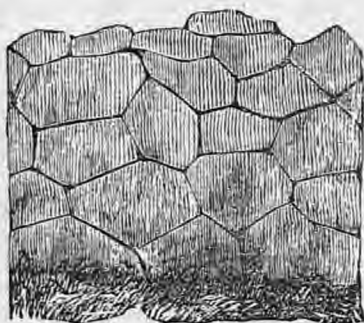
Εἶνε δὲ τὰ τεῖχη ταῦτα τριῶν εἰδῶν, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἀποτελεῖται ἐκ λίθων ἀργῶν, ἥτοι ἀμόρφων καὶ κολοσσιαίων λίθων τεθειμένων ἐπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ἐξήγοντο ἐκ τῶν λατομείων, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξεργασίας καὶ διατάξεως, ἐν ᾧ τὰ ἐν πῶ μετὰξὺ καταλειπόμενα χάσματα πληροῦνται κατὰ τὸ ἐνὸν διὰ λίθων μικροτέρων. Κράτιστον τοῦ εἶδους τούτου ὑπόδειγμα παρέχουσιν ἡμῖν τὰ τεῖχη τῆς Τίρυνθος (εἰκ. 1), τῆς

1. Τεῖχη Τίρυνθος.

ἀρχαιοτάτης τῶν ἐν Ἑλλάδι σωζομένων ἀκροπόλεων, ἣτις ὁ Πausanias (II, 25,) περιγράφει οὕτως : «τὸ δὲ τεῖχος, ὃ δὴ μόνον τῶν ἐρείπιων λείπεται, Κυκλώπων μὲν ἐστὶν ἔργον, πεποιεῖται δὲ ἀργῶν λίθων μέγεθος ἔχων ἕκαστος λίθος ὡς ἅπ' αὐτῶν μὴδ' ἂν ἀρχὴν κινηθῆναι τὸν μικρότατον ὑπὸ ζεύγους ἡμιόνων· λιθὴ δὲ ἐνῆρμυσται· πάλαι ὡς μάλιστα αὐτῶν ἕκαστον ἁρμονίαν τοῖς μεγάλοις λίθοις εἶναι». Καίτοι δὲ ἡ Ἀκρόπολις τῆς Τίρυνθος ἐπὶ ἐπιμήκους βραχέως λόφου ὑψουμένου ὑπὲρ τὴν πεδιάδα 50 περίπου πόδας, καὶ εἶνε ὠκοδομημένον τὸ τεῖχος περὶ τὴν κρηπίδα τοῦ λόφου, οὕτως, ὥστε ἡ ἐσωτερικὴ αὐτῶν πλευρὰ εἶναι πολὺ μικροτέρα τῆς ἐξωτερικῆς, ἥτις ἐνῆρχοι ἔχει ὕψος τεσσαράκοντα περίπου ποδῶν.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν τειχῶν, ἕνεκα τῶν πολλῶν γωνιῶν ἀφ' ὧν φέρεται ἕκαστος λίθος, καλεῖται καὶ πολυγωνικόν. Κατ' ἐξοχὴν ὅμως *πολυγωνικόν* καλεῖται τὸ δεύτερον εἶδος, ἐνθα οἱ λίθοι εἰνεπέξειργασμένοι κατὰ τὸ σχῆμα αὐτῶν εἰς πολλὰς γωνίας καὶ προσαρμόζουσιν ἀλλήλοις ἄνευ τῆς παρενθέσεως τῶν μικρῶν λίθων· ἡ ἐπιφάνεια δὲ τοῦ τείχους δὲν εἶνε πλέον ἀνώμαλος ἀλλ' ἐπίπεδος. Οὕτως εἶνε ὠκοδομημένα κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τὰ τείχη τῆς ὠσαύτως ἀρχαιοτάτης πόλεως τῶν Μυκηνῶν, (εἰκ. 2), ἣτις κατ' Εἰριπίδην (Ἡρακλ. Μαιν. 946) εἶνε «*φοίνικι καρόνι καὶ τύκοις ἡρμοσμένα*».

2. Τείχη Μυκηνῶν.

Τὸ τρίτον εἶδος τῶν προκειμένων τειχῶν ἀποτελεῖται ἐκ λίθων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον παραλληλογράμμων, βαίνοντων κατὰ ἴσους σχεδὸν δόμους, ὥς εἶνε ὠκοδομημένον μέρος τοῦ τείχους τῶν Μυκηνῶν, τὸ περὶ τὴν πύλην τῶν λεόντων (ἴδε εἰκ. 4). Αἱ συναρμογαὶ ὅμως τῶν λίθων δὲν εἶνε ἐντελεῖς ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ οὐδ' ἀκριβῶς, κάθετοι καὶ ὀριζόντιοι. Ἐκ τούτου τὸ εἶδος τοῦτο καλοῦμεν ἀκατέργαστον *ισοδομικόν* πρὸς διαστολὴν ἀπὸ τοῦ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ κυρίῳ ἐλληνικῇ ἐποχῇ τελειοποιηθέντος καὶ ἐπικρατήσαντος ἰσοδομικοῦ συστήματος.

Δὲν παριστῶσι δὲ τὰ τρία ταῦτα εἶδη βαθμικίαν ἀνάπτυξιν, τουτέστι τὸ ἐν δὲν ἀνεπτύχθη μετὰ τὸ ἕτερον, ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις ἐκείνου αὐτῶν ἐξηρτάτο ἐκ τῆς φυσικῆς ποιότητος

τῶν λατουσιῶν καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἀποσπάσεως καὶ ἐξορύξεως τῶν λίθων (1). ὅπου δηλ. οἱ λίθοι ἐτέμνοντο παρὰλληλως, ἐκεῖ ἀνεπτύσσετο ἐξ ἀρχῆς ἀκατέργαστών τι ἰσοδομικὸν σύστημα, ὅπου δὲ τοῦναντίον, ἐκεῖ πολυγωνικόν· τοὺς λίθους δὲ ἡδυνάτό τις νὰ καταλείπη καὶ ὅλως ἀκατεργάστους ἐν πολλοῖς, εἴτε ἕνεκα σπουδῆς πρὸς τὴν ἀποτέλεισιν τοῦ ἔργου, εἴτε δι' ἄλλον τινὰ λόγον. Καὶ ἡ ἀνάγκη δὲ ἔπρεπε νὰ ὤθησῃ πρὸς τὴν ἀνέκαθεν ἀνάπτυξιν ἰσοδομικοῦ τινος συστήματος, διότι τοῦτο μεγίστας εὐχερείας παρείχεν ἐν οἰκοδομήμασι συμπεπλεγμένοις καὶ τεχνικὰς δυσχερείας παρέχουσιν. Οὕτω δὲ φαίνεται ὅτι πρὸς οἰκοδομὴν τείχους μεγάλου περιθόλου, ἔνθα αἱ γράμμαι εἶνε μακραί, μετεχειρίζοντο τὴν ἐξ ἀρχῶν ἢ πολυγωνικῶν λίθων τοιχοδομίαν, πρὸς οἰκοδομὴν ὅμως πύργων, προμαχώνων καὶ τῶν παρὰπλησίων, ἔνθα ἦτο ἀνάγκη πολλῶν γωνιῶν, μετεχειρίζοντο ἀναγκαστικῶς τὸ ἀπαραίτητον σχεδὸν ἰσοδομικὸν σύστημα.

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν παράδοσιν (Στράβων VIII. 369, 372. Πανσ. II, 46, 5 καὶ 20, 7. — *Εὐριπ.* Ἡλ. 1858, Τρωάδ. 1088 κ. ἑ.) οἱ Κύκλωπες, οἵτινες ἦλθον ἐκ τῆς Λυκίας εἰς Ἄργος πρὸς τὸν βασιλέα Προίτον, ὠκοδόμησαν τὰ μνημονευθέντα τῆς Τίρυνθος καὶ τῶν Μυκηνῶν τείχη, καὶ πρὸς τούτοις καὶ ἕτερα ἔργα, οἷον λαβυρίνθους τινὰς ἐν Νεωπύλῳ, τὸ τὴν μεγάλην πύλιν τῶν Μυκηνῶν ἐπικροσμοῦν ἀνάγλυφον τῶν λεόντων, καὶ κεφαλὴν τῆς Μεδούσης ἐν Ἄργει, διὰ τοῦτο τὰ τείχη ταῦτα καὶ τὰ παρεμφερῆ ἔργασίαν δεικνύοντα καλοῦνται συνήθως *Κυκλώπεια*. Διὰ τῆς ὀνομασίας ὅμως ταύτης δὲν πρέπει νὰ ἐννοῶμεν ἰδιόζουσαν τινὰ Κυκλώπειον τοιχοδομίαν, ὅχι μόνον διότι τοιαῦτα τείχη εὐρίσκονται καὶ ἐκτὸς τῆς εἰς ἣν μετηνάστευσαν οἱ Κύκλωπες Ἀργολίδος, οἷον πολ-

- 1) Hausmann, Ueber den Einfluss der Beschaffenheiten der Gesteine auf die Architektur, aus den Abhandlungen der koenigl. Ges. der Wissenschaften zu Goettingen, Bd. VIII, 1858. — Bunbury, Cyclopean Remains in Central Italy, in the Classical Museum, 1865, V. II, p. 117 κ. ἑ.

λαχοῦ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ μάλιστα ἐν Ἐτρουρίᾳ, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ δὴ καὶ παρὰ τοῖς σημιτικῶς λαοῖς, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι οὐδένα ρυθμὸν ἢ ἀρχιτεκτονικὸν σύστημα παριστῶσι, ἀλλ' εἶνε ἔργα τοιαῦτα, οἷα ἕκαστος λαὸς κατασκευάζει καὶ δύναται νὰ κατασκευάῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, ὑπὸ μόνῃς τῆς φύσεως ὁδηγούμενος καὶ μόνον ἱκανότητά τινα ἔχων πρὸς τὸ ἐξορύττειν, τέμνειν καὶ ἐξεργάζεσθαι τοὺς λίθους. Τοιαύτην δ' ἱκανότητα ἐδύναντο ὄντως νὰ ἔχωσιν οἱ τῆς παραδόσεως Κύκλωπες⁽¹⁾, ἥτοι ἀσιατικὸς τις λαὸς μετοικήσας ἐκ Λυκίας εἰς Ἀργολίδα, καθότι ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς χώρας θὰ εἶχεν ἀναπτυχθῇ ἐν Λυκίᾳ λίαν ἐνωρίς ἡ τομὴ καὶ ἐξεργασία τῶν λίθων, καθὰ δεικνύουσι τὰ ἐν αὐτῇ σωζόμενα ἀρχαιοτάτα μνημεῖα πόλεων καὶ τάφων.

Ἄλλοι δὲ ἀποκαλοῦσι τὰ προκειμένα τεῖχη πελασγικά, διότι ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σώζονται ταῦτα ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Πελασγῶν, πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Δωριέων, κατοικουμέναις χώραις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὀνομασία αὕτη εἶνε ἀκατάλληλος ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων· ἄλλως οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν ταῦτα συνηθέστερον κυκλώπεια.

Πλὴν τῆς Ἀργολίδος δέ, ἐνθα μνημονευτέα καὶ τὰ τεῖχη τῆς Λαρίσσης, ὑπάρχουσι πολλὰ τοῦ τῆς Ἑλλάδος κυκλώπεια τεῖχη καὶ μάλιστα ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ. Ἀλλ' ἀνεῖ τῆς παραδόσεως ἡ ἑτέρου τινὸς λόγου δὲν δύναται τις νὰ ἰσχυρίζηται ἐκάστοτε ὅτι πᾶν κυκλώπειον τεῖχος εἶνε ἔργον τῆς προκειμένης ἐποχῆς, καθότι καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, ὅτε τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα εἶχεν ἤδη πρὸ πολλοῦ τελειοποιηθῇ, ὠκοδόμουν οἱ Ἕλληνες ἐνίοτε κατὰ τὸν κυκλώπειον τοῦτον τρόπον. Οὕτω π. χ. εἶνε ὠκοδομημένα τὰ κατὰ τὴν 4^{ην} ἢ 5^{ην} ἑκατονταετηρίδα ἀναγερόμενα τεῖχη τῆς Σαλαμῖνος, τὰ τεῖχη τοῦ ἐν Ραμνοῦντι νηοῦ τῆς Θέμιδος κτλ.

(1) Οἱ Κύκλωπες οὗτοι ἔχων ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν χειρῶν των, διὰ τοῦτο ὀνομάζονται γαστερόχειρες καὶ χειρογαστορες (Στράβων, VII, 372.—Σχολ. Ἀριστοειδ. II, 52), ἥσαν δὲ, κατ' Ἀριστοτέλην (ἐν Πλανίῳ N. H. VII, 56 195), καὶ εὐρέται τῆς οἰκοδομῆς τοῦ πύργου.

2. Πύλαι

Τὸ τεῖχος τῆς Τίρυνθος δὲν εἶνε ἅπαν πεπληρωμένον ὑπὸ λίθων, ἀλλὰ κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν αὐτοῦ μέρος ὑπάρχουσι παραλλήλως καὶ κατὰ μῆκος δύο δίοδοι, *σύριγγες*, ἔχουσαι πλάτος ἑκάστη 5 ποδῶν, ὧν ἡ στέγη λήγει εἰς ὀξείαν γωνίαν σχηματιζομένη διὰ τῆς πρὸς τὰ ἄνω βαθμιαίας προεξοχῆς τῶν ὑπερκειμένων λίθων. Τὴν αὐτὴν κατασκευὴν καὶ τὸ αὐτὸ σχῆμα ἔχουσι καὶ ἕξ πρὸς τὰ ἔξω ἀποβλέπουσαι θυρίδες, αἷ φέρει ἡ μία τῶν συρίγγων ⁽¹⁾ τούτων. Τοῦτο δὲ τὸ ἀκατέργαστον ὀξὺ τοξοειδὲς σχῆμα ἔχει καὶ πύλη τις τῆς Τίρυνθος (εἰκ. 3) καὶ εἶνε τὸ παλαιότατον καὶ κυριώτα-

3. Πύλη Τίρυνθος.

τον σχῆμα τῶν πυλῶν τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς. Σῶζονται δὲ πολλαὶ τοιαῦται πύλαι ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἰταλίᾳ, οἷον ἐν Σαμοθράκῃ ⁽²⁾ ἐν Ἀρπίνῳ ⁽³⁾ καὶ ἀλλαχοῦ, καταλήγουσαι πάντοτε εἰς ὀξείαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γωνίαν, καθότι διὰ τῆς βαθμιαίας προεξοχῆς τῶν λίθων τοιοῦτον σχῆμα παράγεται ⁽⁴⁾.

(1) Εἶνε ἄγνωστον πρὸς τί ἐχρησίμευον αἱ δίοδοι αὗται· ἀμυντικὸν σκοπὸν δὲν εἰδύναντο νὰ ἔχωσι, διότι τότε ἡ ὑπαρξίς τῆς πρὸς τὰ ἔσω τῆς ἀκροπόλεως ἦτον ἄσκοπος. Πιθανῶς ἐχρησίμευον ὡς ἀποθήκαι.

Περὶ μέρει δὲ δίοδοι ὑπάρχουσιν οὐ μόνον καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀργολίδος, οἷον ἐν τῷ πρὸς βορρᾶν τῆς ἀργείας ἀκροπόλεως Λαρίσσης *κειμένην λόφῳ* (Curtius, Peloponnesos II σελ. 354), ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑτρουρίᾳ, (Abeken, Mittelitalien vor der roemischen Herrschaft σελ. 235 Πλ. 4, 1).

(2) Conze: Reise auf den Inseln des Thrakischen Meeres. Taf. XIV.

(3) Gell: Probestücke von Stadtemauern des alten Griechenlands Taf. XL.

(4) Το κατ' ἐξῆς, ἢν τύξον, ἔσται τὸ στρογγύλον, ὅπερ παράγεται διὰ σφηνο-

Τὸ τοξοειδὲς τοῦτο σχῆμα τῶν σφίγγων καὶ θυρίδων τῆς Τίρυνθος ἀνευρέθη καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν ἀρχαιοτάτοις οἰκοδομήμασι καὶ ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς εἰσόδοις τῶν πυραμίδων. Ἐκ τούτου ὅμως, δὲν ἔπεται ὅτι παρήχθη ἐξ Αἰγύπτου, διότι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ εἶνε τεχνικώτατα ἐξεργασμένον, ἐνῶ ἐν Ἑλλάδι εἶνε ἄτεχνον καὶ ἀκατέργαστον. Πρὸς παραγωγὴν δὲ τοιούτων ἔργων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν σχημάτων οὐδεμία ἀνάγκη ἦτο ἐξωτερικῆς τιнос ἐπιδράσεως καὶ μιμήσεως, μόνης τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνάγκης ἀγούσης εἰς τὴν ἐφεύρεσιν καὶ κατασκευὴν αὐτῶν.

Ἐν τοῦτοις τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σχῆμα δυσχερείας παρεῖχε πρὸς τὴν κατασκευὴν μεγάλων καὶ εὐρειῶν εἰσόδων, διὰ τοῦτο πολλαὶ ἐγένοντο μεταβολαὶ καὶ διάφορα σχήματα παρήχθησαν, ἅτινα ὅμως ἅπαντα ἔχουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν αὐτὴν ὀξεῖαν τοξοειδῆ μορφήν.

Τὸ δεύτερον σχῆμα δεικνύουσιν ἡμῖν αἱ δύο πύλαι τῶν Μυκηνῶν, ἥ τε μικρὰ καὶ ἡ μεγάλη, ἡ καλουμένη πύλη τῶν Λεόντων, ἥτις, καθ' ἃ ἐρρέθη, εἶνε ὠσαύτως ἔργον τῶν Κυκλώπων.

Ἡ πύλη αὕτη, ἡ μεγαλοπρεπεστάτη τῶν τῆς προκειμένης ἐποχῆς, (εἰκ. 4), σύγκειται ἐκ δύο μεγάλων κατὰ τὰ πλάγια λίθων, οἵτινες συγκλίνοντες μικρὸν πρὸς τὰ ἄνω ὑποβαστάζουσι τὸ ὑπερθύρον, ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς λίθου ἔχοντος μῆκος 15 περίπου ποδῶν. Πρὸς ἐλάττωσιν δὲ τοῦ ἐκ τῶν ὑπερκειμένων λίθων βάρους καταλείπεται ἔνωθεν τοῦ ὑπερθύρου τριγωνικὸν κενὸν σχηματιζόμενον διὰ τῆς γνωστῆς βαθμιαίας προεξοχῆς τῶν λίθων. Τοῦτο δὲ πληρῶς πλάξ ἐκ σκληροῦ ἀσβεστολίθου, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου ἐξ οὗ καὶ τὰ τείχη, ἥτις παριστᾷ ἐν ἐκτύπῳ ἀναγλύφῳ δύο λέοντας στήριζοντας τοὺς ἐμπροσθίους πόδας ἐπὶ εὐρείας καὶ ὕψηλῆς βάσεως ἐν τῷ μέσῳ ἱσταμένου κίονος, ὅστις ἐντείνεται πρὸς

εἰδὼν συγκλινόντων λίθων, εἶνε ἐντελὲς ἄγνωστον ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν προκειμένην ἐποχὴν

τὰ ἄνω καὶ ἔχει ὑψηλὸν κιονόκρανον, ὁμοιάζον οἶονεὶ ἀνεστραμμένη βάσει ἀττικοῦ ἰωνικοῦ κίονος, καὶ ἐπ' αὐτοῦ

4. Πύλη Μηκυνῶν.

διπλοῦν ἄβακα διαχωριζόμενον διὰ τεσσάρων μικρῶν δίσκων. Μεταφέρουσι δ' ἡμᾶς καὶ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ αὗται μορφαὶ ὡσαύτως εἰς Λυκίαν, ἅτε ἔχουσαι μεγάλην ἀνχλογίαν ὡς πρὸς τὴν βάσιν, τοὺς ἄβακας καὶ τοὺς δίσκους, πρὸς τὴν πρόσοψιν πολυαρίθμων τάφων τῆς χώρας ταύτης, ἀπεικονιζόντων τὴν πρόσοψιν οἰκοδομημάτων. Ἐκ τούτων δὲ καὶ ἐξ ὧν ἀνωτέρω εἶπομεν ἐν τῷ περὶ κυκλωπέων τειχῶν λόγῳ καθίσταται πιθανωτάτη συνάφειά τις τῆς Ἀργολίδος ἐν ταῖς πάλαι χρόνις μετὰ τῆς Λυκίας. Καὶ οἱ λέοντες δὲ, οἵτινες κατ' ἀνατολικὸν ἔθιμον ἴστανται ἐνταῦθα ὡς συμβολικὰ ζῶα ⁽¹⁾, φρουροὶ οἶονεὶ τῆς εἰς τὴν ἀκρόπολιν εἰσόδου, ἀναμνησκουσιν ἡμᾶς ἔργα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ⁽²⁾, ὡς λεχθήσεται ἐν τῷ περὶ Πλαστικῆς λόγῳ.

(1) Curtius: Ueber Wappengebrauch und Wappenstil im class. Alterthum, in den. Abh. d. berl. Akad. 1874.

(2) Ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο τῶν λεόντων σὺν τῇ ὅλῃ πύλῃ ἐποιήθη ὑπὸ ἀσιατικοῦ λαοῦ ἢ καὶ ὑπόδειγμα ἀσιατικὸν, κατεφάνη μάλιστα ἐναργῶς καὶ ἔκ τινος σπουδαιοτάτης ἀποκαλύψεως γενομένης ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ ἄγγλου Ramsay. Οὗτος δὴλ. καὶ ἂν ἐν τῇ κατὰ τὴν ἔχην Ἰανουαρίου 1882 συνεδριάσει

Αἱ Μυκῆναι ἔχουσι καὶ ἑτέραν πύλιν, μικροτέραν τῆς περιγραφείσης, ἣτις εἶνε ὠκοδομημένη ὡσαύτως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι ἡ ἄνωθεν τοῦ ὑπερθύρου πλάξ δὲν φέρει ἀνάγλυφον παράστασιν.

Ἐνίοτε δὲ τὸ ὑπερθύρον ἀποτελεῖται οὐχὶ ἐξ ἐνὸς ἀλλ' ἐκ δύο προσανακλινόντων λίθων καὶ οὕτω λαμβάνει μορφὴν οἷον αἰετώματος ναοῦ· ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ καταλείπηται κενὸν πρὸς ἐλάττωσιν τοῦ ἐκ τῶν ὑπερκειμένων λίθων βάρους. Πύλιν τοιαύτην ἔχει τὸ ἐν Δῆλῳ, ὑπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Κύνθου, σπήλαιον.

Εἰς τὰ περιγραφέντα σχήματα δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν ἅπασαι αἱ τῆς προκειμένης ἐποχῆς πύλαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΤΑΦΟΙ.

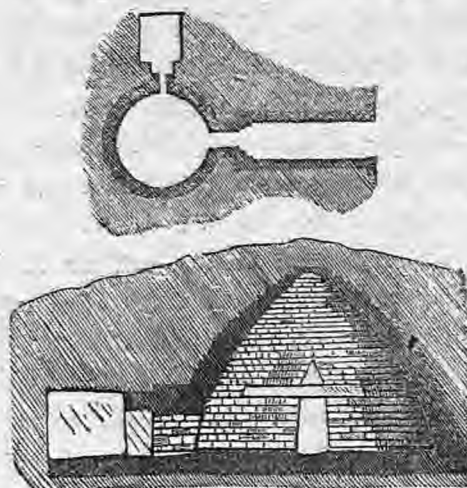
1. Οἱ λεγόμενοι θησαυροί.

Ἡ περὶ τῶν τειχῶν πραγματεία συνδέεται μετὰ τῆς περιγραφῆς θολωτῶν τινων καὶ τεχνητῶς ὑπογείων οἰκοδομημάτων ἐχόντων σχῆμα παραβολικόν, ἅτινα κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκαλοῦντο θησαυροί. Διαπρέπει δ' ἐν ἅπασι τούτοις ὁ ἐν Μυκῆναις θησαυρὸς τοῦ Ἀτρέως, (εἰκ. 5), ὅστις κεῖται ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τῇ ὑπὸ τειχῶν περιβαλλομένῃ κλιτύϊ, ἔνθα ἦτο ἡ κάτω πύλη (1).

τοῦ ἐνταῦθα Ἰνστιτούτου ἐξέθηκεν, ἀπεκάλυψεν ἓν τι νεκροπόλει τῆς Φρυγίας τάφον, οὗτος· ἡ πύλη φέρει παρεμφερῆς ἀνάγλυφον τῶ τῶν Μυκηνῶν. Παρεμφερῇ τῇ ἀναγλύφῳ τούτῳ παράστασιν φέρει καὶ ἑλεφαντίνῃ λαβῇ (1) εὐρεθεῖσα ἐν τῇ παρὰ τὸ Μενίδι παναρχαίῳ θολωτῷ τάφῳ. "Ic Das Kupfelgrab bei Menidi herausgegeben vom deutschen arch. Institut. in Athen" Taf. VIII, 6.

(1) Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀνεσκάφη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ λόρδου Elgin καὶ ἐκαθαρίσθη ἐντελῶς πρὸ τινων ἐτῶν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας. Περί τῶν ἐκ τῶν τελευταίων τούτων ἐργασιῶν ἐκγομένων ἴδε: Thierch's, Die Tholos d. Atreus zu Mykenae (Mitt. d. deut. arch. Inst. zu Athen. IV, S. 177).

Δρόμος, ἔχων μῆκος 62 ποδῶν καὶ 20 πλάτος, ἄγει εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ οἰκοδομήματος, ἐνθα οἱ λίθοι προεξέχουσι

5. Θησαυρὸς τοῦ Ἀτρέως.

βαθμηδὸν κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος, ἵνα καθιστῶσι τὴν πύλην στενωτέραν πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ὑποθασιάζουσι κολοσιαιὸν ὑπέρθυρον. Ὡς περ δ' ἐν τῇ πύλῃ τῶν λεόντων, καταλείπεται καὶ ἐνταῦθα, ἄνωθεν τοῦ ὑπερθύρου, τριγωνικὴ ὀπή, ἥτις ἦτο τὸ πάλαι κεκλεισμένη διὰ πλακῶς, ἐξ ἧς εὐρέθησαν τεμάχια τινα φέροντα ἀναγεγλυμμένα ἐλικοειδῆ κοσμήματα. Ἐκοσμεῖτο δ' ἡ πύλη αὕτη διὰ δύο, ἐνθεν καὶ ἐνθεν τῶν παραστάδων, ἐκ ποικίλου μαρμαροειδοῦς ἀσβεστολίθου ἡμικίωνων, ἐξ ὧν ἱκανὰ εὐρέθησαν τεμάχια καὶ μάλιστα τὸ κιονόκρανον ⁽¹⁾, καὶ οἷτινες ἐντείνονται πρὸς τὰ ἄνω, ὥσπερ καὶ ὁ ἐν τῷ ἀναγλύφῳ τῆς πύλης τῶν λεόντων, καὶ ἔχουσι ἀπασαν τὴν ἐπιφάνειαν κεκοσμημένην δι' ἐλικοειδῶν ὡς ἐπὶ

(1) Τεμάχια τοῦ κιονόκρανου εἶχον εὐρεθῆ καὶ πρὸ τῆς τελευταίας ἐκκαθαρίσεως τοῦ οἰκοδομήματος, ἀλλ' ἐξελαμβάνοντο ὡς βάσις τοῦ κίονος. Τὴν πλάτην ταύτην κατέδειξαν αἱ τελευταῖαι ἐργασίαι. Ἴδε τὴν ὀπίσθεν μνημονευθειῶν (σελ. 37 σημ. 1) διατριβὴν τοῦ Thierch's.

τὸ πλεῖστον κοσμημάτων καὶ ζητοειδῶς θλωμένων ταπεινῶν ἢ ἱμάντων (zickzack). Τοιαῦτα κοσμήματα φέρουσι καὶ πολλὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Schliemann ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Μυκηνῶν γενόμενα εὐρήματα καὶ ἰδίως τεμάχιον τετραγωνικοῦ κίονος ⁽¹⁾. Τὰ αὐτὰ ἀνευρίσκουμεν ὡσαύτως ἐν ἀρχαιοτάτοις μνημείοις τῆς Ἀσίας, οἷον ἐν ταῖς προσόψεσι τάφων τινῶν ἐν Φρυγίᾳ ⁽²⁾, ἐν τισιν ἀσσυριακοῖς ἀναγλύφοις ⁽³⁾, ἐν ταῖς ἐν Νινευῇ εὐρεθεῖσι τεμαχίοις κεράμων καὶ ἀγγείων καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἡ περιγραφείσα δὲ πύλη ἄγει εἰς τὸ κυκλοτερές (διάμ. 47', 6') οἰκοδόμημα, ὅπερ δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ συγκοινωνεῖ διὰ μικρᾶς θύρας τετραγωνικῇ ἐπιμήκει δωματίῳ (μ. 27', πλ. 20') ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένῳ, καὶ εἶνε πεποιημένον ἐκ λίθων ὀρθογωνίων, οἵτινες κείμενοι ὀριζοντίως καὶ προσέχοντες τῶν ὑπερκειμένων σχηματίζουνσι διαπύρους δακτυλίους στενουμένους βαθμιαίως πρὸς τὰ ἄνω, ὧν ὁ ἀνώτατος εἶνε κεκαλυμμένος δι' ἐνὸς μόνου λίθου· οὕτω δὲ ἀποτελεῖται παραβολοειδὴς θόλος ἔχουσα σχῆμα οἰονεὶ κυψέλης. Τὸ ἐσωτερικὸν δ' αὐτῆς ἦτο κεκαλυμμένον διὰ χαλκοῦ ἐλάσματος, καθ' ὃ ἐκφαίνεται ἐκ τῶν ἐν τοῖς λίθοις κατὰ κανονικὰς σειρὰς ὑπαρχουσῶν ὀπῶν, ὧν τινες φέρουσιν εἰσέτι τοὺς πρὸς συγκράτησιν αὐτοῦ χρησιμεύοντας τὸ πάλαι ἧλους ⁽⁴⁾. Τοιαύτη ἐπικόσμησις ἦτο ἐν χρήσει ἀνέκαθεν παρὰ τοῖς Ἀσσυριοῖς καὶ Βαβυλωνίοις ⁽⁵⁾, καὶ ἐκεῖθεν φαίνεται ὅτι μετὰ τὴν ἐξοικὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀναπολεῖ δ' ἡμᾶς τὸν χαλκοῦν τῆς Δανῆς θάλαμον (Σοφ. Ἀντγ. 927 κ. ἑ. — Πaus. 5, 23)· τοὺς ἐκ χαλκοῦ στίλβοντας τοίχους τῶν δημοικῶν ἀνακτόρων (Ὀδ. Ζ, 24) καὶ τὸν ὑπόγειον χαλκοῦν πίθον, ἐν ᾧ

(1) Schliemann, Mykenae S. 108—110.

(2) Leake, A tour in Asia minor, p. 27. — Barth, Reise von Trapezunt durch die noerdliche Haelfte Kleinasiens nach Scutari, S. 90.

(3) Layard, Mon. of Nineveh I pl. 8.

(4) Schliemann, Mykenae S. 49.

(5) Braun, Geschichte d. Kunst II, S. 43. — Semper, Der Styl, S. 300.

ἐκρύβη ὁ Εὐρύσθευς φοβηθεὶς τὸν Ἡρακλέα (*Ἀπολλ. Β, 5, 4*). Καὶ ἡ μετὰ ταῦτα δ' ἑλληνικὴ τέχνη ἀπειμμήθη τὸ ἔθιμον τοῦτο καὶ ἐπεσκέπαζεν οἰκοδομημάτων τινῶν τοὺς τοίχους διὰ χαλκοῦ ⁽¹⁾.

Πλὴν τοῦ περιγραφέντος δ' οἰκοδομήματος ὑπάρχουσιν ἐν Μικῇναις ἑτέρα τέσσαρα, καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, οἷον ἐν Λακωνίᾳ, πλησίον τῶν Ἀμυκλῶν, παρὰ τὸ χωρίον Βαρυῖ ⁽²⁾, ἐν Φαρσάλῳ τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας, ἐνθα σώζεται ὁ περίφημος Θησαυρὸς τοῦ Μινύου ὃν ὁ Πausanias περιγράφει οὕτω: «Θησαυρὸς δὲ ὁ Μινύου» θαυμά ὢν τῶν ἐν Ἑλλάδι αὐτῇ καὶ τῶν ἐτέρωθι οὐδενὸς ὕστερον, πεποιήται τρόπον τοιόνδε· λίθου μὲν εἰργασται, σχῆμα δὲ περιφερές· ἐστὶν αὐτῷ, κορυφὴ δὲ οὐκ ἐς ἄγαν ὀξὺ ἀνηγμένη· τὸν δὲ ἀνωτάτω τῶν λίθων φασὶν ἀεμονίαν παντὶ εἶναι τῷ οἰκοδομήματι» (*Πaus. 9, 38, 2*). Καὶ ἀλλαχοῦ: «Θησαυρόν τε ἀνθρώπων, ὢν ἴσμεν, Μινύας πρῶτος ἐς ὑποδοχὴν χρημάτων ὠκοδομήσατο. Ἕλληνες δὲ ἄρα εἰσι δεινοὶ τὰ ὑπερόρια ἐν θαύματι τίθεσθαι μερίζοντες ἢ τὰ οἰκεία, ὅποτε γὰρ ἀνδράσιν ἐπιφανεσὶν ἐς συγγραφὴν πυραμίδας μὲν τὰς παρὰ Αἰγυπτίοις ἐπῆλθεν ἐξηγήσασθαι πρὸς τὸ ἀκριβέστατον, Θησαυρόν δὲ τὸν Μινύου καὶ τὰ τεῖχη τὰ ἐν Τίρυνθι οὐδὲ ἐπὶ βραχὺ ἤγαγον μνήμης, οὐδὲν ὄντα ἐλάττονος θαύματος». (*Πaus. 9, 36, 4*).

Ὁ Θησαυρὸς οὗτος ⁽³⁾ εἶνε κατὰ τι μικρότερος τοῦ Ἀτρέως καὶ ἔχει τὴν αὐτὴν ἦν καὶ οὗτος μορφήν, σὺν τῇ διαφορά ὅτι τὸ τετραγωνικὸν δωμάτιον, πρὸς δὲ τὸ κωνοειδές

(1) Οὗτος ἔσται ἐπικεκαλυμμένος οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Σπάρτῃ πολιούχου Ἀθηνᾶς, δι' ἧς καὶ ἡ θεὰ ἐκαλεῖτο χαλκιοίκος (*Πaus. 3, 17, 2*, καὶ 10, 3, 11). Καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ δὲ, ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ τυράννου Μύρωνος ἀνεγερθέντι Θησαυρῷ τῶν Σικυωνίων, ὑπῆρχον δύο θάλαμοι, ὁ μὲν δωρικὸς ὁ δὲ ἰωνικὸς ρυθμῷ, ἐκ χαλκοῦ, κατὰ Πausaniam (6, 19, 2), εἰργασμένοι, ἧτοι διὰ χαλκοῦ ἐπικεκαλυμμένοι.

(2) Bursian, Geogr. v. Griechenland II S. 130.

(3) Schliemann, Exploration of the hœtian Orchomenus (The journal of the hellenic studies, Vol. II. N^o I. p. 122—123).

οικοδόμημα συγκοινωνεῖ, ἔχει τὰς πλευρὰς κεκαλυμμένας διὰ πλாகῶν, αἵτινες, κατ' ἄσσυριακὸν ἔθιμον, φέρουσι καθ' ἅπασαν τὴν ἐπιφάνειαν ὥραϊα ἀναγεγλυμμένα ἐλικοσιδῆ κοσμήματα, ρόδακας καὶ ἀνθέμια.

Εἶνε δὲ τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ὑπόγαια, τουτέστι μετὰ τὴν οἰκοδομήσιν αὐτῶν ἐκαλύπτοντο διὰ χώματος καὶ οὕτως ἐλάμβανον μορφὴν τύμβου. Καὶ ἐν τοῖς ὕστερον δὲ χρόνοις ἀνηγείροντο παρεμφερῇ μνημεῖα, ὡς βλέπομεν ἐν τοῖς ἐν Παντικαπαίῳ, ἀποικίᾳ τῶν Μιλησίων, τάφοις ⁽¹⁾, καὶ ἐν τινὶ τάφῳ ἐν Κνίδῳ ἀνεγερεθέντι πιθανῶς κατὰ τὸ 390 Π. Χ. ⁽²⁾.

Ὅτι δὲ τὰ ὑπ' ἐξέτασιν μνημεῖα, τὰ τε ἐν Μυκῆναις καὶ τὸ ἐν Ὀρχομενῷ, εἶνε ἐκείνα, ἅτινα ἡ παράδοσις ὀνομάζει θησαυρούς, εἶνε καταφανές. Ὀνόμασεν ὁμῶς αὐτὰ οὕτως ἀποβλέψασα, καθ' ἃ φαίνεται, οὐχὶ πρὸς τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν σκοπὸν ἀλλ' εἰς τὸ σχῆμα αὐτῶν, διότι τοιοῦτον κωνοειδὲς σχῆμα εἶχον τῶν ἐν ὑπόγαιά τινα οἰκοδομήματα χρησιμεύοντα πρὸς ἀποταμίευσιν σιτηρῶν καὶ ἄλλων ἀναγκαιῶν τοῦ βίου ⁽³⁾. Ἄν τὰ προκείμενα οἰκοδομήματα ἦσαν ὄντως θησαυροί, ἔπρεπε νὰ εἶνε πάντως ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ συνέχοντο μετὰ τῶν ἀνακτόρων τὰ ἐν Μυκῆναις ὁμῶς κεῖνται ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως, ἐνθα δὲν θὰ ἦσαν βεβηκίως τὰ ἀνάκτορα τῶν ἀρχόντων, οὐδ' ἐδύναντο νὰ συνέ-

(1) Ἴδε εἰσαγωγὴν τοῦ: *Antiquités du Bosphore Cimmerien*. Petersbourg 1854.

(2) Newton, *A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus, and Branchidae*, vol. II p. 486 pl. LXII.

(3). Ἐν τοιαύτῃ τινὶ ἀποθήκῃ ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν ὁ Φιλοποίμην: «Οὐ μὴν ἡλλὰ κομίσαντες αὐτὸν εἰς τὸν καλούμενον θησαυρὸν, οἶκῳ καταγειν, οὔτε πνεῦμα λαμβάνον, οὔτε φῶς ἔκωθεν, οὔτε θύρας ἔχον, ἀλλὰ μεγάλῳ λίθῳ περιεργασμένῳ κατακλειόμενον, ἐνταῦθα κατέθετον». (Πλουτ. β. Φίλοπ. 19).

Τοιοῦτοι θησαυροὶ τὸ σχῆμα ἦσαν πιθανῶς καὶ οἱ παρ' Ὀμήρῳ ὑψόροφοι καὶ κηῶεντες θάλαμοι, ὅν ὁ τοῦ Ὀδυσσεὺς (Ὀδυσσ. Β. 337):

Ὁ δ' ὑψόροφον θάλαμον κατεδήσατο πατρός

Εὐρύν, ὅθι νηὶς χρυσῆς καὶ χαλκὸς ἔκειτο

Ἑσθὴς τ' ἐν χηλοῖσιν, ἅλῃς τ' εὐώδεις ἔλαιον

Ἐν δὲ πύθῃ σῆμα . . .

χωνται τούτοις, ἀφ' οὗ ἦσαν κεκαλυμμένα διὰ χόματος. Αὕτη δὲ ἡ διὰ χόματος ἐπικάλυψις αὐτῶν, ἡ ὑπαρξίς καὶ τὸ σχῆμα τοῦ τετραγωνικοῦ δωματίου, ὁμοιάζοντας πρὸς τοὺς ὡσαύτως διὰ χόματος κεκαλυμμένους τετραγωνικοὺς τάφους ἐν Λυδία καὶ Ἐτρουρίᾳ, ἡ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις χρήσις τοιούτων οἰκοδομημάτων ὡς τάφων, ἔτι δὲ οἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀποκαλυφθέντες δύο πανάρχαιοι τάφοι, ὁ μὲν ἐν Ἀργολίδι, παρὰ τὸ Ἡράϊον (1), ὁ δὲ ἐν Ἀττικῇ παρὰ τὸ χωρίον *Μενίδι* (2), οἵτινες ἔχουσιν ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ σχῆμα καὶ τὴν αὐτὴν κατασκευὴν, ταῦτα πάντα δεικνύουσιν ἀριδῆλως ὅτι τὰ μνημεῖα ταῦτα εἶνε τάφοι πλουσίων τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς ἡγεμόνων καὶ προδύχοντων, οἵτινες, ἐπίδειξιν καὶ πολυτέλειαν ἐπιδιώκοντες, ἐπεκόσμουν αὐτοὺς διὰ ποικίλων κοσμημάτων, ἀπομιμούμενοι τὴν ἐν Ἀσίᾳ προακμάσασαν τέχνην, ἣν ἐγνώριζον τὸ μὲν δι' ἀποικησέων, τὸ δὲ διὰ τῶν Φοινίκων, οἵτινες τεχνήντως ὑφασμένους καὶ πλουσίως πεποικιλμένους τάπητας καὶ ἱμάτια, (1) *Ιλιάς* Z, 219), μετέφερον διὰ τοῦ ἐμπορίου εἰς τὴν Ἑλλάδα (3).

2. Πυραμίδες.

Συγγενῇ πρὸς τὰ περιγραφέντα θολωτὰ οἰκοδομήματα κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν χρῆσιν εἶνε πυραμοειδῆ τινὰ μνημεῖα ἐκ παλαιτάτων χρόνων οἰκοδομούμενα ἐν Ἑλλάδι καὶ ὄντα, ἀρχικῶς τοῦλάχιστον, τάφοι. Τοιοῦτον οἰκοδόμημα, χρησιμεῦον ὡς κοινὸν μνῆμα, πολυάνδριον, περιγράφει ὁ Πausanias ὡς ἐξῆς (2, 25, 7): «Ἐρχομένοις δὲ ἐξ Ἀργους εἰς τὴν »Ἐπιδαυρίαν ἔστιν οἰκοδόμημα ἐν δεξιᾷ πυραμίδι μάλιστα νεῖκασμένον, ἔχει δὲ ἀσπίδας σχῆμα Ἀργολικὰς ἐπειρασμέ-

(1) Π. Σταματάκης, *Περὶ τοῦ παρὰ τὸ Ἡράϊον καθαρισθέντος τάφου* (Mitth. d. arch. Inst. zu Athen III, S. 271).

(2) Das Kuppelgrab bei Menidi herausg. gegeben v. deutschen arch. Inst. in Athen.

(3) Boettiger, *Gr. Vasengemalde* III, S. 105...

πυλῶν ἐνταῦθα Προίτῳ περὶ τῆς ἀρχῆς πρὸς Ἀκρίσιον μάχῃ
κρίνεται. . . τοῖς δὲ πεσοῦσιν ἀφ' ἑκατέρων, πολῖται γὰρ καὶ
συγγενεῖς ἦσαν, ἐποιήθη ταύτῃ μνημεῖον ἐν κοινῷ».

Τοιαῦτα οἰκοδομήματα ὑπῆρχον μάλιστα ἐν Ἀργολίδι, ἐν
ᾗ σώζονται καὶ σήμερον δύο, ὧν τὸ μὲν παρὰ τὴν Ἀθήσταν

6. Πυραμὶς ἐν Κεγχρεαῖς.

(Λιγουριδόν), τὸ δὲ ἐν Κεγχρεαῖς (εἰκ. 6), οὗτινος ἡ μὲν κρη-
πίς εἶνε ὠκοδομημένη ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων λίθων, τὰ δὲ
τείχη ἐκ πολυγωνικῶν, συνδεδεμένων ἀλλήλοις δι' ἀσβέστου.
θύρα δὲ κατεσκευασμένη διὰ προεξοχῆς τῶν ἐπικειμένων λί-
θων καὶ οὕτω λήγουσα εἰς ὅδῳ ἄγει διὰ στενῆς εἰσόδου εἰς
τὸν ἐσωτερικὸν τῆς πυραμίδος θάλαμον, διαιρούμενον διὰ
στενοῦ τείχους εἰς δύο τετραγωνικά δωμάτια. Πιθανώτατα
καὶ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶνε μνημεῖον ἢ πολυάνδριον, οὐδὲν
ὅμως μαρτυρεῖ ὑπὲρ τῆς μεμακρυσμένης αὐτοῦ ἀρχαιότητος
(¹). Καὶ ἐν τῇ Λακωνικῇ δὲ χερσονήσῳ, παρὰ τὸ Ἐλαφορήσι,
σώζονται λεῖψανα πυραμίδος; (²).

Ἐκ τῆς ὑπάρξεως δὲ τοιούτων οἰκοδημάτων ἐν Ἀργολίδι
ἐρμώμενοί τινες ἠθέλησαν νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ ἀληθές τῆς
παραδόσεως περὶ τῆς ἐξ Αἰγύπτου εἰς Ἀργὸς μεταναστάσεως
τοῦ Δαναοῦ, ἰσχυρίζόμενοι ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀπομνήσεις τῶν
Αἰγυπτιακῶν πυραμίδων. Πᾶσα ὅμως σύγκρισις τῶν ἔργων
τούτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν πᾶσα λύσις τοῦ ζητήματος εἶνε
ἀδύνατος, καθ' ὅτι τὰ σωζόμενα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρ-

(1) Ὁ Ross νομίζει ὅτι εἶνε πολυάνδριον τῶν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐν
Ἰσθμῷ γενναίως πολεμησάντων (ἐν Ὀλ. 27, 4) καὶ πεσόντων Ἀργείων, ὧν ἀ-
νιέρθησαν κατὰ Πανυσανίαν (2, 24, 8), πολυάνδρια. Τὴν γνώμην ὁμοῦ ταύ-
την ἀντίκρουσεν ἐπιτυχῶς ὁ Κούρτιος (Pelop. σελ. 316).

(2) Curtius, Pelop. S. 366.

χαιοτάτην ἐποχὴν τοῦλάχιστον οὐδένα ἔχομεν πρὸς τοῦτο πειστικὸν λόγον. Ἄλλως εὐχερῶς ἐδύναντο ταῦτα νὰ παραχθῶσιν ἐκ τῆς μορφῆς καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν τύμβων.

5. Τύμβοι.

Οἱ τύμβοι εἶνε οἱ ἀπλούστατοι καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀρχαιοτάτοι τάφοι τῆς προκειμένης ἐποχῆς, καὶ ἦσαν ἀνέκαθεν ἐν χρήσει ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ μάλιστα ἐν Λυδίᾳ ⁽¹⁾ ὅθεν, μετηνέχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ⁽²⁾· εἶνε δὲ τεχνητοὶ κωνοειδεῖς λόφοι σχηματιζόμενοι διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως χώματος ἐπὶ τῆς κόνεως ἢ τοῦ πτώματος τοῦ νεκροῦ, καὶ περιβαλλόμενοι ἐνίοτε, ἵνα μὴ καταπίπτῃ τὸ χῶμα, διὰ ταπεινοῦ τείχους, οἷον ἐκ κρηπίδος τοῦ μνημείου. Τοιοῦτον τύμβον περιγράφει ὁ Ὅμηρος (Ιλ. ψ, 225) οὕτως:

Τορνώσαντο δὲ σῆμα, θεμειλιά τε προβάλλοντο
Ἀμφὶ πυρρὴν, εἴθαρ δὲ χυτὴν ἐπὶ γαῖαν ἔχσαν.

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς δὲ ἐτίθετο στήλη (Ιλ. Ρ. 434 κ. ἐ. Λ. 371) ἀντιστοιχοῦσα ἀκριβῶς πρὸς τὸν φαλλὸν τῶν ἐν Λυδίᾳ τύμβων.

Ὑπάρχουσι δὲ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τύμβοι, καὶ διαπρέπει ἐν αὐτοῖς ὁ ἐν τῇ νήσῳ Σύμῃ, οὗτινος σώζεται ἡ ἐκ λίθων πολυγωνικῶν ὠκοδομημένη κυλινδρική κρηπίς, ἔχουσα διάμετρον 19 μέτρων ⁽³⁾. Τύμβοι ἦσαν καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Πυρρῆος μνημονευόμενοι τάφοι τοῦ Οἰνομάου παρὰ τὴν Ὀλυμπίαν καὶ τῶν τῆς Ἱπποδαμείας μνηστήρων (6, 24). Ἐξο-

(1) Ἐνθάδε διέπρεπεν ὁ τάφος Ἀλυάττου, πατρὸς τοῦ Κροίσου, ὃν περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος (Α, 93) οὕτως: «Ἔστιν αὐτόθι Ἀλυάττου τοῦ Κροίσου πατρὸς σῆμα, τοῦ ἢ κρηπίς μὲν ἐστὶ λίθων μεγάλων, τὸ δὲ ἄλλο σῆμα χώμα γῆς, καὶ μὲν δὴ περίδοξός τοῦ σήματος εἰσὶ στάδιον ἕξ καὶ δύο πλεῖρα· τὸ δὲ εὖρον ἐστὶ πλεῖρα τριακαίδεκα». Ἐπὶ τῆς κορυφῆς δὲ τοῦ σωζομένου τούτου τύμβου καίται κυλινδρικός φαλλός, οὗ ἡ περίμετρος 40 ποδῶν.

(2) Οἷως ἐδόξαζον περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ οἱ ἀρχαῖοι. «Ἰδοὺς ἂν καὶ τῆς Πελοποννήσου πανταχοῦ, μάλιστα δ' ἐν Λακεδαιμονίᾳ, χώματα μεγάλα, ἃ καλοῦσι τάφους τῶν μετὰ Πέλοπος Φρυγῶν» Ἀθ. γ. 14 σ. 626.

(3) Ross, Griech. Baudenkmäeler (Arch. Zeitg. 1830, S. 130).

χος δὲ πάντων ἦτο δὲ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου θαυμαζόμενος (Ἰλ. B, 603) τάφος τοῦ Αἰπύτου ἐν Φενεῷ τῆς Ἀρκαδίας, ὅστις, κατὰ Πausανίαν, ἦτο «χῶμα γῆς, οὐ μέγα, λίθου κρηπίδι ἐν κύκλῳ περιεχόμενον» (Πaus. 8, 16, 3). Τάφοι εἶνε καὶ οἱ κολοσσιαῖοι ἐκεῖνοι ἐν ταῖς ἀκταῖς τοῦ Ἑλλησπόντου λόφοι, οἵτινες κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκάλυπτον τὰ ὀστᾶ τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων, Ἀχιλλέως, Πατρόκλου καὶ Πρωτεσίλαου. Τοιοῦτον δὲ μεγαλοπρεπὴ τύμβον ἀνήγειραν καὶ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Μαραθῶνος, ἔνθα ἐνεταφίασαν τοὺς ὑπὲρ τῆς πατρίδος πεσόντας.

Ἐνίοτε δὲ ὁ τύμβος ἐσχηματίζεται διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως οὐχὶ χώματος ἀλλὰ λίθων, ὥς εἰκάζεται ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Δκυλῖδα μνήματος τοῦ Λαῖου, ἐφ' οὗ κατὰ Πausανίαν (9, 5, 4), ἦσαν «λίθοι λογάδες σεσωρευμένοι». Ἐκ τοιοῦτου τύμβου ἐδύναντο εὐχερῶς νὰ παραχθῶσι τὰ ἀνωτέρω περιγραφέντα πυραμοειδῆ μνημεῖα.

4. Λαξευτοὶ τάφοι

Οἱ περιγραφέντες τάφοι ἀνήκον εἰς ἐπιφανεῖς καὶ εὐπόρους οἰκογενεάς· ὑπῆρχον ὅμως καὶ τάφοι ἥττον μεγαλοπρεπεῖς, οὐχὶ ἴσως ἀρχαιότεροι τῶν περιγραφέντων ἀλλ' εἰς ἀπόρους οἰκογενεάς ἀνήκοντες. Εἶνε δ' οὗτοι ἐντὸς τοῦ βράχου λελαξευμένα καὶ ἀκόσμητα δωμάτια ἔχοντα σχῆμα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τετραγωνικόν· τινὲς δ' ἔχουσι καὶ δρόμον εἰς τὴν εἰσοδὸν ἄγοντα, ἐν τῷ βράχῳ καὶ τοῦτον λελαξευμένον. Τοιοῦτοι τάφοι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρὰ τὸ Ναύπλιον⁽¹⁾, καὶ ἐν Σπάτῃ τῆς Ἀττικῆς⁽²⁾.

(1) Εὐθ. Καστόρχης, περὶ τῶν παρὰ τὴν Ναυπλίαν παναρχαίων τάφων ἐν Ἀθηναίῳ τόμ. Ζ'. σελ. 183 καὶ Η'. σελ. 515.—Lolling, Ausgrabungen am Palamidi (Mitth. d. deut. arch. Inst. zu Athen, V, S. 143).

(2) Οἱ ἐν Σπάτῃ τῆς Ἀττικῆς ἀρχαῖοι τάφοι μετὰ 7 πινάκων, ἐν Ἀθηναίῳ τόμ. στ'. σελ. 167.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΝΑΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΙΑΙ.

1. Ναοί

Ἡ ἐξέτασις τῶν ἐπιταφίων μνημείων, προωρισμένων νὰ πληρῶσιν οὐχὶ φυσικὴν ἀλλ' ἠθικὴν καὶ ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑτέρων μνημείων, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης προερχομένων, ἥτοι οἰκοδομημάτων προωρισμένων εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ὅχι μόνον ἐφ' ὅσον ἡ θρησκεία ἦτον ἀπλῶς φυσικὴ, ἀλλὰ καὶ ἀφ' ὅτου σύμβολά τινα, οἷον λίθοι, ξύλα καὶ ἄλλα, παρίστανον τοὺς θεοὺς καὶ ἐγίνοντο ὑποκείμενα λατρείας, οὐδεμία ἀνάγκη ἦτο κατασκευῆς οἰκοδομημάτων χρησιμευόντων πρὸς οἰανδήποτε λατρείαν. Τοιαῦτα οἰκοδομήματα ἦσαν ἀναγκαῖα μόνον ἀφοῦ ἡ θρησκεία ἤρξατο διαμορφουμένη καὶ οἱ θεοὶ ἔλαβον μορφήν ἀνθρωπίνην. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐτίθεντο πολλάκις τὰ τῶν θεῶν εἰδῶλα ἐν ὑπαίθρῳ, ἐπὶ βράχων ἢ ἐντὸς φυσικῶν σπηλαίων, ἐπὶ ἱερῶν δένδρων ἢ ἐντὸς τοῦ κεκοιλωμένου αὐτῶν στελέχους. Ἐν τοῦτοις ἢ τε παράδοσις καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου μνεία ναῶν ὡς κατοικιδίων τῶν θεῶν ὑποδεικνύουσιν ὅτι ὑπῆρχον λίαν ἐνωρὶς οἰκοδομήματά τινα, ἐν οἷς ἔκειντο τὰ τῶν θεῶν ἀγάλματα καὶ κατετίθεντο τὰ αὐτοῖς προσφερόμενα ἀναθήματα. Θὰ ἦσαν δὲ ταῦτα ἐκ ξύλων κατασκευασμένα καλῶς, ὥσπερ ὁ ἐκ κλάδων δάφνης ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς (Παυσ. 10, 5, 9) «καλύβης δ' ἄν σχῆμα οὗτός γε ἄν εἴη παρὲς χημέρος» καὶ ὁ ἐκ δρυὸς ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος Ἰππίου ἐν Μαντινείᾳ (Παυσ. 8, 10, 2). Ἀλλὰ τὸ μὲν ἢ ἐν τισιν ἑλληνικαῖς χώραις ἔλλειψις ἀρκετῆς ξυλείας τὸ δὲ ἡ ἀνάγκη στερεωτέρων οἰκοδομημάτων, θὰ ἦγαγον ἐνωρὶς καὶ εἰς τὴν διὰ λίθων οἰκοδόμησιν τοιούτων ναῶν, οἵτινες βεβαίως ἐλαμπρύνθησαν καὶ ἀνεκκινίσθησαν μετὰ ταῦτα, ἀφ' ὅτου καὶ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἤρξαντο ἀκμάζουσαι, εἰς κυρίως ἐλ-

ἀθηναίους ναοὺς μεταβληθέντες. Μόνον δ' ἐν χώραις, ἐνθα ὁ πολιτισμὸς δὲν ἐξετάθη ἐπὶ πολὺ, ἐδύναντο οὗτοι νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν μορφήν, ὥσπερ ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Δρυόπων κατοικουμένην δυτικῇ Εὐβοίᾳ, ἐνθα σώζονται τέσσαρα τοιαῦτα ἀρχαῖστα οἰκοδομήματα ἐπὶ τοῦ ὄρους Ὀχρῆς τῆς Καρυστίας, ἐν μὲν κατὰ τὴν κορυφὴν, τρία δὲ παρὰ τὴν πόλιν Στύρα. Εἶνε δὲ ταῦτα ἐπιμήκεις παραλληλόγραμμοι οἰκίαι (πλὴν μιᾶς οὐσης τετραγώνου), κατεσκευασμένοι κατὰ τὸν κυκλώπειον τρόπον, ἥτοι ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων λίθων, ἀποτελούντων ὀριζοντίους ὅμους διὰ τῆς παρενθέσεως λεπτοτάτων, ἐν εἴδει πλίνθων, λιθίνων πλακῶν. Ἡ στέγη δ' ἔχει μορφήν ἀετώματος καὶ σχηματίζεται διὰ τῆς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μακρῶν πλευρῶν προεξοχῆς τῶν λίθων· δὲν προχωροῦσιν ὅμως οὗτοι κατὰ τὴν κορυφὴν μέχρι τῆς ἐπ' ἀλλήλων προσανακλίσεως, ἀλλὰ καταλείπουσιν ἐνταῦθα ἐπιμήκη ὀπήν, τοιαύτην, οἷον θὰ εἶχε καὶ ὁ ὑπαίθρος ἑλληνικὸς ναός, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τῇ μετὰ ταῦτα. Ἐχουσι δὲ τὴν εἴσοδον ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς τῶν μακρῶν πλευρῶν· τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς δὲ τοῦ ὄρους οἰκοδόμημα ἔχει ἑκατέρωθεν καὶ δύο θυρίδας. Ἐν τῇ ἀπέναντι δὲ πλευρᾷ προεξέχει ἐν τῷ ἐσωτερικῷ λίθος, χρησιμεύων βεβαίως ὡς βάσις τοῦ ἀγάλματος (1).

2. Οἰκίαι

Σπήλαια καὶ ξύλιναι ἢ λίθιναι καλύβαι, 2, κατὰ τὴν παράδοσιν (Πανσ. 8, 1, 3), πρῶτος ἐφεῦρε καὶ κατεσκεύασεν ὁ Πελασγός, θὰ ἦσαν τὸ πάλαι καὶ αἱ οἰκίαι τῶν τὴν Ἑλλάδα κατοικούντων λαῶν. Κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς ὅμως χρόνους αἱ οἰκίαι τῶν ἡγεμόνων, τὰ ἀνάκτορα, ἦσαν μεγάλα καὶ πολυτελῆ οἰκοδομήματα, μεγίστην ἀποτελοῦντα ἀντί-

(1). Rangabé, Memoire sur la partie meridionale de l' ile d'Eubée (Paris 1852) p. 28 pl. V.—Bursian, Arch. Zeitg. 1855 N. 82.—Urichs, Annali XIV. p. 5. καὶ Monumenti III, iv. 37.

Τὸν ἰσχυρισμὸν δὲ τοῦ Ross ὅτι τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα δὲν εἶνε ναοί, ἀλλὰ ποικινεῖα καλύβαι, ἀντέκρουσεν ἐπιτυχῶς ὁ Bursian. Ἴδε καὶ Velcker, Kleine Schriften III, S. 376.

θεσιν πρὸς τὰς μετὰ ταῦτα ἀπλᾶς καὶ ταπεινὰς οἰκίας τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Ὁ Ὅμηρος περιγράφων τὰς οἰκίας τοῦ Ἀλκινόου (Ὀδύσ. Η, 86), τοῦ Μενελάου (Ὀδύσ. Δ, 43 καὶ 72), τοῦ Πριάμου (Ἰλ. Ζ, 6 καὶ 243) καὶ μάλιστα τοῦ Ὀδυσσέως (Ὀδύσ. Η, 22 καὶ 126) διακρίνει ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ αὐλήν, ἐνθα ἔκειτο ὁ τοῦ Ἑρκείου Διὸς βωμὸς, καὶ μετ' αὐτὴν αἰθουσαν ἥτοι στοὰν πρὸ τῆς κυρίως οἰκίας, ἐξῆς δὲ τὸ μέγαρον, ὃ ἐστὶν εὐρύχωρον καὶ ὑπόστυλον θαλάμουν, καὶ περὶ αὐτὸ θαλάμους, ἥτοι μικρότερα δωματία· ὅπισθεν δὲ τούτου ἦτο τὸ ὑπερῶον (1), ἐνθα κατώκουν αἱ γυναῖκες, καὶ ὑπ' αὐτὸ ἦσαν αἱ ἀποθήκαι καὶ χῶρος χρησιμεύων ὡς κατοικία τῶν δούλων. Ἀπαντα δὲ τὰ μέρη ταῦτα τῆς οἰκίας περιεβάλλοντο διὰ κοινοῦ τείχους, ἔρκους, ὅπερ εἶχε μεγάλην πύλην, δι' ἧς εἰσῆρχετο τις ἀμέσως ἐκ τῆς ὁδοῦ εἰς τὴν αὐλήν. Τὸ ἀνάκτορον δὲ τοῦ Πριάμου εἶχε πεντήκοντα θαλάμους ξεστοῖο λίθοιο διὰ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ δώδεκα περὶ τὴν αὐλήν διὰ τοὺς γαμβροὺς του. Ἦσαν δ' αἱ βασιλικαὶ αὗται οἰκαὶ πολυτελέστατα κεκοσμημέναι καὶ εἶχον μάλιστα τοὺς τοίχους, ὡς καὶ οἱ περιγραφέντες ἐν Μυκῆναις καὶ Ὀρχομενῷ θολωτοὶ τάφοι, διὰ χαλκοῦ ἐλάσματος κεκαλυμμένους. Οὕτω περιγράφει ὁ ποιητὴς (Ὀδύσ. Η, 86) τὴν τοῦ Ἀλκινόου κατοικίαν :

Χάλκεοι μὲν γάρ τοίχοι ἐληλέατ' ἐνθα καὶ ἐνθα,
Εἰς μυχὸν ἐξ οὐδοῦ, περὶ δὲ θριγκὸς κυάνοιο·
Χρῦσαι δὲ θύραι πυκινὸν δόμον ἐντός ἔεργον,
Σταθμοὶ δ' ἀργύρεοι ἐν χάλκεῳ ἕστασαν οὐδῶ,
Ἀργύρεον δ' ἔρ' ὑπερθύριον, χρυσῆ δὲ κορώνη.

(1) Ο Gell (Ithaca, p. 50) νομίζει ὅτι εὗρεν ἐν Ἰθάκῃ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἔρκους Ἀετοῦ λεῖψανα τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ὀδυσσέως· ἡ πόλις ὅμως ἐνθα ἦσαν τὰ ἀνάκτορα ταῦτα, ἔκειτο εἰς ἕτερον τῆς νήσου μέρος, ὡς ὁ Leake ἀπέδειξε.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ Β'.

Η ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

(ἀπὸ τῶν Ὀλυμπιάδων μέχρι τῆς κατακτῆσεως τῆς Ἑλλάδος
ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων).

Ἡ κυρίως ἑλληνικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ διαφέρει καθ' ὅλοκλη-
ρὰν τῆς τῶν προτέρων χρόνων κατὰ τε τὸν σκοπὸν καὶ τὰς
μορφὰς αὐτῆς. Καὶ ὁ μὲν σκοπὸς αὐτῆς δὲν εἶνε ἐπιδεικτικὸς
καὶ οὕτως εἰπεῖν πολιτικὸς, ὥς ὁ τῆς τῶν προϊστορικῶν
χρόνων, ἀλλὰ σχεδὸν ὅλως θρησκευτικὸς, διότι ἡ ἑλληνικὴ
ἀρχιτεκτονικὴ εἶνε ἢ κατ' ἐξοχὴν τῇ θρησκείᾳ ὑπηρετοῦσα
τέχνη, αἱ δὲ μορφαὶ αὐτῆς οὔτε ἀμέσως ἐκ τῆς ἀνάγκης
παρήχθησαν οὔτε ἔξωθεν εἰσῆχθησαν, ἀλλ' εἶνε καθαρὸν δη-
μιουργημα τῆς καλλιτεχνικῆς τῶν ἐλλήνων εὐφυΐας καὶ ἐμ-
πειρίας. Ναὶ μὲν παρέλαβον οὗτοι ἀρχιτεκτονικὰς τινὰς
μορφὰς ἐκ τῶν πρὸ αὐτῶν ἀκμασάντων λαῶν, ἀλλ' ἰδιώ-
σαντο αὐτάς καὶ μεταβαλόντες καὶ διαμορφώσαντες συμ-
φώνως πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, ὅλως ἑλ-
ληνικὰς ἐποίησαν. Διὰ τῆς ἀναπτύξεως δὲ τῶν διαφορῶν αὐ-
τῆς μορφῶν ἀπέκοψεν αὕτη τὸν συνδέοντα αὐτὴν τῇ τῶν
προϊστορικῶν χρόνων Ἀρχιτεκτονικῇ μίτον καὶ ὅλως ἀνεξάρ-
τητος καὶ αὐτοτελῆς ἐνεφανίσθη.

Ἐκ τῆς φύσεως δ' αὐτῆς ἡ ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐγέ-
νετο ἢ κατ' ἐξοχὴν τέχνη, ἐν ᾗ ἀπετυπώθη ἑναργῶς ὁ διάφο-
ρος καὶ ἀντίθετος χαρακτῆρ ἐκατέρας τῶν δύο μεγάλων φυ-
λῶν, τῶν Δωριέων καὶ τῶν Ἰώνων.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΝΕΩΔΟΜΙΑ

1. Ἀνάπτυξις τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ τῶν δύο ἀρχιτεκτονικῶν ρυθμῶν.

Οὐδεμία τῶν τριῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν συνδέεται παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τοσοῦτον στενῶς μετὰ τῆς θρησκείας, ὅσον ἡ Ἀρχιτεκτονική, διότι τὸ κύριον καὶ σχεδὸν εἰπεῖν τὸ μόνον θέμα αὐτῆς ἦτο ἡ νεωδομία. Πᾶσα πόλις καὶ πᾶσα κοινότης πρῶτιστον μέλημα εἶχε τὴν ἀνέγερσιν ὅσον ἔνεστι λαμπροτάτου κατοικητηρίου τῶν θεῶν καὶ οὐδενὸς πρὸς τοῦτο ἐφείδοντο μέσου οὐδὲ δαπάνης. Καὶ ὅχι μόνον ἡ κατασκευὴ ἰδιωτικῶν οἰκοδομημάτων ἀμιλλωμένων κατὰ τὴν λαμπρότητα πρὸς τὰ τῶν θεῶν ἱερὰ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀσέβεια, ἀλλὰ μάλιστα ἀρχιτεκτονικά τινα σχήματα καὶ μορφαὶ ἦσαν ἀποκλειστικὸν τῶν ἱερῶν οἰκοδομημάτων προνόμιον καὶ ἀπηγορεύετο ὑπὸ τοῦ κράτους ἢ ἐν μὴ τοιούτοις χρῆσις αὐτῶν¹⁾ διὰ τοῦτο ὁ ναὸς ἐγένετο τὸ τελειότατον ἀρχιτεκτονικὸν δημιούργημα τῶν Ἑλλήνων. Δὲν ἀνεπτύχθη ὅμως οὗτος βεβαίως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοιοῦτος, οἷος παρουσιάζεται ὑμῖν ἐν τοῖς σωζομένοις μνημείοις, ἀλλὰ διήλθεν ἐν τῷ μεταξὺ διάφορα στάδια ἀναπτύξεως, ἅτινα ἀδυνατοῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν ἔνεκα ἐλλείψεως μνημείων. Ὅπως ὅμως καὶ ἂν ἔχῃ, ἐπειδὴ κύριον προορισμὸν εἶχε νὰ χρησιμεύῃ ὡς κατοικία τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ, ἢ ἐπιμήκης ἐκείνη ἀπλῆ οἰκία, ὁ σηκός, ἣν εἶδομεν ἐν Εὐβοίᾳ, ἐν τοῖς τῶν Δουρῶπων οἰκοδομήμασι (ιδ. σ. 46)

1) Bötticher, Andeutungen über das Heilige und Profane in der Baukunst der Hellenen. Berlin 1846.

θὰ ἐγένετο ὁ πυρὴν καὶ τὸ δρμητήριον τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ. Ἡ λιθίνη ὁμῶς στέγη τῶν οἰκοδομημάτων δὲν ἐδύνατο νὰ ἐπικρατῇ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸ δυσχερὲς τῆς κατασκευῆς αὐτῆς, ἀλλ' ἐνθα ὑπῆρχεν ἄφθονος ξυλεία, ἐκεῖ ἡ στέγη βεβαίως θὰ κατασκευάζετο ἐκ ξύλου. Ξυλίνη ὁμῶς στέγη, οὔσα ἀσθενής, δὲν ἐδύνατο νὰ εἶνε ἐπίπεδος ἕνεκα τῶν καταπιπτόντων ἐν Ἑλλάδι συχνῶν ὑετῶν ἥτο ἄρα ἀνάγκη ὑδροροθῶν καὶ διὰ τοῦτο ἡ ὀροφὴ ὑψουμένη κατὰ τὸ μέσον ἐλάμβανε τριγωνικὸν σχῆμα, καὶ οὕτως ἐσχηματίζετο ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὸ ἀέτωμα. Ἡ τετάρτη δὲ πλευρά, ἐν ἣ ἦτο ἡ θύρα, δὲν ἦτο πάντως ἀναγκαία, ἀλλὰ πρὸς κατασκευὴν ὥραια· εἰσόδου ἐδύνατο νὰ ἐκλείψῃ ἀντικαθισταμένη διὰ δύο κιόνων, ὧν ἡ χρῆσις ἦτο ἀνέκαθεν γνωστὴ ἐν Ἑλλάδι, ἐκ τῶν δμηρικῶν μάλιστα ἀνακτόρων. Οὕτως ἐσχηματίσθη ἀπλοῦς τις ναὸς ἐν παραστάσιν, ἐξ οὗ διὰ πολλαπλῆς προσθήκης στοῶν ἀνεπτύχθη ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ ὁ ἑλληνικὸς ναός. Ποῖα ὁμῶς ἦτο ἡ μορφή τῶν πρώτων τούτων κιόνων καὶ πῶς ἐν γένει ἀνεπτύχθησαν αἱ διάφοροι ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαί, ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐρίσωμεν.

Κατὰ τινὰς τῶν νεωτέρων, ὁρμωμένους ἐκ τοῦ Βιτρουβίου, τὰ μέλη καὶ αἱ μορφαὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ ἀνεπτύχθησαν ἐκ τῆς ξυλοδομίας, εἶνε τούτέστιν ἀπεικόνισις τῆς προσόψεως τῶν ἐκ ξύλου κατασκευαζομένων ἀρχικῶς οἰκοδομημάτων. Καὶ ὅτι μὲν ἡ ξυλοδομία ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, εἶνε ἀναμφισβήτητον. Ξύλινον ἦτο τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἡραῖον καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐσώζετο ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πausανίου εἰς κίων ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ (Πaus. 5, 16, 1) ἐν τῇ Ἀλτεϊ ἐσώζετο ὡσαύτως ἕτερος ξύλινος κίων προερχόμενος κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ Οἰνομάου (Πaus. 5, 20, 6). Ξύλινον δ' ἦτο καὶ τὸ σχῆμα ναοῦ ἔχον μνημεῖον τοῦ Ὁξύλου ἐν Ἡλιδι (Πaus. 6, 24, 9), καὶ ναὸς ἐν Μεταποντίῳ, οὗ τινος τὴν στέγην ὑπεβάσταζον τὸ πάλαι, κατὰ Πλίνιον, στύλοι ἐκ κορμῶν ἀμπέλου. Αὕτῃ δ' ἡ

ἐφεύρεςις τοῦ ἀετώματος προὑποθέτει, ὡς εἵπομεν, τὴν ξυ-
λίνην στέγην. Εὐλίνα ὁμῶς οἰκοδομήματα, ὧν ἡ κατασκευὴ
ὠρμαῖτο πάντοτε ἐκ τῆς ἀνάγκης, δὲν ἠδύναντο νὰ δώσωσιν
ὠθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μεγαλοπρεπῶν καλλιτεχνικῶν
μορφῶν καὶ πολλαπλῶν μελῶν τῶν ἑλληνικῶν ναῶν· οὐδὲ
συμφωνεῖ τῇ καλλιτεχνικῇ μεγαλοφυΐᾳ τῶν Ἑλλήνων ἡ ἐν
τοῖς καθέκαστα ἀπομίμησις τῶν προσόψεων τῶν ταπεινῶν
τούτων οἰκοδομημάτων. Ἀλλὰ τὰς θεωρίας ταύτας ἀντέκρου-
σε μάλιστα ἐπιτυχῶς ὁ Bötticher ἐν τῷ διαπρεπεῖ αὐτοῦ
περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς συγγράμματι, «Die Te-
ktonik der Hellenen», καταδείξας ὅτι αὐτὰ τὰ μέλη τοῦ
ἑλληνικοῦ ναοῦ, ὁ τρόπος τῆς συναρμογῆς αὐτῶν καὶ ἐν γέ-
νει ἡ τοῦ ὅλου ναοῦ οἰκοδομική, προὑποθέτουσι τὸν λίθον,
ὃ ἐστὶν ὅτι ταῦτα ἀνεπτύχθησαν καὶ διεμορφώθησαν ἐκ τῆς
λιθοδομίας, ὅτι αἱ μορφαὶ τῶν μελῶν δὲν εἶνε τυχαῖαι, ἀπλῶς
κοσμητικὸν σκοπὸν ἔχουσαι ἀπομιμήσεις, ἀλλ' ἐκλελεγμέναι,
εἰκονίζουσαι τὴν λειτουργίαν, ἣν ἕκαστον τῶν μελῶν ἐκτελεῖ,
καὶ τὴν σχέσιν, ἐν ᾗ διατελεῖ πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη, μεθ' ὧν
ἀποτελεῖ ὅλον ἀρχιτεκτονικὸν σύστημα ¹.

1) Κατὰ τὸν Bötticher πᾶν ἀρχιτεκτονικὸν μέρος ἔχει μηχανικὴν
καὶ καλλιτεχνικὴν μορφήν. Καὶ ἡ μὲν μηχανικὴ μορφή εἶνε τὸ ἀπλοῦν
γεωμετρικὸν σχῆμα τοῦ σώματος, τὸ κατὰλληλον πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς στατι-
κῆς ἥτοι μηχανικῆς αὐτοῦ λειτουργίας, ἡ δὲ καλλιτεχνικὴ μορφή εἶνε ἀπομί-
μησις τῶν ἐν τῇ φύσει καὶ δὲν ἐκτελεῖ στατικὴν τινα λειτουργίαν, ἀλλ' ὑπο-
δηλοῖ τὴν ὑπὸ τῆς μηχανικῆς μορφῆς ἐκτελουμένην λειτουργίαν. Οὕτω π. χ.
ἡ μηχανικὴ μορφή τοῦ κίονος εἶνε ἀπλοῦς γεωμετρικὸς κύλινδρος μειούμε-
νος πρὸς τὰ ἄνω. Ὁ κύλινδρος οὗτος ἐκτελεῖ καταλλήλως τὴν στατικὴν αὐ-
τοῦ λειτουργίαν, ἥτοι ὑποστηρίζει τὸν ἐπ' αὐτοῦ κείμενον θριγκόν, καὶ οὐδε-
μίαν ἔχει ἀνάγκην οὔτε τῶν ραβδώσεων οὔτε τῶν διαφορῶν τοῦ κιονοκράνου
μορφῶν. Αἱ ραβδώσεις δὲ καὶ αἱ τοῦ κιονοκράνου μορφαί, αἱ οὐδεμίαν μη-
χανικὴν λειτουργίαν ἐκτελοῦσαι, ἀποτελοῦσι τὴν καλλιτεχνικὴν μορφήν
τοῦ κίονος, καὶ ὑποδηλοῦσιν ἐν συνόλῳ τὴν γινομένην στατικὴν λειτουργίαν, αἱ
μὲν δηλ. ραβδώσεις τὸ ἄκαμπτον τοῦ κυλινδρικοῦ σώματος, ἀναγκαῖαν αὐτοῦ
ἰδιότητα πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς τοῦ υποθαλάζην λειτουργίας, αἱ δὲ τοῦ κιονοκράνου
μορφαὶ τὴν σύγκρουσιν τῶν δύο ἀντιθέτων δυνάμεων, τῆς υποθαλασσοῦσης καὶ
ἐπικαθημένης, καὶ τὴν προερχομένην ἰσορροπίαν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἐπιτεταί, ὅτι
αἱ τὴν καλλιτεχνικὴν μορφήν τῶν μελῶν ἀποτελοῦσαι ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ
δὲν εἶνε κοσμηματικά, ὡς πρὸς τοῦ Bötticher ἐπίστευετο, ἀλλ' ἔχουσι ὡ-

Ἄλλοι δέ, ὁρμώμενοι ἐκ τοῦ ἐν τινι τάφῳ ἐν Benihassan τῆς Αἰγύπτου εὐρεθέντος ἀρχαιοτάτου ¹ κίονος μετὰ δεκαεξὶ δωρικῶν ραβδόσεων ², ὑπεστήριξαν τὴν ἐξ Αἰγύπτου καταγωγὴν τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ. Ἄλλ' ὁ αἰγυπτιακὸς αὐτὸς κίων, ὁ κληθεὶς πρωτοδώριος, ἔχει βάσιν ³, καὶ στερεῖται τοῦ δωρικοῦ κιονοκράνου· οὐδ' εὐρέθη που ἐν Αἰγύπτῳ τοιοῦτον, ὡς τινες ἐπίστευον ⁴. Ἐτι δὲ τὰ λοιπὰ γνωρίσματα τοῦ δωρικοῦ ναοῦ, τὸ τρίγλυφον καὶ τὴ γείσον, δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς οἰκοδομήμασιν. Ἄλλως οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Δωριεῖς δυσκόλως ἐδύναντο νὰ εἶνε πρὸ τοῦ Ψαμμιτίχου ἐν τοιαύτῃ τινὶ μετὰ τῆς Αἰγύπτου ἐπιμιξίᾳ, ὥστε νὰ ἀπομιμηθῶσι καὶ παραλάβωσιν ἐκεῖθεν ἀρχιτεκτονικὰς μορφάς.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸν δωρικὸν ρυθμόν. Τὸν ἰωνικὸν δὲ ρυθμόν ἐκλαμβάνουσι πολλοί, ἐπόμενοι τῷ Βιτρουδίῳ, ὥστερωτέραν τροποποίησιν καὶ μεταβολὴν τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ. Αὐτὴ ὅμως ἡ παρατήρησις ὅτι ἕκαστος τῶν ρυθμῶν

οἰσμένην σημασίαν καὶ ὀρισμένην ἐν ἑκάστῳ μέλει θέσιν· ὥστε ἑκάστη ἀρχιτεκτονικὴ μορφή δὲν δύναται νὰ τεθῇ ἐν οἷῳδὴποτε μέρει τοῦ αὐτοῦ μέλους.

Ἐκ τῆς αὐτῆς τῶν μορφῶν διακρίσεως ὁρμᾶται τὸ ἄνω μνημονευθὲν σύγγραμμα τοῦ Boetticher, ἐν ᾧ ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ ὑπὸ νέαν ὁλως φάσιν αὖτως ἐμφανίζεται.

Αἱ θεωρίαι αὐταὶ τοῦ Boetticher ἐκτίθενται συντομώτερον ἐν βιβλίῳ τοῦ L. Lohde, «Die Architektonik der Hellenen» 1862.

1) Ἐκ τῆς III' δυναστείας, ἥτοι 2380—2167 Π. Χ., κατὰ τὴν τοῦ Lepsius χρονολογίαν.

2) Lepsius, «Sur l'ordre des colonnes-piliers en Egypte et ses rapports avec le second ordre Egyptien et la colonne greque» (Annali, IX p. 66 . . .).—Falkener, «On some Egyptian-doric columns in the southern temple at Karnak» (Museum of classical antiquities I, p. 87 . . .).

3) Βάσιν ἔχει ἀληθῶς καὶ ὁ δωρικὸς κίων κατὰ τινὰς ἐπὶ ἀγγείων παραστάσεις ἀρχαίων ναῶν, οἷον ἐπὶ τοῦ ἐν Νεαπόλει ἀγγείου τοῦ Ἐργοτίμου καὶ Κλειτίου· ἀλλ' αἱ παραστάσεις αὗται δὲν δύναται νὰ ληφθῶσιν ὡς ὑπόδειγμα τῆς κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους μορφῆς τῶν ναῶν, γνωστοῦ ὄντος ὅτι οἱ τεχνίται δὲν ἀπεικονίζον πιστῶς τὰ παριστάμενα ἀντικείμενα.

4) Τὸ ὑπὸ τοῦ Falkener δημοσιευθὲν κιονόκρανον τοῦ ἐν Karnak ναοῦ, τὸ μεγάλῃν ὁμοιότητα ἔχον πρὸς τὸ δωρικὸν κιονόκρανον, εἶνε ψευδὲς καὶ πρᾶγμα ἐκ τῆς συναρμογῆς κυκλοτεροῦς βάσεως μετὰ τοῦ ἄνω ἄκρου παραστάτου. Ἴδε Bergau καὶ Erbkam «Ueber ein so genantes ägyptisch-dorisches Capitell in Karnak» (Arch. Zeit. 1863, S. 143 . . .).

συμφωνεῖ ἀκριβῶς τῇ φύσει καὶ τῷ χαρακτῆρι ἐκατέρας τῶν δύο μεγάλων ἑλληνικῶν φυλῶν, πείθει ἡμᾶς περὶ τῆς ἐκ παλαιτάτων χρόνων, ὅτε αἱ φυλετικαὶ διαφοραὶ ἦσαν μᾶλλον ἀντίθετοι καὶ ἀσυμβίβαστοι, μεμονωμένης ἐργασίας ἐκατέρας τῶν φυλῶν τούτων ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ ἑαυτῆς ρυθμοῦ. Οἱ Ἴωνες δὲν ἐδύναντο νὰ οἰκοδομῶσι κατὰ τὸν δωρικὸν τρόπον, ὥσπερ δὲν ἐδύναντο νὰ λαλῶσι καὶ δὲν ἐλάλουν τὴν δωρικὴν διάλεκτον. Ὅπως δὲ ἐκάστη τῶν φυλῶν τούτων διέπλαττε καὶ ὠμίλει τὴν ἰδίαν διάλεκτον, οὕτω διέπλαττε τὸν ἴδιον ἀρχιτεκτονικὸν ρυθμὸν καὶ ὠκοδόμει κατ' αὐτόν, οἱ μὲν Δωριεῖς ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τοῖς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ὑπολειφθέντων Ἀχαιῶν ἰδρυθεῖσι κράτεσιν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, οἱ δὲ Ἴωνες, οἱ ἐκ τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος μεταναστεύσαντες, ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν πατρίδι Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐνθα εἶχον ἤδη προακμᾶσει ἕτεροι λαοὶ καὶ διαμορφώσει πολλὰς καὶ ποικίλας ἀρχιτεκτονικὰς μορφάς, ἐξ ὧν ἐνωρίτατα ἐδύνατο νὰ ἐξαρθῇ ἡ φαντασία καὶ καλλιτεχνικὴ αὐτῶν εὐφυΐα. Οὕτω δέ, ἀντιθετικῶς πρὸς τοὺς Δωριεῖς τοὺς διαμένοντας πιστοὺς εἰς τὴν παράδοσιν καὶ τὸ δεδομένον καὶ ὄντας ἀποκεκλεισμένους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ξένης ἐπιδράσεως, οἱ Ἴωνες, οἱ τὴν χάριν καὶ τὴν ποικιλίαν πανταχοῦ ζητοῦντες, ἱκανὰ παρὰ τῶν ἀσιατικῶν λαῶν παρέλαβον, ἅτινα ἰδιώσαντο καὶ μετεσχημάτισαν συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν. Δὲν διέμειναν δὲ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῷ μικρῷ ναῷ ἐν παραστάσιν, ἀλλ' ἐνωρὶς ὠκοδόμησαν ἐν ταῖς τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀνατολικαῖς ὄχθαις μεγάλους περιπτέρους ναοὺς, ὑπερτεροῦντες πολὺ ὥς πρὸς τοῦτο τοὺς Δωριεῖς.

Οὕτως ἄρα αἱ δύο μεγάλαι ἑλληνικαὶ φυλαὶ ἐν ἑτέραις χώραις καὶ ἐν διαφόροις περιστάσεσιν ἐργαζόμεναι, τὴν αὐτὴν ὅμως ἔχουσαι καταγωγὴν, διὰ τῆς αὐτῆς καλλιτεχνικῆς δυνάμεως πεπρoικισμένα καὶ ἐν ἐπιμιξίᾳ καὶ συναφείᾳ διατελοῦσαι, ἔτι δὲ τῆς αὐτῆς τεχνικῆς περιουσίας κληρο-

νόμοι, ἀνέπτυσαν ἑκάστη τὸν ἴδιον ἀρχιτεκτονικὸν ρυθμόν. Τίς ὅμως τούτων ἀνεπτύχθη πρὸ τοῦ ἑτέρου, ἢ ἂν ἀμφοτέρω ἀνεπτύχθησαν καὶ διεμορφώθησαν συγχρόνως καὶ πότε ἀγνοοῦμεν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις τῶν σωζομένων μνημείων φαίνονται ἀμφοτέροι ἐντελῶς σχεδὸν διαμορφωμένοι, πάντως θὰ ἀνεπτύχθησαν ἐνωρίτατα ¹.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ δυνατὰ συμπεράσματα ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐλληνικοῦ ναοῦ καὶ τῶν δύο ἀρχιτεκτονικῶν ρυθμῶν. Μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τοῦ τελειοποιηθέντος ναοῦ, οἷον δεικνύουσιν ἡμῖν τὰ σωζόμενα μνημεῖα.

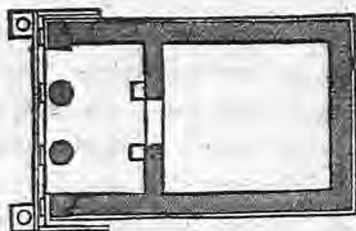
2 Ὁ ἐλληνικὸς ναὸς ἐν τῇ τελειότητι αὐτοῦ.

Ὁ ἐλληνικὸς ναὸς εἶνε ἡ ἰδανικῶς διαμορφωθείσα οἰκία τοῦ θεοῦ. Τὸ δωμάτιον δέ, ἐν ᾧ ἵσταται τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα, εἶνε ἀπλοῦς ὀρθογώνιος οἶκος ἔχων τὴν εἴσοδον συνήθως πρὸς ἀνατολάς. Εἶδομεν δ' ὅτι διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς τὴν εἴσοδον ἐχούσης πλευρᾶς διὰ δύο κιόνων παράγεται ἀπλοῦς ναὸς ἐν παραστάσι, κληθεὶς οὕτω παρὰ τῶν ἀρχαίων ἔνεκα τῶν παραστάδων, εἰς ἃς καταλήγουσιν οἱ τοῖχοι αὐτοῦ ². Καλοῦμεν δὲ τὸν ναὸν τοῦτον ἀπλοῦν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ κατ' ἐξοχὴν ναοῦ ἐν παραστάσιν, ὅστις σχηματίζεται οὐχὶ πλέον διὰ τῆς διὰ κιόνων ἀντικαταστάσεως τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἀλλὰ διὰ τῆς πρὸς ἀνατολάς προεκτάσεως τῶν τοίχων τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν καὶ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ τῶν ἄκρων αὐτῶν χώρῳ τοποθετήσεως τῶν δύο κιόνων, εἴτε διὰ τῆς ἐντὸς τοῦ ἀπλοῦ ναοῦ ἐν παραστάσιν ἀνεγέρσεως τοίχου μετὰ εἰσό-

1) Μύρων ὁ τύραννος τῶν Σικυωνίων, νικήσας ἄρματι ἐν Ὀλ. 33, ᾠκοδόμησε τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ θησαυρὸν τῶν Σικυωνίων, ὅστις εἶχε δύο θαλάμους, ὧν ὁ μὲν ἦτο «θώριος» ὁ δὲ «ἐργασίας τῆς τῶν Ἰώνων» (Παυσ. 6, 19, 2). Περὶ τὴν 33ην ἄρα Ὀλυμπιάδα οἱ δύο ρυθμοὶ εἶχον ἤδη διαμορφωθῆ, διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἦσαν ἐν χρῇσει ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ.

2) Παραστάδες καλοῦνται αἱ τετραγωνικαὶ προεχοχαὶ εἰς ἃς καταλήγουσιν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῶν κιόνων οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ. Ἴδε εἰκόνα 8 καὶ 12.

δου. Κράτιστον ὑπόδειγμα τοιούτου ναοῦ παρέχει ἡμῖν ὁ ἐν Ραμνουντι ναὸς τῆς Θέμιδος (εἰκ. 7). Ἦτο δὲ πάντως ὁ ναὸς

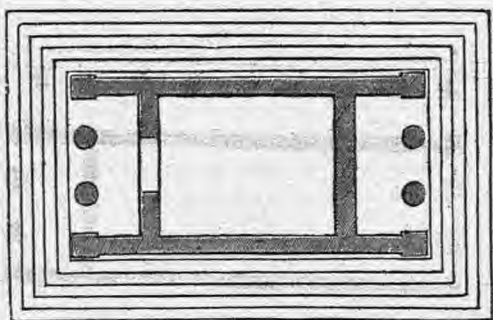

Εἰκ. 7. Ναὸς ἐν παραστάσιν.

οὗτος τὸ πρῶτον πρὸς τὴν μεγαλοπρεπῆ αὐτοῦ ἀνάπτυξιν βῆμα, τὸ καὶ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπιβαλλόμενον, τὸ μὲν διότι οὕτω τὸ ἄγαλμα τοῦ Θεοῦ ἔμενε περικεκλεισμένον καὶ δὲν ἐξετίθετο εἰς τὰ ὄμματα τῶν τυχόντων καὶ μὴ ἐξηγνισμένων θεατῶν, ἢ εἰς τὰς αὐθαιρεσίας τῶν ἀσεβῶν¹, τὸ δὲ διότι τὸ οἰκοδόμημα ἐπηύξανε καὶ προσετίθετο νέος χώρος, ἀναγκαῖος πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Διαιρεῖται δ' οὕτως ὁ ναὸς εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν περικεκλεισμένον δωματίον, ἔνθα ἵσταται τὸ ἄγαλμα, καλεῖται σηκὸς ἢ κατ' ἐξοχὴν ναὸς, ὁ δὲ πρὸ αὐτοῦ χώρος πρόδομος ἢ πρόναος. Συμμετρικῶς δ' ἕνεκα προεξέβαλλον οἱ Ἕλληνες τὰς μακρὰς πλευράς καὶ πρὸς δυσμὰς, καὶ οὕτως ἀπετελεῖτο διπλοῦς ναὸς ἐν παραστάσι καὶ προσετίθετο καὶ τρίτος χώρος, ὁ καλούμενος ὀπισθόδομος (εἰκ. 8). Ἀφ' οὗτο ὁμοῦς ἐγένετο χρῆσις τοῦ κίονος ὡς σώματος ὑποθαστάζοντος καὶ ἐλευθέρως ἵσταμένου, εὐκόλος ἦτο, ἀντὶ τῆς προεκβολῆς τῶν τοίχων, ἢ πρὸς ἀνατολὰς προσθήκη στοᾶς, ἣτις προσετίθετο ἐνίοτε, συμμετρίας καὶ ἁρμονίας ἕνεκα, καὶ πρὸς δυσμὰς, καὶ οὕτως

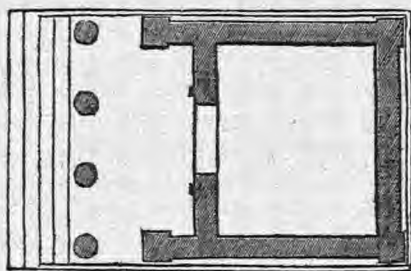
1) Οὕτως ὁ Αἴλυτος διακόψας διατεταμένον μίτον κωλύοντα τὴν εἴσοδον εἰς τὸ ἐκ ἐύλων κατεσκευασμένον ἱερόν τοῦ Ἰππίου Ποσειδῶνος ἐν Μαντινείᾳ εἰσῆλθεν εἰς αὐτό· διὰ τὴν ἀσέβειαν ὁμοῦς ταύτην ἐτυφλώθη (Παυσ. 8, 10, 3).

ἐσχηματίζετο ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ὁ πρόστυλος ναὸς

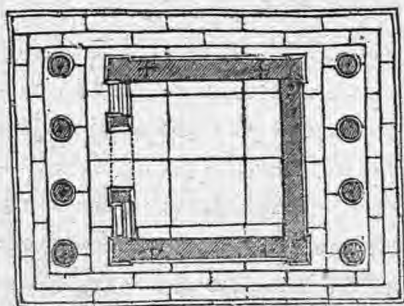
Εἰκ. 8. Ναὸς διπλός ἐν παραστάσιν.

(εἰκ. 9) ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ὁ ἀμφιπρόστυλος (εἰκ. 10). Τὴν λαμ-

Εἰκ. 9. Ναὸς πρόστυλος.

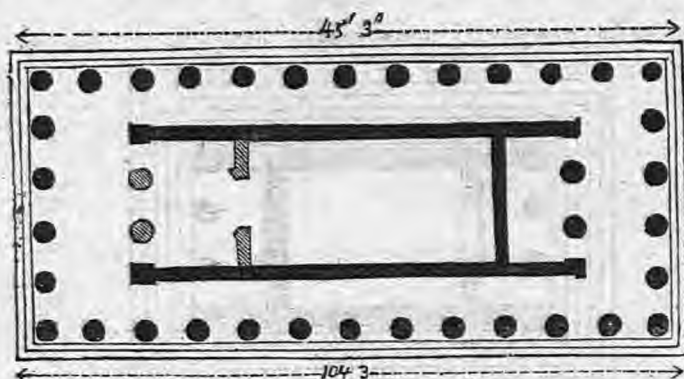
πρότάτην ὁμῶς μορφήν αὐτοῦ λαμβάνει ὁ ἐλληνικὸς ναός, ὅταν

Εἰκ. 10. Ναὸς ἀμφιπρόστυλος.

ἕως τὰ μέχρι τοῦδε παραχθέντα εἶδη ναῶν προστεθῇ ἑστὰ περι-

θέουσα αὐτόν· οὕτως ἀποτελεῖται ὁ περίπτερος ναὸς (εἰκ. 11)

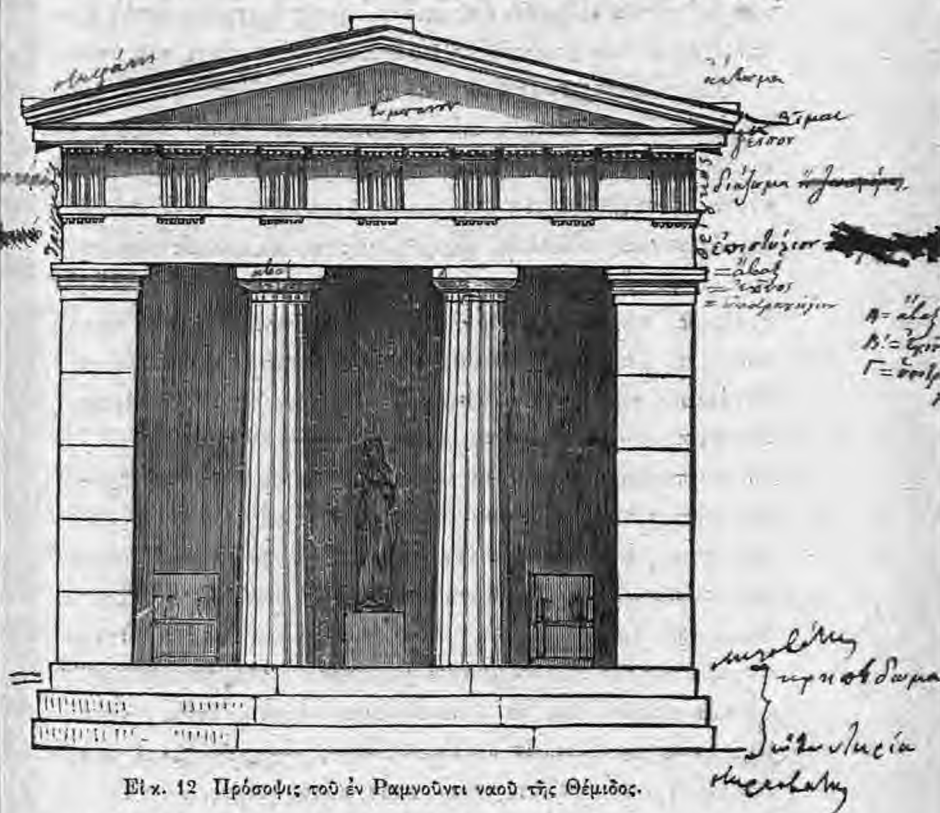

Εἰκ. 11. Ναὸς περίπτερος.

κληθεὶς οὕτως ἕνεκα τῆς περιθεούσης στοᾶς, ἥτις ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλεῖται *πτερόν* καὶ *πτέρωμα*. Ἐνίοτε δὲ προσετίθετο διπλὴ στοᾶ, ἥτοι δύο στίχοι κιόνων, καὶ οὕτω παρήγετο ὁ *δίπτερος* ναός. Ὁ ἔχων δ' ἓνα μόνον περιθέοντα στίχον κιόνων, ἀπέχοντα ὅμως τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ, ὅσον ὁ ἐξώτερος στίχος διπτέρου ναοῦ, καλεῖται *ψευδοδίπτερος*. Κατὰ τὸν ἀριθμὸν δὲ τῶν κιόνων τῆς ἔμπροσθεν καὶ ὀπίσθεν, ἥτοι τῆς κατὰ τὰς μικρὰς πλευρὰς στοᾶς, καλεῖται ἐν γένει ὁ ναὸς *τετράστυλος*, *εξάστυλος*, *ὀκτάστυλος*, ἐὰν ἔχῃ τέσσαρας, ἑξήκτω κίονας. Ἐν δὲ ταῖς μακρῇς πλευραῖς ἔχει συνήθως διπλασίους καὶ ἓνα κίονας πλέον ἢ κατὰ τὰς μικρὰς, τῶν κατὰ τὰς γωνίας ἱσχυμένων λογιζομένων εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς.

Πρὸς ἀνέγερσιν δὲ τοῦ ναοῦ ἀποχωρίζεται ἐξέχων χώρος, καλούμενος ἐκ τούτου *τέμενος*, ὅστις, ἵνα μὲν ἄθικτος καὶ ἀπαραβίαστος, περιβάλλεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τεύχευς. Ἐντὸς δὲ τοῦ τεμένους τούτου κατασκευάζεται ἐκ μαγάλων καὶ καλῶς σνηρημοσμένων ἐγχωρίων λίθων τὸ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος ἐξέχον *κρηπίδωμα*, ἐφ' οὗ στηρίζονται οἱ τε κίονες καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ, ὅστις ἀνυψοῦται οὕτως ὑπὲρ τοῦ περιβάλλοντος χώρου ὡς ἱερὰ καὶ ἀμίαντος κατοικία τῆς

θεότητος. Ἐχει δὲ τὸ κρηπίδωμα τρεῖς συνήθως ἀναβαθμοὺς (εἰκ. 12), ἵνα ὁ διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ἐπιβαίνων τοῦ πρώτου

Εἰκ. 12 Πρόσοψις τοῦ ἐν Ραμνούντι ναοῦ τῆς Θέμιδος.

τούτων, διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀνέρχεται καὶ εἰς τὸ τοῦ ναοῦ ἔδαφος ¹⁾, τὸ ἐκ πλακῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κεκαλυμμένον. Τὸ ἀρχιτεκτονικῶς δὲ ἐπισημότερον μέρος τοῦ ἱεροῦ τούτου οἰκοδομήματος εἶνε ἡ περιθέουσα στοά, ἥτις ἔχει τρία συστατικά μέρη, τὸν στυλοβάτην, τοὺς κίονας, καὶ τὸν θριγκόν. Καὶ ὁ μὲν στυλοβάτης εἶνε τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ κρηπίδωματος, ἐφ' οὗ ἐπικάθηνται οἱ κίονες, οἱ δὲ κίονες ὑποβαστάζουσι

1) Ὅτε οἱ ἀναβαθμοὶ ἦσαν ὕψηλοι καὶ κατ' ἀκολουσίαν ἡ ἀνάβασις ἦτο δυσχερής, τότε κατὰ τὸ ἐμπροσθεν τῆς θύρας μέρος προσετίθεντο ἐν τῷ μεταξύ καὶ ἕτεροι μικροί.

τὸν ἐπ' αὐτῶν κείμενον καὶ ἐπιβαρύνοντα *θριγκόν*, ὅστις ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ ἐπιστυλίου, τοῦ διαζώματος καὶ τοῦ γείσου.

Ὁ *κίων* (εἰκ. 12) ἴσεται ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος οὐχὶ καθέτως ἀλλ' ἔχων μικρὰν εἰς τὰ ἔσω κλίσιν πρὸς μείζονα τοῦ οἰκοδομήματος στερεότητα, καὶ εἶνε κυλινδρικὸν σῶμα φέρον ἐνάπαση τῇ ἐπιφανείᾳ *ραβδώσεις*, ἧτοι κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονος βαίνοντας αὐλάκας, μετὰ μεγίστης κανονικότητος ἐγγεγλυμμένους, οἵτινες παρέχουσιν αὐτῷ διὰ τῆς παραγομένης διαδοχῆς σκιάς καὶ φωτὸς ὀργανικὴν τινα ὄψιν καὶ ὑποδηλοῦσι τὸ ἄκαμπτον αὐτοῦ, ἡ ἀναγκαιότατον γνῶρισμα πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς τοῦ ὑποθαστάζειν λειτουργίας. Ἡ διάμετρος δ' αὐτοῦ αὐξάνει κατὰ μικρὸν ἐκ τῶν κάτω μέχρι τοῦ ἐνὸς τρίτου περίπου τοῦ ὕψους αὐτοῦ, εἴτα σμικρύνεται βαθμηδόν, καὶ οὕτω παράγεται πρὸς μὲν τὰ κάτω, ἔνθα ἡ μείζων διάμετρος, ἡ καλουμένη *ἔντασις* πρὸς δὲ τὰ ἄνω ἡ *μείωσις*.² Ἀποτελεῖται δ' ὁ κίων συνήθως ἐκ διαφόρων κυλινδρικῶν λίθων, *σπορδύλων*, οἵτινες ἐπικείνται ἀλλήλοις καὶ στερεῶς συγκρατοῦνται διὰ τόρμων ἢ γόμφων προσηρμοσμένων ἐν τῷ κέντρῳ αὐτῶν. Εἰς τὸ ἄνω δ' ἄκρον αὐτοῦ, ἔνθα γίνεται ἡ βαθμιαία εἰς τὸ ἐπιστύλιον μετάβασις, σχηματίζεται τὸ *κιορόκρανον*, τὸ καλλιτεχνικώτατον αὐτοῦ μέρος.

Ἐπὶ τῶν κίωνων ἐπικάθηται τὸ *ἐπιστύλιον*, ἧτοι μέγας παραλληλόγραμμος λίθος βαίνων ἀπὸ τοῦ ἄξονος τοῦ ἐνὸς κίονος μέχρι τοῦ ἑτέρου (εἰκ. 12). Ἀνωθεν δὲ τούτου κείται τὸ *διάζωμα* φέρον συνήθως πλαστικὰς ἐκ τῆς μυθολογίας ἢ

1) Πόθεν τὸ ὄνομα καὶ τὸ σχῆμα τῶν ραβδώσεων τούτων καὶ πῶς δι' αὐτῶν ὑποδηλοῦται τὸ ἄκαμπτον τοῦ κίονος, περὶ τούτων ἴδε Bütticher's Tektonik I. S. 75. . .

2) Ἡ *μείωσις* ἔχει μηχανικὸν λόγον· ὅσοι δηλ. ἡ διάμετρος τοῦ κίονος εἶνε μικρότερα πρὸς τὰ ἄνω, τόσῳ τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος συμπίπτει μάλλον πρὸς τὰ κάτω καὶ οὕτως ὁ κίων ἴσεται ἀσφαλέστερον ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτοῦ. Ἡ *ἔντασις* ὅμως οὐδένα ἔχει μηχανικὸν λόγον, ἀλλὰ γινομένη ἐκεῖ ἔνθα συμπίπτει τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος παρῇ εἰς τὸν κωνικὸν κυλινδρὸν μορφήν ἐκφράζουσαν ἱκανότητα πρὸς ἀντίστασιν κατὰ πάσης κάμψεως αὐτοῦ. ἴδε Tektonik I. S. 77.

τῆς ἱστορίας εἰλημμένες παραστάσεις, ὅτε μὲν ἐν συνεχείᾳ ὡς ἐν τῷ ἰωνικῷ ναῷ, ὅτε καλεῖται ἰδίως ζωοφόρος, ὅτε δὲ ἐν μυριῷ ὄλῳ ἀποκεχωρισμένες διὰ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ τριγλύφων, ὡς ἐν τῷ δωρικῷ ναῷ. Ἐπὶ τοῦ διαζώματος δὲ κεῖται τὸ γείσον (εἰκ. 12), πλάξ προεξέχουσα καὶ οἰονεῖ ἐπιστέγουσα αὐτό, δι' ἧς συμπληροῦνται τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ θριγκοῦ.

Ἐν ταῖς μικραῖς δὲ πλευραῖς ἀνυψοῦται ὑπὲρ τὸ γείτον τριγωνικὸς τοῖχος πρὸς σχηματισμὸν τῆς στέγης, ἐφ' οὗ ἐπιτίθεται ὡσαύτως γείσον. Ὁ τοῖχος οὗτος καλεῖται τύμπαρον τοῦ ναοῦ (εἰκ. 12), ἅπαν δὲ τὸ τριγωνικὸν σχῆμα τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος γείσου ἀποτελούμενον, καλεῖται ἀετὸς καὶ ἀέτωμα.¹ Εἶνε δὲ τοῦτο τὸ τιμιώτατον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀνῆκεν ἀποκλειστικῶς τοῖς ἱεροῖς οἰκοδομήμασιν.² Ἐχοσμοῦντο δὲ τὰ ἀετώματα συνήθως δι' ἀγαλμάτων, πρὸ τοῦ τυμπάνου ἱσταμένων, παριστανόντων μυθολογικὴν τινα πράξιν, σχέσιν ἔχουσαν πρὸς τὸν λατρευόμενον θεόν, καὶ ὄντων τὸ σπουδαιότατον πλαστικὸν κόσμημα τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ (εἰκ. 13).

Εἰκ. 13. Ἀέτωμα καὶ Ἀκρωτήρια,

1) Ἀετὸς καὶ ἀέτωμα καλεῖται πρὸς τούτοις (καὶ αὕτη εἶνε μάλιστα ἡ κυρία καὶ ἀρχικὴ τῆς λέξεως σημασία) ἅπαντα ἡ τριγωνικὸν ἔχουσα σχῆμα στέγη τοῦ ναοῦ. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἡ σημασία αὕτη ἐξέλιπε καὶ οὕτως ὠνομάζοντο μόλις τὰ ὑπὲρ τὰς μικρὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ ἄκρα τῆς στέγης ταύτης, τὰ σχῆμα Δ ἔχοντα.

2) Tektonik I, S. 246.

Ἐπὶ τοῦ γείσου δὲ ἐπικάθηται ὡς στεφάνη τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος μέλος τι ἐξῶθεν κυρτὸν καὶ ἔσωθεν κοῖλον, προωρισμένον πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ὕδατος ἐκ τῶν κεράμων καὶ ὡς οἶόν τε μακρὰν τοῦ κρηπιδώματος ἔκχυσιν αὐτοῦ. Καλεῖται δὲ τοῦτο ἕνεκα τοῦ σχήματος αὐτοῦ *σίμαι*¹ καὶ φέρει χρωματισμένα ἢ ἀναγεγλυμμένα *ἀνθέμια*² καὶ ἐν ταῖς μακραῖς πλευραῖς κατὰ ὠρισμένας διαστάσεις *ὕδρορροας*, ἥτοι ὅπας δι' ὧν κατέρχεται τὸ ὕδωρ, ληγούσας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς προεξεχούσας κεφαλὰς λεόντων. Συνέχονται δ' αἱ σίμαι μετὰ τῶν τὴν στέγην ἐπισκεπαζουσῶν *κεραμίδων* (εἰκ. 14), αἵτινες εἶνε τὸ μὲν ἐπίπεδοι, *σωλῆνες* καλούμεναι, ἅτε δι' αὐτῶν καταρρέοντος τοῦ ὕδατος, τὸ δὲ κυρταί, *καλυπτῆρες*, συνδέουσαι καὶ ἐπισκεπαζούσαι τὰς ἐπιπέδους. Εἶνε δ' αἱ κέραμίδες τεταγμέναι κατὰ ὁμοειδεῖς σειρὰς ἱρχομένας ἀπὸ τῆς κορυφῆς καὶ βαινούσας μέχρις ὀπισθεν τῶν ἐν ταῖς μακραῖς πλευραῖς σιμῶν. Ἐν ἐκάστη δὲ σειρᾷ καλυπτῆρων ὁ πρῶτος, ὁ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς στέγης, καὶ ὁ τελευταῖος, ὁ ἐπὶ τοῦ γείσου, ὀπισθεν τῶν σιμῶν, φέρουσιν ἠνωρθωμένον *ἀνθέμιον*³ καὶ καλοῦνται *ἡγεμόνες* καλυπτῆρες⁴. Ἐπὶ τῆς στέγης δέ, ὑπὲρ τὰς γωνίας τοῦ ἀετώματος, ἴστανται τὰ λεγόμενα *ἀκρωτήρια*, ἥτοι ἀνθρώπινοι μορφαί, ζῶα, ἄγγεια, τρίποδες ἢ

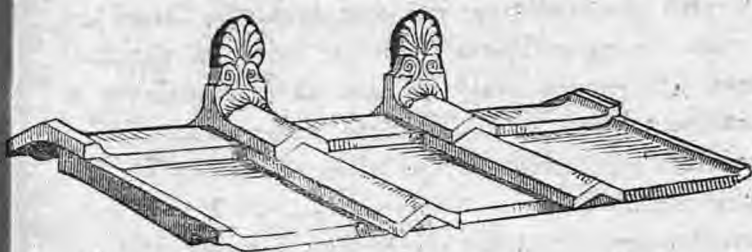
1) Ἐκ τοῦ σιμῶν. Καλεῖται δὲ καὶ *στεφάνη* ἅτε τὸ ὅλον ἀρχιτεκτονικὸν σύστημα ἐπιστέφον.

2) Ταῦτα ἔχουσι μορφήν ριπιδῶν καὶ ἀνεπτυγμένων καλίκων καὶ ἐπισκομοῦσιν ἀεῖποτε τὰ ἐπιστέφοντα μέλη. Εἰκονίζουσι δὲ τὴν ἐκ ταιούτων ἀνθέων τὴν πάλαι συγχειμένην καὶ ὕστερον κεκοσμημένην στεφάνην, ἣν ἔθετον οἱ ἀρχαῖοι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὡς διάδημα, καὶ δηλοῦσιν ὅτι ἐνταῦθα λήγει ὅλον τι καὶ δὲν ἔπεται τι πλέον. Τίθενται ὅμως ἀνθέμια καὶ ἐκεῖ ἐνθα μέρος τοῦ ὅλου συστήματος θεωρεῖται ὡς αὐτοτελὲς καὶ ἐν οὐδεμιᾷ συναφείᾳ μετὰ τοῦ ἀμέσως ἐπομένου διατελεῖν. Ἴδε Tektonik I, S. 110.

3) Ἀνθέμιον φέρουσιν ἀεῖποτε αἱ ἐπὶ τῆς ἄκρας ὀροφῆς, αἱ ὀπισθεν ὅμως τῶν σιμῶν, μάλιστα αἱ ἐξ ὀπτιῆς γῆς, φέρουσι πολλάκις σὺν τῷ ἀνθέμιῳ καὶ εἰκονικάς παραστάσεις, ἀλληγορικὴν σχέσιν πρὸς τὸν θεὸν τοῦ ναοῦ ἔχούσας, οἷον μορφὰς ἀνθρώπων καὶ ζώων, προσωπίδας, σκεύη, γοργόνια, καὶ ἄλλα.

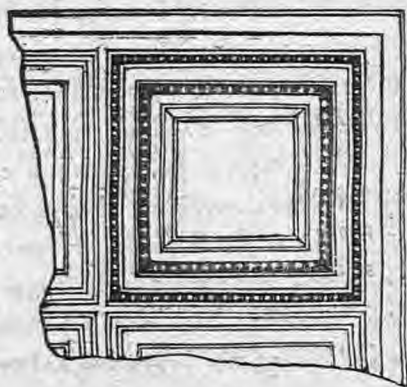
4) Τοιαύτη κεραμὶς μετ' ἀνθемίου καλεῖται καὶ καλυπτῆρ ἀνθемιω τὸ ὅν. Böckh, Urkund. nber d. att. Seewesen S. 405.

μεγάλα ἀνθήμια, ἅπαντα μετὰ ἰδίας βάσειω. (εἰκ 13).

Εἰκ. 14. Κεραμίδες.

Ἡ στέγη δὲ τῆς περὶ τὸν ναὸν θαινούσης στοᾶς, ἥτοι τοῦ πτεροῦ, ἀποτελεῖται ἐκ μακρῶν λιθίνων δοκῶν θαινουσῶν ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ θριγκοῦ, ἀρχικῶς μὲν ὀπισθεν τοῦ διαζώματος, ὕστερον δὲ, ὡς ἐν τοῖς σωζομένοις μνημείοις σώζεται, ὀπισθεν τοῦ γείσου. Τὰ μεταξὺ δὲ τῶν δοκῶν τούτων διαστήματα καλύπτουσι μεγάλαι πλάκες, καλύμματα, αἵτινες πρὸς μείωσιν τοῦ βάρους εἶνε διηρημέναι εἰς τετραγωνικάς κατὰ στίχους χώρας, φατνώματα (εἰκ. 15).

Εἰκ. 15 Φατνώματα (ἐκ τοῦ Παρθενῶνος).

Ἐφερον δὲ τὰ φατνώματα ἐν τῷ βάθει αὐτῶν ἀστέρα ἐπὶ κυανῆς βάσεως, ἅτε εἰκονίζοντα τεταμένον τάπητα κεκοσμημένον ὥσπερ ὁ ἀστερεῖς οὐρανός, πρὸς ὑποδήλωσιν ὅτι

ὁ ναὸς εἶνε ἡ κατοικία οὐρανίου ὄντος, καὶ διὰ τοῦτο ἥταν, ὥσπερ καὶ τὸ ἀέτωμα, προνόμιον τῶν ἱερῶν οἰκοδομημάτων. Ἐν τούτοις ἐπὶ τῶν ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ θριγκοῦ δοκῶν τίθενται πολλάκις ἐγκυρσίως ἕτεραι λεπτότεραι, αἵτινες καλοῦνται στρωτῆρες· τότε τὰ μεταξὺ διαστήματα γίνονται μικρότερα, καὶ τὰ ἐπισκεπάζοντα αὐτὰ καλύμματα καλοῦνται ἐκ τούτου καλυμμάτια. Δὲν ἦτο δὲ πάντοτε ἡ τοῦ πτεροῦ στέγη λιθίνη, ἀλλ' ἐνίοτε ἦτο ξυλίνη, ἔταν μάλιστα ἡ ἀπὸ τοῦ τοίχου μέχρι τοῦ θριγκοῦ ἀπόστασις ἦτο μεγάλη καὶ κατ' ἀκολουθίαν δυσχερὲς ἀπέβαιναν ἡ εὗρεσις καὶ ἐπικίνδυνος ἡ ἐπίθεσις τοσούτῳ μακρῶν λιθίνων δοκῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ τοῦ κυρίως ναοῦ στέγη ἦτο πάντοτε ξυλίνη.

Ὁ τοίχος δὲ τοῦ ναοῦ εἶνε ὠκοδομημένος κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα, ἥτοι ἐκ λίθων παραλληλεπίπεδων ἀποτελούντων δόμους ὀριζοντίους οὕτως, ὥστε τὰ ἄκρα ἐκάστου ὑπερκειμένου λίθου, ὅ ἐστιν αἱ κάθετοι αὐτοῦ γραμμαὶ, κείνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ ἀμέσως ὑποκειμένου, καὶ ἔχει κατὰ τὰς γωνίας τετραγωνικάς ἐξοχάς, ἥτοι παραστάδας.

Τὸ ὑλικὸν δέ, ἐξ οὗ ὠκοδομεῖτο ὁ ναός, ἦτο ἐν παλαιότεροις μὲν χρόνοις ἐγγώριος κοινὸς λίθος, ὑστερώτερον δὲ μάρμαρον καὶ ἐνίοτε ὡσαύτως κοινὸς λίθος. Ἄλλ' ὑπὸ τὸν καθαρὸν καὶ εὐδίων οὐρανὸν τῆς Ἑλλάδος τὸ στίλβον μάρμαρον καὶ αὐτὸς ὁ κοινὸς λίθος τοῦ πολυσυνθέτου καὶ πολυμελοῦς ναοῦ παρείχε μονοτονίαν τινὰ καὶ δὴ οὐχὶ καθαρὰν διάκρισιν τῶν διαφόρων μελῶν δι' ἃ πολλὰ τούτων ἐχρωματίζοντο ποικίλοις χρώμασι, καὶ οὕτω σὺν τῇ σαφεὶ αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων διακρίσει παρήγετο ἀρμονικὴ τις ποικιλία, ἥτις ἐπληττε τὸ ὄμμα καὶ ἔθελγε τὴν ψυχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ θεατοῦ¹.

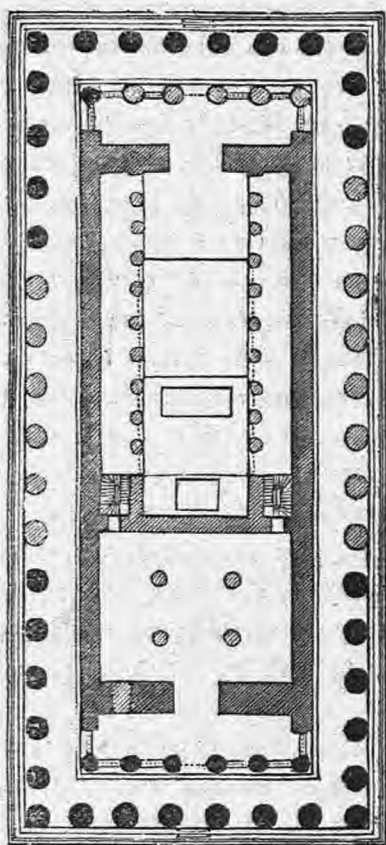
1) Τὰ ἐλάχιστα σωζόμενα ἔχρη χρωματισμοῦ ἐν τοῖς μνημείοις καθιστῶσι δυσχερεστάτην τὴν διάκρισιν τοῦ χρωματισμοῦ τῶν διαφόρων μελῶν· ἐκτὸς δὲ τούτου οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι τὸ αὐτὸ μέλος ἔφερε πάντοτε αὐτὸ χρῶμα.

Ὑγιμὸς
 Ναῶν.

Διαιρείται δὲ ὁ ναὸς, καθ' ὃ εἵπομεν, εἰς πρόναον, σηκὸν καὶ ἐνίοτε ὀπισθοδόμον. Καὶ ἐν μὲν τῷ προνάῳ ἔκειτο μάλιστα τὸ περιρραντήριον, ἥτοι λεκάνη πεπληρωμένη ἁγιασμένου ὕδατος, δι' οὗ ἔρραντίζοντο οἱ εἰσερχόμενοι, ἵνα καθαροὶ καὶ ἐξηγνισμένοι προσέλθωσιν εἰς τὸν θεόν. Ἐν αὐτῷ ἔκειντο ἐνίοτε καὶ ἀγάλματα καὶ ἐφυλάσσοντο πολύτιμα ἀνθήματα· τότε δ' ἦτο περιπεφορχμένος διὰ κιγκλιδώματος καὶ θύρας. Ἐν τῷ σηκῷ δὲ, εἰς ὃν ἦγεν ἐκ τοῦ προνάου ὑψηλὴ καὶ κατὰ τὸ ἄνω μέρος κιγκλιδωτὴ θύρα, ἵστατο τὸ ἄγαμα τοῦ θεοῦ, ἀπέναντι τῆς θύρας, ἐν ἰδιαιτέρῳ ἐνίοτε νατῆκῳ (medicula). Πρὸ τούτου ἔκειτο ἡ ἱερὰ τράπεζα, ἐνθα ἐπετίθεντο τὰ πρὸς θυσίαν ἱερά, καὶ ἡ τὴν ἀφανῆ παρουσίαν τοῦ θεοῦ ὑποδηλοῦσα ἄσβεστος *λυχνία*, ἔτι δὲ βωμὸς πρὸς ἀναιμάκτους θυσίας. Ἦτο δὲ πρὸς τούτοις ὁ σηκὸς καὶ διὰ πολλῶν ἀναθημάτων κεκοσμημένος, τριπόδων, κρατήρων, ὀπλων, τροπαίων καὶ ἄλλων, καὶ αἱ τοῖχοι αὐτοῦ ἔφερον διαφόρους μυθολογικὰς γραφάς. Ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ δὲ θὰ ἔκειντο τοιαῦτά τινα ἀναθήματα, οἷα καὶ ἐν τῷ προνάῳ. Ἐν τισιν οὖν ναοῖς ὁ ὀπισθοδόμος εἶνε κεχωρισμένον ὀπισθεν τοῦ σηκοῦ δωματίον, ἐν ᾧ ἐφυλάσσοντο τὰ μὴ πρὸς θεῶν ὠρισμένα ἱερά καὶ σκεύη τοῦ ναοῦ, καὶ κατετίθεντο πρὸς τούτοις, ὥς λ. χ. ἐν τῷ Ἡερθενῶνι (εἰκ. 16), τὰ χρήματα τῆς πόλεως καὶ τὰ δημόσια ἔγγραφα.

Ἐλάμβανον δὲ οἱ ναοὶ φῶς οἱ μὲν μικροὶ ἐκ τῆς θύρας, οἱ δὲ μεγάλοι, οἱ ἐπιφανῆς ἀγάλμα καὶ πολύτιμα σκεύη καὶ ἀναθήματα περικλείοντες, ἐκ τε τῆς θύρας καὶ ἐκ τῆς ὀροφῆς, ἥς ἦτο ἱκανὸν μέρος ἐν τῷ σηκῷ ἀπεκεκομμένον, ὅπερ καλύπτετο, φαίνεται, διὰ κινητῆς στέγης καὶ ἠνοίγετο μόνον κατὰ τὴν τέλει τῶν μεγάλων ἑορτῶν. Οἱ τοιοῦτοι ναοὶ καλοῦνται ὑπαιθροὶ καὶ διέφερον, κατὰ Βιτρούβιον (III, 2), τῶν ἐτέρων ναῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶχον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ *clorac* διπλοῦς ἐπαλλήλους καθ' ὕψος, ἀπέχοντας τῶν τοίχων, ὥστε τὰ δόρατα τις τὰ περιφέρηται, ὥσπερ ἐν τῇ

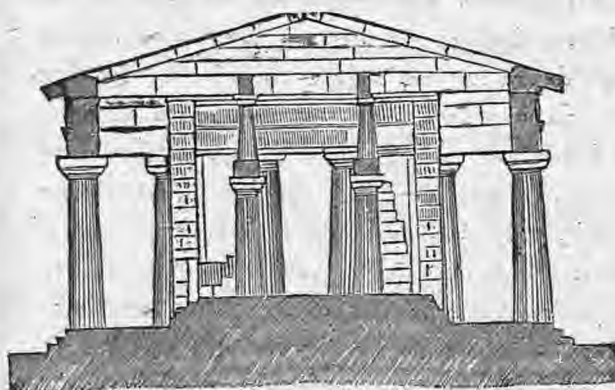
ἐξωτερικῇ στοᾷ τὸ μέσον ὁμῶς ἦτο ὑπαιθρὸν, ἀνευ στέγης. Τοιαύτην δὲ διάταξιν δεικνύουσι καὶ αὐτὰ τὰ σωζόμενα μνημεῖα, οἷον ὁ Παρθενών (εἰκ. 16), καὶ μάλιστα ὁ ἐν Ποσειδωνίᾳ

Εἰκ. 16. Ὑπαίθρος ναὸς (Παρθενών).

ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ἐνῷ σώζονται οὐ μόνον οἱ τὴν κάτω ἀλλὰ καὶ οἱ τὴν ἐπ' αὐτῆς, τὴν ὑπερώαν στοᾶν ἀποτελοῦντες κίονες (εἰκ. 17). Ἐὰν δὲ τούτοις προσθέσωμεν, ὅτι περίπτεροι ναοὶ ἐν οἷς ἴσαντο ἔξοχα καλλιτεχνήματα, οἷα λ.χ. ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου, ἔπρεπε πάντως νὰ ἔχωσιν ἐπαρκῆ φωτισμόν, ἵνα δύναταί τις νὰ καθορᾷ προσηκόντως καὶ ἀποθαυμάζῃ τὸ τοῦ

αὐτοῦ ἀγάλμα, τοῦ ναοῦ δὲ μὴ ἔχοντος θυρίδας καὶ τῆς μιᾶς
 θυρίδας ἀνεπαρκoῦς οὔσης, μόνον ἐκ τῆς στέγης ἐδύνατο νὰ κατέρ-
 χεται τὸ ἀναγκαῖον φῶς, βλέπομεν ὅτι ὁ ὑπαίθρος ναὸς ἦτο

Εἰκ. 17. Κατατομή τοῦ ἐν Ποσειδωνία ὑπαίθρου ναοῦ.

καὶ σκόπιμον καὶ ἀπολύτως ἀναγκαῖον καὶ ὅτι ἀδίκως ἡρνή-
 σάν τινες τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ.¹

1) Οἷον ὁ Boss (*Hellenica* I, 1846), ἰσχυρισθεὶς ὅτι ὁ Βιτρούβιος ἀπατη-
 νὰς ἐξέλαθεν ἀτελῆ τινὰ μείναντα οἰκοδομήματα ὡς ἰδιαιτέρην κατηγορίαν ναῶν.
 Ἄλλ' ἔχομεν καὶ ἑτέρας τινὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων ὑπὲρ τοῦ ὑπαίθρου. Οὕτως
 ὁ Πλούταρχος (Περ. 13) λέγει περὶ τοῦ ἐν Ἐλευσίνοι ναοῦ: τὸ δ' ὁ παῖς ἐπὶ
 τοῦ ἀνακτορίου Ξενοκλῆς ἐκορύφωσε, καὶ ὁ Iustinus περὶ τοῦ ἐν Δελ-
 φῶν ναοῦ (XXIV, 8): deum se vidisse desilientem in templum per culminis
 aperta fastigia. Ὡσαύτως Servius ad Virg. Georg. I, 14: (Daedalus)
 per summam aedis partem, quae apud veteres sine tecto erat, cum
 alio volavit. Τέλος δὲ ὑπαίθρον εἶνε αὐτὸ τὸ ἐν Ρώμῃ Πάνθεον ἔχον ἐν τῷ
 μέσῳ τῆς στέγης ὀπαῖον. Τῶν ἐνστάσεων δὲ τοῦ Ross ἡ σπουδαιοτάτη εἶνε, ὅτι
 τὸ ἀγάλμα καὶ τὰ ἀναθήματα θὰ ἐδράζοντο ἐκτεθειμένα ὄντα εἰς τὴν ἐπίδρασιν
 τῆς ἀτμοσφαίρας. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ ὅτι τὸ ὑπαίθρον, ὡς ἐλέγχθη, ἐκαλύπτετο πι-
 νῶς διὰ κινητῆς στέγης, τὰ μὲν ἀναθήματα ἐτίθεντο ἐν τῇ ὑποστέγῳ ἔνθεν
 καὶ ἔνθεν στοῖ, τὸ δὲ ἀγάλμα ἴστατο συνήθως οὐχὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σκηνοῦ,
 ἀλλ' ἀπέναντι τοῦ τὸν ὀπισθόδομον ἀποχωρίζοντος τοίχου καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ
 καίσιμα ναῶσκι.

Περὶ τοῦ ὑπαίθρου ναοῦ ἴδε Boetticher, *Der Hypaethraltempel*, 1847, καὶ
 Tektonik der Hellenen II, S. 361... ἔτι δὲ Falkener, *On the Hypaethron*
 of Greek Temples, 1861. Ἴδε πρὸς τοῦτοις Fergusson, *on the temples at*
Ephesus, ... as illustrating the hypaethrum of the Greeks, καὶ Chipiez,
Memoire sur le temple hypèthre, *Revue arch. n. s. t.*, XXXV).

Τινες τῶν ὑπαίθρων ναῶν, οἱ μέγιστοι καὶ μεγαλοπρεπεστάτοι, ἐχρησίμευον ἔτι ὡς τόπος συναθροίσεως τοῦ λαοῦ κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτὰς, ὅτε πρὸ τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ ἐστεφανοῦντο καὶ ἐλάβανον τὸ γέρας οἱ κατὰ τοῦ τελεσθέντος ἀγῶνα νικηταί, καὶ ἦσαν πρὸς τούτοις τὸ θησαυροφυλάκειον καὶ τὰ ἀρχεῖα τῆς πόλεως. Τοιαύτην χρῆσιν τῶν ναῶν τούτων, ὧν εἶνε μάλιστα ὁ Παρθενών, ἀπέδειξεν ὁ Boetticher,¹ ὅστις καὶ ἐκάλεσεν αὐτοὺς *πατηρυρικοὺς* καὶ *ἀγωνίους* κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς πολλοὺς καὶ συνήθεις ναοὺς, τοὺς *λατρευτικούς*. Ἡ διάκρισις ὅμως αὕτη δὲ εἶνε ὅλως δεδικοιολογημένη, καθότι δὲν ἔχει ὀρθῶς, ὅτι ἐν τοῖς ἀγωνίοις ναοῖς δὲν ἐτελεῖτο καθόλου λατρεία.²

Τέλος δέ, πρὶν ἢ καταπαύσωμεν τὸν περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ λόγον, δεόν νὰ μνημονεύσωμεν παραδόξου τινὸς φαινομένου παρατηρηθέντος τὸ πρῶτον ἐν τῷ Παρθενῶνι· εἶτα δὲ καὶ ἐν ἑτέροις ναοῖς,³ τουτέστι τῆς *κυρτότητος* τῶν ὀριζοντίων γραμμῶν. Κατὰ τὰς παρατηρήσεις δηλ. τοῦ Penethorne καὶ τὰς ἀκριβεῖς καταμετρήσεις τοῦ Penrose οὐδεμία ὀριζοντία γραμμὴ ὑπάρχει ἐν τῷ παρθενῶνι, ἀλλ' αἱ γραμμαὶ τοῦ τε κρηπιδώματος καὶ τοῦ θριγκοῦ κυρτοῦνται βαθμιαίως πρὸς τὸ μέσον, ἐν μὲν ταῖς μακραῖς πλευραῖς εἰς ὕψος 0,355 ἐν δὲ ταῖς μικραῖς 0,228. Τὸ ἀρχικὸν τῆς κυρτότητος ταύτης ἠρνήθη ὁ Boetticher⁴ ἰσχυρισθεὶς ὅτι εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς σὺν τῷ χρόνῳ καθιζήσεως τοῦ κρηπιδώματος, προσελθούσης ἐκ τῆς συμπακνώσεως τῶν μορίων τοῦ πωρώδους λίθου· ἀλλ' οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοῦ θεωροῦνται

1) Ἐν τῇ Tektonik αὐτοῦ καὶ ἐν πολλαῖς διατριβαῖς ἐν τῷ Philologus T. 17 καὶ 18.

2) *18 L. Julius, Ueb. d. Agonaltempel d. Griechen, 1874.

3) Οἶον ἐν τῷ Θησεῖῳ, ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ καὶ τῷ ἐν Ἀθήναις Ὀλυμπεῖῳ ὡς ἐν Νεμέᾳ ναῷ, ἐν τῷ ἐν Σαγέστῃ τῆς Σικελίας καὶ ἀλλαχοῦ.

4) An investigation of the principles of Athenian architecture. Lond. 1851.

5) Tektonik der Hellenen I, S. 177.

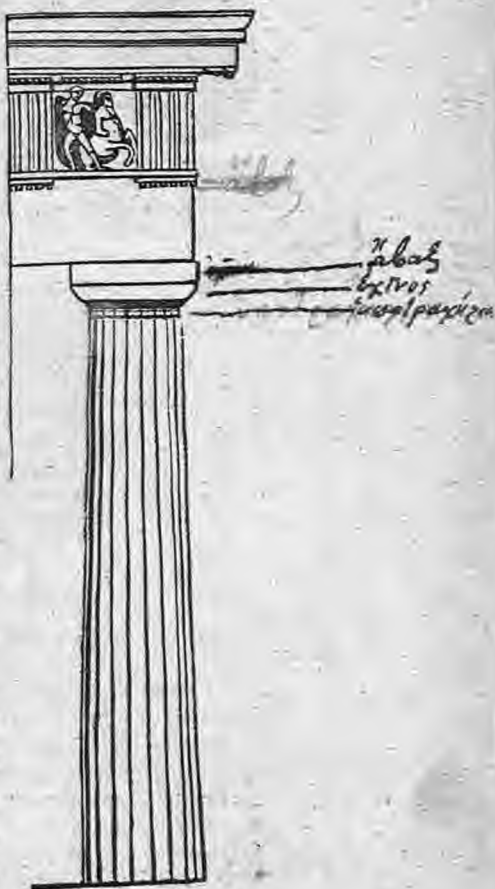
σήμερον στερούμενοι υποστάσεως. Τίς ὅμως ὁ λόγος δι' ὃν οἱ Ἕλληνες ἀπέφευγον οὕτω τὰς ὀριζοντίους γραμμάς, εἶνε ἄγνωστον, καίπερ πολλῶν πρὸς ἐξήγησιν τούτου λεχθέντων.

Τοσαῦτα καθόλου περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ ἀσχέτως τῶν διαφόρων αὐτοῦ μορφῶν ἐν τῷ δωρικῷ καὶ ἰωνικῷ ρυθμῷ.

3 Δωρικός ρυθμός.

(εἰκ. 18)

Ὁ κίον τοῦ δωρικοῦ ναοῦ ἵσταται μέσῳ ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος, ἄνευ διαιτέρας βάτεως, οἷον εἰς ἐκφυόμενος ἀπὸ αὐτοῦ, (ὥστε ὁ στυλοβάτης εἶνε ἡ κοινὴ βάση τῶν κίωνων), καὶ ἔχει ραβδώσεις δεκάξ καὶ συνήθως ἑξήκονσι καταληγούσας κατὰ τὰ ἄκρα εἰς ὀξείας διαχωρίζουσας ἐπιφανείας (εἰκ. 19). Ὁ κορμὸς αὐτοῦ ἔχει ὕψος κατὰ μέσον ὅρον $5 \frac{1}{2}$ κάτω διαμέτρους¹, καὶ ἡ ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασις εἶνε μία καὶ ἡμίσεια διάμετρος. Τὸ ἀνώτατον δὲ μέρος αὐτοῦ, ὕπερ διαχωρίζεται διὰ λεπτῆς ἐγκοπῆς εἰς τὰ δὲ ἐξογκούμενον μικρόν τι πρὸς τὰ ἄνω συνδέεται τῷ ἐρίνῳ τοῦ κιονοκράνου διὰ τριῶν ἢ πλειοτέρων μάρτυρων², καλεῖται ὑποτραχήλιον³.

Εἰκ. 18. Δωρικός ρυθμός.

1) Μετρικὴ μονὰς τοῦ κίονος εἶνε ὁ ἐμβαύτης (modulus), ὅ ἐστι τὸ ἡμίσυ τοῦ κάτω διαμέτρου αὐτοῦ.

2) Οὗς ὁ Βιτρούβιος καλεῖ δακτυλίους.

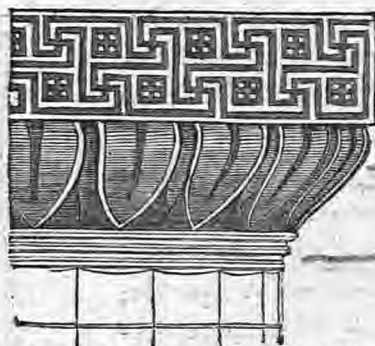
3) Εἶνε καταρανές, ὅτι τὸ ὑποτραχήλιον ὡς συνέχεια τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος ὅν εἶνε μέρος τοῦ κιονοκράνου, καθ' ὃ ὁ Βιτρούβιος νομίζει. Ἐπειδὴ δὲ ἀπελευθεῖται ἐκ τοῦ αὐτοῦ τεμαχίου λίθου, ἐξ οὗ καὶ τὸ κιονόκρανον, ἐρραβδότο κρύτερον ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ καὶ εἴτα ἐπετίθετο ἐπὶ τῶν ἀρραβδωτῶν τοῦ κίονου.

Τὸ κιονόκρανον δὲ ἀποτελεῖται ἐκ δύο μορφῶν, τοῦ ἐχίνου καὶ τοῦ ἄβακος. Ὁ ἐχίνος, περιφερὲς πλατὺ ἐντεινομένη πρὸς τὰ ἄνω καὶ εἴτα μικρόν τι συστελλομένη, εἶνε κυμάτιος καὶ ἔφερεν ἐξωγραφισμένα τὰ τοῦτο ἀποτελοῦντα φύλλα (εἰκ. 20), ὧν ἱχνη ἀνεκάλυψεν ὁ Boettlicher ἐν τῷ Θησείῳ.¹ Ὑποδηλοῖ δὲ τὸ κυμάτιον² τοῦτο τὴν γινομένην ἐνταῦθα σύγκρουσιν καὶ ἰσορροπίαν τῶν δύο ἀντιθέτων δυνάμεων, τῆς ὑποστηρι-

Εἰκ. 19.

Τομὴ δωρικοῦ κίονος.

Εἰκ. 20. Κυμάτιον καὶ ἄβαξ μετὰ κιανδρῶν.

νος σπονδύλων, ραβδομενῶν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἵνα μὴ φθαρῶσιν ὁμοῦ οἱ ὀρεῖαι τῶν ραβδώσεων πλευραί, διαρκούσης τῆς οἰκοδομῆς, ἐτέμεντο περίε μικρὰ ἐγκοπὴ καὶ οὕτω δὲν ἤρχοντο αὐταὶ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ὑπυκαίμενου ἀρραβιδώτου σπονδύλου. Ἐκ τῆς τεχνικῆς ταύτης ἀνάγκης προήλθεν ἡ ἄνω ρηθείσα ἐγκοπὴ, ἥτις ἐν τισὶ μνημείοις ἀνευ τινὸς λόγου τριπλασιάζεται.

1) Unters. auf d. Akropol. v. Athen, S. 188.

2) Τὰ κυμάτιον ἐφαρτάθησαν οἱ Ἕλληνες ἐκ σειρᾶς φύλλων συγκεῖμενον, ὧν αἱ κορυφαὶ κατακλίνουσιν ἀναλόγως τοῦ ἐπ' αὐτῶν βάρους βαθμιαίως μέχρι τοῦ στελέχους. Καὶ μία μὲν σειρὰ φύλλων ἀποτελεῖ τὸ καλούμενον δώριον κυμάτιον, δύο δέ, ἡ μὲν ὀπισθεν τῆς δέ, τὸ λέσθειον, οὗτινος γίνεται χρῆσις μάλιστα ἐν τῷ ἰωνικῷ ρυθμῷ. Τοῦ τελευταίου τούτου κυματίου μορφήν ἔχει ὁ ἐχίνος, ἥτοι μορφήν δύο σειρῶν φύλλων, ὧν αἱ κορυφαί, ἐνεκα τοῦ μεγάλου βάρους τοῦ θριγκοῦ, καταπίπτουσι μέχρι τοῦ στελέχους. Καὶ ὅσα μὲν εὐδιάκριτον εἶνε τὰ κυμάτιον τοῦτο ἐν τῷ ἰωνικῷ ρυθμῷ, τόσα δυσδιάκριτον ἦτο ἐνταῦθα, μέχρι τῆς ἄνω ρηθείσης ἀνακαλύψεως τοῦ Boettlicher ἐν τῷ Θησείῳ, διότι ἐν μὲν τῷ ἰωνικῷ ρυθμῷ τὰ φύλλα εἶνε ἀναγεγλυμμένα, ἐν δὲ τῷ δωρικῷ ἦσαν κεχρωματισμένα καὶ οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ ἐξηλείφθησαν. Ἐκ τῶν

ζούσης και ἐπικαθημένης, ἥτοι τοῦ κίονος καὶ τοῦ θριγκοῦ.
 Ὁ δὲ ἄβαξ εἶναι τετραγωνικὴ πλάξ φέρουσα ἐξωγραφισμένον
 μαϊάνδρον (εἰκ. 20)¹, καὶ συνδέει τὰ ἀντίθετα ταῦτα μέλη
 ἀποτελῶν οὕτω τὴν εἰς τὸ ἐπιστύλιον μετάβασιν.²

Τὸ ἐπιστύλιον δὲ εἶνε μέγας, ἐπίπεδον καὶ ἄκοσμον ἔχων
 τὴν ἐπιφάνειαν, λίθος καὶ ἔχει πρὸς τὰ ἄνω ἄβακα³, ὅστις
 συνδέει αὐτὸ μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ θριγκοῦ μελῶν καὶ μά-
 λιστα μετὰ τοῦ ἀμέσως ἐπικειμένου διαζώματος, ὅπερ ἀ-
 ποτελεῖται ἐκ τριγλῶφον καὶ μετοπῶν. Αἱ τριγλύφοι εἶνε
 πλάκες προεξέχουσαι μικρὸν τῶν μετοπῶν καὶ ἔχουσαι δύο
 ὀξείας γλυφὰς ἢ ραβδώσεις καὶ τὰ πλάγια αὐτῶν ἀπο-
 τετμημένα, ὥστε σχηματίζει ἕκαστον ἡμίσειαν, οὕτως
 εἰπεῖν, ράβδωσιν· δὲν βαίνουσι δ' αἱ ραβδώσεις αὐταὶ μέ-
 χρι τῆς κορυφῆς, ἀλλὰ σχηματίζεται ἐνταῦθα μικρὸς τις ἄ-
 βαξ. Οὕτως αἱ τριγλύφοι ἔχουσι μορφήν τετραγωνικοῦ ἐρρα-
 βδωμένου παραστάτου ἔχοντος κιονόκρανον τὸν ἄβακα, καὶ
 ἐκφράζουσι σαφέστατα τὴν ἐκτελοῦτι λειτουργίαν, οἷον τὴν ὑπο-
 στήριξιν τοῦ γείσου. Εἶνε δ' οὕτω διατεταγμένοι, ὥστε κείνται
 ἀνὰ μία ὑπεράνω ἑκάστου κίονος καὶ ὑπὲρ τὸ μέσον τοῦ μεταξὺ
 δύο κίωνων διαστήματος (εἰκ. 12). Ὁ μεταξὺ δὲ δύο τριγλῶφον

ρηθέντων καταφαίνεται, ὅτι ἔνθα ἡ τοῦ κυματίου μορφή ἐκεῖ σύγκρουσις,
 ὅτι δηλ. τὸ κυμάτιον τίθεται εἰς τὸ ἄκρον ἐκείνου τοῦ μέλους, ἐφ' οὗ ἐπι-
 κάθεται ἕτερον καὶ οὕτως εἰκονίζει τὸν ἀνταγωνισμόν καὶ τὴν ἰσορροπίαν τῶν
 δύο ἀντιθέτων δυνάμεων, τοῦ ὑποστηρίζοντος καὶ τοῦ ἐπικαθημένου μέλους. Ἐκ
 τούτου δηλοῖ πρὸς τούτοις, ὅτι, ἐπελθούσης ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων, τὸ ἐνεργη-
 τικὸν μέλος λήγει ἐνταῦθα καὶ ἔπεται ἕτερον ἀντίθετον· διὰ τοῦτο μετὰ τὸ κυμάτιον
 ἔπεται ἀεῖποτε ἑτέρα μορφή, ἣτις συνενόησι τὰ δύο καχωρισμένα μέλη, ὥστε
 π. γ. ἐν τῷ δωρικῷ κιονοκράνῳ μετὰ τὸν ἔχινον ἔπεται ὁ ἄβαξ. Ἰδ. εἰκ. 20.

Τοιαυτὴ ἡ περὶ τοῦ κυματίου εὐρεσιτάτη θεωρία τοῦ Baetticher, ἣν ἀπε-
 θαύμασαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἀντιφρονούντες αὐτῷ. Πησίω ἴδε ἐν τῇ Tektonik Σελ.
 63 κ.ε.

1) Ὁ μαϊάνδρος εἶνε ταινία κληθεῖσα οὕτω, ἀπὲ συμπελεγμένη οὐσα κατὰ
 τὴν διεθνησιν τοῦ ρεύματος τοῦ Μαϊάνδρου ποταμοῦ.

2) Ὁ ἄβαξ δηλοῖ, ὅτι μέλος τι τελειώνει καθ' ἑαυτὸ καὶ ὑποδέχεται ἐφ' ἑαυτοῦ
 ἕτερον, ὥστε συνεννοῖ τὸ μέλος τοῦτο μετὰ τοῦ ἐπικειμένου.

3) Τοῦτον τὸν ἄβακα τοῦ ἐπιστυλίου καλεῖται ταινία ὁ Βιτρούβιος· ἐνεκα τῆς
 ἐν σχήματι μαϊάνδρου ταινίας, ἣν φέρει ἐπὶ τῆς ἐμπροσθεν αὐτοῦ ἐπιφανείας.

χώρος ἦτο τὰ πάλαι κενὸς καὶ εἰσῆρχετο δι' αὐτοῦ φῶς εἰς τὰ ἔνδον τοῦ ναοῦ¹, ὥστε αἱ τὸ γείσον ὑποστηρίζουσαι τρίγλυφοι ἦσαν συγχρόνως καὶ παραστάδες τῶν θυρίδων τοῦ ναοῦ· ἂφ' οὗ ὅμως ἀνεπτύχθη ὁ περίπτερος ναὸς, ἐλάχιστον φῶς ἐδύνατο νὰ εἰσέρχεται δι' αὐτῶν, καὶ οὕτως ἐκλείσθησαν δι' ἐπιπέδων πλακῶν, αἵτινες καλοῦνται μετόπαι καὶ φέρουσι συνθήως ἀναγεγλυμμένα ζώδια. Αὕτη δὲ ἡ εἰς τριγλύφους καὶ μετόπας διαίρεσις τοῦ διαζώματος προαγγέλλεται ἐν αὐτῷ τῷ ἐπιστυλίῳ διὰ τοῦ ὑπὸ τὸν ἄβακα καρότος, τοῦ ἐκάστη τριγλύφῳ ἀντιστοιχοῦντος (εἰκ. 12) καὶ φέροντος ἐπικρεμαμένας τὰς καλουμένας σταγόνας, ἔξ τὸν ἀριθμόν, αἵτινες δὲν εἶνε ἀπομίμησις τῶν καταρρευσῶν σταγόνων τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ δηλοῦσιν ἀπλῶς τὸ ἐπικρεμαμένον καὶ μετέωρον καὶ οὕτω προαγγέλλουσι τὸ ὑπὲρ τὸ διάζωμα προεξέχον γείσον καὶ τὰς σταγόνας αὐτοῦ.

Τὸ γείσον δὲ εἶνε μεγάλη πλάξ προεξέχουσα τοῦ διαζώματος, ἵνα προφυλάσῃ οὕτω τὰ ὑπ' αὐτὸ μέλη ἀπὸ τῶν καταπιπτόντων ὑετῶν. Πρὸς ἐναργεστέραν δὲ κατὰδειξιν τοῦ σκοποῦ τούτου τέμνεται τὸ προεξέχον μέρος κατὰ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν λοξῶς, ὥστε σχηματίζει μετὰ τῆς ἔμπροσθεν ἐπιφανείας τοῦ διαζώματος ὀξείαν γωνίαν, καὶ οὕτως ἀποτελεῖται ἡ καλουμένη σκοτία.² Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ λοξῶς ἀποκοπείσῃ ἐπιφανείᾳ δι' ἐπιμήκων ἐγκοπῶν ἢ γλυφῶν σχηματίζονται ὑπὲρ πᾶσαν τρίγλυφον καὶ μετόπιν ἐξέχοντες οἰονεὶ ἄβακες, οἵτινες καλοῦνται νῖαι, ἅτε δεικνύοντες τὴν προεξέχουσαν τοῦ γείσου διεύθυνσιν², καὶ φέρουσιν ἕκαστος

1) Τοῦτο δεικνύει ἐναργῶς καὶ ἡ λέξις αὐτὴ μετὰ τὴν καὶ μάλιστα τὰ ἐξ ἑκ. τοῦ Εὐριπίδου (Ίφιγ. ἐν Ταύροις 112) χωρίον: «ὅρα δὲ γ' εἶσω τριγλύφον, ὅποι κενόν, Δέμας καθεῖναι.» Ἐνταῦθα παροτρύνει ὁ Πυλάδης τὸν Ὀρέστην ν' ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ διαζώματος τοῦ κεκλεισμένου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἐνθα ὑπάρχει κενόν μετὰ τῶν τριγλύφων, ἵνα ἀρπάσῃ τὸ τῆς θεᾶς ἄγαλμα. "Ἄνευ οὐδενός δὲ λόγου προσπαθεῖ ὁ Semper (Der Styl, II. 407) τὸ σαφέστατον καὶ ἐπὶ πραγμάτων στηριζόμενον τοῦτο χωρίον νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς σ κ η ν ι κ ἢ ἂ π ἄ τ η ν.

2) Ἐνίοτε ὁ Βιτρούβιος καλεῖ αὐτὰς καὶ μυλῖαι, ὅτε ἐξηγηταί: διὰ τοῦ π ρ ὁ μ ο χ θ ο ι.

τρεις στίχους σταγόνων, εξ τὸν ἀριθμὸν ἐν ἐκάστῳ στίχῳ, αἵτινες ὑποδηλοῦσιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὸ προεξέχον καὶ μετέωρον τοῦ γείσου. Ἐπειδὴ δὲ τὸ γεῖσον εἶνε μὲν τὸ τελευταῖον ἐπιστῆφον μέλος τοῦ θριγκοῦ, φέρει ὅμως τὴν ἐπ' αὐτοῦ κειμένην στεφάνην (ἥτοι τὰς καλουμένας σίρας) καὶ τὸ ἀετωμα, προεξέχει εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς ἐμπροσθεν αὐτοῦ πλευρᾶς ἐν μορφῇ μικρὸν κεκλιμένων φύλλων, ἥτοι λαμβάνει μορφήν ἀσθενοῦς κυματίου.¹

Ὁ τοῖχος δὲ τοῦ δωρικοῦ ναοῦ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος ἄνευ ἰδιαίτερας βάσεως, ὥσπερ καὶ οἱ κίονες, καὶ ἔχει ἐπιστύλιον καὶ διάζωμα, ὅπερ ὅμως δὲν διαιρεῖται συνήθως εἰς τριγλύφους καὶ μετόπας, ἀλλὰ, κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, φέρει καθ' ἅπασαν τὴν ἑκτασιν αὐτοῦ συνεχῆ ἀναγεγλυμμένην μυθολογικὴν ἢ ἱστορικὴν παράστασιν.² Εἰκονίζεται δ' ὁ τοῖχος οὐχὶ ὡς φέρων καὶ ὑποδιαστάζων τὴν στέγην, ἀλλὰ μόνον ὡς περιβάλλων τὸν χώρον, ἐνθα ἴστατο τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα· διὰ τοῦτο δὲν ἔχει εἰς τὸ ἄνω ἄκρον οὔτε κυμάτιον, διηλοῦν τὴν ἐκ τῆς ἐπικαθημένης στέγης προερχομένην σύγκρουσιν, οὔτε ἄβακα, συνδέοντα αὐτὸν πρὸς τὴν στέγην. Τοιαύτην πρὸς τὴν στέγην σχέσιν δεικνύουσι μόνον αἱ παραστάδες αὐτοῦ, αἵτινες φέρουσιν ἀσθενὲς κυμάτιον ἀντὶ τοῦ ἰσχυροῦ τοῦ κίονος ἐχίνου, καὶ ταπεινὸν ἄβακα. Ἐχουσι δ' αὖται καὶ ὑποτραχήλιον, ὅπερ εἶνε ἐπίπεδος προσοχή καὶ συνδέεται τῷ κυματίῳ δι' ἱμάντων, ὥσπερ καὶ τὸ ὑποτραχήλιον τοῦ κίονος συνδέεται τῷ ἐχίνῳ.

Τέλος δὲ πρὸς σύλληψιν ἀκριβοῦς ἐννοίας τοῦ δωρικοῦ ναοῦ, εἶναι νὰ ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς τὸν χρωματισμὸν τῶν μελῶν αὐτοῦ, ὅστις ἐξετείνετο, καθ' ὃ φαίνεται, ἐν τῷ διαζώματι, τῷ γείσῳ καὶ τῷ ἀετωματι, ἐν ᾧ τὸ ἐπιστύλιον καὶ οἱ κίον-

1) Ὑπὸ τὸ κυμάτιον τοῦτο ὑπάρχει μικρὰ λοξὴ ἐγκοπὴ, σκοτία, περὶ ἧς ἴδε Tektonik S. 215.

2) Ἐν τῷ Ὀλυμπίᾳ ναῷ τοῦ Διὸς ὑπῆρχεν ἐξαίρεσις. Ἐν τούτῳ δηλ. τὸ διάζωμα τοῦ τοίχου συνέκειτο ἐκ τριγλύφων καὶ μετοπῶν, αἵτινες ἔφερον μάλιστα καὶ ἀνάγλυφα ζωδία, ὅλα Ἑρακλέους.

νες διεστήρουν τὸ τοῦ μαρμάρου φυσικὸν χρῶμα. Αἱ τρίγλυφοι δ' ὑπ' αὐτὰς κανῶν, καὶ αἱ νῖαι τοῦ γείσου, φθίνονται, ὅτι ἔφερον κυανοῦν χρωματισμόν, αἱ μετόπαι δὲ, τὸ τύμπανον καὶ αἱ σταγόνες ἐρυθρόν. Τὸ περὶ τὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ διάζωμα εἶχε κυανὴν βάσιν. Αἱ τῆς στέγης δοκαὶ ἐδείκνυσαν ἐρυθρὸν χρωματισμόν, καὶ τὰ φατνώματα εἶχον βάσιν κυανὴν μετὰ ἐρυθρῶν καὶ χρυσῶν ἀστέρων. Τούτοις δὲ προσθετέον καὶ τὸν χρωματισμόν τῶν διαφόρων μορφῶν, ἥτοι τὰ ποικίλοις χρώμασι κεχρωματισμένα φύλλα τοῦ κυματίου, τὸν ἐν ταῖς δοκοῖς καὶ τοῖς ἄβαξι μαλακθρόν καὶ λοιπὰς ταινίας, τὰ ἐν τοῖς ἐπιστέφουσι μέλεσιν ἀνθήμια κτλ.¹

4 Ἰωνικὸς ρυθμός.

(εἰκ. 21)

Ἡ ἀπότομος τῶν δωριέων μετάβασις ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου εἰς τὸν κίονα προσέκρουε τῷ μαλακῷ χαρακτῆρι τῶν Ἰωνῶν δι' ὃ ὁ ἰωνικὸς κίον δὲν ἵσταται ἀμέσως ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, ἀλλὰ φέρει ἰδίαν βάσιν, καὶ οὕτω διακρίνεται ἀπ' αὐτοῦ, τὴν καλουμένην σπείραν. Σύγκειται δ' αὕτη ἐκ τοῦ τὸ κατώτερον αὐτῆς μέρος ἀποτελοῦντος ἄβακος, (πληθροῦ κατὰ Βιτρούβιον) ἐκ δύο ἐπ' ἀλλήλων κειμένων κυλινδρικών λίθων ἐχόντων τὰς περιφερείας κοίλως εἰσεχούσας, οἷτινες καλοῦνται τροχιλοι, καὶ ἐκ τῆς σπείρας, ἐξ ἧς τὸ ὄνομα τῆς ὄλης βάσεως, ἥτις εἰκονίζει κάλων, ἢ ταινίαν, σπειροειδῶς ἐστραμμένον καὶ πεπλεγμένον· οὕτω δ' εἶνε πολλάκις καὶ πλαστικῶς ἐξεργασμένη (εἰκ. 22).²

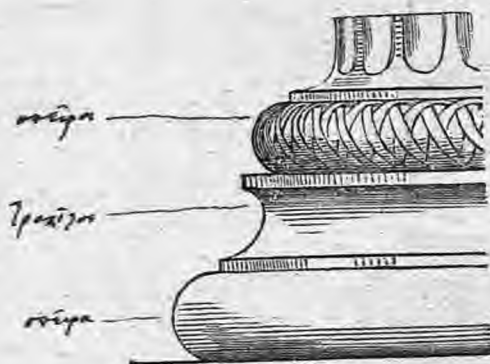
1) Περὶ τοῦ χρωματισμοῦ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀρχιτεκτονικῇ ἴδε: Hittorf, Restauration du temple d'Empédocle à Selinunte, ou l'Architecture polychrome chez les Grecs, Paris 1851. — S om p e r, Die vier Elemente der Baukunst 1851. — Kugler, Antike Polychromie (Kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte I. 1853). — J o n e s, An apology for the colouring of the greek court in the Crystal Palace. 1854.

2) Ὁ μὲν ἄβαξ εἶνε ἡ βάσις τοῦ κίονος ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ δωρικῷ ναῷ στυλοβάτου, ὃ δὲ τροχιλοὶ, κυλινδρικὸν ἔχον τὸ σχῆμα, προηλοῖ τὸν κορμὸν τοῦ κίονος, ἐν ᾧ ἡ σπείρα συνδέει τὸν τροχίλον μετὰ τοῦ κορμοῦ εἰς ἓν ὅλον. ἴδε Tektonik.

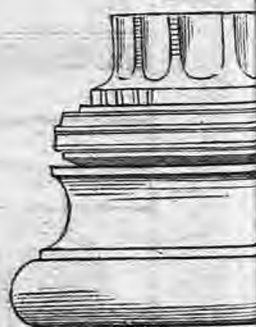
Ἐν τούτοις τὴν σπείραν φαίνεται ὅτι παρέλαβον οἱ Ἴωνες παρὰ τῶν Ἀ-

ἐνίοτε ἐπιτυχέστατα, ἀπετελέσθη ἰδιαιτέρα βάσις, ἡ λεγόμενη ἄττικουργῆς σπείρα (εἰκ. 21 καὶ 22). Ἐνταῦθα ἀντικαθίσταται ὁ ἄβαξ διὰ σπείρας καὶ ἐκλείπει ὁ εἰς τροχίλος, ὥστε ἀποτελεῖται αὕτη ἐκ σπείρας, τροχίλου καὶ πάλιν σπείρας.

Ὁ κορμὸς τοῦ ἰωνικοῦ κίονος εἶνε ὑψηλότερος καὶ λεπτότερος τοῦ δωρικοῦ, (τὸ ὕψος αὐτοῦ ἀνέρχεται εἰς 8 $\frac{1}{2}$ —9' διαμέτρους), ἔχει ἔντασιν καὶ μείωσιν μικροτέραν καὶ ῥαβδώσεις 24, ληγούσας κατὰ τὰ ἄκρα οὐχὶ εἰς ὀξείας ἀλλ'

Εἰκ. 22. ἄττικουργῆς σπείρα.

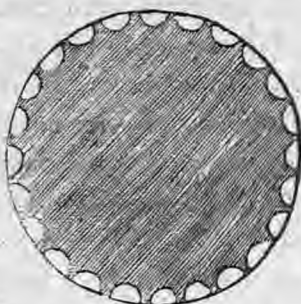
Εἰκ. 23. ἄττικουργῆς σπείρα.

εὐρείας διαχωρίζουσας ἐπιφανείας (εἰκ. 24). Καὶ ἡ ἀπ' ἀλήλων δ' ἀπόστασις τῶν κίωνων εἶνε μεγαλητέρα τῆς ἐν τῷ δωρικῷ ναῷ, ἀνερχομένη εἰς δύο διαμέτρους,

Τὸ *κιορόκρανον* δὲ εἶνε συνθετώτερον τοῦ δωρικοῦ καὶ δὲ ἔχει μέρη σαφῶς ὠρισμένα, ὥσπερ ἐκεῖνο. Καὶ ἐνταῦθα πᾶρχει ταπεινὸς ἐχῖνος, ἥτοι ἀναγεγλυμμένον λέσθιον κυματίζον συνδεδεμένον τῷ κορμῷ τοῦ κίονος δι' ὡσαύτως ἀναγ-

1) Ἡ ἀποβολὴ τοῦ ἄβακος καθίσταται βάσιν τῶν κίωνων τὸν καὶ ἐν τῷ ἰωνικῷ ναῷ στυλοβάτην. Ὁ κίων ὁμοῦς δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ στυλοβάτη, ἥτοι δὲν ἐκφύεται τρόπον τινὰ ἐξ αὐτοῦ, ὡς ὁ δωρικός, ἀλλ' εἶνε αὐτοτελὲς ἀνεξάρτητον μέρος, ὡς ἐκφαίνεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τροχίλου, τοῦ ὑπολῶντος τὸν κορμὸν τοῦ κίονος καὶ συνδεομένου τῷ μὲν στυλοβάτῃ διὰ τὴν ὑπὸ κατω σπείρας τῷ δὲ κορμῷ τοῦ κίονος διὰ τῆς ἄνω. Ἴδε Tektonik.

κυμμένου αστραγάλου¹. Ὑπὲρ τὸ κυμάτιον δὲ τοῦτο κεῖνται ἑλικες, τὸ ἐπισημότατον μέρος τοῦ τῶν Ἴωνων κιονοκρά-
νου, ὅπερ οὗτοι παρέλαβον παρὰ τῶν Ἀσσυρίων², ἰδιώσαντο
ὡς καὶ διεμόρφωσαν καὶ οὕτως
τὸ ἀπλοῦ κοσμήματος εἰς ἀρχι-
τεκτονικὴν μορφήν μετέβαλον.
ἔχει δὲ τοῦτο μορφήν οἶον εἰς ἐν-
εργημένου ὑφάσματος, ὅπερ ἐπιτί-
θεται ἐπὶ τοῦ κίονος ὡς στρώμα
πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἐπιστυλίου, ἐν
τῷ ἑκατέρωθεν προεξέχοντα αὐ-
τοῦ ἄκρα συσπειροῦνται καὶ οὕτω
σχηματίζουσιν ἑκαστον μίαν ἑλι-

Εἰκ. 23. Το μὴ ἰωνικοῦ κίονος

κα, ἥτις λήγει ἐν τῷ κέντρῳ εἰς τὸν καλούμενον ὀφθαλμόν.
Ὑπὲρ τὰς ἑλικας ὑπάρχει ταπεινὸς ἄβαξ φέρων ἀναγεγλυμ-
μένον κυμάτιον.³

Τὸ ἰωνικὸν δὲ τοῦτο κιονόκρανον μὴ ἔχον τὰς ἑλικας εἰ-
ναι μόνον κατὰ τὰς δύο ἀντικειμέναις ἐπιφανείαις, ἥτοι τὴν
πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἔσω, δὲν ἐδύνατο νὰ τεθῇ ἐπὶ τῶν ἐν ταῖς
γωνίαις ἱσταμένων κίωνων. Ἐνταῦθα τίθεται κιονόκρανον,
ὅπερ τὰς δύο τὰς ἑλικας ἐχούσας ἐπιφανείας ἔχει ἐν ταῖς
δύο ἐξωτερικαῖς γωνιαίαις πλευραῖς, ἐν ᾧ αἱ δύο κατὰ τὰς
ἐλάγια ἐπιφάνειαι ἀποβλέπουσιν εἰς τὰ ἔσω. Ἡ παραχρθεῖσα δ'
ἐνταῦθα δυσχέρεια καὶ ἡ ἐκ τούτου προσελθοῦσα ἀνάγκη τῆς
κατασκευῆς ἰδίου παραμεμορφωμένου γωνιαίου κιονοκράνου
δεικνύει, ὅτι καὶ ὁ ἰωνικὸς ναὸς παρήχθη ἐκ τοῦ ναοῦ ἐν

1) Ὁ ἀστραγάλος ἔχει μορφήν ὅτε μὲν ἐστραμμένης ταινίας ἢ
σχοινίου, ὅτε δὲ περιδεραίου ἐκ πολλῶν μαργαριτῶν, καὶ ἄλλων διαφόρου
οὗτος σωμάτων.

2) Αἱ ἑλικες αὗται διπλαῖ, αἱ μὲν ἐπὶ τῶν δὲ κεῖμεναι, ὑπάρχουσιν ἐν Ἀσσυ-
ριακοῖς ἀναγλύφοις εὐρεθῆσαι ὑπὸ τοῦ Layard (Discoveries in the ruins of
Nineveh and Babylon. London, 1853).

3) Σημειωτέον ὅτι ἐν ταῖς ἀττικαῖς μνημεῖοις, οἷον ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ, ὑπὲρ τὸν
πρὸς τὰς ἑλικας ἔχον ὑπάρχει σ π α ῖ ρ α καὶ ὑπ' αὐτὸν ὁ π ο τ ρ α χ ῆ λ ι ο ν
ἄκρον ἐνθήμερον.

παραστάσι, ἐκ τοῦ ναοῦ δηλ. ἐκείνου, ἐν ᾧ δὲν ὑπῆρχον γωνιαῖοι κίονες ¹.

Τὸ ἰωνικὸν δ' ἐπιστόλιον δὲν εἶνε ἐπίπεδον, ὡς τὸ δωρικόν, ἀλλὰ διαιρεῖται κατὰ μῆκος εἰς τρεῖς ἐπιπέδους χώρας, ὧν αἱ ἀνώτεραι προέχουσι μικρὸν τῶν κατωτέρω. Καλοῦνται δ' αὗται ὑπὸ τοῦ Βιτρούβιου *fasciae* (*ταιρία*), καὶ συνδέονται ἀλλήλαις ἐνίοτε δι' ἀστράγαλου. Κατὰ τὸ ἄνω δ' αὐτοῦ ἄκρον φέρει ἀστράγαλον καὶ ὑπὲρ αὐτὸν κυμάτιον.

Τὸ διάζωμα δὲ δὲν διαιρεῖται εἰς μετόπας καὶ τριγλύφους, ἀλλ' εἶνε ὅλως ἐπίπεδον, καὶ φέρει ἀναγεγλυμμένην μεγάλην συνεχῇ μυθολογικὴν ἢ ἱστορικὴν παράστασιν σχέσιν ἔχουσαν πρὸς τὸν θεὸν τοῦ ναοῦ. Ἐκ τούτου καλεῖται κυρίως ζωφόρος. ² Κατὰ τὸ ἄνω δ' αὐτοῦ μέρος ἔχει ἰσχυρὸν κυμάτιον συνδεδεμένον δι' ἀστράγαλου.

Τὸ δὲ γείσον εἶνε πλάξ ταπεινότερα τῆς τοῦ δωρικοῦ διηρημένη διὰ μεγάλης ἐγκοπῆς εἰς δύο ἀβακνεῖδῃ ἐπάλληλα μέρη, ὧν τὸ κατώτερον, τὸ ὀλιγώτερον προεξέχον καὶ ἀμέσως ὑπὲρ τὸ διάζωμα κείμενον, ἔχει, πρὸς μείωσιν τοῦ βάρους, σπειρὰν ὀρθογωνίων ἐγκοπῶν, δι' ὧν ἀποτελοῦνται ἐν τοῖς μεταξὺ διαστήμασιν οἱ καλούμενοι γεισίποδες, ³ ἅτε στηρίζοντες καὶ οὕτως εἰπεῖν φέροντες ἐφ' ἑαυτῶν τὸ γεῖσον. ⁴ Σημειωτέον δ' ὅτι τὰ ἐν Ἀττικῇ ἰωνικά μνημεῖα δὲν ἔχουσι γεισίποδας, διότι τὸ γεῖσον ἐν τούτοις δὲν προεξέχει τοσοῦτον, ὅσον ἐν τοῖς μεγάλοις τῆς Ἰωνίας ναοῖς. Καταλήγει δὲ πρὸς τὰ ἄνω εἰς κυμάτιον, ᾧ ἔπεται ἐνίοτε καὶ ἀβαξ.

1) Αὐτὸ τοῦτο δεκνύουσιν ὡς πρὸς τὸν δωρικὸν ναὸν αἱ μετόπαι, αἵτινες, ὡς ἐλέγθη, κατ' ἀρχὰς μὲν ἦσαν ἀνοικταί, ὕστερον δὲ, ἀναπτυχθέντος τοῦ περιπτέρου ναοῦ, ἐκλείσθησαν.

2) Τοιαύτην ζωφόρον φέρει κατὰ μίμησιν τῶν Ἰωνίων καὶ ὁ τοῖχος τοῦ δωρικοῦ ναοῦ. Ἴδε σελ. 73.

3) *Denticuli*, κατὰ Βιτρούβιον.

4) Γεισίποδες, κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀπαντῶσιν ἐν προσόψει τάφων τῆς Λυκίας, ἐν περσικοῖς μνημείοις, καὶ ἐν Αἰγύπτῳ· ἀλλ' ἐν πᾶσι τούτοις εἶνε καταφανὴς ἀπομίμησις τῶν προεξέχοντων κυλίνδρων δοκῶν τῆς στέγης.

Ὁ τοίχος δὲ τοῦ ἰωνικοῦ ναοῦ φέρει τὴν αὐτὴν βάσιν καὶ ἐπίκρανον, ὃ καὶ ἡ παραστάς αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν βάσις εἶνε ἡ συνήθης σπείρα, τὸ δ' ἐπίκρανον ἀποτελεῖται ἐξ ὑποτραχηλίου μετ' ἀνθεμίων, ἐκ κυματίου μετ' ἀστραγάλων, ἐξ ἀβακος καὶ ἐκ ταπεινοῦ κυματίου.

Αἱ πρὸς ὑποδοχὴν δὲ τῆς στέγης δοκοὶ βλίνουσιν ἀπ' τοῦ τοίχου ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου, ἥτοι μέχρις ὀπισθεν τοῦ διαζώματος καὶ οὐχὶ ὀπισθεν τοῦ γείσου, ὥσπερ ἐν τῷ δωρικῷ ναῷ.

Ὡς πρὸς τὸν χρωματισμὸν δὲ παρατηρητέον ὅτι, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἰωνικῷ ναῷ ὑπερίσχυε ἡ πλαστικὴ τῶν μορφῶν παράστασις, δὲν θὰ ἐξετείνετο οὗτος τοσοῦτον, ὅσον ἐν τῷ δωρικῷ ναῷ.

ὁ Χαρακτήρ τῶν δύο ρυθμῶν.

Τοιαῦται εἶνε ἐν γένει αἱ διαφοραὶ τοῦ δωρικοῦ καὶ ἰωνικοῦ ναοῦ. Ὁ μὲν ναὸς τῶν δωριέων διακρίνεται ἐπὶ αὐστηρότητι, μεγαλείῳ καὶ ἀπλότητι, ὃ δὲ τῶν ἰώνων ἐπὶ μαλακότητι, χάριτι καὶ πειικιλίᾳ. Ἐν ἐκείνῳ μὲν ἕκαστον μέλος ἔχει μορφήν ἐκφραστικωτάτην τῆς φύσεως καὶ ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ σημασίας καὶ διατελεῖ ἐν ἄκρῃ ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἑτέρας φύσεως μέλη, ἐν τούτῳ δὲ ἀρεταὶ ἡ ἰσχυρὰ αὕτη ἀντίθεσις διὰ βαθμιαίων λεπτῶν μεταβάσεων ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον μέλος. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἐν μὲν τῷ δωρικῷ ναῷ ἕκαστον μέλος εἶνε ἰσχυρῶς πρὸς τὰ λοιπὰ συνδεδεμένον, ὥστε ἀποτελεῖται ἐνιχτιόν τι ὅλον, ἰσχυρὸν καὶ ἀδιάσπαστον, ἐνῶ ἐν τῷ ἰωνικῷ ἡ σύνδεσις αὕτη εἶνε χαλαρά καὶ ἕκαστον μέλος εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μεμονομένως διαμεμορφωμένον καὶ ἀνεξάρτητον. Ἐκφράζουσι δ' αἱ διαφοραὶ αὗται διαπρεπέστατα τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα ἐκάστης τῶν φυλῶν. Οἱ Δωριεῖς ἦσαν αὐστηροὶ τὰ ἦθη καὶ τὴν δίαίταν, διετέλουν πιστοὶ τῇ παραδόσει καὶ τῷ δεδομένῳ καὶ ἀπετέλουν ἰσχυρὴν καὶ ἐνιχτιὸν ἐν Πελο-

ποννήσῳ μοναρχικόν κράτος, ἐνῷ οἱ Ἴωνες ἦσαν ζῶηροί καὶ χαρίεντες, ἐπέδωκον τὴν ποικιλίαν καὶ τὰς μεταβολὰς καὶ δὲν ἐκυβερνῶντο μοναρχικῶς ἀλλ' ἀπετέλουν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ τὸ Πανιώνιον, ἐκούσιον πολιτικὸν σύνδεσμον, ἐν ᾧ ἐκάστη πολιτεία ἐτήρει τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν.

6 Κορινθιακὸν κιονόκρανον.

(Εἰκ. 25)

Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, αἱ περιγραφεῖσαι μορφαὶ τῶν δύο ρυθμῶν ἀπώλλυντο πλέον τῇ συμασίᾳ καὶ τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν

Εἰκ. 25. Κορινθιακὸν κιονόκρανον.

χαρὰκτῆρα καὶ ἐγένοντο βαθμηδὸν ἀπλᾶ κοσμήματα, ἀνεπτύσσετο δὲ πρὸς τοῦτοις τάσις πρὸς ἀρχιτεκτονικὴν πολυτέλειαν καὶ κομψότητα. Τούτων ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ παραγωγή νέου τινὸς κιονοκράνου, τοῦ κορινθιακοῦ, ὅπερ, καὶ περ προσκρούονταῖς μορφαῖς τοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, οὐχ ἦττον ὥς ἀπλεῦν κόσμημα ἀντικατέστησε τὸ κιονόκρανον αὐτοῦ. Οὕτω δὲ παρήχθη ὁ καταχρηστικῶς καλούμενος κορινθιακὸς ρυθμός, ὅστις εἶνε αὐτὸς ὁ ἰωνικὸς ρυθμὸς μετὰ μικρᾶς τινος ἐνιαχοῦ ποικιλίας καὶ τοῦ νέου τούτου κιονοκράνου. Κατὰ τὸν Βιτρούβιον (VI, 1, 8) «ἀποθανούσης νέας παρθένου ἐν Κο-

θῶ ἐπέθηκεν ἡ τροφὸς ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῆς κάλαθον πλή-
 τῶν παιδικῶν αὐτῆς ἄθυρμάτων, πλίνθω ἐσκεπασμένον·
 κάλαθος ὅμως ἐτέθη κατὰ τύχην ἐπὶ ἀκάνθου, οὕτινος
 ἀβλαστήσαντος τὰ μὲν φύλλα περιέβαλον αὐτὸν οἱ δὲ
 κλοῖοι διατρυπήσαντες αὐτὸν ἀνῆλθον πρὸς τὰ ἄνω, ἔνθα
 ἐξόμενοι ὑπὸ τοῦ καλύπτοντος πλίνθου ἐσπειρώθησαν.
 αὐτοὶ ἰδὼν ὁ Καλλίμαχος συνέλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ κο-
 ρινθίου κιονόκρανου. » Ἄλλ' ἡ εἰδησις αὕτη εἶνε κα-
 νὴς ποιητικὸς μῦθος, ἐξ οὗ μόνον δυνάμεθα νὰ συμπε-
 ρώμεν, ὅτι ἴσως τὸ προκείμενον κιονόκρανον ἐσχηματίσθη τὸ
 ὅσον ἐν τῇ πλουσίᾳ καὶ ἐν τεχνικαῖς ἐφευρέσεσι διαπρε-
 ψῆς Κορίνθω, καὶ ὅτι ὁ Καλλίμαχος, ὁ ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ
 κυματῶν διαπρέπων (Πανσ. 1, 26, 7, — Vitr. IV, 1, 10),
 ἐκτίωσεν ἴσως τὴν μορφήν αὐτοῦ. Ἀνεπτύχθη δὲ τὸ ὑπ'
 ἑκαστῶν κιονόκρανον διὰ τῆς ἀπομιμήσεως φυτικῶν μορφῶν
 καὶ τῶν φύλλων τοῦ κυματίου (τοῦ ἐρίνου) τῆς δωρικῆς
 ἀσπιδόστας, ὡς ὁ Baettlicher ἰσχυρίζεται, καὶ ἔσχε διαφόρους
 μεταβολὰς μέχρι τῆς εὐγενεστάτης αὐτοῦ μορφῆς, ἣν βλέπο-
 ῦμεν ἐν τῷ μετὰ τὴν Ὀλυμ. 144, 3 ἀνεργεθέντι χορηγικῷ μνη-
 μ. τοῦ Λυσικράτους. Χρῆσις δ' αὐτοῦ ἐγένετο ἐν τῷ μετὰ
 96 Ὀλ. οἰκοδομηθέντι ναῷ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἐν
 τῇ γείᾳ (Πανσ. 2, 4, 8). Ἀνεπτύχθη ὅμως πολὺ πρότερον,
 ὡς δεικνύει μάλιστα τοιοῦτον κιονόκρανον εὑρεθὲν ἐν τῷ
 μετὰ τὴν 86 Ὀλ. οἰκοδομηθέντι ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν
 γαλίᾳ.

Τὸ κορινθιακὸν κιονόκρανον ἔχει ποικίλην τὴν μορφήν.
 τὸ σῶμα αὐτοῦ, ὑπερδιὰ τὸ σχῆμα καὶ μᾶλλον διὰ τὴν ὑπο-
 κείμενην καταγωγὴν τοῦ καλεῖται κάλαθος, περιβάλλουσι
 ὁ ἐπάλληλοι σειραὶ καὶ ἐνίοτε μία, μεγάλων φύλλων ὑπὲρ
 αὐτὰ δὲ ἀνέρχονται κλοῖοι φυτῶν, καὶ οἱ μὲν μικρότεροι ἄ-
 ναντώμενοι ἀνά δύο καὶ συστρεφόμενοι κατὰ τὴν κο-
 ρὴν ἀνέχουσιν ἀνθέμιον, οἱ δὲ μεγαλύτεροι σχηματί-
 οντες τέσσαρας ἑλικὰς καὶ ὑποβαστάζουσιν οὕτω ταπεινὸν

ἄβακα, ὅστις φέρει κυμάτιον καὶ ἔχει τὰς πλευρὰς καὶ τὸ μέσον εἰσεχούσας καὶ τὰς γωνίας συνήθως τετμημέναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΕΤΕΡΑ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΑ

Αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ ἐξητάσθησαν μέχρι τοῦδε τῇ νεωδομίᾳ, διότι ἐξ αὐτῆς καὶ δι' αὐτὴν ἀνεπτύχθησαν ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἐγένετο χρῆσις αὐτῶν καὶ ἐν ἑτέροις οἰκοδομίαις μάλιστα οἰκοδομήμασι. Τὰ μνημεῖα ταῦτα θέλω ἐξετάσει ἐν τῷ προκειμένῳ κεφαλαίῳ.

1. Ἐπιτάφια μνημεῖα.

Ὡςπερ ὁ νεκρὸς ὑπελκμβάνετο ὡς ἡ κατοικία τοῦ θεοῦ, οὕτως καὶ οἱ τάφοι ἐθεωροῦντο ὡς κατοικίαι τῶν νεκρῶν, οἷον θεῶν ἀπῆλκον παρὰ τοῖς Ἕλλησι τιμῶν καὶ ὡς μάκαρες καὶ ἥρωες ἐξελκμβάνοντο. Ἐντεῦθεν καταφαίνεται, ὅτι οἱ τάφοι, ἰσὺν ὄντα μνημεῖα, τῶν αὐτῶν προνομοίων ἀπῆλκον ὡς καὶ οἱ νεκροί, ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τινῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν ἐνίοτε μάλιστα καὶ σχῆμα νεοῦ ἐλάμβανον.

Ἰκανὰ μνημεῖα δεικνύουσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔθαπτον τοὺς νεκρούς τῶν ἐνίοτε ἐντὸς λαλαξομένων βράχων, ὡς τὸ πρόσφιν ἐξεργάζοντο καλλιτεχνικῶς ἐν μορφῇ προσόψεως νεοῦ. Τὸ ἔθιμον δὲ τοῦτο ἐπεκράτει ἀνέκαθεν ἐν Αὐκίᾳ, ὅθεν μετηνέχθη διὰ τῶν νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς δεικνύουσιν οἱ ἐν Θήρᾳ, ἐν Κῷ καὶ μάλιστα ἐν Ῥόδῳ τοιοῦτοι τάφοι. Ὁ συνήθης ὁμοῦ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐνταφιασμοὸς τῶν νεκρῶν ἦτο ὁ ἐν ἀγροῖς, ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς πόλεως καὶ

1) Ross, Arch. Zeitg. 1850, XXII, 5 καὶ 6. καὶ 1851, XXVIII, 4 καὶ 5. Ἐπὶ δὲ Ross, Inscr. Reisen III. — Pacho, Voyage de la Cyrenaique I, XXXVII.

μένοι, ὅτε ἐτίθεντο ἐπὶ τοῦ τάφου αἱ καλούμεναι *τε-
ραικαὶ στήλαι*, ἥτοι ἐπιμήκεις πλάκες, ὧν αἱ μὲν ἔληγον
εἰς ἀνθέμιον αἱ δὲ εἰς ἀέτωμα, ὑποβασταζόμενον ἐνίοτε
ἔθεν καὶ ἔνθεν ὑπὸ παραστάδων. Εἰκονίζετο δ' ἐν αὐταῖς
νεκρὸς ἐν ἀναγλύφῳ, εἴτε μόνος εἴτε μετὰ τῶν οἰ-
κείων καὶ φίλων, προσαγορευῶν καὶ ἀποχωριζόμενος συνήθως
ἐπ' αὐτῶν.¹ Τὰ ἐπιστημότατα ὅμως ἐπιτάφια μνημεῖα εἶνε
πρῶτα ἔχοντα σχῆμα ναοῦ καὶ δὴ περιπτέρου, ὥσπερ τὸ ἐν
Ἐάνθῳ τῆς Λυκίας μνημεῖον τῶν Νηρηίδων καὶ μάλιστα τὸ
ἐν Ἀλικαρνασσῶ Μαυσωλεῖον, περὶ ὧν ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Ὅταν δ' οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἔκαιον, ἀλλ' ἔθαπτον τὰ πτώματα,
ἔθεον αὐτὰ ἐντὸς λαρνάκων, *σαρκοφάγων*, οἵτινες τὸ πάλαι
ἦσαν πήλινοι, εἶτα δὲ λίθινοι, καὶ τελευταῖον μαρμάρινοι.
Οὗτοι ἐλάμβανον σχῆμα ἐπιμήκους σηκοῦ ναοῦ μετὰ ἀετω-
μάτων καὶ ἀνθεμίων, καὶ εἶχον τὰς ἐπιφανείας κεκοσμημένας
ἐκ ἀναγεγλυμμένων παραστάσεων. Τοιοῦτοι *σαρκοφάγοι* εὐ-
ρέθησαν μέγα πλῆθος ἐν Ῥώμῃ καὶ ταῖς ρωμαϊκαῖς ἐπαρ-
χιαῖς, τινὲς δὲ καὶ ἐν Ἑλλάδι.²

2. Στοαί.

Αἱ στοαὶ δέ, ἃς εἶδομεν ἐν τοῖς νοοῖς, περιέβαλλον καὶ
ἑτέρα οἰκοδομήματα, οἷον τὴν συνήθως τετραγωνικὴν ἀγο-
ραν, ἐξετείνοντο κατὰ μῆκος μεγάλων ὁδῶν, συνεδέοντο
διαφόροις οἰκοδομήμασι καὶ ἀνηγείροντο πρὸς τούτοις
ὡς μεμονωμένα καὶ αὐτοτελῆ μνημεῖα. Ἡ ἀπλουστάτη
τῆς στοᾶς μορφή, ὡς ἀνεξαρτήτου οἰκοδομήματος, εἶνε
ἡ τοῦ ἵκχους καὶ πρὸ αὐτοῦ στίχος κίωνων· τοιαύτη δὲ φαίνεται ὅτι
ἦτο ἡ ἐν Ἀθήναις *Ποικίλῃ στοᾷ*, καλούμενῃ οὕτως ἐκ τῶν

¹) Στ. Κουμανούδης, Ἀττικῆς Ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι 1871. — Pervan-
gelu, Die Grabsteine d. alten Griechen 1863 καὶ Das Familienmahl u.
d. Gräber. Grabsteine 1872.

²) Matz, arch. Zeitg. 1873 S. 11.

γραφῶν, ὡς ἔρερον οἱ τοῖχοι αὐτῆς. Ἀλλ' ὥς καὶ ἐν τῷ ναοῦ ἐγένετο, ἐδύνατο νὰ προστεθῇ καὶ ἐν τῇ στοᾷ ἀπέναντι τῆς ἑτέρας τοῦ τοίχου πλευρᾶς, στίχος κίωνων, καὶ οὕτω παρήχθη καλουμένη διπλῇ στοᾷ, ὅα ἦτον ἡ ἐν Ἡλιδι κορυφαῖα στοᾷ (Παυσ. 6, 24, 4). Ὁ τοῖχος δὲ τῆς διπλῆς ταύτης στοᾷ ἀντικαθίστατο πολλάκις διὰ στίχου κίωνων, ὡς βλέπομεν ἐν τῇ ἐν Θορικῷ στοᾷ,¹ καὶ ἐκ τοῦ Παυσανίου αὐτοῦ μαθησόμενοι, λέγοντος περὶ τῆς κορυφαῖκῆς στοᾶς, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ εἶχε τοῖχον καὶ οὐχὶ κίονας, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ αἱ διπλαῖ στοαί, ἐν αἷς δὲ τοῖχος ἀντικαθίστατο διὰ κίωνων, ἦσαν συνηθέστεραι. Οὕτως αἱ στοαὶ αὗται εἶχον τρεῖς παραλλήλους στίχους κίωνων, δι' ὧν διεχωρίζοντο εἰς δὲ τμήματα ὑπῆρχον ὅμως καὶ ἕτεροι πλείους τῶν τριῶν στίχων ἔχουσι καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς πλείοτερα τμήματα διαιρούμενοι.

3. Παλαῖστραι καὶ Γυμνάσια.

Πλὴν τῶν στοῶν δὲ ἐν τοῖς δημοσίοις οἰκοδομήμασι διαπρεποῦν μάλιστα τὰ γυμναστικά καὶ ἀγωνιστικά οἰκοδομήματα. Τούτων τὰ πρῶτα, ἤτοι τὰ χρησιμεύοντα πρὸς σωματικὴν τῶν νέων ἀσκήσιν, ἦσαν αἱ παλαῖστραι καὶ τὰ γυμνάσια.

Αἱ παλαῖστραι, πλατεῖται τὸ πάλαι παρὰ ρυάκῃ τι κείμεναι καὶ ὑπὸ δένδρων περιβαλλόμεναι, ἦσαν ἀπὸ οἰκήματα ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν ἰδιωτικῶν διδασκάλων διατελοῦντα, παρεμφερῆ ταῖς σημεριναῖς Σχολαῖς τῆς γυμναστικῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ πολιτεία περὶ πολλοῦ ἐπαίετο τὴν σωματικὴν ἀσκήσιν καὶ εὐρωστίαν τῶν νέων, ἀνάγκη ἦν κατασκευῆς δημοσίου πρὸς τὴν ἐξάσκησιν αὐτῶν οἰκοδομήματος, καὶ οὕτω παρήχθησαν τὰ Γυμνάσια.

Τὸ ἐλληνικὸν Γυμνάσιον συνίστατο κατὰ Βιτρούβιον

1) Uned. Antiq. of Attica Ch. IX fig. 1.

11) ἐκ μεγάλης τετραγωνικῆς ἢ ἐπιμήκουσ ἀύλης, περιστῶ-
 ῖον καλουμένης, περὶ ἣν ἦσαν στοαί, ἐν μὲν ταῖς τρισὶ
 πλευραῖς ἀπλαῖ, ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ, τῇ πρὸς νότον ἐστραμμένη,
 διπλῇ. Καὶ ταῖς μὲν ἀπλαῖς στοαῖς συνείχοντο ἐξέδραι, ἦτοι
 εὐρεῖαι εἰς ἀψίδα καταλήγουσαι αἰθουσαι, ἐν αἷς φιλόσοφοι
 καὶ ῥήτορες ἐδίδασκον καὶ ἐπρόουν ἀπαγγελίας λόγων, τῇ
 δὲ διπλῇ στοᾷ τὰ πρὸς ἄσκησιν καὶ εὐρωστίαν χρησιμεύοντα
 δομάτια καὶ αἰθουσαι, οἷον τὸ ἐρηθεῖον, τὸ ἀποδυτήριον,
 τὸ ἐλαιοθέσιον, τὸ κοριστήριον, τὸ σφαιριστήριον, τὸ βα-
 λαντεῖον, ἐν ᾧ ἀνῆκει καὶ τὸ πυρσιστήριον (=θερμὸν λουτρόν),
 καὶ ἄλλα. Τοιοῦτον θὰ ᾔτο ἐν γένει τὸ Γυμνάσιον, ὅπερ
 ἐνότε, ἐν τοῖς μεταγενεστέροις ὡς φαίνεται χρόνοις, ἐπηύ-
 ξανε προστιθεμένων τριῶν ἔτι στοῶν, ὧν αἱ δύο εἶχον ἐν τῷ
 μέσῳ ἐσκαμμένον χώρον, ἐν ᾧ ἐγυμνάζοντο οἱ νέοι ἐν καιρῷ
 χειμῶνος, χωρὶς νὰ παρεμποδίζωνται ὑπὸ τῶν πέριξ ἵστα-
 μένων καὶ διερχομένων θεατῶν, καὶ ἐκαλοῦντο ξυστοί· μεταξὺ
 δ' αὐτῶν ὑπῆρχον κῆποι καὶ δρόμοι.

4. Στάδια καὶ ἱππόδρομοι.

Ἀσκηθέντες δ' οἱ νέοι ἐν τοῖς Γυμνασίοις ἐπεδείκνυν
 τὴν ἑαυτῶν ῥώμην ἀγωνιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ στα-
 δίῳ, ἐν ᾧ ἐτύγχανον τοῦ ἐπιφθόνου τῆς νίκης γέρατος.

Τὸ στάδιον εἶνε ἐπιμήκης χώρος ἔχων ἑκτασιν 600 συνή-
 θως ποδῶν¹ καὶ κείμενος, ὅπου δυνατόν, εἰς τοὺς πρόποδας
 λόφου. Ἀπέναντι δὲ τούτου ἐσχηματίζετο ἕτερος λόφος
 δι' ἐπισωρεύσεως χώματος, καὶ οὕτω καὶ οἱ δύο ἐχρησίμευον
 ὡς τόποι, ἐν ᾗ ἵσταντο καὶ ἐκάθηντο οἱ θεαταί. Πρὸς τοῦτο
 δὲ ἐξειργάζοντο καταλλήλως καὶ ἐτίθεντο πολλάκις ἐπ' αὐ-
 τῶν ἐδώλια ἐκ λίθου πεποιημένα. Ἀλλ' ἰδίως ἀρχιτε-
 κτονικῶς ἐξειργάζετο τὸ ἀπέναντι τῆς ἀφάσεως, ἦτοι τὸ

1) Τοιαύτην ἑκτασιν ἔχει τὸ Ὀλυμπιακὸν στάδιον, ὑπῆρχον ὅμως καὶ με-
 γάλτερα στάδια, οἷον τὸ ἐν Λαοδικείᾳ, ὅπερ ἔχει μῆκος 1000 ποδῶν.

κατὰ τὸ τέρμα τοῦ σταδίου μέρος, ἔνθα ἐπετίθεντο ἡμικυκλικῶς ἐδῶλια καὶ ἐσχηματίζετο οἶονεὶ κοῖλον θεάτρον. Τούτου κάλλιστον παράδειγμα παρέχει τὸ ἐν Μεσσήνῃ στάδιον, ὃπερ ἔχει καὶ στοὰς πέριξ. Ἐνίοτε δὲ προσετίθεντο τοιαῦτα ἐδῶλια καὶ εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος, ὡς τῷ ἐν Ἀφροδισιάδι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ οὕτω τὸ στάδιον μεταβάλλετο εἰς χώρον πανταχόθεν περικεκλεισμένον καὶ ὑπὲρ ἐδωλίων περιβιλλόμενον.

Παραμφερῆς τῷ σταδίῳ τὴν τε κατασκευὴν καὶ τὸ σχῆμα μείζων ὅμως τὰς διαστάσεις, ἦτο ὁ ἵπποδρομος, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο ἄρματοδρομαὶ καὶ ἵπποδρομαί. Ὁ ἐπισημότερος δὲ καὶ ἴσως ἀρχαιότερος ἐν Ἑλλάδι ἵπποδρομος, ἦτον ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ, οὗτινος ὁ Πausanias (5, 20, 40) κατέλειπεν ἡμῶς ἀκριβῆ περιγραφὴν.

5. Θέατρα καὶ ᾠδεῖα.

Ἐν τοῖς ἀγωνίοις οἰκοδομήμασι τάσσονται καὶ τὰ θεάτρα καὶ ᾠδεῖα. Οἱ ἐν τούτοις ὅμως τελούμενοι ἀγῶνες δὲν ἦσαν σωματικοί, ἀλλὰ πνευματικοὶ καὶ καλλιτεχνικοί, ἦτοι δραματικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες.

Τὸ θέατρον¹⁾ ἀνεπτύχθη ἐν Ἀθήναις, ἔνθα ἀνεπτύχθη καὶ ἡ δραματικὴ ποίησις, καὶ ἦτο ἀρχικῶς ξύλινον, μέχρις οὗ καταπεσὼν κατὰ τὴν 70^{ην} Ὀλ. ἐν τινι διδασκαλίᾳ τοῦ Αἰσχύλου καὶ Πρατίνου, ᾠκοδομήθη ἐκ λίθου. Οὕτω δ' ἔσχεν ὡρασίαν μορφήν καὶ ἐξ Ἀθηναίων μετεδίδετο ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, ἐν ᾧ ἐν βραχεὶ χρόνῳ ἡ ἑλληνικὴ μεγαλοφυΐα παραγαγε διὰ τοῦ Πολυκλείτου ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου τὴν ἐπιφανέστατον καὶ ὡραιότατον τῶν θεάτρων τοῦ ἀρχαίου κόσμου (Paus. 2, 27, 5). Τὰ δύο ταῦτα οἰκοδομήματα, τὰ

1) Wieseler, Griech. Theater, in Ersch und Gruber Encycl. IV. u. Theatergebäude.—Strack, Theatergebäude.—II. Κ α β β α δ ι α ς, Ἀποσκαφὴ ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου (Παράρτημα πρακτικῶν τῆς ἀρχ. Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1881).

τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐπιδαύρου, τὰ σπουδαιότατα πρὸς γνῶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, εἶνε νῦν ἀποκεκαλυμμένα, γενήσεται δὲ περὶ αὐτῶν λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Τὸ θεάτρον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν μερῶν, τοῦ κοίλου, τῆς ὀρχήστρας καὶ τῆς σκηνῆς.

Κοῖλος καλεῖται τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ θεάτρου, ἐν ᾧ ἐκάθηντο οἱ θεαταί, καὶ ἔχει σχῆμα μεῖζον ἡμικυκλίου μετὰ μικρᾶς συνήθως ἀποκλίσεως. Πρὸς κατασκευὴν δ' αὐτοῦ ἐξέλεγον οἱ ἀρχαῖοι χαράδραν λόφου, ἥτις εὐχερῶς ἐλάμβανε τὸ κυκλικὸν σχῆμα. Ἀποτελεῖται δὲ ἐκ πολλῶν σειρῶν ἐδωλίων, αἵτινες βαίνουντι κυκλικῶς περὶ τὴν ὀρχήστραν καὶ περιβάλλονται ἐνθεν καὶ ἐνθεν διὰ τείχους, ὅπερ ἀνάλημμα καὶ ἀναλήμματα καλεῖται.¹ Εἶνε δὲ τὰ ἐδῶλια ἢ ἐν τῷ βράχῳ αὐτῷ λελαξευμένα ἢ, ὡς ἐν τοῖς ἐπισημοτάτοις μνημείοις, ἐξ ἐγχωρίου λίθου πεποιημένα, καὶ ἔχουσι συνήθως τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν εἰς ἀνωτέραν καὶ κατωτέραν διηρημένην· καὶ ἐν μὲν τῇ ἀνωτέρᾳ ἐκάθηντο οἱ θεαταί, ἐν δὲ τῇ κατωτέρᾳ ἐπέθετον τοὺς πόδας οἱ ἀμέσως ἐπὶ τῇ ὑπερκειμένης σειρᾶς καθήμενοι. Δικιεῖται δὲ τὸ κοῖλον δι' ἐνὸς ἢ πλείοντων δρόμων, οὓς οἱ ἀρχαῖοι διαζώματα καλοῦσιν, εἰς δύο καὶ πλείονας ζώνας. Περὶ τὰ διαζώματα δ' ἦσαν συνήθως, ἀντὶ κοινῶν ἐδωλίων, θρόνοι ἢ ἐδῶλια μετ' ἀνακλίσεων. Θρόνοι ὑπῆρχον ὡσαύτως περὶ τὴν ὀρχήστραν, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐκάθηντο οἱ ἱερεῖς καὶ ἄρχοντες τῆς πόλεως. Ἵνα ἀνέρχωνται δ' οἱ θεαταί ἐπὶ τῶν ἐδρῶν των, ὑπάρχουσι κλίμακες βαίνουσαι ἀκτινοειδῶς ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας μέχρι τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς ἐδωλίων καὶ διακροῦσιν οὕτω τὸ κοῖλον εἰς πολλὰ σφηνοειδῆ τμήματα, ἅτινα καλοῦνται κερκίδες.

Ὁρχήστρα δὲ καλεῖται ὁ μεταξὺ τοῦ κοίλου καὶ τῆς σκη-

1) Τὰ ἀναλήμματα ταῦτα προσεκκλιμένα ἀποτελοῦσιν ἀμφεῖαν γωνίαν ἢ εὐθείαν γραμμὴν. Τὰ τοῦ πρώτου σχήματος οἰκοδομήματα ἔχουσι τὴν ἀρχαίαν τοῦ θεάτρου μορφήν, καὶ ἂν φαίνεται, διότι τοιαῦτα εἶνε τὰ θεάτρα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐπιδαύρου.

νῆς χώροι, ἐν ᾧ οἱ χορευταὶ ἐξετέλουν τὸ πάλαι κυκλικὸς χοροὺς περὶ τὸν καίοντα βωμὸν τοῦ Διονύσου, ἄδοντες ἄσματινα, ἐξ ὧν ἀνεπτύχθη τὸ δράμα· πρὸς ἀνάμνησιν δὲ τούτου ἐν τῷ μέσῳ ἔκειτο βωμὸς τοῦ Διονύσου. Τὸ ἔδαφος δ' αὖτ' ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις θεάτροις ἦτο αὐτὸ τὸ φυσικὸν ἢ τεχνητὸν ἐκ κόνεως ἔδαφος, ὡς ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου βλέπομεν, καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο αὕτη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ *κορίστρα*· ὑπερώτερον ὅμως ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν. Ὅσοι δ' ἐγίνοντο δραματικαὶ παραστάσεις καὶ ὁ χορὸς ὅχι μόνον ἐχόρευε καὶ ἄσματτα ᾄδε, ἀλλὰ καὶ τῆς παραστάσεως ὡς γνωστὸν, μετεῖχε, τότε ἀνηγείρετο ξύλινον δι' αὐτὸν ἱκρίωμα μετὰ τοῦ λογείου καὶ τοῦ βωμοῦ, ὀλίγον ταπεινότερον τοῦ λογείου· τοῦτο τὸ ξύλινον ἔδαφος φαίνεται ὅτι ἐκαλεῖτο *σκηρικὴ ὀρχήστρα*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν χορευτικὴν.

Πέραν δὲ τῆς ὀρχήστρας ἀνυψοῦτο ἡ *σκηνή*, καὶ ἐν πρώτῳ τὸ *προσκήριον* ἢ τὸ *λογεῖον*, ἦτοι ὁ χώρος ἐν ᾧ ἐγίνετο ὑπὸ τῶν ὑποκριτῶν παράστασις, ὅστις ἀνυψοῦτο ὑπὲρ τοῦ ἔδαφος, κατὰ Βιτρούβιον, 10—12 πόδ. Ὁ ὑπὸ τὸ λογεῖον ὁ χώρος, οὗτινος ὁ πρὸς τῆς ὀρχήστρας τοίχος ἐκοσμεῖτο, κατὰ Πολυδεύκην, δι' ἀγαλμάτων καὶ κιόνων, ἐκαλεῖτο *ὑποσκήριον*. Ὅπισθεν δὲ τοῦ λογείου ἀνυψοῦτο τὸ τῆς σκηνῆς οἰκοδόμημα οὗτινος αἱ δύο, καθ' ἃ φαίνεται, προεκβολαί, αἱ ἐνθεν καὶ ἐνθεν τοῦ λογείου, ἐκαλοῦντο *παρασκήνια*, ἐν ᾧ ἐπισκηνήθησαν πιθανῶς οἱ διάφοροι ὄροφοι, ἐξ ὧν τὸ τῆς σκηνῆς οἰκοδόμημα ἀπετελεῖτο.

Θέατρα ἦσαν καὶ τὰ Ἰουδαία χρησιμεύοντα πρὸς λυρικὰς καὶ μουσικὰς παραστάσεις, μικρότερα ὅμως οἰκοδομηματα καὶ ἐστεγασμένα, ὧν κάλλιστον καὶ μέγιστον τὸ ἐν Ἀθήναις Ἰουδαῖον τοῦ Ἡρώδου (Παυσ. 7, 20).

6. Ἰδιωτικὴ οἰκία.

Ἀπέναντι δὲ τοιοῦτων δημοσίων οἰκοδομημάτων ἡ ἰδιωτικὴ οἰκία διστελεῖ ἐν τοῖς καλλίστοις τῆς τέχνης χρόνοις πενιχρὰ καὶ ταπεινὴ, διότι ἡ πολιτεία εἶχε παραγκωνίσει τὸν οἰκογενειακὸν βίον καὶ ὁ Ἕλλην τὸν χρόνον αὐτοῦ κατέτριβεν ὡχλὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ του, ἀλλ' ἐκτὸς αὐτῆς, ἐν ταῖς ἀγοραῖς, ταῖς στοαῖς, τοῖς γυμνασίοις καὶ τοῖς δημοσίοις ἐν γένει οἰκοδομήμασιν, ἐν ᾧ ἐξ ἄλλου ὁ δημοκρατικὸς ἀφελὴς βίος προσέκρουε πρὸς τὴν ἀνέγερσιν μεγαλοπρεπῶν ἰδιωτικῶν εἰρημάτων. Ταύτης δὲ τῆς οἰκίας δυσκόλως δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν σφῆ ἔννοιαν, διότι μνημεῖα μὲν δὲν διεσώθησαν ἡ τοῦ Βιτρουβίου δὲ περιγραφὴ ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὰ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων μέγала καὶ πολυτελῆ οἰκήματα.

Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία¹ εἶχεν ἱκανήν, ὡς φαίνεται, ὁμοιότητα πρὸς τὴν κατὰ τοὺς ὁμηρικὸς χρόνους, καὶ συνίστατο κυρίως ἐκ τοῦ περιστυλίου ἢ τῆς αὐλῆς, εἰς ἣν ἦγεν ἐπιμήκης στενὸς διάδρομος, θυρωρεῖον καλούμενος. Ἦτο δ' ἡ αὐλὴ ὑπαιθρος χώρος περιβαλλόμενος κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς διὰ κιόνων, καὶ οὕτως ἐσχηματίζοντο ἐνταῦθα στοαί, ἐν αἷς ὑπῆρχον δωμάτιζ πρὸς οἰκιακὴν χρῆσιν. Κατὰ τὴν τετάρτην δὲ πλευράν, τὴν ἀπέναντι τοῦ θυρωρείου, ὑπῆρχε δωμάτιον ὅλως ἀνοικτὸν πρὸς τὴν αὐλήν, ὅπερ ἐκαλεῖτο παραστάς ἢ προστάς, καὶ ἐκκτέρωθεν αὐτοῦ ἀνά ἐν ἑτερον, ἀλάμος καὶ ἀντιθάλαμος. Διὰ τῆς Προστάδος δὲ ἦγεν ἡ αὐλῆος θύρα εἰς ἕτερα δωμάτια, ἐν οἷς εἰργάζοντο αἱ δούλαι ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς οἰκοδεσποίνης, καὶ διὰ τούτων κηλαία θύρα ἦγεν εἰς τὸν κῆπον.

¹) Guhl und Koner, Das Leben d. Griechen u. Roemer 1876, S. 87.—

²) Durm, Die Baukunst d. Griechen, S. 236.

ΕΙΔΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

Μετὰ τὰ ἐν τῷ γενικῷ μέρει ἐκτεθέντα περὶ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ συστήματος τῶν Ἑλλήνων δυνάμεθα πλέον νὰ προβῶμεν εἰς τὴν χρονολογικὴν ἐρμηνείαν τῶν σωζομένων ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων, διότι ἄνευ ἐκείνων ἡ ἐρμηνεὺς αὕτη θὰ ἦτο ἀκατάληπτος. Οὕτω δὲ τὰ ἐκεῖ λεχθέντα χρῆσι μεύουσιν ὥς εἰσαγωγή εἰς τὰ ἐπταυθα λεχθόσμενα, ἐν ταῦτα χρησιμεύουσιν ὡσχύτως ὥς περαιτέρω ἀνάπτυξις καὶ ἐφαρμογὴ ἐκείνων. Δὲν καταφαίνεται δὲ ἡ βαθμιαία τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἀνάπτυξις τοσοῦτον, ὅσον ἡ τῆς τῶν ἄλλων τεχνῶν, καὶ μάλιστα τῆς Πλαστικῆς· οὐδὲ συνεβόησεν ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ταύταις ἐν τῇ καθόλου ἀναπτύξει καὶ προόδῳ, ἀλλ' οὔσα κατ' ἐξοχὴν τῆς ἀνάγκης τέχνη καὶ ἀπομιμουμένη μαθηματικὰς καὶ ἀπλὰς ἐκ τῆς φύσεως μορφάς, ὅ ἐστιν εὐχερεῖς πρὸς παράστασιν, ἀνεπτύχθη πρὸ τῶν ἑτέρων, ἥ, κυρίως εἰπεῖν, πρῆγεν ἐξοχα καὶ ἐπιφανῆ οἰκοδομήματα, ἐν ᾧ χρόνῳ αἱ δύο ἕτεραι τέχναι ἦσαν ὑπηρετικαὶ αὐτῇ καὶ ἐπ' αὐτὴν εἰσέτι, ἵνα ἐλευθερωθῶσιν ἐκ τῆς ὑποδουλείας ταύτης θέσεως καὶ οὕτω γείνωσιν ὄντως καὶ αὐτὴν τέχνην.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(ἀπὸ τῶν Ὀλυμπιάδων μέχρι τῆς μετὰ τὰ Περσικὰ ἡγεμονίας
τῶν Ἀθηνῶν, Ὀλ. 1—76, 2=470 Π. Ν.)

Ἡ τῶν Ἑλλήνων ἀποκατάστασις εἰς σταθερὰ καὶ μόνιμα κράτη καὶ ἡ ἱδρύσις ἀποικιῶν παρέσχον ἀφορμὴν κατὰ τὴν

την ταύτην εἰς ἀνέγερσιν πολλῶν ναῶν, διότι ὁ ναὸς ἦτο, ὡς εἶπεν, ἡ ἐστία τῆς πολιτείας καὶ τὸ σύμβολον αὐτῆς. Παράτως εὖνους τῇ Ἀρχιτεκτονικῇ ἐγένετο καὶ ἡ τῶν τυ-
κων ἀρχή, διότι οὗτοι ἀνελάμβανον τὴν κατασκευὴν ἐξό-
κων καὶ κολοσσιζίων οἰκοδομημάτων, ὧν τινὰ ὅμως ἔμειναν
τελῆ καὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις χρόνοις ἐπερατώθησαν.

1. Οἰκοδομήματα κατὰ τὸν ἀρχαῖον προϊστορικὸν τρόπον.

Ἀναπτυχθέντος τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τῶν Ἑλλήνων συστή-
ματος, δὲν κατέπυσεν εὐθὺς καὶ ἡ ἐν τῇ οἰκοδομητικῇ ἐνια-
χὴ ἐπίδρασις τῆς ἐν τῇ προελληνικῇ ἐποχῇ τέχνης. Οὕτω
γ. Μύρων ὁ τύραννος τῶν Σικυωνίων, νικήσας ἄρματι τὴν
Ἰ. Ὀλ., ὠκοδόμησεν ἐν Ὀλυμπίᾳ τὸν καλούμενον θησαυ-
ρὸν τῶν Σικυωνίων, ὅστις εἶχε δύο θαλάμους, χαλκοῦ εἰρ-
μαμένους, κατὰ Παυσανίαν (6, 19, 2), ἧτοι χαλκοῖς
ἐλασμασι κεκαλυμμένους, κατὰ τὸν ἐν τῷ καλούμένῳ Θη-
σαυρῷ τοῦ Ἀτρέως τρόπον, ὦν ὁ μὲν ἦτο δώριος, ὁ δὲ ἐργασίας
τῶν τῶν Ἰώνων ὥστε τὸ περίεργον τοῦτο οἰκοδόμημα
πυνέδεε τὸν ἀρχαῖον τρόπον μετὰ τῶν δύο νέων ῥυθμῶν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ χαλκῶν ἐλασμάτων φαίνεται
ὁ ἦτο κεκαλυμμένος καὶ ὁ ἐν Σπάρτῃ ναὸς τῆς Χαλκιοῖκου
Ἰθνηῆς, ὃν ὠκοδόμησε, κατὰ Παυσανίαν (3, 17), ὁ Γετιά-
ρος, (Ὀλ. 60—70), ἀνὴρ ἐπιχώριος. Ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ δὲ
ἦσαν ἐξειργασμέναι πολλὰ ἀνόγλυφοι μυθολογικὰ παρ-
αίσεις, ζώδια «μέγιστα καὶ θεὰς ἄξια.»

2. Δωριεῖς ναοί.

Ναοὺς δὲ ἀναφέρει ἡ παράδοσις ἐκ παλαιάτων χρόνων
οἰκοδομηθέντας, οἷον τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἡραῖον, οἰκοδομηθὲν
ἐκ τοῦ Ὀξύλου ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ (Παρσ.
16, 4), καὶ τὸ ἐν Ἀργεῖ, ὅπερ ὠκοδόμησεν αὐτὸς ὁ Ἀργεὺς

(Vit. IV, 1, 3). Ἄλλ' οὐτε ὑπὲρ ἀποδοχῆς τοιαύτης χρονολογίας ἔχομεν πειστικόν τινα λόγον, οὔτε τὴν ἀρχαίων ναῶν τούτων μορφήν γνωρίζομεν, δι' ὃ μεταβαίνομεν εἰς ἐρμηνείαν αὐτῶν τῶν σωζομένων μνημείων.

^{1ος} Ὁ ἀρχαιότατος τῶν ἐν Ἑλλάδι δωρικῶν ναῶν εἴς ἐν τῇ πελοπόννησῳ Κορίνθῳ ναὸς τῆς Χαλινίτιδος, περὶ Ἀθηνᾶς (Πανσ. 2, 4, 1), οὗτινος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μὲν Stuart¹ ἐσώζοντο δώδεκα κίονες νῦν δὲ ἐπὶ τὰ μετὰ ἐπιστυλίου αὐτῶν, ἐκ τιτανάδου πωρίνου λίθου πεποιημένοι καὶ στερεῶ ἐρυθρῶπῳ ἐπιχρίσματι κεκαλυμμένοι. Περί χρονολογίας τοῦ ναοῦ τούτου δὲν δυνάμεθα νῦν εἰπῶμεν σμῆνόν τι, αἱ μορφαὶ ὅμως αὐτοῦ ἔχουσιν ἀρχαϊκὴν χαρακτῆρα. Οἱ μονόλιθοι κίονες εἶνε ταπεινοί, μικροτέσσάρων διαμέτρων, ἔχουσιν ἰσχυρὰν ἔντασιν καὶ μείω λίαν ἐξογκωμένον ἔχινον καὶ τρεῖς τὰς τοῦ ὑποτραχήλου ἔγκοπας· ἡ μεταξὺ δ' ἀλλήλων ἀπόστασις, ἰδίως ἐν γωνίαις, εἶνε λίαν μικρά, ἐν ᾧ ἐξ ἄλλου τὸ ἐπιστύλιον ὑπὲρ τὸ δέον ὑψηλόν.

^{2ος} Σύγχρονος ἴσω· τῷ ναῷ τούτῳ εἶνε ὁ μέσος τῶν ἐν Ἀκροπόλει τοῦ Σελινοῦντος, ἀποικίας τῶν ἐξ Ὑβλας Μεσσηνίων, τριῶν περιπτέρων ναῶν,² ὅστις ἀρχαϊκωτάτας ἔχων μορφῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς πολλοὺς τῆς πόλεως ταύτης ναοὺς, θὰ ὠκοδομήθη πιθανῶς εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν Ὀλυμ. 3 (=627 Π. X.) γενομένην ἰδρυσιν ἢ ἀποικίας. Τῇ μεμνημένῃ δὲ ταύτῃ χρονολογίᾳ ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀρχαϊκωτάτος τρόπος τῆς ἐργασίας τῶν ἀναγλύφων περὶ τὰς ἀστάσεων, αἱ ὧν ἱερὸν αἰ μετόπισθε τῶν μικρῶν αὐτοῦ πλευρῶν, περὶ ὧν γράσσεται λόγος ἐν τῷ ἐπομένῳ περὶ τῆς Πλαστικῆς βιβλίου. διὰ γραμμὰ τοῦ ναοῦ (μ. 205 πλ. 75 πόδ.) τούτου ἔχει τὸ ἰδιότροπον. Ὁ σηκὸς εἶνε μακρὸς καὶ στενὸς καὶ πρὸ προνάου ὑπάρχει στίχος κίωνων, ἐξ ὧν μεγάλη δύσα

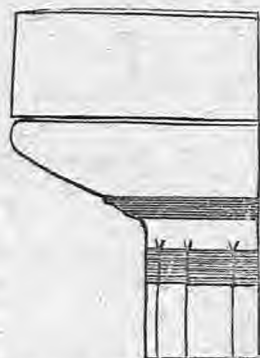
1) Antiqu. of Athens III, 6 pl. 2.

2) Serradifalco, Antichità di Sicilia II. tav. 8.

προήλθεν ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν κίωνων τῶν μικρῶν καὶ τῶν πλευρῶν, οἵτινες εἶνε 6: 17.¹ Οἱ κίονες εἶνε ὑψηλοὶ τῶν ἐν Κορίνθῳ, ($4\frac{1}{2}$ διχμ.), καὶ ἔχουσι ραβδώσεις καὶ οἱ πρὸ τοῦ προνάου μόνον 16. Ὁ θριγκὸς δὲ εἶνε τὸ δέον ὑψηλὸς καὶ βαρὺς, ὁ ἐχῖνος λίαν ἐξογκωμένος· τρεῖς αἱ τοῦ ὑποτραχηλίου ἐγκοπαὶ (εἰκ. 26). Χαρακτηριστικὸν δὲ μάλιστα εἶνε ὅτι αἱ νῆαο τοῦ γείσου, αἱ ὑπὲρ μετόπας, εἶνε κατὰ τὴ ἡμῖς μικρότεροι τῶν ὑπὲρ τὰς ἀντιόπας.

Παραμυρεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀρχαῖοι τεχνικῶς μορφῇ· ἔχει καὶ ἕτερος τῇ κάτω πόλει τοῦ Σελινούντος, ὅστις ὅμως, καθ' ὃ ἐκ περιμέντων λειψάνων τῶν ἐν τῇ ἐκδοπῇ ἀναγλύρων αὐτοῦ παρὰ τῶν φρίνεται, ὠκοδομήθη πολὺ νεώτερον τοῦ προηγουμένου.

Ὡς τὴν αὐτὴν τῆς μεγάλης ἐπιπρότητος τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ τὴν ἀνῆκει καὶ ὁ μέγας ἐν Ποσειδωνίᾳ, ἀποικία τῶν ἐκ Τροιζῆνος Συβαριτῶν, ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος πιθανῶς, διπλοῦς ἐν περυστάσι περίπτερος ἐξάστυστος (6: 14) καὶ ὕψιστος, οὗτινος σώζεται μάλιστα καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπάλληλος στολὴ (εἰκ. 27). Οἱ κίονες αὐτοῦ, οἵτινες ἀπὸ τοῦ ἑξογκώσεως ἔχουσιν 24 ραβδώσεις, ἴστανται πολὺ πλησίον ἀλλήλων καὶ ἔχουσιν ἰσχυρὰν μείωσιν, ὁ ἐχῖνος εἶνε λίαν ἐξογκωμένος καὶ τὸ ἐπιστύλιον καὶ διάζωμα ὑψηλὸν καὶ βαρὺ· τοῦ γείσου δὲ νῆαο δὲν ἔχουσι τὰς καλουμένας σταβάδας. Μῆκος ἔχει 93 ποδῶν καὶ πλάτος 83.

Εἰκ. 26. Ἐκ τοῦ μέσου ἐν Σελινούντι ναοῦ.

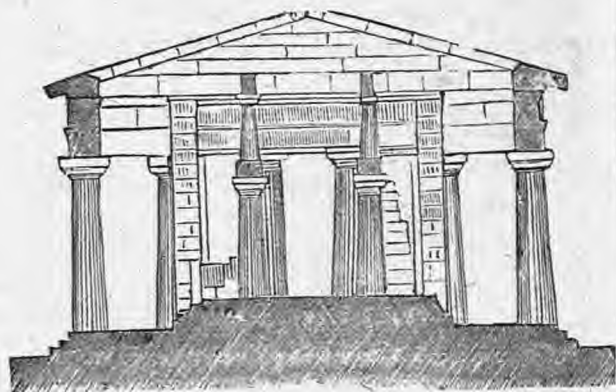
ἐχῖνος
ἐγκοπαὶ ὑποτραχηλίου

Οἱ οὕτω τετιμέναι ἀριθμοὶ δηλοῦσιν, ὅτι ὁ ναὸς εἶε περίπτερος· καὶ ὁ πρῶτος ἀριθμὸς παρίσχει τὸν ἀριθμὸν τῶν κίωνων τῶν μικρῶν πλευρῶν, ὁ δεύτερος τὸν τῶν μεγάλων.

F. κατὰ τὸν Serradifalco, *Antichità di Sicil.* II. tav. 20.

55

Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκει καὶ περίεργός τις ναὸς
 "Ἀσσοῦ τῆς Τρωάδος," οὗτινος οὐ μόνον αἱ μετόπαι ἀλλὰ
 καὶ τὸ ἐπιστύλιον φέρει ἀνάγλυφον παραστάσιν ζώων

Εἰκ. 27. Τομὴ τοῦ ἐν Ποσειδωνίᾳ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος.

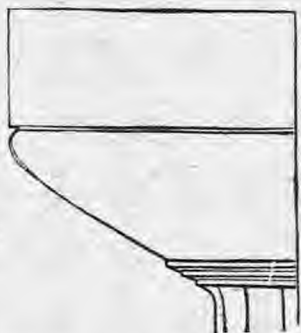
ἀνθρώπων, ὅπερ ἀντιβαῖνον εἰς τοὺς θεμελιώδεις τῆς ἐλ-
 νικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κανόνας ἀναπολεῖ τὸ ἐξ "Ἀσσοῦ
 ἐπικρατῆσαν ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἔθιμον τοῦ ἐπικοσμοῦ
 τὴν τῶν τοίχων ἐπιφάνειαν δι' ἀναγλύφων παραστάσεων.
 Ἦνεν δὲ ναὸς ἐν πικραστάσιν, ἐξάστυλος περίπτερος (6 : 1)
 καὶ ἔχει τὰς μορφὰς ἱκανῶς παρεμφερεῖς ταῖς τοῦ ἐν Κορίνθῳ
 ναοῦ (εἰκ. 28).

603

"Ἀπαντες δ' οὗτοι οἱ τῆς αὐστηρᾶς δωρικῆς ἐργασίας
 εἶνε πεποιημένοι ἐξ ἐγχωρίου λίθου, τιτανώδους πώρου
 τὸ πολὺ, κονία ἐπικεχρισμένου. Τὸ πρῶτον παράδειγμα
 χρήσεως μαρμάρου παρέχει ὁ ἐν Δελφοῖς ναὸς τοῦ "Ἀπο-
 λωνος, ὅστις, κατακκέντος τοῦ παλαιότερου ἐν Ὀλυμ. 58
 (= 548), ἀνωκοδομήθη διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Σπινθάρου
 Κορινθίου. Τὴν οἰκοδομήν δ' αὐτοῦ ἐξεμίσθωσαν οἱ "Ἀμ-

1) J. Thacher Glarke, Report on the Investigations at Assos. 1

κτύονες ἀντὶ 300 τάλαντων¹ καὶ παρὰ τούτων οἱ πλούσιοι Ἀθηναῖοι Ἀλκμειωνίδαι, οἵτινες ἀντιφιλοτιμούμενοι πρὸς τοὺς τότε κρατοῦντας Πεισιστρατίδας ἐξειργάσαντο τὸν ναὸν λαμπρότερον τοῦ παρὰδείγματος, ἐκ πωρίνου μὲν λίθου τὸν λοιπὸν τὰ ἔμπροσθεν ὅμως ἐκ Παρίου μαρμάρου (*Ηρόδ.* Ε, 62). Ἦτο δὲ ναὸς περίπτερος καὶ ὑπαιθρος, ἔχων τὸν μὲν ἔξω ρυθμὸν δωρικὸν τὸν δ' ἔσω ἰωνικόν,² καὶ συνετελέσθη, κατὰ τὴν τοῦ Αἰσχίνου (κ. *Κτησιφ.* 116) μαρτυρίαν, ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις μετὰ τὴν 75^η Ὀλ. Ἐπε-

Εἰκ. 28. Ἐκ τοῦ ἐν Ἀσσιᾷ ναοῦ.

κόσμου δὲ τὰ ἀετώματα αὐτοῦ ἀγάλματα, τὸ μὲν ἀνατολικὸν Ἀπόλλων μετὰ τῆς μητρὸς καὶ ἀδελφῆς αὐτοῦ καὶ τῶν Μουσῶν, ἔργα Πραξίου τοῦ ἀθηναίου, μαθητοῦ τοῦ Καλάμιδος, τὸ δὲ δυτικὸν Διόνυσος μετὰ Θυιάδων γυναικῶν, ἔργα ἀθηναίου Ἀνδρυσθένους (*Πανσ.* 10, 19, 4) ἐν ταῖς μετόπισι δὲ εἰκονίζετο γιγαντομαχία.³

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους θὰ ἤρξατο καὶ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός, ὑπὸ ἀρχιτέκτονα Λίβωνα τὸν ἡλεῖον, ἥτις ὥσπύτως συνετελέσθη ἐν τῇ ἐπομένῃ περιόδῳ.⁴ Ὁ ναὸς οὗτος,⁵ οὗτινος σώζεται ἔτι τὸ κρηπίδωμα, κίονές τινες καὶ μέρη τῶν τοίχων, εἶνε ἑξάστυλος περίπτερος (6: 13) καὶ ὑπαιθρος, ἔχων ἐν τῷ σηκῷ ἑκατέρωθεν

1) 300 τάλαντα = 1.700.000 δρ. αἵτινες ἰσοδυναμοῦν πρὸς 5.400.000 ἡμετέρας δραχμάς. Boeckh, *Staatshaushalt. der Ath.* I, 355.

2) Ὁ ναὸς οὗτος εἶνε τὸ δεύτερον μετὰ τὸν Θησαυρὸν τῶν Σικυωνίων γνωστὸν οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ συνεδέοντο οἱ δύο ρυθμοί.

3) Welcker, *Alt. Denkm.* I, S. 131.

4) Τὸν ναὸν φιλοδόμησεν οἱ Ἕλεῖοι, κατὰ Πausanίαν (2, 10, 2), ἐκ τῶν λαμπύρων, ἀπερ' ἐκτίσαντο καθυποτάξαντες τοὺς Πισαίους (Ὀλ. 52). Ἡ οἰκοδομὴ ἄρα θὰ ἤρξατο οὐχὶ πολὺ ὕστερον τοῦ γεγονότος τούτου.

5) Ausgrabungen z. Olympia I, II καὶ V.

κίονας, καὶ ὠκοδομήται ἐκ πωρίνου λίθου μαρμαροκονία ἐπικεχρισμένου, πλὴν τῆς στεφάνης καὶ τῶν κεραμίδων, αἵτινες εἶνε πεποιημένοι ἐκ πεντελησίου μαρμάρου.¹ Αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ αὐτοῦ μορφὴ ἔχουσιν ἔτι ἀρχαϊκόν τι καὶ εἶνε παρεμφερεῖς ταῖς τοῦ ἀρχαίου Παρθενῶνος. Τὰ ἀστώματα δ' αὐτοῦ ἐκόσμουσαν ἀγάλματα, ἔργα Παιωνίου τοῦ ἐκ Μένδης καὶ Ἀλκαμένους, περιστῶντα ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ τὴν ἀρματοδρομίαν τοῦ Πέλοπος καὶ Οἰνομάου ἐν δὲ τῷ δυτικῷ μάχην τῶν Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων. Ὁ τοίχος δὲ τοῦ ναοῦ δὲν εἶχε ζωοφόρον, ἀλλὰ διάζωμα διηρημένον εἰς τρίγλους καὶ μετόπας (ἰδ. σ. 73), ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγλυμένοι ἄθλοι Ἡρακλέους² (Πανσ. 5, 10 6—10). Τὴν μεγαλοπρέπειαν δὲ τοῦ ναοῦ ἐπηύξανεν ἐπὶ μᾶλλον τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἐπιφανὲς χρυσελαφάντινον ἄγαλμα τοῦ Φειδίου, ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς. Προσθετέον δ' ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ προνάου καλύπτεται μωσαϊκόν, ἐν ᾧ μαϊκνδροὶ, ἀνθέμια καὶ ἐν τῷ μέσῳ τρίτων, ὅπερ δὲν προσετέθη ἐν ὑστερωτέρᾳ ἐποχῇ ἀλλὰ προέρχεται βεβαίως ἐκ τῶν χρόνων τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς.

Ἐν Ἀθήναις δὲ ὠκοδομήθη ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ, ἐπὶ τοῦ Πεισιστράτου πιθανῶς, ὁ ἀρχαῖος Παρθενῶν, τὸ καλούμενον ἐκατόμπεδον, οὗτινος λείψανά τινα εἶνε ἐντετειχισμένα εἰς τὸ βόρειον τῆς Ἀκροπόλεως τείχος. Οἱ κίονες ἔχουσιν ἀτελείωτον τὴν ράβδωσιν καὶ εἶνε πεποιημένοι ἐκ λευκοῦ λίθου, τὰ ἐπιστύλια δέ, αἱ τρίγλυφοι καὶ τὸ γείσον, ἐκ πωρίνου· αἱ μετόπαι δὲ δὲν φέρουσιν ἀνάγλυφον παράστασιν καὶ εἶνε καὶ αὗται ἐκ λευκοῦ λίθου.

Εἰς τὸ τέλος τῆς προκειμένης ἐποχῆς ἀνήκει πιθανῶς ὁ ἐν *Αἰγίρῃ* ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς (μ. 94 πλ. 45 π.), οὗτινος αἱ

1) Πρῶτος ἐποίησε, κατὰ Πausανίαν (5, 10, 3), κεράμους ἐκ λίθου Βόξης ὁ Νάξιος ἐν Ὀλ. 50.

2) Μόνον ἐν ταῖς μικραῖς τοῦ ναοῦ πλευραῖς ὑπῆρχε τὸ διάζωμα τοῦτο. Τοιοῦτον δέ, ἐν ταῖς μικραῖς ὡσαύτως πλευραῖς, εἶχον ἔτι καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Φιγαλῖᾳ καὶ τρεῖς ἐν Σελινούντι ναοί. Τοῦτο προσθετέον τῇ ἐν σελ. 73 σημειώσει.

ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ ἀποτελοῦσι μετὰ βᾶσιν ἀπὸ τῆς αὐστηρᾶς καὶ βαρείας μορφῆς τῶν περιγραφέντων δωρικῶν ναῶν εἰς τὰ εὐγενῆ τὴν μορφήν καὶ λεπτὴν τὴν ἐργασίαν ἔχοντα δωρικὰ ἐν Ἀττικῇ μνημεῖα τῆς ἐπομένης περιόδου. Ὁ ναός, περίπτερος (6 : 12) ὑπαιθρος, ἦτο ὠκοδομημένος ἐκ πώρου, κοινὰ ἐπικεχρισμένου, πλὴν τοῦ γείσου καὶ τῆς στέγης, ἅτινα ἦσαν μαρμαρίνα, καὶ διατηρεῖ εἰσέτι ἱκανὰ ἔχνη πλουσίου χρωματισμοῦ.¹ Οἱ κίονες αὐτοῦ ἔχουσιν ὕψος 5 περίπου διαμ., ἥτοι εἶνε εἰσέτι ταπεινοὶ παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς τῶν ἀθηναϊκῶν ναῶν, καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τοῦ διαζώματος εἶνε μειζον ἢ ἐν τοῖς τελευταίοις, ἀλλὰ ὁ ἐχῖνος καὶ οἱ δακτύλιοι ἔχουσιν ἱκανῶς εὐγενῆ καὶ ἐλαφρὰν τὴν μορφήν· κατὰ τοῦτο δὲ μόνον ὑπάρχει διαφορὰ ἐνταῦθα πρὸς τὰ ἀττικὰ μνημεῖα, ὅτι αἱ ὑπὸ τὸ ὑποτραχήλιον ἐγκοπαὶ εἶνε τρεῖς καὶ οὐχὶ μία. Ἐπίσημος δ' εἶνε ὁ ναός οὗτος μάλιστα διὰ τὰ ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Μονάχου ἀγάλματα, ἃ ἐπεκόσμουσαν τὰ ἀετῶματα αὐτοῦ καὶ εἰκονίζουσι μάχας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τρώων, ἔργα σπουδαιότατα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Πλαστικῆς.²

3. Ἰωνικοὶ ναοί.

Ἐν ᾧ δ' οὕτω διὰ σειρᾶς κάλλιστα διατηρουμένων μνημείων ὀυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν δωρικὸν ναὸν βαίνοντα ἀπὸ τῆς αὐστηρᾶς καὶ βαρείας εἰς τὴν ἐλαφρὰν καὶ εὐγενῆ αὐτοῦ μορφήν, τὸν ἰωνικὸν ναὸν τῆς προκειμένης ἐποχῆς ἀγνοοῦμεν σχεδὸν ἐντελῶς. Τὰς ἀρχαϊκὰς αὐτοῦ μορφάς

¹) Expédition scient. du Morée III pl. 53.

²) Ὅτι ὁ προκειμένος ναός εἶνε τῆς Ἀθηνᾶς καὶ οὐχὶ τοῦ Πανελληνίου Διός, ὡς πλείον βέβαιον (ἴδε Ross, Arch. Aufsätze I, 241). Ὡς πρὸς τὸν χρόνον αὐτοῦ τῆς οἰκοδομῆς αὐτοῦ ὑπάρχει διαφωνία γνωμῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ παραστάσει τῶν τὰ ἀετῶματα ἐπικοσμοῦντων ἀγμάτων διακρίνεται σχέσις πρὸς τοὺς περσικοὺς ἀγῶνας, ἐν οἷς ἄλλως οἱ Αἰγιναιοὶ ἠρίστευσαν (Ἡρόδ. II, 93), πιθανῶς ὁ ναός ὠκοδομήθη, ἢ τουλάχιστον ἐπερατώθη, οὐχὶ πρὸ τῶν περσικῶν πολέμων, ἀλλ' εὐθὺς μετ' αὐτούς.

πρέπει πάντως νὰ ἀναζητήσωμεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀλλ' ἐνταῦθα σώζονται μόνον αἱ ἐν Λυκίᾳ ἐπὶ βράχων λελαξευμένοι προσόψεις ναῶν, αἵτινες εἶνε μίγμα ἰωνικῶν καὶ ἀσιατικῶν μορφῶν καὶ δύνανται μόνον νὰ δεῖξωσιν ἡμῖν τὸ ἀρχικὸν ἴσως σχῆμα τῶν μορφῶν ἐκείνων, ὅς οἱ Ἴωνες παρὰ τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν παρέλαβον. Ἐν τούτοις ὁ ἰωνικὸς ρυθμὸς εἶχε τοσοῦτον ἐνωρὶς ἀναπτυχθῆ καὶ διαμορφωθῆ, ὥστε ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς Ζ'. ἑκατονταετηρίδος ἀνηγείροντο μεγαλοπρεπεῖς καὶ κολοσσιαῖοι κατ' αὐτὸν ναοί, πολὺ ἀνώτεροι τῶν δωρικῶν.

12 Τὸ ἀρχαιότατον γνωστὸν ἡμῖν τοιοῦτον μνημεῖον εἶνε τὸ ἐν Σάμῳ Ἑραῖον, οὗτινος ἡ οἰκοδομὴ θὰ ἤρξατο τοῦλάχιστον περὶ τὴν 37 Ὀλ., καθότι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐπανῆλθον οἱ ἐκ Ταρτησσοῦ ἔμποροι Σάμιοι, οἱ εἰς τὸ Ἑραῖον ἀφιερῶσαντες μέγαν χαλκοῦν κρατῆρα (Ἡρόδ. Δ, 152). Ἀρχιτέκτονες δ' αὐτοῦ ἐγένοντο οἱ Σάμιοι Ροῖκος καὶ Θεόδωρος, ὅστις ἔγραψε μάλιστα, κατὰ Βιτρούβιον (VII, praef.), καὶ σύγγραμμα περὶ τοῦ ναοῦ «De aede Junonis quae est Sami dorica.» Κατὰ ταῦτα ἄρα τὸ μνημεῖον ἦτο δωρικοῦ ρυθμοῦ· ἀλλ' ἡ διαφθορά τοῦ καιμένου ἐνταῦθα ἐγένετο, ἡ εἰς λάθος ὑπέπεσεν ὁ ρωμαῖος ἐρανιστής, διότι τὰ σωζόμενα τοῦ ναοῦ λείψανα εἶνε ἰδιόρρυθμα μὲν ἀλλ' ἰωνικοῦ τρόπου. Εἶνε δὲ ταῦτα ἀρράβδωτος κίων, βάσεις κίωνων ἀποτελούμεναι μόνον ἐξ ὑψηλοῦ τροχίλου καὶ ἐπ' αὐτοῦ σπείρας,¹ καὶ τεμάχια κιονοκράνων. Ἦτο δὲ καθ' Ἡρόδοτον (Γ, 60), «νηὸς μέγιστος πάντων νηῶν τῶν ἡμεῖς ἴδμεν τοῦ ἀρχιτέκτων πρῶτος ἐγένετο Ροῖκος Φίλειω ἐπιχώριος.» Κατὰ τὰ περσικὰ ἐκὰθ' ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατακτητῶν, δὲν ὑπέστη ὅμως μεγάλην, ὡς φαίνεται, βλάβην, καὶ ἐκ τούτου οὐδ' ἐπεσκευάσθη, ἀλλ' ἔμενεν οὕτως «ὑπὸ τοῦ πυρὸς λελυμασμένος» μέχρι τῶν τοῦ Πausανίου (7, 5, 4) χρόνων, καὶ

1) Ἀξιοσημείωτον εἶνε ὅτι αἱ βάσεις αὗται δὲν ἔχουσι τὸν ἐν τοῖς μνημείοις τῆς μικρᾶς Ἀσίας, πλὴν τοῦ ἐν Πιρίην ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ἄσκα.

ἄξιος ὀχυρασμοῦ ἦτο. Εἶχε δὲ μῆκος 244 καὶ πλάτος 166 ποδῶν, καὶ ἦτο δίπτερος ναὸς (10 : 21).¹

Μικρόν τι ὑστερώτερον, κατὰ τὴν 45 περίπου Ὀλυμπιάδα, φαίνεται ὅτι ἤρξατο ἡ οἰκοδομὴ τοῦ περιφήμου ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ὑπὸ τοῦ ἐκ Κνωσοῦ τῆς Κρήτης Χερσίφρωνος, ἣν συνέχισεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μεταγέρης,² εἴτα Δημήτριος τις, νεωκόρος τοῦ ναοῦ, καὶ τελευταῖον ἐπεράτως Παιώνιος ὁ ἐφέσιος, (Στράβ. 14 σ. 640. — *Vitr.* VII praef. — *Plin.* 36, 14, 95), διαρκέσασαν ἐν ὧν, κατὰ Πλίνιον, 120 ἐτὶ ἐπερατῶν δὲ πάντως πρὸ τῆς βασιλείας τοῦ Κροίσου (Ὁλ. 54, 2 — 57, 2, = 563 — 549), καθότι οὗτος προσήνεγκε τῷ ναῷ πλῆθος κίωνων καὶ χρυσοῦς βόας (Ἡρόδ. Α, 92). Ὑπὸ τὰ θεμέλια ἐτέθησαν κατὰ συμβουλήν τοῦ Σαμίου Θεοδώρου ἄνθρακες, ἵνα καταστῶσιν ἀρκούντως στερεὰ (*Διογ. Λαέρτ.* II, 8, 19),³ διότι ὠκοδομήθησαν ταῦτα, κατὰ Πλίνιον, ἐπὶ ὑγροῦ ἐδάφους πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐκ σεισμῶν βλάβης· τοὺς κίονας δὲ κατήγαγεν ἐκ τῶν λατομείων ὁ Χερσίφρων διὰ μηχανημάτων ἰδίας αὐτοῦ ἐφευρέσεως, κατὰ Βιτρούβιον· ὁ αὐτὸς ἀνέβιβασε, κατὰ Πλίνιον, καὶ τὰ κολοσσιαῖα ἐπιστύλια ἐπὶ τῶν κιονοκράνων δι' ἰκρίων, καὶ ἐπιθεῖς αὐτὰ ἐπὶ σάκκων ἄμμου, ἀφῆκε ταύτην νὰ ἐκρέη, μέχρις οὗ κατέλαβον τὴν προσήκουσαν θέσιν· τὸ μέγα δ' ὑπέρθυρον ἐπέθηκε καταλλήλως αὐτῇ ἡ θεά, ὅτε ἀπελπίς ἐκοιμᾶτο ὁ ἀρχιτέκτων. Αἱ διηγήσεις αὗται δηλοῦσιν, ὅτι οἱ ναοὶ οὗτοι ἦσαν τὰ πρῶτα κατασκευαζόμενα κολοσσιαῖα οἰκοδομήματα καὶ κατ' ἀκολουθίαν μεγάλα τεκτονικὰ δυσχέρεια ὑπῆρχον πρὸς ἀνέγερσιν αὐτῶν. Ἦτο δὲ ναὸς δίπτερος, ὀκτάστυλος, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, καὶ εἶχε τὴν μορφήν σχετικῶς πρὸς τὰ ὑστερώτερα ἰωνικὰ οἰκο-

1) *Ionian Antiq.* I, 5. — Paul Girard, *Bulletin de Corr. hell.* 1880 p. 383 pl. 12. — Boetticher, *Tektonik*, I S. 281.

2) Ἀμφότεροι ἔγραψαν κατὰ Βιτρούβιον καὶ σύγγραμμα περὶ τοῦ ναοῦ.

3) Στρώμα ἐξ ἄνθρακος εὐρέθη ἄνωγ ὑπὸ τὸ χρηπίδωμα ἐν ταῖς ὑπὸ τοῦ ἄγγου Wood γενομέναις ἀνασκαφαῖς.

δομήματα μάλλον ἀρχαϊκὴν (*Plin.* καὶ *Vitr.*). Ἀλλ' ἐμ-
πρησθεὶς ὑπὸ τοῦ κακόζηλον δόξαν ζηλοῦντος Ἡροστράτου
ἀνεκαίνισθη ἐπὶ Ἀλεξάνδρου διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Δευρο-
κράτους· εἰς τοῦτον δὲ τὸν ἀνακαινισθέντα ναὸν ἀνήκουσι
τὰ σωζόμενα λείψανα, καθ' ἃ οὗτος ἦτο δίπτερος ὀκτά-
στυλος (8: 20) καὶ εἶχε μῆκος 418 καὶ πλάτος 239 ἀγ-
γλικῶν ποδῶν.¹ Τινὲς τῶν κίωνων αὐτοῦ ἔχουσιν ἐν τῷ κορυφῷ,
ὑπὸ τὴν βάσιν, ἀνθρωπίνους ἐν ἐκτύπῳ ἀναγλύφῳ μορφάς,
ὥστε εἶνε κατὰ φανῶς τῶν 36 ἐκείνων κίωνων τοῦ ναοῦ.
οὗς ὁ Πλίνιος καλεῖ «columnae caelatae.» Ἐπειδὴ δ' εὐ-
ρέθησαν καὶ τινες εἰς τὸν ἀρχαιότερον ναὸν ἀνήκοντες, ἅτε
τῶν ἐν αὐτοῖς ἀναγλύφῳ ἀρχαϊκὰς τὰς μορφάς καὶ τὴν
ἐργασίαν ἔχόντων, ἔπεται ὅτι αἱ ἐν τῷ ἀνακαινισθέντι ναῷ
columnae caelatae ἐποιήθησαν κατ' ἀπομίμησιν κίωνων
τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ, ἐκείνων πιθανῶς, οὗς ὁ Κροῖστος ἐδώ-
ρησατο τῷ ναῷ. Τὸ παράδοξον ἔρα ἔθιμον τοῦ ἐπικοσμεῖν
τὸν κορυφὸν τοῦ κίονος δι' ἀναγλύφῳ παραστάσεων, τὸ
προσκοροῦν εἰς τὴν σημάσιαν τῶν μορφῶν τῆς ἐλληνικῆς
Ἀρχιτεκτονικῆς, δὲν εἶνε ἐλληνικόν, ἀλλ' ἀσιατικόν.

Ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ δ' Ἑλλάδι ὁ ἰωνικὸς ρυθμὸς θὰ μετε-
νέχθη ἐνωρίτατα, καὶ πρὸ τῆς Θλ. 33, (καθ' ἣν γνωρίζομεν
ὅτι ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ ἐν τῷ Θησαυρῷ τῶν Σικυωνίων),
καθότι ὁ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἀρχαῖος ναὸς τῆς
Πολιάδος Ἀθηνᾶς, τὸ *Ἐρεχθεῖον*, θὰ ἦτο ἰωνικοῦ ρυθμοῦ,
ὥς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς ἐν τῷ ρυθμῷ τούτῳ
ἀνοικοδομήσεως τοῦ μνημείου μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν
καταστροφὴν αὐτοῦ. Ἐν ἰωνικῷ ρυθμῷ θὰ ἤρξατο καὶ ἡ
κατὰ τὸ ὑπόδειγμα προφανῶς τῶν ναῶν τῆς Σάμου καὶ
Ἐφέσου ὑπὸ τοῦ Πεισιπράτου οἰκοδομὴ τοῦ παρὰ τὸν Ἰλίο-
σιν κολοσσιαίου ναοῦ τοῦ *Ὀλυμπίου Διὸς* διὰ τῶν ἀρχι-
τεκτόνων *Ἀρτιστάτου*, *Καλλιστοχρον*, *Ἀρτιμαχίδου* καὶ

(1) J. T. Wood. Discoveries at Ephesus, 1877.

Πωρίνου, ἥτις ὅμως πολὺν χρόνον ἀτελὴς ὑπολειφθεῖσα μόλις ἐπὶ Ἀδριανοῦ συνετελέσθη, ἀλλ' οὐχὶ πλέον ἐν ἰωνικῷ, ἀλλ' ἐν κορινθιακῷ ρυθμῷ. Ἐν-γένει δὲ ἐν τοῖς κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ταύτην ἐποχὴν οἰκοδομουμένοις ἐν Ἀττικῇ μνημείοις θὰ ἐπεκράτει ὁ τῶν ὁμοφύλων ρυθμὸς μᾶλλον, ἢ ὁ τῶν Δωριέων.

4. Δημόσια οἰκοδομήματα

Πλὴν τῶν ναῶν δὲ καὶ ἕτερα δημόσιας ἀνάγκης ἔργα καὶ οἰκοδομήματα κατεσκεύαζοντο κατὰ τὴν προκειμένην ἐποχὴν. Τοιαῦτα ἦσαν π. χ. τὰ μετὰ θαυμασμοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολ. Β, 49) μνημονευόμενα ἐν Σάμῳ *Πολυκράτεια* ἔργα, αὐτὰ ἐκείνα ἴσως, ἅτινα, καθ' Ἡρόδοτον (Γ, 60), ἦσαν «μέγιστα ἀπάντων Ἑλλήνων ἐξεργασμένα», ἥτοι ὀρυκτὸν ἐπταστάδιον ὑδραγωγεῖον ὀρυχθὲν ὑπὸ *Εὐπαλλίου* Μεγαρέως, καὶ *χῶμα* ἐν τῷ λιμένι δύο σταδίων μήκους καὶ 20 ὀργυῶν βάθους. Οὕτως οἱ Ἀκραγαντῖνοι κατεσκεύασαν πρὸς ἐκροὴν τῶν ὑδάτων ὑπονόμους «τηλικαύτας τὸ μέγεθος, ὥστε ἀξιοθέατον εἶνε τὸ κατασκευασμα», (*Διόδωρος* ΙΑ, 25), καὶ *κολυμβήθραν* 7 σταδίων ἔχουσαν περίμετρον καὶ 20 πήχεων βάθος. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς δὲ τῶν Ὀλυμπιάδων θὰ ἤρξατο τοῦλάχιστον διασκευαζόμενον θεατρικῶς τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ στάδιον καὶ ὁ ἱππόδρομος.

Ἀρχιτεκτονικῶς ὅμως σπουδαῖα ἦσαν οἰκοδομήματά τινα προωρισμένα ἴσως πρὸς ἐκτέλεσιν μουσικῶν ἀγώνων. Τούτων ἀρχαιότατον ἦτο ἡ ἐν Σπάρτῃ *Σκιάς*, περὶφερὲς οἰκοδόμημα χρησιμεῦον ἀρχικῶς μὲν, καθ' ὃ φαίνεται, διὰ τοὺς ἀπὸ τῆς 26 Ὀλ. γινομένους ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Καρνείων μουσικοὺς ἀγῶνας,¹ ὕστερον δὲ ὡς τάπος συνελεύσεως τοῦ λαοῦ (*Πανσ.* 3, 42, 10). Ἀρχιτέκτων δ' αὐτοῦ ἐγένετο *Θεόδωρος* ὁ Σάμιος, υἱὸς τοῦ *Τηλεκλέους*, ἐξ οὗ δὴλον ὅτι τοιαῦτα

1) *Urtlichs Rh. Museum* X, S. 49.

οικοδομήματα ἦσαν πιθανῶς ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἰωσι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ αὐτὸ σχῆμα πιθανῶς εἶχε καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐξεπλήρου καὶ τὸ ἐν Ἀθήναις, παρὰ τὸν Ἰλίσσον, οἰκοδομηθὲν ὑπὸ τοῦ Σόλωνος ἢ τοῦ Πεισιστράτου ἀρχαῖον Ὡδεῖον.

Ἐν τούτοις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς προκειμένης Περιόδου ἀνεπτύχθη ἐν Ἀθήναις ἡ δραματικὴ ποίησις, καὶ οὕτως ἐδόθη ἀφορμὴ πρὸς κατασκευὴν τοῦ θεάτρου, ὅπερ κατ' ἀρχὰς ἦτο ξύλινον, μέχρις οὗ καταπεσὼν ἐν τινι διδασκαλίᾳ τοῦ Αἰσχύλου καὶ Πρατίνᾳ (Ολ. 70) ῥυκοδομήθη ἐκ λίθου, ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ ὑπώρειχ τῆς Ἀκροπόλεως. Θὰ ἐπερατώθη δ' ἡ οἰκοδομὴ αὐτοῦ ἐν βραχεὶ χρόνῳ, διότι αἱ ἐν αὐτῷ τελούμεναι δραματικαὶ παραστάσεις συνεδέοντο τῇ τελέσει τῶν τοῦ Διονύσου ἑορτῶν· ναὶ μὲν γνωρίζομεν ὅτι Λυκοῦργος ὁ ρήτωρ συνετέλεσεν αὐτὸ (Ὁλ. 110, 3—113, 3), ἀλλὰ τοῦτο ἔπραξε, φαίνεται, οἰκοδομήσας λιθίνην σκηνήν, ἥτις πρότερον ἦτο ξυλίνη. Τὸ ἀθηναϊκὸν ἔρα θεάτρον ἦτο τὸ πρῶτον οἰκοδομηθὲν θεάτρον¹ καὶ οὕτως ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου ἐν τε τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι καὶ ταῖς ἐλληνικαῖς ἀποικίαις.

Τὸ περίφημον τοῦτο *διογυσιακὸν θεάτρον*, ὅπερ κεκαλυμμένον ὦν ὑπὸ χωμάτων ἀνεκαλύφθη τὸ 1862 ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Strack, ἐπεσκευάσθη ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τελευταῖον ἐπὶ Φαίδρου ἄρχοντος (3 ἑκατ. Μ. Χ.), ὥστε μόνον τὸ κοῖλον αὐτοῦ προέρχεται ἐξ ἐλληνικῶν χρόνων· καὶ ἐκ τούτου δὲ ἐξαιρετέον τοὺς ἐκ τῶν τοῦ Ἀδριανοῦ χρόνων προερχομένους περὶ τὴν ἀρχήστραν μαρμαρίνους θρόνους, ἐν οἷς ἐκάθηντο οἱ ἐπίσημοι ἱερεῖς καὶ ἄρχοντες τῆς πόλεως, ὧν τὰ ὀνόματα εἶνε ἐγγεγραμμένα ἐν ἐκάστῳ θρόνῳ. Ἐκ τῶν τοῦ Ἀδριανοῦ χρόνων προέρχεται πρὸς τούτοις καὶ ὁ δι' ἐκτύπων ἀναγλύφῳν κεκοσμημένος τοῖχος τοῦ ὑποσκηνίου.

1) Θεατρικῶς διατεταγμένα οἰκοδομήματα θὰ ὑπῆρχον μὲν καὶ πρότερον, οἷον τὰ στάδια, θέατρα ἡμῶς βεβαίως οὐχί, ἀποὺ ἐν Ἀθήναις ἀνεπτύχθη τὸ δράμα.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ.

(ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν
διαδόχων. Ὀλ. 76, 3—114=475—323 Π. Χ.)

Οἱ Περσικοὶ πόλεμοι ἀναταράξαντες σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ πνεύματι διακοπὴν τινὰ εἰς τὴν τῆς τέχνης ἀσκήσιν, ὥστε πολλὰ οἰκοδομήματα ἀτελῆ κατελείφθησαν, ἐν ᾗ ἕτερα ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατεστράφησαν· ἡ μετ' αὐτοὺς ὅμως γενομένη ἔξαρσις τοῦ ἐθνικοῦ τῶν ἐλλήνων φρονήματος καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνεγέρσεως τῶν καταστραφέντων μνημείων καὶ τῆς οἰκοδομῆς ἑτέρων πρὸς καλλωπισμὸν τῶν πόλεων συνέτεινεν εἰς τὴν ἐπὶ τὸ εὐρυθμότερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον τελειοποίησιν τῆς ἐλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς. Ἰδίως δ' ἐν τούτῳ διεκρίθη πόλις οὐχὶ τοσοῦτον ἐπιφανὴς πρότερον ὥς πρὸς τὴν ἐν τῇ τέχνῃ πρόοδον, αἱ Ἀθηναί, αἵτινες ἡγεμονεύσασαι τῶν Ἑλλήνων, καὶ οὕτω δόξαν καὶ πλοῦτον κτησάμεναι, ἐγένοντο τὸ πνευματικὸν καὶ πολιτικὸν κέντρον τῆς ὅλης Ἑλλάδος καὶ ἡ ἑστία τῆς τελειοποιήσεως καὶ διαδόσεως τῶν καλῶν τεχνῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Β'. ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ¹

1. Οἰκοδομήματα Ἀθηνῶν.

Ἀφοῦ κατὰ παρότρυνσιν τοῦ Θεμιστοκλέους ἀνωκοδομήθη ἐν πάσῃ σπουδῇ καὶ ἀταξίᾳ ὁ περίβολος τοῦ ἁστέος καὶ

1) Ἡ εἰς Β' καὶ Δ' ἐκατονταετηρίδα διαιρέσις τῆς προκειμένης περιόδου γίνεται ἀπλῶς χάριν εὐκολίας καὶ κατὰ τὸ ἐπικρατέστερον, διότι χρονολογικῶς δὲν εἶνε ὅλως ἀκριβής, τῆς ἀκμῆς καὶ τελειοποιήσεως τῆς τέχνης οὕτε ἀπὸ

τὰ τοῦ Πειραιῶς τείχη, συνεπλήρωσεν ὁ Κίμων τὸν τῆς πόλεως τειχισμὸν ἀνεγείρας τὸ νότιον τῆς Ἀκροπόλεως τείχος, τὸ *Κιμώνιον* ἐπικληθέν, καὶ τὸν πρὸς δυσμὰς τοῦ τείχους τούτου προμαχῶνα, τὸν ἀπλῶς καλούμενον *πύργον*, καὶ ὠκοδόμησε τὰ τὴν πόλιν μετὰ τῶν λιμένων αὐτῆς ἐνοῦντα *μακρὰ τείχη*. Οὕτως, ἀνεγερθέντων τῶν πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως ἀναγκαίων ἔργων, ἐπῆλθεν ὁ χρόνος καὶ τῆς οἰκοδομῆς μνημείων πρὸς καλλωπισμὸν αὐτῆς. Ἐπελάβετο δὲ τούτου αὐτὸς ὁ Κίμων, ὅστις τὴν ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Πεισιάνακτος οἰκοδομηθεῖσαν παρὰ τὴν ἀγορὰν Πεισιάνακτειον στοὰν ἐκόσμησε γραφαῖς διὰ τοῦ Πολυγνώτου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Μίκωνος καὶ Παναίνου, ἐξ ὧν καὶ ὠνομάσθη αὕτη *Ποικίλη στοά*,¹ καὶ ὠκοδόμησε τὸν ναὸν τοῦ Θησεῶς, ἵνα ἐνθάψῃ ἐν αὐτῷ τὰ ὅσα τοῦ ἥρωος τούτου, ἅτινα ἐκόμισεν ἐκ Σκύρου εἰς Ἀθήνας (Ὁλ. 77, 2=469 Π.Χ.)

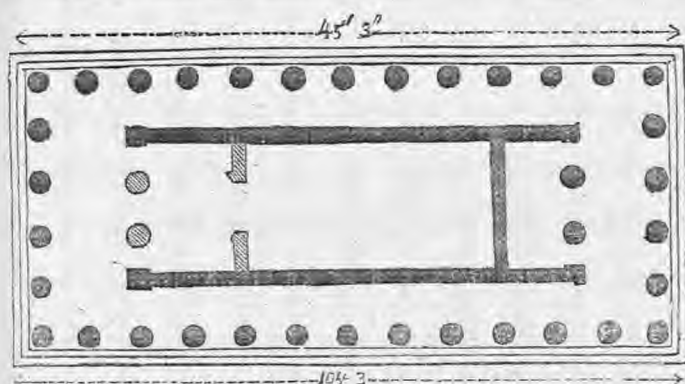
Τὸ *Θησεῖον* (εἰκ. 29), ναὸς περίπτερος ἐξάστυλος (μ. 404 πλ. 45 πδ.) ἐκ πεντελησίου ὠκοδομημένος λίθου, μετεβλήθη κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους εἰς ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ οὕτω διατηρήθη σχεδὸν ὅλως σῶον. Εἶνε δὲ τὸ ἀρχαιότατον σωζόμενον μνημεῖον τῆς ἐν Ἀθήναις δωρικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς,² ἐν ταῖς ἀναλογίαις τῶν κιόνων καὶ τοῦ θριγκοῦ καὶ ταῖς ἀρχιτεκτονικαῖς αὐτῶν μορφαῖς, μάλιστα τοῦ κιονοκράνου, ἐλαφρότερον καὶ κομψότερον τῶν ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῃ

τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς Ε'. ἑκατονταετηρίδος ἀρχομένης οὔτε μέχρι τῶν τελευταίων τῆς Δ', βαιουόσης.

1) Ἐν τῷ μεγάλῳ τοίχῳ τῆς Στοᾶς ἦσαν δύο γραφαί. Ἡ τοῦ Ἀλκινομαχίας, ἡ μὲν ὑπὸ Πολυγνώτου ἡ δὲ ὑπὸ Μίκωνος, ἐν ταῖς παρακειμέναις δὲ τοίχαῖς ἦσαν ἔθνη μὲν ἢ ἐν Μαραθῶνι μάχῃ ὑπὸ Παναίνου, ἔθνη δὲ ἢ ἐν Οἰνῇ τῆς Ἀργολίδος μάχῃ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων, ὡς ὑπὸ Πολυγνώτου. Πρβ. Brunn, Gesch. d. g. K. II, 18.

2) W. Gurlitt: Das Alter d. Bildwerke u. d. Bauzeit d. so genannten Theseion, 1875.—L. Julius, Ann. d. Inst. 1878. Ἡ οἰκοδομὴ διήρκεσε πιθανῶς μέχρι Ὁλ. 83, 3 (=445), ὡς ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν λίθων πρὸς διάκρισιν ὑπὸ τοῦ ἡρώου χαραχθέντων γραμμάτων δύναται τις εἶσθε νὰ συμπεράνῃ.

γνῶν, ὑποδεέστερον ὅμως τοῦ Παρθενῶνος, διότι ἔχει εἰσέτι ἕγνη τινὰ ἀρχαΐσμου, ὅσον μικρόν τι ὑψηλὰς τὰς τριγλύφους, μεγάλας τὰς σταγόνας καὶ βαρέα τὰ κυμάτια.

Εἰκ. 20. Θησεῖον.

Πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν δ' αὐτοῦ συνέτεινεν ἱκανῶς καὶ ἡ Πλαστική, καὶ οὕτως ἐνταῦθα τὸ πρῶτον βλέπομεν ἐν τῷ τοίχῳ τοῦ ναοῦ συνεχῇ ἀναγλυφον παράστασιν, κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἰωνικοῦ ναοῦ, ἀντὶ ἐπανάληψιν τοῦ ἐκ τριγλύφων καὶ μετοπῶν διαζώματος τοῦ πτεροῦ. Δὲν βαίνει δ' ἡ ζωφόρος αὕτη καθ' ὅλον τὸν τοίχον, ἀλλ' ἐκτείνεται μόνον ἐν ταῖς μικραῖς πλευραῖς, ὑπὲρ τὸν πρόναον καὶ ὀπισθόδομον· καὶ ἐκεῖ μὲν εἰκονίζεται ἡ τοῦ Θησέως κατὰ τῶν ἐν Ἀττικῇ Παλλαντιδῶν μάχη, ἐνταῦθα δὲ ἡ τῶν Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων. Ἐν τῷ διαζώματι δὲ τοῦ πτεροῦ, αἱ δέκα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς μετόπαι καὶ ἀνὰ τέσσαρες ἐκ τῶν παρακειμένων μακρῶν πλευρῶν, ἥτοι ἐν ὅλῳ 18 μετόπαι, φέρουσι γλυπτικὰς ἐν ἐκτύπῳ ἀναγλύφῳ παραστάσεις, ἄθλους Ἑρακλέους καὶ Θησέως. Τὸ δυτικὸν δὲ τοῦλάχιστον ἀέτωμα ἐκοσμεῖτο δι' ἀγαλμάτων, ἅπερ ὅλως ἐξηφανίσθησαν, ἐν ᾧ οἱ τοῖχοι ταῦ σηκοῦ εἶχον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, κατὰ Παιουσινίαν (1, 17, 2), γραφὰς τοῦ Μίκωνος, ἥτοι Ἀμαζονομαχίαν,

Κενταυρομαχίαν, καὶ τὸν ὑπὸ τῆς Ἀμφιτρίτης στεφανούμενον
Θησέα ἐξάγοντα ἐκ τοῦ πυθμένος τῆς θαλάσσης τὸν ὑπὸ
τοῦ Μίνως ριφθέντα δακτύλιον.¹

Ἐπὶ Κίμωνος θὰ ὠκοδομήθη πιθανῶς καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ
Stuart σχεδιασθείς,² ὕστερον ὅμως ὅλως ἐξαφανισθεὶς μι-
κρὸς ἀμφιπρόστυλος ἰωνικὸς ναὸς παρὰ τὴν ἀριστερὰν τοῦ
Ἰλισσοῦ ὄχθην, τὸ ἀρχαιότατον γνωστὸν μνημεῖον ἀττικοῦ
ἰωνικοῦ ρυθμοῦ.

Τὰ ἐπιφανέστατα ὅμως μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν ὠκοδομη-
θησαν ἀφ' οὗτο περιῆλθεν ἡ τῶν κοινῶν διοικήσεις εἰς τὸν δη-
μοκρατικὸν Περικλέα, ὅστις θέλων νὰ ἀνεγείρῃ ἐν τῇ βασιλίδι
τῶν ἑλληνικῶν πόλεων μνημεῖα ἀντάξια τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς
μεγαλείου, δὲν ἐδίστασεν οὐδ' αὐτὰ τῶν συμμάχων τὰ
 χρήματα πρὸς τοῦτο νὰ μεταχειρισθῇ. Ἐν ᾧ δὲ προέ-
βαιεν εἰς κατασκευὴν ἱκανῶν τῆς βιωτικῆς ἀνάγκης ἔργων
καὶ ὠκοδόμει Ἰφδείον ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Διονύσου τεμένει,
περιφερὲς οἰκοδόμημα, «ἐντὸς πολυέδρον καὶ πολύστυλον,
τῇ δ' ἐρέψει περικλινὲς καὶ κάταντες, ἐκ μιᾶς κορυφῆς
πεπονημένον» (Πλούταρχ. β. Περικλ. 43), κατ' ἀπομίμησιν
τῆς τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν σκηνῆς, ἐπωφελοῦμενος τὴν
ἀκρὴν ἐπιστήμων καλλιτεχνῶν καὶ μάλιστα τοῦ μεγάλου
Φειδίου, ὃν ἔθετο ἐπόπτην ἀπάντων τῶν οἰκοδομημάτων
αὐτοῦ,³ ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἔνθα
διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰκτίνου καὶ τοῦ ὡς τέκτονος ἔργα-
ζομένου Καλλικράτους ὠκοδόμησεν ἐπὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ

1) Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Ross (Τὸ Θησεῖον καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀρεως
1838) ὅτι τὸ Θησεῖον εἶνε μᾶλλον ὁ τοῦ Ἀρεως ναὸς, εἶνε ἀστήρικτος ἐνεκα
τοπογραφικῶν λόγων, ἐν ᾧ ἡ ἐξ ἀρχαίας παραδόσεως προερχομένη ἐπωνυμία
αὐτοῦ ὡς Θησεῖου (Russian Arch. Zeitung. 1863. Nr. 174 S. 52), καὶ αἱ
γλυπτικαὶ παραστάσεις καὶ γραφαὶ αὐτοῦ, καθιστῶσι σχεδὸν βέβαιον ὅτι εἶνε
ὄντως ὁ τοῦ Θησέως ναὸς. Vds Aug. Schullz: De Theseo, 1874.

2) Antiq. of Athens, I pl. 2.

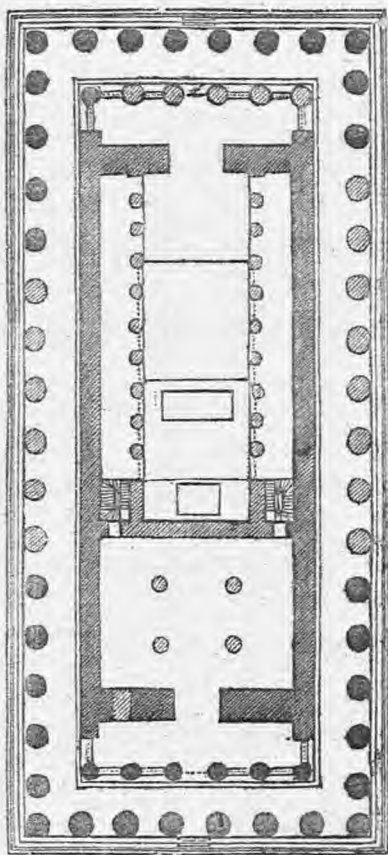
3) «Πάντα δὲ διείπε καὶ πάντων ἐπίσκοπος ἦν αὐτῷ Φειδίας, καίτοι
μεγάλους ἀρχιτέκτονας ἔχόντων καὶ τεχνίτας τῶν ἔργων.» Πλούταρχος. (β.
Περικλ. 133.)

ἦτο τὸ ἀρχαῖον Ἑκατόμπεδον, μεγαλύτερον καὶ λαμπρό-
τερον ναόν, τὸ ν Π α ρ θ ε ν ὦ ν α,¹ καθιερωθέντα ἐν Ὀλ.
85, 3 (=438).

Ὁ ἐκ πεντελησίου ὠκοδόμημένος μαρμάρου Παρθενών, (μ.
69, 54, πλ. 30, 89 μέτρ.), ναὸς ἀμφιπρόστυλος, περίπτερος,
ὀκτάστυλος (8: 17) καὶ ὑπαιθρος (εἰκ. 30), εἶνε τὸ εὐγε-
νέστατον μνημεῖον τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ τὸ τελειότατον
ἔργον τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Οἱ κίονες αὐτοῦ ἔχουσιν
ὕψος 5 1/2 διαμέτρων, ἐλαφρὰν ἔντασιν καὶ μετρίαν μείωσιν,
τὸ ἐπιστύλιον ἐκοσμεῖτο δι' 24 μεγάλων χαλκῶν ἀσπίδων
καὶ διὰ ταινιῶν ἢ στεφάνων, καὶ τὸ διάζωμα φέρει ἐν τῷ
ἀνωτάτῳ αὐτοῦ μέρει ἐκ τοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ εἰλημμένον
ἀστράγχλον. Ὁ πρόναος ἦτο περιεκλεισμένος διὰ κιγκλι-
δώματος, ἅτε πολῦτιμα ἀργυρὰ ἀναθήματα καὶ σκευὴ περι-
κλείων, καὶ μόνον ἐν τῷ μέσῳ μεσοστύλῳ εἶχεν ὑψηλὴν θύραν.
Ὁ σηκὸς δέ, εἰς ὃν ἦγεν ὑψηλὴ διπλῇ θύρᾳ, ἔχει μῆκος 100
περίπου ποδῶν καὶ ἐντεῦθεν ἐπωνομάσθη ἑκατόμπεδον, ἐξ
οὗ ἡ ἐπωνυμία αὕτη μετεδόθη εἰς τὸ ὅλον οἰκοδόμημα· εἶχε
δὲ κατὰ μῆκος δύο στίχους κίωνων, ὥστε διηρεῖτο εἰς τρία
τμήματα, καὶ ὑπὲρ τοὺς κίονας τούτους ἑτέρους, δι' ὧν ἀπε-
τελοῦντο αἱ ἐν τοῖς ὑπαίθροις ναοὺς γνωσταὶ ὑπερῶαι στοαί,
εἰς δὲ ἀνῆρχετο τις ἐκ τῶν μικρῶν τμημάτων τοῦ σηκοῦ διὰ
ξυλίνων κλιμάκων. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τμήματι, πρὸς τὸ βᾶθος,
ὑπῆρχεν οἶονεὶ ναῦσκος, ἐν ᾧ ἴστατο τὸ περίφημον χρυσελε-
φάντινον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς. Πρὸ τούτου δέ, ἐκεῖ, ἐνθα
ἐκτείνεται παραλληλόγραμμον (μ. 6, 25, πλ. 2, 63 μέτρ.)
ἐκ πωρίνου λίθου στρῶμα, ἀνυψοῦτο μαρμάρινον βῆμα, ἐν ᾧ ἡ
ἱερὰ τράπεζα, ἀφ' ἧς ἔκειντο οἱ διὰ τοὺς νικητὰς τῶν παναθη-
ναϊκῶν ἀγώνων στέφανοι, καὶ οἱ θρόνοι τῶν ἑλλανοδικῶν, διότι
ἐνταῦθα, πρὸ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, ἐστεφανοῦντο οἱ
ἀνακηρυχθέντες νικηταί. Ἐκ τοῦ σηκοῦ δὲ ἦτο διὰ τοίχου

1) Περί τοῦ Παρθενῶνος ἰδεῖ τὸ κάλλιστον καὶ περιεκτικώτατον σύγγραμμα
τοῦ Michaelis «Der Parthenon.»

ἀποκεχωρισμένον πρὸς δυσμὰς μέγα δωμάτιον, οὗτινος τῇ στέγῃν ὑπεβάσταζον τέσσαρες ἰωνικοὶ ἢ δωρικοὶ κίονες. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἐκαλεῖτο Ὀπισθόδομος, καὶ ἐχρησίμευεν ὡς ταμειῖον, ἐν ᾧ κατετίθεντο καὶ ἐφυλάσσοντο τὰ χρήματα

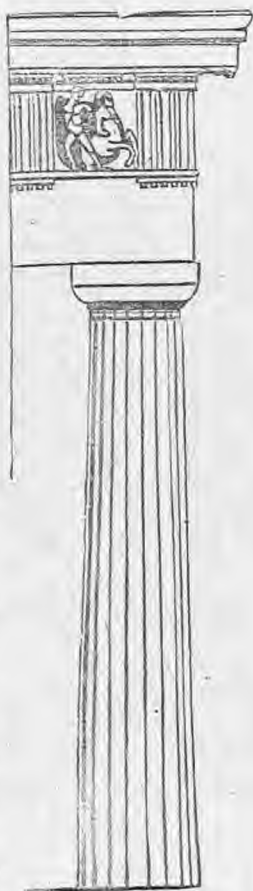

Εἰκ. 30. Παρθενών.

τῆς πόλεως. Ἡ μετὰ τὸν ὀπισθόδομον δὲ τοῦτον προστάς, ἢ τῷ προνάῳ ἀντιστοιχοῦσα, ἦτο κιγκλιδωμένη καὶ αὕτη καὶ ἐχρησίμευεν ὡς γραφεῖον τῶν ταμειῶν.¹ Πρὸς ταῖς ὥραις

1) Τὴν κατὰ τὸν Boetticher ἀναπαράστασιν καὶ διάθεσιν ταύτην τοῦ Παρ-

δὲ μορφαῖς καὶ ἀναλογίαις τῶν μελῶν αὐτοῦ συνήνου ἐν αὐτῷ ὁ Παρθενῶν καὶ ἔξοχα Γλυπτικῆς ἀριστουργήματα, δι' ὧν ἦσαν κεκοσμημένα τὰ ἀετώματα, αἱ μετόπαι καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ, ἔργα ἐκ τοῦ ἔργαστηρίου τοῦ μεγάλου Φειδίου τὸ πλεῖστον προσερχόμενα. Ἐν τοῖς ἀετώμασιν εἰκονίζετο, ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ ἡ γέννησις τῆς Ἀθηνᾶς, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ ἡ περὶ τῆς κατοχῆς τῆς χώρας ἔρις τῆς θεᾶς ταύτης πρὸς τὸν Ποσειδῶνα· αἱ μετόπαι δὲ παρίσταναν Κενταυρομαχίαν (εἰκ. 34), Γιγαντομαχίαν καὶ ἄλλα, καὶ τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ περιέθεε ζωφόρος ἐν συνεχεῖ ἀναγλύφῳ παραστάσει εἰκονίζουσα τὴν πομπὴν τῶν μεγάλων Παναθηναίων.

Εἰκ. 31. Ἐκ τοῦ Παρθενῶνος.

Ἡ ὀψωσοῦν δὲ καλὴ τοῦ Παρθενῶνος διατήρησις προέρχεται ἐκ τῆς κατὰ τὰ μέσα πιθανῶς τῆς Ε'. Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ (527—565), μεταβολῆς αὐτοῦ εἰς χριστιανικὸν ναόν, κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς ἀγίας Σοφίας ὕστερον δὲ τῆς Θεοτόκου. Ἀπὸ τῶν πρώτων δὲ χρόνων τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐγένετο ρωμαϊκὴ καθολικὴ ἐκκλησία, μέχρις οὗ ἐν ἔτει 1460 μετεβλήθη εἰς μωαμεθανικὸν ναόν. Καὶ ὑπέστη μὲν οὕτως ἱκανὰς μεταβολὰς καὶ μικρὰς τινὰς καταστροφάς, διε-

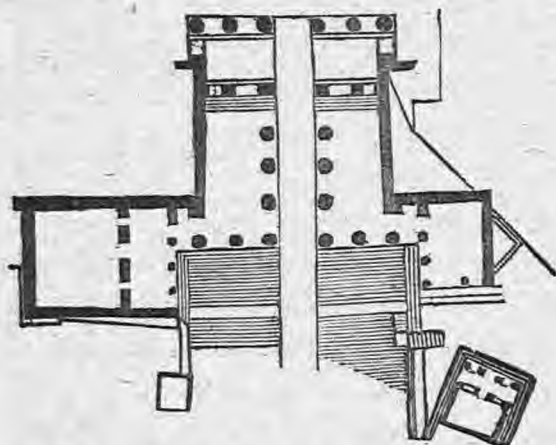
γενῶνος ἀποκρούει ὁ Doerpfeld (Mitt. d. arch. Inst. in Athen, 1881, S. 383) ὅτι τὸ ἀγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῷ ἐκ πωρύνου λίθου στρώματι καὶ οὕτως ἀνερχόμενος εἰς τὴν πρὸ τοῦ Boetticher συνήθη ἀναπαράστασιν τοῦ ναοῦ.

τηρείτο ὁμοῦς ὅπωςδὴποτε ἐν καλλίστῃ σχετικῶς καταστάσει
ἐν ἔτει 1674 καὶ 1676, ὅτε δ' ἐν συνοδίᾳ τοῦ πρεσβευτοῦ
τῆς Γαλλίας μαρκεσίου Νοϊντέλ ζωγράφος Carrey ἐσχέδιο
γράφει τὰ γλυπτικά αὐτοῦ ἔργα καὶ οἱ περιηγηταὶ Spon καὶ
Wheler ἐπισκέφθησαν αὐτόν. Ἀλλ' ὀλίγω ὕστερον, τῇ 28
Σεπτεμβρίου 1682, πολιορκουντος τοῦ Ἑνετοῦ Μοροζίνου τὴν
Ἀκρόπολιν, βόμβα ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Σουηδοῦ αὐτοῦ
στρατηγοῦ Κοϊνιγσμαρκ πεσοῦσα ἐπ' αὐτοῦ, χρησιμεύοντα
τοῖς Τούρκοις ὡς πυριτιδοθήκη, ἐπὶ ἤνεγκε φοβεράν ἔκρη-
ξιν καὶ κατέστρεψε τὸ μέγιστον τοῦ ναοῦ μέρος, μά-
λιστα τὸ μέσον αὐτοῦ. Καταλαβόντες δὲ τὴν Ἀκρόπολιν οἱ
Ἑνετοὶ συνέβαλοντο ἔτι εἰς τὴν τοῦ ναοῦ καταστροφὴν, διότι
ὅτε μετὰ ἑξ μῆνας ἀπῆρχοντο αὐτῆς, καὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ
στρατοῦ παρέλαβον ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ ναοῦ, ὅ,τι ἐδυνήθησαν
καὶ ὁ Μοροζίνος ἠθέλησε νὰ ἀπαγάγῃ τὸ ἐν τῷ δυτικῷ ἀν-
τώματι θαυμάσιον τέθριππον τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπερ διὰ τὴν
ἀνεπιτηδεϊότητα τῶν ἀποσπώντων αὐτὸ ἐργατῶν κατέπεσε
καὶ συνετρίβη. Τέλος δὲ ἐν ἔτει 1801 καὶ 1802 ὁ λόρδος
Ἑλγιν, πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει
λαβὼν φερμάνιον παρὰ τοῦ Σουλτάνου ἀπέσπασεν ἐκ τῆς
ἑδρας αὐτῶν καὶ διὰ πρίονος ἀπέκοψε τὰ πλεῖστα τῶν ὑπο-
λειπομένων πλαστικῶν τοῦ ναοῦ ἔργων καὶ μετεκόμισεν
αὐτὰ εἰς Λονδίνον, ἐνθα μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις
ἠγοράσθησαν ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως ἐν ἔτει 1816
καὶ ἐπ' ἀγαθῇ τῆς ἐπιστήμης ἐξετέθησαν ἐν τῷ βρεταν-
νικῷ Μουσείῳ.

Ἀλλ' ἡ Ἀκρόπολις, ἡ τοσοῦτον μεγαλοπρεπὴ μνημεῖον
περιέχουσα, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀνταξίαν εἰσοδον, δι' ἣν ἐν ἔτει
πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ Παρθενῶνος ἤρξατο διὰ τὸν
ἀρχιτέκτονα Μηρσικλέους, ἡ οἰκοδομὴ τῶν Προπυλαίων
ἡτις ἐπερατώθη ἐν διαστήματι πέντε ἐτῶν (Ὁλ. 85, 4—
87, 1), δαπανηθέντων ἐν αὐτῇ 2012 ταλάντων.

Τὰ ἐκ πεντελησίου λίθου ὠκοδομημένα Προπύλαια (εἰκ. 32)

νενοῦσι τὸν δωρικὸν μετὰ τοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ἀμφοτέρους
τῇ ἄκρᾳ αὐτῶν τελειότητι, καὶ συνίστανται ἐκ τοίχου
οντος πέντε πύλας, καὶ ἐκ στοῶν. Καὶ ἔμπροσθεν μὲν τοῦ
οίχου ὑπεβάσταζον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τὴν κολοσσιαίαν καὶ
λυθαύμαστον¹ τοῦ ἀετώματος στέγην ἐξ ἰωνικοῦ κίονες,
ἀ τρεῖς ἔνθεν καὶ ἔνθεν. Πρὸ τούτων δὲ ἐξ δωρικοῦ κίονες
πέναντι τοῦ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀνιόντος, ὑπεβάσταζον

Εἰκ. 32. Προπύλαια.

τὸν θριγκὸν καὶ τὸ ἀέτωμα¹ ὡσαύτως ἐξ τοιοῦτοι ὑπὴρ-
χον καὶ ἐκείθεν τοῦ τοίχου, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀκρο-
πόλεως, ὥστε τὸ οἰκοδόμημα εἶχεν ἐκατέρωθεν τοῦ τοίχου
πρόσροψιν δωρικοῦ ἐξαστύλου ναοῦ. Ἐκατέρωθεν δὲ τῆς πρὸς
τὰ ἔξω ἐξαστύλου δωρικῆς στοᾶς ἐκτείνονται δύο οἰκο-
δομήματα, ἔχοντα ἑκάστον κατὰ μέτωπον τρεῖς μικροτέρους
τὸ πάχος καὶ τὸ ὕψος δωρικοῦς κίονας καὶ μίαν παραστάδα,
καὶ διαφέροντα τὸ σχῆμα. Καὶ τὸ μὲν μικρότερον, τὸ δεξιῶν
τοῦ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀνιόντος, ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον

¹) «Τὰ δὲ Προπύλαια λίθου λευκοῦ τὴν ὀροφὴν ἔχει, καὶ κόσμῳ καὶ μεγέθει
τῶν λίθων μέχρι γὰρ καὶ ἑμοῦ προεῖχεν» Παν. σ. I, 22.

παράλληλόγραμμον καὶ ἐχρησίμευσεν ἴσως ὡς *φυλακεῖον*, ἥτοι ὡς τόπος διαμονῆς τῶν ἀκροφυλάκων καὶ θυρωρῶν, τὸ δὲ ἀριστερὰ κείμενον ἔχει σχῆμα οἶκον ναοῦ ἐκ σηκοῦ καὶ προνάου συγκειμένου. Ἐν τῷ σηκῷ, ἥτοι τῷ διὰ τοίχων περιβαλλομένῳ θαλάμῳ ἦσαν τοιχογραφίαι καὶ πίνακες τοῦ Πολυγνώτου καὶ ἄλλων, ὥστε τὸ οἶκμα τοῦτο ἐχρησίμευσεν ὡς *Πινakoθήκη*.¹

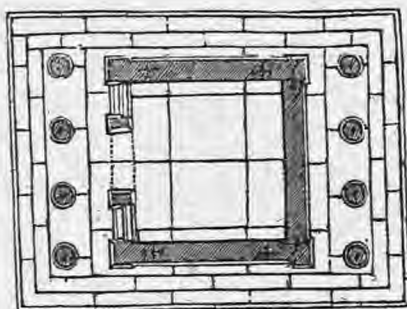
Οἱ Φράγχοι, γενόμενοι κύριοι τῶν Ἀθηνῶν, μετεσκεύασαν τὴν Πινakoθήκην εἰς ἀρχεῖον, καὶ ἤγειραν ἐπὶ τοῦ φυλακείου ὑψηλὸν πύργον, ὅστις μόλις πρὸ τινῶν ἐτῶν ἐκρημίσθη δαπάναις τοῦ κ. Schliemann. Ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν δὲ μετεποιήθησαν τὰ Προπύλαια εἰς ὀπλοθήκην καὶ πυριτιδοθήκην, μέχρις οὗ ἐν ἔτει 1656, παρόντος κεραυνοῦ, ἐγένετο ἔκρηξις καταστρέψασα μάλιστα τὸν τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς θριγκόν· ὁ τῆς δυτικῆς ὁμῶς ἐσώζετο μέχρι τοῦ 1656, ὅτε εἶδον αὐτὸν ὁ Spon καὶ Wheler, καὶ δὴ καὶ ἐν ἔτει 1687, ὅτε, μετὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μοραζίνη, ἐξωγράφησεν αὐτὸν ὁ μηχανικὸς Βερνάδας. Ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς δ' ἐπαναστάσεως τὰ Προπύλαια, ἐστερημένα τῆς ὁροφῆς καὶ τοῦ ὑπολειφθέντος ἀετώματος καὶ θριγκοῦ, ἦσαν μεταβεβλημένα εἰς θαλωτάς ἀποθήκας, ἐφ' ὧν ἐπεκράθητο κανονοστάσιον.

42 Συγχρόνως δὲ τοῖς Προπυλαίοις ᾠκοδομήθη πιθανῶς ἐπὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Κίμωνος ἀνεγερόντος προμαχώνος ἡ πύργου (σελ. 104) καὶ ὁ μικρὸς ναὸς τῆς ἀπτέρου Νίκης, ὅστις ἐσώζετο μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ Spon καὶ Wheler, καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν τούρκων ἐν ἔτει 1684 πρὸς ἀνέγειρσιν προμαχώνος πρὸ τῶν Προπυλαίων. Ἀνασκαφέντος δὲ καὶ διαλυθέντος τούτου ἐν ἔτει 1835, ἀνευρέθη ἅπαν σχεδὸν τὸ τοῦ ναοῦ ὕλικόν, καὶ οὕτως ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἐν τῇ οἰκίᾳ θέσει ἀνοικοδόμησις αὐτοῦ.² Εἶνε δὲ ἰωνικὸς ναός, τετράστυλος, ἀμφιπρό-

1) Περὶ τῶν Προπυλαίων ἴδε τὸ ἐξάρετον ἔργον τοῦ R. Bohn, Die Propyläen der Akropolis zu Athen, 1882.

2) Ross, Schaubert καὶ Hansen, Die Akropolis v. Athen, 1. Abth. 1839. — Beulé, L'Acropole I. p. 227.

στυλος (εἰκ. 33), κομψὸς ἐν ταῖς μορφαῖς καὶ ταῖς ἀναλογίαις αὐτοῦ, ὀλιγώτερον ὅμως πλοῦτον κοσμημάτων ἔχων ἢ τὸ Ἑρέχθειον (μ. 27, πλ. 18 πόδ.). Αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ αὐτοῦ μορφαὶ ἦσαν κατὰ μέγα μέρος κεχρωματισμέναι, ὡς ἔχνη χρωματισμοῦ δεικνύουσι, καὶ οὐχὶ ἀναγεγλυμμένοι. Οἱ τοῖχοι δὲ τοῦ σηκοῦ, ὧν ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια δὲν εἶνε ἀρχοῦντως

Εἰκ. 33. Ναὸς ἀπτέρου Νίκης.

λεία, φαίνεται, ἐκ τούτου, ὅτι ἔφερον γραφάς. Κατὰ τὰς τέσσαρας δ' αὐτοῦ πλευρὰς ἔχει ζωοφόρον εἰκονίζουσιν ἐν ἐκτύπῳ ἀναγλύφῳ μάχην Ἑλλήνων κατὰ βαρβάρων καὶ Ἑλλήνων, πιθανῶς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, ἐν ᾗ παρὰ τοῖς Πέρσiais ἐμάχοντο καὶ Ἕλληνες.¹

Ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὅμως ὑπῆρχε καὶ ἕτερον πανάρχαιον

1) Ὁ Ross (die Akropolis v. Athen S. 9) ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ τῆς ἀπτέρου Νίκης ναὸς ἀνηγέρθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κίμωνος πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἐν τῷ Εὐρύ- μέδοντι ποταμῷ μάχης (Ὀλ. 77, 3). Ἀλλ' ὁ Κίμων, ὁ οἰκοδομήσας τὸν πρὸς προύρσῃν τῆς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν εἰσόδου προμαχώνα, τὸν πύργον, δὲν θὰ ἀνέγειρεν ἐπ' αὐτοῦ τὸν ματαιοῦντα τὸν ἀμυντικὸν τοῦτον σκοπὸν ναόν. Οὗτος θὰ ὠκοδομήθη, ἀπ' οὗτο διὰ τῆς κατασκευῆς τῶν Προπυλαίων ἀπώλεσεν ὁ πύργος τὸν ἀμυντικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, διότι καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τῶν ἀναγλύφων τῆς ζωοφόρου δεικνύει ὑστερωτέραν τῆς τοῦ Κίμωνος ἐποχὴν. "Ide Bursian; N. Rhein. Museum X, S. 511.—L. Julius: Mitt d. deut. Arch. Inst. in Athen, I, S. 216.—Robert ἐν ταῖς τοῦ Wilamowitz «Philolog. Untersuchungen I. S. 173.

οικοδόμημα, ὃ ναὸς τῆς πολιᾶδος Ἀθηνᾶς, τὸ καλούμενον Ἐρέχθειον, ἐν ᾧ ὑπῆρχον τὸ διήπετὲς τῆς θεᾶς ξόανον, ἡ ἑλαιά, ἣν παραγαγοῦσα ἡ Ἀθηνᾶ ὑπερίσχυσε τοῦ ἀντιπάλου αὐτῆς Ποσειδῶνος ὡς πρὸς τὴν κυριαρχίαν τῆς χώρας, καὶ ἡ θαλασσία πηγὴ, ἣν οὗτος παρήγαγε διὰ τῆς τριαίνης του, καὶ ἐν ᾧ ἑλατρεύετο πρὸς τοῦτοι· ὁ Ἐρεχθεὺς καὶ ἡ Πάνδροςος. Καὶ τὸ ἱερὸν δὲ τοῦτο ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν Περσῶν, οἵτινες «τὸ ἱερὸν συλήσαντες ἐνέπρησαν πᾶσαν τὴν Ἀκρόπολιν»,¹ δὲν κατεστράφη ὅμως, ὡς φαίνεται, ὀλοσχερῶς, διότι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ ταῦτα, διαταχθέντες ὑπὸ τοῦ Ξέρξου νὰ θύσωσιν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἀνέβησαν καθ' Ἡρόδοτον, εἰς τὸ ἱερὸν. Ἀπ' οὗ ὅμως ἀνωκοδομήθη ὁ Παρθενῶν καὶ ἀνηγέρθησαν τὰ Προπύλαια, ἔπρεπε πάντως νὰ οἰκοδομηθῇ ἀντάξιον τῶν μεγαλοπρεπῶν τούτων μνημείων καὶ τὸ Ἐρέχθειον. Θὰ ἤρξατο δὲ ἡ ἀνωικοδόμησις αὐτοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἴσως τοῦ Περικλέους, ἀλλὰ θὰ ἔβαινε βραδέως, εἰ μὴ διεκόπη κατὰ τὰ πρῶτα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἔτη ἕνεκα τῶν μεγάλων τῶν Ἀθηνῶν συμφορῶν, καθότι μάλιστα τὴν 92 καὶ 93 Ὀλυμπιάδα ἐπερατώθη, ἐργαζομένων ἐν αὐτῷ ἀρχιτεκτόνων, ἢ μᾶλλον ἐργοδηγῶν, Φιλοκλέους ἐξ Ἀχαρνῶν καὶ Ἀρχιλόχου ἐξ Ἀγρόλης, καθ' ᾧ μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῶν τινων.² Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ, ἐν Ὀλ. 93, 3, ἐνεπρήσθη αὐθις, (Ξενοφ. Ἑλλ. 1, 6, 1), μικρὰν ὅμως θὰ ὑπέστη βλάβην καὶ εὐθὺς· θὰ ἔγεινεν ἡ ἀναγκαία ἐπιδιόρθωσις, διότι τὰ σωζόμενα αὐτοῦ λείψανα, τὰ τε πλαστικά καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικά, εἶνε ἔργα τῆς ἀκμαζούσης τέχνης. Κατὰ τὸν Μεσαιῶνα μετεβλήθη εἰς βυζαντινὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ τῶν Τούρκων ἐγένετο γυναικωνίτις ἀξιωματικοῦ τινος καὶ εἴτα πυρτιδιαποθήκη.

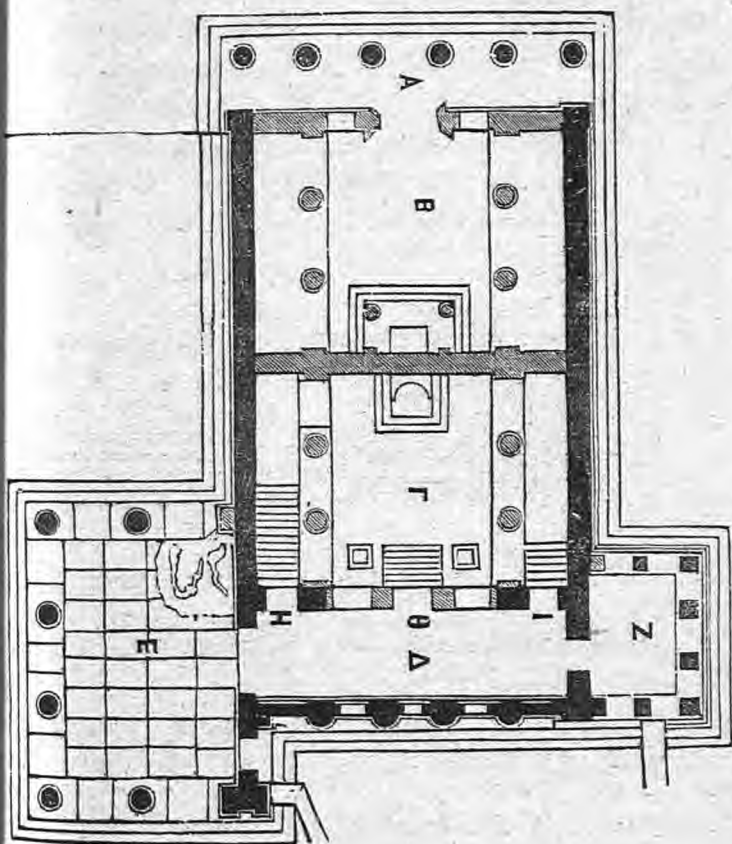
Τὸ Ἐρέχθειον³ ἀνωικοδομήθη ἐν ἰωνικῷ ρυθμῷ, ἐν αὐτῷ

1) Ἡροδ. Η, 53. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λέγει κατωτέρω: «ταύτην ὧν τὴν ἑλαιάν ἀμα τῷ ἄλλῳ ἱερῷ κατέλαβεν ἐμπρησθῆναι ὑπὸ τῶν βαρβάρων.»

2) C. I. ἀρ. 160 καὶ Rangabe, Antiquités helléniques I. ἀρ. 56—68.

3) F. Thiersch, Schriften ueber das Erechtheion, in den Abh. d. d. A.

ἐκείνῳ τῷ ρυθμῷ, ἐν ᾧ βεβαίως θὰ ᾔτο ὑποδομημένον τὸ ἀρχαῖον ἱερόν, καὶ διαφέρει ἀπάντων τῶν ἐλληνικῶν ναῶν κατὰ τὸ σχῆμα, ἕνεκα τῆς ἐν τῷ αὐτῷ ναοῦ καὶ ἐπὶ ἀνωμάλου ἰσάφους συνενώσεως πολλῶν ἱερῶν (εἰκ. 34). Τὸ ὅλον οἰκο-

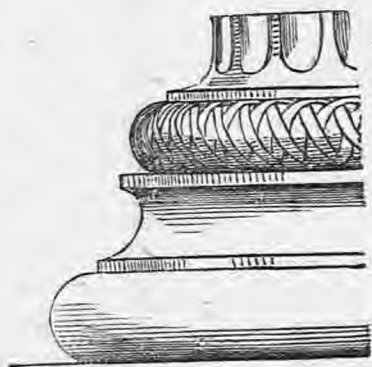

Εἰκ. 34. Ἐρέχθειον.

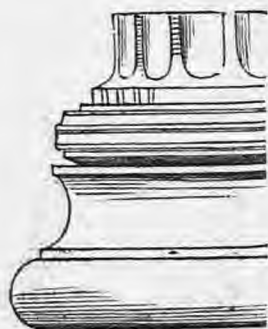
δόμημα ἔχει σχῆμα ἑξαστύλου προστύλου ναοῦ μετὰ δύο

bay. Akad. 1857. — Boetticher, Tektonik und Untersuchungen. — Titaz
Memoire explicatif de la Restauration de l'Erechtheion, ἐν τῇ Revue archeo-
logique Vol. VIII.

ἔνθεν καὶ ἔνθεν παραρτημάτων. Τὸ σπουδαιότατον δὲ τῶν ἐν αὐτῷ ἱερῶν ἦτο τὸ τῆς πολιάδος Ἀθηναίης, ἥτοι ὁ πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένος τετραγωνικὸς σηκὸς Β, εἰς ὃν εἰσήρχετο τις διὰ τῆς ἐξαστύλου ἀνατολικῆς στοᾶς Α' διὰ δὲ τῆς κατὰ τὴν βορείαν πτέρυγα τετραγωνικῆς προστάσεως Ε, ἐν ᾗ ὑπῆρχεν ἡ ἱερὰ πηγή, εἰσήρχετο τις εἰς τὸν ἐν σχήματι διαδρόμου σηκὸν τῆς Πανδρόσου Δ, ὅστις ἐφωτίζετο διὰ τῶν ἐν τῷ δυτικῷ τείχει, μεταξὺ ἡμικιόνων, θυρίδων. Ἐκ τούτου δέ, ἡ εἴσοδος Η ἦγε διὰ τῆς πρὸ αὐτῆς κλίμακος εἰς ἄγνωστον χώρον, ἡ Θ διὰ μικρᾶς κλίμακος εἰς τὸ τοῦ Ποσειδῶνος ὑπόγειον, ἡ Ι εἰς διάδρομον ἄγοντα εἰς τὸ ὑπὸ τὸν σηκὸν

Εἰκ. 35. Ἐκ τῆς βορείας προστάσεως.

Εἰκ. 36. Ἐκ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς.

τῆς πολιάδος Ἀθηναῖς ὑπόγειον, ἐν ᾧ ἦσαν πιθανῶς ὁ τάφος τοῦ Ἐρεχθέως καὶ ἄλλων Ἀττικῶν ἡρώων, καὶ ἡ παρά ταύτην εἰς τὴν πρὸς νότον τετραγωνικὴν πρόστασιν Ζ, τὴν τῶν Καρυατίδων, ἐν ᾗ τὸν θριγκὸν ὑποβαστάζουσιν ἀντὶ κιόνων ἐξ ἡμιστάται καὶ σεμναὶ παρθέναι. Τοιαύτη ἡ κατὰ Bœtticher πιθανὴ διάκρισις καὶ διάθεσις τοῦ αἰνιγματώδους τούτου οἰκοδομήματος.

Ὁ ἰωνικὸς Ἀττικὸς ρυθμὸς (εἰκ. 35 καὶ 36) ἐμφανίζεται ἐν

τῷ οἰκοδομῆματι τούτῳ ἐν τῇ κομψοτάτῃ καὶ πλουσιωτάτῃ αὐτοῦ ἀναπτύξει. Αἱ ἀναλογίαι τῶν μελῶν εἰσὶν ἐλαφρότεραι καὶ λεπτότεραι, ἢ ἐν τῷ τῆς Νίκης καὶ ἐν αὐτῷ τῷ παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ναῷ. Πρὸ πάντων δὲ ἡ βορεία πρόστασις (ἐν ᾗ διατηρεῖται ὅλως σῶα καὶ ἡ μεγαλοπρεπεστάτη καὶ ἀπαράμιλλος διὰ τὴν χάριν καὶ ὡραιότητα αὐτῆς πύλη τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτέκτοντος) δεικνύει ἄκραν κομψότητα καὶ χάριν, διότι ἐν ᾗ ἐν τῇ ἀνατολικῇ στοᾷ τὸ ὕψος τῶν κιόνων εἶνε $8\frac{3}{5}$ διαμ., ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἀπόστασις 2 διαμ., καὶ τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ $2\frac{1}{9}$, ἐνταῦθα τὸ ὕψος τῶν κιόνων εἶνε $9\frac{1}{2}$, ἡ μεταξὺ ἀλλήλων ἀπόστασις 3, καὶ τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ μόλις 2 διαμέτρων. Ἐν ὅλῳ δὲ τῷ οἰκοδομῆματι ὑπάρχει πρωτοφανὴς καὶ μοναδικὴ ἀφθονία εὐγενῶν καὶ κομψῶν τὴν μορφήν κοσμημάτων. Ἡ ἀνωτέρα σπεῖρα τῆς βάσεως φέρει ἐν προστύπῳ ἀναγλύφῳ περιπεπλεγμένους τακινίους ἢ ἱμάντας καὶ τὸ χαριεστατάτως τὰς μορφὰς ἔχον κιονόκρανον ἀναπηδᾷ ἐκ τοῦ κορυφοῦ τοῦ κίονος τῇ παρενθέσει στεφάνης ἐξ ἀνθεμίων, λαμπρῶν δειγμάτων τῆς κοσμητικῆς γλυπτικῆς. Ὁ θριγκὸς δὲ διέπρεπε μάλιστα διὰ τὸ ὥραϊον σχῆμα τῶν ἐν αὐτῷ κυματίων καὶ εἶχε τὴν ζωοφόρον ἐπικεκοσμημένην δι' ἀγαλματίων λευκῶν ἐπὶ βάσεως ἐκ μέλανος ἑλευσινίου λίθου ἐπικεκολλημένον. Ἀλλὰ τὸ λαμπρότατον τοῦ Ἐρεχθεῖου τμήμα εἶνε ἡ τῶν Καρυατίδων πρόστασις, ἐν ᾗ τοὺς κίονας ἀντικαθιστῶσιν αἱ ἐξ εὐγενεῖς τὴν ἀναβολὴν καὶ τὰς μορφὰς παρθένοι (εἰκ. 37), αἵτινες φέρουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐχίνοειδὲς κιονόκρανον καὶ ὑποθαστάζουσιν ἀνέτως τὸν ἐπίτηδες ἐλα-

Εἰκ. 37. Καρυάτις.

φρὸν θριγκόν, ἅτε στερούμενον ζωοφόρου καὶ ἔχοντα ἐν τῷ γείσῳ γεισίποδας, ὅπερ ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ἐν τοῖς ἀττικοῖς ἰωνικοῖς μνημείοις. Οὕτως ἡ Ἀκρόπολις ἡ περιέχουσα πρὸς τερὸν τὸ μεγαλοπρεπέστατον τῶν ἑλληνικῶν μνημείων, τὸν Παρθενῶνα, ἐκτίσαστο νῦν ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ τὸ κομψότατον καὶ χαριέστατον δημιούργημα τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς.

2. Ναοὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἀττικῇ.

Αὕτη δὲ ἡ ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τῶν χρόνων μάλιστα τοῦ Περικλέους, μεγάλη τάσις πρὸς ἀνέγερσιν ἐπιφανῶν οἰκοδομημάτων, ἐπεξετάθη καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἀττικῇ, καὶ οὕτως ἀνωκοδομήθη κατὰ τὴν προκειμένην ἐποχὴν ἐν Ἐλευσίνι ὁ ὑπὸ τῶν Περσῶν κατακαεὶς περίφημος ναὸς τῆς Διήμητρος, ὁ ἀνάκτορον, καὶ μέγαρον καὶ τελεστήριον καλούμενος. Ἀρχιτέκτων δ' αὐτοῦ ἦτο αὐτὸς ὁ τὸν Παρθενῶνα οἰκοδομήσας Ἰκτινός καὶ ἕτεροι τρεῖς ἐκ διαδοχῆς, Κόροιβος, Μεταγέρνης καὶ Ξενοκλῆς. Χρησιμεύων δὲ πρὸς τέλεσιν τῶν ἐλευσινίων μυστηρίων διέφερεν οὗτος, κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν διάταξιν, ἀπάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι ναῶν. Ὁ σηκὸς αὐτοῦ ἦτο τετραγωνικὸς καὶ εἶχεν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ πολλοὺς στίχους κιόνων καὶ ἐπ' αὐτῶν ἑτέρους, δι' ὧν ἐσχηματίζοντο ὑπερφῶαι στοά.¹ Φῶς δὲ ἐλάμβανεν ἐξ ὀπαίου ἐν τῇ ὀροφῇ, ὅπερ κατὰ Πλουτάρχον (β. Περικ. 13) ἐκέρυφωσεν ὁ Ξενοκλῆς. Ἐξωτερικῶς δὲ ἦτον ἐντελὲς ἄστυλος καὶ μένον Δημήτριος ὁ Φαλληρεὺς (Ὀλ. 145, 4—148, 2) προσέθηκε τὸ πρῶτον, διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Φίλωνος, πρὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς στοάν ἐκ δώδεκα δωρίων κιόνων, ὧν τινῶν οἱ κάτω σπόνδυλοι κεῖνται κατὰ χώραν.²

1) Τοῦτο ἐκφράζεται ἐκ τοῦ Πλουτάρχου (β. Περικλ. 13) λέγοντος, ὅτι ὁ Μεταγέρνης αὐτὸς ἄνω κιόνας ἐπέστησε.»

2) *Ionian Antiq.* ch. 6, 19—21. Περὶ τῶν νῦν γινομένων ἀνασκαφῶν πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ ναοῦ ἶδε ἐκθεσιν Δ. Φιλίππου ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς ἀρχ. Ἑταιρίας τοῦ ἔτους 1882.

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους ὠκοδομήθη καὶ ὁ ἐν *Ραμνοῦντι* ναὸς τῆς *Νεμέσεως*, (μ. 70 πλ. 33 ποδ.), δωρικὸς ἐξάστυλος περίπτερος (6 : 12), ἔχων ὑπὲρ τὸ δέον εὐρύην σηκόν, κατὰ τὰ λοιπὰ δέ, ὡς πρὸς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς ἀναλογίας καὶ μορφάς, τοῖς δωρικοῖς ἐν Ἀθήναις μνημείοις παρεμφερές.¹ Ἀξιοπαρατήρητον δ' εἶνε, ὅτι οἱ κίονες αὐτοῦ δὲν φέρουσι ραβδώσεις καθ' ἅπαν τὸ σῶμα, ἀλλὰ μόνον πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω, ὅπερ δεικνύει ὅτι ὁ ναὸς ἔμεινεν ἀτελής, ἕνεκα τῆς ἐκρήξεως ἴσως τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου.²

Εἰς τὴν αὐτὴν δ' ἐποχὴν ἀνήκει πιθανῶς καὶ ὁ ἐν *Σουρίῳ* ναὸς τῆς Ἀθηναῆς *Σουριάδος*, δωρικὸς ἐξάστυλος περίπτερος,³ εἰ καὶ αἱ ἀναλογίαι αὐτοῦ εἶνε κατὰ τι ἐλαφρότεραι καὶ κομψότεραι τῶν τοῦ Παρθενῶνος. Χαρακτηριστικὸν δ' εἶνε, ὅτι οἱ κίονες αὐτοῦ ἔχουσι δεκαεξὶ τὸν ἀριθμὸν ραβδώσεις, ὅπερ ὅμως δὲν εἶνε ἀρκαῦσα ἔνδειξις, ὅτι οὗτος ὠκοδομήθη ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ, ὡς τινες νομίζουσιν. Εἶχε δὲ καὶ ζωοφόρον ἐκ παρίου μαρμάρου⁴ περὶ τὸν σηκόν, καθὰ φαίνεται, ὥσπερ ὁ Παρθενών, καὶ Πρόπυλον, ἐξ οὗ ἱκανὰ σώζονται λείψανα.

5. Ναοὶ ἐν Πελοποννήσῳ.

Διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις δ' ἀνεγερθέντων ἐξόχων μνημείων ἡ φήμη τῶν ἀττικῶν ἀρχιτεκτόνων διεδόθη ἀνὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, καὶ οὕτως, ἐν ᾧ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνετελεῖτο ἀρχιτεκτονικῶς ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διὸς (σελ. 95) καὶ ὁ Φειδίας εἰργάζετο ἐκεῖ μετὰ τινων τῶν μαθητῶν του πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου τοῦ θεοῦ ἀγάλματος,

1) Uned. Antiq. ch. 6.

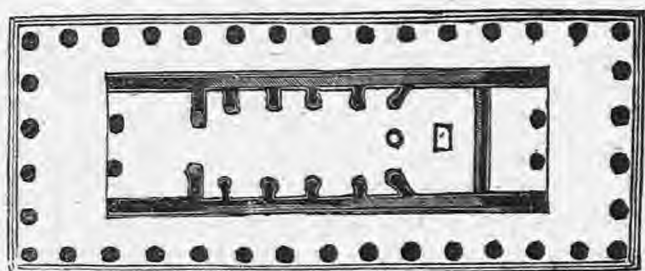
2) Τοῦτο ἐξηγείται ἐκ τοῦ ὅτι μόνον εἰς τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος τοῦ κίονος κατασκευάζοντο αἱ ραβδώσεις ἐν τῇ ἐργαστηρίᾳ τοῦ τεχνίτου· ἐν τῇ λοιπῇ σώματι ἐχαράσσοντο κατὰ χώραν, μετὰ τὴν ἐντελὴ τοῦ οἰκοδομήματος ἀποπράξιν. Ἴδε καὶ σελ. 60, Σημ. 3.

3) Ionian Antiq. II ch. 5 pl. 9—12 καὶ Uned. Antiq. ch. 8.

4) Expéd. scient. d. Morée III pl. 33.

καὶ μεγάλης ἀπήλαυε τιμῆς ἐν τῇ Ἀλτεϊ, οἱ τῆς Ἀρκαδικῆς πόλεως Φιγαλίας κάτοικοι προσεκάλεσαν αὐτὸν τὸν τοῦ Παρθενῶνος Ἀρχιτέκτονα Ἰκτῖνον, ἵνα οἰκοδομήσῃ αὐτοῖς ναὸν τοῦ Ἐπικούριου Ἀπόλλωνος.¹

Ὁ ναὸς οὗτος (μ. 38, 27, πλ. 14, 63 μέτ.), τὸ ἐπιφανέστατον καὶ κάλλιστα διατηρούμενον μνημεῖον τῆς Πελοποννήσου, δωρικός ἐξάστυλος (6: 15) περίπτερος (εἰκ. 38), ἐξ ὑποφαίου ἀσβεστολίθου ὠκοδομημένος, συμφωνεῖ ὡς πρὸς τὰς

Εἰκ. 38. Ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Φιγαλίᾳ.

ἀρχιτεκτονικὰς τοῦ περιστυλίου ἀναλογίας τοῖς συγχρόνοις ἀθηναϊκοῖς μνημείοις καὶ μάλιστα τῷ Παρθενῶνι, πλὴν τοῦ ὅτι οἱ κίονες εἶνε λεπτότεροι καὶ αἱ κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον ἐγκοπαὶ εἶνε τρεῖς τὸν ἀριθμόν. Διαφέρων ὅμως τῶν λοιπῶν ναῶν ἔχει διεύθυνσιν οὐχὶ ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ἀλλ' ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον (ὥστε ἡ εἴσοδος αὐτοῦ εἶνε ἐν τῇ βορείᾳ πλευρᾷ) καὶ περιέργον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ὑπαίθρου σηκοῦ διάταξιν. Ἐνταῦθα δηλ. ὑπάρχουσιν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῶν

1) Κατὰ Πausανίαν (8, 41, 7), οἱ Φιγαλιεῖς πιεζόμενοι ὑπὸ λοιμοῦ, μαστίζοντες τὴν πόλιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἄρα συγχρόνως τῷ ἐν Ἀθήναις λοιμῷ (Ὀλ. 87, 3), κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη, ἔνθα κατὰ τὴν θέσιν Βάσσης, σωθέντες ἐκ τῆς νόσου, ἔκτισαν τὸν ναόν. Ἀλλ' ἡ εἰδησις αὕτη φαίνεται πλαστή, (ἴδε O. Müller. Kl. Schr. II, S. 610) ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν ὅμως τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ εἶνε ἱκανῶς σπουδαία, καθόσον, τοῦ Παρθενῶνος περατωθέντος ἐν Ὀλ. 85, 3, φαίνεται ἐναργῶς, ὅτι ὁ Ἰκτίνος μετέβη εἰς Φιγαλίαν καὶ ὠκοδόμησε τὸν ναὸν μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Παρθενῶνος.

μακρῶν τοίχων πέντε ἀντηρίδες καταλήγουσαι ἐκάστη εἰς πρωτοφανῇ τὰς μορφὰς ἰωνικὸν κίονα.¹ Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων ἀντηρίδων ὑπῆρχε κορινθιακὸς κίων πρωτοφανὲς καὶ περιέρχον ἔχον κιονόκρανον (ἴδ. σελ. 81). Ἐν τῷ τοίχῳ δὲ τοῦ ναοῦ, ὑπὲρ τὰς μικρὰς πλευράς, ὑπῆρχε διάζωμα διηρημένον, ὡς καὶ ἐν τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναῷ τοῦ Διὸς, εἰς τριγλύφους καὶ μετόπας, ἐν αἷς δυσδιάκριτος ἀνάγλυφος παράστασις· τὸ ἐπισημότερον ὅμως τοῦ ναοῦ γλυπτικὸν κόσμημα ἦτο ζωοφόρος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ σηκοῦ, ὑπὲρ τοῦ ἰωνικοῦς ἡμικίονας, εἰκονίζουσα Ἀμαζονομαχίαν καὶ Κενταυρομαχίαν, ἥτις ἀνευρεθεῖσα πλήρης ἐν ἔτει 1812 ὑπὸ ἐταιρίας λογίων εὐρωπαϊῶν (ἴδ. σελ. 49) καίται νῦν ἐν τῷ βρεταννικῷ Μουσεῖῳ.²

Ἀλλὰ καὶ ἐγχώριοι ἀρχιτέκτονες διεκρίθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἱκανὰ μνημεῖα θὰ ἀνηγείραντο καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, εἰ καὶ βεβηλῶς οὐχὶ εἰς τοσαῦτον βαθμόν, ὅσον ἐν Ἀθήναις καὶ Ἀττικῇ. Οὕτως ὁ ἀργεῖος ἀρχιτέκτων *Εὐπόλεμος* ὠκοδόμησε τὸ παρὰ τὸ Ἄργος Ἡραῖον, ἀφ' οὗ ὁ ἀρχαῖος ναὸς, ὁ κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δώρου οἰκοδομηθεὶς, ἐκάνη (Ὀλ. 89, 2=423) ἀμελεῖα τῆς ἱερείας Χρυσῆδος. Ἦτο δὲ τοῦτο ναὸς δωρικὸς περίπτερος καὶ ὑπαιθρος, ὡς φαίνεται,³ καὶ ἐκοσμεῖτο ἐν τε τοῖς ἀετώμασι καὶ ταῖς μετόπαις διὰ πλαστικῶν ἔργων εἰκονιζόντων τὴν γέννησιν τοῦ Διὸς καὶ Γιγαντομαχίαν, τὸν κατὰ τῆς Τροίας πόλεμον καὶ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν (*Πανσ.* 2, 17). Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἵστατο τὸ περιφνημον τοῦ Πολυκλείτου χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς Ἥρας, ἐξ οὗ φαίνεται, ὅτι ὁ Πολυκλεί-

1) Ἡ μὲν βάσις αὐτοῦ σύγκειται ἐξ ὑψηλοῦ τροχίλου ἔχοντος κάτω μὲν ταπεινὸν τροχίλον, ἄνω δὲ ταπεινὴν σπείραν, τὸ δὲ κιονόκρανον ὁμοιάζει κατὰ τι τοῖς ἐν ταῖς προσόψεσι τῶν ἐν Λυκίᾳ τάφων καὶ εἶνε, ὡς φαίνεται, ἀρχαῖον.

2) Περὶ τοῦ οἰκοδομήματος ἴδε *Expédition scient. de Moré* II pl. 4—*Stac-kelberg*, *Der Apollotempel zu Bassa*, 1826.

3) *Rangabé*, *Ausgrabung d. Tempel d. Hera. Brief an H. L. Ross*, 1855. — *Bursian*, *Bullettino* 1854 II p. 13.

τος, ὅστις καὶ ἐπιφανὴς ἦτο ἀρχιτέκτων, θὰ εἶχε τὴν ἀνωτάτην ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ἐποπτεῖαν, ὥσπερ ὁ Φειδίας τὴν ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος.

4. Ναοὶ ἐν Σικελίᾳ καὶ κάτω Ἰταλίᾳ.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὠκοδομήθησαν πρὸς τοῦτοις καὶ πλῆθος δωρικῶν ναῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ,¹ ὧν μνημονευτέοι δύο ἐν *Σελινούρτι*, ἐν τῇ κάτω πόλει, ὁ πρὸς νότον κείμενος, περίπτερος ἐξάστυλος (6 : 15), οὔτινος αἱ κατὰ τὰς μικρὰς πλευρὰς μετόπαι ἔφερον ἀναγλύφους παραστάσεις, καὶ ὁ πρὸς βορρᾶν κολοσσιαῖος ψευδοδίπτερος, ὀκτάστυλος (8 : 17) καὶ ὑπαιθρος, ὅστις δὲν εἶχεν ἀποπερατωθῆ ἐντελῶς κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων (Ὀλ. 92, 4) ἄλωσιν τῆς πόλεως.

Ἀξιομνημόνευτος δ' εἶνε μάλιστα ὁ μέγας ἐν *Ἀκράγαντι* ναὸς τοῦ *Ὀλυμπίου Διὸς* (μ. 120, 82. πλ. 55, 60 μέτρ.) οὔτινος ἡ οἰκοδομὴ εἶχε φθάσει μέχρι τῆς ἀροφῆς, ὅτε ἐάλω ἡ πόλις ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων (Ὀλ. 93, 3). Ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων αὐτοῦ καὶ ἐξ εἰδήσεων τοῦ Διοδώρου (XIII, 82) δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ὅλον τοῦ παραδόξου τούτου ναοῦ καὶ τινὰ τῶν καθεκαστα αὐτοῦ. Ἦτο ναὸς ψευδοπερίπτερος (7 : 14), τούτέστιν ἀντὶ περιθεούσης στοᾶς εἶχε, κατ' ἰταλικὸν τρόπον, ἐν τῷ τοίχῳ ἐνωκοδομημένους κίονας, οἵτινες προεῖχον ἔξωθεν μὲν ὡς ἡμικίονες, ἔσωθεν δὲ ὡς παραστάδες· ἐντὸς δὲ τοῦ σπηκοῦ τελαμῶνες ὑπεβάσταζον τὸν ἄνω θριγκόν, ἐνθα ἐσχηματίζετο τὸ ὑπαιθρον. Τὰ ἀετώματα δ' αὐτοῦ ἐπεκόσμου ἀγάλματα εἰκονίζοντα ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ Γίγαντομαχίαν, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ Ἰλίου ἄλωσιν, ἐξ ὧν διεσώθησαν τεμάχια τινα.²

1) Serradifalco: Le antichità della Sicilia. — Kugler, Geschichte der Baukunst I. S. 211.

2) Klenze, Der Tempel d. Olympischen Jupiters in Agrigent. 1821. — Serradifalco, III ty. 20.

B. Ναοὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Ἐν τῇ μικρᾷ δ' Ἀσίᾳ ἤρξατο μετὰ τὴν 80^η Ὀλυμπιάδα διὰ τῶν ἀρχιτεκτόνων Παιωνίου τοῦ Ἐφεσίου, τοῦ τὸ ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμίσιον εἰς πέρας ἀγόντος (σελ. 99), καὶ Δάφριδος τοῦ Μιλησίου, ἡ παρὰ τὴν Μίλητον οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ τοῦ διδυμαίου Ἀπόλλωνος, οὗτινος τὸ ἀρχαῖον ἱερὸν εἶχε καταστραφῇ ὑπὸ τῶν Περσῶν (Ὀλ. 71) ἐπὶ τοῦ ἰωνικοῦ πολέμου. Ἀνωκοδομήθη δὲ λυμπρὸς καὶ κολοσσιαῖος ναὸς (μ. 303, πλ. 164 πόδ.), δίπτερος (10: 21) καὶ ὑπαιθρος, πολὺ ἔχων τὸ ἰδιότροπον ἐν ταῖς μορφαῖς αὐτοῦ, ἐξ οὗ εἰκάζομεν ὅτι ἐν πολὺ ὑστερωτέροις χρόνοις ἐπερατώθη, ἢ καὶ ἔμεινεν ἀείποτε ἀτελής διὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, ἂν πιστεύσωμεν τῷ Στράβωνι (ΙΔ. σ. 165). Ἐκ τῶν μορφῶν δ' αὐτοῦ χαρακτηριστικώταται εἶναι μάλιστα αἱ ἔλικες τοῦ κιονοκράνου, αἵτινες δὲν δεικνύουσι καθόλου τὴν ἐν τῷ μέσῳ ἐλαστικὴν πίεσιν, ἀλλ' εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν κυρταί. Ὁ σηκὸς δὲ εἶχεν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, καὶ κατὰ τοὺς τέσσαρας τοίχους, παρασπᾶδας, καὶ ἐκκτέρωθεν τῆς εἰσόδου δύο ἡμικίονας μετὰ κορινθιακῶν κιονοκρανῶν, ἀρχαῖκην πῶς τὴν μορφήν ἐχόντων.¹

B. Θέατρα καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ τῆς Ε'. ἑκατονταετηρίδος ἐκτίσθη, ὡς εἴπομεν (ἴδ. σελ. 102), τὸ λίθινον ἐν Ἀθήναις θέατρον, ὅπερ ἐντεῦθεν διεδόθη ἀνὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Βραχὺς ὅμως χρόνος ἔκτοτε παρήλθε, μέχρις οὗ ἡ ἑλληνικὴ μεγαλοφυΐα παρήγαγε τὸ τελειότατον τῶν τοιούτων οἰκοδομημάτων. Πολύκλειτος δηλ. ὁ Ἀργεῖος, ὁ τοῦ Φειδίου συμμαθητῆς καὶ σύγχρονος, ὠκοδόμησεν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῇ Ἐπιδαυρίᾳ θέατρον, ὅπερ ἦτο κατὰ μὲν τὸ μέγεθος μι-

1) Rayet, Milet et le golfe Latmique. 1880.

κρότερον τοῦ τῆς Μεγαλοπόλεως, κατὰ δὲ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἁρμονίαν ἦτο τὸ ἐπισημότατον τῶν θεάτρων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. (Παυσ. 2, 27, 5.)

Τὸ θέατρον τοῦτο, καλυφθὲν πρὸ αἰώνων ὑπὸ χωμάτων καὶ εἰς δάσος μεταβληθὲν, ἀνεσκάφη ὑπ' ἐμοῦ ἐν ἔτει 1881 δαπάναις τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, καὶ ἐν καλλίστῃ διατηρούμενον καταστάσει πρόκειται νῦν μεγαλοπρεπὲς καὶ ἀξιοθαύμαστον τοῖς τῷ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπισκεπτομένοις.¹

Τὸ κοῖλον αὐτοῦ διαιρεῖται διὰ μεγαλοπρεποῦς διαζώματος, συγκειμένου ἐκ δύο δρόμων καὶ δύο σειρῶν θρόνων, εἰς ἄνω καὶ κάτω ζώνην, ὣν ἡ μὲν κάτω ἀποτελεῖται ἐκ 32 σειρῶν ἐδωλίων καὶ μιᾶς, περὶ τὴν ὀρχήστραν, σειρᾶς θρόνων, καὶ διὰ δεκατριῶν κλιμάκων διατέμνεται εἰς δώδεκα κερκίδας,² ἡ δὲ ἄνω σύγκειται ἐξ 20 σειρῶν ἐδωλίων καὶ ἔχει διπλάσιον ἀριθμὸν κλιμάκων καὶ κατ' ἀκολουθίαν κερκίδων, ὥστε δύο κερκίδες αὐτῆς ἀντιστοιχοῦσι πρὸς μίαν τῆς κάτω. Τὰ ἐδῶλια δὲ εἶνε πεποιημένα ἐκ σκληροῦ ἀσβεστολίθου καὶ ὁμοιάζουσι τὸ σχῆμα τοῖς τοῦ διονυσιακοῦ θεάτρου, οἱ θρόνοι ὅμως διαφέρουσι τῶν ἐκείνου ὁμοιάζοντες ἐντελῶς πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀνάκλιντρον (καναπέν). Πρὸς τὰ ἄνω δὲ περιβάλλεται τὸ κοῖλον διὰ τείχους καὶ οὕτω σχηματίζεται καὶ ἐνταῦθα εὐρύς δρόμος.³

Ἀξιοσημείωτος δὲ πρὸ πάντων εἶνε ἡ κάλλιστα διατηρουμένη ὀρχήστρα, ἥτις εἶνε ὅλως κυκλική, ἔχουσα ἐν τῷ κέντρῳ περιφερῆ λίθον, ἐφ' οὗ ἔκειτο ὁ βωμός, ὡς φαίνεται. Τοιαύτη δὲ ὄντως θὰ ἦτο τὸ σχῆμα ἀρχικῶς ἡ ὀρχήστρα

1) Π. Καθεδρίας, Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου μετὰ 4 Πινάκων. Παράρτημα Πρακτικῶν τῆς Ἀρχ. Ἑταιρίας τοῦ ἔτους 1881.

2) Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅρα τοῦ Βιτρούβιου ὅτι τὸ ἑλληνικὸν θέατρον ἔχει ἐν τῇ κάτω ζώνῃ περιττὸν ἀριθμὸν κερκίδων, ὅ ἐστιν, ὅτι ὁ ἄξων αὐτοῦ διέρχεται διὰ τοῦ μέσου κερκίδος καὶ οὐχὶ κλιμάκας, ὡς ἐν τῷ ρωμαϊκῷ, δεικνύται ἐσφαλμένως.

3) Στὰ ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχεν. Ὁ Βιτρούβιος ἄρα φανταί, ὅτι συνέχευε τὸ ρωμαϊκὸν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, λέγων, ὅτι ὑπὲρ τὸ κοῖλον τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ὑπῆρχε στοά.

τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, διότι ὁ χώρος, ὃν κατελάμβανε τὸ πάλαι ὁ χορὸς ἐκτελῶν κυκλικούς χορούς καὶ ᾄδων τὰ ἐξ ὧν ἀνεπτύχθη τὸ δράμα ἄσματα, ἦτο κυκλικός, καὶ ἐν τῷ κέντρῳ ἔκειτο ὁ καίων βωμὸς τοῦ Διονύσου. Τὸ ἔδαφος δ' αὐτῆς δὲν εἶνε λιθόστρωτον, ἀλλὰ τεχνητὸν ἐκ κόνεως ἔδαφος. Πέραν δὲ τῆς ὀρχήστρας ἀνυψοῦτο ὁ τοῦ ὑποσκηνίου τοίχος, ὁ δι' ἡμικιόνων ἀττικοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ἴσως δὲ καὶ δι' ἀγαλλμάτων κεκοσμημένος, καὶ ὅπισθεν αὐτοῦ τὰ τῆς σκηνῆς οἰκοδομήματα, ὧν σώζονται οἱ ἑλληνικῶν ἀναμφισβητήτως χρόνων ὄντες θεμέλιοι λίθοι.

Ἐτέραν δ' ἀποδείξιν τῆς διαδόσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ θεάτρου παρέχει τὸ κατὰ μέγα μέρος σωζόμενον θέατρον τῶν Συρακουσῶν, ὅπερ ὠκοδόμησε πρὸ τῆς 90^{ης} Ὀλ. ἀρχιτέκτων Δημόκοπος (Εὐσεβ. εἰς Ὀδυτ. Γ, 68). Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὠκοδομήθησαν πιθανώτατα καὶ τὸ θέατρον τῆς Σπάρτης, καὶ τὸ τοῦ Ἀργους, οὗτινος μέγα μέρος τοῦ κοίλου εἶνε ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένον.

Ὁ αὐτὸς δὲ Πολύκλειτος, ὁ τοῦ ἐν τῇ Ἐπιδαυρίᾳ θεάτρου ἀρχιτέκτων, ὠκοδόμησεν ἐν τῷ αὐτῷ ἱερῷ, παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀτκληπιοῦ, τὴν καλουμένην *Θόλον*, περιφερὲς οἶκημα, κατὰ Πausanián (2, 27, 4), «θέας ἄξιον», ἐν ᾧ ὁ Πausías ἔγραψεν Ἑρωτα ἀποβιβλόντα τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη καὶ κρατοῦντα λύραν, καὶ Μέθην ἐξ ὑαλίνης φιάλης πίνουσιν. Καὶ τὸ μνημεῖον τοῦτο ἀνεκαλύφθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς καὶ εἶνε περιφερὲς οἰκοδόμημα ὑπὸ δύο στίχων κιόνων περιβαλλόμενον, ὧν ὁ μὲν ἐξωτερικὸς ἦτο δωρικὸς ὁ δὲ ἐσωτερικὸς κορινθιακός, περίεργον καὶ πρωτοφανὲς ἔχων κιονόκρανον. Ἦτο δὲ ἐκ μαρμάρου τὸ πλεῖστον ὠκοδομημένον, καὶ καλλίστας ἔχει τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφάς, ἐφαμίλλους ταῖς τοῦ Ἑρεχθείου.¹

Κατὰ τὴν Ε'. ἐκατονταετηρίδα, περὶ τὰ μέσα αὐτῆς, ὠκο-

1) Π. Καρθαδίας «Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου κατὰ τὸ ἔτος 1882» μετὰ Πίνκκος (Πρακτικὰ ἀρχ. Ἐταιρίας τοῦ ἔτους 1882).

δομήθη προσέτι καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ *Βουλευτήριον* τῶν Ἑλλήνων, ὡς περ ἔκ τε τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν καὶ ἐκ τῶν ἐν τοῖς λίθοις ὑπὸ τοῦ λιθοξόου πρὸς διάκρισιν χαραχθέντων γραμμῶν καταφαίνεται.¹ Εἶνε δὲ τοῦτο ἐπίμηκες οἰκοδόμημα καταλήγον εἰς ἀψίδα, ὅπερ σπουδαιότατον, διότι διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐγνώριζον κατὰ τὰ μέσα τῆς Ε'. ἐκατονταετηρίδος τὴν ἀψίδα ὥστε δὲν εἶνε ὀρθή ἢ τῶν ἀρχαίων μαρτυρία,² ὅτι ὁ Δημόκριτος (Ὀλ. 94, 1) πρῶτος ἐφεῦρεν, ἢ, ὡς οἱ νεώτεροι ἐνόμιζον, μετήνεγκεν αὐτὴν ἐξ Ἰταλίας εἰς Ἑλλάδα.

7. Ρυμοτομία πόλεων.

Ἡ κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους ἀνέγερσις ἐπισήμων ἀρχιτεκτονικῶν μνημερίων κατέστησε καταφανῆ τὴν ἀνάγκην τῆς κανονικῆς κατατομῆς καὶ διατάξεως τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ὅπερ ἦτο μάλιστα κατορθωτὸν ἐν ταῖς κτιζομέναις ἢ ἀνακαινιζομέναις πόλεσιν ἢ τμήμασιν αὐτῶν. Πρῶτος δὲ ρυμοτόμος ἐγένετο Ἰππόδαμος ὁ Μιλήσιος (Ὀλ. 80), ὅστις «τὴν τῶν πόλεων διαίρεσιν εὔρε καὶ τὸν Πειραιᾶ κατέτεμε.»³ Συνίστατο δὲ τὸ σύστημα αὐτοῦ εἰς τὴν κατασκευὴν εὐθειῶν, ὀρθογωνίων διατεταγμένων, ὁδῶν καὶ κανονικῶν πλατειῶν, περιβαλλομένων ὑπὸ στοῶν. Οὕτως ἐρυμοτόμησε τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ *Θουρίους* (Ὀλ. 84, 1), «διελόμενος τὴν πόλιν κατὰ μὲν μῆκος εἰς πλατείας τέσσαρας κατὰ δὲ πλάτος εἰς τρεῖς» *Διόδ.* IB, 40). Ὁ αὐτὸς λέγεται, ὅτι ἐρυμοτόμησε καὶ τὴν ἐν Ὀλ. 93, 1 κτισθεῖσαν *Ρόδον*.

1) Ausgr. zu Olympia V.

2) Ποσειδώνιος παρὰ Σενέκᾳ, Ἐπιστ. 20.

3) Ἀριστοτ. Πολιτ. Β. 2. — C. Fr. Hermann, De Hippodamo Milesio 1841. — Curtius, Ueber die Märkte hellenischer Städte (arch. Zeitg. 1848. S. 202).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Δ'. ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ

1. Οικοδομήματα Ἀθηνῶν.

Ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος καὶ μάλιστα ἡ ἀτυχὲς αὐτοῦ ἔκβασις ἀφῆρσαν τῶν Ἀθηναίων τὰ χρηματικὰ μέσα πρὸς ἀνέγερσιν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων, καὶ μόνον, ὅτε δ' Λυκούργος (Ὀλ. 110,3—113,3) ἐβελτίωσε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους κατεσκευάσθησαν οἰκοδομήματά τινα, οὐχὶ ὅμως ναοί, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς βιωτικῆς ἀνάγκης ἔργα, ὥστε ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχιτεκτονικὴ διατελεῖ κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα ἐν παρακμῇ, παραβαλλομένη πρὸς τὴν κατὰ τοὺς προηγούμενους χρόνους.

Ἐπὶ Λυκούργου ἐπερατώθη τὸ διονυσιακὸν θέατρον, οἰκοδομηθεῖσης λιθίνης σκηνῆς, κατεσκευάσθη τὸ πέραν τοῦ Ἰλισσοῦ στάδιον, καὶ ὠκοδομήθησαν τὸ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ λυκείου Ἀπόλλωνος Γυμνάσιον, τὸ καλούμενον *Λύκειον*, καὶ διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος *Φίλωνος* ἡ ἐν Πειραιεὶ *Σκευοθήκη*, ἡ καταστραφεῖσα κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σύλλα ἄλωσιν τοῦ Πειραιῶς (86 π. Χ.).

Ἄλλ' ἐν ᾧ ἡ πολιτεία ἀδυνατεῖ νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπιφανῆ καὶ ἔξοχα οἰκοδομήματα, οἱ εὐποροὶ τῶν πολιτῶν, οἱ μὲν κατασκευάζουσι πολυτελεστάτας οἰκίας, περιεχούσας κίονας, τορευτὰ φατνώματα, τοιχογραφίας, παλαιίστρας, σφαιριστήρια, λουτρὰ καὶ ἄλλα,¹ οἱ δὲ ἀνεγείρουσι μνημεῖα πρὸς ἰδίαν

1) Ὁ Δημοσθένης (κ. Μηδ. 68) κατηγορεῖ τοῦ Μηδίου, ὅτι οἰκίαν ὠκοδόμησεν ἐν Ἐλευσίνι τοιαύτην, ὥστε «πᾶσιν ἐπισκοτεῖν τοῖς ἐν τῷ τόπῳ.» Ὁ αὐτὸς ρήτωρ παραβάλλων τὰς τῶν προτέρων χρόνων οἰκίας πρὸς τὰς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του λέγει τὰ ἀξιολογούμενα τάδε: «Τὴν Θεμιστοκλέους μὲν γὰρ οἰκίαν, καὶ τὴν Μιλητιάδου καὶ τῶν τότε λαμπρῶν. εἴ τις ἄρα οἶδεν ὅμων ὅποια ποτ' ἔστιν, ὅρῃ τῶν πολλῶν οὐδὲν σεμνοτέραν οὖσαν· τὰ δὲ τῆς πόλεως οἰκοδομήματα καὶ κατασκευάσματα, τηλικαῦτα καὶ τοιαῦτα, ὥστε μηδὲν τῶν ἐπι-

ἐπίδειξιν καὶ πολυτέλειαν. Οὕτως ὁ Πλάτων ὤκοδόμησεν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ναὸν τῶν Μουσῶν (Διογ. Λαέρτ. 5, 1, 3) καὶ Λυσικράτης ἀνήγειρεν ἐν τῇ ὁδῷ τῶν τριπόδων λαμπρὸν μνημεῖον πρὸς ἐπίθεσιν τρίποδος, οὗ ἔτυχεν ὡς γέρατος χορηγὸς γενόμενος ἐν μουσικῷ ἀγῶνι κατὰ τὸ ἔτος 334 π. Χ.

Τὸ μνημεῖον τοῦτο (εἰκ. 39.) εἶνε περιφερὲς καὶ κεῖται ἐπὶ ὑψηλοῦ τετραγωνικοῦ κρηπιδώματος. Περιβάλλεται δὲ δι' ἑξ κορυφῶν κορινθιακῶν ἡμικιόνων καὶ ἔχει ζωοφόρον εἰκονίζουσαν τὸν ὑπὸ τοῦ Βάκχου ὄλεθρον τῶν τυρρηνῶν πειρατῶν. Ἐκ τῆς κορυφῆς τῆς κωνοειδοῦς αὐτοῦ στέγης ἐκφύεται ὠραῖον πρὸς τὰ ἄνω ἐξαπλούμενον ἄνθος, ἐφ' οὗ ἔκειτο ὁ τρίπους.¹

2. Ναοὶ Πελοποννήσου.

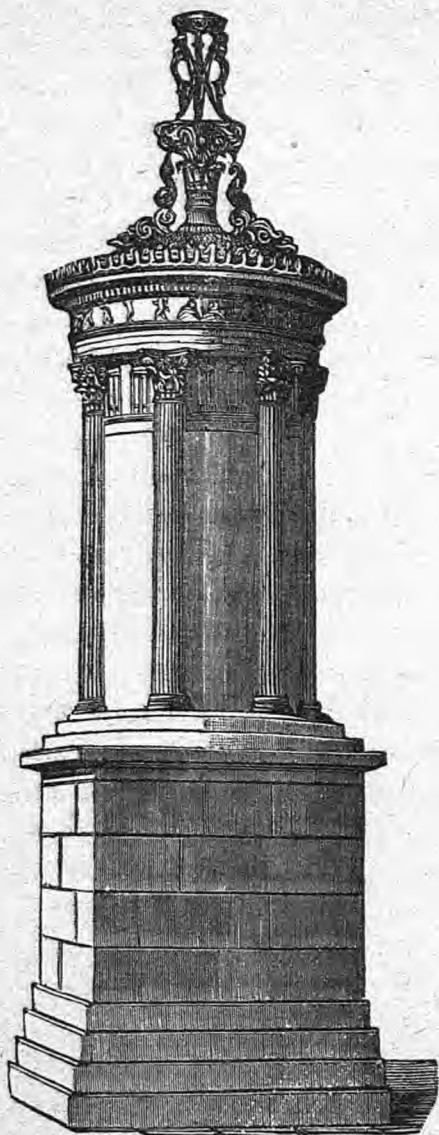
Πολλῶ σπουδαιότερα μνημεῖα κατεσκευάσθησαν κατὰ τὴν Δ'. ἑκατονταετηρίδα ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐνταῦθα ὤκοδομήθη ἐν Τεγέᾳ, μετὰ τὴν Ὀλ. 96, 2, ὁ μέγιστος καὶ κάλλιστος τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ναῶν, κατὰ Παυσανίαν (8, 45), ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηναῖς, οὗτινος ἀρχιτέκτων ἐγένετο ὁ Σκόπας. Ἦτο δὲ ναὸς περίπτερος καὶ ὑπαίθρος συνενῶν τοὺς τρεῖς ρυθμούς. Καὶ οἱ μὲν ἐξωτερικοὶ κίονες ἦσαν δωρικοῦ ρυθμοῦ, οἱ δὲ ἐσωτερικοί, οἱ μὲν τῶν κάτω στοῶν ἰωνικοῦ, οἱ δὲ τῶν ἄνω, τῶν ὑπερώων, κορινθιακοῦ.² Τὰ ἀετώματα δ' αὐτοῦ

ἠγνομένων ὑπερβολὴν λελεῖσθαι. Προπύλαια ταῦτα, ναῶσικοί, στοαί, Περαιεῖς, τ' ἄλλα, οἷς κατεσκευασμένην ὄρατε τὴν πόλιν· νῦν δὲ ἰδίᾳ μὲν ἐκάστῳ κτῶν τὰ κοινὰ πραττόντων τοσαύτη περιουσία ἐστίν, ὥστε τινὲς μὲν αὐτῶν πολλῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων σεμνοτέρως τὰς ἰδίας κατεσκεύασαν οἰκίας.» (Δημοσθ. Ὀλ Γ. σελ. 35.) Ὁ Ξενοφῶν δὲ (Ἀθην. Πολ. Β, 10) μαρτυρεῖ, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ αἱ ἐν Ἀθήναις οἰκίαι εἶχον παλαίστρας, σφαιριστήρια καὶ λουτρά. Ἴδε καὶ Ἀριστοφάνη (Σφήκ. 1215.)

1) Antiq. of Athens V. I. Ch. IV pl. 3.

2) Ἐν τούτῳ τῷ ναῷ μνημονεύουσι τὸ πρῶτον οἱ ἀρχαῖοι τοῦ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ, ἀλλ' οὗτος, ὡς ἐλέγχθη ἐν σελ. 81, ἀνεπτύχθη καὶ ἐν χρήσει ἦτο πολὺ πρότερον. Πρὸ. καὶ τὰ ἐν σελ. 125 περὶ τῆς Θόλου εἰρημένα.

ἦσαν κεκοσμημένα δι' ἀγαλμάτων εἰκονιζόντων ἐν μὲν τῷ

Εἰκ. 39. Μνημεῖον Λυσικράτους.

ἀνατολικῶ τὴν ἄγραν τοῦ καλυδωνίου κάπρου, ἐν δὲ τῷ δυ-

τικῇ τὴν κατὰ τοῦ Ἀχιλλέως μάχην τοῦ Τηλέφου. Τοῦ ναοῦ τούτου σώζονται μόνον λείψανα τοῦ κρηπιδώματος, ἔχοντος μῆκος 47,00 καὶ πλάτος 21,00, καὶ τινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.¹ Εὐρέθησαν δὲ καὶ κεφαλαὶ τινες ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασιν ἀγαλμάτων, περὶ ὧν γενήσεται λόγος ἐν τῷ περὶ Πλαστικῆς βιβλίῳ.

Κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς ταύτης ὠκοδομήθη πιθανῶς καὶ ὁ ἐν Νεμέᾳ ναὸς τοῦ Διός, ὡς ἐκ τῶν μορφῶν τῶν σωζομένων αὐτοῦ λειψάνων φαίνεται, δωρικός περίπτερος, (6: 31), λίαν λεπτοὺς ἔχων κίονας καὶ μεγάλην πρὸς τὸ ἐλαφρὸν καὶ κοσμητικὸν δεικνύων τάσιν, οὕτως, ὥστε ὁ δωρικὸς ρυθμὸς ἀπόλλυσιν ἐν αὐτῷ τὸν κύριον αὐτοῦ χαρακτῆρα.²

Ἐν Ὀλυμπίᾳ δὲ ὠκοδόμησε Φίλιππος ὁ Μακεδὼν μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην τὸ *Φιλιππειον*, περιφερῆ σηκὸν ἐκ 18 ἰωνικῶν κιόνων περιβαλλόμενον καὶ διὰ κορινθιακῶν ἡμικιόνων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κεκοσμημένον, ἐν ᾧ ἀνέκειντο χρυσελεφάντινοι ἀνδριάντες αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του, ἔργα τοῦ Λεωχάρου; (*Πανσ.* 5, 20, 40).³ Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ὁμοιάζει κατὰ τὸ σχῆμα τῇ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ Θόλῳ (σελ. 125) σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι περιεβάλλετο οὐχὶ ὑπὸ δύο, ἀλλ' ὑφ' ἐνὸς μόνον στίχου κιόνων, ὥστε εἶνε ὅλως παρεμφερὲς τῷ ἐν Τιβοῦρτοις ναῷ τῆς Ἑστίας (ἴδε εἰκ. 43 ἐν σελ. 142). Σῶζεται δὲ νῦν τὸ κρηπιδῶμα καὶ πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ αὐτοῦ μέλη.

1) Ἴδε τὴν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας Ἐκθεσιν μου περὶ τῶν ἐν ἔτει 1879 γενομένων ἀνασκαφῶν, ἥς ἀπόσπασμα ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Περνασφῷ (1879 Σελ. 796). Ἴδε καὶ *Mittelhoefer* (*Mitt. d. d. arch. Inst. in Athen* 1880 S. 52). Ὅτι δὲ ὁ ἀποκαλυφθεὶς ναὸς εἶνε ὅντως ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, βεβαιοῦται πλέον ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων *Adler* καὶ *Doerpfeld*, ἐκ τοῦ σχήματος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν ὁρμωμένων, διότι ἀμφίβολον ἦτο τὸ πρᾶγμα, ἀφ' οὗ εἶνε μικρότερος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός, ἔχοντος μῆκος 64 μέτρων, καὶ ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἦτο, κατὰ Πανσανίαν, ὁ μέγιστος τῶν ἐν Ἠελοποννήσῳ ναῶν.

2) *Expédition scient. de la Morée*, III pl. 71.

3) *Ausg. z. Olympia* B. III.

Ἄλλ' ὅχι μόνον ναοὶ ἀλλὰ καὶ ἕτερα ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα κατεσκευάζοντο ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τοὺς προκειμένου χρόνους. Πρὸς τοῦτο δ' ἔδωκεν ᾠθῆσιν ἢ κατὰ τὸ σύστημα βεβαίως τοῦ Ἰπποδάμου γενομένη κτίσις νέων πόλεων, οἷον τῆς Μεγαλοπόλεως (Ὀλ. 102,2) καὶ Μεσσήνης (Ὀλ. 103,4), ἐν αἷς μεγαλοπρεπῆ οἰκοδομήματα κατεσκευάσθησαν, ναοί, θέατρα, γυμνάσια, στάδια καὶ ἄλλα. Ἐν τούτοις διέπρεπον μάλιστα τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως, τὸ μέγιστον τῶν ἑλληνικῶν θεάτρων,¹ καὶ τὸ ὑπὸ δωρικῶν κίωνων περιβαλλόμενον στάδιον ἐν Μεσσήνῃ.²

5. Οἰκοδομήματα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Ἐν Ἰωνίᾳ δὲ ὠκοδομήθησαν ἱκανοὶ ναοὶ κατὰ τὴν Δ'. ἑκατονταετηρίδα, κυρίως κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ αὐτῆς, ἅπαντες κατὰ τὸν πάτριον ρυθμόν, ὅστις εἶνε μὲν εὐγενὴς εἰσέτι τὰς μορφάς, δὲν ἔχει ὅμως τὴν λεπτότητα ἐκείνην καὶ τὴν χάριν τῶν ἀττικῶν ἰωνικῶν μνημείων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, καὶ μάλιστα τοῦ Ἐρεχθείου.

Ὁ ἐπισημότερος τῶν ἐνταῦθα ναῶν εἶνε ὁ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Πυθίου περὶ τὰ 340 π. Χ. οἰκοδομηθεὶς ἐν *Πριήνῃ* ναὸς τῆς πολιάδος Ἀθηναῖς (μ. 116 πλ. 64 πόδ.), ὃν καθιέρωσεν ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, ἐξάστυλος περίπτερος ἔχων καὶ ἐν ὕστερωτέρα πάντως ἐποχῇ κατασκευασθὲν *Πρόπυλον*, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι παραστάδες ἀντὶ κίωνων ἔχουσαι ἐν τοῖς κιονοκράνοις ἐπειργασμένους γρύπας.³

Συγχρόνως δὲ τῇ ναῷ τούτῳ φαίνεται ὅτι ὠκοδομήθησαν ὑπὸ τοῦ καὶ μνηογραφίαν περὶ αὐτῶν γράψαντος ἀρχιτέ-

1) Expédition scient. de la Morée I pl. 39.

2) Expédition I. pl. 24.

3) Ion. Antiq. I. ch. 2. Μέρος τοῦ ναοῦ ἴδε ἐν σελ. 75 εἰκ. 21. — Rayet, Millet et le golfe Latmique, 1880.

κτονος Ἑρμογένους ὁ ἐν Τέφῳ ναὸς τοῦ Διονύσου, ψευδοδίπτερος εὐστυλος, κατὰ Βιτρούβιον, οὗτινος ἡ βάσις τῶν κιόνων εἶνε αὐτὴ ἡ ἀττικουργῆς βάσις μετὰ τοῦ ἐν τοῖς μνημείοις τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἰδακος, καὶ ὁ τῆς Ἀρτέμιδος Λευκοφρύνης ἐν Μαγνησίᾳ ἐπὶ Μαιάνδρῳ, μέγας ψευδοδίπτερος ὡσαύτως ναὸς (8: 45), διαπρέπων ἐπὶ κάλλει καὶ τεχνικῇ ἐξεργασίᾳ (Σράβ. XIV, 647) καὶ μεγάλην ἔχων ζωοφόρον εἰκονίζουσιν Ἀμαζονομαχίαν, ἥς ἱκανὰ τεμάχια εὗρεθέντα μετηνέχθησαν εἰς Παρισίους. Καὶ ἡ βάσις τῶν κιόνων τούτου ἔχει τὴν αὐτὴν μορφήν, ἣν καὶ οἱ τοῦ ἐν Τέφῳ ναοῦ τοῦ Διονύσου.

Ἡ κατὰ τὴν προκειμένην δ' ἐποχὴν τάσις τῶν πλουσίων πολιτῶν πρὸς κατασκευὴν πολυτελῶν ἰδιωτικῶν οἰκοδομημάτων, ἣν εἶδομεν ἤδη ἐν Ἀθήναις, καταφαίνεται μάλιστα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ διὰ τῆς ἀνεγέρσεως μεγαλοπρεπῶν ἐν μορφῇ ναοῦ ἐπιταφίων μνημείων, ἡρώων. Ἐν τοῦτοις διεκρίνετο τὸ ἐν Ἀλικαρνασσὶ Μουσουλῶν, ἐν τῶν ἐπτὰ θαυμάτων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅπερ, κατὰ Πλίνιον (H. N. 34, 5, 4), ἀνήγειρεν ἡ Ἀρτεμισία τῷ συζύγῳ αὐτῆς Μουσώλῳ, ἀποθανόντι ἐν Ὀλ. 407, 2 (=352 π. X.), διὰ τῶν ἀρχιτεκτόνων Σατύρου καὶ Πυθίου.

Τὸ ἐπιφανὲς τοῦτο μνημεῖον¹ συνέκειτο ἐκ κρηπιδώματος 45 περίπου μέτρων ὕψηλοῦ, ἐν ᾧ ἦτο καὶ ὁ τάφος, καὶ ἐξ ἐπικαθημένου σηκοῦ περιβαλλομένου ὑπὸ 63 ἰωνικῶν κιόνων (9: 11). Ἡ στέγη δὲ τούτου δὲν ἐσχημάτιζεν ἀέτωμα, ἀλλὰ κατ' ἀνάμνησιν τῶν παναρχαίων τύμβων κατέληγεν εἰς πυραμίδα, σχηματιζομένην δι' 24 ἐπαλλήλων σμικρυνομένων ἀναβαθμῶν, ἐφ' ἧς ἴστατο μαρμαρίνον τέθριππον, ἔργον τοῦ Πυθίου, μετὰ ἡνιοχούσης γυναικείας μορφῆς (Νίκης;) καὶ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ βασιλέως. Ἐκοσμεῖτο δὲ

1) C. T. Newton, A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae (1882) Vol. I.—J. Fergusson, The Mausoleum at Halicarnassus, 1862.—Ulrichs, Scopas' Leben und Werke (1863), S. 102.

τὸ οἰκοδόμημα καὶ δι' ἑτέρων πολλῶν ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων, ἃ ἐποίησαν οἱ Σκόπας, Λεωχάρης, Βρύαξις καὶ Τιμόθεος.¹

Ἐπιτάφιον μνημεῖον, συγγενὲς τῷ Μουσουλείῳ, ἀλλ' ἀρχαιότερον, εἶνε καὶ τὸ ἐν Ξάνθῳ τῆς Λυκίας *μνημεῖον* τῶν *Νηρηίδων*,² ὅπερ συνίστατο ἐξ ὑψηλοῦ κρηπιδώματος, ἔχοντος δύο περιθεούσας ζώνας ἀναγλύφων παραστάσεων, ἐφ' οὗ ἀνυψοῦτο ναὸς περίπτερος τετράστυλος (4: 6) ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ἔχων τὸ ἐπιστύλιον κεκοσμημένον δι' ἀναγλύφων (ὅπερ ἀντικαθιστᾷ οὕτω τὸ διάζωμα), καὶ τὰ ἀετώματα δι' ἐκτύπων ἀναγλύφων· φαίνεται δ' ὅτι εἶχε ζωοφόρον καὶ περὶ τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ. Ἐν τοῖς μεταστυλίοις δὲ ἴσταντο γυναικεῖαι μορφαί, αἱ κληθεῖσαι *Νηρηίδες*, ἐξ ὧν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μνημεῖου.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΑΖΟΥΣΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(ἀπὸ τῶν Διαδόχων μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως τῆς

Ἑλλάδος 323 — 146 π. Χ.).

Διὰ τῶν θριαμβευτικῶν ὅπλων Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐπεξετάθη εἰς βαρβάρους τέως χώρας, εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν, ἐνθα μέγала καὶ ἐπιφανῆ ἰδρύθησαν βασίλεια ἐπὶ τῶν διαδόχων, τὸ τῶν Πτολεμαίων ἐν Αἰγύπτῳ, τὸ τῶν Ἀτταλίδων ἐν Περγᾷ, καὶ τὸ τῶν Σελευκιδῶν ἐν Συρίᾳ, ἅτινα ἱκανῶς τὸν ἐν γένει πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν τέχνην ἐθεράπευσαν. Ἀλλ' οὕτως ἡ ἑλληνικὴ

1) Τὰ εὐρεθέντα πλάστικὰ τοῦ μνημεῖου ἔργα μετηνέχθησαν εἰς τὸ βρετανικὸν Μουσεῖον· ἐκ τοῦ οἰκοδομήματος δ' αὐτοῦ σώζεται μόνον τὸ κρηπίδιωμα.

2) Fellows, Account of the Ionic trophy monument excavated at Xanthus, 1848. — Falkener, Museum of classical antiquities I. p. 256.

τέχνη εξέτεινε μὲν τὸ κράτος αὐτῆς ἐφ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην, ἀπώλεσεν ὅμως τὸν ἔθνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, κοσμοπολιτικὴ τέχνη γενομένη, ὥστε μὴ ὁρῶμεν πλεόν ἐξ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους, σκοποῦσθαι δὲ μόνον τὴν ἱκανοποίησιν τῆς φιλοδοξίας καὶ ὀρέξεως τῶν κατὰ καιροῦ, ἡγεμόνων καὶ αὐλικῶν αὐτῶν, δὲν ἐνεψυχούτο ὑπὸ τοῦ κατὰ τοὺς προτέρους χρόνους ἐνθουσιασμοῦ καὶ οὕτως ἔσπευδε πρὸς τὴν παρακμὴν αὐτῆς.

Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ δέ, ἡ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον κύριον σκοπὸν ἔχουσα τὴν νεωδομίαν, ἀσχολεῖται νῦν κατ' ἐξοχὴν περὶ τὴν πολυτέλειαν τῶν βασιλέων καὶ τὴν ἰδρυσιν καὶ μεγαλοπρεπῆ διευθέτησιν νέων πόλεων, μᾶλλον τὴν πρὸς ἐπίδειξιν τάσιν τῶν πολιτῶν ἱκανοποιούσα, ὥς καὶ ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις τῆς προτέρας περιόδου κατὰ μέγα μέρος ἐγίνετο.

1. Οἰκοδομήματα ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς προηγουμένης ἐποχῆς ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τοῦ μεγαλεπιβόλου ἀρχιτέκτονος Δεινοκράτους¹ καὶ ἐν τοῖς προκειμένοις χρόνοις ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων καθωράσθη ἡ Ἀλεξάνδρεια, τὸ ἐπιφανέστατον τρόπαιον, ὅπερ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἤγειρεν ἐπὶ τοῦ μακροβίου καὶ νεναρκωμένου αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ, κολοσσισαίᾳ καὶ μεγαλοπρεπῆς πόλιν, ἥτις, διὰ τὴν συμμετρίαν καὶ τὸ κάλλος τοῦ διαγράμματος καὶ διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν πολυωρόφων θεωρῶν καὶ ὅλως ἐκ λίθου κατεσκευασμένων οἰκοδομῶν, ἐγένετο ὑπόδειγμα διὰ

1) Ὁ Δεινοκράτης οὗτος, ὁ τὸν ἐν Ἐφέσῳ ναὸν ἀναοικοδομήσας (σελ. 39), συνέλαβεν ἀντάξιόν τοῦ μεγάλου κατακτητοῦ καταπληκτικὸν σχέδιον νὰ μετασχηματίσῃ τὸν Ἄθω εἰς «ἀνδρείκειον ἄγαλμα, τῇ μὲν ἀριστερᾷ χειρὶ περιπλαμῶντον μυριάνδρον πλὴν οἰκουμένην, τῇ δὲ δεξιᾷ σπένδον παταμοῦ ρεῦμα ὡδαυλὲς εἰς τὴν θάλασσαν ἀπαρρέοντος» (Πλούτ. π. τῆς Ἀλεξ. τύχης 2, 2. Ἀλέξ. 72.)

τάς κτιζομένας νέας πόλεις. Οὐχ' ἦττον δὲ μεγαλοπρεπής καὶ ἀξιοθέατος ἦτο καὶ ἡ ὀλίγα ἔτη ὕστερον κτισθεῖσα Ἀντιόχεια, ἡ λαμπρὰ οἰκοδομήματα ἔχουσα, ὣν ἀξιοθαύμαστον τετραστάσιχος στοὰ 36 σταδίων, τρεῖς παραλλήλους δρόμους ἀποτελοῦσα, ὣν ὁ μεσαῖος ὑπαιθρος καὶ οἱ ἐκατέρωθεν ὑπόστεγοι.¹ Ὁ Ἀλέξανδρος δ' αὐτὸς ἐκτίσεν ἔτι, πλὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐτέρας ἐπτὰ πόλεις ἐν Περσίᾳ, Βαβυλωνίᾳ καὶ Ἰνδίοις, καὶ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἠκολούθησαν μετὰ ζήλου οἱ διάδοχοι.

Ἡ κτίσις δὲ τοσούτων πόλεων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν τέχνην νὰ ἀσχοληθῇ πλειότερον περὶ τὴν διάθεσιν καὶ ἐπικόσμησιν τῶν ἰδιωτικῶν οἰκιῶν. Οὕτως ἐκτοτε ἀναφέρονται αἱ κυζικηραὶ αἰθουσαι, μεγάλα δωμάτια πρὸς βορρᾶν ἐστραμμένα, εἰς κήπους ἀποβλέποντα καὶ ἔχοντα θυρίδας, αἱ κορινθιακαί, ὣν ἡ στέγη ἦτο θολωτὴ ὑπὸ κορινθιακῶν κιόνων ὑποβασταζομένη, καὶ αἱ αἰγυπτιακαί, ἐν αἷς ὑπῆρχον διπλαῖ ἐπάλληλοι σειραὶ κιόνων (Vitr. VI, 5). Τῆς κατὰ τοῦ χρόνου δὲ τούτου ἀρχιτεκτονικῆς πολυτελείας πρᾶγμα κάλλιστον παρέχουσιν ἡ διογυσιακὴ λεγομένη σκηνὴ Πτολεμαίου Β' τοῦ φιλαδέλφου, ἡ πεντηκονταπῆχαις ἔχουσα ὅλως ἐπιχρύσους κίονας ἐν μορφῇ θύρων καὶ φοινίκων, καὶ τεχνητὰ σπῆλαια, ἐν οἷς πλῆθος ἀγαλμάτων καὶ παντῶν χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη ('Αθήν. Ε', σελ. 196), καὶ ἡ θαλαμηγὸς τοῦ Πτολεμαίου Ε' τοῦ φιλοπάτορος, ἣτις εἶχε κίονας κυπρισσί- νους καὶ λιθίνους μετὰ χρυσελεφαντίνων κιανοκράνων, πολλοὺς οἴκους καὶ κοιτῶνας, θολοειδῆ ναὸν Ἀφροδίτης, βακχικὸν οἶκον τρισκαιδεκάκλινον περίπτερον, ἅπαντα περιττῶς διακεκοσμημένα ('Αθήν. Ε', σελ. 204).² Ἀλλὰ καταπληκτικὴν πρὸς ματαίαν ἐπίδειξιν καὶ πολυτέλειαν τᾶσιν ἔδειξεν ἡδη αὖ-

1) Müller, Antiq. Antiochenae commentt. II, 1839, 4.

2) Ἐνταῦθα μνημονεύει καὶ ἡ Ἱέρωνος τοῦ Συρακουσίου εἰκόσσορος, ἣτις περιεῖχε γυμνάσιον, θρόνους, κήπους, ναὸν μετ' ἀγαλμάτων, ψηφιδωτὰ ὁδοὺ καὶ ἄλλα κατασκευάσματα ('Αθήν. Ε', 206).

τὸς δ' Ἀλέξανδρος ἐν τῇ πυρᾷ, ἣν κατὰ λυδικὸν ἔθιμον ἀνήγειρεν ἐν Βαβυλῶνι τῷ φίλῳ αὐτοῦ Παρμενίωνι διὰ πολλῶν ἀρχιτεκτόνων ὑπὸ τὴν τοῦ Δεινοκράτους ἐποπτείαν, καταναλώσας ἐν αὐτῇ 12000 τάλαντα, ἦτοι ἐξαπλάσια τῶν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν Προπυλαίων. Συνέκειτο δ' αὕτη ἐκ λιθίνου τετραγωνικοῦ κρηπιδώματος, σταδίου τὸ μήκος, διηρημένου εἰς τριάκοντα δόμους, (ὧν αἱ ὀροφαὶ ἐκ στελέχεων φοινίκων), περὶ 8 ἦσαν 240 χρυσαὶ πρῶραι μετ' ἀγαλμάτων ὀπλιτῶν καὶ τοξοτῶν. Ἐπὶ τούτου ἦτο δεύτερος ὄροφος ἀποτελούμενος ἐκ δαδῶν, 22 $\frac{1}{2}$ ποδῶν τὸ ὕψος, ἔχουσῶν ἐν τῇ λαβῇ χρυσοῦς στεφάνους, ἐν τῷ ἄνω μέρει ἀετοῦς καὶ ἐν τῇ βάσει ὄφεις. Ἐπὶ τούτου τρίτος ὄροφος, ἐν ᾧ εἰκονίζοντο παντοῖαι ἀγρευτικαὶ παραστάσεις, καὶ ἐπ' αὐτοῦ τέταρτος μετὰ χρυσῆς Κενταυρομαχίας καὶ πέμπτος μετὰ χρυσῶν ἀγαλμάτων λεόντων καὶ ταύρων. Τὸ ὅλον δὲ κατασκευάσμα ἐπέστεφον μακεδονικὰ καὶ βαρβαρικά ὅπλα, ἐφ' ὧν ἴσταντο κοῖλαι σειρήνες, ἐν αἷς ἦσαν κεκρυμμένοι οἱ τὰ πενθικὰ ἄσματα ἄδοντες ἄοιδοί.¹ Τοιοῦτον πρόσκαιρον καὶ πολυδάπανον κατασκευάσμα ἦτο καὶ τὸ ἄρμα, δι' οὗ μετεκομίσθη τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου πτώμα ἐκ Βαβυλῶνος εἰς Αἴγυπτον, ἔργον Ἰερωνύμου, ὁκτάπηγες μὲν τὸ πλάτος, ὠδεκάπηγες δὲ τὸ μήκος, λιθοκόλλητον καὶ καμαρωτόν, ἔχον χρυσοῦν ὑπὸ τὴν καμάρην θρόνον καὶ περὶ αὐτὸν χρυσοῦν ἰωνικὸν περίστυλον μετὰ ζωοφόρου γραπτῆς, τὰς νίκας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰκονιζούσης· ἐπὶ τῆς κορυφῆς δ' ἦσαν χρυσαὶ Νίκαι καὶ χρυσοῦς στέφανος.²

Ἀλλὰ καὶ ναοὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἰκότως ᾠκοδομοῦντο, ἐν οἷς ἐπεκράτει ὁ ποικίλου καὶ πολυτελοῦς καλλιωπισμοῦ ἐπιδεκτικὸς κορινθιακὸς ρυθμὸς. Τούτων ἐπιστημό-

1) Διοδ. 17, 115. — Πλούτ. Ἀλεξ. 72. — Stark, archæol. Studien, S. 29. — Quatr. d. Quincy, Mon. restitués II p. 105.

2) Διοδ. 18, 26. — Ἀθήν. Ἱερων. κατασκευάσμα, 5 σ. 206. — Qu. de Quincy, Mon. restitués II p. 1.

τεροι ἦσαν ὁ τῆς Ἑκάτης ἐν *Στρατοικεῖα*, κορινθιακός περίπτερος ὀκτάστυλος, ἐξ οὗ ἱκανὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ ἀνάγλυφα ἐκ τῆς ζωοφόρου σώζονται,¹ ἡ μέγας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ναὸς ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς *Περγάμου*, κορινθιακοῦ καὶ οὗτος ρυθμοῦ, οὗτινος σώζεται νῦν τὸ κρηπίδωμα,² ὁ ὑπὸ τῆς Στρατονίκης, συζύγου Ἀντιόχου τοῦ Σωτῆρος ἰδρυθεὶς ἐν Ἱεραπόλει ναὸς τῆς *Συρίας Ἥρας*, διπτερος, πιθανῶς ναὸς, ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, πολυτελέστατος τὴν κατασκευὴν (Λουκιανός, π. Συρίας θεᾶς 31), καὶ τέλος μέγιστος καὶ μεγαλοπρεπὴς ναὸς ἐν *Κυζίκῳ* (*Δίωρ Κάσσιος* 70,4), αὐτὸς ἐκεῖνος πιθανῶς περὶ οὗ ὁ Πλίνιος λέγει, ὅτι ἔμελλε ν' ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ἑλεφάντινος Ζεὺς καὶ ὅτι εἶχεν εἰς τοὺς ἄρμους τῶν λίθων ἐνηρμοσμένον μίτον χρυσοῦν. Ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ὠκοδόμησε καὶ Ἀτταλὸς ὁ Β'. (Ὀλ. 155,3) ναὸν εἰς τιμὴν Ἀπολλωνιάδος τῆς μητρὸς του, οὗτινος οἱ κίονες εἶχον «στυλοπινάκια περιέχοντα ἀναγλύφους ἱστορίας» (*Πολύβ.* 23, 18), ἥτοι ἦσαν *columnae caelatae*, ὡς οἱ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμισίου (ἴδ. σ. 99.).

2. Οἰκοδομήματα ἐν τῇ κυρίῳς Ἑλλάδι.

Ἐν ᾧ δ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα πολυτελῆ οἰκοδομήματα ἀνηγείροντο, ἐν τῇ Δύσει, ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ ἑλληνισμοῦ τούτου, ἐκλιπούσης πλέον τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν διαφόρων πόλεων, ἐξέλιπεν ὁ ἐνθουσιασμός, ὁ τὰς καλὰς τέχνας ἀναζωογονῶν, καὶ δὴ καὶ οἱ πρὸς ἀνέγερσιν οἰωνδῆποτε οἰκοδομημάτων πόροι. Ἐκ τούτου δέ, ὅ,τι ἐνταῦθα νέον οἰκοδομεῖται, ἀνεγείρεται δαπάναις τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ βασιλέων, οἵτινες, φιλόδοξοι ὄντες, ἔρριπτον τὰ ἐκ τῆς πλου-

1) Newton, A history of Discoveries at Halicarnassus pl. 77—80 καὶ Vol. II p. 554.

2) Baumeister, im arch. Anz. 1854, Nr. 70—72 S. 507.

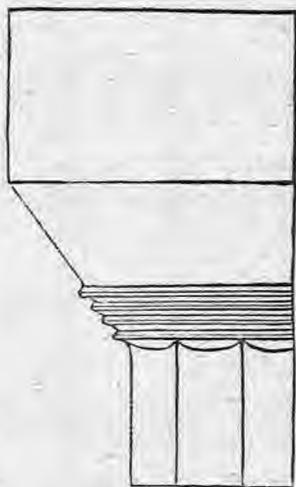
σίας αὐτῶν τραπέζης ψυχία ταῖς πενομέναις ἑλληνικαῖς πόλεσι καὶ μάλιστα τῇ τῶν Ἀθηναίων, ἥτις διατελοῦσα νῦν ἔδρα φιλοσοφικῶν καὶ ρητορικῶν σπουδῶν παρῆχε κατάληλον εὐκαιρίαν πρὸς τὴν δι' ἀνεγέρσεως μνημείων ἀποθάνουσιν τῶν μεγιστάνων τούτων. Οὕτως ὠκοδόμησαν ἐν ταῦθα Πτολεμαῖος ὁ φιλάδελφος μέγα παρὰ τὴν ἀγορὰν *Γυμνάσιον*, ἐν ᾧ ὑπῆρχον καὶ αἰθουσαι πρὸς διδασκαλίαν καὶ ἐπιστημονικὰς διαλέξεις καὶ βιβλιοθήκη (*Πανσ.* I, 17, 2), Εὐμένης, ὁ τῆς Περγᾶμου βασιλεὺς, *στοὰν* ὅπισθεν τῆς σκηνῆς τοῦ διονυσιακοῦ θεάτρου, χρησιμεύουσιν πρὸς ἀσκήσεις τῶν δραματικῶν χορῶν καὶ ὡς καταφύγιον τῶν θεατῶν ἐν κακῷ καιρῷ (*Vitr.* V, 9), καὶ Ἀτταλὸς ὁ βασιλεὺς ἑτέραν *στοὰν* ἐν Κεραμεικῷ χρησιμεύουσιν, ὡς φαίνεται, πρὸς περιπάτον καὶ ὡς τόπος παντοίων συνελεύσεων.¹ Ἀντίοχος δ' ὁ Ἐπιφανῆς (175 π. Χ.) ἐπεχείρησε τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἀπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀτελοῦς μείναντος Ὀλυμπίου διὰ τοῦ ρωμαίου ἀρχιτέκτονος *Δεκίμου Κοσσουτίου* (*Vitr.* VII praef.), ὅστις κατὰ τὰς τῆς ἐποχῆς ἀπαιτήσεις συνέχισε τὴν οἰκοδομὴν ἐν κορινθιακῷ ρυθμῷ· προέβη δ' αὕτη μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ σηκοῦ καὶ τῶν ἐπαλλήλων ἐσωτερικῶν στοῶν, ὅτε καὶ τὴν φορὰν ταύτην διεκόπη ἔνεκα πιθανῶς τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως (164 π. Χ.). Ἀλλὰ καὶ ἐγγώριοι ἄνδρες ἀνήγειραν μνημεῖά τινα, οἷον ὁ ἐκ τοῦ δήμου *Δεκελείας Θράσυλλος* τὸ ὑπὲρ τὸ διονυσιακὸν θέατρον νῦν κατεστραμμένον² *χορηγικὸν μνημεῖον* (Ὀλυμ. 115, 1), ὅπερ πρὸς τὸν αὐτὸν ἐχρησίμευε σκοπόν, πρὸς τὴν καὶ τὸ τοῦ Λυσικράτους. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς δὲ Δημητρίου τοῦ Φιληρέως προσετέθη, διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος *Φιλώρος*, ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ τοῦ ἐν Ἐλευσίνι ναοῦ τῆς Δήμητρος στοὰ ἐκ δώδεκα δωρικῶν κιόνων (ιδ. σελ. 118). Ἐν τῇ αὐτῇ ἐποχῇ κατεσκευάσθησαν ἴσως καὶ

1) Adler, Die Stoa d. Königs Attalos z. Athen. 1872.

2) Stuart Antiq. of Athen II.

τά ἐν τῷ ἐξωτερικῷ περιβόλῳ *Προπύλαια*, ἅτινα εἶνε ἀντί-
τυπον τῶν τῆς Ἀκροπόλεως.¹

Μετὰ τὰς Ἀθήνας δὲ προσεῖλκυσε τὴν τῶν βασιλέων προσο-
χὴν ἡ ἐπιφανὴς νῆσος τοῦ Ἀπόλλωνος *Δῆλος*. Ἐνταῦθα ἀνή-
γειρε (220—197) Φίλιππος ὁ Μακεδὼν, υἱὸς τοῦ Δημητρίου,
μαρμαρίνην *δωρικὴν στοὰν*² παρὰ τὸν λιμένα, ἐν ᾗ ὁ δωρικὸς
ρυθμὸς ἀπόλλυσι τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ καὶ ἐν ἐσχάτῃ παρακμῇ
τῶν μορφῶν αὐτοῦ καταφαίνεται
(εἰκ. 40). Εἰς τοὺς αὐτοὺς περί-
που χρόνους θὰ ἀνήκει καὶ ἑτέρα
ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος
στοά, ἐν ᾗ ὁ ρυθμὸς οὗτος εἶνε
ἀναμειγμένος μετὰ βαρβάρων
Ἀσιατικῶν μορφῶν. Οἱ κίονες δηλ.
εἶνε κατὰ μὲν τὸ ἥμισυ κίονες
κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἥμισυ τετρα-
γωνικοὶ παραστάται, αἵτινες ἔ-
χουσιν ὥς κιονόκρανον τὸ ἐμπρό-
σθιον μέρος ζεύγους καθημένων
ταύρων. Τούτοις δ' ἀναλόγως καὶ
αἱ μετόπαι φέρουσι βούκρανον.³

Εἰκ. 40. Ἐκ τῆς ἐν Δῇλῳ
στοᾶς τοῦ Φιλίππου.

Ἐκ τῆς βαρβαρίου δὲ ταύτης παρα-
μορφώσεως τῆς ἑλληνικῆς ἀρχι-
τεκτονικῆς φαίνεται, ὅτι Ἀσιανὸς τις ἡγεμὼν θὰ ᾔτο ὁ τοῦ
μνημείου ἱδρυτής, ἥτοι Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανής, ὅστις κατὰ
Πολύβιον εἶχεν ἀφιερῶσαι καὶ ἀγάλματα ἐν Δῇλῳ, περὶ
τὸν βωμόν.

Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς παρακμῆς καὶ τῆς μετὰ
ζένων μορφῶν ἀναμίξεως τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς,
δυνάμεθα νὰ θέσωμεν καὶ τὸν ἐν Ποσειδωνίᾳ δωρικὸν ναὸν

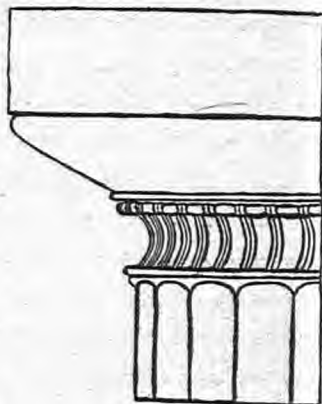
1) *Antiq. of Attica* ch. 2.

2) *Expéd. d. Morée* III, pl. 5.

3) *Expédition d. Morée* III, pl. 7.

τῆς Δήμητρος,¹ ὅστις ἔχει μὲν ἀρχαϊκόν τι καὶ βαρὺ ἐν ταῖς ἀναλογίαις τῶν μελῶν αὐτοῦ, ἐκ τῆς ἀναμίξεως ὁμῶς ἰωνικῶν μορφῶν καὶ τῆς παραμορφώσεως ἀρχιτεκτονικῶν τινῶν μελῶν δεικνύται ἔργον μεταγενεστέρων χρόνων. Εἶνε δίπτερος, ἐξάστυλος, καὶ ἔχει ὡς πρόναον, κατ' ἰταλικὸν ἐτρουσκικὸν τρόπον (ἰδ.

σ. 142), μεγάλην πρόστασιν τέσσαρας ἔχουσαν ἐν ἑκτέρᾳ τῶν τριῶν πλευρῶν κίονας. Τὴν ἐγχωρίᾳ ὁμῶς τέχνη ἀνάμιξιν τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ δεικνύουσι μάλιστα αἱ τῶν μελῶν μορφαί. Οὕτως ἐν ταῖς γωνίαις ὑπάρχει μόνον ἡμίσεια μετόπη, ὃ ἐχῖνος ἀποχωρίζεται τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος δι' εὐρείας ἐγκοπῆς διὰ φύλλων κεκοσμημένης (εἰκ. 41), οἱ ἐν τῇ προστάσει κίονες ἔχουσι βάσιν κ. ἑ.

Εἰκ. 41. Ἐκ τοῦ ἐν Ποσειδωνιά-
ναοῦ τῆς Δήμητρος.

Ἐν τοιαύτῃ παρακμῇ διετέλει ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχιτεκτονική,

ὅτε, κατακτηθείσης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, μετηνέχθη εἰς Ῥώμην, ἔνθα ἐν ὅλῳς διαφοροῖς περιστάσεσι διατελοῦσα ὑπὸ νέαν φάσιν ἐμφανίζεται.

1) Mauch, Neue Systematische Darstellung der archit. Ordnungen.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ Γ'.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΝ ΡΩΜΗ,
ΚΑΙ ΤΑΙΣ ΡΩΜΑΙΚΑΙΣ ΕΠΑΡΧΙΑΙΣ

(ἀπὸ τῆς κατακτίσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, 146 π. Χ.,
μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ).

Ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ ἐγένετο γνωστὴ τοῖς Ρωμαίοις τὸ πρῶτον ἐν ταῖς ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἑλληνικαῖς πόλεσιν, ἐν αἷς αὕτη ἰκανὴν εἶχε ὑποστῆ μεταβολὴν ἐγγχωρίᾳ τέχνῃ ἀναμιγεῖσα· εἰς Ρώμην ὁμῶς εἰσήχθη κυρίως μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῆς ἐκεῖσε μεταβάσεως ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων. Παραγκωνίσασα δὲ βαθμηδὸν τὴν πρότερον ἐν χρήσει οὖσαν ἐτρουσκικὴν τέχνην ἐγένετο ἐγγχωρίᾳ τέχνη, ἀλλ' ἀπολέσασα πρὸ πολλοῦ χρόνου τὴν σημασίαν τῶν μορφῶν αὐτῆς καὶ πληροῦσα νῦν τὰς ἀνάγκας ξένου καὶ διαφοροῦ τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα λαοῦ, ὑπέστη εἰκότως μεταβολὰς τινὰς καὶ οὕτω παρήχθη ἀρχιτεκτονικὸν σύστημα, ὅπερ διακρίσεως ἕνεκα καλοῦμεν ἐλληνορρωμαϊκόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

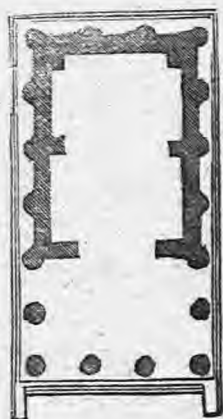
ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΙΚΟΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Τὴν βάσιν τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἀποτελεῖ ἡ σύνδεσις τῆς κιονοδομίας μετὰ τῆς τοξοδομίας. Καὶ τὴν μὲν κιονοδομίαν παρέλαβον οἱ Ρωμαῖοι παρὰ τῶν Ἑλλήνων,

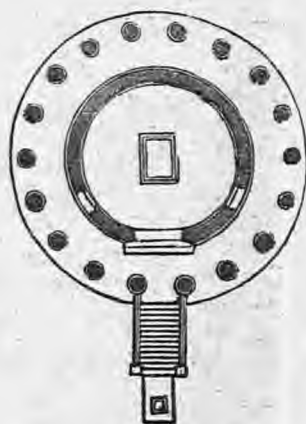
τὴν δὲ τοξοδομίαν ἐγνώριζον πολὺ πρότερον, παρὰ τῶν Ἑτρούσκων, τὴν σύνδεσιν δ' αὐτῶν παρέλαβον πιθανῶς παρὰ τῶν Ἑλλήνων, γενομένην ἐν τοῖς τῶν διαδόχων χρόνοις, ὥστε ἡ ἑλληνορρωμαϊκὴ Ἀρχιτεκτονικὴ εἶνε ὑπὸ γενικὴν ἔποψιν ἐκλεκτικὴ καὶ οὐδόλως δημιουργικὴ.

1. Κιονοδομία.

Ἡ κιονοδομία εἶνε συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς κιονοδομίας τοιαύτης, οἷα ἦτο ἐν τοῖς τῶν διαδόχων χρόνοις. Καὶ νῦν ὑπάρχει ἡ πρὸς κολοσσιαίας διαστάσεις καὶ πολυτέλειαν

Εἰκ. 42. Ναὸς τῆς Fortuna virilis
(ψευδοπερίπτερος).

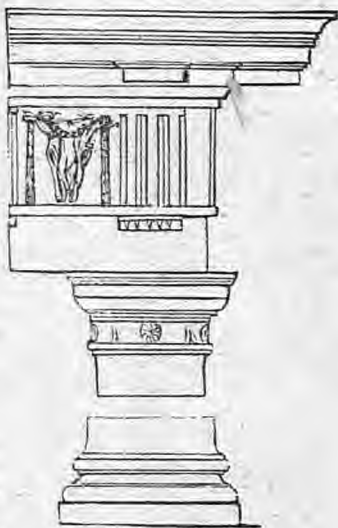
Εἰκ. 43. Ναὸς τῆς Ἑστίας ἐν
Τιβούρτι.

τάσις, πολὺ μάλιστα μείζων ἢ ἐν τοῖς ἑλληνιστικοῖς χρόνοις· ὁ ναὸς ὁμοῦ, ἐν ᾧ ἔχει ἐν γένει τὸ ἑλληνικὸν σχῆμα,

1) Ὁ ἑτρούσκικὸς ναὸς, ἐν μέρει ἀπομίμησις τοῦ ἑλληνικοῦ, συνίσταται ἐκ τετραγωνικοῦ σχεδὸν σφηκοῦ καὶ τετραστύλου πρὸ τῆς εἰσόδου προστάσεως· ἥτοι εἶχε σχῆμα προστύλου, οὕτως εἰπεῖν, ἑλληνικοῦ ναοῦ· ὁ σφηκὸς ὁμοῦ διηρεῖτο συνήθως εἰς τρία κατὰ μῆκος κεχωρισμένα καὶ ἰδίαν εἰσόδον ἔχοντα ἱερὰ καὶ ἡ τετράστυλος πρόστασις ἦτο λίαν εὐρεία, ὥστε ἐνθεν καὶ ἐνθεν, μετὰ τῶν ἄκρων κιόνων αὐτῆς καὶ τῶν ἄκρων τῶν τοίχων τοῦ σφηκοῦ, ἐτίθετο ἀνὰ εἰς κίων πρὸς ὑποβάστασιν τῆς εὐρείας ἐυλήνης στέγης.

υφίσταται μεταβολάς τινας ἐκ τοῦ πρότερον ἐν Ρώμῃ ἐπικρατοῦντος ἐτρουσκικοῦ.¹ Οὕτως ὁ πρόναος ἔχει πολλάκις τοσοῦτον πλάτος, ὥστε τίθενται καὶ παραπλεύρως κίονες, ἐν ᾧ ἐν ταῖς λοιπαῖς τρισὶ πλευραῖς τοῦ σηκοῦ τίθενται ἐνίοτε ἡμικίονες πρὸς κόσμον καὶ οὕτω παράγεται ναὸς καλούμενος *ψευδοπερίπτερος*, σύνδεσις ἐτρουσκικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ ναοῦ (εἰκ. 42).¹ Πολλάκις δ' οἱ Ρωμαῖοι οἰκοδομοῦσιν ἔτι περιφερεῖς ναοὺς, ὧν κάλλιστον ὑπόδειγμα εἶνε ὁ ἐκ τῶν χρόνων τῆς δημοκρατίας προσερχόμενος ναὸς τῆς Ἑστίας ἐν Τιβούρτοις (εἰκ. 43).²

Ὁ ρυθμὸς δὲ τῆς κιονοδομίας ταύτης εἶνε συμφῶως πρὸς τὸν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς σπινθίως δωρικός (εἰκ. 44) καὶ ἰωνικός (εἰκ. 45),³ καὶ συνήθως κορινθιακός. Ὁ δωρικός κίων δὲν εἶνε ἄνευ ἰδικοιτέρας βάσεως, ἀλλὰ διατηρεῖ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὴν ἐν τοῖς ἐτρουσκικοῖς μνημείοις βάσιν, τὸ ἰωνικὸν δὲ κιονόκρανον ἀπόλλυσι τὴν χάριν καὶ εὐρυθμίαν τῶν γραμμῶν αὐτοῦ καὶ ἐν τισι μνημείοις, ὡς λ. χ. ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σα-

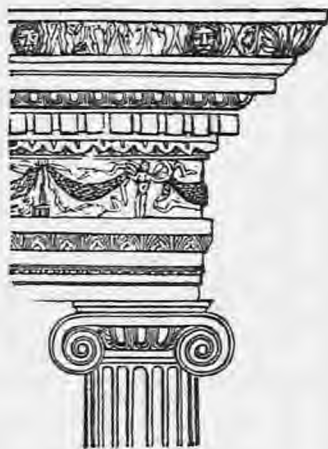
Εἰκ. 44. Δωρικός ρυθμὸς παρὰ Ρωμαίους.

1) Τοιοῦτός τις ναὸς εἶνε καὶ ὁ ἐν Ἀκράγαντι ναὸς τοῦ Διὸς (σελ. 122), ὥστε ὁ *ψευδοπερίπτερος* ναὸς εἶνε ἰταλικὸς τὴν καταγωγὴν, ὡς φαίνεται.

2) Περιφερῆ οἰκοδομήματα κατασκεύαζον καὶ οἱ Ἕλληνες οὕχῃ ἄλλως ναοὺς (πρ. σελ. 101, 125 καὶ 130).

3) Δωρικοῦ ρυθμοῦ ἦσαν ὁ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ἐν τῷ Κυρινάλῳ οἰκοδομηθεὶς ναὸς τοῦ Κυρίνου καὶ ὁ ἐν Καίρῃ τοῦ Λατίου ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, οἰκοδομηθεὶς ὑπὸ τοῦ Τιβερίου· ἰωνικοῦ δὲ ρυθμοῦ ὁ τοῦ Σατούρνου καὶ ὁ τῆς *Fortuna virilis*. Ἰδὲ εἰκ. 42 καὶ 45.

τούρνου, ἔχει ἑλικας οὐχὶ κατὰ τὰς δύο ἄλλα καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας ἐπιφανείας, ἅτε τῶν Ρωμαίων θελόντων νὰ ἀποφεύγωσι τὴν ἀνάγκην, ἐν ᾗ διετέλουν οἱ Ἕλληνες, τοῦ νὰ σχηματίζωσιν ἰδιαίτερον γωνιαῖον κιονόκρανον (ἰδ. σελ. 77). Ο ἐν καθολικῇ δὲ χρήσει ρυθμός, ὁ κορινθιακός, ἐλευθέραν τὴν τοῦ τεχνίτου φαντασίαν καταλείπων ἦτο ὑπὲρ πάντα ἕτερον κατάλληλος πρὸς πολυτέλειαν καὶ κόσμον καὶ οὕτω τὸ κιονόκρανον αὐτοῦ ἀνεπτύχθη ἐπὶ τὸ κομψότερον μέχρι φορτικότητος. Ἐκ τῆς τάσεως δὲ πρὸς καραγωγὴν πλουσίου καὶ ὡς οἶόν τε ποικίλου κιονοκράνου προσετέθη ἐπ' αὐτοῦ ἐν ὕστε-

Εἰκ. 45. Ἴωνικὸς ρυθμὸς παρὰ Ρωμαίους.

Εἰκ. 46. Σύνθετον κιονόκρανον.

ρωτέροις χρόνοις Ἴωνικὸν κιονόκρανον καὶ οὕτω παρήχθη τὸ καλούμενον σύνθετον ἢ ρωμαϊκὸν κιονόκρανον (εἰκ. 46). Ὁ θριγκὸς δὲ εἶνε πλουσιώτατα κεκοσμημένος δι' ἐπισωρεύσεως καὶ πολλαπλασιάσεως πολλῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν, κοσμητικώτατον ἔχουσῶν τὸ σχῆμα καὶ τὴν διάταξιν. Τοιαύτην δὲ πλουσίαν καὶ κοσμητικὴν μορφήν λαμβάνουσι καὶ οἱ ἐν τοῖς πολυώροφους συνήθως οἰκοδομήμασιν ἐν χρήσει δωρικὸς καὶ Ἴωνικὸς θριγκός. Ἐν τοιοῦτοις οἰκοδομήμασι ὁ

μὲν πρῶτος ὄροφος ἦτο δωρικοῦ ρυθμοῦ, ὁ δὲ δεύτερος ἰωνικοῦ καὶ ὁ τρίτος, ὁ ἀνώτατος, κορινθιακοῦ.

2. Τοξοδομία καὶ σύνδεσις αὐτῆς μετὰ τῆς κιονοδομίας.

Τὸ τόξον, κατασκευαζόμενον ἐκ σφηνοειδῶν ἐπικειμένων λίθων, εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἐν παλαιτάτοις χρόνοις ἐν Ἀσσυρίᾳ, φαίνεται δ' ὅτι ἦτο ἐνίοτε ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν, ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις (σελ. 126), ἐν ᾧ ἐπὶ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων καθολικῇ θὰ ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ἐνωρίτατα ὅμως ἦτο ἐν χρήσει μάλιστα παρὰ τοῖς Ἑτρούσκοις, καὶ ἐκ τούτων παρέλαβον αὐτὸ οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες διὰ καταλλήλου αὐτοῦ ἐφαρμογῆς κολοσσιαῖα ἐδυνήθησαν νὰ παραγάγωσιν οἰκοδομήματα, καθότι ἰσχυρότατα ἀντέχον αὐτὸ κατὰ τοῦ ἐπικειμένου βάρους καθίστα δυνατόν τὴν τὴν κατασκευὴν μεγάλων πολυωρόφων οἰκοδομημάτων καὶ τὴν ἐπιστέγασιν αὐτῶν ἄνευ τῶν πολλῶν ἐκεῖνων στηριγμάτων, ὧν εἶχεν ἀνάγκην ἡ ἐπίπεδος στέγη. Δύο ἀντικείμενοι τοῖχοι ἐστεγάζοντο δι' ἡμικυκλικῶν τοξοειδοῦς τοῖχου συνδέοντος αὐτούς, ἥτοι διὰ τῆς καλουμένης *καμάρας* (εἰκ. 47)· τετραγωνικὸς ὅμως χώρος ἐστεγάζετο διὰ συμπλε-

Εἰκ. 47. Καμάρα.

Εἰκ. 48. Σταυρωτὴ καμάρα.

κομένων καὶ ἐγκαρσίως τεμνομένων καμαρῶν, ἥτοι διὰ τῆς καλουμένης σταυρωτῆς καμάρας (εἰκ. 48), ἥτις μεγάλας εὐχερείας παρεῖχε τῇ Οἰκοδομητικῇ, διότι οἱ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς στέγης χρησιμεύοντες τοῖχοι ἐδύναντο πλέον νὰ ἐκλί-

πωσιν ἀντικαθιστάμενοι διὰ παραστατῶν καὶ οὕτως ἐστεγάζετο ἀσφαλῶς ὅσονδῆποτε μέγας χώρος. Περιφερὲς δ' οἰκοδόμημα ἐστεγάζετο διὰ τῆς θόλου, ἥτοι κοίλου ἡμισφαιρίου· ὡσαύτως δὲ ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψίς, εἰς ἣν κατέληγον ὀρθογώνια οἰκοδομήματα, ἐστεγάζετο συνήθως δι' ἡμισείας θόλου.

Ἡ σύνδεσις δὲ τῆς τοξοδομίας ταύτης μετὰ τῆς κιονοδομίας, ἄγνωστος ὅλως οὖσα τοῖς Ἑτρούσκοις, ἀποτελεῖ, ὡς ἐλέχθη, τὴν βάσιν τῆς ἐλληνορρωμαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς· δὲν εἶνε ὅμως προῖόν τῶν Ρωμαίων, ἀλλ' ἐγένετο, ὡς φαίνεται, τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἐν ταῖς μεγαλοπρεπῇ καὶ κολοσσιαῖα θολωτὰ οἰκοδομήματα περιέχουσιν ἐλληνικαῖς ἐν τῇ Ἀνατολῇ πόλεσιν.¹ Ἐπειδὴ ὅμως αὕτη ἀντίκειται εἰς τὸν χαρακτῆρα ἑκατέρας τῶν οἰκοδομῶν τούτων, δὲν εἶνε, οὕτως εἰπεῖν, ὀργανικὴ, ἀλλὰ τυπικὴ καὶ ἐξωτερικὴ σύνδεσις. Ἐν ᾧ δηλ. ἐκ τῶν τοίχων αὐτῶν τοῦ οἰκοδομήματος ἀμέσως ἀνέρχεται ἡ θολωτὴ στέγη, οἱ κίονες προστίθενται εἰς τὸν τοῖχον πρὸς ἐπικόσμησιν αὐτοῦ, ἥτοι ὡς ἐπουσιῶδες καὶ ξένον σῶμα· δὲν προστίθενται δὲ μόνοι, ἀλλὰ σὺν τῷ ὅλῳ θριγκῷ καὶ πολλάκις σὺν τῷ ἀετώματι. Οὕτως ἡ ἐλληνικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ μόνον κοσμητικὴ ἐνταῦθα οὖσα ἀπόλλυσιν ἐλοσχερῶς τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς, καὶ ἐκ τούτου ἱκανὰς μεταβολὰς καὶ ποικιλίας ὑφίστανται αἱ μορφαὶ αὐτῆς² καὶ τὸ οἰκοδόμημα λαμβάνει πλέον οὐχὶ πλαστικὴν, ἀλλὰ γραφικὴν ὄψιν. Μόνον δ' ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις, ἐν τοῖς χρόνοις τῆς παρακμῆς καὶ πτώσεως, οἱ κίονες συνδέονται ἀμέσως μετὰ τοῦ τόξου, μετὰ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀνερχομένης σταυρωτῆς καμάρας, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα δείκνυται ἡ ἀντιθέσις τῶν δύο τούτων διαφόρων στοιχείων, διότι οἱ κίονες διατηροῦσι τὸ νῦν κημπυλούμενον ἐπιστύλιον καὶ οὕτω ἐν τῇ τελευταίᾳ

1) Semper, Der Styl. — Adler, Das Pantheon zu Rom. 1871.

2) Ἐνταῦθα προστίθεται καὶ ἡ καλουμένη ἄττικη (Attica), ἥτοι σιρὰ ταπεινῶν παραστάδων προστιθεμένων ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς κοσμητικῆς ταύτης κιονοδομίας πρὸς ἐπικόσμησιν ὑπολειπομένου μέρους τοῦ τοίχου.

αὐτῶν πνοῇ ὑποδηλοῦσι τὴν δι' ὀριζοντίων δοκῶν στέγασιν, δι' ἣν ἀνεπτύχθησαν καὶ ἦσαν προσωρισμένοι, οἷον εἰ διαμαρτυρόμενοι κατὰ τῆς παρὰ φύσιν ταύτης συνδέσεως.

3. Εἶδη οἰκοδομημάτων.

Ἐκ τῶν ρηθέντων κατὰ δῆλον γίνεται, ὅτι ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ Ἀρχιτεκτονικὴ προῦν οὔσα ἐκλογῆς καὶ συνθέσεως, στερεῖται δημιουργικῆς δυνάμεως ἐν τῇ διαμορφώσει μελῶν καὶ μορφῶν· θεραπεύουσα ὅμως τὰς ἀνάγκας πρακτικοῦ καὶ πλουσίῳ λαοῦ ἐπεξέτεινε τὸν κύκλον τῶν δημιουργημάτων αὐτῆς εἰς ἀπάσας τὰς τοῦ βίου ἐμφανίσεις καὶ δὲν ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος, εἰς τὴν μορφήν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τὸ ἐσωτερικόν, εἰς τὴν διάταξιν αὐτοῦ, τὴν ὕσον ἔνεστι κάλλιον πληροῦσαν τὰς βιωτικὰς ἀνάγκας, ὥστε, ἐν ᾧ ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ παρῆγε μᾶλλον *μνημεῖα*, αὕτη παρῆγε κυρίως *χωριτικότηας*. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην τὰ ἔργα αὐτῆς εἶνε ὁμολογουμένως γενναῖα καὶ ἀξιοθαύμαστα. Ἐκ τούτων δ' ἔπεται ὅτι ὁ ναὸς δὲν εἶνε τὸ κατ' ἐξοχὴν οἰκοδόμημα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλ' ἐξ ἴσου σπουδαῖα εἶνε οὐ μόνον τὰ λοιπὰ δημόσια, ἀλλὰ καὶ τὰ ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα.

Τούτων δὲ ἐπιστημότατα ἐν πρώτοις εἶνε τὰ θεατρικὰ οἰκοδομήματα, ὧν τὸ πρὸς δραματικὰς παραστάσεις χρησιμεῖον *Θέατρον* ἦτο αὐτὸ τὸ ἑλληνικὸν μετὰ μεταβολῶν τινῶν συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς. Καὶ ἡ μὲν ὀρχήστρα, μὴ ἐκτελουμένων πλέον χορῶν ἐν αὐτῇ, ἐσμικρύνθη γενομένη ἀκριβῶς ἡμικυκλική, καὶ ἐχρησίμευεν ὡς τόπος, ἐν ᾧ ἐκάθηντο οἱ ἐπίσημοι θεαταί, τὸ λογεῖον ἐπλησίασε μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρχήστραν καὶ ἔγινε ταπεινότερον, (ὕψ. 4—5 πόδ.), καὶ αἱ ἐκατέρωθεν εἰς τὴν ὀρχήστραν εἰσοδοὶ ἐστεγάζοντο διὰ καμάρων, ἐφ' ἧς ἐπετίθεντο ἐδῶλια, καὶ οὕτω τὸ κοῖλον συνείχετο καθ' ὅλοκληρίαν μετὰ τῆς σκηνῆς· ὅπισθεν

δὲ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς καὶ ὑπὲρ τὸ κεῖλον προσετίθεντο στοαί. Ἔτι δὲ τὸ ρωμαϊκὸν θέατρον διέφερε τοῦ ἐλληνικοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐκτίζετο ἐπὶ χαράδρας λόφου, ἀλλ' ἐν πεδιάδι, ἐν ᾗ ὠκοδομεῖτο μέγα ἐκ λίθων κρηπιδώμα ἐφ' οὗ ἐτίθεντο τὰ ἐδώλια.¹ Πρὸς ἀγῶνας δὲ μονομάχων καὶ θηριομάχων, ἐφ' οἷς οἱ ρωμαῖοι περιπαθῶς εἶχον, ἐχρησίμευε τὸ ἐκ τοῦ θεάτρου ἀναπτυχθὲν Ἀμφιθέατρον, ὅπερ συνίστατο ἐξ ἐπικειμένων, ὥσπερ καὶ τὸ θέατρον, ἐδωλίων ἀποτελούντων ὅμως οὐχὶ πλέον ἡμικύκλιον, ἀλλ' ὀλόκληρον περὶ τὴν βαθέως κειμένην κονίστραν (arena) ἔλλειψιν. Περὶ μέρους τῷ Ἀμφιθέατρῳ, μείζον ὅμως ἔχων μῆκος καὶ ἔλασσον πλάτος, ἦτο ὁ πρὸς ἀρματοδρομίας καὶ ἵπποδρομίας χρησιμεύων Ἰππόδρομος (Circus), ὧν ὁ ἐν Ρώμῃ Circus Maximus εἶχε κατὰ Πλίνιον 260,000 ἐδρῶν!

Ἐπίσης κολοσσιαῖα καὶ μεγαλοπρεπῆ οἰκοδομήματα ἦσαν αἱ πρὸς ψυχρὰ καὶ θερμὰ λουτρά καὶ παντοίας σωματικὰς καὶ ψυχικὰς ἀνέσεις καὶ διασκέδασεις χρησιμεύουσαι. Θέρμαι, ὧν ὑπῆρχον ἐν Ρώμῃ, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου, δεκαπέντε τὸν ἀριθμόν.²

Ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς δ' οἰκοδομήμασι τάσσεται καὶ ἡ ἐξ ἐλληνικῶν μὲν οἰκοδομημάτων ὀρμηθεῖσα ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν ὅμως χρόνων κυρίως ἀναπτυχθεῖσα καὶ εἰς καθολικὴν περιελθοῦσα χρῆσιν Βασιλική (Basilica), ἥτις ἐχρησίμευσεν ὡς δικαστήριον καὶ τόπος ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Συνίστατο δ' αὕτη³ ἐν γένει ἐξ ἐπιμήκους χώρου διὰ στίχων κινῶν εἰς τρία, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς πέντε, τμήματα διηρημένου, ὧν τὸ μέσον πάντοτε μεῖζον, περιβαλλομένου ὑπὸ τοίχων καὶ καταλήγοντος κατὰ τὴν μίαν τῶν μικρῶν πλευρῶν εἰς ἀψίδα. Καὶ

1) Ἦδε ἀναπαράστασις τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου ἐν Straeks', Theatergebäude.

2) Ἦδε ἀναπαράστασις τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἐν Blouet, Les Thermes de Caracalla.

3) F. v. Quast, Die Basilica der Alten. — Zoster mann, Die antiken und christlichen Basiliken. 1847. — Ulrichs, Die Apsis d. Basiliken.

ἡ Ἀγορά δὲ (Forum) ἦτο κοινὴ τοῖς Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις· παρὰ τοῖς τελευταίοις ὅμως ἀνεπτύχθη ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστατον, κολοσσιαίας ἐνίοτε λαμβάνουσα διαστάσεις, ὑπὸ στοῶν περιβαλλομένη καὶ παντοσευδῆ μνημεῖα περι-κλείουσα, ἀγάλματα, τιμητικὰς στήλας καὶ τόξα, ναοὺς, Βασιλικὰς καὶ ἑτερα.

Ἡ φιλοδοξία δὲ τῶν Ῥωμαίων παρήγαγε καὶ νέαν εἶδος μνημείων, τὰ θριαμβευτικὰ τόξα, μεγαλοπρεπεῖς καὶ πολυτελῶς κεκοσμημένας πύλας, ἐχούσας ἐνίοτε ἐκατέρωθεν ἀνὰ μίαν μικροτέραν, δι' ὧν εἰσέρχοντο θριαμβευτικῶς εἰς τὴν πόλιν οἱ νικηφόροι στρατηγοὶ καὶ αὐτοκράτορες ἐν συνοδίᾳ τῶν λαφύρων καὶ αἰχμαλώτων αὐτῶν. Τοιαῦτα τιμητικὰ μνημεῖα ἦσαν καὶ αἱ σιγῆλαι, αἱ τὸν ἀνδριάντα τοῦ αὐτοκράτορος φέρουσαι καὶ ἐν ἀναγλύφοις τὰς νίκας αὐτοῦ εἰκονίζουσαι.

Μετὰ μεγάλης ὡσαύτως πολυτελείας καὶ ἐπιδείξεως ἐκοσμοῦντο καὶ ἀνηγείροντο καὶ τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα τῶν Ῥωμαίων, ὧν τὰ μὲν ἀπλούστατα, τὰ καλούμενα Columbaria (περιστερειῶνες), ἦσαν θολοειδῆ δωμάτια ἐντὸς βράχων λελαξευμένα, ἔχοντα ἐν τοῖς τοίχοις πολλὰς κόγχας· πρὸς ἀπόθεσιν τῆς τὴν κόνιν περιεχούσης ὑδρίας, καὶ τὴν πρόσοψιν ἀρχιτεκτονικῶς, κατ' ἐτρουσκικὸν ἔθιμον, κεκοσμημένην, τὰ δὲ πολυτελέστερα ἦσαν αὐτοτελῆ μνημεῖα καὶ εἶχον σχῆμα, τὰ μὲν ναοῦ, τὰ δὲ πύργου εἰς πυραμίδα καταλήγοντος, τὰ δὲ αἰγυπτιακῆς ἀκριβῶς πυραμίδος, τὰ δὲ περιφεροῦς πύργου ἐπὶ τετραγωνικοῦ κρηπιδώματος ὠκοδομημένου. Τὸ τελευταῖον σχῆμα συννηωμένον μετὰ τοῦ σχήματος τῆς πυραμίδος, εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὰ πολυτελέστατα τῶν αὐτοκρατόρων Μαισωλεῖα.

Τέλος δὲ ἡ τῶν Ῥωμαίων οἰκία ἦτο ἀνέκαθεν συγγενὴς τῇ ἑλληνικῇ, ἔχουσα καὶ αὕτη αὐλὴν (atrium) καὶ περὶ αὐτὴν δωμάτια· τὸ Atrium ὅμως τοῦτο ἦτο κατ' ἐτρουσκικὸν ἔθιμον, (Atrium Iuseanicum), μικρότερον τοῦ ἑλληνικοῦ

καὶ δὲν εἶχε ἐν τοῖς πέριξ κίονας. Ὑστερότερον ὅμως, ἐκ τῆς τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων οἰκίας ὀρμηθεῖσα, ἀνεπτύχθη πολυτελέστατα, ὡς βλέπομεν μάλιστα ἐν τῇ ἐν Πομπητῶν οἰκίᾳ τοῦ Pansa. Αἱ τῶν χρόνων τούτων ρωμαϊκαὶ οἰκίαι ἦσαν πολυώροφοι καὶ ἐφωτίζοντο διὰ θυρίδων ἐν τῷ τοίχῳ· εἶχον δὲ καὶ αὐταὶ δύο τμήματα, δύο δηλ. Atria καὶ περὶ αὐτὰ δωματία, ἀλλ' ἐν ᾧ ἐν τῇ ἐλληνικῇ οἰκίᾳ τὸ μὲν πρῶτον ἦτο προσωρισμένον διὰ τοῦ ἀνδρᾶς τὸ δὲ δεύτερον διὰ τὰς γυναῖκας, ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἡ ἐλευθέρα τῆς γυναικὸς θέσις δὲν ἐπέβαλλε τὸν ἀύστηρὸν τοῦτον ἀποχωρισμὸν ἑκατέρου τῶν φύλων, καὶ οὕτως ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ὑπεδέχετο ὁ οἰκοδεσπότης τοὺς πελάτας αὐτοῦ, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ συνήρχοντο ἅπαντα τῆς οἰκογενείας τὰ μέλη. Κατεσκευάζοντο δὲ ὑπὸ κερδοσκοπῶν ιδιωτῶν καὶ κολοσσιαῖαι οἰκίαι, insulae καλούμεναι, αἵτινες ἐξεμισθοῦντο καὶ ἐχρησίμευον ὥς κατοικίαι πολλῶν συγχρόνως οἰκογενειῶν. Μετὰ καταπληκτικῆς ὅμως πολυτελείας καὶ ἀσωτείας ὠκοδομοῦντο τὰ ἀνάκτορα καὶ αἱ ἐπαύλεις τῶν αὐτοκρατόρων καὶ πλουσίων πολιτῶν, ἐν οἷς διέπρεπον μάλιστα τὰ τῶν Φλαβίων ἐν Ρώμῃ καὶ τὰ τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐν Σαλώναις τῆς Δαλματίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

Τὰ πρῶτα ρωμαϊκὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα ἐσκόπουν ἀπλῶς τὴν πληρώσιν τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν· ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν τριῶν τελευταίων βασιλέων ἀνηγέρθησαν καὶ καλλιτεχνικὰ οἰκοδομήματα, τὸ ἐπὶ τοῦ Ἀθελίνου λόφου ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ μάλιστα ὁ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ναὸς τοῦ Διὸς, ἀμφότεροι κατ' ἐτρουσικὸν τρόπον καὶ δι' ἐτρούσκων οἰκοδομηθέντες. Κατ' ἐτρουσικὸν ρυθμὸν ὠκοδο-

μήθη καὶ ὁ ἐν ἔτει 492 π. Χ. ὑπὸ τοῦ ὑπάτου Σπουρίου Κασσίου καθιερωθεὶς παρὰ τὸν μέγαν Ἱππόδρομον ναὸς τῆς *Δήμητρος*, ὃν ἐπεκόσμησαν ὕστερον διὰ πηλίνων ἀγαλμάτων καὶ εἰκόνων δύο Ἕλληνες τεχνίται ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας, *Δαρμόφιλος* καὶ *Γόργασος*. Ἐν τούτοις σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη καὶ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ τῶν ἑλλήνων μορφαὶ ἐγίνοντο γνωστὰ ἐν Ρώμῃ, ὥς δεικνύει ὁ *σαρκοφάγος* τοῦ ἐν ἔτει 297 π. Χ. ὑπατεύσαντος Λ. Κορνηλίου Σκιπίωνος,¹ μέχρι οὗτο *Μέτελλος* ὁ *Μακεδονικός*, καθυποτάξας τὸν *Ψευδοφίλιππον*, οὗ μόνον πλήθος ἀγαλμάτων εἰς Ρώμην μετένεγκεν, ἀλλὰ καὶ τὸν πρῶτον περίπτερον ἑλληνικὸν ναὸν ἐκ μαρμάρου διὰ τοῦ ἑλλήνος ἀρχιτέκτονος *Ἐρμοδώρου* τοῦ *Σαλαμινίου*, περὶ τὰ μέσα τῆς Β'. π. Χ. ἐκατονταετηρίδος ᾠκοδόμησεν, (*Vitr.* III, 2, 5), ἦτοι τὸν τοῦ *Διὸς Στεφίου* (*Statui*) καὶ ἔτερον δὲ ναόν, τὸν τῆς *Ἥρας*, πλησίον ἀνήγειρεν, καὶ ἀμφοτέρους διὰ μεγάλης στοᾶς περιέβαλεν. Οὕτως ἔκτοτε ἐπικρατεῖ πλέον ἐν Ρώμῃ ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ εὐθύς μετ' ὀλίγον ὁ Βροῦτος, ἐπανελθὼν νικητὴς ἐξ Ἰσπανίας (135 π. Χ.), ᾠκοδόμησε διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτέκτονος *Ἐρμοδώρου* ναὸν τῷ *Ἄρει* παρὰ τὸν *Φλαμίνιον Ἱππόδρομον*. Ἐκτοτε καὶ οἱ *Ρωμαῖοι* ἀσχολοῦνται περὶ τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ἀναφαίνονται τοιοῦτοι, πλὴν τοῦ ἐν σελ. 138 μνημονευθέντος *Κοσσουτίου*, ἄλλοι τινὲς καὶ μάλιστα ὁ *Μούτιος*, ὅστις ᾠκοδόμησε, κατὰ *Βιτρούβιον*, τὸν ὑπὸ τοῦ *Μαρίου*, ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ κατὰ τῶν *Κίμβρων* καὶ *Τευτόνων* πολέμου (101 π. Χ.), καθιερωθέντα ναὸν τῆς *Τιμῆς* καὶ *Ἀρετῆς*, ναὸν περίπτερον, μὴ ἔχοντα ὅμως ὀπισθεν τοῦ σηκοῦ κίονας.

Κατὰ τοὺς τελευταίους δὲ τῆς δημοκρατίας χρόνους, ἀπὸ τοῦ ἔτους 60 π. Χ., ἀξιόλογα καὶ κολοσσιαῖα ἀνηγέρθησαν οἰκοδομήματα, οἷον τὸ τοῦ Μ. *Σκαύρου* ξύλινον θέατρον

1) Ὁ *σαρκοφάγος* οὗτος ἔχει διάζωμα ἐκ τριγλῶρων καὶ μετοπῶν, αἵτινες ἔχουσιν ἀναγεγλυμμένον ρόδακα, καὶ ἰωνικοὺς γεισιπόδας μετὰ ἐλίκων ἐν ταῖς γωνίαις, εἶνε δηλ. μίμημα δωρικῶν καὶ ἰωνικῶν μορφῶν.

(58 π. Χ.), οὗτινος τὸ κοῖλον περιεῖχεν 80000 θεατῶν, τὸ πρῶτον (55 π. Χ.) *Libetor* τοῦ Πομπηίου *θέατρον* τὸ 40000 θεατῶν περιέχον, ἡ νέα *Ἀγορά*, ἣν ᾠκοδόμησεν ὁ Καῖσαρ καὶ διὰ πολλῶν μνημείων καὶ μάλιστα τοῦ ναοῦ *Ἀφροδίτης Γενετείρας* (*Genetrix*) ἐπεκόσμησε, καὶ ἕτερα. Καὶ αἱ Ἐπαρχίαι δὲ ἀπήλαυνον τῶν εὐεργετημάτων καὶ τῆς γενναϊότητος ταύτης τῶν ἰσχυρῶν καὶ πλουσίων. Οὕτως ὁ Ἀππίος Κλαύδιος Ποῦλχερ (ὑπάτος ἐν 51 π. Χ.), ᾠκοδόμησε τὸ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τεμένει τοῦ ἐν *Ἐλευσίνι* ναοῦ τῆς Δήμητρος *Πρόπυλον*¹ καὶ Ἀνδρόνικος ὁ Κυρρήστης ἐκ Συρίας ἀνήγειρε περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος τὸν ἐν Ἀθήναις ὀκτάπλευρον πύργον τῶν ἀνέμων, ἐν ᾧ εἰκονίζονται ἐν ἀναγλύφῳ οἱ ὀκτὼ ἄνεμοι, ἵστατο ἐπὶ τῆς ὀροφῆς χαλκοῦς τρίτων, ὅστις ἐχρησίμειεν ὡς ἀνεμοδείκτης καὶ ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ὑδραυλικὸν ὥρολόγιον.²

Ἀλλ' ἡ ἑλληνορρωμαϊκὴ Ἀρχιτεκτονικὴ προήχθη μάλιστα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου, (31—14 μ. Χ.), ὅστις ὄχι μόνον πολλοὺς νέους ναοὺς ἀνήγειρεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐγχωρίων πολέμων καταστραφέντας, 82 τὸν ἀριθμόν,³ ἀνωκοδόμησεν. Ἐτι δὲ ᾠκοδόμησε νέαν μεγαλοπρεπῆ *Ἀγοράν*, (*Forum Augusti*), μετὰ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐκδικητοῦ *Ἀρεως* (*Mars Ultor*), ἐξ οὗ σώζονται τρεῖς κορινθιακοὶ κίονες μετὰ τοῦ θριγκοῦ, τὸ λίθινον *θέατρον* τοῦ Μαρκέλλου, τὸ πρῶτον σωζόμενον μνημεῖον τῆς συνδέσεως τῆς κιονοδομίας μετὰ τῆς τοξοδομίας, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι καὶ οἱ τρεῖς ρυθμοί, ἀλλήλων ἐπικείμενοι, κάτω μὲν ὁ δωρικός, ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἰωνικός καὶ ὑπὲρ τοῦτον ὁ κορινθιακός,⁴ μεγαλο-

1) Stuart, *Antiq. of Athens* Ch. III.

2) Stuart, *Antiq. of Athens* V. I. ch. 3 Pl. 2 καὶ 3.

3) *Monumentum Ancyranum*.

4) Canina, *Arch. Romana* Tav. 105.

πρεπὲς *Μαυσωλεῖον*¹ καὶ ἄλλα. Τῷ παραδείγματι δὲ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπόμενος ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Ἀγρίππας ὠκοδόμησε πολλὰ οἰκοδομήματα κοινῆς ὠφελείας, καὶ μάλιστα κολοσσιαίας διαστάσεις ἔχουσας. Θέρμας, ἐξ ὧν ἐν καλλίστῃ καταστάσει σώζεται νῦν προσάρτημα αὐτῶν, τὸ ἔπασι τοῖς θεοῖς καὶ ἰδίως τῷ Ἄρει καὶ τῇ Ἀφροδίτῃ καθιερωθὲν *Πάνθεον*, περιφερὲς σηκὸς ἔχων πρὸ τῆς εἰσόδου κορινθιακὴν στοὰν καὶ ὧν τὸ μεγαλοπρεπέστατον καὶ ἐπισημότατον μνημεῖον τῆς ρωμαϊκῆς θολοδομίας.² Ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου προέρχεται καὶ ὁ ἐν κελῇ ὡσαύτως καταστάσει διατηρούμενος ἐν Νεμαυσῶ (*Nîmes*) τῆς Γαλλίας ψευδοπερίπτερος κορινθιακὸς ναός, γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα *maison carrée*,³ τὸ κομψότατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον τῶν πέραν τῶν Ἀλπεων ρωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων. Ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου τέλος ἐπερατώθη ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ἀρξαμένη ἐν τῇ Ἀγορᾷ μεγαλοπρεπὴς *Ρασιδική*.

Ἐπὶ τῶν ἐπομένων δὲ αὐτοκρατόρων τῆς Ἰουλίας Κλαυδίας γενεᾶς (14—68 μ. Χ.) κατασκευάσθησαν πρὸ πάντων κολοσσιαία δημοτικαὶ ἀνάγκης ἔργα, οἷον ὑδραγωγεῖα, γέφυραι, λιμένες καὶ ἕτερα, καὶ ἐπεξετάθησαν καὶ ἐπικοσμήθησαν πολυτελέστατα τὰ ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου ἀνάκτορα, ἐν ᾧ διεκρίθη μάλιστα ὁ Νέρων (54—68 μ. Χ.) διὰ τῆς διὰ τῶν ἀρχιτεκτόνων *Celer* καὶ *Severus* οἰκοδομῆς τοῦ περιφήμου χρυσοῦ *Οἴκου*. Καὶ ἱκανὸν δὲ τῆς πόλεως τμήμα κατὰ τοὺς χρόνους τούτου ἀνεκαινίσθη καὶ ἐκαλλωμετὰ τὴν ἐπὶ Νέρωνος μεγάλην πυρκαϊάν.

Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων δὲ τοῦ Φλαβίου οἴκου (69—95 μ. Χ.) ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἐν γένει ἡ τέχνη ἤκμασεν ἱκανῶς. Ἐκ τῶν τοῦ Βεσπασιανοῦ οἰκοδομημάτων, πλὴν τοῦ κατὰ τὸ παλαιὸν σχέδιον ἀνοικοδομηθέντος ναοῦ τοῦ Καπιτωλίου

1) Canina, Arch. Romana Tav. 222.

2) Adieff, Das Pantheon zu Rom, 1871.

3) Clerisseau, Antiquités de la France I, pl. 2—11.

Διός, διέπρεπε μάλιστα ὁ παρὰ τὴν Ἀγορὰν οἰκοδομηθεὶς ναὸς τῆς *Εἰρήνης*, ἀξιοθαύμαστον οἰκοδόμημα χρησιμεύον καὶ ὡς Μουσεῖον τῶν τότε ἐν Ρώμῃ σπουδαίων ἀγαλμάτων καὶ εἰκόνων, καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Τίτου περατωθὲν (80 μ. Χ.) *Γλάδιον Ἀμφιθεάτρον*,¹ τὸ νῦν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Κολοσσαίων* γνωστὸν θαυμάσιον οἰκοδόμημα² καὶ μεγαλοπρεπέστατον τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Ρώμης. Ὁ Τίτος ὠκοδόμησεν ἐπὶ ἐπὶ τοῦ Ὀππίου ὄρους μεγάλας *Θέρμας*, αἵτινες διὰ θαλάττων διαδρόμων συνεχίζοντο τοῖς ἀνακτόροις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῷ Ἀμφιθεάτρῳ. Ἀποθανόντα δ' αὐτὸν ἐτίμησεν ἡ πόλις δι' ἀνεγέρσεως θριαμβευτικοῦ τόξου ἐν τῇ *τὲρξ ὁδῷ*, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον βλέπομεν τὸ σύνθετον ἢ ρωμαϊκὸν κιονόκρανον (ἴδ. σελ. 144). Ἰδίως ὅμως πολὺ συνεβάλετο πρὸς προαγωγὴν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ὁ Δομιτιανὸς³ λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐν ἔτει 80 μ. Χ. δευτέρας τῆς Ρώμης πυρκαϊᾶς, δι' ἧς τὸ μόλις ἀνοικοδομηθὲν *Καπιτώλιον* καὶ πλείστα δημόσια οἰκοδομήματα κατεστράφησαν. Καὶ ὁ μὲν ναὸς τοῦ *Καπιτωλίου* Διὸς ἀνωκοδομήθη καὶ πάλιν κατὰ τὸ ἀρχαῖον ὡσαύτως σχέδιον, πολὺ ὅμως λαμπρότερος, ἡ δὲ ἀρχαία Ἀγορὰ ἀνεκαίνισθη ἐν μέρει καὶ νέα ἐκτίσθη πρὸς δυσμὰς τῆς τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, ἡ καλουμένη *Forum transitorium* ἢ *Forum Palladium* (ἐνεκα νουοῦ τῆς Παλλάδος), ἥτις περατωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Νερούα ἐκλήθη πρὸς τοῦτοιοις *Forum Nervae*.

Ἐπίσης ἤκμαζεν ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ἐπὶ Τραϊανοῦ (98—117), ὅστις διὰ τοῦ ἐκ Δαμασκοῦ ἀρχιτέκτονος Ἀπολλοδώρου ὠκοδόμησεν ἐν Ρώμῃ νέον *Ἱππόδρομον*, Ὠδεῖον, *Θέρμας* καὶ μάλιστα τὴν περίφημον ἐπώνυμον αὐτῷ Ἀγορὰν, *Forum Trajanum*, ἐν ᾗ ἡ μεγαλοπρεπεστάτη χαλκώροφος *Βασιλικὴ Οὐλπία*, καὶ ἡ σωζομένη περίφημος διὰ τὰ ἐν αὐτῇ ἀνάγλυφα

1) Canina, Arch. Rom. Tav. 117.

2) Canina, Arch. Rom. Tav. 188.

3) Περὶ τῶν οἰκοδομημάτων τούτου ἴδε Imhof, Flavius Domitianus. 1875.

Στήλη τοῦ Τραϊανοῦ, τὸ ἐπισημότατον μνημεῖον τῆς ἱστορικῆς Γλυπτικῆς. Πάντας ὅμως τοὺς αὐτοκράτορας ὑπερέβη ὡς πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῶν τεχνῶν, εἰ καὶ οὐχὶ ὡς πρὸς τὴν σώφρονα καὶ ὑγιᾶ φιλοκαλίαν, ὃ Ἀδριανὸς (117—138), ὅστις πολλὰ οἰκοδομήματα ἐν Ρώμῃ ἀνήγειρε καὶ μάλιστα τὸν περιφημον ναὸν τῆς Ἀφροδίτης καὶ Ρώμης, τὸν συνήθως Templum Urbis καλούμενον, ὃν αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐσχέδιασε διὰ θανάτου τιμωρήσας τὸν ἐπικρίναντα τὸ σχέδιον ἐπιφανῆ ἀρχιτέκτονα Ἀπολλόδωρον, ναὸν δεκάστυλον ψευδοδίπτερον (10 : 20) ἔχοντα δύο θολωτοὺς προσκειμένους ση-
 κούς,¹ τὸ Μανσωλεῖον αὐτοῦ, περιφερὲς οἰκοδόμημα ὑπὸ κίωνων περιβαλλόμενον,² καὶ τὴν ἐν Τιβούροις (νῦν Tivoli) μεγαλοπρεπῆ καὶ πλήρη ἀγαλμάτων καὶ παντοίων οἰκοδομημάτων ἑαυτοῦ Ἐπαυλιν. Ἰδίως ὅμως ἔστρεψεν οὗτος τὸν νοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐπεράτωσε τὸ πρὸ ἐξ περίπου ἑκατονταετηρίδων ἀρχαίμενον Ὀλυμπιεῖον,³ τὸ μέγιστον τῶν ἐν τῇ πόλει οἰκοδομημάτων, ναὸν δίπτερον δεκάστυλον, ἔχοντα 120 κορινθιακούς κίονας, ὑπὲρ τοὺς 60 πόδας ὑψηλοῦς, ὧν δεκαπέντε κεῖνται νῦν κατὰ χώραν, καὶ κολοσσιαῖον ἐν τῷ σηκῷ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διός. Περὶ τὸν ναὸν δὲ ἔκτισε νέον τῆς πόλεως τμήμα, Ἀδριανούπολιν κληθέν, εἰς ὃ εἰσῆρχετο τις διὰ τοῦ νῦν σωζομένου τιμητικοῦ τῷ αὐτοκράτορι τόξου.⁴ Ἐτι δὲ ὠκοδόμησε ναὸν Ἥρας καὶ Διὸς Παρρηλίου, κοινὸν πᾶσι τοῖς θεοῖς ἱερόν, στοάς, ὧν ἡ στέγη ὑπεραστάζετο ἐξ 400 ἐκ φρυγικοῦ μαρμάρου κίωνων, περιε-
 κλειούσας οἴκημα δι' ἀγαλμάτων καὶ γλυφῶν κεκοσμημέ-
 νον καὶ ἐπίχρυσον ἔχον τὴν στέγην, χρησιμεῦον ὡς βιβλιο-

1) Canina, Arch. Rom. Tav. 32.

2) Canina, Arch. Rom. Tav. 223.

3) Stuart, Antiq. of Athens III pl. 7.

4) Stuart, Antiq. of Ath. III, pl. 10.

θήκη, καὶ τέλος *Γυμνάσιον*¹ οὗτινος τὴν στέγην ὑπεβάσταζον ὡσαύτως 100 κίονες ἐκ λιθικοῦ μαρμάρου (*Πανα* 1, 18, 9).² Ἀλλεχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος ὠκοδόμησεν ἐν Κορίνθῳ *θέρμας καὶ ὑδραγωγεῖον*, καὶ ἐν Ἀθαῖς καὶ Ὑσμῶλει τῆς Φωκίδος ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ στοά. Ἐν ταῖς λοιπαῖς δὲ τοῦ κράτους ἐπαρχίαις ἀνήγειρε πολυτελεστάτην *Βασιλικήν* ἐν Νεμαυσῶ τῆς Γαλλίας, κολοσσιαῖον καὶ ἀξιοθαύμαστον ναὸν ἐν *Κυζίκῳ*, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος περατωθέντα καὶ αὐτῷ ἀφιερωθέντα, ὃν μεταγενέστεροι συγγραφεῖς κατέτασσον εἰς τὰ ἑπτὰ θαύματα τοῦ κόσμου,³ καὶ πολλοὺς ἑτέρους ναοὺς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὧν πιθανῶς εἶνε ὁ ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Αἰζῇ τῆς Φρυγίας, ἰωνικὸς ψευδοδίπτερος ὀκτάστυλος μετὰ κορινθιακῶν κιόνων ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ καὶ θολωτῆς κρύπτῃς, περιβαλλόμενος διὰ περιβόλου ἐκ διπλῶν κορινθιακῶν στοῶν, ἐξ ὧν σώζονται νῦν 20 κίονες.⁴ Μετὰ τοὺς χρόνους δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ ἄρχεται καταπίπτουσα ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ αἱ μορφαὶ αὐτῆς ἕνεκα μάλιστα τῆς μετὰ τῶν ἀσιατικῶν λαῶν συναφείας, μετασχηματίζονται ἐπὶ τὸ φανταστικώτερον καὶ φορτικώτερον καὶ οὕτως ἐπέρχεται παρακμὴ, ἀποσύνθεσις καὶ ἐντελής πτώσις αὐτῆς.

Ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων (138—161), ἰδίως ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ εὐσεβοῦς, ὠκοδομήθησάν τινα οἰκοδομήματα ἐν Ρώμῃ, οἶον ὁ ναὸς τοῦ Ἀντωνίου καὶ τῆς Φαυστίας, καὶ μάλιστα ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα διέπρεψε πλούσιος ιδιώτης ἀνὴρ, ὁ ἐκ Μαραθῶνος Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς. ὅστις ὠκοδόμησεν ἐν Ἀθήναις πρὸς τιμὴν τῆς συζύγου αὐτοῦ Ρηγίλλης, τὸ νῦν ἱκανῶς σω-

1) Stuart, I, pl. 7.

2) Ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ προέρχεται καὶ τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Μουσείου μνημεῖον τοῦ Σελευκίδου Φιλοπάππου, καὶ μέρος τοῦ ἐπὶ σκευασθέντος διονυσιακοῦ θεάτρου. Ἰδ. σελ. 102.

3) Perrot et Guillaume, *Revue arch.* IX p. 350.

4) Texier, *As. Min.* I pl. 23.

ζόμενον πλησίον τοῦ διονυσιακοῦ θεάτρου ᾠδεῖον, θεατρικὸν ἑστεγασμένον οἰκοδόμημα,¹ καὶ ἕτερον μικρότερον ἐν Κορίνθῳ, προσέθηκε μαρμαρίνα ἐδῶλια τοῖς ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Δελφοῖς σταδίοις καὶ κατεσκευάσεν ἐξέδραν ἐν τῇ Ἀλτεῖ τῆς Ὀλυμπίας.² Τὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅπως ταύτης καταπίπτουσαν Ἀρχιτεκτονικὴν ἀνπιπροσωπεύουσι μᾶλλον τὰ ἐν Ἀσίᾳ μνημεῖα, κορινθιακοὶ ναοὶ ἐν Κρίθῳ, Ἐφέσῳ καὶ Ἀαθράνθοις τῆς Καρίας, ἰωνικὸς ναὸς ἐν Ἀφροδισιάδι μετὰ κορινθιακῶν περιβαλλόντων αὐτὸν στοῶν καὶ μάλιστα ὁ ἐν Ἡλιουπόλει τῇ συνδρομῇ αὐτοῦ τοῦ Ἀντωνίνου οἰκοδομηθεὶς ναὸς τοῦ Ἡλίου, κορινθιακὸς περίπτερος δεκάστυλος, μετὰ στοῶν καὶ Προπυλαίων, φορτικὸς καὶ ὅλως ιδιότροπος ἐν τοῖς κοσμήμασι καὶ τῇ φανταστικῇ διαμρφώσει τῶν μελῶν αὐτοῦ. Μείζονα ἀποσύνθεσιν καὶ κατάπτωσιν βλέπομεν ἐν Ρώμῃ καὶ ταῖς ἐπαρχίαις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (193—211) ἐν πολλοῖς ἔτι σωζομένοις οἰκοδομήμασιν, οἷον ἐν τῷ θριαμβευτικῷ τόξῳ τοῦ Σεπτιμίου τούτου, ἐν ταῖς θέρμαις τοῦ Καρχάλλα (211—217) καὶ ταῖς τοῦ Διοκλητιανοῦ (285—305), ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ τελευταίου τούτου ἐν Σαλῳγαῖς τῆς Δαλματίας, ἐν οἷς τὸ πρῶτον φαίνεται ἡ ἄμεσος σύνδεσις τοῦ τόξου μετὰ τῶν κιόνων, ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ τοῦ Μαξεντίου (303), ἐν τῷ θριαμβευτικῷ τόξῳ τοῦ Κωνσταντίνου (306—337), οὗτινος τὰ ἀνάγλυφα κατὰ μέγα μέρος ἐλήφθησαν ἐκ θριαμβευτικοῦ τόξου τοῦ Τραϊανοῦ, ἐν τῇ Βασιλικῇ τοῦ ἰδίου ἐν τῇ ἱερᾷ ὁδῷ καὶ τέλος ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους Κωνσταντινουπόλει. Τοιαύτην κατάπτωσιν δεικνύουσιν ἔτι τὰ κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ (270—275)

1) Ivanoff, Annali XXX p. 213 καὶ Monumenti VI, Tav. 16. — Schillbach, Das Odeion d. Herodes Atticus, 1858.

2) Ausg. z. Olympia. V.

καὶ Διοκλητιανοῦ κατασκευασθέντα κολοσσιαῖα οἰκοδομήματα ἐν Παλμύρᾳ.¹

Πτῶσις τῆς ἀρχαίας Ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἄλλ' ἐν ᾧ ἐν τῇ δύσει σὺν τῇ Ἀρχιτεκτονικῇ κατέπιπτε καὶ ἀπόλλετο καὶ ἡ τεκτονικὴ, ἥτοι ἡ τῶν λίθων ἐξεργασία καὶ ἀσφαλὴς τῶν οἰκοδομημάτων κατασκευή, ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐσώζετο ἡ τελευταία αὕτη ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ ἐγένετο ὑπηρετικὴ τῇ νεαρᾷ χριστιανικῇ θρησκείᾳ πληροῦσα τὰς ἀνάγκας αὐτῆς. Οὕτω δὲ ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Ἀρχιτεκτονικῆς, περισυναχθεῖσων ὥς ἦτο δυνατόν τῶν καταπεπτωκυῶν καὶ ἐν παραμορφώσει καὶ ἀποσυνθέσει διατελουσῶν μορφῶν αὐτῆς, παρήχθη ἡ ὑπὸ τεκτονικὴν ἔποψιν ἐξαίρετος ὁμολογουμένως χριστιανικὴ νεωδομία.

1) Wood, The ruins of Palmyra and Baalbec. 1827.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΝ Β'.

ΠΛΑΣΤΙΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Winckelmann, Geschichte der Kunst des Altherthums 1764, καὶ Monumenti antichi inediti, 1767.—**Zoega**, Bassirelievi antichi di Roma 1807.—**E. Q. Visconti**, Museo pio Clementino, 1782-1807. Iconografie Greque, 1811. Iconografie Romaine, 1817.—**Mullin**, Introduction à l'étude des monuments antiques, 1796. Galerie mythologique, 1811.—**H. Meyer**, Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen und Römern, 1824-1836.—**F. A. Visconti, Guattani καὶ Nibby**, Museo Chiaramonti.—Musée François, 1803-1811.—Musée des Antiques, 1812.—Specimens of ancient sculpture, published by the **Soc. of Dilettanti**, 1809, 1835.—**Taylor Combe**, Ancients Marbles of the British Museum, 1812-1839.—Real Museo Borbonico, 1824-1857.—**J. Millingen**, Ancient unedited monuments, 1812.—**Raoul-Rochette**, Monuments inediti d'Antiquité figurée, 1828.—**E. Gerhard**, Antike Bildwerke, 1827-1839.—**F. de Clarac**, Musée de Sculpture antique et moderne. 1841-1851.—**E. Braun**, Antike Marmorwerke, 1843, 1845.—**Lützow**, Münchener Antiken. 1860-69.—**Ch. Newton**, Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae, 1862.

Fr. Thiersch, Ueber die Epochen der bildenden Kunst. 1816, 1819, 1825.—**K. O. Müller**, Handbuch der Archæologie der Kunst. 1830. β'. έκδ. 1835. γ'. 1848.—**K. O. Müller, K. Oesterley καὶ Fr. Wieseler**, Denkmäler der alten Kunst. 1832-1856. νέα έκδοσις ὑπὸ **Wieseler**.—**E. G. Welcker**, Alte Denkmäler 1849-64 καὶ Kleine Schriften. 1867.—**A. Ch. Quatremère de Quincy**, Le Jupiter Olympien 1815.

HEINRICH BRUNN, Geschichte der griechischen Künstler, 1857-1859.—J. OVERBECK, Geschichte der Griechischen Plastik, 1859, γ'. ἔκδ. 1881-82.—**Schnaase**, Kunstgeschichte. νέα ἔκδ. 1866.—**Lübcke**, Geschichte der Plastik. γ'. ἔκδ. 1881.—**Bursian**, Griech. Kuns., ἐν Ersch und Gruber Encykl. I Section 82, σελ. 381-508.—**C. Friederichs**, Bausteinen zur Geschichte der griech. Plastik, 1868.—**A. S. Murray**, A. History of Greck sculpture, from the earliest times, down the age of Pheidias. 1886.—**G. Perrot et C. Chipier**, Histoire de l'art dans l'Antiquité, 1882...

H. Schliemann, Mykenae 1878. Trojanische Alterthümer 1874. Ilios 1881.—**O. Rayet**, Monuments de l'art antique.—Monuments grecs de l'Associat. des études grecques.—Ausgrabungen zu Olympia B. I-V. 1876-1880.

Ἔτι δὲ τὰ περιοδικά: Monumenti inediti, Annali e Bulletino dell'Istituto di corrispondenza archeologica. Roma.—Archæologische Zeitung. Berlin.—Revue archéologique. Paris.—Gazette archéologique. Paris.—Compte rendu de la comission Impériale archéologique. St. Peterb.—The Journal of the hellenic studies. London.—Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, Ἀθήνησιν.—Bulletin de correspondance hellénique, Athènes.—Mittheilungen d. deutschen archaeologischen Instituts in Athen. Athen.

ΠΛΑΣΤΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ Α'.

Ἡ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ Ἡ ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΛΑΣΤΙΚΗ

(ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν Ὀλυμπιάδων).

Ἡ Πλαστική, μὴ οὔσα ἢ κατ' ἐξοχὴν τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν τέχνη, ἦτον ὑποδεστέρα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ὥστε πρῶτον ταύτης θὰ ῥῆζατο ἀσκουμένη, ἀφ' οὗτου οἱ τὸ ἐλληνικὸν ἔδαφος κατοικοῦντες λαοὶ ἀναπτυχθέντες μικρὸν τι ῥεθάνοντο πλέον ἠθικὰς τινὰς ἀνάγκας καὶ ἔσπευδον εἰς τὴν πλήρωσιν αὐτῶν. Πρώτη δὲ τῶν ἀναγκῶν τούτων ἦτο ἡ ἐπικόσμησις τῶν ἐπιφανειῶν τῶν κατασκευαζομένων ἀρχιτεκτονικῶν οἰκοδομημάτων, σκευῶν, ἐργαλείων καὶ ἄλλων ἀναγκαίων τοῦ βίου πραγμάτων, ἦτο δηλ. ἀνάγκη ἐπιδειξέως καὶ πολυτελείας ἐκ καλλιτεχνικοῦ τινος ἐμφύτου ὁρμῆς ὁρμωμένη. Πρὸς ταύτη δὲ ὑπῆρχε καὶ ἑτέρα ἀνάγκη, ἡ ὅπως δῆποτε καὶ ὡς οἶόν τε δυνατόν παράστασις τοῦ θεοῦ· ἀλλὰ τὰ ἐκ ταύτης παραχθέντα ἔργα εἶνε πολὺ ὑποδεστέρα τῶν ἐκ τῆς πρώτης, ὥστε ἡ τῶν προΐστορικῶν χρόνων Πλαστική εἶνε τέχνη κυρίως κοσμητικὴ καί, ὥσπερ ἡ Ἀρχιτεκτονική, ἔχει χαρακτῆρα λαϊκὸν μᾶλλον, ἢ ἱερατικόν.

Σπουδαιοτάτη δὲ πηγὴ ἡμῶν πρὸς γινῶσιν τῆς Πλαστικῆς ταύτης εἶνε τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Ἀλλ' ἡ ἐν τούτοις περιγραφομένη τέχνη εἶνε τέχνη λαῶν ἀνεπτυγμένων ἤδη καὶ τεχνικὴν ἱκανότητα κεκτημένων, τέχνη τῶν μετὰ τὴν Θ'. καὶ Ι'. π. Χ. ἑκατονταετηρίδος χρόνων τοῦ Ὀμήρου, καθότι ὁ ποιητὴς δὲν ἐδύνατο νὰ περιγράψῃ τεχνικὰ ἔργα, ἀ δὲν ἐγνώριζε καὶ δὲν ἐβλεπεν ἰδίῳις ὁμμασιν καὶ νὰ ὁμιλῇ περὶ ἀσκουμένης τέχνης, ἀρχαιοτέρας ἑαυτοῦ. Τούτων ἕνεκα ἡ περὶ τῆς

προϊστορικῆς Πλαστικῆς πραγματεία διαιρετέα εἰς τὴν προμῆρειον καὶ εἰς τὴν καθ' Ὁμηρον Πλαστικὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΡΟΟΜΗΡΕΙΟΣ ΠΛΑΣΤΙΚΗ

1. Λιθοουργία καὶ μνημεῖα γλυπτικῆς.

Οἱ Ἕλληνες, ἀγνοοῦντες τὰ τῆς καταγωγῆς τῆς ἑαυτοῦ τέχνης, ἀπέδωκαν τὴν ἐφεύρεσιν καὶ ἐξάσκησιν τῶν διαφόρων αὐτῆς κλάδων τὸ μὲν θεοῖς, τὸ δὲ δαίμοσι τισι, τὸ δὲ λαοῖς καὶ ὀρισμένοις προσώποις. Τούτων δὲ τῶν παραδόσεων σπουδαιοτάτη εἶνε ἡ περὶ τῶν Κυκλώπων, οἵτινες ἐλθόντες Λυκίας εἰς Ἄργος κατεσχεύασαν οὐ μόνον τὰ τεῖχη τῆς Τροίας, ἀλλὰ καὶ τῶν Μυκηναίων, ἀλλὰ καὶ κεφαλὴν τῆς Μεδοῦσας ἐν Ἄργει καὶ δὴ τὸ ὑπὲρ τὴν πύλην τῶν Μυκηναίων ἀνάγλυφον τῶν λεόντων (εἰκ. 49), τὸ ἐπισημότερον καὶ ἀρχαιότερον.

Εἰκ. 49. Ἀνάγλυφον τῶν λεόντων ἐν Μυκῇναϊς.

τον τῶν ἐν Ἑλλάδι σωζομένων μνημείων τῆς Γλυπτικῆς.
Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἐξετάσαντες ἤδη (ἰδ. σελ. 35)

ἀρχιτεκτονικὴν καὶ κοσμητικὴν ἔποψιν ἐξηγάγομεν, ὅτι εἶνε ἔργον ποιηθέν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ Ἀσιατικοῦ λαοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταναστεύσαντος καὶ τὴν ἐγγχωρίαν τέχνην ἐκ τῆς πατρίδος του ἐνταῦθα μετενεγκόντος. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἐπιβεβαιεῖ καὶ ἡ ὑπὸ πλαστικὴν ἔποψιν ἐξέτασις αὐτοῦ. Αἱ μορφαὶ δηλ. τῶν θηρίων εἶνε ἐν γένει μὲν μετὰ τινος φυσικῆς ἀληθείας γεγλυμμέναι, δεικνύουσιν ὅμως ἐνιαχοῦ σχηματοποιήσιν τινα,¹ τὰ τῆς Ἀσσυριακῆς Πλαστικῆς γνώρισμα, καὶ ὁμοιάζουσιν ἱκανῶς πρὸς τὰς ἐν τῷ ἐπιστυλίῳ τοῦ ἐν Ἀσσοῦ τῆς Τρωάδος νοῦ καὶ μάλιστα πρὸς τὰς ἐπὶ χαλκίνων Ἀσσυριακῶν φιαλῶν² παραστάσεις θηρίων.

Ἔτερα δ' ἔργα, πολὺ ἐπίσης συμβάλλοντα πρὸς γνῶσιν τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Πλαστικῆς, εἶνε τὰ ὑπὸ τοῦ Schliemann ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Μυκηνῶν ἐντὸς τάφων εὑρεθέντα πολῦτιμα εὐρήματα, ἅτινα εἰς δύο διαιρετέα τάξεις, εἰς τὰ πολυαριθμότερα ἐκείνα μικρὰ ἔργα, ἅτινα μετὰ θαυμασίας ἐνίοτε τέχνης ἐξεργασμένα ὄντα μετηνέχθησαν διὰ τῶν Φοινίκων πιθανῶς ἐξωθεν, ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος ὡς ἐμπορεύματα, καὶ εἰς τὰ ἐγγχωρίου τέχνης ἔργα. Τὰ τῆς πρώτης ὁμῶς κατηγορίας, εἰς δ' ἀνήκουσι καὶ τὰ ἐν Σπάτῃ τῆς Ἀττικῆς³ καὶ παρὰ τὸ Μενίδι⁴ εὑρεθέντα, ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς τοσοῦτον μόνον, ἐφ' ὅσον, ἐν Ἑλλάδι διαδεδομένα ὄντα, θὰ ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς ἐγγχωρίου, ἥτοι τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἐδάφει ἀσκουμένης τέχνης, διότι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀναγλύφου τῶν λεόντων εὐρίσκομεν ἐν τούτοις ἀνάλογον,⁵ ἐν ᾧ ἐξ ἄλλου ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτὰ κοσμήματα, ἅπερ

1) Σχηματοποιήσις (Stylisirung) καλεῖται ἐν τῇ τέχνῃ ἡ ἐπὶ τὸ κοσμητικώτερον σκόπιμος ὑπὲρ τὴν ἀλήθειαν παράστασις τῶν τῆς φύσεως μορφῶν.

2) Layard, Monuments of Nineveh. II, pl. 57.

3) Οἱ ἐν Σπάτῃ τῆς Ἀττικῆς ἀρχαῖοι τάφοι μετὰ 7 πινάκων, ἐν Ἀθηναίῳ, τομ. στ'. σελ. 167.—Haussoülier, Bulletin de Corr. hell. t. II.

4) Das Kuppelgrab b. Menidi herausgegeben v. deut. arch. Inst. in Athen. 1881.

5) Ἰδὲ Das Kuppelgrab b. Menidi κτλ. Taf. VIII, 6.

εἶδομεν ἐν τῷ καλουμένῳ θησαυρῷ τοῦ Ἀτρέως ἐν Μυκῆναις καὶ τῷ τοῦ Μινύου ἐν Ὀρχομενῷ (ἴδ. σελ. 39). Οὕτως ὑπολείπονται τὰ εὐάριθμα ἐγχωρίου τέχνης ἔργα, ἅτινα εἶνε τοῦλάχιστον τὰ ἐπιτάφια ἐκεῖνα λίθινα ἀνάγλυφα καὶ αἱ ἐξ ἐλληλημένου χρυσοῦ προσωπίδες,¹ ἐν αἷς καταφανὴς εἶνε ἡ τάσις πρὸς εἰκονικὴν τοῦ ἀποθανόντος παράστασιν.

Καὶ τὰ ἔργα ταῦτα οὐδὲν ἔχρυσι τὸ ἐλληνικόν· διὰ τῶν μορφῶν δ' αὐτῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς κοσμημάτων δεικνύουσιν ὅτι ἔλαβον ἀφορμὴν ἐξ ἑτέρων ἔργων, ὧν ἀνάλογα εὗρισκομεν καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐν τῇ πρώτῃ κατηγορίᾳ ὑπαγομένοις Μυκηναίοις εὐρήμασιν, ὅ ἐστι, τοῖς ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐνταῦθα μετενεχθεῖσιν. Παραβαλλόμενα ὁμῶς καὶ πρὸς τὰ τελευταῖα ταῦτα εὐρήματα καὶ πρὸς τὸ ἀνάγλυφον τῶν λεόντων, εἶνε πολὺ κατώτερα ὥς πρὸς τὴν ἐξεργασίαν καὶ τὸν σχηματισμὸν τῶν μορφῶν, ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ, ὅτι εἶνε ἔργα ἐγχωρίων τεχνιτῶν κατὰ τὴν ἐν Μυκῆναις ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἰσαχθεῖσαν τέχνην ἐργαζομένων.

2. Μεταλλουργία.

Ἡ παράδοσις ὡσαύτως ἀποδίδει τὴν ἐξεργασίαν τῶν μετάλλων εἰς τοὺς ἐν Ἰδῇ τῆς Φρυγίας καὶ Κρήτης διατρίβοντας Ἰδαίους Λακτύλους καὶ εἰς τοὺς ἐν Κύπρῳ κυρίως κατοικοῦντας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κρήτην ἐλθόντας Τελχίρας,² οἵτινες πρῶτοι ἐποίησαν καὶ ἀγάλματα θεῶν ἐκ μετάλλου. Ἐκ τῶν ἐν τοῖς πναρχαίοις δὲ τάφοις εὗρεθέντων πολλῶν ἐκ διαφόρων μετάλλων εὐρημάτων, καὶ ἐκ τῆς ἐπικαλύψεως τῶν πλουσιῶν θολωτῶν τάφων διὰ χαλκίνων ἐλασμάτων (σελ. 39) δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν, ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ὁρμώμενοι, ὅτι ἐν τοῖς προομηρικοῖς χρόνοις ἤσκειτο ἡ χαλ-

1) Schliemann, Mykenæ S. 59, 91, 97, 332 κ. ἑ.

2) Preller, Griechische Mythologie I, S. 475, 517.

κουργία ἐν Ἑλλάδι, μετανεχθεῖσα βεβαίως ἐκ τῆς ἐκ παλαι-
τάτων χρόνων τὴν τέχνην ταύτην γνωρίζουσης Φοινίκης,
ἧς οἱ κάτοικοι τεχνητὰ μετάλλινα ἔργα (Ἰλ. ψ. 743, Ὀδ. δ.
615 κ. ἀ.) εἰσεκόμεζον εἰς τὴν Ἑλλάδα ὥς ἐμπορεύματα.
Πρῶτον δ' ἐκ τῆς Φοινίκης σταθμὸν θά ἔσχεν αὕτη τὴν
Κύπρον, ἔνθα ἐνωρίτατα συνεβίου φοινικικὰ καὶ ἑλληνικὰ
φύλα, μέχρις οὗ ἐκείθεν διὰ τῆς Κρήτης θά ἀφίκετο εἰς
τὴν κυρίως Ἑλλάδα, διότι οἱ πρῶτοι ἐνταῦθα, ἐν Εὐβοίᾳ,
μνημονευόμενοι μεταλλουργοὶ *Κουρήτες* εἶνε φρυγικὸς καὶ
κρητικὸς τὴν καταγωγὴν λαός.¹

3. Σοανοποιεῖα.

Ἐν ᾧ δ' ἡ πραγματευθεῖσα λιθοξοία καὶ μεταλλουργία
εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔξωθεν, ἡ ἀνάγκη ὤθει ἐνταῦθα
εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἑτέρου τῆς Πλαστικῆς κλάδου, τῆς κυρίως
Πλαστικῆς, ἥτοι τῆς ἀγαλματοποιεῖας. Ἀφ' οὗτου δηλ. οἱ
τὴν Ἑλλάδα κατοικοῦντες λαοὶ τῇ βοήθειᾳ μάλιστα τῆς
ποιήσεως ἐφαντάσθησαν τοὺς θεοὺς των ὑπὸ *ἀνθρωπίνην*
μορφήν, τότε δὲν ἐδύναντο πλέον νὰ ἀρκῶνται εἰς τὴν διὰ
συμβόλων, οἷον λίθων ἀργῶν, κόνων, κιόνων, σανίδων, δορά-
των καὶ τῶν τοιούτων,² παράστασιν τῶν θεῶν, ἀλλ' ἔπρεπε
νὰ εἰκονίζωσιν αὐτοὺς ἐν ἀνθρωπίνῳ ὁμοιώματι. Οὕτω παρή-
χθησαν τὰ πρῶτα τῶν θεῶν ἀγάλματα, ἅτινα δέον νὰ φαν-

1) Στράβ. Χ. 463.—Bursian, Geogr. v. Griechenland. I, 125.

2) Τοιαῦτα σύμβολα ἐσώζοντο ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνις καὶ μεγάλου ἐπύ-
χον σεβασμοῦ. Οὕτως ἐλατρεύοντο ἐν μορῇ ἀργοῦ λίθου ὁ Ἐρως
ἐν Θεσπιάς, αἱ Χάριτες ἐν Ὀρχομενῷ, ὁ Ἡρακλῆς ἐν Ὑμητῷ, ὁ Ζεὺς Καπ-
τώτας (καταπαύτης) παρὰ τὸ Γύθειον καὶ ἐν Δελφοῖς ὁ Ζεὺς ἐν τῷ λίθῳ, ὃν
κατέπιεν ὁ Κρόνος, ὅστις καὶ Βαίτυλος ἐκαλεῖτο. Οὕτως ἦσαν καὶ ἐν
Φαραῖς τῆς Ἀχαΐας τριάκοντα τετράγωνοι στήλαι, φέρουσαι ἐκάστη
τὸ ὄνομα θεοῦ τινος. Ἀπόλλων δ' ὁ Ἀγριεὺς ἐλατρεύετο ἐν Δελφοῖς καὶ Ἀθή-
ναις ἐν μορῇ κίονος κωνοειδοῦς, ὡς εἰκονίζεται καὶ ἐπὶ νομισμάτων
τῆς Ἀμυρακίας. Κίον ἦτο καὶ ἡ ἐν Σικυῶνι Ἀρτεμὶς πατρώα καὶ πυρ-
αμὶς ὁ αὐτόθι Μελίχιος Ζεὺς. Ἐν Σάμῳ δὲ ἡ Ἥρα ἦτο σαρνὶς καὶ ἐν
Σπάρτῃ οἱ Διόσκουροι δόκανα.

τασθῶμεν ὥς τὴν ἀτελεστάτην καὶ νηπιωδεστάτην παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Τὸ δύσμορφον δὲ καὶ ἀκατέργαστον αὐτῶν παραδίδουσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι, λέγοντες, ὅτι οὔτε τοὺς πόδας εἶχον κειχωρισμένους, οὔτε τὰς χεῖρας μεμακρυσμένας τοῦ σώματος οὔτε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοικτούς.¹ Ἦσαν δὲ ταῦτα ἐκ ξύλου πεποιημένα, διὰ τὸ εὐεξέργαστον αὐτοῦ, καὶ ἐκ τούτου ἐκαλοῦντο *ξόανα*. Ἐπειδὴ δ' ἦσαν πανάρχαια καὶ ἀγνώστου καταγωγῆς, ἐξελαμβάνοντο ὥς ὑπὸ θεῶν καὶ ἡρώων ποιηθέντα ἢ ἀφιερωθέντα καὶ δὴ ὥς ἐξ οὐρανοῦ πεσόντα, δι' ἐπετῆ, καὶ μεγάλου ἀπήλαυον θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ καὶ θεραπείας, καλυπτόμενα δι' ἐνδυμάτων καὶ στολιζόμενα διὰ στεφάνων καὶ χρυσῶν κόσμων. Τῶν ξοάνων τούτων παρέχουσιν ἡμῖν εἰκόνα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβῆ τὰ ἐπὶ ἀγγείων εἰκονιζόμενα, καὶ τὰ ἐν παναρχαίοις τάφοις καὶ λατρευτικοῖς τόποις εὑρεθέντα πῆλινα εἰδώλια, ἐν οἷς ὅμως διακριτέον τὰ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ ἐμπορίου εἰσυχθέντα.

Πρῶτος δὲ βελτιώσας τὰ ξόανα ταῦτα ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὁ Δαΐδαλος, Ἀθηναῖος ἢ Κρῆς τὸ γένος, ὅστις διέστειλε, κατὰ τοὺς ἀρχαίους, τοὺς πρότερον συγκεκολλημένους τῷ σώματι πόδας καὶ χεῖρας καὶ ἠνέωξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν. Ὀνομασθεὶς οὕτως ἐκ τοῦ διαιδάλλειν (=διαποικίλλειν, γλύφειν, πρβ. καὶ Πανσ. 9, 3, 2) ἦτο ὀλωμυθικὸν πρόσωπον ὁ Δαΐδαλος, εἰς θν ἡ παράδοσις ἀπέδωκε μυθώδη τινὰ οἰκοδομήματα καὶ ἕτερα ἔργα, οἷον τὸν ἐν Κρήτῃ Λαβύρινθον, τὸν διὰ τὴν Πασιφάην ταῦρον κ. ἐ., σὺν

1) «Οἱ γὰρ πρὸ τούτου (τοῦ Δαιδάλου) τεχνίται κατεσκεύαζον τὰ ἀγάλματα τοῖς μὲν ὁμοίαις μεμυκότα, τὰς δὲ χεῖρας ἔχοντα καθεμένας καὶ ταῖς πλευραῖς κεκολλημένας» Διόδωρος IV, 76.

«Τῶν πάλαι δημιουργῶν πλατεόντων τὰ ζῶα συμμεμυκότας ἔχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ οὐ διεστηκότας τοὺς πόδας, ἀλλ' ἐσθῶτα σύμποδα. Δαΐδαλος ἄριστος ἀγάλματοποιὸς ἐπιγεγονώς, πρῶτος ἀναπετάσσοντι τε τὰ τούτων βλέφαρα, ὥς δοῦναι βλέπειν αὐτά, καὶ τοὺς πόδας, ὥς νομίσαι βαδίζειν, εὐεστησι. Σχολ. Πλάτ. Μένων σ' 97 D.

τῷ χρόνῳ ὅμως ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἀττικῶν μάλιστα μύθων ιστορικὸν πρόσωπον καὶ δὴ ἀρχηγέτης τοῦ ἐν Ἀθήναις γένους τῶν Δαιδαλιδῶν, τεχνίτης ἱκανῶν πλαστικῶν ἔργων, ὧν τινα καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου ἐσώζοντο.¹ Κατὰ τὴν παράδοσιν φυγὼν τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ ἀνέψιου Τάλῳ μετέβη εἰς Κρήτην καὶ ἐκείθεν εἰς Σαρδῶ καὶ Σικελίαν, καταλείπων πανταχοῦ ἔργα τῆς τέχνης του· ἐφεῦρε δὲ καὶ πολλὰ τεκτονικὰ ἐργαλεῖα, τὸν πρίονα, τὸν πέλεκυν, τὴν βολίδα, τὸ τρύπανον, τὴν κόλλαν κτλ. Ἐξ ὧλων τούτων δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν, ὅτι ὁ Δαίδαλος παριστᾷ πρόδοδόν τινα ἐν τῇ ξοανοποιίᾳ, γενομένην μάλιστα ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἔνθα ἡσκεῖτο ἱκανῶς ἡ τέχνη αὕτη. Εἰς τί συνίσταται ὅμως ἀκριβῶς ἡ πρόδοδος αὕτη, ποία δηλ. ἦτον ἡ μορφή καὶ μάλιστα ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τῶν ξοάνων ἐκείνων, ἅτινα ὡς δαιδάλεια ἐξελαμβάνοντο, ἀγνωσοῦμεν, διότι ἡ τῶν ἀρχαίων μαρτυρία εἶνε γενικὴ καὶ ἀόριστος· πάντως ὅμως δὲν πρέπει νὰ νομίσωμεν ὅτι μέγα τι βῆμα ἐγένετο ἐνταῦθα πρὸς τὰ πρόσω, ἂν οὐ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πλάτωνος τὰ δαιδάλεια ἔργα ἦσαν γελοῖα.² Ἔτι δὲ ἀγνωσοῦμεν καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἡ πρόδοδος αὕτη ἐγένετο, διότι ὁ Δαίδαλος εἶνε μὲν γνωστὸς παρ' Ὀμήρῳ, ἀλλ' οὐχὶ ὡς ποιητῆς εἰκαστικῶν ἔργων, ὅ ἐστιν ὧς κατ' ἐξοχὴν τεχνίτης.³

1) Τοιαῦτα ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (9, 40, 2) ἐν Θήβαις ἔσσαν Ἡρακλέους, ἐν Λεδαίᾳ ἔσσαν Τρωανίου, ἐν Δήλῳ μικρὸν ἔσσαν Ἀφροδίτης καταλῆγον εἰς τὰ κάτω τοῦ σώματος μέρας εἰς τετραγώνων στήλην, καὶ ἔ.

2) Πλάτων Ἰππ. Μεγ. 281: «ὥσπερ καὶ τὸν Δαίδαλον φασὶν οἱ ἀνδριαντοποιοί, νῦν εἰ γινόμενος τοιαῦτ' εἰργάζετο, εἴα ἦν ἂν τοῦνομα ἔσχε, καταγέλαστον ἂν εἶναι.» Τούτοις δὲ συμφωνεῖ καὶ ἡ τοῦ Παυσανίου (2, 4, 5) γνώμη: «Δαίδαλος δὲ ὅποσα εἰργάσατο, ἀτοπώτερα μὲν ἐστὶν ἐς τὴν ὄψιν, ἐπιπρέπει δὲ ὅμως τι καὶ ἔνθεν τούτοις.»

3) Ὁ Ἡρακλῆος ἐποίησεν ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ Ἀχιλλέως χορὸν (Ἰλ. Σ. 591):

«τῷ ἱελέον, οἶόν ποτ' ἐνὶ Κνωσσῇ εὐρείῃ

»Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ.»

Τούτῳ δὲ τὸ δῆθεν ἔργον τοῦ Δαιδάλου ἐσώζετο ἐπὶ Παυσανίου (9, 40, 2) ἐν Κνωσσῇ καὶ ἦτο μαρμαρίνον ἀνάγλυφον. Ἀλλὰ καὶ ἡ προσήρησις καταγωγῇ τοῦ ἀναγλύφου τούτου, ἔνεκα μάλιστα τοῦ ὀλίκου αὐτοῦ, εἶνε ὑποπτος,

Ἄλλ' ἐν ᾧ ἀγνοοῦμεν ταῦτα πάντα, γνωρίζομεν ὅμως τοσαῦτα περὶ τῆς μορφῆς τῶν δαιδαλείων ἔργων, ὥστε νὰ ἀποκρούσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν ἐξωτερίζοντων, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Πλαστικὴ κατὰγεται ἐκ τῆς Αἰγύπτου, καὶ νὰ ὑπολάβωμεν ἀναξιόπιστον τὴν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου (IV, 961) παραδοθεῖσαν διήγησιν τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου περὶ δῆθεν διαμονῆς τοῦ Δαιδάλου ἐν Αἰγύπτῳ. Τὰ δαιδάλεια ἔργα, διαστῶτας ἔχοντα τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας· καὶ δὴ ζωηρότητα καὶ κίνησιν εἰκονίζοντα,¹ εἶνε ὅλως διάφορα τῶν ἐν ἀπολύτῳ ἡρεμίᾳ παρισταμένων αἰγυπτιακῶν ἀγαλμάτων, ἐν οἷς αἱ χεῖρες εἶνε συγκολλημέναι τῷ σώματι καὶ οἱ πόδες οἷονεὶ συνδεδεμένοι. Τὰ αἰγυπτιακὰ ἀγάλματα ἐδυνάμεθα μᾶλλον νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὰ προδαιδάλεια ξόανα· ταῦτα ὅμως, ἀτελῆ καὶ ἀκατέργαστα τῆς κοινῆς ἀνάγκης ἔργα ὄντα, ἀποκρούουσι πᾶσαν ἐξωθεν ἐπίδρασιν, πολλῷ μᾶλλον ἐξ Αἰγύπτου, ἔνθα ἡ τέχνη καὶ ἰδίως ἡ τεχνικὴ ἐξερρασία ἀρκούντως ἤκμαζεν. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων ὁ κάλλιστος τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης γνώστης Παυσανίας διακρίνει σαφῶς αἰγυπτιακὰ ἀγάλματα καὶ ξόανα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἀττικῶν καὶ ἰωνικῶν ἔργων (Παυσ. I, 42, §. 8, §. 5), ὅπερ εἶνε ὁ ἰσχυρότατος λόγος πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ τῶν ἐξωτερίζοντων ἰσχυρισμοῦ.

Ἄλλως ὅμως ἔχει τὸ ζήτημα ὡς πρὸς ἐπίδρασιν τινα γενομένην ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν ξοάνων ἐξ Ἀσίας καὶ ἰδίως

καὶ τὸ χορὸν ἢ σκηπτεν δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ Δαιδάλος ἐποίησεν τὴν Ἀριάδνην πλαστικὸν ἔργον, ἀλλ' ὅτι ἡ ἐγύμνασεν αὐτῇ τοὺς χορευτάς, τοὺς μέλλοντας νὰ χορεύσωσι τὸν ἐν τῇ ἀρχαιότητι περίφημον χορὸν (ἰδ. Ἀγχείον τοῦ Ἐργοτίμου καὶ Κλαίου ἐν Mon. d. Inst. IV, t. 56) ἐπὶ τῇ νίκῃ τοῦ Μινωταύρου, ὡς ὁ Εὐστάθιος ἐρμηνεύει τὸ χωρίον, ἢ ὅτι διέταξε καὶ παρεσκεύασε τὸν χώρον ἐν ᾧ ὁ χορὸς ἐμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ, ἐποίησε δηλ. εἶδος τι ὀρχήστρας, ὡς ὁ Müller ἰσχυρίζεται. Ἴδε Brunn Gesch. d. Griech. Künstler I, S. 17. Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι τὸ ἐν Ἰκνωσσῇ ἀνάγλυφον θὰ ἐποιήθη ἐκ παρανοήσεως τοῦ ὁμηρικῶς χωρίου ὑπὸ Δαιδαλίδου τινὸς πιθανῶς.

1) Πλάτων Μένων σ. 97.—Ἀριστ. Πολιτ. I, 4.—Ἡσύχ. ἐν λ. Δαιδάλεια.—Σχολ. Εὐριπ. Ἐκάτ. 838 κτλ.

ἐκ Φοινίκης, ἔνθα ἡ τέχνη αὕτη ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἤσκειτο. Εἶνε δηλ. ὄντως πιθανόν, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Δαιδάλου ἀντιπροσωπευομένη πρόοδος ἦτο ἀποτέλεσμα τριαύτης τινὸς ἐπιδράσεως γενομένης τὸ πρῶτον ἐν Κρήτῃ, ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ, δι' ἧς καὶ ἡ μεταλλουργία μετέβη, ὡς εἵπομεν, ἐκ τῆς Φοινίκης εἰς τὴν Ἑλλάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Η ΚΑΘ' ΟΜΗΡΟΝ ΠΛΑΣΤΙΚΗ¹

1. Ξαανοποιία καὶ ξυλουργία.

Πολὺ πρὸ τοῦ Ὀμήρου οἱ ἑλληνικοὶ λαοὶ εἶχον φαντασθῆ τοὺς θεοὺς τῶν ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ οὕτω πρέβησαν εἰς τὴν κατασκευὴν ἀγαλμάτων αὐτῶν, ὧν πολλὰ θὰ ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς τοῦ ποιητοῦ ἐποχῆς, ἀφ' οὗ οὗτος πάλων νάων μνεῖαν ποιεῖται, ὁ νὰς δὲ προὔποθέτει τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ, ᾧ τινι ἐχρησίμευσεν ὡς κατοικία. Ἀλλὰ καὶ ἄγαλμα τοιοῦτον γνωρίζει, ὁ ποιητής, ἐν τοῦλάχιστον, τὸ ἐν Τροίᾳ καθήμενον ἄγαλμα τῆς Ἀθηναίης ('Ιλ. Ζ', 303). Δέον δὲ τὰ ἀγάλματα ταῦτα νὰ ἐκλαμβάνωμεν ὡς ἐκ ξύλου πεποιημένα, ὡς ξόανα, ἀφ' οὗ τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἀρχαιότατα τῶν θεῶν εἰδῶλα καὶ ξόανον ἦτο ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ ἐν Ἀργεῖ, ὅπερ ἡ παράδοσις ὑπελάμβανεν ὡς ἔργον τοῦ τὸν δούρειον ἵππον ποιήσαντος Ἑπειοῦ (Παυσ. 2, 19, 6).

Ἐν γένει δὲ ἡ ξυλουργία ἤσκειτο ἱκανῶς ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων καὶ κατασκευάζοντο δι' αὐτῆς κομψῶς καὶ ἐντέχνως πολυτελῆ σκεύη, οἷον θρόνοι, κλίνες, λάρνακες, ὅπλα κ.τ.λ. Ἐπελεχάτο δὲ τὸ ξύλον ἢ ἐτεκταίνετο σκεπάρινω

1) Brunn, Die Kunst b. Homer, aus den Abh. d. k. bayer. Akad. I, Cl. XI Bd. III.—E. Petersen, kritische Bemerkungen z. ältesten Geschichte d. gr. Kunst. Programm d. Gymnasiums in Ploen. v. 1871.

ἢ πελέκει, ἔπειτα ἐξέστο ἢ ἐδινούτο διὰ λεπτοτέρων τμη-
τικῶν ὀργάνων, καὶ τέλος, διὰ τερέτρου τρυπώμενον καὶ ἤλοι-
ῃ ξυλίνοις γόμφοις προσηλούμενον ἐλάμβανε τὸ προσηκου-
σχῆμα. Ἐκοσμοῦντο δὲ τὰ σκεύη ταῦτα ἢ διὰ γλυφῆς, το-
ξύλου αὐτοῦ ἢ δι' ἐπικολλήσεως καὶ ἐγκρούσεως χρυσοῦ, ἐλά-
φαντος, ἀργύρου καὶ ἡλέκτρου.

2. Μεταλλουργία.

Ἡ σπουδαιοτάτη ὥρως ἐπὶ τῶν ἀμνηρικῶν χρόνων τέχνη
εἶνε ἡ χαλκουργία, καθότι πολλὰ χαλκᾶ ἔργα καὶ μεταλ-
λινα ἐν γένει σκεύη, οἷον ἀσπίδες, θώρακες, κράνη, τρίποδες,
λέβητες, φιάλαι καὶ τὰ τοιαῦτα, περιγράφονται ὑπ' αὐτοῦ
τὰ μὲν ἐγγχωρίων τὰ δὲ ἀλλογενῶν δημιουργήματα. Ἦσαν
δὲ ταῦτα πλουσιώτατα κεκοσμημένα καὶ εἶχον ἐπιτετυπω-
μένα πολλὰ ζώδια, ζώων καὶ ἀνθρώπων μορφάς, καὶ παν-
τοίας παραστάσεις, ὧν ἀνάλογα εὐρίσκομεν τὸ μὲν ἐν τοῖς
μυκηναίοις εὐρήμασι, τὸ δὲ ἐν ταῖς ἐπὶ ἀρχαιοτάτων ἀγ-
γείων παραστάσεσι, τὸ δὲ ἐν ἑτέροις ἔργοις, ἐξ Ἀσίας ἐλ-
κουσι τὴν καταγωγὴν.

Ἐπιστημότατον δὲ τῆς μεταλλουργίας ἔργον εἶνε ἡ το-
ῦ Ἀχιλλέως ἀσπίς (Ἰλ. Σ, 478—608), ἣν ἐποίησεν αὐτὸς
ὁ Ἥφαιστος, ὁ τῆς χαλκουργίας θεὸς προστάτης. Εἶχε δὲ
αὕτη τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν ὀνημένην εἰς πέντε χώρας
καὶ ἐν αὐταῖς διαφόρους γλυφάς ἐκονιζούσας τὸν οὐρανὸν
τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, καὶ πάσας τὰς φάσεις τοῦ τότε
βίου, γάμον, δίκην, μάχην, ἀνδρες γεωργοῦντας, ποιμένο-
βόσκον, λέοντα κατὰ ἀγέλης δομῶντα, χορὸν παρθένων
καὶ νέων καὶ πέριξ τούτων, ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ μείζονι
τῶν ἄλλων χώρᾳ, τὸν κατὰ τὴν δόξαν τῶν ἀρχαίων τὸν
κόσμον περιβάλλοντα ὠκεανόν. Καὶ εἶνε μὲν καταφανὲς ὅτι
τὸ ἔργον εἶνε δημιούργημα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας
ἀλλ' οὔτε νὰ φαντασθῇ οὗτος τοιοῦτον ἡδύνατο, οὔτε τοῦ

ἀκροαταῖς αὐτοῦ καταληπτὸς νὰ γείνη, ἂν μὴ ὑπῆρχον ἀνάλογά τινα ἐν τοῖς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἔργοις. Καὶ ὅντως· τὴν μὲν κατὰ περιφερεῖς χώρας διάταξιν τῶν ζῳδίων βλέπομεν ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἀγγείοις, αὐτὸ δὲ τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων ἀναγνωρίζομεν ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀγγείοις, ἐν τοῖς μυκηναίοις εὐρήμασι καὶ δὴ ἐν ἀσσυριακοῖς ἀναγλύφοις. Ἐκ πραγματικότητός τινος βεβαίως ὀρμηθεῖσα ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ ἔπλασεν ἔτι τοὺς χρυσοὺς κύνας καὶ δαδούχους ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἀλκινόου (Ὅδ. Ζ, 94 καὶ 100). Παρατηρητέον δ' ὅτι ἅπαντα τὰ ἔργα ταῦτα ἀποδίδει ὁ ποιητὴς οὐχὶ εἰς θνητόν τινα, ἀλλ' εἰς τὸν Ἡφαιστον, ὥσαντι ἤθελε νὰ δηλώσῃ διὰ τούτου τὸ ἀνυπαρκτον αὐτῶν.

Κατ' ἀπομίμησιν δὲ τῆς τοῦ Ἀχιλλέως ἀσπίδος ἔπλασε καὶ ὁ Ἡσίοδος τὴν τοῦ Ἡρακλείους, ἥς ὡσαύτως πλείστας παραστάσεις ἀνευρίσκομεν ἐπὶ ἀγγείων καὶ ἄλλων τῆς τέχνης ἔργων.

Κατεργάζοντο δὲ τὰ μέταλλα κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους διὰ σφυρηλασίας, καὶ ἐκ τούτου ἐκαλοῦντο σφυρηλατα καὶ ἔκκρουστα, καὶ συνεδέοντο διὰ δεσμῶν (Ἰλ. Ε, 379) καὶ ἤλων (Ἰλ. Α. 633). Ὅτε δὲ ἦτο ἀνάγκη νὰ προστεθῶσι κοσμήματα ἢ ζῳδία ἐπὶ βάσεώς τινος, ξυλίνης ἢ μεταλλίνης, ἀπεκόπτοντο λεπτὰ ἐλάσματα καὶ λαμβάνοντα διὰ σφυρηλασίας τὴν προσήκουσαν μορφήν, προσετίθεντο τῇ βάσει. Ἡ τέχνη αὕτη, ἐμπαιστική παρὰ τῶν ἀρχαίων καλουμένη, ἠσκηῖτο ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἐν Φαινίκῃ, ὅθεν μετηνέχθη βεβαίως σὺν τῇ μεταλλουργίᾳ αὐτῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ χώνευσις τῶν μετάλλων ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων δὲν ἦτο γνωστή, διότι τὰ ἐν Ἰλιάδι (Σ, 474):

«Χαλκὸν δ' ἐν πυρὶ βάλλον ἀτειρέα κασσίτερόν τε
καὶ χρυσὸν τιμῆντα καὶ ἄργυρον· αὐτὰρ ἔπειτα
ἠθήκεν ἐν ἀκροθέτῳ μέγαν ἄκμωνα, γένοιτο δὲ χειρὶ
ῥαιστήρα κρατερὴν, ἐτέρηφι δὲ γένοιτο πυράγρην.»

δηλοῦσιν ὅτι τὰ μέταλλα ἐτίθεντο εἰς τὸ πῦρ, οὐχὶ ἵνα χω-

νεύονται, ἀλλ' ἵνα γίνωνται μαλακώτερα καὶ οὕτω μᾶλλον εὐκατέργαστα.

5. Πηλοπλαστική.

Ὁ Ὅμηρος ἐγίνωσκε καὶ τὴν κεραμευτικὴν ὥς ἐκ τῶν ἀκολούθων ἐμφαίνεται στίχων (Ἰλ. Σ, 600):

«Ὡς ὅτε τις τροχὸν ἄρμενον ἐν παλάμῃσιν
ἐξόμενος κεραμεὺς πειρήσεται, αἶκε θέσιν.

Σπουδαιότερα ὅμως διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης εἶνε ἡ παρ' Ἡσιόδῳ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Προμηθεὺς ἐποίησεν ὁμοίωμα τῆς *Παρδώρας* ἐκ πηλοῦ, ὅπερ δεικνύει ὅτι ἐν τοῖς προϊστορικοῖς χρόνοις ἤσκειτο ἤδη ἡ πηλοπλαστική καὶ δὴ ἱκανῶς ἀνεπτυγμένη ἦτο. Ἴσως μάλιστα καὶ ἀγάλματα θεῶν, ἐν μορφῇ βεβαίως ξοάνων, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐκ πηλοῦ ἐποιοῦντο, ὥς δεικνύουσιν ἄλλως καὶ τὰ πολυάριθμα ἐν παναρχαίοις τάφοις εὑρεθέντα πήλινα εἰδώλια, ἅτινα δὲν θὰ εἶνε ἅπαντα ἀλλοδαπῆς βιομηχανίας προϊόντα.

ΠΛΑΣΤΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ Β'.

Η ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΛΑΣΤΙΚΗ

(ἀπὸ τῶν Ὀλυμπιάδων μέχρι τῆς κατακτῆσεως τῆς Ἑλλάδος
ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων).

Ἡ ἐν τοῖς προϊστορικοῖς χρόνοις ἀσκουμένη ἐν Ἑλλάδι Πλαστική τὸ μὲν ἦτο ἀσιατικὴ τὸ δὲ διετέλει ὑπὸ τὴν ἐπί-
δρασιν τῆς ἀσιατικῆς τέχνης. Συγχρόνως ὅμως αὐτὴ ἡ
ἀνάγκη καὶ αἱ περιστάσεις ἔδωκαν ἐνωρίτατα ὥθησιν πρὸς
ἀνάπτυξιν τῆς ἱεροποιῆας, ἐξ ἧς ἀναμφισβητήτως ὠρμήθη
ἡ ἑλληνικὴ Πλαστική. Ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι αὐτῆς τῆς ἐξ
Ἀσίας εἰσαγωγέας τέχνης ὑπῆρχε τάσις πρὸς ἀνάπτυξιν
ἑγχωρίου τέχνης, διότι ὁ Ὅμηρος σαφῶς διακρίνει τὰ ξένα
ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα μετακομισθέντα ἔργα
καὶ ὁμιλεῖ περὶ τούτων ὡς ξένων. Ἡ τάσις δ' αὕτη, μικρὰ
τότε οὖσα, γίνεται νῦν μείζων, ἐφ' ὅσον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος
πνευματικῶς τε καὶ πολιτικῶς ἀνδρουται, μέχρις οὗτου, γενο-
μένων νέων τινῶν ἐφευρέσεων, ἐξαφνίζεται πᾶν ἔχνος ξενι-
κῆς ἐπιδράσεως καὶ μεγαλοπρεπῆς ἀνκλάμπει ἡ ἑλληνικὴ
Πλαστική.

Ἐκ τούτων κατὰδηλον γίνεται, ὅτι ἡ κυρίως ἑλληνικὴ
Πλαστικὴ δὲν ἀναφαίνεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὡς ἡ Ἀρχιτε-
κτονικὴ, ἀμιγῆς πάσης ξενικῆς ἐπιδράσεως, ὅ ἐστι δὲν παρί-
σταται ἐντελῶς ἀποκεχωρισμένη τῆς τῶν προϊστορικῶν
χρόνων, ὥσπερ ἐκείνη, διότι δυσχερέστερον τῆς Ἀρχιτεκτο-
νικῆς ἔχουσα θέμα, τὴν ἐν ἀληθείᾳ καὶ τελειότητι παρά-
στασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, δὲν ἰδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ

αὐτὸ διὰ μιᾶς καὶ οὕτω νὰ διακόψῃ ἀποτόμως πάντα μετὰ τῆς προτέρας τέχνης συνδέοντα αὐτὴν δεσμόν. Ὁ χαρακτηρισμὸς δ' αὐτῆς εἶνε νῦν οὐχὶ πλέον λαϊκός, ἀλλὰ μάλλον θρησκευτικὸς, διότι, ὥσπερ καὶ ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ, ὑπηρετεῖ τῇ θρησκείᾳ, αὐτῆς τὰς ἀνάγκας πληροῦ καὶ ἐξ αὐτῆς συλλαμβάνει τὰς μεγάλας καὶ ὑψηλὰς ἰδέας τῆς.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(ἀπὸ τῶν Ὀλυμπιάδων μέχρι τῆς μετὰ τὰ Περσικὰ ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν, Ὀλ. 1—76, 2=473 π. Χ.)

Ἵνα ἀνέλθῃ ἡ ἑλληνικὴ Πλαστικὴ εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, ἔπρεπε νὰ τελειοποιηθῶσιν ἅπαντα τὰ πρὸς τεχνικὴν ἐξεργασίαν μέσα καὶ, ἐλευθερωθεῖσα εἰς τὴν πάσης παραδόσεως, νὰ δυνηθῇ νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὴν ἐν φυσικῇ ἀληθείᾳ παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ταῦτα δ' ἐγένοντο κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον, ἥτις διαιρετέα ἐκ τούτου εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἐφευρέσεων καὶ τῆς τελειοποιήσεως τῶν πρὸς τεχνικὴν ἐξεργασίαν μέσων (Ὀλ. 1—60) καὶ εἰς τὴν τῆς ἐλευθέρως ἀναπτύξεως τῆς τέχνης (Ὀλ. 60—76, 2).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΕΦΕΥΡΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΗΣ

(Ὀλ. 1—60)

1. Ξυλογλυφία καὶ ξοανοποιία.

Στενῶς συνδέεται ἡ τῶν προκειμένων χρόνων Πλαστικὴ τῇ τῶν προϊστορικῶν διὰ τῆς ξυλογλυφίας, ἥς ἐπίσημον ἔργον

ἦτο ἢ ἐκ κέδρου *λάρναξ* τοῦ *Κυψέλου* κατασκευασθεῖσα κατὰ τὰς πρώτας Ὀλυμπιάδας, ἦτοι κατὰ τὴν Η'. π. Χ. ἑκατονταετηρίδα. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐπειδὴ οἱ Κορίνθιοι Βακχιάδαι ἐζήτουν νὰ ἐξολοθρεύσωσι τὴν οἰκογένειαν τῶν Κυψελιδῶν, ἔκρυψε τὸν μικρὸν Κύψελον ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἅμα γεννηθέντα, εἰς τὴν λάρνακα ταύτην, ἣν μετὰ ταῦτα ἀφιέρωσεν αὐτός (Ὀλ. 31,2—38,4), ἡ δὲ διαδοχὸς του, ἐν τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἡραίῳ. Ἐνταῦθα εἶδεν αὐτὴν ὁ Πausanias, ἣν περιγράφει (ῥ,17—19) ὡς ἔχουσαν ζώδια ἐν πέντε χώραις, τὰ μὲν ἐξ αὐτῆς τῆς κέδρου γεγλυμμένα, τὰ δὲ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος ἐπ' αὐτῆς διὰ τῆς ἐμπαιστικῆς, ἐννοεῖται, τέχνης προσκεκολλημένα, παριστῶντα ἡρωϊκὰς ἐκ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως εἰλημμένους πράξεις, δι' ἐπιγραμμάτων βουστροφηδὸν γεγραμμένων ἐξηγουμένας. Εἶχε δὲ σχῆμα ἐπίμηκες τετραγωνικόν, ὡς φαίνεται, καὶ ἔφερε τὰ ζώδια κατὰ τὰς τρεῖς ἔμπροσθεν ἐπιφανείας.

Ἡ λάρναξ τοῦ Κυψέλου διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀσιατικῆς τέχνης, ἱκανὰ γνωρίσματα ταύτης ἔχουσα, μάλιστα τὴν *πτερωτὴν* καὶ διὰ τῶν χειρῶν πάνθηρα καὶ λέοντα κρατοῦσαν *Ἀρτεμιν*, καὶ μεταφέρει ἑμᾶς εἰς τὴν τέχνην αὐτῶν τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐξεργασίας καὶ τὴν κατὰ χώρας τῶν ζωδίων διάταξιν, ἣν ἀνευρίσκομεν καὶ ἐν ἀρχαίοις ἀγγείοις, μάλιστα ἐν τῷ ἐν Φλωρεντίᾳ κρατῆρι τοῦ Κλιτίου καὶ Ἐργοτίμου.¹ Μόνον ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν παραστάσεων ὑπάρχει ἐνταῦθα διαφορὰ ἐν ᾧ δηλ. ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς χρόνοις περιωρίζοντο αὐταὶ εἰς τὸν καθημερινὸν βίον, ἐνταῦθα, τοῦ Ὀμήρου γενομένου ἤδη γνωστοῦ ἐν Ἑλλάδι καὶ τῶν κυκλικῶν ποιητῶν ποιησάντων καὶ ποιούντων τὰ ἔπη των, λαμβάνονται ἐκ τῆς ἡρωϊκῆς ποιήσεως. Ἡ ἐπέκτασις δ' αὕτη τοῦ κύκλου τῶν παραστάσεων διὰ νέων ὑποθέσεων θὰ ἔδωκεν ἀναμφισβητήτως τῇ Πλα-

1) Mon. d. Inst. IV. t. 54—58.

στικῇ τέχνῃ ὥθουσιν πρὸς πρόοδον, ἣν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐν τῷ ὑπ' ἐξέτασιν ἔργῳ, μὴ γνωρίζοντες ἀκριβῶς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ, οὔτε τῶν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου περιγραφομένων ἔργων.

Κύριον ὅμως θέμα τῆς ξυλογλυφίας ἦτο] νῦν, ὅτε ὁ τῶν Ἑλλήνων θρησκευτικὸς βίος ἐξήρето καὶ πολλὰ ἱερά οἰκοδομήματα ἀνηγείροντο, ἡ κατασκευὴ ἀγαλμάτων τῶν θεῶν. Ἦσκουν δὲ τὴν ξοανοποιῶσαν ταύτην γένη τινὰ ἐν Ἀθήναις καὶ Κρήτῃ, Δαιδάλιδαι, οἵτινες ἐκ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ δὲν ἀπετόλμων νὰ βελτιώσωσιν αὐτήν, ἀλλὰ τυπικῶς κατὰ τὸν δαιδάλειον τρόπον διετέλουν ἐργαζόμενοι.

2. Πηλοπλαστική.

Ἡ πηλοπλαστικὴ δὲ καὶ κεραμευτικὴ ἡσκεῖτο ὡσαύτως ἐνωρίτατα ἐν Ἑλλάδι, μάλιστα ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Ἀθήναις, ὡς δηλοῦσιν αἱ μυθώδεις περὶ ἐφευρέσεων παραδόσεις (*Plin.* 7, 56, 198· 35, 12, 151), ὅτι δῆθεν ὁ κορίνθιος Ὑπέρβιος ἐφευρε τὸν κεραμευτικὸν τροχόν, ὅστις ὅμως ἦτο γνωστὸς ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων (ἴδ' σελ. 172), ὁ ἀθηναῖος Κόροιβος τὴν κάμινον, καὶ ὁ σικυώνιος ἐν Κορίνθῳ διατρίβων Βουτάδης τὸν τρόπον τοῦ κατασκευάζειν ἐκ πηλοῦ ὁμοιώματα ἀνθρώπων εἰκονίσας ἐν ἀναγλύφῳ τὸν μνηστῆρα τῆς θυγατρὸς του. Ὡσαύτως ὅλως μυθώδης εἶνε ἡ παράδοσις, ὅτι οἱ κορίνθιοι κεραμεῖς *Εὐχειρ*, *Διοπος*, *Εὐγράμμος* καὶ *Δημάρατος*, ὁ τοῦ ρωμαίου βασιλέως Ταρκυνίου Πρίσκου πατὴρ, μετηνάστευσαν ἐκ Κορίνθου εἰς Ἐτρουρίαν (*Plin.* 35, 12, 152), ὑποδηλοῦσα μόνον ὅτι ἕνεκα τοῦ ἐμπορίου ὑπῆρχε συνάφειά τις τῆς ἐτρουσικῆς μετὰ τῆς κορινθιακῆς κεραμευτικῆς. Ἦσαν δὲ τὰ ἀρχαιότατα τῆς τέχνης ταύτης προϊόντα ἀγγεῖα, ὧν τὰ μὲν ἐν Ἑλλάδι ἦσαν κεχρωματισμένα, τὰ δὲ ἐν Ἐτρουρίᾳ ἔφερον ἀναγλύφους παραστάσεις, μορφὰς θηρίων καὶ πομπὰς φανταστικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνθρωπίνων μορφῶν.

Σπουδαιότερα δὲ διὰ τὴν πηλοπλαστικὴν εἶνε ἑτέρα περὶ τοῦ ἄνω μνημονευθέντος Βουτάδου παρὰδοσις, ὅτι οὗτος πρῶτος ἐκόσμησε διὰ προστύπων καὶ ἐκτύπων προσωπείων τὰ ἀκρωτήρια καὶ τὰς ἡγεμόνας κεραμίδας τῶν ναῶν (*Plin.* 35, 151). Τὴν εἶδησιν ταύτην δὲν δυνάμεθα εὐχερῶς ν' ἀπορρίψωμεν, πρῶτον μὲν διότι δὲν ἔχομεν ἀποχρῶντα λόγον, ἵνα ἐκλάβωμεν τὸν Βουτάδην ὡς μυθικὸν καὶ πλαστὸν πρόσωπον, δεύτερον δὲ διότι ἡ ποίησις πηλίνων ἀναγλύφων θὰ ὤρμηθη βεβαίως ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς δι' ἀνθεμίων καὶ διαφύρων προσωπείων ζῶων τε καὶ ἀνθρώπων ἐπικροσμήσεως τῶν ἀκρωτηρίων καὶ λοιπῶν ἐξεχόντων τῆς στέγης τοῦ ναοῦ μερῶν (ἰδ. σελ. 62). Τοιοῦτον μάλιστα χαρακτηριστικώτατον ἔργον, κεφαλὴ γοργόρας, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τὸν ἀρχαῖον Παρθενῶνα, περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς.¹ Ἀλλ' ὅχι μόνον τὰ ῥηθέντα τῆς στέγης μέρη, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀετώματα θὰ ἐπληροῦντο δι' ἀναγλύφων ἢ καὶ ἀγαλμάτων ἐκ πηλοῦ, πρὶν ἢ κατασκευασθῶσι τοιαῦτα ἔργα ἐκ λίθου.

Μεγάλων δὲ πηλίνων ἀγαλμάτων ἡ κατασκευὴ ἦτο γνωστὴ ἐν Ἑλλάδι ἐκ παλαιτάτων χρόνων, οὐχὶ ὅμως πολὺ συνήθης, διότι μόνον ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Μεγίστων Θεῶν ἐν Ἀχαΐᾳ ὑπῆρχον ἀγάλματα ἐκ πηλοῦ (*Παυσ.* 7, 22, 9), καθ' ὅσον γνωρίζομεν. Ἡ κατασκευὴ ὅμως μικρῶν ἀγαλμάτων ἐν μεγίστῃ ἦτο χρήσει, καὶ οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ πολυπληθέστατα ἐν πάσῃ πόλει καὶ κοινότητι κατασκευάζοντο καὶ προσεφέροντο ὡς ἀναθήματα ἐν τοῖς ἱεροῖς τῶν θεῶν ὑπὸ τῶν πενεστέρων τάξεων τῶν πολιτῶν, κατετίθεντο σὺν τοῖς νεκροῖς ἐν ταῖς τάφοις, ἐκόσμουσαν τὰς οἰκίας καὶ ἐχρησίμευον ὡς ἀθύρματα τοῖς παιδίοις. Τὰ εἰδώλια ταῦτα ἐκαλοῦντο κόραι, καὶ οἱ πλάττοντες αὐτὰ κοροπλάτοι.²

1) Ross, arch. Aufs. I. Taf. VIII.

2) Heuzey, Nouvelles recherches sur les terres cuites grecques. — Kekulé, Griechische Thonfiguren aus Tanagra. — O. Rayet, Les Figurines de Tanagra au musée du Louvre.

3. Χαλκοπλαστική.

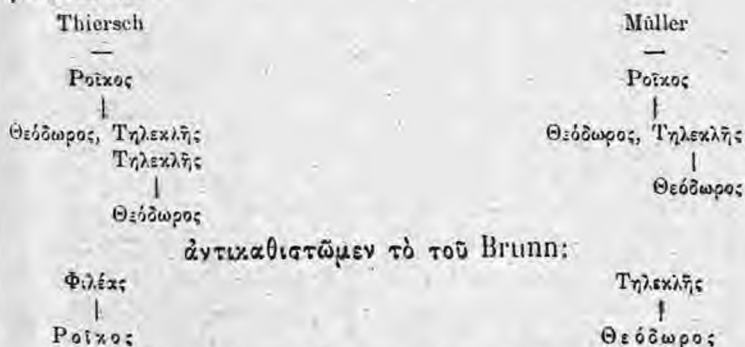
Ἡ τῶν μετάλλων δ' ἐξεργασία ἐγένετο καὶ ἐν τοῖς πρώτοις ἑλληνικοῖς χρόνοις διὰ σφυρηλασίας καὶ δι' ἤλων συνδέσεως τῶν διαφόρων μερῶν. Οὕτω μάλιστα καὶ ἀγάλματα θεῶν ἐποιοῦντο, οἷον ἦτο ἄγαλμα τοῦ Διὸς ἐν Σπάρτῃ, τὸ παλαιότατον πάντων τῶν χαλκῶν ἀγαλμάτων, κατὰ Περικλέαν (3, 17, 6), ὅστις περιγράφει αὐτὸ οὕτως: «δι' ὅλου γὰρ οὐκ ἔστιν εἰργασμένον, ἐληλασμένου δὲ ἰδίᾳ τῶν μερῶν καθ' αὐτὸ ἐκάστου συνήρμοσταί τε πρὸς ἄλληλα, καὶ ἤλοι συνέχουσιν αὐτὰ μὴ διαλυθῆναι.» Πρώτην δὲ πρόδοον ἐποίησεν ἡ τέχνη αὕτη διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς κολλήσεως τοῦ σιδήρου, δι' ἧς δὲν ἦτο πλέον ἀνάγκη ἤλων καὶ δεσμῶν, ἀλλὰ δι' ὑγροῦ μεταλλικοῦ σώματος συνεδέοντο στερεώτερον τὰ συνδετέα μέρη. Εὐρέτης δ' ἐγένετο ὁ κατὰ τὴν 22 Ὀλ. ἀκμάζων Γλαυκὸς ὁ Χίος (Ἡροδ. Α, 25.—Παυσ. 10, 16, 1), οὗτινος ἐθαύμαζεν ἡ ἀρχαιότης σιδηροῦν ὑποθήμα κρατῆρος, ὑποκρητηρίδιον, ὅπερ Ἀλυάττης ὁ τῆς Λυδίας βασιλεὺς εἶχεν ἀφιερῶσαι ἐν Δελφοῖς πολὺν χρόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τεχνίτου, ἐν Ὀλ. 43. Τοῦτο περιγράφει ὁ Περικλῆς ὡς ἐξῆς: «ἔλασμα δὲ ἕκαστον τοῦ ὑποθήματος ἐλάσματι ἄλλῳ προσεχὲς οὐ περόναις ἐστὶν ἢ κέντροις, μόνῃ δὲ ἡ κόλλα συνέχει τε καὶ ἐστὶν αὕτη τῷ σιδήρῳ δεσμός· σχῆμα δὲ τοῦ ὑποθήματος κατὰ πύργον μάλιστα ἐς μύουρον ἀνιόντα ἀπὸ εὐρυτέρου τοῦ κάτω· ἐκάστη δὲ πλευρὰ τοῦ ὑποθήματος οὐ διὰ πίσης πέφρακται, ἀλλὰ εἰσιν αἱ πλάγαι τοῦ σιδήρου ζῶναι, ὥσπερ ἐν κλίμακι οἱ ἀναβαθμοί· τὰ δὲ ἐλάσματα τοῦ σιδήρου τὰ ὀρθὰ ἀνέστραπται κατὰ τὰ ἄκρα εἰς τὸ ἐκτός, καὶ ἔδρα τοῦτο ἦν τῷ κρατῆρι.» Διὰ τῆς περιγραφῆς ταύτης καὶ τῇ βοήθειᾳ ἀρχαίων τινῶν πηλίνων ἔργων¹ δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν

1) Sitzungsber. d. Wiener Akad. v. 1871 Taf. 7 8, 69 u. 513.—Mon. d. Inst. X, tav. 31, fig. 1 καὶ Annali 1876 p. 249.

ἐννοιᾶν τινα τοῦ σχήματος τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Γλαύκου, ὅπερ ὅμως φαίνεται ὅτι ἦτο κεκοσμημένον καὶ δι' ἀναγλύφων μορφῶν ζῶων καὶ φυτῶν, ἴσως δὲ καὶ ἀνθρώπων, καὶ ὃ παραδίδει ὁ Ἀθηναῖος.¹

Σπουδαιότατη ὅμως πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τῆς Χαλκοπλαστικῆς ἦτο ἡ χώνευσις τῶν μετέλλων, ἣν ἐφεύρον, κατὰ καθολικὴν τῶν ἀρχαίων ὁμοφωνίαν, οἱ Σάμιοι τεχνῖται Ροῖκος ὁ Φιλέου καὶ Θεόδωρος ὁ Τηλεκλέους ἡ (ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι παρέλαβον αὐτὴν ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ μάλιστα ἐκ τῆς Φοινίκης, ἔνθα ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων ἦτο ἐν χρήσει) ἐτελειοποίησαν πρῶτοι μεταχειριστάμενοι αὐτὴν ἐν Ἑλλάδι πρὸς ποίησιν ἀγαλμάτων.

Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν τεχνιτῶν τούτων, τῆς γενεαλογίας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, πολὺς ἔγεινε λόγος,² ἐξ οὗ ὡς πιθανώτερον ἐξάγεται, ὅτι οὐτε δύο Θεόδωροι ὑπῆρξαν, οὔτε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Τηλεκλέους τὸ ὄνομα δις ἐν τῇ αὐτῇ δῆθεν οἰκογενεῖᾳ ἀναφαίνεται. Εἰς τὰ δύο ἄρα ὑπὸ τοῦ Thiersch καὶ Müller προταθέντα διαγράμματα γενεαλογίας αὐτῶν:

Ὡς πρὸς τὴν χρόνον; δὲ τῆς ἀκμῆς αὐτῶν παρατηρητέον

1) V. σ. 201. «Εἶδομεν ὃ αὐτὸ καὶ ἡμεῖς ἀνακείμενον ἐν Δελφοῖς, ὡς ἀληθῶς θέας ἄξιον, διὰ τὰ ἐν αὐτῷ ἐντεταρευμένα ζωῶν καὶ ἄλλα τινὰ ζωῶν καὶ φυτῶν ἐπιτίθεσθαι ἐπ' αὐτῷ θυνάμενα καὶ κρητῆρα καὶ ἄλλα σκεύη.

2) Ἴδε βιβλιογραφίαν ἐν Overbeck's Gesch. d. gr. Plastik, I, S. 63.

ὅτι ὁ Brunn πολὺ καταβιβάζει αὐτὴν ἄνευ ἰσχυροῦ τινος ἐξαναγκαστικοῦ λόγου. Τὸν μὲν Ροϊκόν, τὸν πρῶτον ἀρχιτέκτονα τοῦ Ἡραίου (ἴδ. σ. 98) καὶ συνεργάτην ἴσως, ἀλλ' ἀρχαιότερον καὶ πιθανῶς διδάσκαλον τοῦ Θεοδώρου, δύναμεθα νὰ θέσωμεν καὶ ἄνω τῆς 40^{ης} Ὀλυμπιάδος, τὸν Θεόδωρον, τὸν δεύτερον ἀρχιτέκτονα τοῦ Ἡραίου, οὐχὶ κατὰ τῆς 50^{ης}. Ὅτι δὲ ὁ Κροΐσος, οἱ ἀπὸ Δαρείου καὶ ἐντεῦθεν βασιλεῖς τῆς Περσίας, καὶ ὁ τῆς Σάμου τύραννος (Ὁλ. 62, 1—64, 3) Πολυκράτης εἶχον ἔργα τοῦ Θεοδώρου τούτου δὲν δεικνύει ὅτι ἦσαν σύγχρονοι αὐτῷ, διότι δυνατόν οὐτὲν ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις νὰ ἐκτῆσαντο τὰ κειμήλια ταῦτα εἴτε ἐκ κληρονομίας, εἴτε δι' ἀγορᾶς ἢ δωρεᾶς, ὡς γνωρίζομεν μάλιστα περὶ τοῦ Δαρείου, εἰς ὃν ἐδωρήσατο αὐτὸν κατὰ Τσέτην, λυδὸς τις Πύθιος τοῦνομα. Τὴν πιθανὴν ἀρτιότητα οὐχὶ ὅμως καὶ ὅλως ἀναγκαίαν συνεργασίαν τοῦ Ροϊκοῦ καὶ Θεοδώρου, καθ' ἣν εὗρέθη ἡ τῶν μετὰλλων χώνευσις, δύναμεθα νὰ θέσωμεν περὶ τὴν Ὁλ. 45, καὶ τὸν μὲν Θεόδωρον νὰ καταβιβάσωμεν καὶ μέχρι τῆς 50 Ὁλ. τὸν Ροϊκόν νὰ ἀναβιβάσωμεν καὶ ἄνω τῆς 40 Ὁλ. Ὅτι δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀκριβῶς (δὴλ. Ὁλ. 40—50) ἤκμαζεν ἡ Σάμῳ ἡ χαλκουργία δεικνύει ὁ θαυμάσιος χαλκοῦς κρατὴρ ὃν οἱ ἐκ Ταρτησοῦ ἐπικνεληόντες (Ὁλ. 37) ἔμποροι Σάμου ἀνέβηκον ἐκ τῶν δεκάτων τοῦ κέρδους των εἰς τὸ ἐν τῇ πρυμνίᾳ τῶν Ἡραίων, ὅστις εἶχε πέραξ προεχούσας κεφαλὰς γρυπῶν καὶ ἐπεκράθητο ἐπὶ τριῶν ἐπταπλήχεων χαλκῶν τελευτώνων, ἐπὶ τῶν γονάτων στηριζομένων (Ἡρόδ. Δ, 152).

Πλαστικά δ' ἔργα τῶν Σαμίων τούτων τεχνιτῶν ἀναφ.

1) Ἡ συνεργασία δὲν ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία οὐδ' ἐξάγεται τοιοῦτόν τι ἐκ τῆς τοῦ Παυσανίου ἐκφράσεως: διέχεαν χαλκὸν πρῶτοι καὶ ἀγμάματα ἐχώνευσαντο. Δυνατὸν ὁ Ροϊκός, ὁ τὸ ἀρχαιώτατον ἐν Ἐφέῳ ἄγαλμα ποιήσας, νὰ ἐχώνευσεν πρῶτος χαλκόν, ἐν ᾧ ὁ πολὺ νεώτερος αὐτοῦ Θεόδωρος, οὗτος ὁ χαλκοῦς ἑαυτοῦ ἀνδριᾶς ἦτο ἀξιοθαύμαστος διὰ τὴν λεπτήν ἐργασίαν, ἐτελειοποίησεν αὐτὴν ἐπὶ τὸ ἀκριβέστατον καὶ οὕτως ἐν αὐτῇ τῷ εὐρόντι ἐτέθη μοῖρα.

ρουσιν οἱ ἀρχαῖοι τοῦ μὲν Ροΐκου χωνευτὸν χαλκοῦν ἀγάλμα
τῆς Νυκτὸς ἐν Ἐφέσῳ, «ἀρχαιότερον καὶ ἀργότερον τὴν
»τέχνην τοῦ ἐν τῇ Ἀμφίσσῃ (χαλκοῦ) ἀγάλματος τῆς
»Ἀθηνᾶς» (Παυσ. 10, 38, 6), ὅπερ οἱ Ἀμφισσεῖς ἐξελάμβανον
ὡς ἐκ τῶν λαφύρων τῆς Τροίας προσερχόμενον,¹ τοῦ δὲ
Θεόδωρου (Plin. 34, 83) χαλκοῦν ἐκ τοῦ ἀνδριάντα ἐν
Σάμῳ, θαυμάσιον διὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὴν λεπτὴν ἐξεργασίαν,
κρατοῦντα διὰ τῶν τριῶν τῆς ἀριστερᾶς δακτύλων
τέθριππον τοσοῦτον μικρόν, ὥστε ἦτο ἅπαν κεκαλυμμένον
ὑπὸ μυίας μετὰ τῶν πτερυγίων αὐτῆς, ὅ ἐστι λίθον καταφανῶς
γεγλυμμένον καὶ εἰργασμένον ἐν μορφῇ σκαράβου.² Ἡ δια-
φορὰ δ' αὐτῆς τῶν ἔργων τῶν δύο τεχνιτῶν ἐξηγεῖται ἐκ τούτου,
ὅτι τὸ τοῦ Ροΐκου ἦτο ἴσω, τὸ πρῶτον δοκίμιον τῆς νέας
ταύτης ἐξεργασίας τοῦ χαλκοῦ, ἐν ᾧ ὁ Θεόδωρος, νεώτερος
ὢν, εἶχε καιρὸν νὰ τελειοποιήσῃ αὐτήν· διὰ τοῦτο μάλιστα
προέβη εἰς ποίησιν εἰκονικοῦ ἀνδριάντος, ὅπερ ἐν τῇ νη-
πιζούσῃ τῆς Χαλκοπλαστικῆς καταστάσει θὰ ἦτο μέγα
τόλμημα.

Ἄλλ' ὁ Θεόδωρος, ὅστις καὶ ἐπίσημος ἀρχιτέκτων ἦτο,
διότι ὠκοδόμησε τὴν ἐν Σπάρτῃ Σκιᾶδα (ἰδ. σ. 401), διέ-
πρεπεν, ὡς φαίνεται, καὶ ὡς χρυσουργὸς καὶ κατασκευα-
στὴς πολυτίμων σκευῶν. Οὕτως ἐποίησε κολοσιαιὸν κρα-
τῆρα ἀργυροῦν οὐχὶ κοινῇ ἐργασίᾳ, καθ' Ἡρόδοτον (Α, 51),
ὅ, ὁ Κροῖσος ἀφιέρωσεν ἐν Δελφοῖς πρὸς τῇ; Ὀλ. 58, 1, καὶ
ἕτερον ἐκ χρυσοῦ, ὃν εἶχον οἱ τῆς Περσίας βασιλεῖς, οἵτινες
καὶ δύο ἕτερα τοῦ αὐτοῦ ἔργα ἐκέκτηντο, χρυσῇν πλάτανα
καὶ χρυσῇν ἄμπελον μετὰ σταφυλῶν ἐκ πολυτίμων λίθων,
εἰς ἣν ἔδωκε βεβαίως ἀφορμὴν ἡ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἰλιάδι τοῦ

1) Καὶ τὸ ἀγάλμα τοῦτο τῆς Ἀθηνᾶς ἦτο χωνευτὸν. Τούτου δ' ἕνεκα δὲν ἐπεί-
θετο ὁ Παυσανίας, ὅτι προήρχετο ἐκ Τροίας, ἀπὸ δὲν ἦτο τοσοῦτον ἀρχαῖον,
ὥστε τὸ τοῦ Ροΐκου ἔργον, ὁ Παῖς δὲ καὶ ὁ Θεόδωρος πρῶτοι ἐχώνευσαν
ἀγάλματα.

2) O. Benndorf, ἐν τῇ Zeitschrift f. d. österreich. Gymnasien.
73, S. 401.

Λέσχητος (Ὀλ. 30) μνημονευομένη χρυσῇ ἄμπελος, ἔργον τοῦ Ἡφαίστου, ἣν ὁ Ζεὺς ἐδωρήσατο εἰς τὸν Τρῶα διὰ τὸν ἀρπαγέντα αὐτῷ Γανυμήδη.¹ Τοῦτοις δὲ προσθετέον καὶ τὸν περίφημον ἐκ σμαράγδου χρυσοκόλλητον ἐγγεγλυμμένον δακτυλιδίον τοῦ Πολυκράτους.² Τοιαύτη δ' ἐργασία τῶν πολυτίμων μετὰλλων καὶ λεπτουργία ἐν τοσοῦτον μεμακρυσμένοις χρόνοις δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττῃ ἡμᾶς, ἀποβλέποντας εἰς τὸ μνημονευθὲν τῆς Ἰλιάδος τοῦ Λέσχητος ἀπόπασμα καὶ ἀναλογιζομένους πόσον ἡ τέχνη αὕτη ἤσκειτο ἐν αὐτοῖς ἔτι τοῖς ὁμηρικοῖς χρόνοις.

Ἦσαν δὲ καὶ οἱ πατέρες τῶν προκειμένων Σαμίων τεχνιτῶν, ὁ Φιλέας καὶ ὁ Τηλεκλῆς, τεχνῖται, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐρεῖνης γενομένης ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ τῶν τεχνιτῶν, ἐξ ἧς ἐβεβαιώθη, ὅτι ὁσάκις οἱ ἀρχαῖοι σὺν τοῖς ὀνόμασι τεχνιτῶν ἀναφέρουσι καὶ τὰ τῶν πατέρων αὐτῶν, καὶ οἱ πατέρες αὐτοὶ ἦσαν τεχνῖται καὶ συχνὰ μάλιστα οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι τῶν υἱῶν των.³ Τοῦτο ἄλλως ἀποδεικνύει καὶ ὁ παρὰ Διοδώρου (Α, 98) μῦθος περὶ ἀγάλματος τοῦ πυθίου ἐν Σάμῳ Ἀπόλλωνος, οὗτινος τὸ μὲν ἥμισυ ἐποίησε δῆθεν ὁ Θεόδωρος ἐν Σάμῳ, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ ἐν Ἐφέσῳ ὁ Τηλεκλῆς, ὅστις ἐπλάσθη ἴσως ἕνεκα συνεργασίας τῶν δύο τεχνιτῶν ἐν τῷ ἀγάλματι.

Ἡ γαλκοπλαστικὴ ἀναπτυχθεῖσα οὕτως ἐν Σάμῳ διεδόθη τάχιστα εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐνθα ἐν τοῖς ἐπομένοις χρόνοις εἶνε ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀσκουμένη τέχνη πρωτεύουσα καὶ αὐτῆς τῆς μαρμαροπλαστικῆς.

4. Μαρμαροπλαστικὴ.

Τὸ ὕλικόν ὅμως, ἐν ᾧ ἐμελλε νὰ ἀναλάμψῃ ἡ ἑλληνικὴ

1) Welcker, Der epische Cyclos II, S. 43.

2) "Is: Ullrichs, in Bruun", Künstlergesch II, S. 467.

3) G. Hirschfeld, Tituli statuariorum sculptorumque Graecorum 1871, p. 30.

Πλαστική δὲν ἦτο ὁ χαλκός, ἀλλ' ὁ λευκὸς λίθος, τὸ μάρμαρον.

Ἡ τέχνη τοῦ γλύφειν τὸν λίθον πρὸς παράστασιν διαφόρων μορφῶν, ἥτοι ἡ κατασκευὴ ἀναγλύφων, ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τῶν προιομηρικῶν χρόνων, ὡς εἶδομεν ἐν Μυκῆναις, ἐν τῇ πύλῃ τῶν λεόντων καὶ τοῖς ἐπιταφίοις ἀναγλύφοις. Τοιχῦτα δ' ἔργα θὰ κατασκευάζοντο καὶ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις, ἀφ' οὗ μάλιστα, οἰκοδομουμένων μεγάλων λιθίνων ναῶν, ἀνάγκη ἦτο ἐπικοσμήσεως ἐπιφανειῶν τινῶν αὐτῶν διὰ παραστάσεων διαφόρων ζωδίων. Ἐξέλεγον δὲ κατ' ἀρχὰς οἱ Ἕλληνες πρὸς

Εἰκ. 50. Μετόπη ἐκ τοῦ ἐν Σελινούντι ναοῦ.

τὸν σκοπὸν τοῦτον τὸν κοινὸν λίθον, πῶρον συνήθως, ἐξ οὗ καὶ ὁ ναὸς ὠκοδομεῖτο, εἶτα δέ, ἐν πολυτελέσιν οἰκοδομήμασιν, ἐγγώριον ἢ ἀλλοδαπὸν μάρμαρον. Τὰ ἀρχαιότατα σωζόμενα μνημεῖα τοιούτων κοσμητικῶν ἀναγλύφων εἶνε αἱ μετόπαι τοῦ περιφήμου ἐπ' αὐταῖς ναοῦ ἐν Σελινούντι (ἴδ. σ. 92), αἵτινες ἐποιήθησαν πάντως πρὸ τῆς 50 Ὀλ., ἀφοῦ ὁ ναὸς θὰ ὠκοδομήθη μετὰ τὴν ἐν Ὀλ. 38, 2 κτίσιν τῆς πόλεως.¹

Αἱ μετόπαι αὗται, δύο τὸν ἀριθμὸν, πεποιήνται ἐκ παρίων

1) O. Benndorf, Die Metopen v. Selinunt mit Untersuchungen über die Geschichte, die Topographie und die Tempeln v. Selinunt. 1873.

τιτανολίθου κονία ἐπιεχρισμένου, καὶ παριστῶσιν ἢ μὲν (εἰκ.
50) τὸν *Περσέα* ἀποκεφαλίζοντα τὴν *Μέδουσαν*, παρισταμέ-
νης τῆς Ἀθηνᾶς, ἢ δὲ τὸν *Ἡρακλῆ* φέροντα ἐπὶ τῶν ὤμων ἐκ
τῶν ποδῶν κρεμαμένους εἰς ξύλον δύο *Κέρκωπας*, πανούργους
δαίμονας παρὰ τὴν Ἐφεσον οἰκοῦντας. Αἱ μορφαὶ τῶν σωμάτων
εἶνε βραχεῖαι καὶ δυσειδεῖς, καὶ ἡ στάσις αὐτῶν παρὰ φύσιν,
τοῦ μὲν ἀνωτέρου μέρους παρισταμένου κατ' ἐνώπιον, τοῦ δὲ
κατωτέρου ἐν κατατομῇ, τῶν πελμάτων δὲ τῶν ποδῶν τῶν
βαδίζόντων καὶ διειστώτας αὐτοὺς ἐχόντων προσώπων στη-
ριζομένων καθ' ἅπασαν αὐτῶν τὴν ἔκτασιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους.
Αἱ κεφαλὰὶ δὲ εἶνε εὐρεῖαι, ἐπίπεδοι, καὶ τινες, ὥς ἡ τῆς
Μεδούσης, τετραγῶδεις, ἡ κόμη ἐσχηματοποιημένη καὶ οἱ
μῦς τῶν ἀνδρικῶν μάλιστα προσώπων λίαν ἐντεταμένοι, κατὰ
παράδοξον πάσης φυσικῆς ἀληθείας. Ἀλλ' ἐν τῇ ὅλῃ μορφῇ
διακρίνεται ἡ τὰ ἑλληνικὰ ἔργα χαρακτηρίζουσα τάσις πρὸς
ἀπομίμησιν τῆς φύσεως, ἥτις ὅμως ἀπέτυχεν ἕνεκα τῆς
τότε νηπιώδους καταστάσεως τῆς τέχνης, ἐν ᾗ ἐξ ἄλλου
καταφύσσεται ἐπίδρασις τις ἐτρουσκιῆς καὶ σημαντικῆς, μάλ-
ιστα κυπριακῆς, τέχνης, ὅπερ ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐν Σικελίᾳ
ἀναμύξεως διαφόρων ξένων λαῶν. Σώζεται δὲ καὶ τρίτη
μετόπη εἰς τὸν αὐτὸν ἀνήκουσα νχόν, ἐν ᾗ εἰκονίζεται τέ-
θριππον, οὐτινος ἡνιοχὲ γυναικεῖα μὲρφή μεταξὺ δύο ἱπ-
πέων, περίεργος διὰ τὴν τολμηρὰν κατ' ἐνώπιον παράστασιν
τοῦ τεθρίππου καὶ τὴν ἐν φυσικῇ ὄντως ἀληθείᾳ ἐξεργασίαν
τῶν κεφαλῶν καὶ τῶν ἐμπροσθίων μερῶν τῶν ἱππων. Ἡ τε-
λειότερα δ' αὕτη τῶν ζώων σχετικῶς πρὸς τὰ ἀνθρώπινα
σώματα παράστασις διακρίνεται καὶ ἐν τῇ ἐτέρα τῶν δύο
πρώτων μετόπῃ, ἐν τῇ ἐν ταῖς ἀγκάλας τῆς Μεδούσης
Πηγᾷ.

Σπουδαιοτάτη ὅμως εἶνε ἡ ἐκ λευκοῦ λίθου ποίησις οὐχὶ
ἀναγλύφων, ἀλλ' ἀγαλμάτων, ἐν οἷς ἡ ἑλληνικὴ Πλαστικὴ
παρήγαγε τὰ τελειότατα αὐτῆς προϊόντα. Ὅτι δὲ οἱ Ἕλ-
ληνες ἀνέκαθεν μετεχειρίζοντο τὸν λίθον πρὸς ποίησιν ἀγαλ-

μάτων τῶν θεῶν εἶνε καταφανεῖς, ἀφ' οὗ μετεχειρίζοντο πρὸς τοῦτο τὸν μεγίστης δυσχερείας παρέχοντα χαλκὸν καὶ ἄλλα μέταλλα.¹ Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξέλεγον τὸν κοινὸν καὶ εὐκατέργαστον λίθον, καὶ οὕτως ἦσαν εἰργασμένα ἐν Ἀθήναις ἄγαλμα τοῦ Διονύσου ἐκ λίθου *φελιάτα* (= τιταναλίθου ἢ πωρίνου λίθου;) καὶ τοῦ Σειληνοῦ ἐκ πάρου, εἴτα δὲ τὸ *λευκόν μάρμαρον*, ὅπερ ἡ Ἑλλὰς ἐν ἀφθονίᾳ παρήγε, καὶ ἰδίως τὸν στιλπνὸν ἐκ Πάρου *λυγρίτην* καὶ *λύρδιον* λίθον. Ἀρχαιοτάτον δὲ σωζόμενον μαρμάρινον ἔργον εἶνε τὸ ἐν Δήλῳ εὑρεθὲν ὑπερμέγεθες εἰδῶλον Ἀρτέμιδος,² ὅπερ θὰ ἐποιήθη πιθανῶς ἐν Νάξῳ, ὡς καταφαίνεται ἐκ βουστροφηδὸν ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ σώματος γεγραμμένης ἐπιγραφῆς, δηλούσης, ὅτι ἀφιέρωσεν αὐτὸ τῇ Ἀρτέμιδι γυνὴ Ναξία, Νικάνδρῃ τοῦνομα. Ἐχει δὲ τοῦτο σχῆμα τετραγωνικῆς στήλης ἢ μᾶλλον ξυλίνης δοκοῦ, ἣτις διὰ μικρᾶς ἐργασίας ἔλαβε μορφὴν ἀνθρωπίνην καὶ δὴ γυναικείαν, ὡς ἐκ τῆς κατὰ τοὺς μαστοὺς ἐξογκώσεως τοῦ στήθους καὶ μικρὸν τι ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ προσώπου καταφαίνεται. Αἱ χεῖρες εἶνε συγκεκολλημέναι τῷ σώματι καὶ οἱ πόδες οὐδὲ κἄν διακρίνονται, διότι εἰς τὸ κάτω τοῦ σώματος μέρος οὐδεμία σχεδὸν ἐξεργασία ἐγένετο καὶ οὕτω τὸ μάρμαρον ἐτήρησε τὴν τετραγωνικὴν τῆς δοκοῦ σχῆμα, ὅπερ ἄλλως ἀναπολεῖ ἡμῖν τὸ εἰς τετράγωνον στήλην καταλῆγον ζόανον Ἀφροδίτης τοῦ Δαιδάλου ἐν Δήλῳ (ιδ. σελ. 167). Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι τὸ προκείμενον εἰδῶλον ἀνήκει ἐν τοῖς πρώτοις ἐκ μαρμάρου ποιηθεῖσιν ἀγάλμασι τῶν θεῶν, ἅτινα εἶχον βεβίω· μορφὴν ζοάνων. Τοὺς χρόνους δ' αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ἐν τῇ 7^ῃ ἑκατονταετηρίδι ἐκ τε τῆς μορφῆς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ὁρμώμενοι. Ὅτι δὲ ἡσκεῖτο ἐκ παλαιῶν χρόνων ἢ τοῦ μαρμάρου

1) Ὁν τὸν χρυσόν, ἐξ οὗ ἦτο πεποιημένον καλοσσιαῖον ἄγαλμα τοῦ Διὸς, ὅπερ ὁ τῆς Κορίνθου τύραννος Κύβελος ἢ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Περίανδρος εἶχον ἀφιέρωσαι ἐν τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἱερῷ. Παι. σ. V, 2, 3.—Στράβ. VIII σ. 253, 358.

2) Th. Homolle, Bulletin de correspondance hellénique, 1879. p. 99 pl. I.

ἐξεργασία ἐν Νάξῳ, δεικνύει καὶ ἡ περὶ τὴν 50 Ὀλ. γενομένη κατασκευὴ λιθίνων κεραμίδων, ἃς πρῶτος ἐφεύρε Βύζης ὁ Νάξιος (Παυσ. 5, 10, 2).

Ἡ Πλαστικὴ ὅμως ἤρξατο ἀναπτυσσομένη, ἀφ' οὗτου ἀπηλλάγη πλέον τοῦ τύπου τῶν ἀρχαίων ξοάνων. Ὡς πρῶτα δὲ μαρμαρίνα ἔργα αὐτῆς, οὕτω χειραφέτου γενομένης, δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν ἀγάλματά τινα εὐρεθέντα πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἅτινα παριστῶσι νέον γυμνὸν (εἰκ. 51) στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δι' ὀλοκλήρων τῶν πελμάτων τῶν

Εἰκ. 51. Ἀπόλλων ἐκ Τενέας.

ποδῶν καὶ ἔχοντα τὸν ἀριστερὸν πόδα προβεβλημένον, τὰς χεῖρας καθειμένους καὶ τῷ σώματι κεκολλημένους, τὴν ὅλην μορφήν ἀρχαϊκὴν καὶ τραχεῖαν, τὸ πρόσωπον ἐστερημένον ἐκφράσεως, τὰ χεῖλη διεσταλμένα καὶ οὕτω τυπικόν τινα γέλωτα δεικνύοντα, τοὺς ὀφθαλμοὺς μεγάλους καὶ πολὺ ἠνεωγμένους, τὰ ὦτα μικρόν τι ἄνω τῆς φυσικῆς αὐτῶν θέσεως, καὶ τὴν ταινίαν περιδεδεμένην κόμην καταπίπτουσαν ἔμπροσθεν μὲν εἰς μικροὺς ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐλικοσιδεῖς βοστρύχους, ὀπισθεν δὲ εἰς μεγάλους κανονικοὺς ὡς ἐν φινάκῃ διατεταγμένους πλοκάμους. Ἐπειδὴ δ' ἐν Φιγαλίᾳ ὑπῆρχεν ἀνδριὰς τοῦ ἐν Ὀλ. 53 καὶ 54 νικήσαντος παγκρατιαστοῦ Ἀρραχίωνος παρεμφερῆς τὴν μορφήν καὶ διάθεσιν, ἅτε τοῦ Πausανίου (8, 40, 1)

λέγοντος, ὅτι ἦτο «τά τε ἄλλα ἀρχαῖος καὶ οὐχ ἥκιστα ἐπὶ τῷ σχήματι» καὶ «οὐ διζοτᾶσι μὲν πολὺ οἱ πόδες, «καθεῖνται δὲ παρὰ πλευρᾷ αἱ χεῖρες ἄχρι τῶν γλουτῶν», ἐνόμισάν τινες, ὅτι τὰ προκείμενα ἀγάλματα εἰκονίζουσιν

ἀθλητάς· ἡ μακρὰ ὄμωσ καὶ δασεῖα αὐτῶν κόμη καὶ ἡ ἐν χαλκοῖς τισιν ἀγαλματίοις ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ τύπου δεικνύουσιν, ὅτι εἰκονίζουσι μᾶλλον θεόν, τὸν Ἀπόλλωνα πιθανῶς διὰ τὸ νεανικὸν καὶ ἀγένειον αὐτοῦ. Τοῦτο δ' ἐπιβεβαιοῖ καὶ τοιοῦτον ἀγαλμα εὑρεθὲν ἐσχάτως ἐν Δήλῳ ἐν τῷ τεμένει τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Καὶ ἔχουσι μὲν τὰ ἀγάλματα ταῦτα τὸν αὐτὸν ἐν γένει τύπον, διαφέρουσιν ὅμως ἐν τοῖς καθέκαστα ἱκανῶς, ὥστε ἐν διαφόροις τῆς Ἑλλάδος χώραις καὶ οὐχὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἅπαντα ποιηθέντα. Τὸ ἀρχαικώτατον αὐτῶν, τὸ ἐξ Ὀρχομενοῦ τῆς Βοιωτίας,¹ εἶνε καθόλου σκληρὸν καὶ δυσειδές, στερεῖται πολλῶν ἀρθρώσεων καὶ ἔχει ἐν γένει τὰς μορφάς, ἰδίως τὰς τῆς κεφαλῆς, ἐπιπέδους καὶ εὐθυγράμμους, ὅπερ δεικνύει ἐναργῶς ἐπίδρασιν τῆς ἐκ ξύλου ἐργασίας, ἣν ὁ ποιήσας αὐτὸ τεχνίτης, ὡς φαίνεται, ἤσκει. Ὡς δὲ τοῦτου διάφορον εἶνε τὸ ὠσαύτως ἀρχαικώτατον ἐκ Θήρας,² οὐτινοῦς αἱ μορφαὶ εἶνε καθ' ὅλου περιφερεῖς καὶ ὑπὲρ τὸ δέον σαρτώδεις καὶ λαγαραὶ ὑποδηλοῦσαι οὐχὶ ξύλινα, ἀλλὰ σφυρήλατα ἀγάλματα. Ἀπάντων δὲ κάλλιστον εἶνε ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἐξεργασίαν, τὸ ἐκ Τερέας ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Μονάχου εὐρισκόμενον (εἰκ. 51). Αἱ μορφαὶ αὐτοῦ εἶνε ἐν γένει ἰσχυραί, σκληραὶ καὶ τραχεῖαι, ἀλλ' οὐχ ἥττον πρὸς τὴ καλὴ ἐξεργασίαν παρατηρεῖται καὶ ἱκανή τις φυσικὴ ἀλήθεια ἐν τῇ διαπλάσει τῶν μυῶν τῶν βραχιόνων τοῦ ἐξωγκωμένου ἄνω μέρους τοῦ στήθους καὶ μάλιστα τῇ τῶν ποδῶν, ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ ἐξῆς, ἐν οἷς ὁ τεχνίτης, ἐπιμελῶς τὴν φύσιν σπουδάσας, κατάρθρωσεν ὄντως, πλὴν σκληρᾶς τινὸς διαπλάσεως τῶν ἐξεχόντων ὀστέων, νὰ παραστήσῃ αὐτὴν ἐν ἱκανῶς φυσικῇ ἀληθείᾳ. Τῶν κάτω δὲ τούτων ἄκρων πολὺ ὑπολείπεται ἡ κεφαλή, ὡς πρὸς τὸν σχημα-

1) M. Collignon, Bulletin de corresp. hellénique, 1881, IV-V pl.
— Overbeck, Gesch. d. Griech. Plastik, I, S. 88 Fig. 8.

2) Overbeck, Griech. Plastik, I, S. 89, Fig. 9.

τισμὸν τῶν μορφῶν καὶ τὴν ἔκφρασιν μικρὸν διαφέρουσα τῆς τῶν δύο προηγουμένων.

Τὰ ἀγάλματα ταῦτα παραβαλλόμενα πρὸς τὰ τῶν Αἰγυπτίων δεικνύουσιν ὁμολογουμένως ὡς πρὸς τὴν στάσιν καὶ τὸ σχῆμα μορφῶν τινων ἱκανὴν ὁμοιότητα, ἣν συνδυάσαντες τινες¹ πρὸς τὴν κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν ἱερῶν τῆς Αἰγύπτου μαρτυρίαν τοῦ Διοδώρου (I, 98), ὅτι δῆθεν οἱ Σάμιοι τεχνῖται Τηλεκλῆς καὶ Θεόδωρος μετέβησαν εἰς Αἴγυπτον καὶ ὡς ὑπόδειγμα τῶν ἔργων αὐτῶν ἐλάβονον αἰγυπτιακὰ ἀγάλματα, ἠθέλησαν νὰ ὑποστηρίξωσιν, ὅτι οἱ Ἕλληνες, μεταβλίνοντες ἐκ τῶν δαιδαλείων ξοάνων εἰς τὴν ποίησιν ἀγχαλμάτων τῶν θεῶν ἐκ χαλκοῦ καὶ μαρμάρου, ἀπεμιμήθησαν τὰ τῶν Αἰγυπτίων ἀγάλματα.² Ἄλλ' αἱ ὁμοιοτήτες αὗται αἱ μὲν δυνατόν νὰ εἴνε τυχαῖαι, αἱ δέ, ὡς ἐν παραδείγματι ἡ στάσις καὶ ἡ τῶν βραχιόνων ἐφ' σώματι προσκόλλησις, προσέρχονται ἐκ τῆς δυσχερείας, ἣν παρείχεν ἡ ἐξεργασία τοῦ νέου τούτου ὕλικου. Ἡ ἑλληνικὴ ἀγαλματοποιία ἀνεπτύχθη αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἐκ τῆς ξοανοποιίας, ἄνευ ἐπιδράσεώς τινος ἐξ Αἰγύπτου, διότι τὰ τῶν Αἰγυπτίων ἀγάλματα εἶνε συνδεδεμένα ἀείποτε τῇ Ἀρχιτεκτονικῇ καὶ προσκεκολλημένα παραστιάταις ἢ ἄλλοις τισὶν ἀρχιτεκτονικοῖς στηρίγμασιν, ἐν ᾧ τὰ τῶν Ἑλλήνων εἶνε ὅλως ἐλευθέρως πεποιημένα καὶ καθ' ἑαυτὰ ἱστάμενα· ἔτι δὲ τὰ αἰγυπτιακὰ ἀγάλματα εἶνε πεποιημένα κατὰ ἀκριβῆ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ ὡς ἐκ τούτου στεροῦνται πάσης ζωῆς καὶ οὐδεμίαν λειτουργίαν οὔτε ἐκπληροῦσιν, οὔτε δύνανται νὰ ἐκπληρῶσιν, ἐν ᾧ τὰ ἑλληνικὰ εἶνε ζῶντες καὶ λειτουργίας ἐκπληροῦντες ὁργανισμοί, δὲν εἶνε πεποιημένα κατὰ τυπικὰς ἀναλογίας καὶ σχήματα,

1) Friederichs, Berliner Winckelmanns programm v. 1861, S. 7 καὶ Bausteine z. Gesch. d. griech. — rom. Plastik, S. 4 καὶ 7.

2) Διότι περὶ ἀρχικῆς καταγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς Πλαστικῆς ἐξ Αἰγύπτου δὲν ἐδόνατο πλὴν νὰ γείνη λόγος, ἀπὸ τὰ δαιδαλεῖα ξοάνα ἦσαν ὅλως διὰ τὰ τῶν ἀρχίων αἰγυπτιακῶν ἀγαλμάτων. Ἰδε σελ. 198.

ἀλλ' εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἀναλόγως τῆς τοῦ τεχνίτου ἱκανότητος, ἐντελῆ ἀπομιμήματα τῆς φύσεως.¹ Μόνον ἡ κόμη δὲν εἶνε ἐν φυσικῇ ἀληθείᾳ πεπλασμένη, ἀλλ' ἐπὶ τὸ κοσμητικώτατον ἐσχηματοποιημένη· ἐν τούτῳ ὅμως δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἀσσυριακὴν καὶ φοινικικὴν παράδοσιν μᾶλλον, ἢ αἰγυπτιακὴν.

Πρῶτοι δ' ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ τοῦ μαρμάρου διαπρέψαντες ἦσαν Χῖοι τεχνῖται, ὁ Μέλας, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μικκιάδης, ὁ υἱὸς τούτου Ἀρχέρμου, καὶ οἱ τούτου υἱοὶ Βούπαλος καὶ Ἀθηνίς. Καὶ τὸν μὲν Μέλανα (Ὀλ. 38) καὶ Μικκιάδην (Ὀλ. 45) γνωρίζομεν μόνον ἐξ ὀνόματος, περὶ τοῦ Ἀρχέρμου δὲ (Ὀλ. 52) παραδίδουσιν οἱ ἀρχαῖοι, ὅτι πρῶτος εἰργάσατο τὴν Νίκην πτερωτήν (Σχολ. Ἀριστ. Ὀρν. 573) καὶ ὅτι ἔργα αὐτοῦ ὑπῆρχον ἐν Δῆλῳ (Plin. 36, 5, 11). Αἱ εἰδήσεις αὗται εἶνε σπουδαϊόταται ἕνεκα εὐρήματός τινος γενομένου ἐν Δῆλῳ, ἥτοι πτερωτῆς γυναικείας μορφῆς ἐκ παρίου μαρμάρου καὶ τεμαχίου βάσεως ἀγάλματος, ἐν ᾗ ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρχέρμου καὶ τὰ πρῶτα γράμματα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Μικκιάδου.² Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἐδύνατο κάλλιστα νὰ ἴσταιται ἐπὶ τῇ ρηθείσης βάσεως, ὡς ἐκ τῶν διαστάσεων καὶ τῆς στάσεως αὐτοῦ καταφαίνεται, εἶνε πιθανώτατα ἡ τοῦ Ἀρχέρμου πτερωτῆ Νίκη. Ἐχει δ' ἡ θεὰ μορφήν ὅλως ἀρχαϊκὴν, εἶνε ἐνδεδυμένη ποδῆρη χιτῶνα προσηρμοσμένον ἀκριβῶς τῷ σώματι καὶ ἐνιαχοῦ ἐν ὅλῳ μετ' αὐτοῦ ἀποτελοῦντα καὶ οὕτω τὴν φυσικὴν ἀλήθειαν τῶν μορφῶν παραβιάζοντα, καὶ παρίσταται ἐν ταχεῖ δρόμῳ· ἀδυνατούσης ὅμως τῆς τότε τέχνης, ἵνα ἐκτελέσῃ ἐπιτυχῶς τοιοῦτον θέμα, τὸ μὲν ἄνω μέρος τοῦ σώματος παρίσταται κατ' ἐνώπιον, τὸ δὲ κάτω ἐν καταγραφῇ, ἥτοι συμβαίνει αὐτὸ

1) Herrmann, Ueber die Studien der griech. Künstler S. 14.—Brunn, im Rhein. Mus. X, S. 153.

2) Homolle, Bull. de corr. hellénique, 1879 p. 293 pl. VI, VII καὶ 1881, p. 272.

ἐκείνο, ὅπερ εἶδομεν ἐν ταῖς ἐκ Σελινούντος μετόποις. Τὸ πρόσωπον δ' ἔχει τὰς μορφὰς αὐστηρὰς καὶ τὸν τυπικὸν ἐκείνον γέλωτα τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἀπόλλωνος, εἶνε ὅμως; κάλλιον ἢ τὰ πρόσωπα τούτων ἐξεργασμένον· ἀλλ' ἰδίως ἐπὶ τεχνικῇ ἐξεργασίᾳ διακρίνεται ἡ κόμη, ἐν ἧ ὁ τεχνίτης δείκνυται ἱκανῶς τὴν τέχνην τοῦ γλύφειν τὸ μάρμαρον ἐπιστάμενος· τοιοῦτος δ' ἐδύνατο ὄντως νὰ εἶνε ὁ Ἀρχερμος, ὁ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάππου αὐτὴν διδαχθεὶς.

Ἀλλὰ τὸν πατέρα πολὺ ὑπερέβησαν οἱ υἱοὶ Βούπαλος καὶ Ἀθηνίς, οἱ ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ Ἰππώνακτος ἀκμάζοντες (Ὀλ. 60). Ἐγένοντο δ' οὗτοι περίφημοι, κατὰ Πλίνιον, ἐν τῇ γλυφῇ τοῦ ὠραίου παρίου μαρμάρου,¹ καὶ μεγάλα ἐφρόνουν ἐπὶ τῇ τέχνῃ των ταύτῃ, ὥστε ἐν ἔργοις αὐτῶν ἐν Δήλῳ ἐπέγραψεν, «ὄχι μόνον διὰ τὸν οἶνον αὐτῆς εἶνε περίφημος ἡ Χίος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἔργα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀρχέρμου.» Ἐγνώριζον δ' ἔτι οἱ ἀρχαῖοι καὶ Ἀργεῖν αὐτῶν ἐν Λάσῳ τῆς Κρήτης ἢ ἐν Ἰάσῳ τῆς Καρίας καὶ κεφαλὴν τῆς αὐτῆς θεᾶς ἐν Χίῳ ἐρ' ὑψηλοῦ κειμένην καὶ οὕτω κατεσκευασμένην, ὥστε τοῖς μὲν εἰσιούσιν ἐδείκνυε τὸ πρόσωπον τεθλιμμένον τοῖς δὲ ἐξιούσι φαιδρόν· ὁ Βούπαλος δ' ἐποίησε πρὸς τούτοις Τύχην ἐν Σμύρῃ (τὴν πολιούχον πιθανῶς θεάν) φέρουσαν πόλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ κέρας Ἀμαλθείας ἐν τῇ χειρὶ, καὶ Χάριτας διὰ τὸν ναὸν τῆς Νεμέσεως. Περὶ ἀμφοτέρων δὲ διηγείται ὁ Πλίνιος, ὅτι, ἐκθέντες εἰς τὴν χλεύην τοῦ πλήθους γελοιογραφικὸν ἀνδριάντα τοῦ δυσμάρφου ποιητοῦ Ἰππώνακτος, προσέλκυσαν τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐξετέθησαν εἰς τὰ σατυρικὰ αὐτοῦ βέλη, ἅτινα ἦσαν τοσοῦτον ὀξεῖα, ὥστε ἐξ ἀπελπισίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπαγχονισθῶσιν. Ἀλλ' ἡ εἰδησις αὕτη φαίνεται ἔχουσά τι τὸ μυθῶδες.

Σπουδαιοτάτῃ ὅμως πρὸς σύλληψιν ἐννοίας τινὸς τῆς τέχνης τῶν προκειμένων τεχνιτῶν εἶνε ἡ εἰδησις, ὅτι ἐν Ρώμῃ ὑπῆρχον

1) Τοῦ Παρίου μαρμάρου ἐγίνετο καθολικὴ χρῆσις μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Κίμωνος.

ἐν τοῖς τοῦ Αὐγούστου οἰκοδομήμασι, καὶ ἰδίως ἐν τοῖς ἀετώμασι τοῦ ἐπὶ τοῦ Παλατίου λόφου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔργα αὐτῶν, ὅπερ μεγάλην τῆς τέχνης πρόοδον δεικνύει, καθότι πρὸς ἐπικόσμησιν τοῦ τριγωνικοῦ χώρου τοῦ ἀετώγατος δι' ἀγαλμάτων δέον ταῦτα νὰ παρίστανται ἐν διαφόροις μορφαῖς καὶ στάσεσιν. Τοιαύτη δὲ πρόοδος δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττη ἡμᾶς εἰς τὴν Νίκην τοῦ Ἀρχέμου ἀποβλέποντας καὶ εἰς τὴν πρὸ τριῶν γενεῶν ἄσκησιν τῆς μαρμαροπλαστικῆς ἐν Χίῳ. Κατὰ ταῦτα οἱ προκείμενοι τεχνῖται πρῶτοι, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐποίησαν ἀγάλματα πρὸς ἐπικόσμησιν τῶν ἀετωμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ.

Ἐκ Χίου δὲ θὰ διεδόθη ταχέως ἡ τοῦ μαρμάρου γλυφὴ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀφ' οὗ καὶ ἱκανὰ ἔργα οἱ Χῖοι τεχνῖται ἐκεῖ ἐποίησαν. Οὕτω δὲ ἀνεπτύχθη ἐγχώριόν τι ἐργαστήριον ἐν τῇ πρὸς Μαιάνδρῳ Μαγνησίᾳ, αὐτινος προέστατο δὲ Βαθυκλῆς, ὅστις μεταβὰς εἰς Λακεδαιμόνα μετὰ πολλῶν Μαγνητῶν τεχνιτῶν ἐποίησε τὸν περὶφρημον θρόνον τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος, περὶ οὗ ἐν τοῖς ἐπαμένοις. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διεδόθη καὶ ἡσκέετο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ Μαρμαροπλαστική, ἥς ἱκανὰ ἔργα διεσώθησαν ἡμῖν, κατὰ τοῦτο διαφέροντα κυρίως τῶν ἐκ τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος προερχομένων, ὅτι ὑπὸ τὴν ἄμεστον ἐπίδρασιν τῆς ἀνατολικῆς τέχνης διχτελοῦντα εἰς ἱκανῶς παρεμφερῆ τοῖς ἔργοις αὐτῆς. Τούτων δὲ μνημονευτέα ἐν πρῶτοις ἔκτυπά τινα ἀνάγλυφα ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμισίου¹ καὶ μάλιστα ἐκεῖνα, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο οἱ ὑπὸ τοῦ Κροίσου δωρηθέντες τῷ ναῷ κίονες (ἴδ. σελ. 99) καὶ τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τῶν μετοπῶν τοῦ ἐν Ἀσσῳ τῆς Τρωάδος παραδόξου δωρικοῦ ναοῦ (ἴδ. σελ. 94), ἐν οἷς εἰκονίζονται θηριομαχίαι, τρέχοντες Κένταυροι, συμποσιάζοντες ἄνδρες, τρέχουσαι γυναῖκες, καὶ Ἡρακλῆς ἀγωνιζόμενος κατὰ τοῦ

1) J. T. Wood, Discoveries at Ephesus 1877. — Newton, Transactions of the society of biblical archeology. IV, 2, 1876.

Τρίτωνος, ἔργα πολὺ ὁμοιάζοντα κυπριακοῖς καὶ ἐτρουσκικοῖς ἀναγλύφοις.¹ Πάντων ὅμως σπουδαιότατα εἶνε δέκα ὑπεργέθη γυναικεῖα καὶ ἀνδρικὰ ἀγάλματα² εὐρεθέντα παρὰ τὴν Μίλητον ἐν τῇ ἱερᾷ ὁδῷ τῇ ἀγούσῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦ διδυμαίου Ἀπόλλωνος, εἰκόνες τῶν ἀναθεσάντων αὐτὰ ἐν τῷ ἱερῷ προσώπων, ὡς ἐκ τῶν ἐν αὐταῖς ἐπιγραφῶν καταφαίνεται.³ Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται γνωρίζουσιν ἡμῖν πρὸς τοῦτοις τὰ ὀνόματα δύο τεχνιτῶν, «Βύδημον καὶ Τερψικλῆν», καὶ δεικνύουσιν ὅτι τὰ ἀγάλματα ἐποιήθησαν περὶ τὴν 60^{ην} Ὀλυμπιάδα.⁴ Καίτοι δ' εἰκονίζουσιν ὠρισμένα πρόσωπα οὐδὲν ἐν τοῦτοις ὑποκειμενικὸν γνῶρισμα φέρουσιν, ἀλλ' ἔχουσιν ἐν γένει τὸν αὐτὸν τυπικὸν χαρακτῆρα καὶ μορφήν. Κάθηνται ἐπὶ θρόνων, μεθ' ὧν ὅλον τι ἀχώριστον καὶ ἀδιάσπαστον ἀποτελοῦσιν, ἐν ἀπολύτῳ ἡρεμίᾳ καὶ ἔχουσι τοὺς πόδας παρακειμένους καὶ τὰς χεῖρας ἐντελῶς τῷ σώματι προσκεκολλημέναις. Καὶ αἱ μὲν μορφαὶ τῶν σωματῶν εἶνε βαρεῖαι καὶ παχεῖαι καὶ στεροῦνται πολὺ τῆς φυσικῆς ὁργανικῆς ἀρθρώσεως, οὗται μᾶλλον ἀρχιτεκτονικῶς διαπεπλασμένοι, ὃ δὲ χιτῶν καὶ τὸ ἱμάτιον, ᾧ φέρουσιν, εἶνε συγκεκολλημένα τῷ σώματι, μίαν μάζαν μετ' αὐτοῦ ἀποτελοῦντα, καὶ σχηματίζουσιν ὀλίγας καὶ παραλλήλους καθέτους πτυχάς. Ἡ ἔκθεσις δ' αὐτῶν παρὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν ἀναπολεῖ τοὺς ἐνθεν καὶ ἐνθεν τῆς εἰς τοὺς ναοὺς τῶν Αἰγυπτίων ἀγούσης ὁδοῦ στίχους κριῶν ἢ σφιγγῶν· ἀλλὰ καὶ ἡ στάσις αὐτῶν εἶνε παρεμφερῆς τῇ αἰγυπτιακῶν ἀγαλμάτων, ἐν τοῦτοις φαίνεται ὅτι ἐποιήθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἄσσυριακῆς μᾶλλον, ἢ αἰγυπτιακῆς τέχνης, διότι

1) Texier, Descrip. d. l'Asie Mineure II, pl. 112-114. Mon. d. Inst. III, tav. 31. J. T. Clarke, Report on the Investigations at Assos. 1882.

2) Newton, Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae. Vol. I, pl. 74, 75, 76 καὶ 97.

3) Ἐν τῷ θρόνῳ ἐνὸς τῶν ἀγαλμάτων τούτων ἀναγινώσκεται: Χάρης εἰμὶ ὁ Κλήσιος Τειχιούσης ἀρχὸς ἀγάλμα τοῦ Ἀπόλλωνος.

4) Kirchhoff, Studien z. Gesch. d. griech. Alphabete, 3 Aufl. S. 27.—Hirschfeld, Tituli statuariorum sculptorumque Graecorum p. 67.

καθήμενον ἄγαλμα τοῦ βασιλέως τῆς Ἀσσυρίας Σαλμανασάρ, ἐκ τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος, εὑρεθὲν ἐν Ἀσσυρίᾳ καὶ κείμενον ἐν τῷ βρεττανικῷ Μουσείῳ, συμφωνεῖ αὐτοῖς οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν στάσιν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ βαρὺ, τὸ παχὺ καὶ λαγαρόν τῶν μορφῶν. Τοῦνκντίον δὲ ὑπὲρ ἀποκλειστικὴν τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης ἐπιδράσιν ἐποιήθησαν ἀρχαῖ-κώτατοί τινες *Λέοντες* ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ εὑρεθέντες καὶ μετὰ τῶν προκειμένων ἀγαλμάτων ἐκτεθειμένοι ὄντες. Μέγα δ' ἐνδιαφέρον παρέχουσι δύο κεφαλαὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος εὑρεθῆσαι καὶ ὁμοιάζουσιν τὸ μὲν κεφαλαῖς κυπριακῶν ἔργων, ἰδίως ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ δὲ ταῖς τῶν γνωστῶν ἐκ Τενέας καὶ ἀλλαχόθεν ἀρχαῖκων ἀγαλμάτων τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἡ ἐν Χίῳ δὲ ἀναπτυχθεῖσα μαρμαροπλαστικὴ, ἔτι δὲ ἡ ἐν Σάμῳ γενομένη χώνευσις τῶν μετάλλων πρὸς ποίησιν ἀγαλμάτων, φαίνεται ὅτι διεδόθησαν τὰ χεῖστα καὶ εἰς Κρήτην, ἥτις ἐκ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως ἐν μεγάλῃ οὖσα ἐπιμιξία μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἔθνων ἐκ παλαιάτων χρόνων ἔτικει τὴν τέχνην καὶ μάλιστα τὴν ξοανοποιεῖν (ἰδ. σελ. 166). Οὕτω δὲ περὶ τὴν 50^{ην} κατὰ Πλίνιον Ὀλυμπιάδα ἤκμασαν ἐνταῦθα δύο περίφημοι τεχνῖται, οἱ δαιδάλιδαι Δίπποιος καὶ Σκύλλης, οἱ πρῶτοι ἐπίσημοι μαρμαροπλάσται, διότι καὶ μὲν πρὸ αὐτῶν ἤκμασαν οἱ Χίοι Μέλας καὶ Μικτιάδης, ἀλλ' οὗτοι δὲν διέπρεψαν ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ, οἱ ἔγγονοι δ' αὐτῶν Βούπλος καὶ Ἀθηνίς, οἱ ἐπίσημότατοι μαρμαροπλάσται, ἤκμαζον ὑστερώτερον, περὶ τὴν 60^{ην} Ὀλυμπιάδα.

Οἱ Δίπποιος καὶ Σκύλλης ἐγκαταλιπόντες τὴν πατρίδα τῶν μετέβησαν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ πρῶτοι ἔδρυσαν ἐνταῦθα Σχολὴν γενόμενοι, οὕτως εἰπεῖν, οἱ ἀναμορφωταὶ τῆς Πλαστικῆς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν μετέβησαν εἰς Σικυῶνα κατὰ πρόσκλησιν (Ὀλ. 49—51, 3) πιθανῶς

τοῦ τυράννου Κλεισθένους,¹ ἐνθα ἐποίησαν Ἀπόλλωνα, Ἀρτεμιν, Ἡρακλῆ καὶ Ἀθηναίαν, οὐχὶ σύνταγμα τὴν ἀρπαγὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς τρίποδος εἰκονίζον, ὡς κοινῶς ἐπιστεύετο ἀλλὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα ἐν διαφόροις ἱεροῖς.² Ἐξοργισθέντες ὅμως κατὰ τῶν Σικυωνίων ἕνεκα ἔσω; ἀδικίας τινὸς ἔφυγον κατὰ Πλίνιον εἰς Ἀμφρακίαν, καὶ οὕτω ἀφορίαν καὶ λιμὸς κατέλαβεν τὴν Σικυῶνα, μέχρις οὗ κατὰ χρησμὸν μετεκλέσσαντο αὐτοῦ; οἱ Σικυῶνιοι καὶ διὰ μεγάλων θυσιῶν ἀνέθηκαν αὐτοῖς τὴν τῶν ἱερῶν ἀγαλμάτων ἀποπεράτωσιν. Τὰ ἀγάλματα ταῦτα ἦσαν ἐκ παρίου μαρμάρου· ἐκ τοῦ αὐτοῦ δ' ὕλικου ἦσαν καὶ ἕτερα αὐτῶν ἔργα, Ἀθηναίαν ἐν Κλεωναῖς καὶ ἑτέραν ἔσω; ἐν Λίνδῳ, ἥτις κατὰ Κεῖρον ἐπὶ τὸ ἐκ συμράχδου. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι τεχνῆται εἰσγάγοντο κατὰ τὰ πάτρια καὶ ἐκ ξύλου καὶ ἔδωκαν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν τούτοις τὴν πρώτην ὠθησιν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς χρυσελεφαντοπλαστικῆς. Οὕτως ἐποίησαν ξόανον τῆς Ἀρτέμιδος Μουνυχίας ἐν Σικυῶνι, καὶ ἐφίππους Διοσκυρόρους ἐν τῷ ἐν Ἀργεὶ ναφῷ αὐτῶν ἐκ ξύλου μὲν τὸ πειστήριον μέρος, κατὰ τὰς παρχόσεις τῆς ἀρχαίας τορευτικῆς, μέρος τι ὅμως ἐξ ἐλέφαντος (Πανσ. 2, 22, 4). Μετέρχοντο δ' ὡς φαίνεται, εἰ καὶ οὐχὶ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι, καὶ τὴν Χαλκιοπλαστικὴν, διότι χαλκοῦν κεχρυσωμένον ἔχοντες Ἡρακλείους, ἔργον αὐτῶν, κατεῖχεν ὁ Κλεῖτος. Ἐτερον δ' ἄγαλμα Ἡρακλέους εἶχον ποιεῖσαι ἐν Τίρυνθι.

Περὶ τοῦ τρόπου δὲ τῆς ἐργασίας τῶν προκειμένων τεχνιτῶν οὐδὲν γνωρίζομεν. Ἡ χρῆσις ὅμως διαφόρου ὕλης, ἡ κατεσκευηὶ μεγάλης πληθύνει ἔργων, διότι κατὰ Πλίνιον Ἀμφρακία, Ἀργος καὶ Κλεωναί, ἦσαν πλήρεις ἔργων αὐτῶν, καὶ ἡ εἰς αὐτοῦς προσέλευσις πολλῶν τεχνιτῶν ἐκ διαφόρων

1) Ulrichs, ἐν τῷ Προσκήρυκτι τοῦ βιβλίου του: Scopas' Leben und Werke, S. 219.

2) Rohden, arch. Zeitg. 1876, S. 122.

τῆς Ἑλλάδος μερῶν δεικνύουσιν ὅτι ἐξαιρετικὴν ἱκανότητα εἶχον ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς τέχνης των.

Οὕτως ἡ ὑπὸ τῶν Ἰώνων κυρίως ἀναπτυχθεῖσα καὶ προαχθεῖσα Πλαστικὴ μετενέχθη καὶ διεδόθη διὰ τῶν διωριέων Διποίνου καὶ Σκύλλιδος ἀπὸ τῶν νήσων εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, ἔνθα εὐφορὸν εὐροῦσα ἔδαφος τὴν ἐγχωρίαν τέχνην ἐξωρογόνησε καὶ οὕτω ἀκμαία καὶ ἐπιφανὴς ἐν τοῖς ἐπομένοις χρόνοις ἀνεβλάστησεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΗΣ

(Ὁλ. 60—76, 2)

Περὶ τὴν 60^{ην} Ὀλυμπιάδα εἶχον ἀναπτυχθῇ ἅπαντα τὰ πρὸς τεχνικὴν ἐξεργασίαν μέσα καὶ πλαστικὰ ἔργα ἐποιοῦντο ἐκ ξύλου, χαλκοῦ καὶ μαρμάρου. Ὑποκείμενον ὁμῶς παραστάσεων ἦσαν ἀγάλματα τῶν θεῶν, ἅτινα δὲν ἔπρεπε νὰ ἀφίστανται πολὺ τῆς τῶν ξοάνων μορφῆς ἕνεκα εὐσεβείας καὶ εὐλαθείας πρὸς τὰ πατριπαράδοτα, ἐξ ἧς προήλθε καὶ τὸ ἔθιμον τοῦ νὰ ἀνκτίθωνται ἐν ταῖς μεμακρυσμέναις ἀποικίαις ἀπομιμήματα τῶν ἀρχαίων τῆς μητροπόλεως ἀγαλμάτων, τὰ καλούμενα ἀφιδρώματα, καὶ, φθειρομένου τοῦ παλαιοῦ ξοάνου, νὰ κατασκευάζεται νέον τῆς αὐτῆς ἐργασίας καὶ μορφῆς. Ἐν τοιαύταις ἄρα περιστάσεσιν ἡ ἑλληνικὴ Πλαστικὴ μικρὸν ἐδύνατο ν' ἀναπτυχθῇ. Πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῆς μερίστην ἔδωκεν ὠθησιν ἡ ἀνέγερσις ἀθλητικῶν ἀνδριάντων¹.

1) Ἀθητικοὶ ἀνδριάντες ἀνηγείροντο ἀπὸ τῆς 60ης περίπου Ὀλυμπιάδος, διότι οἱ πρῶτοι κατὰ Παισανίαν (6, 14, 5) ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀναχέμενοι, ἐβλίνοιο μάλιστα, ἀνδριάντες Πραξίδαμαντος τοῦ Αἰγινήτου καὶ Ρηξιδίου τοῦ Ὀπουντίου προήρχαντο ἐκ τῆς 58ης καὶ 61ης Ὀλυμπιάδος. Ναὶ μὲν ὁ αὐτὸς περιηγητὴς ἀναφέρει ἄλλους ἀρχαιότερους, οἷον τὸν τοῦ παγκρατιαστοῦ Ἀρραχίωνος ἐν Φιγαλλίᾳ, νικῆσαντος ἐν Ὀλ. 53 καὶ 45, καὶ μάλιστα τὸν τοῦ Σπαρτιάτου Εὐτέλειδα νικῆσαντος ἐν Ὀλ. 38, ἀλλ' οὗτοι θὰ ἀνηγέρθησαν πολλῷ ὕστερον τῆς γενομένης νίκης.

Οἱ Ἕλληνες ἐκδοτοὶ ὄντες εἰς τὴν γυμναστικὴν καὶ τὴν ὀρχηστικὴν ἔλαβον ἀφορμὴν ἐνωρίτητα νὰ σπουδάσωσιν ἀκριβῶς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ τὰς διαφόρους αὐτοῦ στάσεις. Ἀφ' οὗ δὲ οἱ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες ἐγένοντο τὸ σπουδαί-
 ῃτατον μέλημα πάσης πολιτείας καὶ πρὸς τιμὴν τῶν νικη-
 τῶν ἀνηγείροντο ἀνδριάντες αὐτῶν, ἡ Πλαστικὴ ἀνελάμβανε
 πλέον νὰ παραστήσῃ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἐν τῇ φυσικῇ αὐ-
 τοῦ ἀληθείᾳ καὶ ἐν ποικίλαις στάσεσιν· οὕτω δ' ἀππλάσ-
 σετο πλέον τῆς τυπικῆς ἐκείνης τῶν θεῶν μορφῆς καὶ ἐκάλ-
 λυνε βαθμυδὸν καὶ τὰ τούτων ἀγάλματα, διότι δὲν ἐπι-
 κράτει ἐν Ἑλλάδι ἱερατικὸς κανὼν δεσμεύων τὴν τοῦ τε-
 χνίτου ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἀποῦ ἐπλάσσοντο νέοι τοῦ ἀνθρω-
 πίνου σώματος τύποι, πρὸς τὴν φυσικὴν ἀλήθειαν ἐπὶ μᾶλ-
 λον προσεγγίζοντες, τούτους ἐδύναντο νὰ λάβωσι καὶ αὐτοὶ
 οἱ θεοί, δικτηροῦντες μόνον τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτοῖς σεμνό-
 τητα καὶ αὐστηρότητα.

Συγχρόνως δὲ καὶ ἑτερά τινα αἰτία συνέτεινον πρὸς προ-
 αγωγὴν τῆς τέχνης, ἡ ἀκμὴ καὶ ὁ πλοῦτος τῶν ἐλληνικῶν
 πολιτειῶν, ἡ ἀνάπτυξις τῆς λυρικῆς καὶ εἴτα τῆς τραγικῆς
 ποιήσεως, αἵτινες ὅπωςδὴποτε ἐξῆραν ἐπὶ μᾶλλον τὸ ἐλ-
 ληνικὸν πνεῦμα, καὶ οἱ πολλὰχρὺ τῆς Ἑλλάδος σὺν τῷ
 χρόνῳ ἀποκατασταθέντες τύραννοι, οἵτινες διὰ μέγάλων
 καὶ πολλῶν ἔργων ἤθελον νὰ ἀπασχολῶσι τὴν προσοχήν,
 τὰς χεῖρας, καὶ τὴν περιουσίαν τῶν πολιτῶν. Οὕτω δὲ ἐν ᾧ
 ἐν τοῖς παλαιότεροις χρόνοις τὰ ἐν τοῖς ἱεροῖς τῶν θεῶν
 ἀναθήματα ἦσαν τεκτονικὰ ἔργα, οἷον κρατῆρες, τρίποδες
 καὶ παρρηλῆσια, ἐν οἷς σπουδαϊότατον ἦτο οὐχὶ ἡ καλλι-
 τεχνικὴ ἀξία, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ τοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ
 ἥττον πολυτίμου μετάλλου, ἀπὸ τοῦδε οἱ ναοὶ πληροῦνται
 πλαστικῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔργων τὴν ἀλήθειαν τῆς
 φύσεως κατὰ τὸ ἐνὸν παριστάντων καὶ κατ' ἀκολουθίαν καλ'-
 λιτεχνικὴν ἐχόντων ἀξίαν. Ἐν ᾧ δ' ἡ τέχνη πρότερον ἠσκαίτο
 χειρονακτικῶς καὶ οὕτω μετέβαινεν ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν καὶ

ἐν ἀφανείᾳ διετέλει, ἐξευγενίζεται νῦν καὶ εἰς καλλιτεχνίαν ἀναβιβάζεται· ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἄσκησιν αὐτῆς ἀπαιτεῖται πλεονέκτομη ἱκανότης καὶ εὐφυΐα, μεταδίδεται ἀπὸ διδασκάλου εἰς μαθητάς, καὶ οὕτως ἀντὶ τῶν πρότερον γενῶν καὶ οἰκογενειῶν τεχνιτῶν παράγονται νῦν διάφοροι σχολαὶ ἢ ἐργαστήρια καλλιτεχνικά.

1. Ἐργαστήριον τῶν Κρητῶν Διποίου καὶ Σκύλλιδος.

Πρῶτοι ἱδρυσαν ἐπίσημον πλαστικὸν ἐργαστήριον οἱ Δίποιοι καὶ Σκύλλιδες, οἳ μόνον διότι τὰ πολλὰ αὐτῶν ἐργα ἐχρησίμευσαν ὡς ὑπόδειγμα τοῖς ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον ἐγγυρίοις τεχνίταις, ἀλλὰ διότι τινὲς τούτων καὶ ἐμαθήτευσαν παρ' αὐτοῖς.

Μαθηταὶ τῶν ἐκ Κρήτης τεχνιτῶν ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (5,17 καὶ 6,19) ἀναφέρονται οἱ Σπαρτιάται Θεοκλῆς, υἱὸς τοῦ Ἡγύλλου, Δορυκλείδης, καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δόντας ἢ Μέδων. καὶ ὁ μὲν Θεοκλῆς ἐποίησεν ἐκ κέδρου μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐν τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ Θησαυρῷ τῶν Ἐπιδαμνίων σύνταγμα παριστῶν τὸν Ἡρακλῆ ἀρπάζοντα τῶν Ἑσπερίδων τὰ μήλα, ὃ ἐρροῦρει ὁ δρᾶκων περὶ τὸ δένδρον εἰλιγμένος, ὃ δὲ Δορυκλείδης ἐποίησεν ὡσαύτως ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐν τῷ Ἡρακλεῖ ἄγαλμα Θεμίδος ὡς μητρὸς τῶν Ὀρῶν, ὃ δὲ Δόντας ἐν τῷ Θησαυρῷ τῶν Μεγαρέων σύνταγμα ἐκ κέδρου καὶ χρυσοῦ παριστῶν τὴν κατὰ τοῦ Ἀχελώου μάχην τοῦ Ἡρακλείους, παρόντων τοῦ Διός, τοῦ Ἀρεὸς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς.

Πρὸς τοῖς Λακεδαιμονίοις δὲ τεχνίταις μαθηταὶ τοῦ Διποίου καὶ Σκύλλιδος ἀναφέρονται καὶ δύο ἀγνώστου ἡμῖν πατρίδος τεχνίται, Τεκταῖος καὶ Ἀγγελίων, οἱ διδάσκαλοι γενόμενοι τοῦ περιφήμου Αἰγινήτου Κάλλωνος. Οὗτοι ἐποίησαν μαρμαρίνον πιθανῶς ἄγαλμα Ἀπόλλωνος ἐν Δήλῳ, ἐν ᾧ κατὰ τὴν ὑπὸ Πλουτάρχου (Περὶ Μουσικῆς κ. 15.) πε-

ριγορφὴν, καὶ κατ' ἀπεικονίσεις ἐν τινι σφραγιδολίθῳ¹ καὶ ἀττικῷ νομίσματι², εἰκονίζετο ὁ θεὸς γυμνός, ἐν δυσκάμπτω στάσει, τοὺς πόδας ἔχων παρακειμένους, τοὺς βραχίονας τῷ σώματι προσκεκολλημένους καὶ μόνον τοὺς πήχεις προτεταμένους καὶ κρπτοῦντας διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς τόξον, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς δὲ τῆς τρεῖς Χάριτας. Καὶ ὁ μὲν τρόπος τῆς ἐργασίας τοῦ ἔργου εἶνε ἄγνωστος, ἡ διάθεσις ὁμῶς αὐτοῦ, ἥτοι αἱ προτεταμέναι χεῖρες, δεικνύουσι πρόοδον τῆς τέχνης ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ γνωστὰ ἐκ Τενέας καὶ ἀλλαχόθεν ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος.

Μαθητῆς τῶν Κρητῶν τεχνιτῶν ἀνφέρεται καὶ χαλκοπλάστης Κλέριχος ἐκ Ρηγίου τῆς Ἰταλίας, οὗτινος σφυρήλατον ἄγαλμα Διὸς ὑπῆρχεν ἐν Σπάρτῃ, τὸ ἀρχαιότατον κατὰ Πυστανίαν (3, 17, 6) χαλκοῦν ἄγαλμα. Ἐπειδὴ ὁμοίως οὗτος ὡς μαθητῆς τοῦ Διποίνου καὶ Σκύλλιδος θὰ ἡμαρξεν ἐν ἐτοχῇ, καθ' ἣν ἦτο διὰδεδομένη ἡ τῶν μετέλλων χώνευσις, δεόν νὰ διακρίνουσιν δύο Κλεάριχους, ὧν ὁ νεώτερος, ὁ τοῦ Πυθαγόρου διδάσκαλος, θὰ ἦτο ὁ τῶν Κρητῶν τεχνιτῶν μαθητῆς καὶ οὐχὶ ὁ τὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς ποιήσας.

² Ἐργαστήριον ἐν Σπάρτῃ.

Σπάρτη - Γ. 9. 1. 2. 3. 4. 5. 6.

Διὰ τῶν τριῶν μνημονευθέντων λακεδαιμονίων μαθητῶν τοῦ Διποίνου καὶ Σκύλλιδος ἱκανῶς θὰ προήχθη ἡ πλαστικὴ τέχνη ἐν Σπάρτῃ. Ἐπειδὴ ὁμοίως οὗτοι εἰργάζοντο κυρίως ἐκ ξύλου καὶ οὐδὲν ἐκ μαρμάρου, φαίνεται ὅτι ὠρμῶντο ὡς πρὸς τοῦτο εἰς ἐκχωρίας τινὸς τέχνης, ὅτι δηλ. ἐν Σπάρτῃ ἡσκαῖτο ἐκ παλαιῶν χρόνων ἡ ξυλογλυφία. Τοῦτο δ' ἄλλως ἐπιβεβαιοῦσιν ἀρχαῖα τινὰ ἐπιτύμβια μαρμάρειν ἀνάγλυφα εἰκονίζοντα ἐν γένει ἄνδρας καὶ γυναῖκα ἐπὶ θρόνου καθημέ-

1) Millin, Gall, mythol. pl. 33 n. 474

2) Beulé, Les monnaies d' Athènes p. 364 — Müller — Wieseler, Dankmaeler d. K. II. n. 126.

νους, τὰς χεῖρας προτεταμέναις ἔχοντας καὶ κρατοῦντας ὁ μὲν κἀνθαρον, ἡ δὲ καρπὸν ροιᾶς¹, ἅτινα ἐκ τῆς ἐπιπέδου ἐργασίας αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ὀξείας ἀποκοπῆς τῶν περιφερειῶν τῶν μορφῶν ὑποδηλοῦσιν ὅτι ἐποιήθησαν ἐν διαφόροις χρόνοις κατ' ἀπομήνησιν *ξυλίου* πρωτοτόπου.

Ἐτέρην δ' ὤθησιν πρὸς ἀάπτουξιν ἔσχεν ἐν Λακεδαιμονίᾳ ἡ Πλαστική ὑπὸ τοῦ ἐκ Μαγνησίας Βαθυκλέους, ὅστις μετὰ πολλῶν Μαγνητῶν τεχνιτῶν μετὰ ἐκείσε περὶ τὴν 58ην πιθανῶς Ὀλυμπιάδα ἐποίησε τὸν περίφημον θρόνον τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος, ἡτοιμαζάμενον νμορφεῖ θρόνου βύθρον τὴν τάφρον τοῦ Ὑκκίνθου περιλαμβάνον, ἐφ' οὗ ἔστατο τὸ τρικοντάπηγος «ἀρχαῖον καὶ οὐ σὺν τέχνῃ πεποιημένον» (Παυσ. 3, 18) σφυσήλατον ἄγαλμα τοῦ θεοῦ. Ἦτο δ' οὗτος δι' ἄγαλμάτων κεκοσμημένος, ἔχων ὡς πόδας δύο Ὄρας καὶ δύο Χάιτας, καὶ πανταχόθεν κατὰ γλυφας, πολλὰς μυθολογικὰς καὶ ἱστορικὰς φέων παραστάσεις, ἐν αἷς χορὸν τῶν συνεργατῶν τοῦ Βαθυκλέους Μαγνητῶν (Παυσ. 3, 18-19), ἀναπολούσας διὰ τῶν ἀποθέσεων αὐτῶν τὴν λάρνακα τοῦ Κυψέλου καὶ συμμετρικῶς, ὡς καὶ αἱ ἐπὶ ἐκείνῃ, οὐσας διατεταγμένας².

Καὶ ἡ χαλκοπλαστικὴ δὲ ἤσκειτο ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐν αὐτῇ διέπρεπεν ἐγγχώριος ἀνὴρ, ὁ Γεττιάδας, ὅστις ὠκοδόμησε τὸν ναὸν τῆς χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς (ἰδ. σελ. 91), ἐποίησεν ἐκ χαλκοῦ τὸ ἄγαλμα αὐτῆς καὶ ἐπεκάλυψε τοὺς τοῦ ναοῦ τοίχους διὰ χαλκοῦ, ἐνοῖς ἐνέγλυψεν ἅθλα Ἡρακλείους, Ἀθηνᾶς γέννησιν καὶ ἄλλα ζώδια «μέγιστα καὶ θείας ἄξια» (Παυσ. 3, 17, 3). Ὁ αὐτὸς ἐποίησεν ἐν Ἀμύκλαις δύο χαλκοὺς τρίποδας, ὑφ' οὗς ἄγαλμα Ἀγροδίτης καὶ Ἀρτέμιδος.

1) Overbeck, Gesch. d. griech. Plastik, I. Fig. 7.

2) Περὶ τοῦ πιθανοῦ σχήματος τοῦ θεοῦ τοῦτου ἰδ. *Ruhl*, arch. Zeitg. 1852 Nr. 43. Τὴν ἰσχυρισμὸν δὲ τοῦ *Pyll* (arch. Zeitg. 1845 Nr. 43) ὅτι μόνον τὸ βάθρον ἦτο ἐκ λίθου, τὸ λοιπὸν δὲ ἦτο ἔξ ὕδινου, κεκαλυμμένον διὰ χαλκῶν ἐλασμάτων, ἐλέγχεν ὁ Baetischer (arch. Zeitg.), τεχνικῶς ἀνυπόστατον.

Ἰσταντο δ' οὗτοι παρ' ἑτέρῳ τρίποδι μετ' ἀγάλματος τῆς Ἀθήνης, ἔργου τοῦ Κάλλωνος, ἐξ οὗ πιθανὸν φαίνεται ὅτι ἀμφοτέρω οἱ τεχνῖται ἦσαν σύγχρονοι καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ Γκιτιάδας θά ἤρμαζεν ἐν Ὀλ. 50—60.

Ἄλλ' ἡ Σπάρτη, καίπερ ἐν τοσοῦτον αἰσίοις οἰωνοῖς ἐμφανιζομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης, δὲν ἠδυνήθη νὰ τηρήσῃ τὴν θέσιν της ταύτης καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν τέχνην νὰ καλλιιεργῇ καὶ προάγῃ. Τὴν δωρικὴν πλαστικὴν ἐκαλλιέργησε μάλιστα καὶ εἰς τὸ ὑψίστον σημεῖον τῆς τελειότητος αὐτῆς ἀνεβίβασεν ἑτέρα πόλις, πολιτικῶς ὑποδεστέρα τῆς Σπάρτης, τὸ Ἄργος.

3. Ἀργεῖον ἐργαστήριον.

Gitiadas

Ὅτι ἀνέκαθεν ἤσκειτο ἡ πλαστικὴ τέχνη ἐν Ἀργεῖ, διδάσκει ὁμᾶς ἡ περὶ τοῦ Ἐπειοῦ περὶ ἀδοίσις, ὅστις τὸν δούρειον ἵππον ἐποίησε καὶ ἐν Ἀργεῖ ξόανον Ἑρμοῦ καὶ Ἀφροδίτης (Παυσ., 2. 10). Ἐκ τῶν τεχνιτῶν δὲ *Εὐτελίδου* καὶ *Χρυσοθέμιδος*, περὶ τὴν 70ην Ὀλ. ἀρχαζόντων καὶ ἀνδριάντας ἀθλητῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ποιησάντων, οἵτινες τὴν τέχνην ἔμαθον παρὰ τῶν πατέρων των (Παυσ. 6. 10. 2), φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἐγγώριον ἐργαστήριον, εἰς οὗ τὴν ἐπὶ μᾶλλον ἀνάπτυξιν θὰ συνέβαλλοντο βεβαίως καὶ οἱ Κρήτες Δίπποιος καὶ Σκύλλης. Ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τούτου, οὗτω ἀναπτύχθησαν καὶ προαχθέντες, παρήχθη καὶ διέπρεψεν ὁ Ἀγελάδας, διδασκαλὸς τῶν τριῶν ἐξόχων καλλιτεχνῶν τῶν ἐπομένων χρόνων, Μύρωνος, Φειδίου, καὶ Πολυκλείτου.

Ὁ Ἀγελάδας ἐγένετο μακρόβιος, διότι ὡς τεχνίτης εἰργάζετο 60 περίπου ἔτη (Ὀλ. 65, 1—79, 3=520—461). Ἔργα δ' αὐτοῦ γνωρίζομεν, πλὴν τινων ἀθλητικῶν ἀνδριάντων ἐν Ὀλυμπίᾳ, οὓς θὰ ἐποίησεν ἐν τοῖς νεανικοῖς αὐτοῦ χρόνοις, *Δία* Ἱθωμάταν ποιηθέντα τοῖς ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίοις (Παυσ. 4, 33, 3), *Δία* ἐν μορφῇ παιδός, καὶ ἀγένοιον Ἥρα-

κ.λ.η ἐν Αἰγίῳ (Παυσ. 24, 2), Ἡρακλῆ ἀλεξίκακον ἐν τῷ παρὰ τὰς Ἀθήνας δῆρῳ Μελίτῃ (Σχολ. Ἀριστ. Βατρ. 501), Μοῦσαν ἐν Ἀργεῖ, καὶ σύνταγμα ἐξ ἱππέων καὶ αἰχμαλώτων γυναικῶν, ὅπερ οἱ Τρακυντῖνοι ἀνέβηκαν ἐν Δελφοῖς ἕνεκα νίκης κατὰ τῶν Μεσσαπίων (Παυσ. 10, 10, 6). Σύγχρονοι δὲ τῷ Ἀγελάδᾳ ἦσαν καὶ ἕτεροί τινες, οἷον Ἀριστομέδων, Γλαῦκος, καὶ Διονύσιος. Καὶ ὁ μὲν Ἀριστομέδων ἐποίησε σύνταγμα ἐξ ἀνδριάντων ἡρώων καὶ ἀρχηγῶν Φωκέων, ὅπερ οὗτοι ἀνέβηκαν ἐν Δελφοῖς πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἀμέσως μετὰ τὴν 70ην Ὀλ. νίκης αὐτῶν κατὰ τῶν Θεσσαλῶν (Παυσ. 10, 1, 10), οἱ δὲ Γλαῦκος καὶ Διονύσιος ἐποίησαν ὀλίγον τι ὑστερώτερον (Ὀλ. 76—78) πολλὰ χιλιάθ' θεῶν καὶ ἡρώων ἀγάλματα σύνταγμα, ὡς φαίνεται, ἀποτελοῦντα, ἅτινα Μίκυθος, ἐπίτροπος τῶν τέκνων Ἀναξιλάρου τοῦ ἐν Ρηγίῳ τυράννου, ἀνέβηκεν ἐν Ὀλυμπίᾳ (Παυσ. 5, 26, 2).

Ἀπαντες δ' οἱ τοῦ ἀργείου ἐργαστηρίου τεχνῖται εἰργάζοντο ἀποκλειστικῶς ἐκ χαλκοῦ.

4. Ἐργαστήριον Σικυῶνος

Κάναχος

Ἐν Σικυῶνι δέ, ἐν ᾗ κατ' ἐξοχὴν διέμενον καὶ εἰργάζοντο οἱ Δίπποι καὶ Σκύλλης, ἀνεπτύχθη ἐπίσημον ἐργαστήριον, ἐν ᾧ διεκρίθη ὁ Κάναχος, ἐπιστημότατος τῶν συγχρόνων αὐτῷ ἀγαλματοποιῶν, οὗτινος τὰ ἔργα ἦσαν, κατὰ Κικέρωνα, ἀρχαιότερα τῶν τοῦ Καλάμιδος καὶ ἔτι μᾶλλον τῶν τοῦ Μύρωνος καὶ ἐν γένει «αὐστηρότερα τοῦ δέοντος πρὸς παράστασιν τῆς φυσικῆς ἀληθείας». (*«rigidiora, quam ut imitentur veritatem»* Cic. Brut. 18).

Ὁ Κάναχος ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἀγελάδα καὶ τοῦ αἰγιναίου Κάλλωνος καὶ θὰ ἤκμαζε περίπου ἐν Ὀλ. 60—68¹ Ἐποίει δὲ κυρίως ἀγάλματα θεῶν, τὰ μὲν ἐκ ξύλου, ὡς Ἀ-

¹Ulrichs, Rhein Museum X. S. 43.—Overbeck, Griech. Plastik I. S. 103.

πόλλωνα ἐν Θήβαις (Παυσ. 9, 10, 2), τὰ δὲ κατὰ τὴν ἡδὴ ἀναπτυχθεῖσαν τέχνην ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, ὥς Ἀφροδίτην ἐν τῇ ἐκυτοῦ πατρὶ διέφρουσαν πόλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ μήκονα καὶ μῆλον εἰς τὰς χεῖρας (Παυσ. 10, 4), τὰ δὲ ἐκ χαλκοῦ, ὥς Μοῦσαν ἐν Ἀργεῖ, παρὰ τὴν τοῦ Ἀγελάδου κειμήλιον, καὶ μάλιστα τὸ περίφορον ἐν τῷ Διδυμείῳ τῆς Μιλήτου κολοσσιαίου ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ ὑπὸ τοῦ Δαρτείου κατὰ τὴν τοῦ ἱεροῦ λεηλασίαν (Ὀλ. 71, 3) ἀρπαγὴν καὶ ὕστερον ὑπὸ Σελεύκου τοῦ Νικάντορος τοῖς Μιλησίοις ἀποδοθέν. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο, ὅπερ μόνον κατὰ τὴν ὕλην διέφερε τοῦ ἐν Θήβαις, ἦτο κατὰ Πλίνιον, κατὰ νομίσματα τῆς Μιλήτου καὶ σφοκρὸς δόλιθόν τινα καὶ κατὰ χαλκοῦν ἄγαλματιον τοῦ βρεττανικοῦ Μουσείου,¹ γυμνόν, ἐστηρίζετο δι' ὄλων τῶν πελμάτων τῶν πολλῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἔχον τὸν ἀριστερὸν πόδα μικρὸν προεβλημένον, καὶ εἶς τὰς χεῖρας κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν προτεταμένως κρατοῦν ἐν αὐτῇ δεξιᾷ νεβρὸν ἐλάτρου, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ τόξον. Ἡ κόμη ἦτο αὐτὰ τὸν γνωστὸν ἀρχαῖον τρόπον εἰς πλοκάμους διατεταγμένη καὶ ἐσχηματοποιημένη, αἱ μορφαὶ τοῦ σώματος, μάλιστα αἱ τοῦ στήθους, εὐρεῖται καὶ πολὺ ἐξηγκωλέναι, καὶ τὸ πρόσωπον αὐστηρὸν καὶ ἐστερημένον ἐκφράσεως. Τοῦτον δὲ τὸν τύπον τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸν ἐν γένει κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους ἐπικρατοῦντα καὶ παρεμπερὴ τῷ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνι τοῦ Τεκταίου καὶ Ἀγγελίου, ἔχουσι καὶ ἕτερα τινὰ σωζόμενα ἀρχαῖα ἀγάλματα, οἷον ὁ ἐν Λούβρῳ χαλκοῦς Ἀπόλλων², ὃν πολλοὶ ἐλαμβάνουσιν ἀρχαῖον, καὶ ὁ ἐν τῷ βρεττανικῷ Μουσεῖῳ μαρμαρίνος Ἀπόλλων τοῦ λόρδου Strangford.³

1) Müller—wieseler, Denkm. d. Kunst I, n. 19, 20, 21, 23.

2) Τὰ περὶ τούτου ἴδε ἐν Overbeck, Griech. Plastik: I, S. 178, Fig. 39.

3) Mon. d. Inst. IX av. 41 καὶ Prachow, Ann. d. Inst. 1872 p. 131.—Brunn, Sitzb. d. k. bay. Ak. 1872. 3. 529.—Overbeck, Griech. Plastik, I. Fig. 40.

6. Ἐργαστήριον Αἰγίνης.

Ἐτερον δὲ σπουδαῖον δωρικὸν ἐργαστήριον ἀνεπτύχθη ἐν Αἰγίνῃ, ἐνθα πρῶτος ἀναφαίνεται ἐγγχώριος τεχνίτης, ὁ Σμῆλις, ὅστις δὲν εἶνε μυθικὸν πρόσωπον, σύγχρονος τοῦ Διδαίου κατὰ Πυστανίαν (7, 4, 4), ἀλλ' ἱστορικόν¹ ἀκμαζὸν ἐν Ὀλ. 50—60, ὡς ὑποδηλοῦται ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας καθημένων Ὠρῶν αὐτοῦ, αἵτινες ἦσαν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος καὶ ἐν σχέσει διετέλουν πρὸς ἔργα τῶν λακεδαιμονίων μαθητῶν τοῦ Διποίνου καὶ Σκύλλιδος, ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἐκτεθειμένα, διότι τὴν μητέρα τῶν Ὠρῶν τούτων Τύχην ἐποίησεν ὁ Δορυκλείδης (Παρσ. 5, 17). Ἔτι δὲ ἐποίησεν ὁ Σμῆλις τὸ ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Σάμου ξύλλινον τῆς θεᾶς ἄγκλμα, αὐτὸ ἐκεῖνο πιθανῶς τὸ ἐπὶ πολλῶν νομισμάτων τῆς Σάμου εἰκονιζόμενον².

Εἰς τὴν πρόοδον ὅμως τοῦ αἰγιναίου ἐργαστηρίου συνεβάλλοντο ἐμμέσως οἱ Δίποινος καὶ Σκύλλης, διότι ὁ πρῶτος διακρίψας ἐνταῦθα τεχνίτης Κάλλων ἦτο μαθητὴς τοῦ Τεκταίου καὶ Ἀγγελίωνος (Πυσ. 2, 32, ὅ), οἵτινες ἔσχον διδασκαλούς, ὡς γνωστὸν, τοὺς Κρητὰς τεχνίτας.

Ὁ Κάλλων, μαθητὴς ὢν τοῦ Τεκταίου καὶ Ἀγγελίωνος καὶ σύγχρονος τοῦ Κανάχου (Παρσ. 7, 18, 10), θὰ ἄκμαζεν ἐν Ὀλ. 60—70³. Ἐκτῶν ἔργων δ' αὐτοῦ, αἵτινα κατὰ Κοϊντιλιανὸν ἦσαν σκληρότερα (ιγρίον) τῆς φυσικῆς ἀληθείας καὶ τοῖς ἐτρουσκικοῖς περσέφεσιν⁴, ἀναφέρει ὁ Πανσυνίης (3, 18, 8 καὶ 2, 32, ὅ) χαλκοῦν τρίποδα ἐν Ἀρμόκλεις καὶ ὑπ' αὐτὸν ἄγκλμα τῆς Κόρης καὶ ξόανον τῆς Ἀθηναίης Σθενιάδος ἐν Τροιζήνι.

1) Brunn, Künstlergesch. I, S. 26.

2) Overbeck, Griech. Kunstmythologie III, S. 12, Taf. 1.

3) Περὶ τῆς ὥς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ τεχνίτου τούτου διαφωνίας ἴδε Overbeck, Griech. Plastik I, S. 112, Anm. 53.

4) Ἀπὸ τῆς ὥς πρὸς τὸν Κάλλωνα ἔκφρασις αἰσθητικῆς τοῦ Κοϊντιλιανοῦ συμφωνεῖ τῇ (rigidiora) τοῦ Κικέρωνος ὥς πρὸς τὸν Κανάχον, ὥστε καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας τίθενται οἱ δύο σύγχρονοι τεχνίται ἐν τῇ αὐτῇ μορφῇ.

Ὁ ἐπισημότατος ὁμοῦς τεχνίτης τοῦ αἰγιναίου ἐργαστηρίου ἦτο Ὀνάτας ὁ Μίκωνος, σύγχρονος τοῦ Ἀγελάδᾳ καὶ τοῦ Ἡγίου, ὅστις γέρον καὶ ἐπιφανὴς θὰ εἰσγάζετο περὶ τὴν 78^{ην} Ὀλυμπιάδα, ὥστε τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ἐν Ὀλ. 70—80. Οὗτος εἰσγάζετο ἀποκλειστικῶς ἐκ χαλκοῦ καὶ ἔθετο ἐκ τῶ ἐξ ὧν κύκλον παραστάσεων ποιήσας ἀγάλματα θεῶν καὶ ἀνδριάντας ἡρώων καὶ ἀνθρώπων. Τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων αὐτοῦ ἦσαν ἐν Ὀλυμπίᾳ, οἷον δεκάπηχους ροπαλοφόρος καὶ τοξότης Ἡρῆ κληῖς, ἀνάθημα τῶν Θασίων (Παυσ. 5, 25, 7), Ἑρμῆς φέρων κράνος, χιτῶνα καὶ χλαμίδα καὶ ὑπὸ μάλῃν κριόν, ἐν ᾧ συνειργάζετο καὶ ὁ υἱὸς ἡ μαθητὴς αὐτοῦ Κκαλλιτέλης, ἀνάθημα Φεινεατῶν (Παυσ. 5, 27, 5), Ἰέρων ἐν τεθρίπῳ ὡς ὀλυμπιονίκης (Παυσ. 6, 12, 1), καὶ περίφημον ἀνάθημα τῶν Ἀχαιῶν, σύνταγμα ἐκ δέκα ὁμηρικῶν ἡρώων, δόρασί τε καὶ ἀσπίσιν ὠπλισμένων, καὶ κλῆρον τιθεμένων περὶ μονομαχίας πρὸς Ἐκτορα, ἐν ᾧ ὁ τὸν κλῆρον πύλλων ἐν κυνῇ Νέστορα ἴστατο ἀπέναντι τῶν λοιπῶν ἐπὶ ἰδίᾳ βίσεως (Παυσ. 5, 25, 15)¹. Ἐτερον δὲ σύνταγμα, ἔργον αὐτοῦ, ἀνέκειτο ἐν Δελφοῖς εἰκονίζον τὴν νίκην τῶν Ταρκεντίων κατὰ τῶν Πευκετίων, ἐν ᾧ ὁ τῶν τελευταίων σύμμαχος βασιλεὺς τῶν Ἰαπύγων Ὀπίς ἔκειτο τεθνεώς ἐν τῇ μάχῃ (Παυσ. 10, 13, 5). Ἐτι δὲ ἐπὶ ἦσαν ὁ Ὀνάτης Ἀπόλλωνα διὰ τοὺς Περγαμηνούς, ἀξιοθαύμαστον διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν τέχνην (Παυσ. 8, 42, 4), καὶ διὰ τοῦ Φιγαλιῆς τὴν περίφημον *Mélanar Aθήνητρα*. Τῆς θεᾶς ταύτης ἐλατρεύετο τὸ τεραιῶδες ξόχον ἐν σπηλαίῳ, ἐπὶ λίθου κατῆμενον, μέλανα χιτῶνα ἐνδεδυμένον, ἔχον κερὰ λην καὶ χεῖρας ἵππου καὶ ὄφει· καὶ ἄλλα θηρία ἐκ τῆς κεφαλῆς προκύπτοντα, καὶ κρατοῦν εἰς τὰς χεῖρας δελφῖνα καὶ περιστρεφόν· πυρποληθέντος ὁμοῦς αὐτοῦ ἀνέθηκαν οἱ Φιγαλι-

1) Οἱ λοιποὶ ἐννέα ἴσταντο ἐπὶ κοινῇ κυκλοτεροῦς βίσεως, ἧς εἰρέθησαν τεμάχια ἐν ταῖς ἐν τῇ Ἀλτεϊ ἀνασκαφαῖς. Ἰδε arch. Zeitg. 1879 S. 44.

εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῷ Ὀνάτῃ, ὅστις κατεσκεύασεν ἕτερον χαλκοῦν ἄγαλμα κατὰ τὸν ἀρχαῖον τύπον, ὃν ἐγνώριτε διὰ σχεδιογραφήματος ἢ ἀπομιμήματός τινος τότε διατηρουμένου, ἢ μάλλον ἰδὼν αὐτὸ κατ' ὄναρ (Παυσ. 8, 42, 4).

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον δὲ τῆς ἐργασίας τοῦ Ὀνάτῃ παρατηρητέον ὅτι ὁ Παυσανίας (5, 25, 7) λέγει περὶ αὐτοῦ τὰςδε: «Τὸν Ὀνάτην τοῦτον, καὶ τέχνης εἰς τὰ ἀγάλματα ὄντα Ἀἰγινάϊς, οὐδενὸς ὕστερον ἠήσομεν τῶν ἀπὸ Δαιδάλου τε καὶ ἐργαστηρίου τοῦ Ἀττικοῦ». Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι διέκρινον δύο ἐργαστήρια, τὸ Αἰγιναιὸν καὶ τὸ ἐπισημότερον τούτου ἀρχαῖον Ἀττικόν, ἃ Παυσανίας δέ, κάλλιστα τὴν διαφορὰν τούτων γινώσκων, τοσοῦτον ἔξοχον θεωρεῖ τὸν Ὀνάτην, ὥστε καίπερ τοῦ αἰγιναιῶ ἐργαστηρίου μέλος ὄντα, παραβάλλει αὐτὸν πρὸς τοὺς Ἀττικοὺς τεχνίτας καὶ οὐδενὸς τούτων ἐκλαμβάνει κατώτερον. Αὕτη δ' ἡ τῷ αἰγιναιῷ καλλιτέχνῃ ἀποδιδομένη ἀξία συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸν εὐρὺν κύκλον τῶν περὶ αὐτὸν ἀποστάσεων αὐτοῦ καὶ πρὸς τὴν φήμην, ἥς ὑὰ ἀπήλαυνεν ὁ ἀνὴρ ὑπὸ τῶν συγχρόνων του, ἀφ' οὗ τοσαῦτα παραγγεῖλαι κατασκευῆς ἔργων ἐκ μεμακρυσμένων τῆς Ἑλλάδος μερῶν ἐγίνοντο αὐτῷ.

Ἐτεροὶ δὲ τεχνῖται, σύγχρονοι τοῦ Ὀνάτῃ ἀλλ' ἥττον ἐπίσημοι, εἶνε Γλαυκίᾳς καὶ Ἀναξαγόρας, ὧν ὁ μὲν ἐποίησε πολλοὺς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀθλητικοὺς ἀνδριάντας, (Ὀλ. 73 καὶ 75), ἐν οἷς καὶ τὸν πύκτην Γλαυκὸν σκιαμαχοῦντα (Παυσ. 6, 10, 1), ὁ δὲ τὸν ὡσαύτως ἐν τῇ Ἀλφειῇ δεκάπηχυν χαλκοῦν κολοσσὸν τοῦ Διὸς (Παυσ. 5, 23, 1), ὃν ἀνήγειραν ἀπὸ κοινοῦ οἱ Ἕλληες· μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην (Ὀλ. 75, 2—479)¹.

1) Ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς ἀνέθηκαν οἱ Ἕλληες ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἰσθμίου Ποσειδῶνος μὲνα χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ θεοῦ τούτου, καὶ ἐν Δελφοῖς χρυσοῦν τρίποδα ἐπὶ γαλκῷ ὑποθέματος, περὶ ὃν εἰλίσσοντο τρεῖς ὄρει (11 ροδ. 9, 81 Παυσ. 10, 13, 9). Καὶ τὸν μὲν τρίποδα ἤρπασαν οἱ Φωκεῖς κατὰ τὸν φωκικὸν πόλεμον, τὸ ὑπόθεμα ὁμῶς ἔκειτο κατὰ χώραν μέχρι Κωνσταντίνου, ὅτε μετενήχθη εἰς Κωνσταντινουπόλιν, ἐνθα σώζεται νῦν μέγα τεμάχιον αὐτοῦ. Ἦσαν δὲ καὶ ταῦτα ἴσως ἔργα τοῦ αἰγιναιῶ ἐργαστηρίου. Ἰδὲ Bursian. Griech. Kunst. S. 414.

Εξούς δὲ μετὰ τὸν Ὀδύσσειαν ἡ Αἰγίνα ἀπώλεσε τὴν ἑαυτῆς ἀνεξαρτησίαν (Ὀλ. 81, 1=156) καὶ οὕτω παρήκμασε τὸ ἐν αὐτῇ ἐργαστήριον. Ἀλλ' οἱ Αἰγινῆται, οἵτινες ἔτυχον ἀριστείων ἐν τῇ ἐ Σκλαμῖνι μάχῃ, ἔσχον ἀφορμὴν καὶ χρόνον ἀπὸ τῆς 75^{ης} περίπου Ὀλυμπιάδος νὰ δοξάσωσι τοὺς προγόνους αὐτῶν Αἰακίδα· τοὺς ἀορκτως ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ συμπολεμήσαντας (Ἡροδ. Η. 64), ἐπικοσμοῦντες τὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (ιδ. σελ. 96) δι' ἀγαλμάτων¹, μάχης ἑλλήνων κατὰ βαρβάρων παριστάντων, ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ τὴν κατὰ τοῦ Λαομέδοντος, ὡς φαίνεται, μάχην τοῦ Ἡρακλέους καὶ Τελαμωνῆος, ἐν ᾗ πρόμαχος ἦτο ὁ τελευταῖος, τοῦ Ἡρακλέους εἰκονιζομένου ὡς τοξόου, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ τὴν περὶ τὸ πτώμα τοῦ Ἀχιλλέως μάχην τῶν Ἑλλήνων καὶ Τρώων, προμαχοῦντος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Αἶαντος (εἰκ. 52)². Τῶν ἀγαλμάτων τούτων εὐρέθησαν 15 ἐν ταῖς κατὰ τὸ 1812

Εἰκ. 52. Ἐκ τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ.

ἐνεργηθείσιν· ὑπὸ ἐταιρίαις Γερμανῶν, Ἀγγλῶν καὶ Δανῶν ἀνασκαφαῖς. ἅτινα ἀγορασθέντα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου ἐξετέθησαν ἐν τῇ ἐπίτηδες οἰκισθῆναι Γλυπτοθήκῃ ἐν Μινάχῳ, ἐνθα νῦν ἐπίσημα κειμήλια πρὸς

1) Brunn, Ueber das Alter der Aeginetischen Bildwerke: Sitzb. d. k. bay. Ak. von 1868.

2) Κατὰ τοῦ Thiersch, Welcker καὶ Brunn, καθ' ἑτέρους ὁμοῦς τὴν κατ' Ἰλιάδα μάχην περὶ τὸ πτώμα τοῦ Ἑκτορος. Ἰδε Overbeck, Griech. Plastik I. S. 138.

κατάληψιν τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας τοῦ αἰγιναίου ἐργαστηρίου καὶ πρὸς γνῶσιν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐν γένει τῶν Ἑλλήνων τέχνης κείνται. Δέκα δὲ τούτων ἀνέκουσιν εἰς τὸ δυτικὸν ἰετώμα, εἰς ὃ ποσ-τιθεμένου ἐνός, τοῦ ὀρμῶντος, ἵνα ἀρπάσῃ τὸν ἐν τῇ μάχῃ πετόνια (τοῦ ἐν τοῖς πέντε τοῦ ἀνατολικοῦ ἰετώματος σωζόμενου) συνεπληροῦτο ὁ ἀρχιὸς ἀριθμός, ὡς κοινῶς ἐπιστεύετο. Οὕτω δὲ ἐξετέθησαν ταῦτα ἐν Μονάχῳ καὶ οὕτω εἰκονίζεαι αὐτὰ ἢ εἰκὼν 52. Νεώ-αται ὁ μὲν ὄρμῳ κατέδειξαν ὅτι ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἰετώμασιν ὑπάρχον οὐχί εἷς, ἀλλὰ δύο ὀρμῶντες πρὸς ἀρπαγὴν τοῦ πτώματος καὶ εἰς δύο πολεμιστάς.¹ ὥστε ἐν τῷ ἰετώματι τοῦ ὑπάρχον δεκατέσσαρα ἐν ὅλῳ ἀγάλματα καὶ ἕτερα τοσαῦτα ἐν τῷ ἀνατολικῷ.

Κατὰ ταῦτα ἄρα ἐν τῷ δυτικῷ ἰετώματι ἐν μέσῳ ἵστατο ἡ Ἀθηνᾶ ἐν ἀπολύτῳ ἡρεμίᾳ ποθέρη φέουσα χιτῶνα καὶ ὅλῳ ἀρχαϊκῇ ἔχουσα τὴν μορφήν καὶ τὴν στάσιν, ἔμπροσθεν αἱ τῆς ἑκείτο τοῦ πτώματος τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἑκατέρωθεν τὰ στρατιώπεδα τῶν Ἑλλήνων καὶ Τρώων, ὧν ἕκαστον ἀποτελεῖτο ἐξ ἐνός ὀρμῶντος πρὸς ἀρπαγὴν τοῦ νεκροῦ, ἐκ τριῶν ὀπλιτῶν, ὧν ὁ εἷς στηρίζεται ἐπὶ τῶν γονάτων, ἐξ ἐνός τοξότου καὶ ἐνός πληρωμένου, κειμένου κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ ἰετώματος πρὸς πλήρωσιν τοῦ χώρου. Ἐν τῷ ἀνατολικῷ δ' ἰετώματι αἱ αὐταὶ μορφαὶ καὶ ἡ αὐτὴ διάταξις. Ἐν τῷ μέσῳ ἵστατο ὡσούτω; ἡ Ἀθηνᾶ, ἣτις εἶχε τὴν αἰγίδα ἀναπεποιημένην, πρὸ αὐτῆς ἔκειτο ὁ πεσὼν, ὁ Ὀϊκλῆς πιθανῶς (Ἀπολλ. 2, 4, 4), καὶ ἑκατέρωθεν τὰ ἀντιμαχόμενα

1) Πρῶτος ὁ H. Prachow (Ann. d. Inst 1873) ὑπέδειξεν ὅτι ὑπάρχον δύο αἱ πρὸς ἀρπαγὴν τοῦ πτώματος ὀρμῶντες, εἰς ἐκ τῶν Τρώων καὶ εἰς ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὕστερον δὲ τούτου ὁ K. Lange (Sitzbr. d. k. sächs. Ak. d. Wiss. II. S. 1.) κατέδειξεν ὅτι ἐν ἑκάστῳ ἰετώματι ὑπάρχον οὐχί εἷς, ἀλλὰ δύο ὀρμῶντες πολεμισταὶ ἐξ ἑκατέρου τῶν στρατευμάτων. Τα συμπεράσματα δὲ τούτου στηρίζονται ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων, καίπερ ἀντιλέγοντος τοῦ L. Julius ἐν τοῖς *Fleckeis. Jahrb. f. cl. Phil.* 1880, S. 1.

στρατεύματα, ἐν οἷς διακρίνεται ὁ ἐν ταῖς Ἑλλησι τοξότης Ἡρακλῆς, ἐξ ἧς φέρεται λεοντῆς. Πλὴν τῶν τοξοτῶν δὲ ἅπαντες οἱ ὀπλίται εἶνε γυμνοὶ, καὶ δόρασιν, ἀσπίσι καὶ κράνεσιν, ὠπλισμένοι.

Αἱ ποικίλαι καὶ γραφικαὶ τῶν ἀγαλμάτων τούτων στάσεις δεικνύουσι μεγάλην τῆς τέχνης πρὸς τὴν συγκρίσει πρὸς ἀρχαῖα ἐργα, τὰς μετόψεις τοῦ Σελινούντος, τὴν Νίκην τοῦ Ἀρχέρμου καὶ ἄλλα. Ἡ τέχνη ὅμως ἐπετρέψατο ἐαυτῇ τοσαύτην ἐλευθερίαν ἐν τῇ ποιήσει οὐχὶ ἀγαλμάτων τῶν θεῶν, ἀλλ' ἀνδριάντων ἡρώων καὶ ἀνθρώπων, διότι ἡ

Εἰκ. 53. Ἐκ τῶν ἀετώματων τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ.

Ἀθηνᾶ διατηρεῖ ἔτι τὴν δύσκαμπτον καὶ αὐστηρὰν ἀρχαῖκὴν στάσιν καὶ μορφήν. Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὴν ποικιλίαν καὶ φυσικότητα ταύτην τῶν στάσεων ἐπικρατεῖ ἄκρα συμμετρία καὶ μονοτονία ἐν τῇ διατάξει, διότι οὐ μόνον αἱ αὐταὶ μορφαὶ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἀετώμασιν ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑκατέρῃ τῶν πετύγων τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος αἱ αὐταὶ κατὰ τάξιν ἐπαναλαμβάνονται· οὕτω δὲ πληροῦται μόνον ὁ χώρος καταλλήλως, δὲν εἰκονίζεται ὅμως πραγματικῇ, ἀλλὰ φαινομενικῇ καὶ τυπικῇ μάχῃ. Αἱ μορφαὶ δὲ τῶν σωμάτων (εἰκ. 53) ἔχουσι μὲν αὖς· ἡρὸν τὸ περίγραμμα, προσέχοντα μικρὸν τὰ ὅστα καὶ μᾶλλον ἰσχνὴν τὴν σάρκα, εἶνε ὅμως μετὰ μεγίστης τεχνικῆς ἱκανότητος ἐξειργασμένοι καὶ ἱκανῇ φυσικῆς ἀληθείας πεπλασμένοι. Ἀλλ' αἱ κεφαλαὶ στεροῦνται ἐντελῶς πάσης ἐκφράσεως καὶ δὲν εἶνε μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνατομικῆς ἀκριβείας, μεθ' ἧς καὶ τὰ σώματα, ἐξειργασμένοι, ἀλλὰ

αυτοῦ τυπικοῦ ἐκείνου μειδιάματος, διὰ τῶν οὐχὶ βαθέως, τῇ φυσικῇ θέσει, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἄνω τοῦ προσώπου ἐπιφάνειαν κειμένων ὀφθαλμῶν καὶ διὰ τῆς ἐσχηματοποιημένης κόρης ἀναπολοῦσιν ἀμέσως τοὺς ἐκ Τενέας καὶ ἀλλαχόθεν Ἀπόλλωνας. Ἡ ἀντίθεσις δ' αὖτις μετὰ τὴν τελειοτέρας καὶ ἀτεστεράρας παραστάσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς κεφαλῆς εἶνε θακτικωτάτη, δεικνύουσα ὅτι ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἀπέβλεψεν ἐκκαθεῖν εἰς τὴν παράστασιν τῆς φύσεως, τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς, καὶ ἐκ τούτου δὲν ἐδυνήθη νὰ παραστήσῃ ταχέως πληθεῖ ἀληθείᾳ τὴν κεφαλὴν, τὸ κάτοπτρον τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς· πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ προβῇ εἰσέτι ἱκανὰ βήματα πρὸς τὰ πρόσω, ὅπερ δὲν εἶχε κατορθώσει ἐν Αἰγίνῃ μέχρι τῆς κοχῆς καθ' ἣν ἐποιοῦντο τὰ προκείμενα ἔργα.

Δεικνύουσι δὲ, ὡς εἴπομεν, τὰ ἔργα ταῦτα τὸν τρόπον τῆς παραστάσεως τοῦ ὅλου ἐν γένει Αἰγιναίου ἐργαστηρίου· ἀλλ' ἐν τῇ ποιήσει αὐτῶν εἰς θὰ εἶχε βεβαίως τὴν ἀνωτάτην ἐποπτεῖαν καὶ οὗτος φαίνεται ὡς ὁ Ὀνάτας, διότι ἡ ἐν ἀμφότεροις τοῖς ἀετώμασι μάχη περὶ πεσόντα νεκρὸν καὶ ὁ τῶν πολεμιστῶν ὀπλισμὸς ἐκ δόρατος, ἀσπίδος καὶ κράνους, ἀναπολοῦσι τότε ἐν Δελφοῖς καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ σύμπλεγμα τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου τεχνίτου. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος ἀγάλματα εἶνε τελειότερα τὴν μορφήν καὶ τέλει, φαίνεται ὅτι ὁ Ὀνάτας θὰ ἐσχεδιογράφησε τὰ ἔργα ταῦτα καὶ αὐτὸς ἐξετέλεσε τὰ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ἐν ᾧ ἕτερός τις τεχνίτης, νεώτερος τούτου, ὁ υἱὸς ἢ μαθητὴς αὐτοῦ Καλλιτέλης πιθανῶς, ἐξετέλεσε τὰ τοῦ ἀνατολικοῦ.

β. Ἀττικὸν ἐργαστήριον.

Δαίδαλος - Ἰδάλος - Δαίδαλος - Ἰδάλος - Ἰδάλος -
Ἐν Ἀθῇναις δὲ ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἡσκείτο ἡ Ἰοαναποικία καὶ ἐκ τούτου ὁ Δαίδαλος ἐπλάσθη ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἀθηναῖος τὴν καταγωγὴν. Ἀλλ' οἱ τὴν τέχνην ταύτην ἀσκούντες, οἱ ἀπὸ Δαϊδάλου, ἐφ' ὅσον διέμενον πιστοί

εἰς τὴν τῶν πατέρων τέχνην, ἦσαν, ὥσπερ καὶ οἱ ἐν τῇ λοιπῇ
 Ἑλλάδι, ἄσημοι· διὰ τοῦτο αἱ Ἀθηναὶ βραδέως ἀναφαίνον-
 ται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Πλαστικῆς. Πρῶτος ὀνομαστός ἐνταῦθα
 γενόμενος, τεχνίτης εἶνε ὁ δαιδαλίδης Ἐνδοῖος, ὃν ἡ
 ῥάδοσις ἐπλάσε μαθητὴν τοῦ Δαυδάλου, παρακολουθήσαν-
 τὸν διδάσκαλον καὶ εἰς Κρήτην. Ἡκμαζε δ' οὗτος ἐν ὅ-
 60 — 65, ὡς ἐκφίνεται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων
 ἐπιγραφῆς ἐπὶ τῆς βάσεως ἐπιτυμβίου τινὸς ἔργου αὐτοῦ
 καὶ ἐποίησε ξόανον τῆς Ἀθηναῖς πολιάρχος ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς
 ἐν Ἐρυθραῖς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ μαρμαρίνους Ἀρίτε-
 καὶ Ὡρας πρὸ τοῦ ναοῦ (Παυσ. 7, 5, 4), Ἀρτεμιν ἐν Ἐφε-
 σω (Ἀθηναγόρας, Πρ. περ. Χριστ. 17), ἐλεφαντίνην Ἀθηνᾶν
 ἐν τῷ ναῷ τῆς ἐν Τεγέᾳ Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ἣν ἀπήγαγεν ὁ Α-
 γουστός εἰς Ρώμην (Παυσ. 8, 46, 1) καὶ καθημένην Ἀθηνᾶν
 ἣν Καλλιᾶς, αὐτὸς ἐκεῖνος πιθανῶς οὐτινος μνημονεύει ὁ Ἡ-
 ρόδοτος (6, 122), ἀφιερώσεν ἐν τῇ Ἀκροπόλει πρὸ τοῦ Ἐρε-
 χθείου. Τὸ ἔργον τοῦτο κατέχομεν πιθανώτατα¹ ἐν μαρμα-
 ρίνῃ ἐπὶ θρόνου καθημένη ἀκεφάλῳ Ἀθηνᾷ ἐν τῇ Ἀκρο-
 πόλει εὑρεθείσῃ (εἰκ. 54), ἥτις ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν
 ἀπόλυτον ἡρεμίαν, ἐν ᾗ παρίσταται, ὁμοιάζει τοῖς γνωστοῖς
 ἐκ Μιλήτου ἀγάλμασιν, ἐν τοῖς κατέκστα ὅμως διαφέρει ὁ-
 σιωδῶς αὐτῶν καὶ πολὺ κρείττων εἶνε, διότι ἡ στάσις αὐ-
 τῆς δὲν εἶνε τυπικὴ καὶ συμμετρικὴ ἀλλὰ φυσικὴ, τοῦ ἀνω-
 τέρου μέρους τοῦ σώματος πρὸς μείζονα ἀνάπαυσιν κλίνον-
 τος πρὸς τὰ ὀπίσω, τῶν χειρῶν οὐσῶν μικρὸν προτεταμένῳ
 καὶ οὐχὶ καθ' ὅλοκληρίαν τῷ σώματι προσκεκολλημένων, τῶν
 ποδῶνδ' ὡς οὐχὶ παρατεταγμένων ἀλλὰ τοῦ ἐνὸς ἔχοντος φυ-
 σικωτάτην πρὸς τὰ ὀπίσω κλίσιν, τοῦ ἱματισμοῦ ἔχοντος πλε-

1) Adolph Schütz, Historia alphabeti Attici.—Kirchoff, Stud. d. Griech. d. griech. Alphab. S. 81.

2) O. Jahn, De antiquissimis Minervae simulacris Atticis. 1866. Overbeck, Griech. Plastik I, Fig. 24.

υτέρως, φυσικωτέρως καὶ ἐσχηματοποιημένως μὲν πολλαχοῦ
ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἀναλόγους τῷ ὕφασματι πτυχάς, καὶ τοῦ

Εἰκ. 54. Ἀθηνᾶ ἐν τῇ Ἀκροπόλει.

ὅλου σώματος ἀποτελοῦντος οὐχὶ τὴν αὐτὴν μετὰ τοῦ θρόνου
μάζαν ἀλλ' ὅλον τι κεχωρισμένον καὶ αὐτοτελές. Οὕτως ἡ
Ἀθηνᾶ αὕτη κατ' ἐαυτὴν τε καὶ μάλιστα ἐν συγκρίσει πρὸς
τὰ ρηθέντα ἀγάλματα εἶνε σπουδαιότατον ἔργον κατὰδει-
κνύον πότον ἢ ἐλληνικὴ τέχνη, ἐνθα διετέλει μακρὰν ξένης
ἐπιδράσεως, ἔσπευδεν ἐκπλῆξι πρὸς παράστασιν τῆς φυσικῆς
ἀληθείας.

Ἴνα δὲ συλλάβωμεν πληρεστέραν ἔννοιαν τῆς κατὰ τοὺς
χρόνους τούτους ἀττικῆς τέχνης, δεόν νὰ ἀποβλέψωμεν καὶ
εἰς ἕτερόν τι περίεργον ἀρχαϊκώτατον ἔργον εὗρεθὲν ὡσαύ-
τως ἐν τῇ Ἀκροπόλει, εἰς τὸν ἄνδρα δηλ. ἐκείνον τὸν φέρον-
τα μόσχον ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ ἐνδεδυμένον ὄντα δέρμα τι,
ὅπερ κατὰπίπτον ἀπὸ τῶν ὤμων ἐπικαλύπτει ἅπαν τὸ σῶμα

πλήν τοῦ μέσου ἔμπροσθίου μέρους¹. Ἡ ἐξεργασία τῶν γυμνῶν τοῦ σώματος μερῶν εἶνε ἀρκούντως ἐπιτυχὴς πλήν τοῦ λαιμοῦ, ὅστις μακρὸς, παχὺς καὶ σχεδὸν ἀμόρφωτος ὢν, ἀναπολεῖ τοὺς γνωστούς ἀρχαῖωτάτους γυμνοὺς Ἀπόλλωνας· ἡ φαλακρά δὲ καὶ διὰ κυνῆς, ὥς φαίνεται, ἐπικαλυπτομένη κεφαλὴ, ἡ μέγα ἔχουσα στόμα, πρὸς τὰ ἄνω κειμένους ὀφθαλμοὺς καὶ δυσειδῆ μεγάλα ὦτα, δένεινε καθόλου κρείσσω τῆς τοῦ ἐκ Τενέας Ἀπόλλωνος.

Σύγχρονος τοῦ Ἐνδοίου ἦτο Ἀριστοκλῆς, ὃν γνωρίζομεν μόνον ἐκ τῆς περιωθείσης ἡμῖν περιφήμου ἐπιτυμβίας *στήλης τοῦ Ἀριστίωνος*, ἣτις εἰκονίζει δι' ὀλοκλήρων τῶν πελμάτων τῶν ποδῶν ἱστάμενον ἄνδρα, στήριζόμενον διὰ τῆς ἀρστερᾶς ἐπὶ δόρατος καὶ φέροντα βραχὺν χιτῶνα, θώρακα καὶ περικνημίδας². Αἱ μορφαὶ τοῦ σώματος εἶνε ἰσχυραὶ καὶ κατὰ φύσιν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀληθεῖς, ἀλλ' ἡ κόμη, ὁ πώγων καὶ αἱ ὑπὸ τὸν πᾶνθηρα πτυχαὶ τοῦ χιτῶνος ἐπὶ τὸ κομψότατον ἐσχηματοποιημέναι. Χαρακτηριστικώτατον δ' εἶνε ὅτι ἐν τῷ στόματι δὲν ὑπάρχει καθόλου τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο τυπικὸν μειδίαμα, ἀλλ' ἔκφρασίς τις πρᾶκτητος, καὶ ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς παρίσταται κατ' ἐνώπιον, καίτοι τὸ ὅλον σῶμα σὺν τῷ προσώπῳ εἰκονίζεται ἐν καταγραφῇ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἐνδείξις τεχνικῆς ἐτι ἀδυναμίας, παρατηρεῖται καὶ ἐν τοῖς τοῦ αὐστηροῦ καλουμένου ρυθμοῦ ἀρχαῖοις ἀγγείοις καὶ νομίσμασιν³. Ἔτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἔργου τούτου εἶνε ὅτι ὀλόκληρος ἡ μορφή εἶνε ποικίλοις χρώμασι κεχρωματισμένη.⁴

1) Ἰδὲ εἰκόνα αὐτοῦ καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἐν Overbeck, *Gesch. d. gr. Plastic* I, S. 148.

2) Overbeck, *Gesch. d. gr. Plastik* Fig. 26.

3) Ὅτι ὁ Ἀριστοκλῆς ἀνήκειν εἰς τοὺς ἀπὸ τῆς 60ης Οἴ. χρόνους κατεδείχθη ἐκ τοῦ σχήματος τῶν ἐν τῇ στήλῃ ταύτῃ γραμμάτων, εἰ ἡ δηλοῦται πρὸς τοῦτοις ὅτι αὕτη εἶνε ἔργον τοῦ Ἀριστοκλέους τούτου.

4) Οὕτως ἐχρωματίζοντο κατὰ τὴν ἀρχαίαν ταύτην ἐποχὴν οὐ μόνον ἀνάγλυφα ἀλλὰ καὶ ἀγάλματα, ὥς δεικνύουσι μάλιστα πολλὰ ἀγάλματα εὐρεθέντα ἐσχάτως ἐν ταῖς ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἐνεργομέναις ἀνασκαφαῖς. ἅτινα εἶνε πολυτιμωτάτη συμβολὴ πρὸς γνῶσιν τῆς ἀρχαίας ἡς ἀττικῆς Πλαστ.

Ἀμέσως δὲ μετὰ τὸν Ἑνδοῖον ἔπεται ὁ Ἀντήνωρ, ὅστις ἐποίησεν ἐκ χαλκοῦ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἀνδριάντας τῶν τυραννοκτόνων, τοὺς ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἀπαχθέντας (Παυσ. 1, 8, 5) καὶ ὕστερον τοῖς Ἀθηναίοις ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ τοῦ Ἀντιόχου ἀποδοθέντας, καὶ κατ' ἀκολουθίαν θὰ ἤκμαζε μετὰ τῶν Ὀλυμπιάδων 67, 3—75, 1 (= 540—480 π. Χ.). Ἐν τοῖς αὐτοῖς χρόνοις τακτέος καὶ ὁ Ἀμφικράτης, ὁ χαλκῆν Λέαιναν ἐν τοῖς Προπυλαίοις τῆς Ἀκροπόλεως ποιήσας, τὴν συμβολικῶς εἰκονίζουσαν δῆθεν τὴν ἐρωμένην τοῦ Ἀριστογείτονος Λέαιναν (Παυσ. 1, 8, 5. — Plin. 34, 19, 70).

Ἄλλ' οἱ ἐπιστημότατοι τεχνῖται τοῦ Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου ἦσαν τρεῖς ἕτεροι, Ἡγησίας (ἢ Ἡγίας), Κρίτιος καὶ Νησιώτης, σύγχρονοι τοῦ Ἀγελάδου καὶ τοῦ Οὐάττα, ἀκμάζοντες κατὰ τὰ τέλη τῆς προκειμένης περιόδου, περὶ τὴν 75^{ην} Ὀλυμπιάδα. Καὶ ὁ μὲν Ἡγησίας, ὅστις ἐγένετο καὶ οὗτος, πρὸ τοῦ Ἀγελάδου πιθανῶς, διδάσκαλος τοῦ Φειδίου, ἐποίησε καλλιζήσαντας παῖδας καὶ ἀγέλαστα τῶν Διοσκούρων μετενεχθέντα ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις εἰς Ρώμην (Plin. 34, 19, 78), οἱ δὲ Κρίτιος καὶ Νησιώτης συνειργάζοντο πολλάκις καὶ ἐποίησαν οὕτω ἱκανὰ ἔργα, ἀναθήματα ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ὧν εὗρέθησαν αἱ ἐνεπίγραφοι βάσεις¹, καὶ δὴ χαλκοῦν σύμπλεγμα τῶν τυραννοκτόνων ἀντικαταστήσαν τὸ ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἐν Ολ. 75, 1 ἀρπαγὲν (Παυσ. 1, 8, 5. — Δουκ. Φιλόφ. 18). Εἰκονίζοντο δ' ἐν τούτῳ οἱ τῆς πατρίδος ἐλευθερωταὶ νεκρίαι, ὡς δεικνύουσιν ἀπεικονίσεις αὐτοῦ ἐν ἀθηναϊκῷ νομίσματι καὶ ἐν τινὶ ἐν Ἀθήναις εὗρεθέντι μαρμαρίνῳ ἀναγλύφῳ (εἰκ. 55), καθ' ἣν στιγμὴν ὤρμων κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὁ μὲν ξίφος κρατῶν ἐν τῇ δεξιᾷ καὶ τὸ θανάσιμον καταφέρων τραῦμα, ὁ δὲ προτεταμένην ἔχων τὴν ἀριστε-

1) Ross, Archaeol. Aufs. I 8, 161.

ράν, ἀφ' ἧς καταπίπτει ἡ χλαμύς, καὶ ἐν τῇ δεξιᾷ κρατῶν μάχαιρην, οἶονεὶ ὑπερασπίζων καὶ προφυλάσσων τὸν πρῶ-

Εἰκ. 55. Οἱ τυραννοκτόνοι.

τον¹. Ἐκ τῶν παραστάσεων τούτων δρμώμενος ὁ Friedrichs ἀνεῦρε καὶ ἀντίτυπον τοῦ συμπλέγματος· ἐν δύο ἀγάλμασιν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεκπόλεως². Ἡ σύνθεσις τοῦ ἔργου καὶ αἱ κινήσεις καὶ ποικίλαι τῶν σωμάτων θέσεις εἶνε ὄντως εὐστοχώταται· ἐν τοῖς καθέκαστα ὅμοις αἱ μορφαὶ τῶν σωμάτων, εἰ καὶ μετ' ἀνκτομικῆς ἀκριβοῦς πεπλασμέναι, ἔχουσιν ἔτι τὴν αὐστηρότητα καὶ σκληρότητα τῶν αἰγινάων ἀγαλμάτων, οἷς ὁμοιάζουσι μάλιστα καὶ ὡς πρὸς τὸ ἰσχνὸν τῶν σαρκῶν καὶ τὸ προεξέχον τῶν ὀστέων, αἱ πτυχαὶ τῆς γλαμύδος εἶνε ὡσχύτως σκληραὶ, ἡ κόμη εἶνε ὄλιγη· ἐσχηματοποιημένη, καὶ τὸ πρόσωπον δὲν ἔχει εἰσέτι ὥρχιαις μορφῆς καὶ στερεῖται δεούτης ἐκφράσεως. Αἱ παρατηρήσεις δ' αὐταὶ συμφωνοῦσιν ἀκριβῶς τῷ Λουκιζιῷ χαρακτηρίζοντι τὰ ἔργα καὶ τῶν τρῶν προκειμένων τεχνιτῶν ὡς «ἀπεσφιγμέναι καὶ νευρώη καὶ σκληρὰ καὶ ἀκριβῶς ἀποτεταμέναι ταῖς γραμμαῖς».

Ἄλλ' ὁ χαρακτήρ οὗτος τῶν προκειμένων τεχνιτῶν δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς τὸ μόνον γνῶρισμα τοῦ ἀρχαίου τού-

1) Stackelberg, Die Graeber d. Hellenen. σ. 35.

2) Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik I, Fig. 17 καὶ 18.

του Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, ὅπερ ἔσπευδε πρὸς τούτοις πρὸς
ἐξιδανισίαν τινὰ τῶν μορφῶν καὶ παράστασιν αὐτῶν ἐπὶ τὸ
χαριέστατον καὶ εὐγενέστατον σχετικῶς πρὸς τὸ αὐστηρόν
καὶ ἀνδρικόν τῶν δωρικῶν ἔργων. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ δι-
κρίνωμεν ἐν πολλοῖς ἀττικοῖς ἀνχλύφοις¹, ἐν οἷς πρωτεύει
πάντως τὸ περίφημον ἐκεῖνο ἐν τῇ Ἀκροπόλει εὑρεθὲν, τὸ εἰ-
κονίζον *γυναῖκα* ἐπιδixίνουσταν *ἄρματος*², πολύπτυχον μακρὸν
μάστιγον φέρουσαν, λεπτὰς ἔχουσταν τὰς τοῦ σώματος ἀναλο-
γίας καὶ χάριεν τὸ περίγραμμά τοῦ πρωτόπου, τῶν βραχιό-
νων καὶ τῶν λοιπῶν μορφῶν.

γ. Ἡ Πλαστικὴ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν τῆς τέχνης
ἀναπτυσθέντα ἐπίσημα ἐργαττήρια. Ἀλλ' ἡ Πλαστικὴ ἡσκειτο
καὶ κατὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα καὶ ἐνυχρὸς μάλιστα μεγάλως
προέκοπτεν, ὡς δεικνύουσιν πολλὰ ἡμῖν περιωθέντα ἔργα,
ὧν ἡ ἐν τοῖς καθέκαστα ἀπκρίθμητις ὑπερβαίνει τὰ ὅρια πύ-
σης Ἱστορίας, τῆς τέχνης καὶ πολλῶ μᾶλλον τοῦ ἐγχειριδίου
τούτου.

Τῶν ἔργων τούτων ἀρχαιότατον εἶνε *κατακείμενος λέων*
ἐν Κερκύρῃ, τῇ τῶν Κορινθίων ἀποικίᾳ, ἀποτελὼν μέρος τοῦ
μνήματος τοῦ Μενεκράτους καὶ κατ' ἀκολουθίαν, ὡς ἐκ τῆς
ἐν τούτῳ ἐπιγραφῇ· δείκνυται, προερχόμενος ἐκ τοῦ πρώτου
ἡμίσεος τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος³, ἐγχώριον ἔργον ποιη-
θὲν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀσσυριακῆς κυρίως τέχνης.

1) Ἴδε ταῦτα ἐν: Schöne, Griech. Reliefs aus Athenischen Sammlun-
gen, 1872.

2) Overbeck, Gesch. d. Griech. Plastik I, Fig. 28.

3) Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik. Fig. 23.—O. Riemann, Cor-
rou (Biblioth. des écoles franc. d'Athènes et de Rome, 1879).—Kirchhoff,
2. Gesch. d. gr. Alph. S. 92.

Ἐν Βοιωτίᾳ δὲ εὗρέθησαν πολλὰ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα¹, ὧν σπουδαιότατον στήλη ἐξ Ὀρχομενοῦ εἰκονίζουσα ἐπὶ τῆς ράβδου τοῦ στηριζόμενον γέροντα περιβεβλημένον ἱμάτιον καὶ προτείνοντα διὰ τῆς δεξιᾶς τῷ ἐκυτοῦ κυνὶ ἀκρίδα, ἔργον Ἀλεξήτορος Ναξίου κατὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἐπιγραφὴν. Ἑτέρα ὁλως παρεμφερὴς στήλη, ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας δῆθεν προερχομένη, ὑπάρχει ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως.

Ἐν τοῖς νήτοις δὲ τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἔνθεν τὸ πρῶτον ὠρμήθη ἡ πλαστικὴ τέχνη, πλὴν πολλῶν πηλίνων ἀναγλύφων, ἐκ Μήλου μάλιστα προερχομένων, μαρμαρίνα ἀρχαῖα ἔργα εὗρέθησαν ἐσχάτως· πολλὰ ἐν Δήλῳ, οἷον πρὸς τοῖς ἡδὴ μνημονευθεῖσι, κεραλαί τινες καὶ μάλιστα πέντε γυναικεῖς ἀγάλματα αὐστηρᾶς ἀρχαϊκῆς ἐργασίας φέροντα χιτῶνα καὶ ἱμάτιον καὶ ἀνέχοντα τοῦτο διὰ τῆς χειρὸς². Ἰδίως ὁμως ἀξιομνημόνευτος εἶνε ἡ Νάξος, ἔνθα ἀνέκαθεν γενναίως ἀσκεῖτο ἡ Πλαστικὴ, διότι ὅχι μόνον τὸ ἀρχαιοτάτον τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Δήλῳ εὗρεθὲν εἶδωλον (ἴδ. σελ. 185) ἐκεῖθεν προέρχεται, καὶ Ἀπόλλων ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ τοῦ ἐκ Τενέας μορφῇ ἐκεῖ εὗρέθη, ἀλλὰ καὶ κολοσσὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῇ μορφῇ τοῦ τοῦ Κανάχου ἀφιέρωσαν οἱ Νάξιοι ἐν Δήλῳ, οὗτινος σώζονται ἔτι μεγάλα τεμάχια³, καὶ ἕτεροι τῆς αὐτῆς μορφῆς, ἐνδεκάμετρος περίπου τὸ ὕψος, κεῖται ἡμιτελὴς μὲν ἀλλ' ἀξιοθαύμαστος ἐν Νάξῳ⁴. Τούτοις δὲ προσθετέον καὶ τὸν τὴν ἀνωτέρω ἐν Ὀρχομενῷ ἐπιτύμβιον στήλην ποιήσαντα Νάξιον τεχνίτην Ἀλεξήτορα.

Ἐν Θάσῳ δὲ, ἀποικίᾳ τῆς ἰωνικῆς Πάρου, ἀνεκαλύφθη περισπούδαστον ἀνάγλυφον εἰκονίζον τὸν Ἀπόλλωνα μεταξὺ

1) G. Koerte, Mitth. d. deutsch. arch. Inst. in Athen III S. 305 Taf. 14 καὶ 15.

2) Homolle, Bull. d. corresp. hellénique 1879 p. 103 pl. 2, 3.

3) Tournefort, Relation d'un voyage du Levant 1787 I p. 290.—Conze—Michaelis, Ann. d. Inst. 1864 p. 80.

4) Ross, Inselreisen 840, I. Taf. 1.

των Νυμφῶν (κατὰ τὰς ἐν αὐτῷ ἐπιγραφάς), ἐν αἷς καὶ Ἑρ-
μῆς¹. Ἀπασαι αἱ μορφαὶ βυθίζουσι καὶ ἄπτονται τοῦ ἐδά-
φους δι' ὀλοκλήρων τῶν πελμάτων τῶν ποδῶν, φοροῦσι δὲ
ἐπιθήρη πολὺπτυχον χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, ὧν αἱ πτυχαὶ εἶνε
ὅλως ἀνεξάρτητοι τῶν τε μορφῶν τοῦ σώματος καὶ τῶν κι-
νήσεων αὐτῶν. Καὶ τοῦτο μὲν παρατηρεῖται ἐν ἅπασι σχε-
δὸν τοῖς ἀρχαῖοις ἔργοις οὐδαμοῦ ὅμως εἰς τοσοῦτον βαθμὸν,
ὅσον ἐν τῷ προκειμένῳ ἱναγλύφῳ.

Τέλος δὲ μνημονευτέον ἐνταῦθα ἔργου οὐχὶ κυρίως ἑλλη-
νικοῦ ἀλλὰ μᾶλλον ὑπὸ ἐπίδορσιν ἑλληνικῆς τέχνης ποιη-
θέντος, ἥτοι τῆς εἰς τὸ βρεττανικὸν Μουσεῖον μετενέχθεισης
ῥωσφόρου τοῦ ἐν Ξάνθῳ τῆς Λυκίας τετραγωνικοῦ πυργει-
οῦς ἐπιταφίου μνημείου, τοῦ καλουμένου *μνημείου τῶν*
*Ἀπειῶν*². Ἐν αὐτῷ εἰκονίζονται γυναῖκες καὶ ἀνδρὶκαὶ
μορφαὶ ἐπὶ θρόνων καθήμεναι, αὐτοὶ οἱ ἀποθανόντες πιθα-
νῶς καὶ εἰς ἥρωας μεταβληθέντες, πρὸς οὓς προσέρχονται ἑ-
τεραι μορφαὶ διάφορα συμβολικὰ δῶρα προσφέρονσαι, ἐν ᾗ
τῇδε καθεῖς φεύγουσιν ἱπτάμεναι καὶ μικρὰς γυναῖκας
μορφάς (εἰδῶλα τῶν ψυχῶν;) εἰς τὰς ἀγκάλας κοιτοῦσαι αἱ
ἐληθεῖται Ἀρπυιαί, ὅντα ἔχοντα κεφαλὴν καὶ χεῖρας γυναι-
κῶς καὶ τὸ λοιπὸν σῶμα ὀρνέου. Αἱ μορφαὶ ἅπασαι εἶνε βα-
θεῖς ἐνδεδυμέναι καὶ ὡς πρὸς τὸν ἱματισμὸν καὶ τὰς σχη-
ματίζομένας πτυχὰς ἔχουσιν ἱκανὴν ὁμοιότητα μάλιστα πρὸς
τὸ ἐκ Θάσου ἀνάγλυφον.

¹ E. Miller, *Revue archéologique*. 1365, II p. 438 pl. 24, 25, — Mi-
chaelis, *arch. Zeitung* 1867 Nr. 217.

² Ida Overbeck, *Gesch. d. gr. Plastik*, I. Fig. 36, 37, καὶ μά-
λλον Praclows *Antiquissima Monumenta Xanthica*, 1871, Braun,
Sitzber. d. k. bayr. Akad. 1870 II, S. 205.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΠΡΟΣ ΤΕΛΕΙΟΠΟΙΗΣΙΝ ΤΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΗΣ

Ἐν τοῖς κατὰ τὸ προηγούμενον Κεφάλαιον μνημονευθεῖσαι τεχνίταις παρελείψαμεν, κατὰ τὸ τοῦ Βουπιδίου ὑπόδειγμα, τρεῖς τοιούτους, καίπερ χρονολογικῶς εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχαϊκῆς τούτης ἐποχῆς ἀνήκοντας, διότι ἡ ἀτομικὴ αὐτῶν ἀξία εἶνε τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ἐμφανίζονται οὗτοι ὡς οἱ καλλιτέχναι ἐκείνοι οἱ τὸ στάδιον πρὸς τελειοποίησιν τῆς τέχνης ἐντελῶς περασκεύαζαντες· καὶ οὕτω τὴν ἐμφάνισιν τοῦ μεγάλου Φειδίου προαγγείλαντες. Εἶνε δ' οὗτοι ὁ Κάλαμις, Πυθαγόρας καὶ Μύρων.

1. Κάλαμις

Ὁ Κάλαμις, ἀθηναῖος ἡ ὀπωτδήποτε ἄγρικος, τὴν κατὰ γωγὴν, ἤτοι σύγχρονον, τοῖς Ὀνάτῃ, ἕτε εἰς τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπὸ τοῦ αἰγιναίου τούτου τεχνίτου ποιηθῆν (σελ. 204) τέθριππον τοῦ Ἰέρωνος προσθεῖς δύο ἵππους μετὰ καθεζομένων ἐπ' αὐτῶν παίδων (Παυσ. 6, 12, 1), καὶ ἤκαμζεν, ὡς φέρεται, ἐν Ὀλ. 70—80. Εἰργάζετο δ' ἐν μαρμαρῷ, χαλκῷ, χρυσῷ, ἐλίφάντι καὶ ἀργύρῳ, καὶ παντοειδῆ ἐποίησεν ἔργα ὑπὸ τοῦ Παυσανίου, Πλινίου καὶ Στράβωνος μνημονευόμενα, οἷον Ἀπόλλωνα ἀλεξίκακον ἐν Κροχμειῷ, καὶ ἔτετρα δύο ἀγάλματα τοῦ αὐτοῦ θεοῦ, *Ala Ἀμμωνα*, Ἑρμῆν κριοφόρον ἐν Τανάγρας τῆς Βοιωτίας, *Διόρυσον*, ἀγέρεϊον Ἀσκληπιδὸν ἐν Κορίνθῳ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, Ἀφροδίτην καθιερωθεῖσαν ὑπὸ Κελλίου ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἄττερον Νίκην ἐν Ὀλυμπίᾳ, Ἀλκυμήνην, Ἑρμιόνην ἀφιερωθεῖσαν ὑπὸ τῶν Δακεδαιμονίων ἐν Δελφοῖς, *Σωσάνδραν* ἐν τῇ Ἀκροπόλει.

αλκυὺς προσευχομένους παῖδας ἀνάθημα τῶν Ἀκραγαν-
των ἐν Ὀλυμπίᾳ, τοὺς ἄνω μνημονευθέντας ἵππους μετὰ
θερινόντων παιδίων, καὶ τέθριππα καὶ ἄρματα μετὰ καλ-
πτων καὶ ἀλμυρῶν τὴν ἐργασίαν ἵππων· ἦτο δὲ κατὰ
ἴδιον καὶ περίφημος τορευτὴς ἐν ἀργύρῳ. Ἐκ τῶν ἔργων
τοῦ τούτων γνωρίζομεν μόνον τὸν κριοφόρον Ἑρμῆν ἐκ
τοῦ ταναγραίου νομίσματος, ὃ συμφωνεῖ ἐν πολλοῖς μικροῖν
ἀρμάρινον ἄγαλμα ἐν τῇ ἐν Λονδίῳ Περμβροκίᾳ Συλλογῇ¹.
Ὡς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Καλάμιδος εἰκονίζεται καὶ ἐν
ἐν Ἀθήναις βωμίσκῳ,² ἐν ᾧ ἡ παραπλευρώς γυνή, ἡ
πλοὺν φέρουσα ἐπὶ τῇ κεφαλῇ, εἰκονίζεται πιθανῶς τὴν
ἑσάνδραν.

Αἱ ποικίλαι τῶν ἔργων τοῦ Καλάμιδος περὶ αὐτὰς καὶ αἱ
ἀντοσιδεῖς ὕλαι, αἱ ἐξεργάζετο, δεικνύουσιν ἐνεργῶς τὴν
γάλην αὐτοῦ ἐπιστημότητα. Τὰ ἔργα του ὅμως ἦσαν ἱκανῶς
γαλικά τὴν μορφήν, διότι ὁ Κικέρων καὶ Κοϊντιλιανὸς ὀνο-
μάζουσιν αὐτὰ ἀγαλῶτερα μὲν καὶ ἥτιον τραχέα τῶν τοῦ
Ἀλέξανδρου, Κάλλωνος καὶ Ἡγησίου, οὐχὶ ὅμως ἐστερημένα
ἰσορροπίας. Συμφώνως δὲ τούτοις ἦτο μὲν ἀμίμητος ἀρι-
στοτέλης ἐν τῇ ποιήσει ἵππων (ὅπερ οὐδὲν ἔχει τὸ παρά-
δειγμα, ἀφ' οὗ ἡ τέχνη ἀνέκαθεν μετὰ μείζονος ἐπιτυχίας
ἐλάττω τὰ τῶν ζώων σώματα) ὅστερ αὖτο ὅμως ἐν τῇ περὶ
ἀνθρώπου ἀνθρωπίνου σώματος, ὡς ἐκφάνεται ἐκ τῆς τοῦ
Ἀνίου διηγήσεως, ὅτι ὁ Πραξιτέλης, (ὁ ἀρχαιότερος πιθαν-
οτάτα) ἐν τινὶ τέθριππῳ τοῦ Καλάμιδος ἐπέθηκεν ἡνίοχον,
καὶ μὴ ἡ ἀνθρωπίνη μορφή ὅστερ αὖται τῆς τῶν ζώων. Καὶ ναὶ
ἐν ὁ Πλίνιος τάναντία φρονῶν, ἵνα μὴ φαίνεται ὁ Κάλαμις
ὑπερβόλῃ ἐν τῇ ποιήσει τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, προ-
βάλλει ὡς ὑπόδειγμα τὴν περίφημον αὐτοῦ Ἀλκυόνην,

¹) Müller-Wieseler. Denkm. d. a. Kunst II N. 324—Overbeck
Gesch. d. gr. Plastik. Fig. 52.

²) Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik I. Fig. 53 a.

ἀλλ' αὖτις ὥς γυνὴ θὰ ἦτο ἐνδεδυμένη καὶ οὐχὶ γυμνὴ, ὡς ἡνίοχος, καὶ οὕτω θὰ διέπρεπον ἐν αὐτῇ οὐχὶ αἱ μορφαὶ ἀλλὰ τὰ εὐσταλέα καὶ κόσμιον τῆς ἀναβολῆς, ὡς ἐπικρινεῖ τοῦτο ἐν τῇ Σωτάνδρῃ ὁ Λουκιανός. Τὸ σπουδαιότατον ὅμως γνώριμα τῶν ἔργων τοῦ Καλάμιδος διδάσκει ἡμᾶς ὁ αὐτός Λουκιανός, ὅστις θέλων νὰ σχηματίσῃ ἰδανικὸν τύπον τοῦ γυναικείου κάλλους καὶ περὶ λαμβάνων πρὸς τοῦτο διαφόρους κατ' ἐκλογὴν μορφάς ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων καλλιτεχνημάτων, ἐκλέγει ἐκ τῆς Σωτάνδρῃς οὐχὶ μέρος τι τοῦ σώματος, ἀλλὰ τὸ ρηθὲν εὐσταλέα καὶ κόσμιον τῆς ἀναβολῆς καὶ ἔτι τὴν αἰδῶ καὶ μειδίαμα τὸ σιμνὸν καὶ λεπτὸν (Λουκ. Βιόνης, 6.). Οὕτω καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς ('Ιστορ. σ. 95) περὶβάλλει τὸν Κάλχμιν πρὸς τὸν Λυσίαν τῆς Λεπτότητος ἕνεκα καὶ τῆς χάριτος.

Ὁ Κάλχμις ἄρα διετέλει ἔτι ἐν τοῖς δεσμοῖς τῆς ἀρχαίας καὶ τέχνης, προσέθηκεν ὅμως, πρῶτος ἐν ταῖς ἔργοις αὐτῇ, τὴν ἔκφρασιν, τὸ αἶσθημα, ἥτοι ἐποίησε τὴν μορφήν κάτοπτρον τῆς ψυχῆς, καὶ οὕτω προσηγγεῖλε τὸν ἐν τῇ τέχνῃ ἰδανισμόν. Τοιοῦτον δ' ὄντα δυνάμεθα νὰ περὶβάλωμεν πρὸς τοῦς πρὸ τοῦ Ῥαφαήλ καλλιτέχνης, τὸν *Paragino*, *Francina*, *Angelico* καὶ *Fiesole* καὶ ἑτέρους.

2. Πυθαγόρας

Πυθαγόρας, ὁ Ῥηγίνος, μαθητὴς Κλεάρχου, ἤλμυζεν ἐν Ὀλ. 73—77, καὶ ἤτον ἀποκλειστικῶς, ὡς φαίνεται, χαλκοκοπλάστης κατήγετο ὅμως ἐκ Σάμου καὶ ἀνῆκε πειθανῶς εἰς τοὺς Ἴωνας ἐκείνους, οἵτινες μεταβάντες εἰς Κἀτὼ Ἰταλίαν ἐν Ὀλ. 74 κατώκησαν τὴν ἐπικληθεῖσαν Μεσσηνίαν καὶ ἐγένοντο ὑποτελεῖς τῷ τυράννῳ τοῦ Ῥηγίου, καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάζετο ὅτε μὲν Ῥηγίνος, ὅτε δὲ Σάμιος.¹ Ἐν

1) Σάμιον ἀποκαλεῖ ὁ καλλιτέχνης ἑαυτὸν ἐν τινι ἐπιγραφῇ ἐν Ὀλυμπίᾳ (V. Curtius, arch. Zeitung 1877. S. 83 καὶ πρὸς. Ulrichs, Chrestomathia Pleniaria S. 320.

εις πολυαριθμοις δ' αὐτοῦ ἔργοις δύο μόνον εἶνε ἀγάλματα
 ὧν, Ἀπόλλων πυθοκτόρος, ὅστις βεβαίως δὲν ἦτο λατρευ-
 τὸν ἄγχιμα, καὶ Νίκη ἐν τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ τεθρίππῳ τοῦ
 κατασθένους (Παυσ. 6, 18, 4). Πλείοτερά ἐποίησεν ἀγάλ-
 ματα ἡρώων. οἷον σύμπλεγμα Ἑτεοκλέους καὶ Πολυτείκους,
 ἐργασά φονεύοντα πιθάνῳ; τὴν Μέδουσαν, Εὐρώπην καθη-
 μένην ἐπὶ τοῦ τεύρου, καὶ χωλαίνοντα Φλοκότητην, οὗτινος
 ὄν ἐκ τῆς πληγῆς πόνον αὐτὸς ὁ θεατῆς ἐνόμιζε, κατὰ
 Πλίνιον, ὅτι συνησθάνετο. Τὸ ἔργον τοῦτο εἰκονίζεται πιθα-
 νῶς ἐπὶ δακτυλιολίθων. Ἀλλ' ὁ Πυθαγόρας ἦτο κατ' ἐξοχὴν
 ποιητῆς ἀθλητικῶν ἀνδριάντων καὶ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ τοῦ-
 τῶν διεκρίνοντο ἐν Ὀλυμπίᾳ ὁ πύκτης Εὐθυμος, ἔργον ὁθέας
 καὶ τὰ μάλιστα ἄξιον¹» (Παυσ. 6, 6, 2), καὶ ὁ παλαιστῆς
 Λιοτίσκος, περὶ οὗ ὁμιλῶν ὁ Παυσανίας (6, 4, 2) λέγει τὸν
 Πυθαγόραν ὑπὲρ πάντα ἄλλον «ἀγαθὸν καὶ ἐς πλαστικήν»
 καὶ ἐν Δελφοῖς πικροχρυσιστῆς, δι' οὗ, κατὰ Πλίνιον, ἐνίκη-
 σεν ἐν δεικωνισμῷ τὸν Μύρωνα. Ἐν ταῖς ἀθλητικαῖς ἀνδριάσι
 ἄσσεται καὶ εἰκὼν τοῦ θεοῦ καθαρωδοῦ Κλέωνος, εἰς
 τὸν βεβῆν τοῦ ἱματίου κόλπον κρύψας πολίτης τις τὸ
 στήθιον τοῦ, ἐπὶ τῆς ἀλώτεως τῆς πόλεως ὑπὸ Ἀλεξάνδρου,
 νεῦρεν αὐτὸ κατὰ Πλίνιον ὕστερον ἐντεῦθεν ὁ ἀνδριάς ἐ-
 λήθη ὁ δίκαιος.

Αὕτη ἡ κατ' ἐξοχὴν ποίησις καὶ ἐπιτυχὴς παράστασις
 ἀθλητικῶν σωματῶν δεικνύει ὅτι ὁ Πυθαγόρας περὶ πολλοῦ
 τοιεῖτο τὴν ὡς οἷόν τε τελείαν ἀνατομικὴν τοῦ σώμα-
 τος διάπλασιν, ὅτι δηλ. θὰ ἐσπούδαζεν ἐπιμελῶς τὴν φύσιν
 καὶ ἐλάμβανεν αὐτὴν ὑπογραμμὸν τῶν ἔργων του· διὰ τοῦτο
 ἔργος αὐτὸς, κατὰ Πλίνιον, παρέστησε νεῦρα (ἦτοι τοὺς

¹ Εἰς τὸν ἀθλητικὸν τοῦτον ἀνδριάντα ἀνακτῆς ἦτο καὶ ὑπὸ τὴν ἐπωνυ-
 μίαν Ἀπόλλων ἐπὶ τοῦ ὁμαλῶς γνωστὸν ἐκείνο ἄγαλμα, ὅπερ εὐρέθη ἐν τῷ
 παύσῃ διονυσιακῷ θεάτρῳ. Ἴδε τὴν περὶ τοῦτου διατριβὴν τοῦ Charles
 Waldstein ἐν τῷ Journal of hellenic studies, 1. p. 28 καὶ II p. 17.

τένοντας, τοὺς μῦς) καὶ φλέβας, καὶ τῆς κόμης ἐπεμελήθη (Hic primus nervos et venas expressit capillamque diligentius). Καὶ διὰ μὲν τῆς ἐπιμελεστέρως ἐξεργασίας τῆς κόμης ἀπῆλλαξε τὴν τέχνην τῆς διὰ περαλλήλων γραμμῶν τυπικῆς καὶ παρὰ τὴν φυσικὴν ἀλήθειαν παραστάσεως τῶν βοστρύχων, διὰ δὲ τῆς παραστάσεως «νεύρων καὶ φλεβῶν» ἦν πρῶτος οὐχὶ ἐφεύρεν ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἐυσυστηματοποίησεν, ἐδυνήθη νὰ παραστήσῃ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἐν ἀρμονικῇ φυσικῇ κινήσει, διότι τοῦτο εἶνε τὸ οὐσιωδέστατον γνώρισμα τῆς τέχνης τοῦ Πυθαγόρου κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον (VII, 47) λέγοντα περὶ αὐτοῦ, ὅτι πρῶτος ἀπέβλεψεν εἰς τὰς παραστάσιν ρυθμοῦ καὶ συμμετρίας; («πρῶτος δοκοῦντα ρυθμοῦ καὶ συμμετρίας ἐστοχάσθαι»). Καὶ συμμετρία μὲν εἶνε ἡ ταῖς εἰκαστικαῖς τέχναις ἢ κατὰ τὸ μέγεθος ἀναλογία πρὸς ἄλληλα τῶν διακρίσεων τοῦ σώματος μερῶν, ρυθμὸς δὲ ἡ ἀρμονικὴ ἐν κινήσει παραστάσις τοῦ σώματος, ἡ δι' ὧν δὴ τῶν μερῶν αὐτοῦ ἀρμονικὴ παραστάσις κινήσεώς τινος. Ὁ Πυθαγόρας ἔρχετο ὁρμώμενος ἐκ τῆς φύσεως εἰσῆγγαγεν ἀνατομικάς τινας τελειοποιήσεις ἐν τῇ διανοητικῇ μορφῇ τινος ἀπέβλεψε πρῶτος εἰς τὰς ἀναλογίας τῶν μερῶν τοῦ σώματος, καὶ παρέστησε τὸν ἀνθρώπινον ὁργανισμόν ἐν ἀρμονικῇ κινήσει τοῦ σώματος, ἐκάστην τοῦ σώματος μέρος τὴν φυσικὴν ἐκ τῆς κινήσεως ἐξαρτωμένην μορφήν.

5. Μύρων

Ὁ Μύρων κατήγατο ἐξ Ἐλευθερῶν τῆς Βοιωτίας, κώμης ἀνηκούσης πολιτικῶς τῇ Ἀττικῇ, καὶ εἰργάζετο ἐν Ἀθήναις ἐνθα μεγάλην μάλιστα ἥσκησεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς τέχνης, διότι ὁ Πausanias (6, 2, 4) λέγει αὐτὸν ἀθηναῖον. Ἐμαθὴν τε καὶ δὲ παρὰ τῷ ἀργεῖω Ἀγελάδῃ, ὃ ἐστὶν ἦτο συμμαθητής ἐστι δὲ καὶ σύγχρονος τοῦ Φειδίου, εἰ καὶ γεροντότερος αὐτοῦ.

Εἰργάζετο δ' ἀποκλειστικῶς ἐκ χαλκοῦ καὶ ἔθετο ἐκὺτῳ εὐρύκτατον κύκλον περσστάσεων, διότι ἐποίησε θεοὺς, ἥρωας, ἀθλητάς καὶ ζῶα. Καὶ θεοὺς μὲν ἔπλασε ξόχνον (τὸ μόνον οὐχὶ χαλκοῦν ἔργον αὐτοῦ) τῆς Ἐκάτης ἐν Αἰγίνῃ (Παυσ. 2, 30, 2), δύο Ἀπόλλωνας (Πλιν. καὶ Κικέρ.), Διόρυσον, ἠθέας μάλιστα ἄξιον μετὰ γε τὸν Ἀθήνησιν Ἐρεχθεά (Παυσ. 9, 30, 1), σύνταγμα Διός, Ἀθηναῖς καὶ Ἡρακλῆους, ἐν τῷ Ἡρῳ τῆς Σάμου (Σιράβ. XIV σ. 637, παριστῶν θεαίῳ; τὴν εἰς τὸν Ὀλυμπον εἰσχωγὴν τοῦ ἥρωος, καὶ ἕτερον Μαρσύου καὶ Ἀθηναῖς, ἀποθαυμάζοντο; τοῦ πρώτου καὶ σπεύδοντος νὰ ἀρπάσῃ τοὺς ὑπὸ τῆς θεᾶς ἐφευρεθέντας; καὶ εἰς τὸ ἔδραφος ἀπορριφθέντας αὐλοὺς, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Πλινίου «(fecit) satyrum a limirantem tibias et Minervam,» καὶ ἐκ τοιαύτης περσστάσεως ἐπὶ ἀττικῶν τινῶν μνημείων, ἀγγείου, νομίσματος καὶ τινος ἀναγλύφου¹. Τῇ βοηθείᾳ μάλιστα τῶν περσστάσεων τούτων ἀνευρέθη κάλλιστον μαρμαρίνον ἀντίτυπον τοῦ Μαρσύου ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Λατεράνου ἐν Ῥώμῃ, ἕτερον δὲ χαλκοῦν, ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων προερχόμενον καὶ ἐν Πάτραις δῆθεν εὑρεθὲν ἐκτίσαστο πρό τινων ἐτῶν τὸ βρεττανικὸν Μουσεῖον². Ἡρώας δὲ ἐποίησε δευτέραν φορὰν Ἡρακλέα (Πλιν. 34, 57), Περσέα νικητὴν τῆς Μεδούσης (Παυσ. 1, 23, 8.—Πλιν. 34, 57) καὶ Ἐρεχθεά, ἐπισημότερον ἔργον κατὰ τὸ ἄνω παραταθὲν χωρίον τοῦ Πausanius. Πολυαριθμότεροι ὅμως εἶνε οἱ ἀθλητικοὶ αὐτοῦ ἀνδριάντες, ἐν οἷς ἀξιοθαύμαστοι καὶ ἐπιφανέστατοι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦσαν ὁ λακεδεμόνιος δολιχοδρόμος Λάδας, ὅστις νικήσας ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐπανερχόμενος οἴκαδε ἀποκαμὼν καθ' ὁδὸν ἐξέπνευσε (Παυσ. 3, 21, 1), καὶ ὁ διακοβόλος, ἀθλητὴς πα-

1) Ἴδε ἀπεικονίσεις αὐτῶν ἐν Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik I. Fig. 50.

2) Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik I, Fig. 50, b.

ριστάμενος καθ' ἣν στιγμὴν φυσικωτάτην καὶ σοφὴν λαβὼν θέσιν ρίπτει τὸν δίσκον, ὃν ὁ Λουκιανὸς (Φιλόψ. 18) περιγράφει: «τὸν διασκεύοντα, τὸν κεκυφῶτα κατὰ τὸ σχῆμα τῆς ἀφέσεως, ἀπεστραμμένον εἰς τὴν δισκοφόρον, ἡρέμα δακάζοντα τῷ ἑτέρῳ, εὐοικότα ξυναναστησομένῳ μετὰ τῆς βολῆς.» Τοῦ περιφήμου τούτου ἔργου διεσώθησαν ἡμῖν πλεῖστα ἀντίτυπα, ὧν κάλλιστον τὸ ἐν τῷ Palazzo Massimi ἐν Ῥώμῃ (εἰκ. 56). Ζῶα δὲ ἐπείρησε τέσσαρες ταύρους (Prop. II, 23, 7)

Εἰκ. 56. Δισκοβόλος.

καὶ τὴν περιλάλητον ἐν τῇ Πνυκί μυκωμένην βοῦν (Plin. 34, 57. — Cic. Verr. IV, 60) τὴν ὕστερον εἰς τὸν ναὸν τῆς Εἰρήνης ἐν Ῥώμῃ μετενεχθεῖσαν, ἣν εἶπερ καὶ ἄλλο τι ἔργον

ἡ ἀρχαιότης ἐξόμνησε, 36 ἐπιγράμματα περὶ αὐτῆς καταλιποῦσα ἡμῖν.

Περιφανῇ ἐποίησαν τὸν Μύρωνα ἡ βοῦς αὐτοῦ ἐν πρώτοις καὶ τῶν ἀθλητικῶν ἀνδριάντων ὁ Λάδας καὶ ὁ δισκοβόλος. Ἄλλ' ἐν ἅπασι τούτοις ἐπαινεῖ ἡ ἀρχαιότης κυρίως τὸ φυσικόν, ζωηρὸν καὶ ἔμφυχον αὐτῶν. Τὸν Λάδαν ἀποκαλεῖ *ἐμπροον*, τὴν βοῦν δὲ τοσοῦτον ζωηρὰν ἐκλαμβάνει, ὥστε φαντάζεται λέοντας ἐφορμῶντας ἵνα τὴν καταφάγῃσι, τὰύρους προσερχομένους αὐτῇ καὶ μόσχους ἵνα θηλάσῃσι, τὸν βουκόλον λιθοβολοῦντα καὶ μαστιζοντα αὐτήν, ἵνα τὴν κινήσῃ, τὸν ζωοκλόπον ἐρχόμενον ἵνα τὴν ἀρπάσῃ καὶ τὰ τοιαῦτα¹. Διὰ τοῦτο ὁ Πετρόνιος λέγει ὅτι ὁ Μύρων ἐνέκλεισεν εἰς τὸν χαλκὸν τὴν ψυχὴν (*animam*: ὃ ἐστὶ τὴν φυσικὴν, ζωϊκὴν ψυχὴν) τῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων, ἐν ᾧ, κατὰ Πλίνιον, ἐξ ἐναντίας ἔλειπεν ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ τὸ πνεῦμα (*animus*: ἡ πνευματικὴ ψυχὴ), ὥστε κατὰ τοῦτο οὐ μόνον τοῦ Φειδίου ὑπελείπετο ἀλλὰ καὶ τοῦ Καλάμιδος διέφερεν. Ἐξέφραζε δὲ τὴν ζωϊκὴν ψυχὴν διὰ τῶν ἔργων του παριστῶν αὐτὰ ἐν ὀρμητικῇ κινήσει, εἰκονίζων στιγμιαίαν τινὰ τοῦ φυσικοῦ ὀργανισμοῦ πρᾶξιν καὶ, ὡς ἔδει, ἐκφράζων καὶ ἀποτυπῶν αὐτήν οὐχὶ μόνον ἐν τῷ προσώπῳ ἀλλ' ἐν τῇ ὅλῃ μορφῇ, δι' ἀπάντων τῶν τε κινούντων καὶ κινουμένων τοῦ σώματος μελῶν, κατὰ τὴν τοῦ Brunet ἔκφρασιν. Οὕτω δέον νὰ φαντασθῶμεν τὴν βοῦν καὶ μάλιστα τὸν Λάδαν, οὔτινος ἡ πνοὴ κατ' ἐπίγραμμά τι ἀπὸ τὰς κοίλας λαγόνas ἐφθανε μέχρι τῶν ἄκρων τῶν χειλέων, οὕτω βλέπομεν καὶ θαυμάζομεν τὸν δισκοβόλον καὶ αὐτὸν τὸν Μαρσύαν. Ὡς παριστῶν δὲ τὸν ὀργανισμόν ἐν κινήσει ὁμοιάζει τῷ Πυθαγόρῃ² ἀλλὰ περὶ τούτου ὀρθῶς οἱ ἀρχαῖοι λέγουσιν ὅτι πρῶτος ἀπέβλεψεν εἰς τοιαύτην παράστασιν, ἐν ᾧ ὁ Μύ-

1) ¹Die Overbeck, Schriftquellen d. Kunst.

ρων ἐγένετο ἀριστοτέχνης ἐν αὐτῇ· ἄλλως διαφέρουσιν οὐ-
σιωδῶς ἀλλήλων, καθ' ὅσον ὁ μὲν Πυθαγόρας ἀπέβλεπεν
εἰς τὰ καθέκαστα τῶν μορφῶν τοῦ σώματος καὶ ἐτελειο-
ποίησεν αὐτὰς ἀνατομικῶς, ὁ δὲ Μύρων τὸν ὀργανισμόν ἐθεώ-
ρει ὡς ὅλον καὶ ἐξ αὐτοῦ ὥρματο πρᾶμελῶν ἐνιαχοῦ τῶν
καθέκαστα καὶ ἰδίως τῆς κόμης, ἣν ἐποίει ἔτι κατὰ τὸν
ἀρχαῖκόν τρόπον τραχεῖαν, ὡς ῥητῶς ὁ Πλίνιος μαρτυρεῖ.

Οὕτως ὁ μὲν Κάλαμις κατέστησε τὸ πρόσωπον κάτοπτρον
τῶν ψυχικῶν αἰσθημάτων, ὁ δὲ Πυθαγόρας ἐτελειοποίησεν
ἀνατομικῶς τὰς μορφὰς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἐν ᾧ ὁ
Μύρων τὸ σῶμα μετεχειρίσατο ὡς ὄργανον πρὸς παράστασιν
τῆς φυσικῆς τοῦ ὀργανισμοῦ ζωῆς. Τί ὑπελείπετο ἄρα πρὸς
ἀναδίθασιν τῆς τέχνης εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς τελειότη-
τος αὐτῆς; ἡ δι' αὐτοῦ τοῦ σώματος παράστασις τῶν
προϊόντων τῆς διανοίας, ἥτοι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἰδαισμοῦ,
ὅπερ θαυμασιώτατα κατώρθωσεν ὁ Φειδίας.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν
διαδόχων Ὀλ. 76, 3—114, 2=475—323 π. Χ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ε'. ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ.

Ἐν ᾧ ἡ ἀρχαία τέχνη γοργῶ τῷ βήματι ἔβαινεν ἐπὶ τὰ
πρόσω, κρισιμωτάτην διέτρεχε περίοδον ἡ Ἑλλάς, τὸν περὶ
τῶν ὅλων ἀγῶνα κατὰ τῶν Περσῶν ἀγωνιζομένη, μέχρις οὗ
διὰ τῆς ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς μάχης ὀλοσχερῶς
πλέον κατεστρόψε τὰ τῶν βαρβάρων στίφη, καὶ οὕτω εἰς
πρωτοφανὲς πολιτικὸν καὶ πνευματικὸν μεγαλεῖον ἀνῆλθεν.
Τότε οἱ Ἕλληνες περιῆλθον εἰς ἐντελῆ συναίσθησιν τῆς ἐθνι-

κῆς αὐτῶν ἐνόητος καὶ κατελήφθησαν ὑπὸ ἀκράτου ἐνθουσιασμοῦ ἐξάραντος μέχρις ὑψίστης βαθμίδος τὴν ἐθνικὸν αὐτῶν φρόνημα. Ἄλλ' ὑπὲρ πᾶσαν πόλιν διέπρεψεν ἐν τούτῳ αἰ' Ἀθῆναι, αἰ' τῶν ἐθνικῶν ἐκείνων ἀγώνων πρωταγωνιστήσασαι καὶ διὰ συνετοῦς πολιτικῆς τὴν ἡγεμονίαν αὐτὴν τῶν συμμάχων κτησάμεναι. Οὕτω δὲ πλήρεις ἐθνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐν καθαρᾷ συνειδήσει τῆς ἰδίας ὑπεροχῆς καὶ ἰσχύος ἐγένοντο αὗται ἡ ἐστία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὸ κέντρον τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν καὶ χρήματα δ' ἄφθονα προσεκτήσαντο, τοὺς τῶν συμμάχων φόρους, δι' ὧν τὰς καλὰς τέχνας ἐδυνήθησαν νὰ θεραπεύσωσι καὶ εἰς ὑπέρτατον ὕψος τελειότητος νὰ ἀναβιβάσωσιν. Πρὸς ταῖς εὐνοῦκαὶς δὲ ταύταις περιστάσεσιν ἀνεφάνη καὶ ὁ μέγας πολιτικός ἀνὴρ Περικλῆς, ὅστις τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς βασιλίδος ταύτης τῶν πόλεων ἠθέλησε νὰ ἀποθανατίσῃ καὶ ἐνσρκώσῃ ἐν τῇ ἀνεγέρσει μεγαλοπρεπῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ πλαστικῶν μνημείων. Εὗρέθη δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὁ γενόμενος τὸ κύριον ὄργανον τῆς ἐκπληρώσεως τῶν εὐγενῶν τούτων σκοπῶν καὶ δυνηθεὶς νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ ἅπαντα τὸν ἐνθουσιασμόν τῆς ἐποχῆς του καὶ παράσχῃ αὐτῷ σάρκα καὶ ψυχὴν διὰ τῆς σμίκλης του, ὁ μέγας Φειδίας.

1. Φειδίας.

Ὁ Φειδίας ἦτον Ἀθηναῖος, υἱὸς τοῦ Χαρμίδου, καὶ ἐγεννήθη πιθανῶς περὶ τὴν 70 Ὀλ. (= 500 π. Χ.), ὥστε δεκαετῆς ἦτο κατὰ τὴν ἐν Μπραθῶνι μάχην καὶ εἰκοσαετῆς κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι καὶ Πλαταιαῖς κατ' ἀκολουθίαν δὲ δικαίως ἐπεκλήθη τὸ τέκνον τῶν μεγάλων ἐκείνων τῆς Ἑλλάδος χρόνων. Ἐμαθήτευσεν δὲ τὸ πρῶτον παρὰ τῷ ἐγγχωρίῳ Ἠγίᾳ (σελ. 243) καὶ ὕστερον παρὰ τῷ ἐπιφανεῖ ἀργεῖῳ Ἀγελάδῃ. Ὁ καλλιτεχνικός αὐτοῦ βίος, οὗτινος κατήρξατο ὡς ζωγράφος, ἐν τῇ παιδικῇ βεβαίῳ αὐτοῦ ἡλικίᾳ, δύναται νὰ διαι-

ρεθῇ εἰς δύο περιόδους, εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Κίμωνος (ἀπὸ τῆς Ὀλ. 77,2 = 471), ἥτοι τὴν νεανικὴν αὐτοῦ περίοδον, καὶ εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Περικλέους (Ὀλ. 79,3 = 462), τὴν ἀνδρικὴν καὶ γεροντικὴν αὐτοῦ ἐποχὴν.

Κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ περίοδον ἐποίησε χαλκοῦν σὺν-τάγμα ἀνατεθὲν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν Δελφοῖς ἀπὸ τῶν δεκάτων τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, καὶ παριστῶν τὸν *Μιλτιάδην* ἐν μέσῳ Ἀθηναῖς καὶ Ἀπόλλωνος, καὶ τοὺς ἥρωας Κόδρον, Θησέα, Φυλῆα καὶ ἑπτὰ ἐκ τῶν ἐπωνύμων (Παυσ. 10, 40, 4). Ἀναπολεῖ δ' ἡμᾶς τὸ σὺμπλεγμα τοῦτο τὸ τοῦ ἀργείου Ἀριστομέδοντος (σ. 201), ὥστε ἐποίησεν αὐτὸ ὁ Φειδίας, ὡς φαίνεται, ἐπόμενος τῷ διδασκάλῳ αὐτοῦ Ἀγελάδῃ ἢ, γενικῶς εἰπεῖν, τῷ ἀργεῖῳ ἐργαστηρίῳ. Ἀπὸ τῶν αὐτῶν λαφύρων κατὰ Παιυσανίον (1, 28, 2), ἢ ἀπὸ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐράνου, κατὰ Δημοσθένην (*Παραπρεσβ.* 272), ἔπλασεν ἔτι χαλκῆν ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηναῖν, τὴν κοινῶς μὲν κατὰ τὸν τοῦ Δημοσθένους Σχολιαστὴν πρόμαχον καλουμενὴν, κατὰ νομίσματά τινα ὁμῶς¹, τὴν Ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ μνημείων εἰκονίζοντα, οὐχὶ ὡς πρόμαχον, ἥτοι ἐν ἐπιθετικῇ θέσει, ἀλλ' ἐν ἀπολύτῳ ἡρεμίᾳ ἵσταμένην καὶ τὸ δόρυ διὰ τῆς δεξιᾶς ἀνέχουσαν μόνον ἢ ἀσπίς, ἐφ' ἣς ὕστερον ὁ Μῦς ἐνέγλυψε, κατὰ σχεδιαγράφημα τοῦ Παρρασίου, Ἀμαζονομαχίαν (Παυσ. 1, 28, 2), ἐλλείπει ἐν τοῖς νομίσμασιν, ὥς τε εἶνε ἀγνωστον ἂν ἡ θεὰ ἐκράτει αὐτὴν ἐν τῇ ἀριστερᾷ, ἢ ὥσπερ ἡ Ἀθηνα Παρθένος, εἶχεν αὐτὴν παρὰ πόδας².

1) Michaelis, Der Parthenon, Taf. 15 Nr. 28-31.

2) Τὸ περὶ τῆς προκειμένης χαλκῆς ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηναῖς λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Παιυσανίου, «ταύτης τῆς Ἀθηναῖς ἢ τοῦ δόρατος αἰχμὴ καὶ ὁ λόφος τοῦ κράνους ἀπὸ Σουνίου προσπλέουσιν ἔστιν ἡδὴ σύνοπτα», εἶνε τοπογραφικῶς ἀδύνατον (Ide Michaelis Mitt. d. deut. arch. Inst. in Athen II σ. 88 π. ἔ. ὥστε πᾶς ἰσχυρισμὸς περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἀγάλματος καὶ τοῦ ὑπὲρ ἄγαν κολοσσιαίου αὐτοῦ εἶνε ἀνυπόστατος.

Ἐπισημοτέρα ταύτης ὡς καλλιτέχνημα ἦτο ἑτέρα ἐν τῇ Ἀκροπόλει χαλκῇ Ἀθηνᾶ, *Λημνία* καλουμένη, ἥτε ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήνῃ κληρούχων Ἀθηναίων καθιερωθεῖσα, ἣν ὁμῶς ἄγνωστον πότε ἐποίησεν ὁ Φειδίας. Καὶ ὁ μὲν Παυσανίας (1, 28, 2) καλεῖ αὐτὴν «θείας ἕξιον ἔργον», ὁ δὲ Λουκιανὸς (*Εἰκόνες*, Δ) ἐπαινεῖ «τὴν τοῦ παντὸς προσώπου περιγραφὴν καὶ τῶν παρειῶν τὸ ἀπαλὸν καὶ ῥῖνχ σύμμετρον». Ἐκ δὲ τοῦ Ἰμαρίου (*Λογ. ΚΑ.* 4) διδασκόμεθα ὅτι ἡ θεὰ ἦτο ἄοπλος, τοῦλάχιστον ἄνευ κρῖνους.

Κατὰ τοὺς τοῦ Κίμωνος χρόνους πιθανῶς ἐποίησεν ἔτι ἄραια Ἀθηνᾶ ἐν Πλαταιαῖς ἐκ τῶν αὐτόθι λαφύρων ἐκ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης κατὰ Παυσανίαν (9, 4, 1), ἡ τῆς ἐν Πλαταιαῖς κατὰ Πλούταρχον (6. Ἀριστ. 20), ὅτε ἐδόθησαν τοῖς Πλαταιεῦσιν 80 τάλαντα ὡς ἀριστεῖον. Εἶχε δ' αὕτη μέγεθος ὀλίγον τι μικρότερον τῆς ἐν τῇ Ἀκροπόλει καὶ ἦτο ξόανον ἐπίχρυσον καὶ ἀκρόλιθον, εἶχε δηλ. τὸ πρόσωπον καὶ τὰς ἄκρας χεῖρας καὶ πόδας ἐκ λευκοῦ λίθου. Πρὸ τῆς δὲ καὶ τῆς ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἐποίησε χρυσελεφαντίνην Ἀθηνᾶ ἐν Πελλήνῃ τῆς Ἀχαΐας (*Παυσ.* 7, 27, 2). Εἰς τοὺς χρόνους τούτους τακτέας πιθανῶς καὶ μαρμαρίνος Ἐρμῆς ἐν Θήβαις (*Παυσ.* 9, 10, 2).

Ἡ μεγάλη ὁμῶς τοῦ Φειδίου δόξα συμπίπτει ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους καὶ δὴ ἐν τῇ γεροντικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ, ὅτε ἐποίησε δύο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος κολοσσιαῖα ἔργα, αὐτόν τε καὶ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀποθανατίσαντα, τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ Παρθενῶνος καὶ τὸν ἐν τῇ Ἀλτειτῆς Ὀλυμπίας Δία.

Ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ ἐν τῷ Παρθενῶνι οἰκοῦσα πολιοῦχος θεὰ τῶν Ἀθηνῶν, καθιερώθη ἐν Ὀλυμπιάδι 85, 3 (= 438 π. Χ.), καὶ εἶχε τὰ μὲν γυμνά τοῦ σώματος μέρη ἐξ ἐλέφαντος τὸ δὲ ἱμάτιον καὶ τὸν λοιπὸν κόσμον ἐκ χρυσοῦ¹. Τῇ βοηθεῖα

¹ Περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν χρυσελεφαντίνων ἀγαλμάτων ἴδε Quatremère de Quincy, *Le Jupiter Olympien*.

δὲ τοῦ Πausανίου (1, 24, 5) καὶ τοῦ Πλινίου (36, 18) λεπτομερῶς περιγραφόντων τὸ ἄγαλμα, καὶ πλείστων σωζομένων ἀντιτύπων, μάλιστα δὲ ἀγαλματίου (εἰκ. 57) εὑρε-

Εἰκ. 57. Ἀθηνᾶ.

θέντος κατὰ τὸ 1859 παρὰ τὴν Πνύχην καὶ ἑτέρου παρὰ τὸ Βαρβάκειον (ἴδε εἰκ. 58 ἐν σελ. 239), δυνάμεθα πληρέστατα σχεδὸν νὰ ἀναπαραστήσωμεν αὐτὸ¹. Κατὰ τὰς μαρτυρίας καὶ τὰ μνημεῖα ταῦτα ὁ Φειδίας παρέστησε τὴν Ἀθηνᾶν καθ' ἣν στιγμὴν ἔλθοῦσα πλέον εἰς τὸν μεγαλοπρεπῆ αὐτῆς οἶκον ἐκ τῶν πεδίων τῆς μάχης ἀποτίθεται τὰ ἑαυτῆς ὄπλα καὶ ὑπεδέ-

1) Π. ΚΑΘΩΔΙΑΣ «Ἀθηνᾶ ἡ παρὰ τὸ Βαρβάκειον εὑρεθεῖσα ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ Παρθενῶνος» 1881. Σελ. 19—39. K. Lange, Mitth. d. d. arch. Inst. in Athen, 1881 σ. 56. Ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ ἴδε καὶ τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν.

γεται τὴν Νίκην, ἔνα αἰώνίως διαμένη παρ' αὐτῇ, παρέχουσα
οὕτω τῇ ἐκυτῇς πόλει τὰς τῆς εἰρήνης εὐλογίας. Ἰστατο δὲ
ἡ θεὰ ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ σηκῷ βάθρου «στηριζομένη ἐπὶ τοῦ δε-
»ξιοῦ ποδὸς καὶ ἔχουσα τὸν ἀριστερὸν μικρὸν πρὸς τὰ ὀπίσω
»κεκλιμένον, καὶ ἦτο ἐνδεδυμένη ποδῆρη χιτῶνα μετὰ ἐπι-
»βλήματος, τοῦ καλουμένου διπλοῦδιου, ἐζωσμένου περὶ τὴν
»ὀσφύν διὰ ζώνης καταληγούσης εἰς δύο ἀντωποὺς ὄφεις.
»Τὸ στῆθος δ' ἐκάλυπτεν ἡ φοιιδωτὴ αἰγίς ἔχουσα κατὰ
»τὴν περιφέρειαν συνεστραμμένους ὄφεις καὶ ἐν τῷ μέσῳ
»τὸ γοργόνειον. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔφερε ταπεινὸν κράνος,
»ὑπερ εἶχε κατὰ μὲν τὰ πλάγια μέρη φάλαρα, ἐπὶ τῆς κορυ-
»φῆς δὲ Σφίγγα μετὰ ὑπερκειμένου λόφου καὶ ἐκατέρωθεν
»Πήγασον¹, ὡσαύτως μετὰ λόφου. Ἐκράτει δὲ ἐπὶ τῆς δε-
»ξιᾶς τὴν Νίκην, ἥτις ἦτο ἐστραμμένη πρὸς τὰ πλάγια, με-
»ταξὺ τῆς θεᾶς καὶ τοῦ θεατοῦ, εἶχε στέφανον ἐπὶ τῆς κε-
»φαλῆς καὶ ἐκράτει δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὰ ἄκρα
»ταινίας. Τὴν ἀριστερὰν δὲ εἶχε προσκεκλιμένην ἐπὶ τῆς ἀν-
»τιπλευρῆς τῆς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους στηριζομένης ἀσπίδος, ἥτις
»ἔφερεν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας ἀνάγλυφον παράστα-
»σιν εἰκονίζουσαν Ἀμαζονομαχίαν καὶ Γίγαντομαχίαν. Ἀνά-
»γλυφον παράστασιν ἔφερον καὶ τὰ πέλδιλα τῆς θεᾶς καὶ
»ἡ ἐμπροσθία πλευρὰ τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος, ἐκεῖνα
»μὲν Κενταυρομαχίαν, αὕτη δὲ Πανδώρας γέννησιν. Ὑπὸ τὴν
»κοιλίην δὲ τῆς ἀσπίδος ἐπιφάνειαν εἰλίσσεται ὁ ἱερὸς ὄφας
»ἀνερχόμενος μέχρι τοῦ ἄνω μέρους τῆς ἄντιπλευρῆς. Τὸ δόρυ
»δὲ δὲν ἦτο προσκεκολλημένον τῷ ἀγάλματι, ἀλλ' ἀπλῶς
»προστέκλιε καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος².
Τοιαύτη ἡ Ἀθηνᾶ, δι' ἧς ὁ μέγας καλλιτέγνης ἐδημιούρ-
γησε τὸν ἰδανικὸν καὶ αἰώνιον παρθενικὸν τύπον τῆς θεᾶς

1) Κατὰ τὴν ἐκ τοῦ Βαρθολαίου Ἀθηνᾶν, κατὰ Παισανίαν ὁμοίως γρύπας.

2) Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ὀπίσθεν μνημονευθείσης πραγματείας μου, σελ. 38.
Τὰ κηθέντα τῆς ἀναπαραστάσεως ταύτης ἐκτίθενται ἐν σελ. 19—37.

τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἰσχύος, τῆς πολιούχου τῆς ἐνδόξου πόλεως τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἃ ἐκ τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ ἐπιβαλλούσης αὐτῆς μορφῆς συμπεραίνομεν καὶ ἐκ τῆς μέχρι τῆς καταπτώσεως τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐπαναλήψεως τοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τύπου διδασκόμεθα¹.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς Ἀθηνᾶς θὰ μετέβη ὁ Φειδίας μετὰ τινων ἐκ τῶν μαθητῶν του εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐποίησε τὸν ὀλύμπιον Δία, διότι ἐπὶ τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος τούτου εἰκονίζετο Παντάρχης ὁ παῖς, ὅστις ἐνίκησεν ἐν πάλῃ κατὰ τὴν 86^η Ὀλ. ἤτοι μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐτύγχανε δὲ μεγάλης τιμῆς ἐν τῇ Ἀλτεῖ καὶ οἱ Ἡλείοι ἐπέτρεψαν αὐτῷ πρὸς τοῦτοις, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τῷ ἀπηγόρευσαν, νὰ ἀναγράφῃ δηλ. ἐπὶ τοῦ βάθρου τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα.

Διὰ τοῦ ἐτέρου τούτου χρυσελεφάντινου μεγαλουργήματος ὁ Φειδίας παρήγαγε τὸ ὑψιστον τῆς Πλαστικῆς τέχνης ἔργον, πολὺ ἀνώτερον τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου, ἐφ' ὅσον ἡ δι' αὐτοῦ ἐκφραζομένη ἰδέα ὡς θεοῦ τῶν θεῶν καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων, πανελληνίου, ἦτο ὑψηλοτέρα τῆς διὰ τῆς Ἀθηνᾶς, δευτέρας θεᾶς καὶ προστατρίως οὐχὶ πάσης τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ τῆς Ἀττικῆς. Ἐπλάσε δὲ τὸν μέγαν θεὸν ἐμπνευσθεὶς, ὡς ἔλεγεν, ἐκ τῶν τριῶν ἐκείνων ὁμηρικῶν (Ἰλ. Α. 518) στίχων:

« Ἥ, καὶ κυνέησεν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων
 » Ἀμφρόσαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
 » κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο. μέγα δὲ ὀλόλυξεν Ὀλυμπον ».

1) Τὸ ἄγαλμα εἶχεν ὕψος μετὰ τῆς βάσεως 12 περίπου μέτρων καὶ ἴστατο ἐν τῇ Παρθενῶνι μέχρι τῶν μέσων τοῦ 5ου μ. Χ. αἰῶνος, ἤτοι ἐννέα ἑκατονταετηρίδας, ὅτε κατέστρεψαν αὐτὸ ἀναμφιδύως οἱ χριστιανοὶ, πρᾶξιν εὐσεβῆ ποιήσαντες καὶ μέγαν θησαυρὸν ἐν ταυτῷ προσπορισάμενοι. Καὶ νὰ μὴν Ἀρέθας, ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας (900 μ. Χ.), νομίζει ὅτι τοῦτο ἴστατο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῖς προπυλαίοις τοῦ Βουλευτηρίου, ἀλλ' ἡ εἰδήσις αὕτη καὶ κύρους καὶ πιθανότητος στερεῖται. Ἰδε Michaelis, Der Parthenon.

καὶ ἐποίησεν οὕτω, ἔργον ἀμίμητον κατὰ Πλίνιον, λέγοντα «*Jovem Olympium nemo aemulatur*». Καὶ ἦτο τὸ ἔργον τοσοῦτον ἔξοχον ὥστε οὐδ' ἀπεικόλησεν, ὡς φαίνεται, ἡ μεταγενεστέρα ἀρχαιοφύτης νὰ ἀπεικονίσῃ αὐτὸ, διότι παράδοξον εἶνε ἀληθῶς ὅτι, ἐν ᾧ τῇ; Ἀθηνᾶς πλεῖστα ἀντίτυπα διασώθησαν ἡμῖν, τοῦ Διὸς οὐδὲ ἐν κατέχομεν μόνον δ' ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Παυσανίου (Ῡ, 11) καὶ ἐκ τινων ἡλιακῶν νομισμάτων δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἀτελῆ τινα ἔννοιαν τοῦ ἀγάλματος¹.

Κατὰ ταῦτα ὁ Ζεὺς ἐκάθητο μεγαλοπρεπῶς ἐπὶ θρόνου, ἐστεφανωμένος ὦν στέφανον ἐκ κλάδων ἐλαίας, καὶ τοιοῦτον εἶχε μέγεθος, ὥστε ἐφαίνετο ὅτι ἀνορθούμενος θὰ ἔθραυε τὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ· ἐστηρίζετο δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς ἐπὶ τοῦ ποικίλοις μετάλλοις περικεκαλυμμένου σκῆπτρου, ἐφ' οὗ ἐκάθητο ἀετὸς, καὶ ἐκράτει ἐν τῇ δεξιᾷ Νίκην, ἥτις, ὡς καὶ ἡ τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς, ἦτο ἐστρηνυμένη πρὸς τὰ πλάγια, μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τῶν θεοτῶν, ἔφερε στέφανον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἐκράτει τὰ ἄκρα ταινίας. Βύρῳ δ' ἱμάτιον, ἔχον ἐνεירγασμένα ζώδια καὶ ἄνθη, ἐπεκάλυπτε τὸ κατώτερον τοῦ σώματος μέρος καὶ τὸν ἀριστερὸν ὤμον καὶ βραχίονα. Ἦσαν δὲ τὸ ἱμάτιον, τὰ πέδιλα, ἡ κόμη καὶ ὁ πώγων χρυσᾶ, τὰ γυμνά δὲ μέλη ἐλεφάντινα. Ἰδίως ὁμως ἔξοχον ἦτο τὸ πρόσωπον, οὗ ἀμυδρὰν εἰκόνα δεικνύουσι τὰ ἡλιακὰ νομίσματα, ἐν ᾧ ἐμφαίνεται ὁ θεὸς ὄντως τοιοῦτος, οἷον περιγράφει αὐτὸν Δίων ὁ Χρυσόστομος: «Ζεὺς κατανεύων, εἰρηνικός τε καὶ πανταχοῦ πρῶτος». Τὴν μεγαλοπρέπειαν δὲ τοῦ ἀγάλματος ἐπηύξανεν ἐπὶ μᾶλλον ὁ ἐκ χρυσοῦ, ἐλεφαντος, ἐβένου καὶ πολυτίμων λίθων, πεποιημένος καὶ παντοίαις γλυφαῖς πεποικιλισμένος θρόνος², θαυμάσιος διὰ

1) Overbeck, *Gesch. d. gr. Plastik* I, σ. 257.

2) Brunn, *Gesch. d. gr. Künstler* I, σ. 171. — Overbeck, *Gesch. d. gr. Plastik* I, σ. 260. — Petersen, *Die Kunst d. Pheidias am Parthenon und in Olympia* σ. 330.

τὴν πολυτέλειαν καὶ τέχνην αὐτοῦ. Ἐν αὐτῷ ἦσαν αἱ ἐξ ἡ παραστάσεις, *Χάριτες* καὶ *᾽Ωραι*, *ἔξ Νίκαι*, *Σφίγγες* ἀρπάζουσιν παῖδας θηβαίους, *Ἀπόλλων* καὶ *Ἀρτεμις* φονεύοντες τοὺς Νιοβίδας, ὁκτὼ ἀγᾶλματα ἀγωνιζομένων παίδων ὧν εἷς, ὁ τὴν κεφαλὴν ἀναδύμενος *Παντάρκης*, ἐρωμένος τοῦ Φειδίου, ὅστις ἐνίκησεν, ὡς ἐρρέθη, ἐν Ὀλ. 86, καὶ *Ἡρακλῆς* μαχόμενος κατὰ τῶν Ἀμαζόνων ὑπὸ τῷ κάθισμα δὲ μεταξὺ τῶν ποδῶν ὑπῆρχον ἐρύματα, ὥσπερ τοῖχοι, ἐφ' ὧν Πάνακνος ὁ τοῦ Φειδίου ἀδελφός, εἶχε γράψει *Ἡρακλῆ* ἔτοιμον νὰ ἀποδεχθῇ ἐκ τῶν ὤμων τοῦ Ἀτλαντος τὸν κόσμον, *Θησεία* καὶ *Πειρίθουρ*, *Ἑλλάδα* καὶ *Σαλαμίνα*, *Ἡρακλῆ* ἀγωνιζόμενον κατὰ τοῦ ἐν Νεμέᾳ λέοντος, *Ἄλαρτα* παρανομοῦντα πρὸς τὴν Κασσάνδραν, *Ἰπποδάμεια* μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, *Ἡρακλῆ* ἀπελευθεροῦντα τὸν Προμηθέα ἐκ τῶν δεσμῶν, *Ἀχιλλεῖα* ἀνέχοντα τὴν ἀποθνήσκουσαν Πενθεσίλεια, καὶ δύο *Ἑσπερίδας* μετὰ τῶν μήλων. Ἐν τῷ ὑποθέματι δὲ τῶν τοῦ Διὸς ποδῶν ὑπῆρχον *λέοντες* χρυσοῦ καὶ *Θησέως μάχη* πρὸς Ἀμαζόνας. Εἶχε δ' ὁ θρόνος καὶ βάθρον καὶ ἐν αὐτῷ ἦσαν ἐνεργασμένα *Ἥλιος* ἐπὶ τοῦ ἄρματος, *Ζεὺς*, *Ἡρα*, *Χάρις*, *Ἑρμῆς*, *Ἑστία*, *Ἑρως* ὑποδεχόμενος τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης ἀνιούσαν *Ἀφροδίτην*, *Πειθώ* στεφανοῦσα αὐτήν, *Ἀπόλλων*, *Ἀρτεμις*, *Ἀθηνα*, *Ἡρακλῆς*, καὶ κατὰ τὸ πέρας *Ἀμφιτρίτη* καὶ *Ποσειδῶν* καὶ *Σελήνη* ἐφ' ἵππου.

Τοιοῦτος ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ ὁ Ζεὺς, ἀπάσης τῆς ἀρχαιότητος τὴν ἐκπληξιν καὶ τὸν θαυμασμόν διεγείρων, μέχρι τῶν μέσων περίπου τῆς Ε' μ. Χ. ἐκατονταετηρίδος, ὅτε βασιλεύοντος Θεοδοσίου τοῦ Β' ἐνεπρήσθη ὁ ναὸς καὶ ἔπαυσεν ἡ τέλεσις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων· τότε βεβαίως θὰ κατεστράφη καὶ τὸ ἔγαλμα, καίπερ τοῦ Κεδρηνοῦ λέγοντος ὅτι ἀπώλετο ἐν τῇ πυρκαϊᾷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Λαυσαϊκοῦ, γενομένη ἐν ἔτει 475.

Κατὰ τὴν ἐν Ὀλυμπίᾳ διαμονὴν αὐτοῦ ὁ Φειδίας

ἔποίησεν ἔτι χρυσελεφαντίνην Ἀφροδίτην οὐρανίαν ἐν Ἡ-
λιδι τὸν πόδα ἐπὶ χελώνης στηρίζουσιν (Παυσ. 6, 25, 2.).
Ἀγνωστον δ' εἰς τίνα τοῦ βίου του ἐποχὴν ἔποίησεν ἐκ μαρ-
μάρου ἑτέραν Ἀφροδίτην οὐρανίαν ἐν Ἀθήναις (Παυσ. 1,
14, 6) καὶ τρίτην, ἐξαίρετου ὠραιότητος, εἰς Ρώμην ὕστερον
μετενεχθεῖσαν (Plin 36, 15). Τέλος δὲ ἔποίησεν Ἀμαζόνα
ἐπερειδομένην τῷ δορατίῳ (Λουκ. Εἰκόνες 4. 6.) διὰ τὸ ἐν Ἐ-
ρέσῳ Ἀρτεμίσιον, τῶν δευτερείων τυχοῦσαν ἐν διαγωνισμῷ
πρὸς Πολύκλειτον, Κρησίλαν καὶ Φράδμονα (Plin. 34, 53).

Τὸν δολύμπιον Δία ἔποίησεν ὁ Φειδίας ἐν βραχεῖ, ὡς
φαίνεται, χρόνῳ καὶ ἐπανήλθεν εἴτα εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐτε-
λεύτησεν ἐν τῇ φυλακῇ. Ὁ Πλούταρχος δὲ κλ. παραδίδει ὅτι
μικρὸν πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου
κατηγορήθη ὁ μέγας καλλιτέχνης ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Πε-
ρικλέους, ὅτι δῆθεν ὑπέξεϊλε τὸν διὰ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθη-
νᾶς χρυσόν* καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπηλλάγη διὰ
τῆς σταθμίσσεως τοῦ χρυσοῦ, ὃν εἶχε κατασκευάσει περιαι-
ρετὸν, δευτέρα ὅμως κατηγορία ἐγένετο αὐτῷ, ὅτι ἐν τῇ ἐπὶ
τῆς ἀσπίδος Ἀμαζονομαχίᾳ ἐνεχάραξεν εἰκόνα ἐνυτοῦ τε καὶ
τοῦ Περικλέους, ἑαυτοῦ μὲν ὡς γέροντος φαλακροῦ μέγαν
λίθον αἶροντος, τοῦ Περικλέους δὲ ὡς Ἀθηναίου πρὸς Ἀμα-
ζόνα μαχομένου¹, καὶ οὕτως ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακάς ἐνθα
ἀπεβίωσε νόσῳ φαρμάκῳ (Πλουτ. 6. Περικλ. 31)².

Ὁ Φειδίας ἐρωτηθεὶς κατὰ ποῖον ὑπόδειγμα ἔπλασε τὸν

1) Ὁ φαλακρὸς γέρον, πιθανῶς δὲ καὶ ἡ τοῦ Περικλέους εἰκὼν, διακρίνεται
ὄντως ἐν τεμαχίῳ ἀσπίδος ἐν τῷ βρετανικῷ Μουσείῳ ἐκονήσεως Ἀμαζονομα-
χίαν. Töe Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik I. Fig. 55.

2) Τὰ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Φειδίου δὲν ἔχουσι σαφές, διότι κατὰ ἑτέραν
μαρτυρίαν, τὴν τοῦ Φιλαρχοῦ, ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀριστοφάνους (Εἰρήνη
605) ὁ Φειδίας κατηγορήθη οὐχὶ ἐπὶ ὑπεαιρέσει τοῦ χρυσοῦ ἀλλὰ τοῦ ἐλέ-
φαντος, καὶ κριθεὶς ἐβυγνεν εἰς Ἡλίδαν, ἔνθα ἀνέθεντο αὐτῷ οἱ Ἡεῖστοι τὴν κα-
τασκευὴν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διός. Ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη ὑπὸ τῶν πλείστων
ἀρχαιολόγων ἀποδεκτὴ γενομένη (Sauppe, Gött. Nachr. 1867, σ. 173—
Brunn, Sitzb. d. M. Ak. 1878, σ. 400—Michaelis, arch. Zing. XXXIV,
σ. 158) προσκρούει ὄντως εἰς πολλὰ (πρὸς Curtius, arch. Zing. 1877 σ.
134), ὥστε πιστότερα φαίνονται μοι μάλλον τὰ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου παρα-
δεδόμενα.

ὀλύμπιον Δία ὑπέδειξε τοὺς τρεῖς ἀνωτέρω ὀμηρικοὺς στίχους. Τοῦτο, ἔστω ἀληθές ἢ οὐ, δεικνύει ἐναργῶς τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Πλαστικῆς. Δὲν ἀπέβλεψεν εἰς τὰ πρὸ αὐτοῦ προϊόντα τῆς τέχνης, εἰς τὰς μορφάς, ἐν αἷς αὕτη ἐκ παραδόσεως ἔπλαττε τοὺς θεοὺς, ἀλλ' ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ διανοίᾳ συνέλαβε διὰ τῆς ἐνθουσιώσης φαντασίας του τὴν μεγαλοπρεπεστάτην περὶ τοῦ θεοῦ ἰδέαν, τὴν μόνην αὐτῷ ἀρμόζουσαν, καὶ τυχὴν παρέστησε διὰ τῆς ὕλης, διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὥστε ἐγένετο ὁ πρῶτος καὶ μέγιστος ἐν τῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ ἰδανιστής. Διὰ τοῦτο ἡ ἀρχαϊότης ἐνόμιζεν ὅτι ὁ Ζεὺς αὐτὸς ἐπεσήμενε τὴν ἐπιδοκιμασίαν του τῷ καλλιτέχνῃ διὰ κεραυνοῦ (Πανσ. Ὡ, 11), ὅτι μάλιστα ἦτο παρὼν ἐν τῇ ποιήσει τοῦ ἀγάλματός του, ὡς ἐπιγραμμά τι Φιλίππου τοῦ θεσσαλονικεῶς ἐπαναλαμβάνει:

«Ἦ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ εἰλόνχ δεξιῶν,
»Φειδίᾳ, ἢ σὺ γ' ἔδης τὸν θεὸν ὀψόμενος.

Διὰ τοῦτο ὁ Στράβων λέγει ὅτι μόνος ὁ Φειδίας εἶδεν ὁμοιώματα τῶν θεῶν καὶ μόνος αὐτὸς κατέστησεν αὐτὰ θεατὰ, καὶ ὁ Κοϊντιλιανὸς ἐκλαμβάνει αὐτὸν ἐπισημότερον ἐν τῇ διαπλάσει θεῶν ἢ ἀνθρώπων. Διονύσιος δ' ὁ Ἀλικαρνασσεύς (π. Ἰσοκρ. σ. 95) ἐπικινεῖ ἐν αὐτῷ τὸ *σεμνὸν καὶ μεγαλότεχνον* καὶ *ἀξιωματικόν*. Τὰ γνωρίσματα ὅμως ταῦτα δὲν ἀποκλείουσιν ὠραιότητα καὶ χάριν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Δίων ὁ Χρυσόστομος θαυμάζει μάλιστα ἐν τῷ Διὶ τὴν *χάριν τῆς τέχνης*, καὶ ἡ λημνία Ἀθηναῖα ἐξαιρέτων τυγχάνει παρὰ τοῦ Λουκιανοῦ ἐπαίνων ἐπὶ ταῖς μορφαῖς τοῦ προσώπου. Ἀλλὰ τὸ κάλλος τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου δὲν εἶνε κάλλος τῶν αἰσθήσεων ἀλλὰ τῆς διανοίας, εἶνε δηλ. κάλλος πνευματικὸν ἐκπραζόμενον διὰ τοῦ σώματος. Ὑψίστην δ' ἔχων διάνοιζεν ἐξέλεγε τοιαύτας παραστάσεις ἐν αἷς ἐδύνατο νὰ ἐκφράσῃ μεγάλας ἰδέας· πλὴν τοῦ Διὸς, τοῦ πατρὸς ἀνδρῶν τε θεῶν τε, ἔπλαττε μάλιστα τὴν θυγατέρα αὐτοῦ

Ἀθηνᾶν, ἐποίησεν ἔτι πολλάκις Ἀφροδίτην, ἀλλ' αὕτη δὲν ἦτο οἷα ἡ τοῦ Πραξιτέλους, ἡ θελκτικὴ ἐκείνη τὴν μορφήν θεᾶ τοῦ ἔρωτος, ἀλλ' ἦτο οὐρανία, παρίστατο δηλ. ἐν μεγαλοπρεπεῖ μορφῇ κατὰ τὴν ὑψίστην αὐτῆς ὡς θεᾶς ἰδέαν. Ἐκ τῶν λεχθέντων καταφαίνεται ἔτι διατὶ ὁ δαιμόνιος καλλιτέχνης ἡττήθη ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου ἐν τῷ πρὸς ποίησιν Ἀμαζόνος διαγωνισμῷ, διότι δηλ. δὲν προέκειτο νὰ παραστήσῃ τις ἐνταῦθα μεγάλην τινὰ πνευματικὴν ἰδέαν, πρὸς ἣν ἡ διάνοια τοῦ Φειδίου ἀείποτε ἔσπευδε, ἀλλ' ἀπλῶς τὸ ἰδανικὸν σωματικῆς τελειότητος, ἐν ᾧ οὐδὲν θαῦμα ἂν ὁ ἀργεῖος καλλιτέχνης ἀνεφάνη κρείστων.

Ἄλλ' ὅσῳ μεγάλαι καὶ ἔξοχοι ἦσαν αἱ περὶ τοῦ θείου ἰδέαι τοῦ Φειδίου, τρῶσϋτον ἡ μομφή, ἣν ἐδίδεν αὐταῖς, ἔπρεπε νὰ εἶνε ἀναλόγως πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦτο τελεία· δι' ὃ ἐκ τῶν προτέρων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὗτος ἦτο καὶ κράτιστος πλάστης τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Τοῦτο δὲ βλέπομεν ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Παρθενῶνος, ἅτινα ἂν μὴ ἐποιεήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς καλλιτέχνου, τοῦλάχιστον θὰ ἐσχέδιογραφῆθησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ θὰ ἐξετελέσθησαν ἐν τῷ ἰδίῳ ἐργαστηρίῳ ὑπὸ μαθητῶν αὐτοῦ, ἅφ' οὗ αὐτὸς εἶχε τὴν ὅλην ἐπὶ τοῦ οἰκοδομήματος, καὶ τῶν λοιπῶν ἐκτελουμένων τότε ἔργων ἐποπτεῖαν¹. Ἐν τούτοις τὸ σῶμα εἶνε ἐν ὑψίστῃ τελειότητι διαπεπλασμένον. Ὅστ' αἱ, μῦς, λίπος, ὀστέα, εἶνε ἐν ἄκρᾳ ἀρμονίᾳ καὶ πληροῦνται ὁργανικῆς ζωῆς, ἐν ᾧ ἐξ ἄλλου μεγίστη ἀλληλεπίδρασις ἐπικρατεῖ μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ ἱματισμοῦ, οὗτινος αἱ πτυχαὶ δὲν ἔχουσι πλέον τὸ τυπικὸν καὶ κανονικὸν ἐκεῖνο σχῆμα τῶν ἀρχαῖ-

1) Πλ. ο. ὑ. εἰς δ. Περικλ. 133. «πάντα δὲ διεῖπε καὶ πάντων ἐπίσκοπος ἦν αὐτῷ Φειδίας, καίτοι μεγάλους ἀρχιτέκτονας ἐχόντων καὶ τεχνίτας τῶν ἔργων... Ὁ δὲ Φειδίας εἰργάζετο μὲν τῆς θεοῦ τὸ χρυσοῦν ἔθνος καὶ τοῦτου ὁδημοῦργος ἐν τῇ στήλῃ εἶναι γέγραπται. πάντα δ' ἦν σχεδὸν ἐπ' αὐτῷ καὶ πᾶσιν, ὡς εἰρήκαμεν, ἐπεστάται τοῖς τεχνίταις διὰ φιλιαν Περικλέους».

κῶν ἔργων, ἀλλ' ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ποιότητος καὶ τοῦ βάρους τοῦ ὑφάσματος, ἐκ τοῦ τρόπου τῆς καταπτώσεως αὐτοῦ ἐκ τῆς στάσεως τοῦ σώματος καὶ ἐκ τῆς ἡρεμίας καὶ τῆς κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον μεΐζονος κινήσεως αὐτοῦ. Πανταχοῦ δὲ μετὰ μεγίστης περινοίας ἀποδιώκεται πᾶν τὸ κοινόν, τυχαῖον, ἐπουσιῶδες καὶ ἐλαττωματικὸν γνῶρισμα, ὥστε τὰ σώματα ταῦτα εἶνε εὐγενέστατοι καὶ τελειότατοι ἀνθρώπινοι τύποι, οὓς ὁ καλλιτέχνης ἐπλασεν οὐχὶ τὴν φύσιν ἀπεικονίζων ἀλλὰ κατ' αὐτήν, ἥτοι κατὰ τοὺς ὁργανικοὺς αὐτῆς νόμους ἄνευ κωλύματός τινος ἐνεργούντας, δημιουργῶν. Διὰ τοῦτο ὁ περίφημος γλύπτης Dannecker ἔλεγε περὶ αὐτῶν «φαίνεται ὅτι εἶνε πεπλασμένα κατὰ τὴν φύσιν, »ἐγὼ ὅμως οὐδέποτε κτύχησα νὰ ἴδω τοιαύτας φύσεις».

Μαθηταὶ καὶ σύγχρονοι τοῦ Φειδίου.

Ἐκ τῆς ἐξόχου τοῦ Φειδίου θέσεως ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐκ τῶν πολλῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν αὐτοῦ ἐκτελουμένων ἐν Ἀθήναις ἔργων πλεῖστοι προσέτρεχον πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν τέχνην διδασκόμενοι ἐβοήθουν αὐτὸν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν μεγάλων του ἔργων. Τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τούτων μνημονευτέος ἐν πρώτοις Ἀγοράκριτος ὁ Πάριος, ὁ τοσοῦτον φίλτατος (ἄτε ἐρωμένος, καθ' ὃ ἐλέγετο) τῷ διδασκάλῳ ὦν, ὥστε οὗτος οὐ μόνον ἐπεξεργάζετο ἔργα αὐτοῦ, οἷον Ἀφροδίτην δι' ἧς κατὰ Πλίνιον διηγωνίσθη πρὸς Ἀλκαμένην, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἰδίῳν ἔργων ἐπέτρεπε αὐτῷ νὰ ἀναγράφη τὸ ὄνομά του. Ἐκ τούτου δ' οἱ ἀρχαῖοι ἀμφέβαλλον περὶ τινων ἔργων¹, οἱ μὲν τῷ Ἀγοροκρίτῳ οἱ δὲ τῷ Φειδίῳ ἀποδίδοντες

1) Ταῦτα εἶνε: ἔγαλμα τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ναῷ αὐτῆς (Plin 36, 17.—Plut. 1, 3, 4) καὶ ἡ περίφημος ἐκ παρίου λίθου Νέμεσις ἐν τῷ ἐν Ραμνοῦντι ναῷ αὐτῆς, ἣτις ἔφερεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφανον ἐλάφους ἔχοντα καὶ ἀγαλμάτια Νίκης, καὶ ἐκράτει ἐν ταῖς χερσὶ κιάδον μηλέας καὶ φιάλην, ἐφ' ἧς ἦσαν ἐπειρασμένοι Αἰθίοπες (Plut. I, 33, 2). Ἐπὶ τοῦ βάρους δὲ ἦσαν πολλὰ ζώδια ἐγγεγραμμένα.

Εἰκ. 58. Ἀθηνᾶ ἡ ἐκ τοῦ Βαρθακείου.

αὐτά. Ὁμοφώνως δὲ ἀποδίδουσιν αὐτῷ μόνον χαλκᾷ ἀγάλματα Ἀθηνᾶς Ἰωνίας καὶ Διὸς (Ἄδου κατὰ Στράβωνα) ἐν τῷ μεταξὺ Κορωνείας καὶ Ἀλκομενῶν ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς Ἰωνίας (Παυσ. 9, 33, 1).¹ Ἄλλος μαθητὴς τοῦ Φειδίου ἦτο Κολώτης, πάριος καὶ οὗτος, ὅστις συνειργάσθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς (Plin. 34, 87 καὶ 35, 54) καὶ ἐποίησε χρυσελεφάντινα ἔργα, Ἀθηνᾶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς Ἡλίδος ἀλέκτορα ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ κράνους καὶ ὑπὸ Πυσανίου τῷ Φειδίᾳ ἀποδιδουμένην, Ἀσκληπιὸν παρὰ τὴν Κυλλήνην, ἐξείρετον ἔργον κατὰ Στράβωνα, καὶ τράπεζαν ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐπεργασάμενος ἐν αὐτῇ ζώδιζ θεῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνας, ἐφ' ἧς ἐτίθεντο οἱ τοῖς νικηταῖς τῶν ἀγῶνων στέφανοι (Παυσ. 5, 20, 2). Ἔτι δὲ ἐποίησε, κατὰ Πλίνιον, καὶ εἰκόνας φιλοσόφων ἐκ χαλκοῦ.

Τοῖς περὶ τὸν Φειδίαν καλλιτέχναις τακτέος καὶ θεοκόσμος ὁ Μεγαρεὺς, ᾧ συνειργάσατο δῆθεν ὁ Φειδίας ἐν τῷ χρυσελεφάντινῳ ἐπὶ θρόνου καθημένῳ ἀγάλματι τοῦ Διὸς ἐν τῷ ἐν Μεγάρῳ Ὀλυμπίῳ καὶ Θρασυμύδης ὁ Πάριος, ὅστις ἐποίησε τὸ ἐπὶ ἐπιδαυρίῳ νομισμάτων εἰκονίζοντον χρυσελεφάντινον ἀγάλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ παρὰ τὴν Ἐπίδαυρον ἱερῷ (Παυσ. 2, 27, 2), τὸ τοιαύτην ὁμοιότητα, ὡς φαίνεται, ἔχον τοῖς τοῦ Φειδίου ἔργοις, ὥστε μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, οἷος ὁ Ἀθηναγόρας, ἀπέδιδον αὐτὸ τῷ Φειδίᾳ. Παρίστατο δὲ ὁ θεὸς καθήμενος ἐπὶ θρόνου καὶ κρατῶν ἐν τῇ μιᾷ χειρὶ ῥάβδον ἐν ᾧ τὴν ἐτέραν εἶχεν ὑπὲρ κεφαλῆς ὄφως· πεποιήτο δὲ καὶ κύων περὶ κατὰ κεῖμενος τῷ θεῷ.

1) Ταῦτα εἰκονίζονται πιθανῶς ἐν τινὶ ἀκτυολίθῳ ἐν Φλωρεντίᾳ. *Idē Denkm. b. Kunst.* II, Nr. 226.

2) Ἡ παράδοσις αὕτη προῆλθε πιθανῶς ἐξ ὁμοιότητος τοῦ προκειμένου ἀγάλματος πρὸς τὸν τοῦ Φειδίου Ὀλύμπιον Δία.

τὰ τελευταῖα δὲ τῆς ζωῆς του ἔτη μετὰ τὴν πτώσιν τῶν τριάκοντα τυράννων (Ὀλ. 94, 2=403 π. Χ.) ἐποίησε κολοσσιαῖον μαρμάρινον σύμπλεγμα Ἡρακλέους καὶ Ἀθηνᾶς διὰ τὸ ἐν Θήβαις Ἡρακλεῖον κατὰ παραγγελίαν τοῦ Θρακυβοῦλου (Παυσ. 9, 11, 6). Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων τοῦ Ἀλκαμένους, ἐν ᾧ δείκνυται οὗτος καὶ ἄκραν χάριν καὶ κάλλος μέχρι κομψότητος ἐν τῇ μορφῇ ἐπιδιώκων, εἶνε Ἀφροδίτη ἢ ἐν Κήποις, περὶ τὰς Ἀθήνας, ἔργον «τῶν Ἀθηνῆσιν ἐν λόγοις ἄξιον», κατὰ Πausανίαν (1, 10, 2) καὶ «τὸ κάλλιστον τῶν τοῦ Ἀλκαμένους πλασμάτων» κατὰ Δουκιανὸν (Εἰκόνες 4), ὅστις ἐπαινεῖ αὐτῆς «τὰ μῆλα καὶ ὅσα τῆς ὄψεως ἀντοπά, καὶ χειρῶν ἄκρα, καὶ καρπῶν τὸ εὐρυθμον, καὶ δακτύλων τὸ εὐάγωγον ἐς λεπτὸν ἀπολήγον». Τὸ ἔργον τοῦτο πειρῶνται τινες ἄνευ πειστικῶν λόγων νὰ ταυτίσωσι πρὸς τὴν ἐν Παρισίῳ περίφημον Ἀφροδίτην τῆς Μήλου.

Ἀλλ' ἐν ᾧ τὸ μέγας τοῦ Φειδίου καλλιτεχνικὸν πνεῦμα ἐπλήρου πάσας τὰς Ἀθήνας, οὐχ' ἦτον ὑπῆρχον καὶ τινες ἀτάραχοι διαμένοντες ἀπέναντι τῆς ἐξάρσεως ταύτης, ἡ κάλλιον εἰπεῖν ἀδυνατοῦντες εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο ὕψος νὰ ἀνέλθωσιν, καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὲν ἐπόμενοι τῇ παραδόσει καὶ μάλιστα τῷ Μύρῳ, οἱ δὲ ἰδίαν ὁδὸν ἐν τῇ τέχνῃ τέμνοντες. Οὕτω Πραξίας ὁ ἀθηναῖος, ὅστις ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων τῶν ἀετωμάτων τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ (Ὀλ. 90), ἦν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐξηκολούθησεν Ἀνδροσθένης, ἐπίσης ἀθηναῖος (σελ. 94), ἦτο μαθητὴς τοῦ Καλάμιδος. Κατὰ τὸν Μύρωνα δὲ εἰργάζετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ μαθητὴς Λύκιος, ὅστις πλὴν μεγάλου χαλκοῦ συντάγματος ἐν Ὀλυμπίᾳ εἰκονίζοντο τὴν μάχην τοῦ Ἀλλέως καὶ Μίμνρορος (Παυσ. 5, 22, 2), ἐποίησε δύο παῖδας τὸν μὲν ἐν τῇ Ἀκραπόλει ἐν τῷ τεμένει τῆς Βραχυρωνίας Ἀρτέμιδος, κρατοῦντα τὸ ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς θεᾶς χρησιμεῖον περιρραντήριον, τὸν δὲ ἀναφυσῶντα ἡμισβεσμένον πῦρ (Plin. 19, 50, 79),

Ὁ ἐπιστημότατος δὲ τῶν τοῦ Φειδίου μαθητῶν εἶνε ὁ ἐκ τῶν ἐν Ἀθήνῃ κληρούχων Ἀθηναίων καταγόμενος Ἀλκαμένης, ὅστις πολὺ νέος τὴν ἡλικίαν μετέβη, ὡς φαίνεται, εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐποίησε, ἢ μᾶλλον ἐσχεδιαγράφησε, τὴν τὸ δυτικὸν ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐπικοσμοῦσαν Κενταυρομαχίαν (Παυσ. 5, 10, 8), περὶ ἧς, εὐρεθείσης ἐν ταῖς ἐν τῇ Ἀλτεῖ ἀνασκαφαῖς, γενήσεται λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις. Μετ' ὀλίγον δὲ μετέβη ἐκείσε καὶ ὁ Φειδίας πρὸς τοῖσιν αὐτοῖς ἀγάλματος τοῦ Διὸς, καὶ τότε ὁ Ἀλκαμένης ἀπ. λαυμάσας τὴν τέχνην τοῦ ἐξόχου καλλιτέχνου ἐμαθήτευσεν, ὡς φαίνεται, παρ' αὐτῷ (Plin. 44, 72). παρηκολούθησε δὲ τὸν διδάσκαλον εἰς Ἀθήνας, ἔνθα μακρὸν χρόνον ζήσας μετ' αὐτόν, ἅτε ἐργαζόμενος βεβαίως ἐν Ὀλ. 94, 2 (= 103), ἐπιφανεστάτην κατέλαβε θέσιν ἐν τοῖς συγχρόνοις, διότι ὁ Πausanias λέγει αὐτὸν «ἄνδρα τὰ δευτερεῖα ἐνεγκάμενον σοφίας εἰς ποίησιν ἀγαλμάτων», καὶ ὁ Κοϊντιλιανὸς (XII, 40, 8) τὸν παραβάλλει πρὸς τὸν Φειδίαν ὡς πρὸς τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ μεγαλεῖον ἐν τῇ τῶν θεῶν διαπλάσει. Τῷ Φειδίᾳ δ' ἐπόμενος ἡσχολεῖτο κατ' ἐξοχὴν περὶ ἀγάλματα θεῶν τὸν ἰδαϊκὸν αὐτῶν τύπον κατὰ τὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ διαπλάττων, καὶ οὕτω, πλὴν ἑνὸς μόνου ἀθλητικοῦ ἀνδριάντος ὅστις γενικῆς ἐπιδοκιμασίας τυγχάνων ἐκλήθη ἐγκρινόμενος, (Plin. 34, 19, 72) ἐποίησεν Ἐκάτην ἐπιπυργιδίαν (Παυσ. 2, 30, 2) ἅτε ἐπὶ τοῦ Πύργου ἱσταμένην, ἐφ' οὗ ὁ τῆς ἀπτέρου Νίκης ναὸς, πρῶτος αὐτὴν τρίμορφον (ὡς θεὰν τοῦ οὐρανοῦ, τῆς γῆς καὶ τοῦ ἄδου) παραστήσας, Διδούσαν χρυσελεφάντινον ἐν Ἀθηναίῳ (Παυσ. 4, 20, 3), εἰκονιζόμενον πιθανώτατα ἐπὶ ἁττικῶν νομισμάτων¹, Ἀσκληπιδὸν ἐν Μαντινείᾳ (Παυσ. 3, 9, 1), Ἡφαιστον ἐν Ἀθήναις (Cic. De nat. deor. I. 30, 83) καὶ Ἀφρην (Παυσ. 4, 8, 5). Κατὰ

¹) Baulé, Les Monnaies d'Athènes, σ. 261. — Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik I, 57.

πιθανῶς τοὺς ἐν θυμικτηρίῳ ἢ ἐν βωμῷ ἀνθρακκας, καὶ ὁ κύ-
πριος Σ τ ὁ π π α ξ, ὅστις ἐποίησεν ἐν τῇ Ἀκροπόλει δοῦ-
λον σπ.λαρχνόπτην, κατὰ Πλίνιον, πάσῃ δυνάμει τὸ πῦρ
ἀναφυσῶντα.

Ἄλλοι δὲ τεχνῖται, μεταξὺ Μύρωνος καὶ Φειδίου τρόπον
τινὰ ἱστάμενοι ἀλλὰ μᾶλλον τῷ πρώτῳ ἐπόμενοι, μνημο-
νευτέοι Κρησίλας καὶ Στρογγυλίων. Ὁ ἐκ Κρήτης καταγόμε-
νος Κρησίλας εἶνε γνωστός ἡμῖν ὡς ποιήσας ἄλλα τε ἔργα
καὶ χαλκῆν Ἀμαζόνα¹, δορυφόρον καὶ τετραυματισμένην
(*Plin.* 34, 19), δι' ἧς διηγωνίσθη πρὸς τὸν Φειδίαν καὶ Πο-
λύκλειτον (ἔδ. σ. 235), χαλκοῦν ἀνδριάντα Διΐτρεφοῦς βέ-
λεσι βεβλημένου (*Παυσ.* 4, 23, 3), «τραυματίας ἐκπρέ-
πουτα, κατὰ Πλίνιον, ἐν ᾧ ἐδύνάτο τις νὰ ἐννοήσῃ πόσον
ὕπερλείπετο ἔτι πνοῆς,» ὅστις εἶνε πιθανῶς αὐτὸς ὁ τοῦ Διΐ-
τρεφοῦς ἀνδριάς, καὶ *Περικλῆ ὁλύμπιον*, τοσοῦτον ἑξοχον
ἔργον, ὥστε ὁ Πλίνιος θαυμάζει τὴν τέχνην τοῦ Κρησίλου,
ἅτε τοὺς εὐγενεῖς ἀνδρας εὐγενεστέρους παριστῶσαν («mi-
rumque in hac arte est quod nobiles viros nobiliores
fecit»). Ὁ Στρογγυλίων δὲ, ἀνὴρ «βοῦς καὶ ἵππους ἄ-
ριστα εἰργασμένος» (*Παυσ.* 9, 30, 4), ἐποίησε τὸν ἐν τῇ
Ἀκροπόλει χαλκοῦν δούρειον ἵππον, (*Παυσ.* 4, 28, 3. —
Σχολ. εἰς Ὅρν. Ἀριστοφάνους 4128), καθ' ἃ δηλοῖ ἐπι-
γραφή ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἔργου.² Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διαπλάσει
ῥαϊκῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς διέπρεπε, διότι ἐποίησεν Ἀρτε-
μιν διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς εὐκνημῶν ἐπικληθεῖσαν, ἣν ἐθαύ-
μαζε καὶ περιέφερες μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Νέρων, καὶ παῖδα το-
σοῦτον ὥρατον, ὥστε περιπαθῶς ἠγάπα αὐτὸν ὁ ἐν Φιλίπποις
παιδὼν Βροῦτος, ἐξ οὗ ὁ ἀνδριάς ἐπεκλήθη Φιλίππειος (*Plin.*

1) Πιθάνων ἀντίτυπον αὐτῆς ἴδε ἐν Overbeck, *Cesch. d. gr. Plastik*,
I Fig. 88 f. Πρὸς καὶ Klügmann, *Die Amazonen in der attischen Litt.*
und Kunst, 1875.

2) Ross, *arch. Aufs.* I σ. 194.

34, 19, 21). Ἐποίησε δ' ἔτι Ἀρτεμιν σώτειραν ἐν Μεγάροις καὶ τρεῖς Μούσας ἐν Ἐλικῶνι (Πανσ. 1, 40, 2 καὶ 9, 30, 1).

Τοῖς ἀττικοῖς τῆς προκειμένης ἐποχῆς τεχνίταις ταχέος καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις ἐργαζόμενος Καλλιμαχος καὶ ἐκ Κορίνθου πιθανῶς καταγόμενος, ἔνεκα τοῦ παρὰ Βιτρούβιῳ ἀνακδότου περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ εὑρέσεως τοῦ κορινθιακοῦ κινοκράνου (ἰδ. σ. 81), ὅστις ὑστερεῖτο τῶν συγχρόνων ὡς πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν καὶ ἱκανότητα, διεκρίνετο ὅμως διὰ τὴν τεχνικὴν τῶν ἔργων του τελειότητα καὶ τὴν μετ' ἄκρας ἐπιμελείας καὶ λεπτότητος ἐκτέλεσιν τῶν καθέκαστα, ἐξ οὗ καὶ κατατηξίτεχνος καὶ κακιστότεχνος ἐπεκλήθη (Πανσ. 1, 26, 7. — Vitr. IV, 1, 10. — Plin. 34, 19, 92). Ἐποίησε δὲ Ἥραν τυμφευομένην ἐν Πλαταιαῖς (Πανσ. 9, 2, 7), ὄρχουμένης Λακαίρας, «ἔργον κατάπονον, ἐν ᾧ ἡ ὑπερβολικὴ ἀκρίβεια ἐξηφάνιζε τὴν χάριν» (Plin. 34, 19, 92), καὶ ἐν τῷ Ἑρεχθείῳ χρυσοῦν Λύχρον, τὸν δι' ὅλου τοῦ ἔτους ἄσβεστον μένοντα (Πανσ. 1, 26, 7).

Περίεργον δὲ φαίνόμενον, ἀντενέργειαν οὕτως εἰπεῖν κατὰ τῆς ἰδανικῆς τοῦ Φειδίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν τέχνης, παρίστησι Δημήτριος ὁ Ἀλωπεκῆθεν, ὅστις ἦτο κυρίως ποιητὴς εἰκονικῶν ἀνδριάντων, «πλειότερον εἰς τὸ ὁμοιάζον ἢ εἰς τὸ ὠραῖον ἀποβλέπων» κατὰ Κοιντιλιανόν, παριστῶν τοὺς ἀνθρώπους σὺν ἅπασιν τοῖς συμπαρομαρτοῦσι τῇ ὕλῃ ἐλαττώμασι καὶ ἐκλέγων αὐτούς, εἴτε ἐκ τύχης εἴτε ἐκ προθεσηκυίας ἡλικίας, δυσειδῆ τὴν μορφήν ἔχοντας. Οὕτως ἐποίησε χαλκοῦν ἀνδριάντα τοῦ κορινθίου στρατηγοῦ Πελλίου, ὃν ὁ Λουκιανὸς (Philos. 18) περιγράφει «προγάζστορα, »φαλαντίαν, ἡμίγυμνον τὴν ἀναβολήν, ἡνεμωμένον τὰς τρίχας ἐνίας, ἐπίσημον τὰς φλέβας, αὐτανθρώπων ὅμοιον,» ἕτερον Λυσιμάχης, 64 ἔτη διατελεσάσης ἱερείας τῆς Ἀθηνῶς Πολιάδος, καὶ ἕτερον τοῦ ἀθηναίου ἱππάρχου Σίμωνος

(*Plin.* 34, 19, 76. — *Παυσ.* 1, 27, 4), γέροντος καὶ τούτου πιθανῶς ὄντος. Ἐποίησεν ὁμῶς καὶ χαλκοῦν ἄγαλμα Ἀθηναῖς, ἥτις ἐπεκλήθη μουσική, διότι οἱ ἐν τῇ ἀσπίδι δράκοντες κρούμενοι ἀντήχουν ὡς τόνοι κιθάρας (*Plin.* 34, 19, 76)· ἀλλὰ διὰ τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἔγινε ἐπίσημος, καὶ οὕτως ἦτο κατὰ τὴν τοῦ Λουκιανοῦ ἔκφρασιν «οὐ θεοποιός τις ἀλλ' ἀνθρωποποιός,» ἦτοι πραγματιστής κατὰ τὴν ἔκφρασιν ἡμῶν τῶν νεωτέρων.

Τέλος δὲ μνημονευτέον ἐνταῦθα καὶ Πραξιτέλην τὸν ἀρχαιότερον¹ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν νεώτερον, τὸν μέγαν καλλιτέχνην τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος. Καὶ οἱ μὲν ἀρχαῖοι ἕνα μόνον Πραξιτέλην γνωρίζουσι, τὸν μέγαν, ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν περὶ ἑνὸς μόνου Πραξιτέλους ἀδιακρίτως ὀμιλοῦσιν, ἡμεῖς ὁμῶς ἀναγκαζόμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὑπάρξαντα ἀρχαιότερόν τινα ἐκ τοῦ Παυσανίου λέγοντος (1, 2, 4), ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ συμπλέγματος Δήμητρος, Περσεφόνης καὶ Ἰάκχου, ἐν τῷ ναῷ τῆς Δήμητρος ἐν Ἀθήναις, ἔργου τοῦ Πραξιτέλους, ἦτο γεγραμμένη αἰτικαῖς, ἦτοι προεγκλειδίσι γράμμασιν· χρονολογία ὁμῶς πρὸ Ολ. 94, 2 (403 π. Χ.) δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὸν Πραξιτέλην τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος. Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, ὁ ἀρχαιότερος οὗτος Πραξιτέλης πιθανῶς κατήγετο ἐκ Πάρου καὶ ἦλθεν εἰς Ἀθήνας τὴν Ε'. ἑκατονταετηρίδα, (ὥσπερ καὶ ἕτεροι Πάριοι προσῆλθον τῷ Φειδίᾳ, Ἀγοράκριτος, Κολώτης καὶ Θρακυμήδης), ἐνθα ἐγκατασταθεὶς ἐγένετο πιθανῶς πρόγονος τοῦ μεγάλου Πραξιτέλους, καθ' ὅσον θὰ ἔσχεν υἱὸν τὸν πατέρα τούτου Κηφισόδοτον. Ἐκ τῶν ἔργων δὲ τῶν γνωστικῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πραξιτέλους ἀποδοτέα τῷ ἀρχαιότερῳ ταύτῳ μετὰ μεζίονος καὶ ἡττονος βεβαιότητος τὰ ἑξῆς: 1) τὸ ἔκω μνημονευθὲν ἐν τῷ ναῷ τῆς Δήμητρος ἐν Ἀθήναις σύμπλεγμα 2) ὁ ἐπὶ

1) W. Klein, Studien z. gr. Künstlergesch. (Archaeolog.-epigraph. Mitth. aus Oesterreich, IV. 1870).

τοῦ τεθρίππου τοῦ Καλάμιδος ἡνίοχος (ἰδ. σ. 219) 3) οἱ ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἱερῷ ἐν Μεγάροις δώδεκα θεοὶ (Παυσ. 1, 40, 2) καὶ 4) οἱ τοῦ Ἡρακλέους ἄθλοι ἐν τοῖς ἀετώμασι τοῦ ἐν Θήβαις Ἡρακλείου (Παυσ. 9, 11, 4), οὓς φαίνεται ὅτι ἐποίησε συγχρόνως τῷ Ἀλκαμένει, μετὰ τὴν ἐξωσιν τῶν 30, ποιήσαντι ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ Ἀθηνᾶν καὶ Ἡρακλῆ (σ. 242).

3. Πλαστικά ἐν Ἀττικῇ ἔργα

Ἀρ' οὗ ἐγνωρίσαμεν οὕτω τοὺς ἐν τῇ Ἀττικῇ κατὰ τὴν Δ' ἐκχονταετηρίδα διαπρέψαντας καλλιτέχνας, δέον νὰ ἀποβλέψωμεν νῦν εἰς αὐτὰ τὰ σωζόμενα πλαστικά ἔργα, ἵνα πληρεστέραν ἔννοιαν συλλάβωμεν τῆς τελειότητος καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τέχνης. Τούτων δὲ σπουδαιότατα εἶνε τὰ τοῦ Παρθενῶνος, οὐ μόνον διότι εἶνε τὰ τελειότατα τῆς γλυπτικῆς τέχνης προϊόντα, ἀλλὰ διότι, ἐξ ὧσων ἀλλαχοῦ εἵπομεν (σελ. 237), εἶνε ἔργα τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Φειδίου καὶ κατ' ἀκολουθίαν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐν αὐτοῖς τὴν τέχνην τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου.

Τῶν γλυπτικῶν ἔργων τοῦ Παρθενῶνος¹ σπουδαιότατα εἶνε, ὡς εἶκός, τὰ ἐπικοσμοῦντα τὰ ἀετώματα. Καὶ τὰ μὲν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος παρίστων τὴν γέννησιν τῆς Ἀθηνᾶς, τὰ δὲ τοῦ δυτικοῦ τὴν ἔριδα αὐτῆς πρὸς τὸν Ποσειδῶνα περὶ κατοχῆς τῆς Ἀττικῆς.² Τῶν παραστάσεων δὲ τούτων δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἔννοιαν ἀτελεστάτην μὲν ἐκ τῆς βραχυτάτης τοῦ Πρυτανίου περιγραφῆς, πληρεστέραν δὲ ἐκ τῶν σχεδιογραφημάτων τοῦ Carrey (ἰδ. σ. 410).

1) Michaelis, Der Parthenon 1871: ἐξαίρετον σύγγραμμα πάντα τὰ ὡς πρὸς τὸν Παρθενῶνα ζητήματα καὶ ἅπαν τὸ ὕλικόν περιλαμβάνον.—Peter sen, Die Kunst des Pheidias am Parthenon und in Olympia 1873.

2) Παυσ. 1, 24, 5: «Ἐς δὲ τὸν ναὸν ἐσιῶσιν ὅποσα ἐν τοῖς καλουμένοις αἵτοις κεῖται, πάντα ἐς τὴν Ἀθηνᾶς ἔχει γένεσιν, τὰ δὲ ὕπισθεν ἢ Ποσειδῶνος πρὸς Ἀθηνᾶν ἐστὶν ἔρις ὑπὲρ τῆς γῆς.»

Ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος διεσώθησαν οὐ μόνον ἅπα-
σαι αἱ ὑπὸ τοῦ Carrey σχεδιογραφηθεῖσαι μορφαί, ἀλλὰ καὶ
ἑτέραι, αἱ οὗτοι δὲν εἶδε. Εἰκονίζεται δὲ ἐν τῷ ἀετώματι
τούτῳ οὐχὶ ἡ στιγμή αὐτῇ τῆς γεννήσεως τῆς Ἀθηνᾶς, οὔτε
ἡ πρὸ αὐτῆς, ὅτε δῆθεν ὁ Ἥρακλος ἡτοιμάζετο νὰ διαρ-
ρήξῃ τὸ τοῦ Διὸς κρανίον, ὡς ὁ Brunon ἠθέλησε νὰ ὑποστη-
ρίξῃ,¹ ἀλλ' ἡ μετὰ τὴν γέννησιν, ἡ στιγμή ἐκείνη, καθ' ἣν
ἡ τοῦ Διὸς θυγάτηρ ἔνοπλος καὶ μεγαλοπρεπῆς ἐμφανίζεται
ἐν μέσῳ τῶν ἐκπλητισμένων θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, ἐν ᾧ δ
Ἡφαιστος (*Michaelis*: Der Parthen. Πίν. 6. H) κατατρο-
μάζας ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, ὅπερ ἔσχεν ἡ διὰ τῆς ἀξίνης
τοῦ πληξῆς ὀπισθοχωρεῖ, καὶ ἔνθεν μὲν ἡ Ἴρις (*Der Par-*
thenon: F) σπεύδει ἵνα ἀναγγείλῃ τοῖς μὴ ἐν τοῖς ἀνακτόροις
τοῦ Διὸς παροῦσι καὶ οἰκοῦσι λοιποῖς θεοῖς τὸ μέγα καὶ χαρμό-
συνον τοῦτο γεγονός, ἔνθεν δὲ ἡ Νίκη (*Der Parthenon*: J)²
πλήρης ἐνθουσιασμοῦ ὁρμᾷ πρὸς τὴν ἀρτιγέννητον θεάν, ἵνα
αἰώνιως παραμένῃ παρ' αὐτῇ. Καὶ τίνες μὲν ἦσαν αἱ ἐν τῷ
μέσῳ μορφαί, ἀγνοοῦμεν, εἰς ἡμᾶς ὑπελείφθησαν μόνον, πλὴν
τῶν ῥηθειςῶν, αἱ κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ ἀετώματος καὶ δὴ ἐν-
θεν μὲν δύο καθήμεναι θεαί, ὧν ἡ μία ἐν οἰκειότητι καὶ σφιγ-
γῇ στηρίζει τὸν ἀγκῶνα ἐπὶ τῶν ὤμων τῆς ἑτέρας, (πρὸς
αἷς ἤδη ἐκόμισε τὴν ἀγγελίαν ἡ Ἴρις), ἡ Δήμητρα καὶ Περ-
σεφόνη πιθανῶς, μετ' αὐτὰς ἐπαναπαυόμενος ἐπὶ δέσματος
πανθήρου γυμνός, σφριγῶν καὶ ἀνθηρός, νεανίας, εὐγενέστα-
τος τύπος καὶ ἀριστούργημα πλαστικῆς διαπλάσεως τοῦ
ἀνθρωπίνου σώματος, ὁ Διδρύσος ἴσως, καὶ κατὰ τὴν γωνίαν
τοῦ ἀετώματος ὁ ἐκ τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης διὰ τῶν
θυμοειδῶς ἀνορθουμένων ἵππων τοῦ τεύριππου τοῦ ἀνατέλ-
λων Ἥλιος, ἔνθεν δὲ τρεῖς καθήμεναι θεαί, αἱ τρεῖς πιθανῶς
Μοῖραι, ὧν ἡ μὲν κατὰκειται ἐπὶ τῶν κόλπων τῆς δέ, (σύμ-

3) Sitzungsber. d. münch. Akad. 1864, II σ. 24.

4) Τὴν Νίκην καὶ τὸν Ἡφαιστον δὲν εἶδεν ὁ Carrey.

πλεγμα ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν, τὰς ὥραίας τοῦ σώματος μορφὰς καὶ τὸν σχηματισμὸν τῶν πτυχῶν, τοσοῦτω ἔξοχο καὶ μεγαλοπρεπές, ὥστε τελειότερόν τι οὐ μόνον ἡ χεὶρ τοῦ ἀνθρώπου δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ, ἀλλ' οὐδὲ ἡ διάνοια αὐτοῦ νὰ φαντασθῇ), καὶ κατὰ τὰ ἄκρα ἢ διὰ τῶν ἵππων τῆς καταδύουσα *Σελήνη*.¹

Ἐκ τοῦ δυτικοῦ δ' αἰτώματος διεσώθησαν μόνον ἐλάχιστα λείψανα, ὥστε ἔννοιαν τῆς ἐν αὐτῷ παραστάσεως δύναμεθα νὰ συλλάβωμεν μόνον ἐκ τοῦ σχεδιογραφήματος τοῦ Currey. Ἐν τούτῳ παρίστατο, ὡς εἶπομεν, ἡ περὶ κατοχῆς τῆς χώρας ἔρις τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, ἀλλ', ὥσπερ καὶ ἐν τῷ ἀνατολικῷ αἰτώματι, οὐχὶ ἡ στιγμή τῆς ἔριδος αὐτῆς, ἀλλ' ἡ μετ' αὐτήν, ἡ στιγμή ἐκείνη καθ' ἣν οἱ θεοὶ ἐλθόντες μετὰ τῶν ἄρμάτων αὐτῶν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης, ὁ μὲν Ποσειδῶν πλήξας διὰ τῆς τριαινῆς του παρήγαγε τὴν πηγὴν, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ αἰτώματος ἀνορθουμένην ἐλαίαν. Καὶ αὕτη μὲν παραμερίζει μικρὸν ἵνα ἴδωσιν οἱ παρестῶτες τὸ τῆς νίκης αὐτῆς σύμβολον, ὁ δὲ Ποσειδῶν ἔντρομος ὀπισθοχωρεῖ δεινὰ πάσχω ἐπὶ τῇ ἡττῇ αὐτοῦ. Μετὰ τὴν Ἀθηνᾶν ἔπεται τὸ ἐκ τοῦ γενομένου θορύβου ἀφηνιάσαν ἄρμα αὐτῆς, ὅπερ ἠνιοχεῖ ἡ *Νίκη* καὶ παρακολουθεῖ ὁ *Ἑρμῆς*, καὶ μετ' αὐτὸ ὁ τὴν ἀττικὴν γῆν ἀντιπροσωπεύων *Κέκροψ* μετὰ τῆς οἰκογενείας του. Τῷ Ποσειδῶνι δ' ἔπεται ὡσαύτως τὸ ὑπὸ τῆς *Ἀμφιτρίτης* ἠνιοχούμενον καὶ ὑπὸ *Νηρηίδος* συνοδευόμενον ἄρμα αὐτοῦ, καὶ μετ' αὐτὸ ἡ *Λευκοθέα* μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς *Παλαίμορος* ἢ *Μελικέρτου*, ἡ ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς *Θαλάσσης* καθημένη καὶ ὑπὸ τοῦ *Ἑρωτος* συνοδευομένη *Ἀφροδίτη*, πρώτην φεραν ἐν τῇ τέχνῃ εἰκονιζομένη γυμνή, καὶ *Νηρηΐς*. Κατὰ τὰ

1) Τῶν ἔργων τούτων ὑπάρχουσιν ἐν Ἀθήναις 1) δύο ἵπποι ἐκ τοῦ τελερίου τοῦ Ἡλίου (κατὰ χώραν), 2) ὁ κορμὸς τοῦ Ἡραίου καὶ 3) ὁ τῆς *Σελήνης*. Τὰ λοιπὰ κεῖνται ἐν τῷ βρεττανικῷ Μουσείῳ.

ρα δὲ τοῦ αἰτώματος κατακέλινται ὁ Κηφισὸς καὶ ἡ
αλιρρόη μετὰ τοῦ Ἰλισσοῦ, ὁ μὲν Κηφισὸς ἐν τῇ βορείᾳ
νίᾳ, ὁ δὲ Ἰλισσὸς ἐν τῇ νοτίᾳ, ἀνελόγως τῆς γεωγραφικῆς
τῶν θέσεως.¹

Αἱ μετόπαι δέ, 92 τὸν ἀριθμόν, ὧν διεσώθησαν μόνον
(41 κατὰ χώραν, 2 ἐν Ἀθήναις, 15 ἐν τῷ βρεττανικῷ
μουσεῖῳ καὶ 1 ἐν Λούβρῳ) καὶ ἕτεροι 15 ἐν τοῖς σχεδιογρα-
μασι τοῦ Carrey καὶ τοῦ d'Olières, παριστώσι ἐν ὅλῳς
τύποις ἀναγλύφους μικρὰ ἐκ δύο μορφῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον
γυμνὰ συμπλέγματα εἰκονίζοντα Κενταυρομαχίαν, Γι-
στομαχίαν, Ἀμαζονομαχίαν ἢ ἀγῶνας Ἑλλήνων κατὰ
ἑρσῶν καὶ ἐτέρως ἀγνώστους πράξεις. Καὶ ἡ μὲν σύνθεσις
ἐξ ἀρίστου, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ ἐκτέλεσις, μάλιστα ἐν τῇ
ἐλλείπῃ σωζομένῃ Κενταυρομαχίᾳ, παρατηρεῖται ὅμως
ἐν τῇ διαφορᾷ τρόπου ἐργασίας καὶ δὴ ἐνικχοῦ ἀρχαῖσμοι
οὗτοι, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ πολλῶν τεχνιτῶν,
ἐν ἀπάντων τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Φειδίου ἀνηκόντων, ἀλλὰ
ὧν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τέχνης ἐτέρων καλλιτεχνῶν
ατελούμενων, τῆς τοῦ Μύρωνος, ὡς φαίνεται, καὶ τοῦ Καλά-
δος, καὶ εἰ τινας ἄλλου.

Ἀνωτέρω τῶν ἐν ταῖς μετόπαις παρκοτάσεων ὑπὸ καλλι-
τεχνικὴν ἔποψιν εἶνε ἡ τοῦ ναοῦ ζωφόρος, ἔργον μετὰ τὰ
αἰτώματα ὅλῳς ἀντίξιον τοῦ Φειδίου ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν
καὶ ἁρμονίαν τοῦ ὅλου καὶ τὸ κάλλος τῶν μορφῶν, καὶ ἀ-
νεκτίμητον ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου αὐτοῦ καθ' ὅλοκληρίαν
συνερχόμενον. Ἐν προστύπῳ ἀναγλύφῳ εἰκονίζεται ἐν ταύτῃ²
τῶν μεγάλων Παναθηναίων πομπή, οὐχὶ ὅμως ἐν τῇ πραγ-

¹) Τῶν μορφῶν τούτων διεσώθησαν, πλην τινῶν τεμαχίων, ὁ Κηφισός, τὸ
αὐτὸν συμπλέγμα τοῦ Κέρκροπος μετὰ τῆς συζύγου του, ὅπερ κεῖται κατὰ
τὴν ἀριστερὰν τοῦ Ἐρμού, μεγάλα τεμάχια τοῦ κορμοῦ τοῦ Ποσειδῶνος
καὶ ἡ ἡνιοχόσσα Ἀμφιτρίτη.

²) Ἡ ὅλη ζωφόρος εἶχε μήκος 159,42, σώζεται ὅμως ἐξ αὐτῆς μόνον 130
μέτρα (ἐν τῷ βρεττανικῷ Μουσείῳ, ἐν Ἀθήναις καὶ μίαν πλάξ ἐν Παρίσις).

ματικῇ αὐτῆς ἀληθείᾳ ἀλλ' ὑπὸ ἰδανικὴν μορφήν, καὶ οὐχ
στιγμὴ τῆς παραδόσεως τοῦ πέπλου, ὡς κοινῶς ἐπιστεῖται
ἀλλ' ἡ πρὸς τέλεσιν τῆς μεγάλης θυσίας, τῆς Ἑκατόμβης
παρασκευῇ.¹ Ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ εἰκονίζονται τὰ
τοῦ Παρθενῶνος, ἐν τῷ χώρῳ ἐκείνῳ ἔνθα ἦτο ὁ μέγας βω-
μός, τελούμενα. Ἐκεῖ συνήχθησαν οἱ θεοὶ ἀγαλλόμενοι
τῇ προσφερομένῃ αὐτοῖς θυσίᾳ, καὶ ἀφανεῖς τοῖς θεαταῖς κα-
θηνται ἐπὶ θρόνων, ἐν ᾧ ὁ ἱερεὺς καὶ ἡ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερεῖς
ἐξῆλθον τοῦ ναοῦ, ἐκεῖνος μὲν ἵνα τελέσῃ τὴν θυσίαν, αὐ-
τὸς δὲ ἵνα ἀπαγγείλῃ ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ τὴν μεγάλην πε-
σευχήν· καὶ ἐκεῖνος μὲν ἀπεκδυσάμενος τὸ ἱμάτιον, ἵνα
παρεμποδίζῃ αὐτὸν κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς ἱεροτελεστίας
ταύτης, παραδίδει αὐτὸ ὑπηρετοῦντι παιδί, αὕτη δὲ πρὸς
ραλαμβάνει τοὺς παρὰ δύο κορασίων, ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ
ναοῦ διατελούντων, φερομένους δίφρους, ἵνα καθήσωσιν ἀμφο-
τεροὶ μέχρι ἀφίξεως τῆς ὄλης πομπῆς. Κατὰ τὰς γωνίας
δὲ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς μέρος τῆς πομπῆς ἀφίκετο ἤδη, γι-
νοντες πωγωνοφόροι καὶ ἀγένιοι νεανῖαι, μακροχίτωνες καὶ
βαθύκολποι γυναικεῖς καὶ νεάνιδες φέρουσαι ἐν κανοῖς, καὶ
πρὸς τέλεσιν τῆς θυσίας, (κανηφόροι), καὶ ἕτεραι κρατοῦσαι
δοχεῖα καὶ τὰς ὑδρίας καὶ σκιαδῖα αὐτῶν. Ἐν ταῖς μακρῇς
δὲ πλευραῖς, τῇ βορείᾳ καὶ νοτίᾳ, ἡ πομπὴ παρίσταται
κινήσει. Καὶ ἐν πρώτοις βαίνουσι ῥωμαλέοι νεανῖαι τὰ πρὸς
θυσίαν ζῶα ὀδηγοῦντες, λιπαροὺς ταύρους καὶ τοὺς ὑπὸ τῶν
ἀποίκων Ἀθηναίων προσφερομένους κριοὺς. Τοῦτοις ἔπονται
ὁ πεζὸς ὄχλος, σκαφηφόροι, ὑδριαφόροι, κιθαρισταί, αὐληταί,
καὶ συμπεπυκνωμένον πλῆθος, καὶ μετ' αὐτοὺς στίχος ἀνδρῶν
μάτων μετὰ θυμοειδῶν καὶ ἀφηνιαζόντων ἵππων.² τελευ-

1) Flasch, Zum Parthenonfries 1877. — Murray, Revue archéologique 1879 p. 139.

2) Ἐν ἐκαστῷ τεθρίππῳ ἀνήκουσι τρία πρόσωπα, ὁ ἡνίοχος, ὁ παραβάτης καὶ ὁ τὸ βῆμα καὶ τὴν τάξιν τῶν πομπῶν. Φαίνεται δ' ὅτι εἰκονίζεται ἐνταῦθα

αίον δ' ἔπονται οἱ ἵπποις, εὐσταλαῖς καὶ ἀκμαῖοι νεανῖαι ἐπὶ
 ὄντων καλπαζόντων ἵππων. Ἐν τῇ δυτικῇ δὲ πλευρᾷ εἰ-
 κονίζεται ἡ πομπὴ ἐν παρασκευῇ, αὐτοὶ δηλ. οἱ τελευταῖοι
 πάντων ἐπόμενοι ἵπποις ἐν ποικίλαις καὶ χαριστάταις σκη-
 ναῖς παρασκευάζονται ἵνα ἐπιβῶσι τῶν ἵππων τῶν.

Τῶν ἔργων τοῦ Παρθενῶνος ἀρχαιότερα φαίνονται ὄντα
 τὰ σωζόμενα ἔργα τοῦ Θησείου. ¹ Δεκαοκτὼ τῶν μετο-
 πῶν τοῦ ναοῦ τούτου (σελ. 205) εἶνε κεκοσμημέναι δι' ἐκ-
 τῶν ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τοὺς τοῦ *Ἡρακλέους* (ἐν ταῖς
 εἰς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾷς) καὶ τοῦ *Θησέως* (ἐν ταῖς
 κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς δεκτῶ) *ἁθλοῖς*. Εἶνε δὲ ἐξαίρετα
 ἔργα διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν θέσεων, τὴν φυσικὴν καὶ σφο-
 δρὰν τῶν μαχομένων προσώπων κίνησιν, καὶ τὴν καλλιστην
 ἐργασίαν τῶν γυμνῶν σωμάτων. Ἀλλ' ὁ τεχνίτης φαίνε-
 ται ἀπορρύνων τὸν ἱματισμὸν καὶ ἀνίκανος ὢν πρὸς φυσικὴν
 καὶ καλλιτεχνικὴν αὐτοῦ διάθεσιν, ἔτι δὲ ἀμελῶς ἐξεργαζό-
 μενος τὴν κόμην. Τοῦτο δὲ προστιθέμενον τῇ τολμηρᾷ τῶν
 σωμάτων στάσει καὶ κινήσει καθίστησι πιθανὴν τὴν ἐξενε-
 ρθεῖσαν γνώμην (L. Julius) ὅτι εἶνε ἔργα τοῦ ἐργαστηρίου
 τοῦ Μύρωνος. Ἐπίσης ἐξαίρετος εἶνε καὶ πλήρης ὀρμητικῆς
 ὥθης καὶ κινήσεως ἡ ζωοφόρος, ἡ ἐκτεινομένη μόνον ἐν ταῖς
 ἀκμαῖς τοῦ ναοῦ πλευραῖς καὶ εἰκονίζουσα ἐν μὲν τῇ ἀνα-
 τολικῇ τὴν μάχην τοῦ *Θησέως* κατὰ τῶν *Παλλαρτιδῶν* ἐν
 δὲ τῇ δυτικῇ *Κεριαρρομαχίαν*, ὑπερεῖται ὅμως τῆς τοῦ
 Παρθενῶνος ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν, ἥτε στερουμένη ἐνότητος
 καὶ οἶονεὶ ἐκ μεμονωμένων συμπλεγμάτων συγκειμένη.

Νεώτερα τῶν ἔργων τοῦ Παρθενῶνος εἶνε τὰ τοῦ Ἑρ-
 κλείου, ὧν ἐπισημότατα αἱ ἐν τῇ στοᾷ τῶν Καρυατίδων εἰς

ἀποθεαίᾳ, ἥτοι ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος ὁ συνιστάμενος ἐν τούτῳ, ὅτι, τοῦ ἀρ-
 κέως ἀδιαλείπτως κινουμένου, ὁ παραβάτης κατήρχετο καὶ αὐθις ἀνίρχετο
 πρὸς αὐτόν.

¹) W. Gurlitt: Das Alter d. Bildwerke d. Theseion, 1875. — L. Ju-
 lius: Ann. d. Inst. 1878.

παρθένοι,¹ αἵτινες (εἰκ. 59) κείμεναι ἀντὶ κίωνων καὶ κορυφῶν ἐπὶ κεφαλῆς φέρουσαι (ἐξ οὗ δικαίως δύνανται νὰ καλεσθῶσι κανηφόροι) ὑποβαστάζουσι διὰ παρεντιθεμένου κυματῶν τὸν ἐλαφρὸν θριγκόν. Ἡ ἀντικατάστασις αὕτη τοῦ κίονος διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος παραβαίνει τὴν παράδοσιν καὶ προσκρούει εἰς τὴν σημασίαν τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καταδεικνύουσα οἷονεὶ παρακμὴν αὐτῆς, τὰ σώματα ὅμως αὐτὰ πλαστικῶς εἶνε ἄριστα ἐξεργασμένα καὶ ἀξιοθαύμαστα διὰ τὴν προσήκουσαν στάσιν, τὸ σεμνὸν καὶ τεχνικὸν τῆς ἀναβολῆς καὶ τὸ ἀξιοματικὸν καὶ χάριεν τῆς ὅλης μορφῆς. Ἐπίσης ἐξείρεται εἶνε αἱ τὴν ζωφόρον ἀποτελοῦσαι μορφαί, ὧν τινὰ λείψανα διασώθησαν ἡμῖν², ἔργα ὑπὸ διαφόρων μὲν τεχνιτῶν ἢ μᾶλλον λιθοξόνων ἐκτελεσθέντα, ὡς ἐξ ἐπιγραφῆς μακρόθυμον³, τὴν αὐτὴν ὅμως ἐργασίαν δεικνύοντα, ἅτε τῶν τεχνιτῶν τούτων πιστῶς καὶ ἀπαραλλάκτως, ὡς φαίνεται, τὸ σχέδιον τοῦ ἀγνώστου ἡμῖν καλλιτέχνου ἐκτελεσάντων. Ἦσαν δ' αἱ μορφαὶ αὗται πεποιημένα ἐκ πεντελῆσιου μαρμάρου καὶ προσκολλημέναι διὰ χαλκῶν ἤλων τῷ ἐκ μέλανος ἑλευσινίου λίθου ἐμβαδῶ, ὃ ἐστὶ τῷ διαζώματι. Ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας αὐτῶν εἶνε εὐγενὴς καὶ πλήρης ἀληθείας καὶ χάριτος, τὰ γυμνά τοῦ σώ-

Εἰκ. 59. Καρυάτις.

1) Μία τούτων μετεκομίσθη εἰς Λονδὸν ὑπὸ τοῦ Elgin· ἀντ' αὐτῆς καίτοι νῦν ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει γύφινον ἀντίτυπον.

2) Ἐφημερίς Ἀρχαιολογικῆς Δεκέμβ. 1837 καὶ Ἰανουάρ. 1838 — Schoene, Griech. Reliefs 1872, Taf. I-IV.

3) Schoene, Gr. Reliefs, σ. 2.

αυτός μέρη διακρίνονται ἐπὶ ὡραιότητι καὶ φυσικῇ ἀληθείᾳ, καὶ ὁ ἱματισμὸς εἶνε πλούσιος, ἀφελὴς καὶ μετὰ πολλῆς ἀρίστου διατεταγμένος, ἐνιαχοῦ ὅμως οὐχὶ κατὰ τοὺς αὐτοῦ κανόνας τῆς τῶν σωμάτων κινήσεως καὶ τῆς πτώσεως τοῦ ἱματίου, ἀλλὰ κατὰ τρόπον τείνοντα πρὸς παραγωγήν ἐντυπώσεως ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων τοῦ θεατοῦ καὶ ὑποκινύοντα οὕτω ἀπομάκρυνσιν τινὰ ἀπὸ τῆς σεμνῆς καὶ μεγαλοπρεποῦς τέχνης τῶν ἔργων τοῦ Παρθενῶνος.

Συγγενῇ τοῖς ἔργοις τούτοις τῆς ζωοφόρου τοῦ Ἑρεχθίδου καὶ ὅλως σχεδὸν παρεμφερῇ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας εἶνε τὰ τῆς ζωοφόρου ¹ τοῦ ναοῦ τῆς ἀπτέρου Νίκης, καὶ ἐντυπα ἀνάγλυφα εἰκονίζοντα ἐν μεγάλῃ ζωηρότητι καὶ εὐθερίᾳ τῶν κινήσεων καὶ στάσεων τῶν μορφῶν μάχην Ἑλληνικὴν κατὰ βαρβάρων, ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀφανῶν τοῖς μαρτυρούμενοις θεῶν, τὴν ἐν Πλαταιαῖς πιθανῶς μάχην, ² ἐν ᾗ Ἕλληνες συνεπολέμουν τοῖς Πέρσαις καὶ ἰδίως οἱ ἑρρωμένους κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἀνθιστάμενοι Θηβαῖοι (Ἡρόδ. 9, 1 καὶ 67). Νεώτερα τῶν ἀναγλύφων τούτων φαίνονται ὅτι καὶ τὰ ἐκ τοῦ παρὰ τὸν ναὸν θωρακείου, ἅτινα παριστῶσι περὶ τὴν Νίκαν ἀνεγειρούσας τροπαῖον καὶ πρᾶσκειν αἰχμῆς πρὸς τέλεσιν θυσιᾶς. Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα προέρχονται ὡς ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος καὶ ποτελοῦσιν, οὕτως εἰπεῖν, μετὰβασιν εἰς τὴν τέχνην τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης, διότι, πρὸς τοῖς εὐγενέσι γνωρίσμασι τῶν ἔργων τῆς τοῦ Φειδίου ἐποχῆς ἔχουσί τι τὸ κομψὸν καὶ περ ἄγαν χάριεν ἐν τῷ σχηματισμῷ μάλιστα τῶν πτυχῶν καὶ ἐν τῷ τρόπῳ δι' οὗ τὸ ἱμάτιον ἐπικαλύπτει τὰς δι' αὐτοῦ ἐναργῶς διακρινόμενας μορφὰς τοῦ σώματος.³

1) Τέσσαρα τμήματα αὐτῆς ἀπήγαγεν ὁ Elgin εἰς Λονδίνον, τὰ λοιπὰ δέ, ὡς ὅμως ἄπαντα, εὐρέθησαν ἐν ταῖς ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀνασκαφαῖς (ἴδ. σ. 112).

2) Overbeck; Zeitschrift f. d. Alterthumsw. 1857. Nr. 37.

3) Kekulé, Die Balustrade d. Tempels der Athena Nike. 1869. — Os s., Der Tempel d. Nike apteros, 1830. — Beulé, L'Acropole d'Athènes.

Τὴν μεγάλην δ' ἐν τῇ Ἀττικῇ ἔξαρσιν τῆς τέχνης: ἐπὶ τῇ ἐποχῇ τοῦ Φειδίου καὶ τῶν περὶ αὐτόν, δι' ἧς αὕτη ἐγενετο κοινὸν οὕτως: εἰπεῖν τοῦ λαοῦ κτῆμα, δεικνύουσι μάλιστα πολλὰ ἀναθηματικὰ καὶ ἐπιτάφια ἀνάγλυφα οἰκγενειακὰς σκηναίς καὶ ἀποχειριστιμῶν: ὥς τὸ πολὺ παρστώντα, ἅτινα ἔργα τῆς καθημερινῆς ἀνάγκης ὄντα κατασκευάζοντο ὑπὸ κοινῶν τεχνιτῶν τὴν τέχνην ὡς ἐπιτηδευμασχοιμένων, διὰ τὸ εὐγενὲς ὅμως τῶν μορφῶν, τὸ ἀπλοῦς καὶ ποιητικὸν τῆς ἐφευρέσεως καὶ συνθέσεως καὶ διὰ τὸ ὁρατὸν περίγραμμα δύνανται ὄντως νὰ παραβληθῶσιν ἐνίοτε πρὸς καλλιτεχνήματα.¹ Μόνον τὰ ἱνομίσματα ἀποτελοῦσι ἐξαιρέσειν διατηρήσαντα κατὰ τὴν προκειμένην ἐποχὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸν αὐστηρὸν ἀρχαῖον τύπον ἐν τῇ καταστάσει τῆς Παλλάδος.

4. Πολύκλειτος

Δευτέρα δὲ πόλις μετὰ τὰς Ἀθήνας διαπρέψασα ἐν τῇ ἀσκήσει καὶ ἀναπτύξει τῆς Πλαστικῆς ἦτο τὸ Ἄργος, ἐνθα ὁ Πολύκλειτος, ὃν ἐγνωρίσαμεν ἤδη ὡς ἐπίσημον ἀρχιτέκτονα, (ἴδ. σ. 123), τοιαύτην τινα ἔσχεν ἐπὶ τῶν συγχρόνων του ἐπίδρασιν, οἷαν ὁ Φειδίας ἐν Ἀθήναις.

Ὁ Πολύκλειτος κατήγετο ἐκ Σικυῶνος, ἔζη ὅμως καὶ εἰργάζετο κυρίως ἐν Ἀργεῖ, καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι καλοῦσιν αὐτόν ὅτε μὲν σικυώνιον, ὅτε δὲ ἀργεῖον. Ἐμαθήτευσεν δὲ παρὰ τῷ Ἀγαλάδῃ, ὃ ἐστὶ παρὰ τῷ αὐτῷ διδασκάλῳ παρ' ὃ καὶ ὁ Φειδίας, καὶ εἰργάζετο ἀποκλειστικῶς ἐκ χαλκοῦ. Τῶν αὐτῶ ἀποδιδόμενων ἔργων γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος ὡς ἐξ αὐτοῦ προερχόμενα δύο μόνον ἀγάλματα θεῶν², Ἐρμῆν εὐρισκόμενον ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ἐν Λυσιμαχίᾳ

1) Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα ἴδε ἐν Schoene: Griech. Reliefs, 1872.

2) Ἀποδίδονται καὶ ἕτερα ἀγάλματα θεῶν Πολυκλείτου, ἀλλὰ ταῦτα εἰναι ἔργα πιθανῶς ἑτέρου Πολυκλείτου, τοῦ νεωτέρου, περὶ οὗ γενήσεται λόγος ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ.

της Αιτωλίας (*Plin.* 34, 56), οὔτινος ἀντίτυπον διεσώθη
 ἡμῖν πιθανώτατα ἐν ὠραίῳ χαλκῷ ἀγαλματίῳ,¹ καὶ κο-
 λοσσικὸν ἄγαλμα τῆς Ἑρας ἐν τῷ παρὰ τὸ Ἄργος Ἡραίῳ,
 τὸ μόνον οὐχὶ χαλκοῦν ἀλλὰ χρυσελεφάντινον ἔργον αὐτοῦ,
 ὅπερ ἐποίησε μετὰ τὴν Ὀλ. 89 2 (=423), ἥτοι μετὰ
 τὴν ὑπὸ τοῦ πυρὸς παντελῆ καταστροφὴν τοῦ ἀρχαίου
 ναοῦ. Παρίστατο δὲ ἡ θεὰ καθημένη ἐπὶ θρόνου, φέ-
 ρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στεφάνην, ἐφ' ἧς ἦσαν ἐπιεργασμέναι
 αἱ Χάριτες καὶ αἱ Μοῖραι, καὶ ἔχουσα ἐν μὲν τῇ μιᾷ τῶν
 χειρῶν σκῆπτρον, ἐφ' οὗ ἐκάθητο κόκκυξ ὡς σύμβολον τοῦ
 ἱεροῦ αὐτῆς μετὰ τοῦ Διὸς γάμου, ἐν δὲ τῇ ἐτέρᾳ καρπὸν
 ῥοιᾶς (*Παυσ.* 2, 17, 4), εἰς ἐνδειξιν πιθανῶς τοῦ θριάμβου
 αὐτῆς κατὰ τῆς ἀντιζήλου Δήμητρος, ἥτις ἐμίσει τὸν καρπὸν
 τοῦτον ἅτε ἀπολέσασα ἔνεκα αὐτοῦ ἐν τῷ Ἄδει τὴν Περ-
 σεφόνην. Ἐπλάσε δὲ χρυσελεφαντίνην τὴν Ἑραν ὁ χαλκο-
 πλάστης Πολύκλειτος ὀρμηθεὶς βεβαίως ἐκ τῶν ἔργων τοῦ
 ἐνδόξου συμμαθητοῦ αὐτοῦ Φειδίου καὶ διαπρεπῆ ἐποίησε,
 τὴν θεάν, διότι Μάξιμος ὁ Τύριος περιγράφει αὐτὴν «λευκώ-
 » λενον, εὐήμονα, ἑλεφαντόπηχυν, εὐώπιν, βασιλικῶς ἰδρυμέ-
 » νην ἐπὶ θρόνου χρυσοῦ» καὶ ὁ Μαρτιάλιος «βοώπιν, αἰθριον
 » ἔχουσιν μέτωπον, καὶ μεγαλειότητα ἐμφαίνουσιν καὶ με-
 » γαλοπρέπειαν», καὶ ἐπιγράμματα λέγουσι περὶ αὐτῆς τὸ μὲν
 ὅτι μόνος ὁ Πολύκλειτος εἶδεν ἰδίῳις ὄμμασι τὴν θεάν, τὸ δὲ
 ὅτι ἐδείκνυν ἐκ τοῦ σώματός της μόνον, ὅσον ἐπετρέπετο νὰ
 βλέπωσι θεοὶ καὶ ἄνθρωποι, συνεκάλυψε δ' ὅτι μόνος ὁ τοῦ
 Διὸς ὀφθαλμὸς ἐδικαιοῦτο νὰ βλέπῃ. Ἐν τούτοις δὲν πρέπει
 νὰ θέτωμεν τὸ ἔργον παραλλήλως τοῖς τοῦ Φειδίου καὶ
 νὰ ἐκλαμβάνωμεν αὐτὸ ὡς ἐφάμιλλον πλάσμα τοῦ ὀ-
 λυμπίου Διός, διότι ἡ δι' αὐτοῦ ἐκφραζομένη ἰδέα δὲν ἦτο
 τοσοῦτον ὑψηλή, ὅσον ἡ διὰ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διός. Ὁ Φει-

1) Gazette archéologique I. 1875 pl. 30, V. — Michaelis, Ann. dell' Inst. 1878 p. 5. — E. Curtius, Arch. Zeitg. 1875 σ. 17.

δίας παρέστησε τοὺς θεοὺς του τοιούτους, οἷοι διαπλασθέν-
τες ὑπὸ τῆς καθολικῆς τῶν Ἑλλήνων φαντασίας ὑπῆρχον
ἐν τῇ συνειδήσει σύμπαντος τοῦ ἔθνους· τούτοις δ' ἐπόμενος
ὁ Πολύκλειτος ἔπρεπε νὰ παραστήσῃ τὴν Ἥραν ὡς τὴν ἀνω-
τάτην βασίλισσαν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὴν ἑξοχον σύζυγον τοῦ
παντοκράτορος Διός· ἀλλ' ἀντὶ τούτου ὁρμηθεὶς ἐκ μόνῃς
τῆς θρησκείας τῶν Ἀργείων, ἥτοι ἐξ ὀρισμένου δόγματος,
παρέστησεν αὐτὴν ὡς τὴν μόνην τοῦ Διὸς νόμιμον σύζυγον
καὶ τὴν προστάτιν τοῦ γάμου καὶ τοῦ πιστοῦ συζυγικοῦ
βίου¹.

Τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ καλλιτέχνου ἔργα εἶνε *Ἡρακλῆς ἡγή-
τωρ*, «τὰ ὄπλα λαμβάνων» (*Plin.* 34, 56), καὶ ἑτεροῖς *Υδρο-
κτόνος* (*Cic. d. Orat.* II, 16), *Ἀμαζών* ἐν Ἐφέσῳ δι' ἧς
διαγωνισθεὶς ὁ Πολύκλειτος πρὸς Φειδίαν ἐνίκησε, ἧς πι-
θανὸν ἀντίτυπον εἶνε χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἐν Φλωρεν-
τίᾳ², ἀθλητικοὶ τινες ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονευόμενοι
ἀνδριάντες ἐν Ὀλυμπίᾳ, καὶ πλὴν τούτων ἀθλητῆς καθα-
ριζόμενος διὰ τῆς στελγίδος, ὅ ἐστιν ἀποδυόμενος, καὶ γυ-
μνὸς ἀπτεπτερίζων (*Plin.* αὐτ.), παγκρατιαστής πιθανῶς
ποιούμενος κατὰ τοῦ ἀντιπάλου χρῆσιν τῆς πτέρνης του, οἷ-
δμως δυσκόλως δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἔννοιαν.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται καὶ δύο, τὰ ἐπι-
σημότατα αὐτοῦ ἔργα, ὁ διαδοόμενος καὶ ὁ δορυφόρος,

1) Τὴν Ἥραν τοῦ Πολυκλείτου δεικνύουσι ἡμῖν νομίσματα τῶν Ἀργείων,
ἀλλὰ μόνον τὴν μορφήν οὐχὶ καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας αὐτῆς. Μαρμαρίνην
προτομὴν αὐτῆς οὐδεμίαν μετὰ βεβαιότητος γνωρίζομεν, διότι ἡ ἐν τῇ Villa
Ludovisi εἶνε βεβαίως ἔργον τῆς Δ'. ἑκατοντάετηριδος καὶ πιθανώτατα πρω-
τότυπον, ἡ δ' ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως [Brunn, Bullottino 1846 p. 122]
δύναται μὲν ἴσως νὰ παράσχω ἡμῖν ἔννοιάν τιναν τῆς θεᾶς ταύτης, οὐδεμίαν
ὁμως βεβαιότητα ἔχουσαν ὅτι ἐν ταύτῃ προέρχεται. *Ide Overbeck; Kunst-
mythologie III σ. 44.*

2) Overbeck, *Gesch. d. Gr. Plastik*, I. fig. 86 b. Περὶ τῶν τύπων
τούτων τῶν Ἀμαζόνων ἴδε σημ. 1 ἐν σελ. 243.

κεῖνος μὲν ἀπαλὸς νεανίας (molliter juvenis) περιδέων τὴν κεφαλὴν διὰ τῆς νικητηρίου ταινίας καὶ πωληθεὶς ἀντὶ 100 τάλαντων (Plin. αὐτ.), «ὁ διαδούμενος τὴν κεφαλὴν τῇ ταινίᾳ ὁ καλός;» κατὰ Λουκιανὸν (Φιλόφ. 18), οὗτος δὲ καὶ ἀνδρικός (viriliter puer) δόρυ κρατῶν, τὸ κράτιστον τοῦ καλλιτέχνου ἔργον κατὰ Κικέρωνα (Brut. 86), αὐτὸ κεῖνο πιθανώτατα, ὅπερ οἱ καλλιτέχναι ἐκάλουν, κατὰ Πλίνιον, *Καρόνα*¹, ἥτοι ἀκαδημαϊκὴ οὕτως εἰπεῖν μορφὴ χρησιμεύουσα μόνον ὡς ὑπόδειγμα τῆς διαπλάσεως τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς καὶ μέτρον τῶν ἀναλογιῶν τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ὅς ὁ καλλιτέχνης καὶ ἐν συγγραφῇ, «ὁ Κανὼν» καλουμένη καὶ ταύτῃ, ἐξέθηκεν. Ἀμφοτέρων δὲ κατέχομεν κατὰ ἀντίτυπα, ὧν κάλλιστα τοῦ μὲν διαδουμένου τὸ ἐν τῷ Ὀρεττανικῷ Μουσεῖῳ, τοῦ δὲ δορυφόρου τὸ ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Νεαπόλεως². Ἔτι δὲ ἐποίησε ζεύγος *Καρηφόρων* καὶ *Ἀστραγαλίζοντες παῖδας*, οὓς τινες ἐξελάμβανον, κατὰ Πλίνιον, ὡς τὸ τελειότατον ἔργον τῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ Πολύκλειτος δὲν εἶνε ἰδανιστὴς τοιοῦτος, οἷος ὁ Φειδίας, διότι ὡς εἶδομεν ἡ Ἥρα αὐτοῦ ἦτο κατωτέρα τῶν μεγάλων τοῦ Φειδίου ἔργων ὡς πρὸς τὴν ἐκφραζομένην ἰδέαν, ὅταν ἦτο δηλ. ὁ ὕψιστος καὶ καθολικὸς τύπος τῆς θεᾶς. Ἡ ἀξία τοῦ ἀργείου καλλιτέχνου, δι' ἣν ἡ ἀρχαιότης ἔθετε αὐτὸν πολλάκις παρὰ τὸν Φειδίαν, ἔγκειται ἀλλαχού. Ἐν ᾧ δηλ. ὁ Φειδίας τὴν μορφήν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐν δευτέρᾳ ἐτίθετο μοῖρα μεταχειριζόμενος αὐτὴν πρὸς παράστασιν τῆς ἰδέας καὶ κατ' ἀκολουθίαν συμφώνως πρὸς ταύτην διαπλάσσειν αὐτήν, ὁ Πολύκλειτος ἔθετο ἑαυτῷ κύριον πρόβλημα αὐτὴν τὴν παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς ἐν τῇ

1) Τινὲς ἄλλως στίζουνσι τὸ χωρίον τοῦ Πλινίου καὶ οὕτως ἐκλαμβάνουσι τὸν Κανὼνα τοῦτον διάφορον τοῦ δορυφόρου ἔργον.

2) Overbeck, *Gesch. d. gr. Plastik*. I, fig. 84 καὶ 85. Ἰδε Friedrichs, *Der Doryphoros d. Polyklet* 1863 καὶ Michaelis, *Tro statuo Policletoe*. (Ann. dell'Inst.).

καθαρωτάτη καὶ ὑψίστη αὐτῆς τελειότητι καὶ ὠραιότητι. ἠθέλησε δηλ. νὰ πλάσῃ τὸν ἰδανικὸν τύπον τῆς ὠραιότητος τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐξέλεγε νεανικά σώματα ἐν ταῖς παλαιστραῖς ἡττημένα καὶ διαμεμορφωμένα, καὶ οὐ μόνον ἐκίθιζεν αὐτὰ ἀπὸ παντὸς κοινοῦ καὶ τυχαίου γνωρίσματος, ἀλλ' ὑπὲρ τὴν κοινὴν φύσιν ἀνερχόμενος ἀνεῦρε τὴν ὠραιότητα τῆς μορφῆς ἐν ὀρισμένῳ μέτρῳ τῶν μερῶν πρὸς τὸ ὅλον, ἥτοι ἐν ταῖς ἀναλογίαις τῶν μελῶν τοῦ σώματος, καὶ οὕτω διέπλασεν καὶ ἀπὸ μορφὴν ὑψηλοτέρας ἀληθείας. Οὕτως ὁ Κεῖντιλιανὸς (XI, 10, 7) διαπρεπέστατα χροσκητρίζει αὐτὸν λέγων: «ἐπιμέλεια καὶ κόσμος (decor) »εὐζηνται παρὰ Πολυκλείτῳ πλέον ἢ παρὰ πᾶσι τοῖς λοιποῖς· ἀλλ' εἰ καὶ ὑπὸ τῶν πλείστων ἀποδίδονται αὐτῷ τὰ »πρωτεῖα, δικαίως ὁμως εἰρήσθω ὅτι ἑλλείπει αὐτῷ ἡ »μεγαλοπρέπεια, διότι, ἐν ᾧ τῇ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ ἀπέδωκε ἀ»ξιοπρεπῆ ὠραιότητα ἀνωτέραν τῆς ἀληθείας, τὸ μεγαλεῖον »τῶν θεῶν δὲν ἐδυνήθη νὰ ἐκφράσῃ. Ἀπέφυγε μάλιστα καὶ »τὴν ὀριμωτέραν ἡλικίαν καὶ οὐδέποτε ἐτόλμησέ τι ὑπὲρ »τὰς λείας παρειάς».

Τοῦτον δὲ τὸν τύπον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τὸν Κανόνα, θν ὁ Πολυκλείτης, λεπτομερῶς σπουδάσας καὶ ὀρίσας τὰς ἀναλογίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τὸ μὲν ἐν τῇ ἀνω ρηθείσῃ συγγοφῇ ἐξέθηκε, τὸ δὲ ἐν τῷ δορυφόρῳ περὶ ἐστῆς, γνωρίζομεν μάλιστα ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ (π. Ὀρχηστ. 75) λέγοντος, «τὸ δὲ σῶμα κατὰ τὸν Πολυκλείτου Κανόνα »ἤδη ἐπιδείξειν μοι δοκῶ. Μήτε γὰρ ὑψηλὸς ἄγαν ἔστω καὶ »πέραν τοῦ μετρίου ἐπιμῆκης, μήτε ταπεινὸς καὶ ναννώδης »τὴν φύσιν, ἀλλ' ἑμμερὲς ἀκριβῶς, οὔτε πολυσχρὸς, ἀπί»θονον γάρ, οὔτε λεπτὸς εἰς ὑπερβολὴν, σκελετωδὲς γάρ »τοῦτο καὶ νεκρικόν», καὶ ἔτι λεπτομερέστερον παρὰ τοῦ Γαληνοῦ (π. Ἱπποκρ. καὶ Πλάτ. Ε. σ. 255) λέγοντος περὶ αὐτοῦ: «τὸ δὲ κάλλος οὐκ ἐν τῇ τῶν στοιχείων, ἀλλ' ἐν τῇ

«τῶν μορίων συμμετρίᾳ συνίστασθαι νομίζει, δακτύλου πρὸς ὀδᾶκτυλον δηλονότι, καὶ συμπάντων αὐτῶν πρὸς τὸ μετακάρπιον καὶ καρπὸν, καὶ τούτων πρὸς πῆχυν, καὶ πῆχεως πρὸς βραχίονα καὶ πάντων πρὸς πάντα, καθάπερ ἐν τῷ «Πολυκλείτου Κανόνι γέγραπται». Ἄλλ' ἐκ τῶν κανονικῶν τούτων ἀναλογιῶν τοῦ σώματος καὶ ἐκ τῆς ἀπολύτου ἡρεμίας, ἐν ᾗ παρίστα τὰ ἔργα τοῦ ὁ Πολύκλειτος, παρήγετο μονοτονία τις, ἣν ἀναγνωρίζουσα ἡ ἀρχιτέχνης καὶ παραβάλλουσα αὐτὸν πρὸς τὸν Μύρωνα, τὸν παριστῶντα τὰ ἔργα τοῦ ἐν ποικίλαις θέσεσι, λέγει τοῦτον *ρυθμικώτερον* τοῦ Πολυκλείτου (*Plin.* 34, 19: *numerosior in arte quam Polyclitus*). Ἐκ τούτου δὲ καὶ ὁ Βῆρρων λέγει παρὰ Πλινίῳ, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ ἦσαν *σχεδὸν κατ' ἐν ὑπόδειγμα πεπλασμένα* καὶ ἔτι ὅτι εἶχον τὸ σχῆμα *τετραγωνικόν* (*quadratum*), ὃ ἐστὶν οὔτε τὰς χεῖρας οὔτε τοὺς πόδας πολὺ διεστῶτας, ἀλλὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κορμοῦ σχεδὸν τηροῦντας, καὶ τὰς μορφὰς καὶ ἀναλογίας ὀλίγον τι βαρείας καὶ ἐξογκωμένας, σχετικῶς πρὸς τὰς λεπτὰς καὶ ἐλαφρὰς μορφὰς τοῦ Λυσίππου, αἵτινες ἐν ταῖς ῥωμαϊκοῖς χρόνοις μᾶλλον ἤρεσκον.

Τέλος δὲ ρητέον ὅτι ὁ Πολύκλειτος πρῶτος κατὰ Πλίνιον παρέστησε τὰ σώματα ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ποδὸς στηριζόμενα. Τοῦτο ὅμως ἐννοητέον ὡς πρὸς ἡρεμούσας μορφὰς καὶ οὐχὶ ὡς πρώτη ἐφεύρεσις, διότι τοῦλάχιστον τὰ ἀντίτυπα τῆς Ἀθήνης τοῦ Παρθενῶνος δεικνύουσι τοιαύτην στάσιν. Ὁ Πολύκλειτος πιθανῶς ἐβελτίωσε τὴν στάσιν ταύτην, τὸ σῶμα ὅλως ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ποδὸς στηρίξας καὶ οὕτω δι' ἐλαχίστης δυνάμεως ἰσχυρὰν στάσιν αὐτῷ παρασχών, διότι ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῶν δύο ποδῶν στηρίξεως τοῦ σώματος, (ὧς ἐγίνετο ἐν τοῖς ἀρχαῖοις ἔργοις), μέχρι τῆς ἐπὶ τοῦ ἐνὸς, πολλὰ μεταβατικά στάδια ὑπάρχουσι.

B. Μαθηταὶ Πολυκλείτου

Διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τῆς πλάσεως τοῦ Κανόνος μεγάλως προήγαγε τὴν Πλαστικὴν ὁ Πολυκλείτης, τὸ μὲν θέσας φραγμὸν κατὰ πάσης παρεκτροπῆς ἐν τῇ διαπλάσει τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, τὸ δὲ γενόμενος ὑπόδειγμα καὶ διδάσκαλος πλείστων καλλιτεχνῶν, πλειοτέρων ἢ ὁ Φειδίας, καθ' ὅσον ἡ τέχνη αὐτοῦ τὴν κατὰ κανονισμόν ὑπόδειγμα διάπλασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος σκοποῦσα, ἦτο διδακτὴ καὶ πᾶσι προσιτὴ, ἐν ᾧ ἡ τοῦ Φειδίου ἀπῆται ἔκτακτον καλλιτεχνικὴν εὐφυΐαν καὶ δαιμόνιον πνεῦμα. Τῶν ἡμέσων δὲ καὶ ἐμμέσων μαθητῶν αὐτοῦ ἐν Ἀργεὶ καὶ Σικυῶνι, ὧν τινες (Ἀρτιφάνης, Ἀθηνόδωρος, Δαμίας, Κάραχος καὶ Πατροκλῆς) μετέσχον μάλιστ' αὐτῆς κατασκευῆς τοῦ πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἐν Αἰγὸς Ποταμοῦ μάχης μεγάλου συντάγματος, ὅπερ ἡ τροπαιοῦχος Σπάρτη ἀφιέρωσεν ἐν Δελφοῖς¹, ἐπισημότερος φίνεται *Ναυκρύδης* Σικυώνιος, υἱὸς οὐχὶ Μόθωνος ὡς ὁ Πausanias (2, 27, 7) λέγει, ἀλλὰ τοῦ ἐπίσης γλύπτου Πατροκλέους, ὡς ἐξ ἐπιγραφῆς ἐν Ὀλυμπίᾳ εὐρεθείσης διδασκόμεθα². Οὗτος ἐποίησε χρυσελεφαντίνην *Ἡθην* παρὰ τὴν ἐν τῷ Ἡραίῳ Ἡερῶν τοῦ Πολυκλείτου (Paus. 2, 27, 7), ἥτις ἄγνωστον ἐστίν τι σχέσει διετέλει πρὸς τὸ ἄγαλμα τῆς Ἡρας, καὶ ἐστὶν *Ἐκάτην* γυλκῆν ἐν Ἀργεὶ, *Ἐρμῆν*, ἀθλητικοὺς ἀνδριάντας, *Δισκοβόλον*, *Ἡριππῶν* τὴν ποιήτριαν, καὶ *κροῦθότην*. Ἀδελφὸς τούτου ἦτο *Δαίδαλος*, ὅστις ἦτο περίφημος καὶ ὡς μαρμαροπλάστης, κατὰ Πλίνιον, καὶ ἐποίησεν ἀθλητικὸν ἀνδριάντα, τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ τροπαῖον τῶν Ἡλίων διὰ

¹ Τοῦτο συνέταξε ἐκ 38 τοῦλάχιστον ἀγαλμάτων, ἐν οἷς Ἀπόλλων, Ἀρτεμις, Διόσκουροι, Ποσειδῶν στέφον τὸν Ἀθανδρον, καὶ ἀνδριάντες τῶν λαοεδαίμωνίων τε καὶ συμμάχων ναυάρχων [Paus. 1, 9].

² Arch. Zeitung. 1878. σ. 83.

τὴν κατὰ Λακεδαιμονίων νίκην (Παυσ. 6, 2, 4), καὶ ἔτι Ἀφροδίτην ἀκλίσουσαν.

Συνεχίας δ' ἔνεκεν μνημονευτέον ἐνταῦθα τὸν κατὰ τὴν ἐπομένην ἐκατονταετηρίδα ἀκμάσαντα μυχθητὴν τοῦ Ναυκίδου Πολύκλειτον τὸν νεώτερον, ἀργεῖον καὶ τοῦτον (Παυσ. 6, 6, 1), ἀλλ' ἐκ Θηβῶν ἴσω· καταγόμενον¹, ὅστις ἐποίησε πολλὰ θεῶν καὶ ἀθλητῶν ἀγάλματα, ἐν οἷς περιέργον εἶνε Ζεὺς *φίλιος* ἐν τῇ ἐν Ὀλ. 102, 3 (37¹) ἰδρυθείσῃ Μεγαλοπόλει, ὅστις εἶχεν, ὥς φαίνεται, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μορφὴν Διονύσου, ἅτε κοθόρνους φορῶν καὶ ἐν μὲν τῇ μιᾷ χειρὶ κρητῶν κἀνθρακὸν ἐν δὲ τῇ ἐτέρᾳ θύρσον, ἐφ' οὗ ἐπεκάθητο ἀέτός. Ὁ Πολύκλειτος οὗτος· ἐποίησε καὶ τινα τῶν τῷ ἀρχαιοτέρῳ Πολυκλείτῳ ἀδιακρίτως ἀποδιδομένων ἔργων· τινὲς μάλιστα ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς ἀστραγαλίζοντας παῖδας (σ. 257) ὀρμώμενοι τὴ μὲν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πλίνιος δὲν ἐγνώριζε τὸν νεώτερον Πολύκλειτον, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, οὐδεμίαν διάκρισιν μεταξὺ ἀρχαιοτέρου καὶ νεωτέρου ἐποίει, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ὅτι τοιοῦτον ἔργον ἤρμοζε μᾶλλον εἰς νεωτέραν ἐποχὴν, οἷα ἡ τοῦ προκειμένου καλλιτέχνου, καὶ οὐχὶ τῷ μεγάλῳ καὶ σοφῶς ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν πεπραγμένων Πολυκλείτῳ².

6. Ἡ μεταγενέστερη ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι.

Αἱ Ἀθηναὶ κυρίως καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τὸ Ἄργος ἦσαν αἱ πόλεις ἐκείναι, ἐξ ὧν προήρχετο πᾶσα καλλιτεχνικὴ ἔξαρσις κατὰ τὴν Ε'. ταύτην ἐκατονταετηρίδα, διότι οὐδεὶς τῶν κατὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἀκμασάντων καλλιτεχνῶν ἔταμε νέαν τινὰ ὁδὸν ἐν τῇ τέχνῃ, ἀλλ' ἅπαντες εἵποντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον οἱ μὲν τῷ ἄττικῳ, οἱ δὲ

¹) Foucart, Revue Arch. 1875 p. 110, καὶ μάλιστα G. Loeschcke, Arch. Zeitung 1878 σ. 12.

²) Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik. I σ. 406.

τῷ ἀργεῖῳ ἐργαστηρίῳ. Τούτων τῶν ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος τεχνιτῶν ἄξιος μνησίας εἶνε κυρίως Ἡ λεφάνης ὁ φωκαεύς, περὶ οὗ ὁ Πλίνιος λέγει ὅτι «οἱ ἱστορίαν τῆς τέχνης γράψαντες καλλιτέχναι ἔτασσον αὐτὸν παρὰ τὸν Πολύκλειτον, Μύρωνα καὶ Πυθαγόραν, καὶ ἐξαιρετικοὺς ἐπαίνους ἀπέδιδον αὐτῷ, ἔμεινεν ὅμως ἄγνωστος, διότι ἔζη ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐκεῖ τὰ ἔργα του ἦσαν κεκρυμμένα». Ἄλλος δέ, οὗτινος μόνον τὸ ὄνομα, ὥσπερ καὶ τοὺς λοιποὺς, ἐγνωρίζομεν μέχρι τινός, ὁ ἐκ Μένδης Παιώνιος, ἀνεφάνη ἐσχάτως διὰ τῶν ὀλυμπιακῶν ἀνασκαφῶν ἐπίσημος καὶ περισπούδαστος καλλιτέχνης.

Ὁ Παιώνιος¹, ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι διδαχθεὶς τὴν τέχνην, νέος τὴν ἡλικίαν μετέβη εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐποίησεν ἡ μάλλον ἐσχδιογράφησε τὰ τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐπικοσμοῦντα ἔργα, τὰ τὴν ἀρματοδρομίαν τοῦ Πέλοπος καὶ Οἰομάου παριστῶντα, ἐν οἷς ἐφάνη τῇ ἀρχαίᾳ περιόδῳ τῆς τέχνης μᾶλλον ἢ τῇ τῆς ὑψίστης ἀκμῆς ἀνῆκων ὑπερώτερον ὅμως, μεταβάντος τοῦ Φειδίου μετὰ μαθητῶν αὐτοῦ εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐκ τούτου μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἐξάρσεως ἐκεῖ γενομένης, ἐτελειοποιήθη ἐν τῇ τέχνῃ. Δὲν ἐπανεκάμψε δὲ οὔτε, ὡς φαίνεται, ἀλλὰ διέμενεν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ οὕτω, νικῆτας ἐν διαγωνισμῷ, ἐποίησε τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ, *Νίκη* δηλ. ἐπὶ χρυσοῦ καὶ δύο *λέβητας* (*Πανσ.* 5, 10, 4) ἐβδολίμηνσε δὲ πιθανῶς ἐν τῇ Νίκῃ ταύτῃ, καὶ ἐκ τούτου ἀνέθηκαν αὐτῷ οἱ ἐκ Νυμφαίου Μεσσήνιοι τὴν ποίησιν *Νίκης*² πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἐν Σφακτηρίᾳ μάχης (425 π. Χ.), ἔργου θαυμασίου διὰ τὴν διάθεσιν αὐτοῦ καὶ τὸ κάλλος τῶν μορφῶν. Παρέστησε δ' αὐτὴν ὁ Παιώνιος ἵπταμένην, καθ' ἣν στιγμὴν πλησιάζει εἰς τὸ ἔδαφος,

1) Π. Κ α β θ α δ ῖ α ς. «Ὁ Παιώνιος καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ,» 1879. Ἐν τῇ διατριβῇ μου ταύτῃ ἴδε καὶ τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν.

2) *Ausg. z. Olympia*. I. Taf. 9, 10, 11, 12.—Overbeck, *Gedch. d. gr. Plastik*, I fig. 88 καὶ 89.

τολμηρός· οὕτως ἐν τῇ ἐπινοίᾳ ἀναδειχθεὶς καὶ κάλλιστα λύ-
σας τὸ προσκροῦν εἰς τὴν φύσιν τῆς Πλαστικῆς θέμα του
τοῦτο¹.

Πρὸς σύλληψιν δὲ πλήρους ἐννοίας τῆς κατὰ τὴν λοιπὴν
Ἑλλάδα τέχνης, δεόν νὰ ἀποβλέψωμεν μάλιστα εἰς τὰ σω-
ζόμενα πλαστικὰ ἔργα. Ἐν τούτοις διαπρέπουσι τὰ ἐπικο-
σμοῦντα τὰ ἀετώματα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ
Διὸς ἀγάλματα, ὧν τὰ μὲν ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι
ἦσαν ἔργα τοῦ μνημονευθέντος Παιωνίου καὶ παρίστων τὴν
ἄρμυτοδρομίαν τοῦ Πέλοπος καὶ Οἰνομάου, τὰ δὲ ἐν τῷ δυ-
τικῷ, ἔργα τοῦ Ἀλκαμένου; (ἰδ. σελ. 241), παρίστων Κεν-
ταυρομαχίαν (Παυσ. 5, 10, 6-8)².

Ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι εἰκονίζετο ἡ στιγμή ἐκείνη
καθ' ἣν οἱ ἀνταγωνισταὶ ἐν συνοδείᾳ τῶν φιλάτων καὶ
θερηπόντων αὐτῶν ὁμνύουσι πρὸ τοῦ Διὸς τὴν νενομισμένην
ῥῆκον. Οὕτως ἐν τῷ μέτῳ τοῦ ἀετώματος ἴσταντο ὁ Ζεὺς³,
δεξιᾷ αὐτοῦ ὁ Οἰνόμαος, ὃ εἶποντο ἡ γυνὴ Στερόπη, ὁ πρὸ
τῶν ἵππων τοῦ ἄρματος καθήμενος Μοργίλος, γέρον φάλα-
κρός μετὰ τὸ ἄρμα, (ἵπποκόμος κατὰ Πausanίαν), καὶ με-
τὰ αὐτὸν ἐπὶ τῶν γονάτων καθήμενον κομάσας (ὅπερ ὁ Παι-
ωνίας ἀπατηθεὶς ἐξέλαθεν ὡς ἄνδρα, ἵπποκόμον καὶ τοῦτον
τοῦ Οἰνομάου), καὶ τέλος ὁ ἐν τῇ γωνίᾳ τοῦ ἀετώματος κα-
τακείμενος ποταμὸς Κλάδειος. Ἀριστερᾷ δὲ τοῦ Διὸς ἴσταν-
το κατ' ἀντιστοιχοῦσαν τάξιν ὁ Πέλοπος, ἡ Ἴπποδάμεια,
ὁ πρὸ τῶν ἵππων τοῦ ἄρματος καθήμενος ἡνίοχος Κίλλας,
δύο ἄνδρες μετὰ τὸ ἄρμα (ἵπποκόμοι κατὰ Pausanίαν), ὧν ὁ
πρῶτος ἱκανῶς παρεμφερῆς τῷ φαλακρῷ γέροντι, καὶ κατὰ
τὴν γωνίαν ὁ κατακείμενος ὡσαύτως Ἀλφειεύς.

1) Ἴδε τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν διατριβὴν μου.

2) Ἀπαντα εἶνε ἀπεικονισμένα ἐν τῷ Ausgrabungen zu Olympia
Διάταξιν δ' αὐτῶν ἐν τοῖς ἀετώμασι κατὰ τὸν Treu ἴδε ἐν Overbeck, Gesch.
d. gr. Plastik I, Fig. 90.

3) Ἴδε τὸ ἐν τῇ περὶ τοῦ Παιωνίου πραγματείᾳ μου διάγραμμα διατάξεως
ἐν σελίδι 9.

Ἐν τῷ δυτικῷ δ' αὐτόματι¹ ἐν τῷ μέσῳ ἵστατο ὁ Πειρίθους κατὰ Πausανίαν, ἀλλ', ὥς ἐκ τῆς μορφῆς καὶ στάσεως αὐτοῦ φαίνεται, θεός τις μᾶλλον ἢ ἄνθρωπος, ὁ Ἀπόλλων πιθανῶς· δεξιᾷ δ' αὐτοῦ ὁ Κένταυρος *Εὐρυτίων*, ἔχων ἥρπαγμένην τὴν *Δηϊδάμειαν* δρομέως τρέχει, ἐν ᾧ *Λαπίθης* (ὁ *Καινεύς*, κατὰ Πausανίαν, ἀλλὰ πιθανώτερον ὁ ὑπὲρ τῆς μνηστῆς ἀγωνιζόμενος *Πειρίθους*) προσβάλλει αὐτὸν ἐπισθεν. Μετὰ τὸ σύμπλεγμα τοῦτο *Λαπίθης* παλαίει ἐρωμένως πρὸς Κένταυρον, *Κένταυρος* ἔχει ἥρπαγμένην ἐκ τῆς κόμης ὠραίαν τὴν κεφαλὴν *παρθένον* καὶ κατ' αὐτοῦ ἐπιτίθεται *Λαπίθης*. Τοῦτοις ἔπεται παράδοξος κατακεκλιμένη *γραῖα* καὶ ἐν τῇ γωνίᾳ τοῦ αὐτόματος ἄγνωστος ἐγχωρία *Νύμφη*. Δεξιᾷ δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος *Κένταυρος* ἔχει ἥρπαγμένην *παρθένον* καὶ αὐτῷ ἐπετίθετο κατὰ Πausανίαν διὰ τοῦ πελέκεως οὐκ εὖρεθίς ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς Θησεύς, *Κένταυρος* ἀρπάξας *παῖδα* φεύγει, καὶ ἕτερος, ἔχει ἥρπαγμένην ἐκ τοῦ ἱματίου ἐγονατισμένην *νεάνιδα*, ἐν ᾧ *Λαπίθης* ἐμμανῶς κατ' αὐτοῦ δρμήσας καὶ ἐκ τῆς κόμης, ὥς φαίνεται, αὐτὸν λαβὼν, ἐμπήγνυσιν εἰς τὸ στήθος τὸ ξίφος. Εἶτα ἔπεται, ὥς καὶ ἐν τῇ ἀντιθέτῳ γωνίᾳ τοῦ αὐτόματος, *γραῖα* καὶ *Νύμφη*.

Ὁ τρόπος δὲ τῆς ἐργασίας ἐν ἀμφοτέροις ταῖς αὐτόματις εἶνε παρεμφερής. Τὰ σώματα στεροῦνται πλαστικῆς διαμορφώσεως καὶ αἱ ἐπιφάνειαι αὐτῶν εἶνε ἐξεργασμέναι ἐπιπολαίως καὶ ἄνευ τῆς τὰ ἀττικὰ ἔργα διακρινούσης ἀκριβείας καὶ λεπτότητος, ὁ ἱματισμὸς δὲ εἶνε ἀρχαῖκός τὴν διάταξιν καὶ τὰς πτυχάς· ὡσαύτως ἀρχαῖκὴν δεικνύουσι τέχνην αἱ σωζόμεναι κεφαλαί, ὧν τινες, οἷον ἡ τῆς ἐκ τῆς κόμης ἥρπαγμένης *παρθένου* καὶ ἡ μιᾶς τῶν *Νυμφῶν* ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ αὐτόματος, εἶνε κάλλισται τὴν μορφήν καὶ τὴν ἐκφρασιν καὶ δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἔργα τῆς τελειότητος τῆς τέχνης.

1) Ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Τρου γινόμενης διάταξιν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀρχαῖον τρόπον εἶνε ἐργασμένοι καὶ αἱ ὑπὲρ τῆς θύρας τοῦ ναοῦ (ἴδ. σ. 61) δώδεκα μετόπαι, αἱ παριστῶσαι τοὺς ἄλλους τοῦ Ἑρακλέους, αἵτινες θὰ ἐποιήθησαν πιθανῶς πρὸ τῆς 80^{ης} Ὀλυμπιάδος (460 π. Χ.), διότι περὶ τὴν Ὀλυμπιάδα ταύτην ὁ ναὸς εἶχεν ἀποπερατωθῇ ἀρχιτεκτονικῶς¹. τὰ τῶν ἀετωμάτων ὅμως ἀγάλματα ἐδύναντο νὰ προστεθῶσι καὶ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ.

Ἄλλ' εἰς τὴν ὁμοιότητα τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἀετώμασιν ἀντίκειται ἡ διάφορος σύνθεσις. Ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι αἱ μορφαὶ ἵστανται ἐν ἀπολύτῳ ἡρεμίᾳ καὶ εἶνε μεμονωμένοι, συμμετρικαὶ καὶ ἀλλήλως καθ' ἑκάτερον τοῦ ἀετώματος ἡμισυ ἀντίστοιχοι καὶ ἰκανῶς παρεμφερεῖς, ὥστε ἀναπολοῦσιν ἡμᾶς τὴν διάταξιν τῶν αἰγινάων ἀγαλμάτων, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ παρίστανται ἐν ὀρμητικῇ κινήσει καὶ μεγάλῳ δραματικῷ πάθει, οἷον πρῶτην φορὰν βλέπομεν μέχρι τοῦδε ἐν τῇ τέχνῃ. δὲν εἶνε μεμονωμένοι καὶ συμμετρικοί, ἀλλ' ἀποτελοῦσι πολλὰ συμπλέγματα διάφορον ἔχοντα τὴν διάθεσιν καὶ ἐπιτυχέστατον τὸ ἐλατήριο. Ἐκ τούτου δ' Ἀλκαμένης φαίνεται εὐφρόστερος καὶ ἐπιστημότερος τοῦ Πικιώνιου καλλιτέχνης. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἐργασίας δὲν ὑπάρχει διαφορά τις ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἀετώμασι καὶ δὴ καὶ ἐν ταῖς μετόποις, φαίνεται ὅτι ὁ Πικιώνιος καὶ Ἀλκαμένης ἐσχεδιογράφησαν μόνον τὰ ἔργα ταῦτα ἐλάχιστον μετασχόντες τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν, γενομένης κυρίως ὑπὸ ἐγγωρίων τεχνιτῶν κατὰ ἰδιάζοντα ἐγγώριον τρόπον ἐργασίας, ὑπὸ τῶν αὐτῶν τεχνιτῶν οἵτινες ἐξετέλεσαν καὶ τὰ ἐν ταῖς μετόποις ἀνάγλυφα².

1) Fur. u. p. n. g. i. e. r., Die Bronzefunde aus Olympia 1874 καὶ Arch. Ztg. 1879 σ. 44 καὶ 151.

2) Ἐνταῦθα τοῦ λόγου προσηγορεύεται ἡ ὑπὸ τοῦ Brunh γενομένη ἐρμηνεία τῶν προκειμένων ἔργων.

Πρὸ τῆς εὐρέσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ταύτων ἀγαλμάτων ὁρμώμενος ὁ Brunh

Ἔτερα δ' ἔργα, ἄξια σπουδῆς πρὸς γνῶσιν τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πλαστικῆς τέχνης, εἶνε τὰ Κενταυρομαχίαν καὶ Ἀμαζονομαχίαν παριστῶντα ἀνάγλυφα τῆς ζωοφόρου τοῦ ἐν Φιγαλίᾳ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (ἴδ. σ. 120), ἅτινα κεῖνται νῦν ἐν τῷ βρετανικῷ Μουσείῳ. Τὸ ὑποκείμενον τῶν παραστάσεων αὐτῶν, ἔτι δὲ ἡ ζωοφόρος ἐν τῇ συνθέσει καὶ ἡ ποικιλία τῶν στάσεων, ἵναπολοῦσι παρεμφερῆ ἔργα τοῦ ἄττικοῦ ἐργαστηρίου· δὲν ἐπικρατεῖ ὅμως ἐν αὐτοῖς ἡ τὰ ἄττικὰ ἔργα διακρίνουσα πανταχοῦ χάρις καὶ ἁρμονία, ἀλλ' ἡ ζωοφόρος μεταβάλλεται πολλαχοῦ εἰς δραμητικὴν καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀχαλίνωτον κίνησιν, αἱ στάσεις καὶ κινήσεις φαίνονται που βεβιασμέναι καὶ παρὰ φύσιν, καὶ τὰ ἱμάτια πτύσ-

ξὲ ὀλίγων τινῶν ἀναγλύφων, ἐκ τῆς βορείας Ἑλλάδος προερχομένων, καὶ ἐκ τινῶν νομισμάτων ὑπεστήριξεν ἐν διατριβῇ «Paionios und die Nordgriechische Kunst», (Sitzb. d. bayr. Akad. 1876) ὅτι ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι ἐπικρατεῖ ἰδίᾳ ἡν τις τρόπος ἐργασίας κατῆματικὴν καὶ ζωγραφικὴν χαρακτῆρα παρέχων τοῖς πλαστικαῖς ἔργοις τοιοῦτον ὃ ἐξελάμβανε καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας τοῦ ἐκ Μένδης Παιωνίου. Τὸν ἰσχυρισμὸν δ' αὐτοῦ τοῦτον εὖρε βεβαιούμενον διὰ τῶν μετ' ὀλίγον ἀνακαλυφθέντων ἀγαλμάτων τοῦ ἀνατολικοῦ αἰτωμάτος. (Die Sculpturen v. Olympia I, ἐν Sitzb. d. bayr. Akad. 1877). Εὐρεθέντα ὅμως ὕστερον καὶ τὰ τοῦ δυτικοῦ αἰτωμάτος ἀγάλματα ἐδείκνυν παραδόξως αὐτὸν τρόπον ἐργασίας τοῖς τοῦ ἀνατολικοῦ. Τότε κατέταξε καὶ τὴν Ἀλκαμένην ἐν τῷ κατὰ τὴν βορείαν Ἑλλάδα ἐργαστηρίῳ (Die Sculpturen v. Olympia II, ἐν Sitzb. d. bayr. Akad. 1878, ἰσχυρισθεὶς, ὅτι νέος τὴν ἡλικίαν ὡς μετέδῃ οὕτως ἐκ Αἰώνου εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐξετίλεισε τὰ ἔργα τοῦ δυτικοῦ αἰτωμάτος κατὰ τὸν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ βορείᾳ Ἑλλάδι τρόπον ἐργασίας, εἴτα παρηκολούθησε τὴν Φειδίαν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐμαθήτευσεν παρ' αὐτῇ.

Τὴν ἐρμηνεύειν ταύτην τοῦ Brunn, πολὺν θόρυβον προεξήσασαν καὶ παρ' ἄλλοις σχεδὸν τοῖς ἀρχαιολόγοις προσκρούσασαν, ἀπεδέξαμεν ἐν ἔτει 1879 ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ μελετητικῇ περὶ τοῦ Παιωνίου πραγματείᾳ μου, ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ καλλιτέχους τούτου ποιηθέντα ἔργα τοῦ ἀνατολικοῦ αἰτωμάτος. Ἐν στερωτέρῳ ὅμως μεταξὺ αὐτῶν εἰς Ὀλυμπίαν καὶ σπουδάζας δευτέραν φοράν τὰ ἔργα ταῦτα, καὶ ἰδίως τὰ τότε εὐρεθέντα νέα τεμάχια τοῦ δυτικοῦ αἰτωμάτος, ἐπέισθην ὅτι πιθανώτερα ἦτο ἡ γνώμη ὅτι τὰ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς αἰτωμασιν ἀγάλματα ἐξετελέσθησαν ὑπὸ ἐγγυρίων τεχνιτῶν.

Ὅπως ἀπίθανος εἶνε ὅμως ὁ τοῦ Overbeck ἰσχυρισμός, ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἐσχεδιογραφήθησαν μὲν ὑπὸ τοῦ Παιωνίου καὶ Ἀλκαμένους καὶ ἐξετελέσθησαν ὑπὸ ἐγγυρίων τεχνιτῶν, εἶνε ὅμως μεταγενέστερα τῶν ἔργων τοῦ Παρθενῶνος. Κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας αὐτῶν ἀποτελοῦσι ταῦτα καταφανῶς οἰονόμητα μεταβάσιν ἀπὸ τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίης τέχνης εἰς τὰ τοῦ Παρθενῶνος,

σονται ὑπερβαλλόντως ὑπὸ τοῦ ἀνέμου καὶ οὕτω παρέχουσιν εἰς τὸ ἔργον μᾶλλον γραμμικὴν ἢ πλαστικὴν μορφήν. Τοῦτο δὲ καὶ αἱ ἀτυχεῖς ἐπισημαῖ τινῶν μορφῶν ὧθησέ τινας εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ζωοφόρος αὕτη ἐξετελέσθη ὑπὸ ἐγχωρίων τέχνιτων κατ' ἀπομίμησιν εἰκόνας ἀττικοῦ τινος ζωγράφου, ἐνῷ ἔτεροι συμφωνοῦσι κατὰ τοῦτο ὅτι ἐσχεδιογράφησαν αὐτὴν ἀττικῆς ὁπωσδήποτε τεχνίτης¹. Τέλος δὲ σημειωτέον ὅτι, ἐν ᾧ πανταχοῦ ἄγριος μαίνεται πόλεμος, ἀναμειγνύονται θαυμαστῶς, πρῶτην νῦν φορὴν ἐν τῇ τέχνῃ, παθητικώταται ψυχολογικαὶ σκηναί, ὅπερ προαγγέλλει ἡμῖν τὴν νεωτέραν τέχνην, τὴν τῆς Δ'. ἐκατονταετηρίδος.

Τὰ ἀλλήιστα ὅμως τῶν ἐκ Πελοποννήσου πλαστικῶν ἔργων εἶνε τὰ ἐσχάτως εὐρεθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἐν ταῖς ἐν Ἐπιδαυρίῃ, ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀνασκαφαῖς ἀγάλματα, ἅτινα προέρχονται ἐκ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κεκοσμημένων ὄντων τὸ πάλαι δι' ἀγάλματων εἰκονιζόντων ἐν μὲν τῷ ἀνατολῇ ᾧ *Κεῖταυρομαχίαν*, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ *Ἀραζουμαχίαν*, παρισταμένω καὶ ἐφίππων *Νηρηΐδων* ὡς θεατῶν τῆς μάχης. Τὰ ἀγάλματα ταῦτα, θαυμάσια διὰ τὸ κάλλος τῶν μορφῶν καὶ τὸ χάριεν τῆς στάσεως καὶ τῆς διαθέσεως αὐτῶν τε καὶ τοῦ ἰλατισμοῦ, προέρχονται πιθανῶς ἐκ τῶν μετὰ τῆς Ε'. καὶ Δ'. ἐκατονταετηρίδος χρόνων καὶ θὰ ἐπιοιήθησαν ἢ γενικώτερον εἰπεῖν, ἐσχεδιογραφήθησαν ὑπὸ τοῦ ποιήσαντος τὸ ἐν τῷ ναῷ χρυσελεφάντινον τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἄγαλμα *Θρασυμήδους* (ἴδ. σ. 246)².

Ἐν τῇ λοιπῇ δ' Ἑλλάδι ὀλίγα ἔργα σώζονται, ἅτινα μετὰ βεβαιότητος τινος δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τὴν Ε'.

1) *Id.* Overbeck, *Gesch. d. gr. Plastik* I. σ. 441. Τὴν ζωοφόρον ἀπεικονισμένην ὥς ἐν τῷ ἐν σελ. 131 μνημονευθέντι συγγραμμάτι τοῦ Stackelberg. Περὶ τῆς διατάξεως δὲ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν 23 πλακῶν ἴδε K. Lange, *Ber. d. k. saechs. Ges. d. Wiss.* 1880. σ. 60.

2) Περὶ τῶν ἀγάλματων τούτων ἴδε διατριβὴν μου μετὰ εἰκόνων δημοσιευθεσμένην ἐν τῷ Α'. τεύχει τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ ἔτους 1884.

ἐκκτονταετηρίδα. Ἐκ τῶν μέσων τῆς ἐκκτονταετηρίδος ταύτης προέρχονται αἱ περιτωθεῖται μετόπαι τοῦ ἐν Σελινοῦντι ναοῦ τῆς Ἡρας² καὶ τὰ ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Ἀκράγαντι (ἴδ. σ. 122) σωζόμενα τεμάχια, καὶ μάλιστα οἱ τὸ ὕψιθρον αὐτοῦ ὑποβαστάζοντες γίγαντες. Ἐν τοῖς ἔργοις τούτοις δέικνυται μὲν ἡ γενομένη πρόοδος τῆς τέχνης, οὐχὶ ὅμως τοσοῦτον ὅσον ἐν τοῖς συγχρόνοις τῶν Ἀθηνῶν μνημείοις, διότι αἱ Ἀθηναὶ ἐγένοντο ἡ ἐσχάτη τῆς τελειοποιήσεως τῆς τέχνης. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ τελειοποίησις αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν συγχρόνως ν' ἀναφαίνεται ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, ἀλλ' ὕστερότερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Δ'. ΕΚΚΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ

Κατὰ τὴν Ε'. ἐκκτονταετηρίδα ἡ Πλαστικὴ ἀνεληλυῖτα εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς τελειότητος αὐτῆς διέπλaxεν αἰωνίους τύπους τῶν θεῶν ἐκφράζοντας ἐνεργῶς τὴν θεῖαν αὐτῶν φύσιν, τὴν γενικὴν δηλ. καὶ ἀπόλυτον ἐκείνην ἰδέαν τῆς θεότητος, ἣν τὸ ἔθνος ὅλον εἶχε σχηματίσει ἐν τῇ ἑαυτοῦ συνειδήσει· διὰ τοῦτο ἡ τέχνη ἐκείνη δύναται γενικῶς νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τέχνη ὑποκειμενική. Κατὰ τὴν Δ'. ὅμως ἐκκτονταετηρίδα οἱ θεοὶ πλάσσονται, οὕτως εἰπεῖν, ἀνωπινῶτεροι, δὲν παρίστανται πλέον ἐν τῇ ἱπολύτῳ αὐτῶν ὑπάρξει, ἀλλ' ἐν ὥρισμένη τι ἰστιγμῇ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ἐν ἐκφράσει τινὶ καὶ παθῇ τῆς ψυχῆς, δι' ἧς ἐμφανίζονται ἐν τῇ ὑποκειμενικῇ αὐτῶν μεμονωμένη θεία ὑπάρξει στερούμενοι παντὸς γνωρίσματος τῆς ἀπολύτου θεότητος· διὰ τοῦτο ἡ τέχνη αὕτη δύναται νὰ κληθῇ ὑποκειμενική.

²) Bendorff, Die Metopen v. Selinunt. 1873. σ. 26.

Διέπρεψαν δὲ κατὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην τρεῖς μεγάλοι καλλιτέχναι, ὁ Σκόπας καὶ Πραξιτέλης, δι' ὧν ἰδρῦθη ἐν Ἀθήναις τὸ ἐπικληθὲν νέον ἀττικὸν ἐργαστήριον, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ὀρμηθὲν παλαιότερον, καὶ ὁ Λύσιππος, ὁ ἰδρυτὴς τοῦ νέου ἀργοσικυωνίου ἐργαστηρίου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ τοῦ Πολυκλείτου.

1. Πραξιτέλης καὶ οἰκογένεια αὐτοῦ.

Ἐν τοῖς προηγουμένοις (σελ. 245) παρατηρήσαμεν ὅτι κατὰ τὴν Ε'. ἑκατονταετηρίδα ἤκμασεν ἐν Ἀθήναις καλλιτέχνης Πραξιτέλης, πάριος τὴν καταγωγὴν. Τούτου τοῦ Πραξιτέλους υἱὸς ἦτο πιθκνῶς ὁ Κηφισόδοτος, πατήρ, ὡς φαίνεται, τοῦ νεωτέρου Πραξιτέλους, τοῦ μεγάλου δηλ. καλλιτέχνου τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος· οὗτος δὲ ἔσχεν ἐπίσης υἱὸν Κηφισόδοτον τοῦνομα, ὥστε ἡ γενεαλογία τῶν ἐκ Πάριου καταγομένων τούτων τεχνιτῶν καὶ ἐν Ἀθήναις ἀποκατασταθέντων ἔχει οὕτως:

Π. αἰτελής ὁ ἀρχαιότερος (Ε'. ἑκατονταετηρίς)

|

Κηφισόδοτος ὁ ἀρχαιότερος

|

Πραξιτέλης ὁ νεώτερος, ἦτοι ὁ μέγας

|

Κηφισόδοτος ὁ νεώτερος

Κηφισόδοτος ὁ ἀρχαιότερος ἤκμαζε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐποίησε πολλὰ χαλκᾶ τε καὶ μαρμάρινα ἀγάλματα θεῶν, καὶ μάλιστα χαλκοῦν σύμπλεγμα τῆς *Εἰρήνης* μετὰ τοῦ παιδὸς *Πλούτου* ἱστάμενον ἐν τῇ ἀγορᾷ (*Παυσ.* 9,16,1). Τὸ ἔργον τοῦτο ἐνδιαφέρει ἡμᾶς μάλιστα, διότι κάλλιστον ἀντίτυπον ὑπάρχει ἐν τῇ Γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου, ὡς ὁ Brunn ἐναργῶς ἀπέδειξεν¹.

1) Brunn, Sitzb. d. k. bay. Akad. 1867.

Ἐν ποδῆρει πλουσίῳ ἱματισμῷ ἴσταται ἥρεμος ἡ θεά, στηρίζουσα τὴν δεξιὰν ἐπὶ σκήπτρου καὶ φέρουσα ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος τὸ βρέφος, ὅπερ μετὰ νηπιακῆς ἀφελείας τείνει τὴν δεξιὰν πρὸς τὴν ἐν μητρικῇ στοργῇ ἔχουσαν ἐστραμμένον τὴ πρόσωπον πρὸς αὐτὴ θεάν. Τὸ ἐλαττήριον δὲ τοῦτο καὶ ἡ κατανυκτικὴ ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Εἰρήνης ἐκφοκασίς προαγγέλλουσιν ἔργα τοῦ Σκόπῃ καὶ Πραξιτέλους, ἐν ᾧ τὸ μεγαλοπρεπές καὶ ἀξιοματικὸν τῆς ὅλης μορφῆς καὶ ὁ αὐστηρὸς ἔτι τρόπος τῆς πτωχώσεως τοῦ χιτῶνος ἀναπολοῦσι τὴν τέχνην τῆς Ε'. Ἐκχονταεταρτίδης. Διὰ τοῦ ἔργου ἄρα τούτου ἐμφανίζεται ὁ Κηφισόδοτος μεταξὺ τοῦ ἀρχαιοτέρου ἀττικοῦ ἐργαστηρίου καὶ τοῦ νεωτέρου ἰσχυόμενος. Τῶν ἐτέρων δ' αὐτοῦ ἔργων μνημονευτέον Ἑρμῆς φέρων τὸ βρέφος *Διότυον* (*Plin.* 34, 87), διότι τοιοῦτον σύμπλεγμα ἐποίησε καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Πραξιτέλης.

Πρὸς τοῦ Κηφισοδότου τούτου θὰ ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα ἐν τῇ τέχνῃ μαθήματα ὁ μέγας αὐτοῦ υἱὸς Πραξιτέλης, ὅστις θὰ ἤκουζεν, ὡς φαίνεται, ἐν Ὀλ. 102 - 112 (= 372 - 332)¹. Ὁ Πραξιτέλης διέτριψε τὸν πλεῖστον τοῦ βίου του χρόνον ἐν Ἀθήναις, ἔνθα θὰ ἔπλασε καὶ τὰ πολλὰ αὐτοῦ ἔργα ἐν Μεγάροις, ἐν ταῖς βωιωτικαῖς πόλεσι, καὶ ἐν Πελοποννήτῳ φαίνεται ὅμως ὅτι διέμεινε χρόνον τινὰ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὡς ἔστιν εἰκόσκει ἐξ εἰδήσεώς τινος τοῦ Βιτρουδίου ὅτι εἰργάσθη ἐν τῷ ἐν Ἀλικαρνασσῶ Μυυωλείῳ, καὶ ἐξ ἔργων αὐτοῦ ἐν ταῖς ἐκεῖ πόλεσι, μάλιστα τῶν ἐν τῷ βωμῷ τοῦ ἐν Εφέσῳ Ἀρτεμισίου ἀναγλύφων (*Στράβ.* XIV. σ. 641). Ἐποίησε δὲ χαλκᾷ καὶ μαρμάρειν ἔργα, διεκρίθη ὅμως κυρίως ἐν τῇ τοῦ μαρμάρου ἐργασίᾳ διαπρεπέστατος ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ, κατὰ Πλίνιον, γενόμενος. Τὰ ἔργα αὐτοῦ, ὧν ἡ ἀπκρίθμησις ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ ἐγγχειριδίου

1) Brunn. *Sitzb. d. k. bayer. Akad.* 1880 σ. 437.

τούτου¹, εἶνε τὰ πλεῖστα ἀγάλματα θεῶν καὶ μάλιστα παρασάσεις ἐκ τοῦ κύκλου τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρωτος, τῆς Δήμητρος, τοῦ Βάκχου καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἀπόλλωνος, εἶνε γνωστὸν ἡμῖν διὰ πολλῶν σωζομένων μαρμαρίνων ἀντιτύπων τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*στυροκτόνος*» μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Πλινίου χαλκοῦν ἀγαλμα τοῦ θεοῦ τούτου². Ἐκ μαρμαρίου δ' ἐπλασε τὸν θεὸν ἐν συμπλέγμασι μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ Ἀθηοῦς ἐν Μεγάρῳ (Παυσ. I, 44, 2) καὶ ἐν Μαντινείᾳ (Παυσ. 8, 9, 4). Ἐν τῇ Ἀγορᾷ δ' ἐποίησε βραυρωτῆρ Ἀρτεμῖρ ἐν μορφῇ ὠρχίης, παρθένου (Παυσ. I, 23, 7. — Petron. Sat. 126) καὶ ἑτέραν ἐν Ἀντικίρρᾳ (Παυσ. 10, 37, 4).

Ἐκ τοῦ βραχίονος δὲ κύκλου ἐποίησε Διορύσου ἐν Ἡλιδί (Παυσ. 6, 26, 1) καὶ ἕτερον χαλκοῦν, ὃν ὁ Καλλίστρατος περιγράφει οὕτως: «ὁ χαλκοῦς, νεανικός, κισσῷ ἐστεμμένος, νεβρίδα περιεζωτμένος, ἐρείδων τὴν λύραν τῷ θύρσῳ, ἀπαλόν τι καὶ μεμηνὸς βλέπων» καὶ πολλοὺς Σταύρους, ὧν ἓνα ἐν συμπλέγματι μετὰ Διορύσου καὶ Μέθης «περιβόητον» ἀπλῶς ἐπικληθέντα, κατὰ Πλίνιον, διὰ τὸ ἐξαίρετον τῆς μορφῆς αὐτοῦ. Ἄλλος δὲ, ὃν αὐτὸς ὁ καλλιτέχνης ἔτατσεν ἐν τοῖς ἐπισημοτάτοις αὐτοῦ ἔργοις, ἵστατο ἐν τινὶ ναῷ ἐν τῇ ὁδῷ τῶν τριπόδων (Παυσ. I, 20, 4). Τοῦτον εἰκονίζει, ὡς φαίνεται, ὁ ἐν πλείστοις ἀντιτύποις, ὧν κάλλιστον τὸ ἐν Βατικανῷ³, σωζόμενος Σάτυρος, στελέχει ἐρειδόμενος ἡδυπαθῆς νεανίας, μόνον ἐλαφράν τινα θηριώδη ἔκφρασιν καὶ ὀξέα τὰ ὦτα ἔχων πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς φύσεως αὐτοῦ, φαιδρῶς ἀναπαυόμενος καὶ οἶονεὶ ρεμβάζων.

Εἰς τὸν τῆς Δήμητρος δὲ κύκλον ἀνήκουσι ἀγάλματα τὴν

1) Ἰδε πλήρη αὐτῶν ἀπαρίθμησιν ἐν Brunn: Gesch. d. gr. Kuenstler I. σ. 337.

2) Welcker. Alte Denkm. I. σ. 406.

3) Denkm. d. Kunst. I. n. 143 καὶ Overbeck, Gesch. d. gr. Pl. Fig. 103.

ἄρπαγὴν τῆς Κόρης παριστῶντα, καὶ ἕτερόν τι ἔργον «κατάγουσα» καλούμενον, κατὰ Πλίνιον, ἦτοι Δημήτηρ ἴσως τὴν ἑαυτῆς θυγατέρα εἰς τὸν σύζυγόν της Πλούτωνα ἐπαναφέρειουσα, καὶ τέλος Δημήτηρ μετὰ Τριτολέμου καὶ τῆς Ὠρας τοῦ Ἑάρου (Flora).

Εἰκ. 60. Κνιδία Ἀφροδίτη.

Τῶν ἀγαλμάτων δ' Ἀφροδίτης, πέντε τὸν ἀριθμόν, περιφημώτατον ἦτο ἡ ἐκ μαρμάρου κνιδία Ἀφροδίτη, ἣν οἱ Κνιδιοὶ εἶχον ἐκθέσει ἐν ἐπίτηδες οἰκοδομηθέντι ἐκατέρωθεν πρόσοδον ἔχοντι ναῶ, ἵνα ἐκατέρωθεν εἶνε θεατὸν τὸ ἄγαλμα, διότι κατὰ Πλίνιον πανταχόθεν ἦτο ἄξιον θαυμασμοῦ. Περί τῆς θεᾶς λέγει ὁ Λουκιανὸς (Ἑρωτ. 13 κ. Εἰκ. 6) τάδε: «Σεσυρότι γέλωτι μικρὸν ὑπομεδιῶσιν... Ὀφρύων τὸ εὐγρυμμον καὶ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ ὑγρὸν ἅμα τῷ φαεινῷ καὶ κεχαρισμένῳ... Πᾶν δὲ τὸ κάλλος αὐτῆς ἀνάλυπτον, οὐδεμίας ἐσθῆτος ἀμπελοῦσης, γεγύμνωται, πλὴν ὅσα τῇ ἐτέρᾳ χειρὶ τὴν αἰδῶ λεκχότως ἐπικρύπτει... Τῶν δὲ τοῖς ἰσχίοις ἐνεσφραγισμένων ἐξ ἐκατέρων τύπων οὐκ ἂν εἴποι τις, ὡς ἡδὺς ὁ γέλως... Μηροῦ τε καὶ κνήμης ἐπ' εὐθὺ τεταμένης ἄχρι ποδὸς ἡκριβωμένοι ῥυθμοί» κτλ. Ἐκ τῆς περιγραφῆς δὲ ταύτης καὶ ἐκ νομισμάτων τῆς Κνίδου (Εἰκ. 60) φαίνεται ὅτι περιεσώθησαν ἡμῖν πλεῖστα ἀντίτυπα τοῦ περιφήμου

τούτου ἔργου, ὦν κάλλιστον τὸ ἐν Βατικανῷ ¹. Γυμνή, φαιδρά καὶ αἰδῆμων, παρίσταται ἡ τοῦ ἔρωτος θεά, καθ' ἣν στιγμὴν ἀπεκδυσμένη τὸν χιτῶνα καὶ ῥίπτουσα αὐτὸν ἐπὶ ἀγγείου σπεύδει ἵνα λουσθῇ ². Οὐχ ἦττον δὲ περιφρημος ἦτον ὁ Ἔρως, ὃν ἡ ἑταῖρα Φρύνη, εἰς ἣν ἐδωρήσατο αὐτὸν ὁ Πραξιτέλης, ἀφιέρωσεν ἐν Θεσπιαῖς ³, γυμνὸς ὠρχίος νεανίας ἔχων πτέρυγας κεχρυσωμένας καὶ κρατῶν τόξον ἐν τῇ δεξιᾷ. Ἐτέρου δ' Ἐρωτος αὐτοῦ ἐκ χαλκοῦ πεποιημένου, ὃν ὁ Καλλιστρατος περιγράφει ὡς πτερωτὸν παῖδα κάμπτοντα τὴν δεξιὰν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν καὶ κρατοῦντα ἐν τῇ ἀριστερᾷ τόξον, κατέχομεν πιθανῶς ἀντίτυπον ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Δρέσδης ⁴.

Ἐτερον δ' ἔργον τοῦ Πραξιτέλους ἀνακείμενον ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας, Ἐρμῆς φέρων τὸ βρέφος Διόνυσον (Πανσ. 5, 17, 1), καίπερ ὑπὸ μόνου τοῦ Πausανίου ἀπλῶς

1) Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik, Fig. 99a.

2) Εἰς Ἀφροδίτην τινὰ τοῦ Πραξιτέλους δυνάμεθα νὰ ἀναγῶμεν τὴν ἰσχυρῶς πραξιτέλειον τέχνην ἀναμνησκουσαν περιφρημον Ἀφροδίτην τῆς Μήλου (Goelzer v. Ravensburg, Die Venus v. Milos, 1879) ποιηθεῖσαν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Μηνίδου Ἀντιοχείου, κατὰ τὸ ἐν Παρίσις ἐκαφανισθὲν ἐνεπίγραφον τεμάχιον τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος. Ἐκ τῆς μορφῆς δὲ τῆς ὠραίας καὶ θαυμασίας θεᾶς ὁρμώμενοι δυνάμεθα νὰ ἀναβιδάσωμεν τὸν καλλιτέχνην τοῦτον μέχρι τῶν μέσων τῆς Β'. π. Χ. ἑκατονταετηρίδος κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς (Overbeck, Ber. d. k. sachs. Ges. d. Wiss. 1881, σ. 92) καὶ οὐχὶ νὰ καταβιδάσωμεν αὐτὸν μέχρι τῶν αὐτοκρατορικῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

3) Περὶ τοῦ Ἐρωτος τούτου, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἄνω μνημονευθέντος ἐν τῇ ὁδῷ τῶν Τριπύδων Σατύρου, διηγείται ὁ Πausanίας (1, 20, 1) τὸ ἐξῆς ἀνέκδοτον: «Φρύνης αἰτούσης ὅ τι οἱ κάλλιστον εἴη τῶν ἔργων, ὁμολογεῖν (Πραξιτέλην) μὲν φασιν οἷα ἔραστήν διδόναι, κατεπεῖν δὲ οὐκ ἐθέλειν ὅ τι κάλλιστον αὐτῷ οἱ φαίνονται. Ἐξδραμὼν οὖν οἰκῆτης Φρύνης ἔφρασκεν οἴχεσθαι Πραξιτέλει τὸ πολὺ τῶν ἔργων, πυρὸς ἐσπεσόντος ἐς τὸ οἶκον, οὐ μὲν οὖν πάντα γε ἀφανισθῆναι. Πραξιτέλης δὲ αὐτίκα ἔθλει διὰ θυρῶν ἔξω, καὶ οἱ καμόντι οὐδὲν ἔφρασκεν εἶναι πλέον, εἰ δὲ καὶ τὸν Σάτυρον ἡ φῖδς καὶ τὸν Ἐρωτα ἐπέλαβε. Φρύνη δὲ μένειν θαρροῦντα ἐκέλευε· παθεῖν γὰρ ἀνιάρην οὐδὲν, τέχνη δὲ ἀλόντα ὁμολογεῖν τὰ κάλλιστα, ὧν ἐποίησε. Φρύνη μὲν οὕτω τὸν Ἐρωτα αἰρεῖται.

4) Arch. Ztg. 1879. Taf. 14, 6 καὶ Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik, II, Fig. 100.

μνημονευόμενον καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐχὶ τοῖς περιφρήμοις ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἔργοις τοῦ καλλιτέχνου ἀνῆκον, εὗρεθεν ἐν ταῖς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφαῖς, εἶνε δι' ἡμᾶς τῶν πολυτιμοτάτων λειψάνων τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ἐν μορφῇ νεανικοῦ σφριγῶντος ἀνδρὸς παρίσταται ὁ τοῦ Διὸς ἄγγελος γυμνός, ἐπιρρίψας τὴν χλαμύδα ἐπὶ στελέχους δένδρου καὶ κρατῶν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος τὸ βρέφος, ὅπερ χαριέστατα ἀποβλέπει καὶ τὴν ἀριστερὰν ἐκτείνει πρὸς πρᾶγμα τι, σταφυλὴν ἴσως, ἣν ὁ θεὸς προέτεινεν αὐτῷ¹. Τὸ ἔργον ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν ἔχει ἱκανὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν Εἰρήνην τοῦ Κηφισοδότου· ἀλλ' ἡ ἐν τῷ προσώπῳ ἐκφραζομένη φαιδρότης καὶ χάρις, τὸ θαυμάσιον κάλλος τῆς ὅλης μορφῆς καὶ ἡ ἐντελεστάτη ἐξεργασία τοῦ μαρμάρου, δι' ἧς ὁ καλλιτέχνης φυσικώτατα παρίστησι τὴν λεπτότητα τοῦ ἀνθρωπίνου δέρματος, ταῦτα πάντα εἶνέ τι μοναδικόν, ἀπαράβλητον καὶ ἔσοχον, οὐτινος ἀμυδρὰν ἔννοιαν ἐδυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν πρὸ τῆς εὐρέσεως τοῦ κειμηλίου τούτου.

Τῶν εἰς ἀνθρώπινον δὲ κύκλον περιστρεφομένων ἔργων τοῦ καλλιτέχνου μνημονευτέα μόνον τὰ πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς τέχνης αὐτοῦ συμβάλλοντα, ἥτοι δύο εἰκονικοὶ ἀνδριάντες τῆς Φρύγης καθιερωθέντες ὑπ' αὐτῆς· ὁ μὲν ἐν Θεσπιαῖς ἐκ μαρμάρου, ὁ δὲ ἐν Δελφοῖς ἐκ χαλκοῦ κεχρυσωμένου, διαδούμενος ἐν τῇ Ἀκροπόλει, νεανίας δηλ. περιδέων τὴν κόμην ταινίᾳ, στεφανοῦσα κατὰ Πλίνιον, ἥτοι γυναικεία μορφή οὐχὶ στεφανομένη ἀλλὰ στέφανον κρατοῦσα, γυνὴ κλαίουσα καὶ ἑτέρα γελῶσα.

Τὸν τρόπον δὲ τῆς ἐργασίας τοῦ Πραξιτέλους μανθάνομεν ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ καὶ ἐκ τινων μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων, ὧν σπουδαιοτάτη εἶνε ἡ ἐν τῷ μνημονευθέντι ἐκείνῳ χωρίῳ τοῦ Κοῖντιλιανοῦ (XII, 10, 7), καθ' ἃ ἐν ᾧ ὁ Πολύκλειτος

1) *Ausg. z. Olympia*. III.—*Overbeck*, *Gesch. d. gr. Plastik* II, σ. 37.—*Rumpf*, ἐν τῷ *Philol.* 1881, σ. 197.

ἀπέδωκε τῇ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ ἀξιοπρεπῇ ὡραιότητα, ἀνωτέραν τῆς ἀληθείας, καὶ ὁ Φειδίας διέπρεπε μάλλον ἐν τῇ παραστάσει τῶν θεῶν, ὁ Πραξιτέλης καὶ ὁ Λύσιππος προεχώρησαν τῇ φυσικῇ ἀληθείᾳ (ad veritatem accessisse optime affirmant), ἐν ᾧ ὁ Δημήτριος (σελ. 244) προέβη πολὺ ἐν αὐτῇ καὶ ἀπέβλεπε πρὸς ὁμοιότητα μάλλον ἢ πρὸς ὡραιότητα. Δὲν ἐσχηματοποίησεν ἄρα ὁ Πραξιτέλης τύπον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὡς ὁ Πολύκλειτος, ἀλλ' ἔξοχος ὢν κυρίως ἐν τῇ τεχνικῇ ἐξεργασία τοῦ μαρμάρου, ἐπλησίαζε πρὸς τὴν φύσιν, ὡς τὰ ἔργα αὐτοῦ δεικνύουσι, διὰ φυσικῆς διαπλάσεως τῶν μορφῶν καὶ ἰδίως τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ γυμνοῦ σώματος, διὰ φυσικῆς ἀπομιμήσεως τῆς κόμης καὶ διὰ θαυμασίας πτυχώσεως τοῦ ἱματισμοῦ σχετικῶς πρὸς τὸ ὕψος καὶ τὸν τρόπον τῆς καταπτώσεως· ἐξ ἄλλου δὲ δὲν ἦτο πραγματιστής, ὡς ὁ Δημήτριος, ἀλλ' ἐκάθαιρε τὰ σώματα παντὸς κοινοῦ καὶ τυχαίου γνωρίσματος καὶ οὕτως ἐπλασσειν αὐτὰ ἐν ἰδανικῇ μορφῇ. Κύριον δὲ θέμα εἶχε τὴν ἐν τοιαύτῃ ἰδανικῇ μορφῇ παράστασιν τοῦ νεανικοῦ μάλιστα ἀνδρικοῦ τε καὶ γυναικεῖου ὡραίου σώματος, ἀποβλέπων ἰδίως εἰς ἐπενέργειαν ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ θεατοῦ. Δὲν ἤρκεϊτο δὲ εἰς τὴν παράστασιν ἀπλῶς σωματικῆς καὶ οἶονεϊ ἀψύχου ὡραιότητος, ἀλλὰ θαυμασίως συγκατεμίγνυε τὰς ψυχικὰς κινήσεις καὶ παθήσεις, (δὲ' ὁ Διόδωρος λέγει αὐτὸν ὡς «καταμίξαντα ἄκρως τοῖς λιθίνοις ἔργοις τὰ τῆς ψυχῆς πάθη»), οὐχὶ τὰς ὀρμητικὰς καὶ τρικυμώδεις, ὡς ἔπραττε κυρίως ὁ Σκόπας, ἀλλὰ τὰς ἡδέας, πρᾶγους καὶ ἀθροῦδους, τοιαύτας οἷας θαυμάζομεν ἐν τῷ Ἑρμῇ καὶ τῇ κνιδίᾳ Ἀφροδίτῃ. Τοιαύτη ἦτον ἡ μορφή εἰς ἣν ἀνεβίβαζεν ὁ Πραξιτέλης τοὺς ἀνθρώπους καὶ κατεβίβαζε τοὺς θεοὺς σχετικῶς πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Φειδίου.

2. Σκόπας.

Παρά τὸν Πραξιτέλην ἕτερος ἐπιφανὴς καλλιτέχνης τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος εἶνε ὁ Σκόπας¹, ὅστις πολὺ ἐπιδράσας ἐπὶ τῆς τέχνης τῶν συγχρόνων καὶ αὐτοῦ, ὡς φαίνεται, τοῦ Πραξιτέλους, νεωτέρου κατὰ τι ὄντος, μεγάλως συνεβάλετο πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ νέου ἀττικοῦ ἐργαστηρίου. Μικρὸν δὲ διέφερε τοῦ Πραξιτέλους ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, δι' ὃ οἱ ἀρχαῖοι περὶ τοῦ διχσήμου συντάγματος τῶν Νιοβιδῶν ἀμφεβαλлон τίνος τῶν δύο τούτων μεγάλων καλλιτεχνῶν ἔργον ἦτο. Καὶ οὗτος προϋβάλλετο τὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐν πλήρει ὠραιότητι κεκαθαρμένη παντός κοινοῦ καὶ τυχαίου γνωρίσματος καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων ἐπενεργούσῃ, συγκατεμίγνυε δὲ καὶ τὰς ψυχικὰς κινήσεις καὶ παθήσεις, ὡς τὰ ἔργα αὐτοῦ διδάσκουσιν ἡμᾶς, ἀλλ' οὐχὶ κυρίως τὰς ἡδέας, πρᾶους καὶ ἀθωρύβους, ὡς ὁ Πραξιτέλης, ἀλλὰ μάλλον τὰς βιαίας, δραμητικὰς καὶ τρικυμιώδεις, ὥστε ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Πραξιτέλην ἐμφανίζεται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν καλλιτέχνης τῶν σφοδρῶν ψυχικῶν παθημάτων, ἅτινα θαυμασίως παρίστα ἐπὶ τῆς ὅλης ἐξωτερικῆς μορφῆς, καταφανοῦς ὄντος ὅτι αἱ ψυχικαὶ αὗται παθήσεις οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ προσώπου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ὅλης μορφῆς ἐπενεργοῦσι καὶ δι' αὐτῆς ἐμφανίζονται.

Ὁ Σκόπας ἦτο πάριος τὴν καταγωγὴν, υἱὸς πιθανῶς τοῦ κατὰ τὰ 400 π. Χ. ἀκμάζοντος χαλκοπλάστου Ἀριστάνδρου. Νέος τὴν ἡλικίαν μετέβη εἰς Πελοπόννησον, μετὰ τὴν Ὀλ. 96, 2 (= 395), ἔνθα ὠκοδόμησε τὸν ἐν Τεγέᾳ ναὸν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς καὶ κατ' ἀκολουθίαν θά ἐποίησε τὰ ἐν τοῖς ἀετώμασιν αὐτοῦ ἀγάλματα (ἴδ. σ. 128). Τῶν ἔργων τούτων διεσώθησαν ἡμῖν ἡ τοῦ *καλυδωνίου κάπρου* καὶ δύο *μαχητῶν* κεφαλαί, ὧν ἡ μία, ἡ κάλλιον διατηρουμένη, ἀνήκει

¹) Urlichs, Scopas Leben und Werke. 1863.

εἰς ἀγωνιῶντα πολεμιστὴν καὶ εἶνε θαυμασία διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἐκφραζόμενον πάθος· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι τὰ λείψανα ταῦτα, ἔργα ἄλλως τῆς νεανικῆς τοῦ Σκόπα ἡλικίας, δὲν εἶνε ἀρκετὰ ἵνα παρὰσχῶσιν ἡμῖν πλήρη ἔννοιαν τῆς τέχνης τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου¹. Κατὰ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ διαμονὴν του θὰ ἐποίησε τὰ ἐντὸς τοῦ ρηθέντος ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἀγάλματα Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας, τοὺς αὐτοὺς θεοὺς ἐν Γόρτυνι τῆς Ἀρκαδίας (Παυσ. 8, 28, 1), ἐν οἷς τὸ πρῶτον ἐπλασε πιθανῶς τὸν Ἀσκληπιὸν οὐχὶ πωγωνοφόρον ἀλλ' ἐν νεανικῇ ἡλικίᾳ, Ἐκάτην ἐν Ἀργεῖ (Παυσ. 2, 27, 7), Ἥρα-κλῆ ἐν Σικυῶνι (2, 10, 1) καὶ Ἀφροδίτην πάρρημον ἐν Ἡλίδι (Παυσ. 6, 25, 2), τὸ μόνον χαλκοῦν ἔργον τοῦ καλ-

1) Τὰς κεφαλὰς ταύτας ἰδὼν ὁ Milchhoefer ἐν ἔτει 1878 ἐξέλαθεν ὡς ἔργα οὐχὶ προγενέστερα τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων (Mitth. d. d. arch. Inst. in Athen. 1879 σ. 133 ἄρ. 24 καὶ 25). Μετὰ ἐν ἔτος μεταθὰς καὶ εἰς Τεγέαν (Πι-αλί) μετ' αὐτοῦ πρὸς ἐκτίθασιν ἀνασκαφῶν καὶ ἰδὼν αὐτὰς ἐξέλαθεν ὡς ἔργα τοῦ Σκόπα, ὡς προεργαζόμενας δηλ. ἐκ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς. Τοιαύτην δὲ ἔχων πεποιθῆσιν κατέσχον αὐτὰς παρὰ τῷ ἰδιοκτήτῃ, ὅτε εὐρεθείσας ἐν ἀνασκαφαῖς λαθραίως καὶ ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς κυβερνήσεως γενομέναις, καὶ μετ' ὀλίγον κατέθηκα ἐν τῷ ἐν Πιאלί Μουσεῖῳ, ἐνθα νῦν κεῖνται. Ἀπόσπασμα δὲ τοῦ καταλόγου μου (τοῦ ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ Γπουρ-γείου τῆς Παιδείας), ἐν ᾧ ἐκτίθημι τὸν ἀνωτέρω ἰσχυρισμόν, ἐδημοσίευσα εὐθὺς ἐν τῷ Παρνασσῷ (1879, Ὀκτωβρίῳ μηνί) καὶ μετ' ὀλίγον ἐν τῷ Bulletin dell' Instituto di cor. arch. (1880 σ. 193) ὑπὸ τὸν τίτλον «Sculpture di Scopa al museo di Tegea». Ὑπὲρ τῆς γνώμης μου δὲ ταύτης ἀπεφάνησαν πάντες οἱ τὸ ἐν Πιאלί Μουσεῖον ἐπισκευθέντες ἀρχαιολόγοι, καὶ πρῶτος ὁ Troun ἐν ὅσῳ διατριβῇ (Arch. Zeitung. 1880 σ. 98 καὶ Mitth. d. d. arch. Inst. in Athen. 1881 σ. 393). Ἐν τῇ πρώτῃ διατριβῇ αὐτοῦ λέγει: Von dem Kopsen. 35 hatte ich bereits in Olympia durch Kavadias gehoert, der Milchhoefer nach Tegea als Ephoros der griechischen Regierung begleitet hatte. Auf meine Frage, ob denn in Piali Nichts von den Giebeln des Scopas vorhanden ist, hatte er auf jenen Kopf als vielleicht hineingehoerig hingewiesen und sich auf den Styl und die Abmeisselung des Schaedels berufen. Ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ διατριβῇ, ἐν ᾗ ἐκτενέστερον ἐρμηνεύει τὰ εὐρήματα ταῦτα, ἄρχεται τοῦ λόγου οὕτως: Dass Reste von den Giebelgruppen der »tegeatischen Athena Alea sich in dem kleinen Museum des Dorfes Piali befindenden, habe ich zum Theil nach dem Vorgange von Kavadias, »Doerpfeld und Adler, in der Arch. Zeitung zu erweisen gesucht. Ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ ἴδε καὶ σχεδιογραφήματα τῶν πρακτικῶν ἔργων. Ἰδὲ πρὸς τούτοις Murray, History of Greek Sculpture, II σ. 289.

λιτέχνου, τῶν λοιπῶν ἔργων αὐτοῦ ὄντων ἀπάντων ἐκ μαρ-
 μάρου. Κατὰ δὲ τὴν 100^{ην} περίπου Ὀλυμπιάδα θὰ μετέβη
 εἰς Ἀθήνας, ἔνθα πολλὰ ἔτη ἐργαζόμενος καὶ κυρίως ἀγάλματα
 θεῶν ἐκ τοῦ ὥραίου τῆς πατρίδος του μαρμάρου πλάττων
 συνεβάλετο, εἴπερ καὶ ἄλλος τις, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νέου
 ἀττικοῦ ἐργαστηρίου. Τότε ἐποίησε τὰς δύο *Εὐμερίδας* ἐν
 τῷ παρὰ τὸν Ἄρειον Πάγον ἱερῷ αὐτῶν, τὸ ἐν Μεγάροις
 σύμπλεγμα *Ἐρωτος*, *Ἰμέρου* καὶ *Πόθου* (*Παυσ.* 1, 43, 6)
 καὶ ἴσως τὸ ἐν Σαμοθράκῃ *Ἀφροδίτης* καὶ *Πόθου* (διότι τὸ
 ἔργον δὲν ἀπῆται τὴν ἐν Σαμοθράκῃ διαμονὴν τοῦ καλλι-
 τέχνου), τὴν *Ἀθηνᾶν πρόναον* καὶ *Ἀρτεμιρ Εὐκλείαν* ἐν
 Θήβαις (*Παυσ.* 9, 40, 2 καὶ 17, 1) καὶ τὰ πλεῖστα πιθα-
 νῶς τῶν ὑπὸ τοῦ Πλινίου (36, 5, 25) μνημονευομένων καὶ
 ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐν Ῥώμῃ εὕρισκομένων ἔργων, ὧν
 μνημενευτέος μάλιστα *Ἀπόλλων ὁ κιθαρωδὸς*, ποδῆρη ἐνδε-
 δυμένος χιτῶνα καὶ τὴν λύραν διὰ χειρὸς ἔχων (*Popert.* III,
 29, 16), ὅστις ἀνέκειτο ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Παλατίου λόφου ὑπὸ
 τοῦ Αὐγούστου καθιερωθέντι ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. Τούτου
 τοῦ ἀγάλματος, εἰκονιζομένου ἐπὶ νομισμάτων τοῦ Αὐγού-
 στου καὶ Νέρωνος, σώζεται πιθανῶς ἀντίτυπον ἐν Βατικανῷ¹
 ἐν ᾧ ὁ θεὸς ἐν πολυπτύχῳ ποδῆρει χιτῶνι καὶ μεγαλοπρεπῶ
 πτυχουμένῳ μακρῷ ἱματίῳ παρίσταται κιθάραν κρατῶ
 ἀνηρτημένῃ ἀπὸ τῶν ὤμων καὶ ἔμπλεως ποιητικοῦ οἴστρου
 τὴν ἐστεμμένην κεφαλὴν μικρὸν πρὸς τὰ ἄνω ἔχων ἐστραμ-
 μένην, οἷον ἐν ἐκστάσει ἐκ τῆς ὥδης διατελῶν. Ἐτι δὲ μνη-
 μονευτέον τὸ κολοσσιᾶιον ἄγαλμα καθημένου *Ἀρεως* ἐν τῷ
 ὑπὸ τοῦ Βρούτου Καλλαίου καθιερωθέντι ναῷ τοῦ θεοῦ
 τούτου ἐν τῷ Φλαμινίῳ Ἱπποδρόμῳ, οὗτινος ἀπεικόνισις ὅ-
 πάρχει πιθανῶς ἐν τινὶ ἀναγλύφῳ ἐν τῷ τόξῳ τοῦ Κων-
 σταντίνου, προερχομένῳ ἐκ θριαμβευτικοῦ μνημείου τοῦ
 Τραϊανοῦ, ἐν ᾧ ὁ τοῦ πολέμου θεὸς κάθηται γυμνός, κρατῶ

1) De n. km. d. Kunstl. n. 141a καὶ 141b καὶ c.

διὰ τῆς δεξιᾶς δόρυ καὶ φέρον ἐπὶ τῆς ἡριστερᾶς Νίκην¹. Ἐν τῷ αὐτῷ ναφ̄ ἀνέκειτο πρὸς τοῦτοις γυμνῇ Ἀφροδίτῃ τοῦ Σκόπα, ἐξαίρετον ἔργον, ἅτε τοῦ Πλινίου ἐκλαμβάνοντο· αὐτὴν ἀνωτέραν (antecedens) αὐτῆς τῆς κνιδίας Ἀφροδίτης τοῦ Πραξιτέλους. Ἐν Ἀθήναις δ' ἐποίησεν ἔτι τὴν περίφημον αὐτοῦ Μαιράδα, ἐν ᾗ διαπρεπέστατα ἐμφανίζεται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν τῶν σφοδρῶν ψυχικῶν παθημάτων καλλιτέχνης. Ἐν ποδῆρει κυματίζοντι ἱματίῳ, ὅπερ μόνον τοὺς βραχίονας κατέλιπε γυμνοῦς, κρατοῦσα ἐν τῇ χειρὶ ἑσπαργμένον ἐρίφιον, τὴν κεφαλὴν ἔχουσα πρὸς τὰ ὀπίσω ἐστραμμένην, τὴν κόμην λελυμένην καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνέμου ἀναρπαζομένην, ἐπορεύετο δρομητικῶς, κατὰ Καλλίστρατον καὶ ἐπιγράμματά τινα, εἰς τὰ νυκτερινὰ ἐν Κιθαιρῶνι τελούμενα ἔργα ἢ ὑπὸ βακχικῆς μανίας οἰστρηλατουμένη Μαινάς. Δὲν συνετάρασσε δὲ ὁ παράφορος οὗτος οἶστρος τὴν ἁρμονίαν τῶν διαφόρων τῆς μορφῆς μερῶν, ἀλλ' ἅπαντα οὕτω σοφῶς ἦσαν διατεταγμένα ὥστε διαπρεπέστατα παρίστατο διὰ τοῦ λίθου ἡ σφοδρὰ ψυχικὴ πάθησις· ἰδίως δὲ θαυμασία ἦτο ἡ τοῦ προσώπου ἑκφράσις².

Ἐν τῇ γεροντικῇ δ' αὐτοῦ ἡλικίᾳ ὁ Σκόπας κατέλιπε πάντως τὰς Ἀθήνας μεταβὰς εἰς μικρὰν Ἀσίαν, ἐνθα μεθ' ἐτέρων ἀθηναίων καλλιτεχνῶν, Τιμοθέου, Βρυάξιδος καὶ Λεωχάρους, ἐποίησε μετὰ τὴν Ὀλ. 107, 2 (=350) τὰ τὸ ἐν Ἀλικαρνασσῶ Μουσωλεῖον (ἴδ. τ. 132) ἐπικοσμοῦντα πλαστικὰ ἔργα. Καὶ ὁ μὲν Σκόπας εἰργάζετο, κατὰ Πλίνιον, ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ, ὁ δὲ Βρύαξις ἐν τῇ ἀρκτικῇ, ὁ Λεωχάρης ἐν τῇ δυτικῇ, καὶ ὁ Τιμόθεος ἐν τῇ μεσημβρινῇ. Τῶν

1) Stark, ἐν τῷ Philol. XXI, σ. 435 καὶ Overbeck, Gesch. d. gr. Pl. II, Fig. 97.

2) Τῆς Μαινάδος ταύτης δὲν γνωρίζομεν ἀντίτυπόν τι, τοῦ ἐκ Σμύρνης γνωστοῦ ἀγαλματίου, τοῦ ἐν τῇ Arch. Ztg. (1849) δημοσιευθέντος, ὅντος κισθῆλου, ὡς ἐσχάτως ἀπεδείχθη. Ἴδ. Overbeck, Gesch. d. gr. Pl. II, σ. 18.

ἔργων τούτων εὐρέθησαν πολλὰ ἀγάλματα τε καὶ ἀνάγλυφα¹. Διαπρέπουσι δὲ μάλιστα τὰ Ἀμαζονομαχίαν παριστῶντα ἀνάγλυφα, ἅτινα ἀπετέλουν τὴν ζωοφόρον τοῦ οἰκοδομη-
ματος². Ἡ σύνθεσις αὐτῶν εἶνε ἐν συνόλῳ ἐξαιρετος, αἱ
μορφαὶ ὅμως δὲν εἶνε τοσοῦτον συμπεπνυμέναι, ὅσον ἐν τῇ
ζωοφόρῳ τοῦ ἐν Φιγαλίᾳ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἐν τοῖς
ἀναλόγοις ἔργοις τῆς Ε'. ἑκατονταετηρίδος³. Ἡ παράστασις
δὲ ἔχει τὸ τολμηρὸν, ὀρμητικὸν καὶ παθητικόν, τῆς ζωοφό-
ρου τοῦ ἐν Φιγαλίᾳ ναοῦ, αἱ μορφαὶ ὅμως εἶνε λεπτότεραι
καὶ ἐλαφρότεραι, ὁ ἱματισμὸς χαριέστερον διατεταγμένος,
καὶ ἡ ἐν τοῖς προσώποις ἑκφρασις τῆς ὁρμῆς, τοῦ πάθους καὶ
τοῦ οἴκτου, μείζων. Ἐν τούτοις δὲ καὶ ἐν τῇ τάσει τῆς ὁ-
σον ἔνεστιν ἀπογυμνώσεως μείζονος μέρους τοῦ σώματος καὶ
αὐτῶν τῶν Ἀμαζόνων φαίνεται ἐναργῶς ὁ τρόπος τῆς ἐργα-
σίας τοῦ νεωτέρου ἀττικοῦ ἐργαστηρίου⁴. Κατὰ τὴν τελευ-
ταίαν ταύτην τοῦ βίου του περιόδου θὰ ἐποίησεν ἔτι, ὡς φαί-
νεται, ὁ Σκόπας τὰ πολλὰ ἀνὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἔργα του
(Παυσ. 8, 45, 5), ἥτοι Διόνυσον καὶ Ἀθηνᾶν ἐν Κνίδῳ

1) *Ide Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik, II, σ. 68.*

2) Ἐκ τινῶν τεμαχίων φαίνεται ὅτι ὑπάρχον καὶ πλάκες, ἐν αἷς εἰκονίζετο
Γιγαντομαχία.

3) Ἡ ἀραιότερα αὕτη διάθεσις τῶν μορφῶν, ἣν βλέπομεν καὶ ἐν τῇ ζωο-
φόρῳ τοῦ Μνημείου τοῦ Λυσικράτους, εἶνε γνώρισμα τοῦ νεωτέρου ἀττικοῦ ἐρ-
γαστηρίου ἐπικρατήσαν καὶ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις, ὡς δεικνύουσιν αἱ ἐν Πομ-
πήᾳ τοιχογραφίαι.

4) Τινὲς πλάκες τῆς Ἀμαζονομαχίας ταύτης εἶνε πολὺ ἀμελέστερον καὶ ἀ-
τεχνότερον εἰργασμένοι τῶν λοιπῶν, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι σὺν τοῖς μεγάλοις τέσ-
σαρσιν ἀττικοῖς καλλιτέχναις εἰργάζοντο καὶ ἕτεροι κοινοὶ τεχνῖται καὶ λιθοῦοι.

Διὰ τῆς ἐν τῷ Μουσουλῳ δ' ἐργασίας αὐτοῦ ὁ Σκόπας καὶ οἱ λοιποὶ ἀθηναῖοι
καλλιτέχναι μεγάλως ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ τέχνης, ὡς δεικνύου-
σιν αἱ columnae caelatae τοῦ ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμῖσιου (ἴδ. σελ. 100) καὶ τὰ
γλυπτικὰ ἔργα τοῦ ἐν Πριήνῃ ναοῦ (ἴδ. σελ. 131) τὰ Γιγαντομαχίαν μάλιστα
παριστῶντα, ἐν οἷς τὸ πρῶτον, καθ' ἃ γνωρίζομεν, εἰκονίζονται οἱ Γίγαντες
περιωτοὶ καὶ εἰς ὅφει καταλήγοντες. Τὰ ἔργα ταῦτα μετεκοιμίσθησαν διὰ τοῦ
ἀρχιτέκτονος Pullan εἰς τὸ βρετανικὸν Μουσεῖον. Ἴδε Gazette des beaux
arts, 1878 I. p. 373 καὶ Newton, Essays on art and archaeology. 1880.
p. 90.

(*Plin.* 36, 5, 23), *Αητώ* καὶ *Ὀρτυγίαν* παρὰ τὴν Ἐφεσον, ὧν ἡ μὲν ὡς θεὰ ἐκράτει σκῆπτρον, ἡ δὲ ὡς κουροτρόφος ἔφερεν εἰς τὰς ἀγκάλας τὰ τέκνα τῆς θεᾶς (*Στράβ.* 14, σ. 640), κολοσσιαῖον Ἀπόλλωνα *Σμινθέα* ἐν Χρύσῃ πατοῦντα μῦν (*Στράβ.* 13, σ. 604), καὶ τέλο; *Ποσειδῶνα*, *Θέτιν* καὶ Ἀχιλλέα ὑπὸ Νηρηίδων, ἐπὶ δελφίνων καὶ ἵπποκάμπων ὄχουμένων, καὶ ὑπὸ Τριτόνων καὶ ἄλλων θαλασσίων τεράτων περιβαλλομένων. Τὰ ἀγάλματα ταῦτα ἀπετέλουν σύνταγμα παριστῶν πιθανῶς τὴν ἐν τοῖς νήσοις τῶν Μακάρων ὑποδοχὴν τοῦ Ἀχιλλέως μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐν τῇ δημηγύρει τῶν θαλασσίων θεῶν, καὶ ἐπικοσμοῦν ἀρχικῶς τὸ ἀέτωμα ναοῦ τινος ἴσως, μέχρις ὅτου μετεκομίσθησαν εἰς Ρώμην, ἐνθα ἐπὶ Πλινίου ἀνέκειντο ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ποσειδῶνος ἐν τῷ Φλαμινίῳ Ἱπποδρόμῳ καὶ μεγάλου ἐτύγχανον θαυμασμοῦ, ἐξαίρετα ὄντα ἔργα δυνάμενα, κατὰ Πλίνιον, ὁλόκληρον τὸν βίον καλλιτέχνου νὰ ἀπασχολήσωσιν.

Τοῦ Σκόπα ἔργον εἶνε πιθανῶς καὶ τὸ περίφημον σύνταγμα τῶν *Νηυιδῶν*, ὅπερ ἐπὶ Πλινίου ἀνέκειτο ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Σωσικνοῦ ἐν Ρώμῃ, διότι ναὶ μὲν οἱ ἀρχαῖοι ἀμφέβαλλον ἂν τοῦτο ἦτο ἔργον τοῦ Σκόπα ἢ τοῦ Πραξιτέλους (*Plin.* 36, 5, 28), καὶ ἐπιγράμματά τινα ἀποδίδουσιν αὐτὸ τῷ Πραξιτέλει, ἀλλὰ τὸ ἐν αὐτῷ ἐκφραζόμενον ἰσχυρὸν ψυχικὸν πάθος καὶ ἡ ὀρμητικὴ κίνησις μορφῶν τινων μαρτυροῦσι μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ πρώτου ἢ ὑπὲρ τοῦ δευτέρου ἴσως μάλιστα ἐποίησεν αὐτὸ ὁ Σκόπας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὡς καὶ τὸ ἄνω μνημονευθὲν τῶν θαλασσίων θεῶν, καὶ ἐκεῖθεν μετεκόμισεν αὐτὸ ἐν τοῖς ὑπεριόροις χρόνοις ὁ Γ. Σώσιος, ἑπαρχὸς Συρίας, εἰς Ρώμην. Τὸ σύνταγμα τοῦτο πρὸς τὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος κατατόξευσιν τῶν τέκνων τῆς Νιόβης καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν μορφῶν, ὧν δεκατρεῖς περιεσώθησαν ἡμῖν ἐν ἀντιτύποις εὐρεθεῖσιν ἐν Ρώμῃ καὶ κειμένοις νῦν ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς

Φλωρεντίας¹. Μεγαλοπρεπής και ἥρεμος ἵσταται ἡ Νιόβη ἐν τῷ μέσῳ περιπτύσσουσα τὴν εἰς τὰς μητρικὰς ἀγκάλας καταφυγοῦσαν μικροτέρην τῶν θυγατέρων της καὶ πλήρης ὑπεριτάτης θλίψεως αἶρουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανόν, οὐχὶ δακρύουσα ἀλλ' ἐγκρατεροῦσα ἐν τῇ ἀδίκως γινομένη αὐτῇ ὑπὸ τῶν ἰσχυρωτέρων καταστροφῇ. Ἐκατέρωθεν δὲ ἵστανται τὰ τέκνα αὐτῆς, ὧν τὰ μὲν πλήρη τρόμου ἀπέναντι τοῦ φοβεροῦ ὀλέθρου φεύγουσι δρομαίως, τὰ δὲ κατατοξευόμενα καταπίπτουσι χαμαί, τὰ δὲ κείνται πλεόν νεκρά². Ἰδίῳ, δὲ περιπαθέστατα εἶνε δύο συμπλέγματα, Νιοβίδης καλύπτων πληγωμένην ἀδελφὴν του, καὶ ὁ πικραγωγός, ὅστις καταπεπληγμένος ἀποβλέπει πρὸς τὰ ἄνω, ὅθεν ἐπέρχεται ὁ ὀλεθρος, καὶ προσπίζει διὰ τοῦ ἰδίου σώματος τὸν νεώτερον τῶν υἱῶν. Σώζονται δὲ καὶ ἐπαναλήψεις τινῶν τῶν μορφῶν τούτων, ὧν τινες, οἷον ἡ ἐν τῷ Βατικανῷ Νιοβίς καὶ ὁ ἐν Μονάχῳ ἐκτάδην κείμενος Νιοβίς, εἶνε πολὺ ἀνώτεροι τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ, καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἂν μὴ εἶνε πρωτότυποι, ἐλάχιστον ἀφίστανται τῶν πρωτοτύπων³.

5. Σύγχρονοι τοῦ Σκόπα καὶ Πραξιτέλους.

Ἐν τοῖς συγχρόνοις δὲ τοῦ Σκόπα καὶ Πραξιτέλους καλλιτέχναις, τοῖς εἰς τὸ νεώτερον αἰτικὸν ἐργαστήριον ἀνήκουσι, διέπρεπον οἱ τρεῖς ἀνώτερω μνημονευθέντες Βρύαξις, Τιμόθεος καὶ Λεωχάρης, οἱ σὺν τῷ Σκόπῳ ἐν τῷ Μουσουλείῳ συνεργασθέντες. Τούτων ὁ μὲν Βρύαξις ἐποίησεν ἔτι πολλὰ θεῶν ἀγάλματα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ δὴ τὸν ἰδανικὸν τύπον τοῦ τῷ αἰγυπτίῳ Σεράπιδι ταυτισθέντος *Πλούτωνος*,

1) Stark, Niobe und die Niobiden. 1863.

2) Μόνον εἰς Νιοβίδης σώζεται ἐκτάδην κατακείμενος, συμμετρίας ὅμως ἵνεκα θὰ παρίστατο οὕτω καὶ μία θυγάτηρ.

3) Ἐν τῇ ἐν σελ. 243 σημ. 1 μνημονεύσει διατριβῇ του, ὁ Klein πειράται νὰ ἀποδείξῃ ἀκμάσαντα οὐ μόνον ἀρχαιότερον Πραξιτέλην ἀλλὰ καὶ Σκόπαν· οἷως πρὸς τὸν τελευταῖον ὅμως ἰσχυρισμοὶ του δὲν ὑμῶνται ἐν πειστικῶν λόγων.

δὲ Τιμόθεος ἀγάλματα θεῶν καὶ ἀθλητικούς καὶ εἰ-
κονικούς ἀνδριάντας· ἐπισημότερος ὅμως αὐτῶν ἦτο ὁ κυ-
ρίως χαλκοπλάστης Λεωχάρης, ποιητὴς ἀγαλμάτων θεῶν,
ἰόν τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἀπόλλωρος, καὶ εἰκονικῶν ἀνδριάν-
των τὸ μὲν ἀθηναίων ἰδιωτῶν, τὸ δὲ τῶν μελῶν τῆς οἰκο-
γενείας τοῦ Φιλίππου κατὰ παραγγελίαν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ
ἰοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὸ σπουδαιότατον ὅμως τῶν ἔργων
αὐτοῦ διὰ τὸ νέον τῆς ἐφευρέσεως καὶ τὸ τολμηρὸν τῆς πα-
ραστάσεως ἦτο σύμπλεγμα παριστῶν τὸν ὑπὸ τοῦ Διὸς ἀπο-
σταλέντα ἀετὸν ἔχοντα ἡραπαγμένον διὰ τῶν ὀνύχων τὸν
Γανυμήδη καὶ αἶροντα αὐτὸν εἰς τὰ ὕψη (Plin. 34, 19, 79),
οὗτινος κάλλιστον καὶ χαριέστατον ἀντίτυπον σώζεται ἐν
Βατικανῷ³. Σύγχρονος τοῦ Λεωχάρους ἦτο Σθένης ὁ δολύ-
θιος, ὅστις ἐποίησεν ἀθλητικούς ἀνδριάντας, ἀγάλματα
Διὸς, Ἀθηναῖς καὶ Ἀθήνητρος, μετατεθέντα ὕστερον εἰς τὸν
ἐν Ρώμῃ ναὸν τῆς Ὀμονοίας, σύμπλεγμα θυνησῶν, κλαιου-
σῶν καὶ προσευχομένων γυναικῶν, καὶ περίφημον ἄγαλμα
τοῦ ἐν Σινόπῃ ἀποθεωθέντος ἱδρυτοῦ τῆς πόλεως Ἀνταλόκου.

Ἐτερος δ' ἀθηναῖος καλλιτέχνης, ὁ Σιλανίων, αὐτο-
δίδακτος χαλκοπλάστης, ἐποίησε εἰκόνας τὸ μὲν συγχρόνων
ἀνδρῶν, ἐν οἷς θαυμασίως παρίστα τὸν ἀτομικὸν ἐκάστου
χαρακτῆρα, οἷον τοῦ φιλοσόφου Πλάτωνος καὶ μάλιστα τοῦ
γλύπτου Ἀπολλοδώρου, τοῦ μαινομένου ἐπικληθέντος, δὲ
παρέστησεν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δόξης του θραύοντα τὰ ἴδια ἔργα,
τὸ δὲ προγενεστέρων, ἐν οἷς θὰ ἀπέβλεπε μᾶλλον οὐχὶ πρὸς
ὁμοιοῦτητα, ἀλλὰ πρὸς ἰδανικὴν τινα τοῦ ὑποκειμένου παρά-
στασιν, οἷον τῆς Σιπφῶος καὶ Κορίντης. Ἰδανικὴν χαρακτῆρα
θὰ εἶχον καταφρωνῶς καὶ οἱ ἡρωικοὶ αὐτοῦ ἀνδριάντες Θησεὺς
καὶ Ἀχιλλεύς ἐν τῇ θνησκούσῃ ὁμῶς Ἰοκάστη, ἵνα παραστήσῃ
ἐν τῷ προσώπῳ τὴν ὠχρότητα τοῦ θανάτου, ἐγκατέμιξε τῷ

3) Overbeck, Gesch. d. gr. Pl. II. Fig. 107a

χαλκῷ ἄργυρον παραβᾶς διὰ τοιούτου τεχνάσματος τὰ ὄρι-
τῆς τέχνης ἐξ ὑπερβολικῆς καὶ ἀκαίρου τάσεως πρὸς παρὰ-
στασιν τῆς φυσικῆς ἀληθείας. Τῶν λοιπῶν δ' ἀθηναίων τε-
χνιτῶν ἄξιος μνείας εἶνε ὁ Πολυκλῆς, ὅστις, πλὴν εἰ-
κόνοιο τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἐποίησεν ἕτι περίφημον ἐν τῇ ἀρ-
χαϊότητι χαλκοῦν Ἑρμαφρόδιτον (*Plin.* 34, 8, 80), πλά-
σας οὕτω τὸν τύπον τοῦ ἐκ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ μάλιστα
ἐν Κύπρῳ λατρείας τῆς Ἀφροδίτης ἀναπτυχθέντος τούτου
θεοῦ.

Τέλος δ' ἐνταῦθα μνημονευτέον Εὐφράνωρος τοῦ ἱσθμίου,
ἐπισήμου γλύπτου, ζωγράφου καὶ συγγραφέως περὶ συμμε-
τρίας καὶ χρωμάτων. Ὁ Εὐφράνωρ, εἰ καὶ διέτριψεν ἱκανὸν
χρόνον ἐν Ἀθήναις, δὲν συνετάχθη, ὡς φαίνεται, ὁλοσχερῶς
τοῖς τότε ἀκμάζουσι μεγάλοις καλλιτέχναις τοῦ νεωτέρου
ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν
καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ Πολυκλείτου δρῶμενος, ἠθέλησε νὰ νεω-
τερίσῃ, εἰς τὴν συμμετρίαν μάλιστα ἀποβλέψας καὶ νέας ἀ-
ναλογίας τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος εἰσάγων. Καὶ
τὸν μὲν κορμὸν ἐπλαττε ἰσχνότερον, ἐν τῇ κεφαλῇ ὁμῶς καὶ
τοῖς ἄκροις ἐτήρει τὰς τῶν ἀρχαιοτέρων ἀναλογίας, ἐξ οὗ
τὰ ἔργα του ἐφάνιντο σχετικῶς βαρέα καὶ ὀγκώδη (*Plin.*
35, 40, 128). Κατὰ ταῦτα ὁ Εὐφράνωρ ἐμφανίζεται ὡς
πρόδρομος τοῦ τὸ νεώτερον ἀργοσικωνίου ἐργαστήριον ἰδρύ-
σαντος Λυσίππου, μέσσην θέσιν μεταξὺ τοῦ Πολυκλείτου καὶ
τούτου κατέχων. Τὰ ὑπὸ τοῦ Πλινίου δ' ἀπαριθμούμενα πλα-
στικά αὐτοῦ ἔργα εἶνε κυρίως ἀγάλματα θεῶν, οἷον Ἀητὴ
φέρουσα τὰ τέκνα τῆς, ἣς ἀντίτυπον σώζεται πιθανῶς ἐν
Ρώμῃ¹, πατρῶς Ἀπόλλων, Ἡφαιστος καὶ ἀγαθὴ Τύχη
κρατοῦσα ἐν τῇ δεξιᾷ φιάλην καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ στάχυν
καὶ μήκωνα. Ἐποίησε δὲ καὶ Ἀλέξανδρον Πάριον, ἐν ᾧ

1) Th. Schreiber, Apollon Pythoktonos, 1870. Ἴδε καὶ Overbeck,
Gesch. d. gr. Pl. II. Fig. 412.

ἐκρινέ τις, κατὰ Πλίνιον, τὸν τε δικαστὴν τῶν θεῶν, τὸν
 καστὴν τῆς Ἑλένης καὶ τὸν φονέα τοῦ Ἀχιλλέως, Ἑλ-
 ἰδα στεφανομένην ὑπὸ τῆς Ἀρετῆς, Ἰέρειαν ἐξαιρέτου
 κασιότητος, γυναικα προσευχομένην καὶ ἀνδριάντας τοῦ
 Λύσιππου καὶ Ἀλεξάνδρου ἐν τεθρίππῳ.

4. Λύσιππος.

Ὅτι ἐπεχείρησεν ὁ Εὐφράνῳρ ἐν ταῖς ἀναλογίαις τοῦ ἀν-
 θρώπου σώματος, ἤγαγεν εἰς πέρας ὁ Λύσιππος, ἰδρυτῆς
 τῷ γενόμενος τοῦ νεωτέρου ἀργοσικωνίου ἐργαστηρίου.
 ὁ Λύσιππος ἐγεννήθη ἐν Σικυῶνι, ἐν τῇ αὐτῇ δηλ. πόλει
 καὶ ὁ Πολύκλειτος, καὶ ἦτο σύγχρονος τοῦ Πραξιτέλους,
 ἔργαζετο ὁμῶς μέχρι Ὀλ. 416, 1 (= 346) καὶ διέτριψεν
 χρόνον ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Μακεδονίᾳ
 ἐγγύς ἀπολαύων ἐκεῖ τιμῆς. Κοινὸς δὲ χαλουργὸς ὢν
 ἀρχάς, αὐτοδίδακτος, δι' ἐπιμελοῦς σπουδῆς τῶν ἀρ-
 χαιοτέρων ἔργων καὶ μάλιστα τοῦ δορυφόρου τοῦ Πολυ-
 κλείτου, ὥς ὁ ἴδιος ἔλεγεν, ἐγένετο μέγας καλλιτέχνης καὶ
 παραγωγικώτατος τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν, διότι μετὰ
 τὸ θάνατον αὐτοῦ ἀνοιχθέντος κιβωτίου, κατὰ Πλίνιον, εἰς
 οὗτος κατέθετε χρυσοῦν στατήρα δι' ἕκαστον ἄγαλμα, ὃ
 πᾶσι, εὗρέθησαν ἐν αὐτῷ 1 500 στατήρες. Ἦσαν δὲ τὰ
 ἔργα αὐτοῦ ἅπαντα χαλκᾷ καὶ συνίσταντο εἰς ἀγάλματα
 ἀνδρῶν καὶ ἡρώων, εἰς εἰκονικοὺς ἀνδριάντας καὶ εἰς ἀθλητι-
 κά· παραστάσεις. Ἐν τοῖς ἀγάλμασι θεῶν διέπρεπον μάλι-
 στα κολοσσιαῖοι· τεσσαρακοντάπηχυς Ζεὺς ἐν Τάραντι, Ἰσ-
 χμῖος Ποσειδῶν ἐν Κορίνθῳ, καὶ θαυμασίως ἐξεργασμένον
 τεθρίππον ἐν Ρόδῳ φέρον τοῦ Ἥλίου τὸ ἄγαλμα (Plin. 34,
 19, 63). Ἐν τοῦτοις καταλεκτέοι καὶ ὁ Καιρὸς, οὐχὶ ἀλλη-
 γορικῇ περὶ τὰς ἀλλ' ὁ θεὸς τῆς εὐκαιρίας, ὅστις ἀφη-
 γημένη ἔκδοσις οὕσα ἐγένετο κατὰ τὴν προκειμένην ἑκατον-
 ταετηρίδα θεία προσωπικότης, ὥς καὶ ἕτεροι τοιαῦται ἐν-

νοιαί, Ἰμερος, Πόθος, Εἰρήνη κτλ. ¹. Ἐπλασε δ' αὐτὸν Λύσιππος πρόστηθον νεανίαν ἔχοντα τὴν κόμην ὀπισθεν με κεκαρμένην ἔμπροσθεν δὲ μακράν, κρατοῦντα στάθμην κα ψαλίδα καὶ διὰ πτερωτῶν τῶν ποδῶν βαίνοντα ἐπὶ σφαίρας ².

Ἡρώα; δὲ ἐποίησεν ἓνα μόνον, τὸν Ἡρακλῆ, οὐχὶ ὅμοιαν ἅπασι ἀλλὰ πολλάνικς. Τούτων περιηρότατος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέτῃ ἦτο ὁ ἐν Τάραντι, τοσοῦτος τὸ μέγεθος, ὥστε ὁ ἀντιχειρ αὐτοῦ εἶχε, κατὰ Νικήταν τὸν Χωνιάτην, πᾶχος ἀνδρός. Ὁ βυζαντινὸς οὗτος συγγραφεὺς περιγράφει αὐτὸν ὡς εὐρωστον καὶ σαρκώδη, στρώσαντα τὴν λεοντὴν ἐπὶ τοῦ κορυφίνου, δι' οὗ εἶχεν ἐκτελέσει τὸν περὶ τὸν Αὐγείαν ἄθλον, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἄοπλον καὶ σύννου καθήμενον, καὶ τὸν μὲν ἀριστερὸν ἀγκῶνα στηρίζοντα εἰς τὸ κεκαμμένον γόνυ, καὶ τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ἄκρην χεῖρος, τὸν δὲ δεξιὸν βραχίονα κατὰ τὸ δμῶνυμον σκέλος ἔχοντα ἐκτεταμένον. Τῷ κολοσσιαίᾳ τούτῳ Ἡρακλεῖ, γνωστῷ ἄλλως καὶ ἐκ τινων σφραγιδολλῶν, ἀντίθετος εἶνε ἕτερος μόλις ποδιαῖος τὸ ὕψος, ἐπιτραπέζιος καλούμενος, ὅστις ἐκάθητο ἐπὶ βράχου, ἐφ' οὗ εἶχε ἠπλωμένην τὴν λεοντὴν, καὶ τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ἄνω ἐβακχικῇ ἐκφράσει ἔχων ἐστραμμένον ἐκράτει ἐν τῇ δεξιᾷ φιάλῃ καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ τὸ ρόπαλον. Ἐποίησε δὲ καὶ ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους, δι' Ἀλυζίαν ἐν Ἀκαρνανίᾳ (Στράβ. X. σ. 459) οὐχὶ ἐν ἀναγλύφῳι ἀλλ' ἐν χαλκοῖς βεβωσμένοι συμπλέγμασι. Μία τῶν ἐν τούτοις μορφῶν φαίνεται, κατ' ἀνάγκην τι εὐρεθὲν ἐν Ἀκαρνανίᾳ ³, ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα τοῦ ἐν τῷ Μουσειῷ τῆς Νααπόλεως Ἡρακλέους τοῦ ὑπὸ Γλύκωνος τοῦ ἀθηναίου ποιηθέντος.

Οὐχ' ἦττον δ' ἐπίσημοι ἦσαν οἱ εἰκονικαὶ τοῦ Λυσίππου

1) Curtius, Arch. Ztg. 1875. σ. 1.

2) Benndorf, Arch. Ztg. 1863 σ. 81.

3) Heuzey, Le mont Olympe et l'Acarnanie. pl. XI.

ἀνδριάντες, καὶ μάλιστα οἱ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὃν παρέστησεν οὗτος εἰς παντοίας θέσεις καὶ ἐν διαφόροις ἡλικίαις ἀπ' αὐτῆς τῆς παιδικῆς ἀρξάμενος. Ἐπλαττε δ' αὐτὸν ἐν ἄκρα φυσικῇ ἀληθείᾳ καὶ εἶπερ καὶ ἄλλος τις ἐπιτυχέστατα, τοὺς σωματικούς χαρακτῆρας ἐντελῶς ἀπομιμούμενος καὶ τὸ ἀνδρικόν αὐτοῦ ἦθος ἀξιοπρεπῶς ἐκφράζων, ὥς ἐκ τοῦ Πλουτάρχου ἐκφαίνεται λέγοντος: «Τὴν μὲν οὖν ιδέαν τοῦ σώματος οἱ Λυσίππειοι μάλιστα τῶν ἀνδριάντων ἐμφαίνουσιν, ὅφ' οὗ μόνου καὶ αὐτὸς ἡξίου πλαττεσθαι. Καὶ γάρ, ὡς μάλιστα πολλοὶ τῶν διαδόχων ὕστερον καὶ τῶν φίλων ἀπεμιμούντο, τὴν τ' ἀνάτασιν τοῦ αὐχένος εἰς εὐώνυμον ἡσυχῇ κεκλιμένου καὶ τὴν ὑγρότητα τῶν ὀφθαλμῶν, διατετήρηκεν ἀκριβῶς ὁ τεχνίτης» (Ἀλέξ. Β), καὶ ἀλλαχοῦ (π. Ἀλέξ. ἀρετ. Β. 2): «Μόνος γάρ οὗτος (Λύσιππος) κατεμήνυε τῷ χαλκῷ τὸ ἦθος αὐτοῦ καὶ συνεξέφερε τῇ μορφῇ τὴν ἀρετὴν· οἱ δ' ἄλλοι τὴν ἀποστροφὴν τοῦ τραχήλου καὶ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν διάχυσιν καὶ ὑγρότητα μιμεῖσθαι θέλοντες, οὐ διεφύλαττον αὐτοῦ τὸ ἀρρενωπόν.» Ὁ περιφημότατος τῶν ἀνδριάντων Ἀλεξάνδρου ἑκράτει λόγχην καὶ ἦτο ὀρθίος, τὸ βλέμμα ἔχων ἀγερώχως πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐστραμμένον, ὥς εἰ ἡξίου νὰ διανείμῃ μετὰ τοῦ Διὸς τὴν κυριαρχίαν τοῦ κόσμου· δι' ὃ ὁ ποιητὴς ἐνέγραψεν ἐπὶ τῆς βάσεως:

«Αὐδάσονται δ' ὅτι κεν ὁ χαλκὸς εἰς Δία λεύσσω
Γὰν ὅπ' ἐμὸι τίθεμαι, Ζεῦ, σὺ δ' Ὀλύμπον ἔχεις».

Ἐποίησε δ' ὁ Λύσιππος, κατὰ Πλίνιον, καὶ σύνταγμα ἐξ 25 ἱππέων, ἐταίρων τοῦ Ἀλεξάνδρου πεσόντων ἐν Γρανικῷ, ἀπαντας ἐν εἰκονικῇ ὁμοιότητι παραστήσας, καὶ ἕτερον, ἐν ᾧ συνειργάσθη καὶ ὁ Λεωχάρης, εἰκονίζον τὸ τοῦ Λέοντος κυ-

1) Τῶν σωζομένων ἀνδριάντων καὶ προτομῶν Ἀλεξάνδρου εἰς ἔργα τοῦ Λυσίππου ἀνάγονται ὁ ἐκ Γαβίων ἀνδριάς ἐν Λούβρῳ, ἕτερος ἐν Μονάχῳ καὶ ἡ ἐν Καπιτωλίῳ προτομή· Ἰδε Οὐέρβεκ, *Gesch. d. g. Pl.* II, Fg. 117 καὶ 118. Πρβ. καὶ K. Lange, *Ueber d. Motiv des aufgestuetzten Fusses in d. ant. Kunst.* 1879.

νηγέσιαν, περὶ οὗ ὁ Πλούταρχος (Ἀλεξ. 40) λέγει: «Τοῦτο πρὸ κυνηγέσιον ὁ Κρατερός εἰς Δελφοὺς ἀνέθηκεν, εἰκόνας ἡγαλκᾶς ποιησάμενος τοῦ λέοντος καὶ τῶν κυνῶν καὶ τοῦ βασιλέως τῷ λέοντι συνεστῶτος καὶ αὐτοῦ προσβοηθοῦντος». Ἔτι δ' ἐποίησεν ἀνδριάντας πολὺ προγενεστέρων ἀνδρῶν, ἥτοι τῆς Πραξιτέλας, τοῦ Σωκράτους, τοῦ Αἰσώπου καὶ τῶν ἐπὶ τὰ πιθανῶς σοφῶν, ἐν οἷς δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἀποβλέπῃ εἰς πραγματιστικὴν τινὰ εἰκονικὴν ὁμοιότητα, ἀλλὰ διέπλασε κατὰ φανῶς ἱστορικοὺς προσωποῦς χαρακτῆρας κατὰ τῇ ἰδίαν ἀντίληψιν καὶ φαντασίαν.

Ἐν ἀθλητικῇ δὲ παραστάσει ἀνήκουσι πέντε ἀνδριάντες ἀθλητῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ὁ περίφημος Ἀποξυσμένος, ἥτοι ἀθλητῆς καθαρίζων διὰ τῆς στελεγγίδος τὸ σῶμα ἀπὸ τῆς κόπωσης (πρβ. σελ. 256), ὅστις μετενεχθεὶς εἰς Ρώμην μεγάλου ἐτύγχανεν ἐκεῖ θαυμασμοῦ. Τοῦτου σώζεται κάλλιπτον καὶ ἀναμφισβήτητον ἀντίτυπον ἐν Βατικανῷ¹. Ἐποίησε δ' ἔτι μεθύουσαν αὐλήτριαν, καὶ παντοῖα τέθριππα καὶ ἵππων ἀχαλίνωτον, κατ' ἐπίγραμμα τι, τὰ ὧτα προτείνοντα καὶ διὰ τοῦ ποδὸς τὸ ἔδαφος πλήττοντα.

Τὸν Λύσιππον θέτει ὁ Κοϊντιλιανὸς (ιδ. σ. 275) παραλλήλως τῷ Πραξιτέλει λέγων, ὅτι ἀμφοτέρω ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους καλλιτέχνας ἐπλησίασαν μᾶλλον πρὸς τὴν παράστασιν τῆς φυσικῆς ἀληθείας. Τοῦτο δὲ κατώρθωσεν αὐτὸς ἐξεργαζόμενος τὰ καθέκαστα τῆς μορφῆς μετὰ μεγίστης ἀκριθείας καὶ λεπτότητος, κατὰ Πλίνιον, καὶ τὴν κόμην ἐπὶ τὸ τελειότατον διαπλάσας ἢ μᾶλλον διατάξας, ἥτοι κατορθώσας ἐν τῷ χαλκῷ, ὅ,τι ὁ Πυθαγόρας εἶχεν ἐπιχειρήσει καὶ ὁ Πραξιτέλης τοῦλάχιστον ἐν τῷ μαρμαρῷ εἶχε παραγάγει. Διαφέρει ὁμοίως τοῦ Πραξιτέλους καὶ τῶν συγχρόνων τοῦ ἀττικοῦ ἐργαστηρίου καλλιτεχνῶν κατὰ τοῦτο ὅτι δὲν ἀπέβλεπε κυρίως πρὸς παράστασιν θελκτικῆς ὡραιότητος, οὔτε

1) Overbeck, Gesch. d. gr. Pl. II. Fig. 119.

γυναικείας μορφάς ἐξαιρέτους ἐπὶ κάλλει, οὔτε ἐφηβικά σώματα πλάττων, ἀλλὰ τὴν ὥριμον ἀνδρικήν ἡλικίαν ὡς θέμα ἐκλέγων. Ἔτι δὲ δὲν ἐξέφραζεν ἐν τῇ μορφῇ τὰ τῆς ψυχῆς πάθη, ἀλλ' ἀντὶ τούτων παρίστα δι' αὐτῆς τὸ ἥθος, τὸν ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου, δι' οὗ τοσοῦτον ὑποδακίμησεν ἐν τῇ διαπλάσει τῶν εἰκονικῶν ἀνδριάντων. Διὰ τούτων ὅμως δὲν ἐτράπη εἰς τὸν πραγματισμόν, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς ἀπέβλεπε καὶ οὗτος πρὸς παρὰγωγὴν ἐντυπώσεως διὰ τῆς μορφῆς καὶ ἐκ τούτου, ἀπὸ τοῦ Κανόνος τοῦ Πολυκλείτου ὁρμώμενος καὶ χάριν καὶ κομψότητα (*elegantiam*) ἐπιδιώκων, μετέβαλε τὰς βαρείας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀναλογίας, σμικρύνας τὰς κεφαλὰς καὶ τὰ σώματα ἐπιμηκέστερα καὶ λεπτότερα πλάσας, ὡς ὁ Πλίνιος παραδίδει καὶ ὁ ἐν Βατικανῷ Ἀποξυόμενος, δεικνύει. Οὕτως εἰσήγαγε νέον Κανόνα ἀντικαταστήσαντα τὸν τοῦ Πολυκλείτου καὶ τοῖς ἐπομένοις καλλιτέχναις ὑπόδειγμα γενόμενον.

5. Καλλιτέχναι ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι.

Τῶν λοιπῶν δὲ τῆς Ἑλλάδος πόλεων διέπρεψαν ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς Πλαστικῆς τέχνης δύο μάλιστα, αἱ πολιτικὴν σημασίαν διὰ τοῦ Ἐπαμινώνδα κτησάμεναι Θήβαι καὶ Μεσσήνη. Ἐν Θήβαις ἤκμασαν οἱ Ὑπατόδωρος καὶ Ἀριστογείτων, οἵτινες ἐποίησαν μέγα χαλκοῦν σύγγραμμα ἀναπολοῦν ἔργα τοῦ παλαιοῦ ἀργείου ἐργαστηρίου καὶ παριστῶν τοὺς Ἐπίδ ἐπὶ Θήβαις, ὅπερ οἱ Ἀργεῖοι ἀνέθηκαν ἐν Δελφοῖς πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἐν Οἰνότη νίκης αὐτῶν τε καὶ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν Ἀκκεδαιμονίων (*Παυσ.* 10, 10, 2). Ἐπισημότερος δὲ τούτων ἦτο Δαμοφῶν ὁ μεσσήνιος, ὅστις ἀποκλειστικῶς, ὡς οὐδεὶς ἕτερος Ἑλλήν τεχνίτης, ἐποίει μόνον ἀγάλματα θεῶν, τὰ πλεῖστα μαρμαρίνα καὶ τινα ἀκρόλιθα ξόανα, ἅτινα ἐλλείψει τῶν ἀναγκαίων

χρηματικῶν πόρων ἀντικατέστησαν τότε, ὥς φαίνεται, τὰ τῶν προτέρων χρόνων χρυσελεφάντινα.

Κατὰ τὸ τέλος δὲ τῆς προκειμένης ἐποχῆς ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπομένης φαίνεται ὅτι ἤκμαζε καὶ περίφημος τορευτῆς Βοηθὸς ὁ καρχηδόνιος, ὅστις ἦτο πρὸς τοῦτοις καὶ χαλκοπλάστῃς καὶ ἐποίησεν Ἀσκληπιδὸν ἐν μορφῇ παιδός, γυμνὸν καθήμενον παῖδα ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας, καὶ παῖδα παλαίοντα χηνί, χαριέστατον ἔργον, οὗτινος σώζονται πλεῖστα μαρμάρινα ἀντίτυπα

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΑΖΟΥΣΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(ἀπὸ τῶν διαδόχων μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος
323—146 π. Χ.)

Κατὰ τὴν προηγουμένην ἐποχὴν ἡ πλάστικὴ τέχνη ἀνελθοῦσα εἰς ὕψιστον σημεῖον τελειότητος εἶχε διατρέξει σχεδὸν ἅπαντα τὰ στάδια τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, ὥστε κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους μοιραίως ἔπρεπε νὰ τραπῇ εἰς παρακμὴν, ἀδυνατοῦτα νὰ παραγάγῃ νέον τι, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον μετατεθεῖσα βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς δύσεως εἰς τὴν ἀνατολὴν δὲν ἐνεψυχοῦτο πλέον ὑπὸ τοῦ πρότερον ἐθνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἀλλ' ἐγένετο τέχνη ἱκανοποιούσα κυρίως τὰς πρὸς ἐπίδειξιν καὶ πολυτέλειαν ὁρέξεις τῶν πλουσίων καὶ φιλοδόξων ἡγεμόνων τῆς ἀνατολῆς. Ἐν τούτοις καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, μεγάλη οὖσα τέχνη καὶ μεγάλα κληρονομήσασα, παρῆγεν ἐνιαχοῦ ἔργα οὐχὶ εὐκαταφρόνητα, τὸ μὲν συνεχίζουσα τὴν τέχνην τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος, τὸ δὲ καὶ νέαν τινὰ τροπὴν (τὴν τελευταίαν πάντως καὶ μόνην δυνατὴν) ἐνιαχοῦ, οἷον ἐν Περγᾷ καὶ Ρόδῳ, λαμβάνουσα.

1. Μαθηταὶ τοῦ Πραξιτέλου καὶ Λυσίππου.

Ἡ τῶν διαδόχων ἐποχὴ συνδέεται ἀμέσως τῇ προηγουμένη διὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Πραξιτέλου καὶ Λυσίππου. Τοῦ Πραξιτέλου ἐπισημότατος μαθητὴς ἦτο ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κηφισόδοτος, κληρονόμος κατὰ Πλίνιον τῆς τέχνης τοῦ πατρὸς του, ὅστις ἐποίησεν ἀγάλματα θεῶν, εἰκονικοὺς ἀνδριάντας καὶ μάλιστα περίφημον ἐν Περγάμῳ σύμπλεγμα ἐρωτικῆς πιθανῶς παραστάσεως, ἐν ᾧ ἐφαίνοντο τὰ δάκτυλα ἐντετυπωμένα μᾶλλον εἰς τὴν σάρκα, ἢ εἰς τὸ μάρμαρον (Plin. 36, 24). Τοῦ Κηφισοδότου ἀδελφὸς καὶ συνεργάτης ἐν πολλοῖς τῶν ἔργων του ἦτο ὁ Τίμαρχος, ὅστις ἐποίησε μάλιστα σὺν τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀνδριάντα τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ *Μεράνδρου*, οὗ τὸ βᾶθρον εὑρέθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ διονυσιακοῦ θεάτρου¹. Πλὴν τῶν μαθητῶν δὲ τούτων τοῦ Πραξιτέλου καὶ ἕτεροι πλεῖστοι τεχνῖται ἀναφέρονται ἐν Ἀττικῇ, ἀσχολούμενοι κυρίως περὶ τὴν κατασκευὴν εἰκονικῶν ἀνδριάντων καὶ οὐχὶ ἐπίσημον, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ τέχνῃ θέσιν κατέχοντες.

Μαθηταὶ δὲ τοῦ Λυσίππου ἦσαν ἐν πρώτοις οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Εὐθυκράτης, Δάϊππος καὶ Βοΐδας. Καὶ ὁ μὲν Δάϊππος ἐποίησεν ἀθλητικοὺς ἀνδριάντας καὶ *περιζυόμεον*, ὁ δὲ Βοΐδας *προσευχόμεον* (adorantem), ὅστις διατηρεῖται πιθανῶς ἐν τῷ ἐξαιρέτῳ χαλκῷ ἀγάλματι τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου· ἐπισημότερος ὁμως ἦτον ὁ Εὐθυκράτης, ὅστις ἰδίαν ὁδὸν φαίνεται τρυφεῖς, ἅτε τῆς κομφῆς καὶ χαριέσσης τοῦ πατρὸς του καὶ τῶν συγχρόνων τέχνης τὴν αὐστηρότητα τῶν ἀρχαιοτέρων καλλιτεχνῶν, κατὰ Πλίνιον, προ-

1) Τοῦ ἀνδριάντος τούτου φαίνεται ἀντίτυπον ὃν ὁ ἐν Βατικανῷ γνωστὸς μαρμάρινος ἀνδριάς τοῦ ποιητοῦ (Mus. Pio-Clem. III. tav. 15) καὶ οὐχὶ πρωτότυπον, ὥς τινες ἠθέλησαν νὰ ὑποστηρίξωσι, διότι αἱ διαστάσεις αὐτοῦ δὲν συμφωνοῦσι ταῖς τοῦ εὑρεθέντος βάρου.

τιμήσας («austero maluit genere quam jucundo placere»). Οὗτος ἐποίησεν Ἡρακλῆν ἐν Δελφοῖς, Ἀλέξανδρον ὡς κυνηγόν, ἱππομαχίαν ἐν Θεσπιαῖς, Τροφῶριον ἐν Λεβαδείᾳ, εἰκονικούς ἀνδριάντας καὶ ἄλλα ἔργα¹.

Τῶν λοιπῶν δὲ μαθητῶν τοῦ Λυσίππου διαπρεπέστεροι εἶνε ὁ Χάρης καὶ ὁ Εὐτυχίδης. Καὶ ὁ μὲν λίνδιος τὴν καταγωγὴν Χάρης ἐποίησεν ἐν Ρόδῳ τὸν περίφημον κολοσσόν, ὃν οἱ ἄρχαιοι κατέλεγον ἐν ταῖς ἑπτὰ θαύμασι τοῦ κόσμου, ἦτοι χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ Ἥλιου ἐβδομηκοντάπηχες τὸ μῆκος ἀποπερατωθὲν μετὰ δωδεκαετῇ ἐργασίαν, ἐν Ὀλ. 124 (281 π. Χ.), καὶ μετὰ 56 ἔτη ἐκ φοβεροῦ σεισμοῦ κατακρημνισθὲν καὶ συντριβέν, ὁ δὲ σικυώνιος Εὐτυχίδης, ὃν ὁ Πλίνιος θέτει ἐν Ὀλ. 121 (= 296), ἐποίησε χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ ποταμοῦ Εὐρώτα, ἐν ᾧ τὸ λαγχρόν καὶ ἐκίνητον τῶν μορφῶν τοῦ σώματος θαυμασίως παρίστα, κατὰ Πλίνιον καὶ ἐπιγράμματά τινα, τὴν φύσιν τοῦ ρέοντος ὕδατος, καὶ μάλιστα περίφημον Τύχην ἐν Ἀντιοχείᾳ, συμβολικὴν τῆς πόλεως ταύτης παράστασιν (Παυσ. β' 2, 7), ἥς κάλλιστον ἀντίτυπον σώζεται ἐν Βατικανῷ², ὡς φαίνεται ἐκ νομισμάτων τῆς Ἀντιοχείας. Ἡ θεὰ φέρουσα πόλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ στάχεις εἰς τὰς χεῖρας κάθηται ἐπὶ βράχου, συμφώνως πρὸς τὴν τοπογραφίαν τῆς πόλεως, καὶ ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτῆς ἀναδύεται ἐκ τοῦ ρεύματος ὁ Ὀρόντης ποταμός· εἰκονίζεται δ' ὡς γυνὴ ἐξαιρέτου μὲν, ἀλλ' οὐχὶ αὐστηρᾶς καὶ θεοπρεποῦς ὡραιότητος, καὶ φέρει ποδῆρη εὐρὺν καὶ πολύπτυχον χιτῶνα οὕτω διατεταγμένον, ὥστε ἡ ὅλη μορφή μεγάλην ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων τοῦ θεατοῦ καταθέλγουσα ὄντως αὐτόν.

1) Περὶ τοῦ Λυσίππου ἐκιδάχθη ἔκως τὴν τέχνην καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Λυσίστρατος, ὅστις ἐξ ὑπερβολικῆς τάσεως πρὸς ἀπαράλλακτον ὁμοιότητα ἐποίησε εἰκονικούς ἀνδριάντας ἀποτυπῶν πρῶτον τὰ πρόσωπα ἐπὶ γύφου.

2) Overbeck, Gesch. d. gr. Pl. II. Fig. 121.

Διὰ τῶν ἔργων του δὲ τούτων ὁ Εὐτυχίδης, ὅστις ἄλλως εἰργάζετο καὶ ἐκ μαρμάρου, ἐν ᾧ ὅ,τε Δύσιππος καὶ οἱ λοιποὶ τούτου μαθηταὶ ἦσαν ἀποκλειστικῶς χαλκοπλάσται, φαίνεται ὅτι συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς συνέδεσε τὰ γνωρίσματα τῆς τέχνης τοῦ Λυσίππου τοῖς τῶν ἀττικῶν καλλιτεχνῶν Σκόπῃ καὶ Πραξιτέλους καὶ τὴν τάσιν πρὸς παραγωγὴν μορφῆς ἐπιβαλλούσης καὶ ἐντύπωσιν ἐμποιούσης τῷ θεατῇ ἐπὶ μᾶλλον ἐπεξέτεινε. Οὕτω δ' ἐχοῦσης τῆς τέχνης αὐτοῦ, δυνάμεθα νὰ ἀποδόσωμεν αὐτῷ μετὰ πιθανότητός τινος τὴν πρὸς τὴν Τύχην αὐτοῦ παρεμπερῆ, ὡς πρὸς τὸ ἐλαττήριον καὶ τὴν διάθεσιν τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς, περίφημον ἐν Λοῦβρῳ *Nίκη*ν ἐκ Σαμοθράκης, ἥτις ἐκ τῆς βάσεώς της, ἐχοῦσιν σχῆμα πλώρας πλοίου, φαίνεται ὅτι ἀνηγέρθη πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἐν Σιλαμῖνι τῆς Κύπρου νίκης (᾽Ολ. 118, 3=306) Δημητρίου τοῦ πολιορχητοῦ, ὡς νομίσματα τοῦ βασιλέως τούτου δεικνύουσι ¹.

1) Περὶ τῆς Νίκης ταύτης, ἣν ἀδελφοσέυον οὖσαν εἶχαν ἰδεῖ ἐν Παρίσις κατὰ τὸ ἔτος 1878, ὠμίλησα ἐν τινι συνεδριάσει τοῦ ἐν Ρώμῃ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου πειρώμενος δὲ νὰ καταδείξω τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ νὰ ἀνεύρω τὸν ποιήσαντα αὐτὴν καλλιτέχνην ὑπέδειξα τὸν Εὐτυχίδην ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἐν ἀντιτύποις σωζομένης Τύχης αὐτοῦ (ἴδε πρακτικὰ τῆς ἀγορεύσεώς μου ἐν τῷ *Bullettino dell' Instituto*, 1879 σ. 4 κ. ἐ.). Ἐπὶ τῆς γνώμῃς μου ταύτης ἀπεφάνθη ὁ Benndorf ἐν τῷ δαπάναις τῆς αὐστριακῆς Κυβερνήσεως ἐκδομένῃ συγγράμματι «*Archeologische Untersuchungen auf Samothrake*» (1880), λέγων ἐν σελ. 86: «Man ist zu der Erwartung berechtigt, dass fuer eine Schoepfung von der Bedeutung des Nikeanathems in unserer kunstgeschichtlichen Ueberlieferung der Name des kuenstlerischen Urhebers enthalten sein werde. In diesem Vertrauen ist bereits von Cava dias (Bull. dell Inst. 1879. p. 4) ein Kuenstler namhaft gemacht und auf den Bildhauer Eutychedes hingewiesen worden, unter Berufung auf den Umstand, dass die in Nachbildungen erhaltene Tyche von Antiocheia dieses Meisters Aehnlichkeit besitze mit dem Werke von Samothrake. Ich halte diesen Hinweis fuer beachtenswerth und glaube, dass die hier zuerst dargestellten Ermittlungen ueber die Aufstellung und die urspruengliche Gestalt des ganzen Anathems ihn biss zu einem gewissen Grade empfehlen koennen». Τὰ αὐτὰ ἀπεφάνετο καὶ ὁ Overbeck (*Gesch. d. gr. Plastik II*, 317) γράφας τότε: «Es ist nur natuerlich dass man fuer ein so bedeutendes Sculpturwerk, wie die Nike von Samothrake ist, nach einem Urheber ge-

Μετὰ τοὺς μαθητὰς δὲ τοῦ Πραξιτέλους καὶ Λυσίππου ἡ Πλαστικὴ παρήκμαζε πλέον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν μετενεχθεῖσα καὶ διαδοθεῖσα ἡσκέετο μὲν ἱκανῶς, δὲν παρήγεν ὅμως οὐδ' ἐκεῖ ἀξιόλογα ἔργα, μόνον τῆς Ρόδου ἐξαιρουμένης καὶ τοῦ Περγάμου.

2. Ἡ Πλαστικὴ ἐν Ρόδῳ.

Ἡ Πλαστικὴ τέχνη διεδόθη κυρίως ἐν Ρόδῳ διὰ τοῦ παρὰ τῷ Λυσίππῳ μαθητεύσαντος ἐγχωρίου Χάρητος, ποιήσαντος τὸ ἄνω μνημονευθὲν κολοσσιαῖον ἄγαλμα τοῦ Ἡλίου, ὅπερ μεγίστην ἐποίησεν ἐντύπωσιν, διότι ἑκατὸν ἔτεροι κολοσσοί, κατὰ Πλίνιον, ἀνηγέρθησαν ἐν Ρόδῳ, μικρότεροι μὲν τοῦ ἔργου τοῦ Χάρητος, ἀλλ' ἀξιόλογοι. Καὶ τοὺς μὲν τεχνίτας τῶν ἔργων τούτων ἀγνοοῦμεν, γνωρίζομεν ὅμως παρὰ τοῦ Πλινίου καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν¹ πλείστους ἐν Ρόδῳ ἀπὸ τῶν διαδόχων μέχρι τῶν αὐτοκρατορικῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐργαζομένους τεχνίτας ἐγχωρίους τε καὶ ξένους, ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ἐξ ὧν φαίνεται ὅτι ἡ Ρόδος εἰς μεγίστην πολιτικὴν ἀκμὴν ἀνελθοῦσα μετὰ τὴν γενναίαν μάλιστ' ἀπόκρουσιν (304 π. Χ.) Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, μεγάλως τὴν τέχνην ἐκαλλιέργει καὶ ἐγένετο ἡ καλλιτεχνικὴ ἐστία τῶν παρακειμένων χωρῶν. Οὕτως ἀνεπτύχθη ἐν αὐτῇ ἐργαστήριόν τι, ὅπερ ἀπέβλεπεν

sucht hat. Auch ist der name des Eutyichides in dieser Beziehung bereits genannt und auf eine Aehnlichkeit in der Auffassung nicht allein, wenn auch besonders der Gewandung, zwischen der samothrakischen Nike und der auf Eutyichides zurueckgehenden Statue der Tyche von Antiocheia durch C a v a d i a s (Bullet. πλ.) hingewiesen. Beachtenswerth ist, wie auch Beaudorf anerkennt, dieser Hinweiss aus mehr als einem Grunde; Der Zeit nach koennte der gennante Schueler des Lysippos wohl der Meister der Nike sein, und von dem Effectvollen und dem Streben nach Effect, welches die Lysippische Schule characterisirt, ist ein Bedeutendes in der Nike von Samothrake πλ. v.

1) *Ides* B r u n n, Gesch. d. gr. Kuenstler I, σ. 460.—R o s s, Arch. Aufsätze. II, σ. 584.

εἰς πρᾶξιν ὅσον ἔνεστι μεγίστης ἐντυπώσεως τὸ μὲν διὰ τοῦ κολοσσιαίου τῶν ἔργων αὐτοῦ, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Χάρητος, τὸ δὲ δι' ἐκτελέσεως τολμηρῶν θεμάτων καὶ διὰ παραστάσεως κατανυκτικωτάτων σωματικῶν μάλιστα παθήσεων.

Τοῦ ροδίου τούτου ἐργαστηρίου ἐπισημότερον ἔργον εἶνε τὸ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως σύμπλεγμα τοῦ *Λαοκρόντος*, ὅπερ ἐν Ρόδῳ ἢ ἀλλοῦ που, ὡς φαίνεται, ἀνακείμενον μετηνέχθη ὕστερον εἰς Ρώμην καὶ ἔκειτο ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Τίτου, ἔνθα μεγάλως ἐθαυμάζετο ὑπὸ τῶν ῥωμαίων, τοῦ Πλινίου ἐκλαμβάνοντος αὐτὸ ἰσχυρότερον πάντων τῶν γλυπτικῶν καὶ ζωγραφικῶν ἔργων. Ἐποίησαν δ' αὐτὸ δολοκλήρον, «τόν τε Λαοκρόντα καὶ τοὺς παῖδας καὶ τὸ θαυμάσιον πλέγμα τῶν δρακόντων, ἐξ ἐνὸς τεμαχίου λίθου οἱ ἔξοχοι ρόδιοι καλλιτέχναι *Ἀγήσανδρος, Πολύδωρος καὶ Ἀθηνώδωρος*, καθ' ἃ ἀπεφάσισαν ἀπὸ κοινοῦ βουλευσάμενοι» (*consilii sententia*)¹. Ὁ Λαοκρόν εἶνε ἡ ἀπολίθωσις τῆς δεινότητος σωματικῆς ἀλγηδόνος ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν ἐμποιοῦσης τῷ θεατῇ διὰ τῆς συγκαταστροφῆς καὶ τῶν

1) Τὴν παράδοξον ταύτην ἔκφρασιν τοῦ Πλινίου «*consilii sententia*» πολλοὶ ἐξηγοῦσι «ψήφισμα τοῦ συμβουλίου» ἰσχυρίζόμενοι οὕτως ὅτι τὸ ἔργον ἐποιήθη ἐπὶ Τίτου, κατ' ἀπόφασιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου, πρὶς ἐπικύρησιν τῶν ἀνακτόρων. Ἀλλὰ τοσοῦτον ἐξίστεον ἔργον καὶ καινοφανὲς ἐν τῇ Πλαστικῇ, παρεμφερὲς ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν παραστάσεώς τις τῆς ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ ἐν Περγάμῳ μεγάλου βωμοῦ εἰκονιζομένης Γιγαντομαχίας (περὶ ὧν κατωτέρω) καὶ μάλιστα τοιοῦτο ἔργον ἐν Πομπηΐ, τὸν ὄλεθρον ὡσαύτως τοῦ Λαοκρόντος καὶ τῶν τέκνων τοῦ εἰκονιζομένου (Mau, Ann. d. Inst. 1875, p. 273 καὶ 326) καὶ καταφανῶς τὸ προκείμενον σύμπλεγμα προϋποθετούση, τοιοῦτον ἔργον, λέγω, δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Τίτου. Περὶ τοῦ σπουδαίου καὶ περιλαλήτου τούτου ζητήματος ἴδε: O n e t - b e c k, Gesch. d. gr. Pl. II, σ. 262-302: ἔνθα γίνεται μνεία καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας. Τινὲς δ' ἰσχυρίσθησαν ὅτι οὐδὲ πρωτότερον εἶνε τὸ σωζόμενον σύμπλεγμα, διότι δὲν εἶνε μονόλιθον. Ἀλλ' ὁ Πλίνιος εὐλόως ἐδύνάτο νὰ ἀπατηθῇ ἐκλαθὼν αὐτὸ μονόλιθον, ἂν οὐ μετὰ πολὺν χρόνον καὶ μετὰ πολλὰς παρατηρήσεις ἐγνώσθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀποτελούντων αὐτὸ τεμαχίων, ἕνεκα τῆς θαυμασίας αὐτῶν συγκολλήσεως. Καὶ ὁ μὲν Μεγάλλ' Ἀγγελος μάλιστα διεκρίνε τρία, ὁ δὲ Raphael Mengs πέντε, καὶ τέλος ὁ Petit-Radel 25.

δύο ἀθώων τέκνων. Καὶ ὁ μὲν νεώτερος τῶν υἱῶν δακνόμενος βαθέως ὑπὸ τοῦ ἐνὸς τῶν δεινῶν ὄψεων εἶνε πλεον ἄπνους, ὁ δὲ πρεσβύτερος μάτην προσπαθεῖ, ἔν' ἀπαλλαγῇ τῶν ὀλεθρίων δεσμῶν τοῦ ἐτέρου τῶν ὄψεων, καὶ ἐμπλεως τρόμου ἀποβλέπει πρὸς τὸν πατέρα τὰ δεινὰ αὐτοῦ οἰκτείρων καὶ τὴν ἰδίον προβλέπων ὀλεθρον· ὁ πατὴρ δὲ ὑπὸ τοῦ δευτέρου τούτου ὄψεως δακνόμενος καὶ ὑπ' ἀμφοτέρων περιπεπλεγμένος ἀπώλεσεν ἤδη πᾶσαν σωματικὴν δύναμιν καὶ ἄπελπις στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω δεινὰ στεναζών, ἐφ' οἷς ὑφίσταται πόνους. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην τὸ σύμπλεγμα τοῦτο εἶνε ὄντως ἀριστούργημα, τολμηρὰς ἐπινοίας ἔργον καὶ θαυμασίας διαθέσεις, ὥστερεῖται ὅμως τοῦ ὡς πρὸς τὴν παράστασιν παρεμφεροῦς ἔργου τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος, ἥτοι τοῦ συντάγματος τῶν Νισιδῶν, κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐν αὐτῷ ἐκφραζόμενος πόνος εἶνε ὅλως ὑλικὸς καὶ δὲν ἐξευγενίζεται ὑπὸ ἠθικοῦ καὶ ψυχικοῦ μεγαλείου, οὐδ' ὑπεμφαίνεται ἐν τῷ συμπλέγματι τὸ αἷτιον τῆς καταστροφῆς, δὲν ὑπεμφαίνεται δηλ. ἐν αὐτῷ ἠθικὴ τις ἰδέα.

Ἔτερον ἐπίσημον ἔργον τοῦ ροδίου ἐργαστηρίου εἶνε ὁ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως *Φαρνέσιος Ταῦρος* καλούμενος, ἥτοι τὸ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀμφίωνος καὶ Ζήθου, παρουσίᾳ τῆς αὐτῶν μητρὸς Ἀντιόπης, τιμωρίαν τῆς μητρυῆς Δίρκης, διὰ τῆς εἰς ταῦρον προσδέσεως αὐτῆς, παριστῶν σύμπλεγμα, ἔργον Ἀπολλωνίου καὶ Ταυρίσκου, ἐκ Τράλλεων τῆς Λυκίας, ἐργαζομένων πιθανώτατα ἐν Ρόδῳ. Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο εἶνε μονόλιθον καὶ ἀνέκειτο τὸ πρῶτον ἐν Ρόδῳ, ὅθεν μετεκομίσθη εἰς Ρώμην (*Plin.* 35, 4, 40). Ἡ φοβερὰ προᾶξις γίνεται ἐν τῷ Κιθαιρῶνι, (ὅν εἰκονίζει ἡ βάσις τοῦ συμπλέγματος διὰ τοῦ τριχέος αὐτῆς ἐδάφους καὶ τῶν ἀποτόμων βράχων), ἐν ὧρα βακχικῆς ἐορτῆς, ὡς ὑποδηλοῦται ἐκ τῶν κατὰ γῆς κειμένων στεφάνων καὶ τοῦ βακχικῶς ἐστεφανωμένου παιμένου. Ἡ στιγμή δὲ τῆς παρα-

στάσεως εἶνε φανερά, ἀγωνιζομένων τῶν γενναίων ἀδελφῶν
ἵνα προσδέσῃσι τὸ σχαινίον εἰς τὸν ἀδάμαστον ταῦρον καὶ
μάτην αἰτουμένης συγγνώμην τῆς Δίρκης. Ἡ ἐφεύρεσις δὲ
καὶ διαθέσις εἶνε τολμηρὰ καὶ ἄκρως ἐπιβλητικὴ καὶ ἡ ἐκ-
τέλεσις μέχρι τῶν καθέκαστα καλλίστη· ἀλλ' ἡ πρὸς ἐντύ-
πωσιν τάσις βαίνει μέχρις ἄκρων καὶ τὸ ἔργον ὡς ὅλον
θεωρούμενον στερεῖται τῆς ἀναγκαστικῆς ἐνότητος ¹.

Τὸ ρόδιον ἐργαστήριον θὰ ἐξέπνευσε σὺν τῇ ἀλώσει τῆς
νήσου ὑπὸ τοῦ Κασσίου (38 π. Χ.), ὅστις εὗρεν ἐν αὐτῇ τρεῖς
χιλιάδας ἀγαλμάτων καὶ πολλὰ εἰς Ρώμην μετεκόμισεν.
Ἐπελείφθησαν ὅμως ἱκανὰ ἔτι ἐν τῇ νήσῳ, ὥστε οἱ ρόδιοι
ἐδύναντο, κατὰ Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, ἀλλάσσοντες τὰς
ἐπιγραφὰς ἀρχαίων ἀγαλμάτων νὰ μεταβάλλωσιν αὐτά, κο-
λακείας καὶ δουλοφροσύνης ἕνεκα, εἰς ἀνδριάντας ἐξόχων
Ρωμαίων.

5. Ἡ Πλαστικὴ ἐν Περγάμῳ.

Ἐν Περγάμῳ δ' ἠσκήτο γενναίως ἡ Πλαστικὴ τέχνη, κατὰ
τὰ περιωθέντα ἡμῖν μνημεῖα, ἐπὶ Ἀττάλου τοῦ Α'. (147—
197) καὶ τοῦ διαδεξαμένου αὐτὸν Εὐμένου· τοῦ Β'. (197—
159). Τέσσαρες τεχνῖται, Ἰσίγονος, Στρατόνικος
Πυρόμαχος ² καὶ Ἀντίγονος ἐποίησαν χαλκᾷ ἀγάλ-
ματα (Plin. 34, 8, 84) παριστῶντα τὰς κατὰ τῶν Γαλα-
τῶν τοῦ Ἀττάλου μάλιστα νίκας, τοῦ κατατροπώσαντος
τοὺς βαρβάρους τούτους παρὰ τὴν ἐαυτοῦ πρωτεύουσιν. Τὰ
ἀγάλματα δὲ ταῦτα θὰ ἀπετέλουν πολλὰ συντάγματα, καὶ τὸ
ἐν τούτων δὲν θὰ ἦτο, ὡς φαίνεται, χαλκοῦν ἀλλὰ μαρμά-

1) Welker, Alte Denkm. I, σ. 365. — Kinkels, Mozaik u. Kunst-
geschichte, 1876, σ. 29.

2) Ὁ Πυρόμαχος οὗτος ἐποίησεν ἔτι περίφημον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν
τῷ ἐν Περγάμῳ ἱερῷ τοῦ θεοῦ τούτου, ὅπερ εἰκονίζεται πιθανῶς ἐπὶ περγαμη-
νῶν νομισμάτων (Denkm. d. Kunst, I, 2196.).

ρινον, καὶ ἐξ αὐτοῦ θὰ προέρχονται ὁ ἐν Καπιτωλίῳ *θήσκων Γαλάτης* καὶ τὸ ἐν τῇ Villa Ludovisi γνωστὸν ἐκεῖνο σύμπλεγμα τὸ παριστῶν *Γαλάτην*, ὅστις, ἵνα μὴ περιπέσῃ εἰς τὰς τοῦ ἐχθροῦ χεῖρας, ἐφόνευσε πρῶτον τὴν *γυναῖκά* του (ἣν καταπίπτουσιν εἰς τὴν γῆν κρατεῖ ἔτι εἰς τὰς ἀγκάλας) καὶ εἶτα ἐβύθισε τὸ ξίφος εἰς τὸ ἴδιον στῆθος¹, ἔργα θαυμασία διὰ τὸ ἐν αὐτοῖς ἐκφραζόμενον πάθος καὶ τὴν ἄκραν φυσικὴν ἀλήθειαν τῆς παραστασεως καὶ τῆς διαπλάσεως τῆς μορφῆς. Ἀλλ' ὁ Ἀττάλος πρὸς λαμπροτέρων ἀποθανάτισιν τῆς κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων νίκης του ἐδωρήσατο καὶ τῇ πόλει τῶν Ἀθηναίων μέγα πλῆθος ἀγαλμάτων, τριῶν περίπου ποδῶν τὸ μῆκος, παριστάντων Ἀμαζορομαχίαν, Γίγαντομαχίαν, τὸν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀττάλου ὀλεθρὸν τῶν Γαλατῶν, καὶ τὴν ἐν Μαραθῶνι ἡττὰν τῶν Περσῶν (Παυσ. 1, 25, 2). Τῶν ἀγαλμάτων τούτων, ἅτινα ἦσαν ἀντίτυπα πιθανῶς τῶν ἐν Περγᾶμῳ καὶ ἀνέκειντο κατὰ τὸ χεῖλος τοῦ νοτίου τῆς Ἀκροπόλεως τείχους, ἀνεγνωρίσθησάν τινα ὑπὸ τοῦ Brunn ἐν τοῖς διαφόροις Μουσείοις τῆς Εὐρώπης σωζόμενα². Κατὰ τὰ ἔργα δὲ ταῦτα καὶ κατὰ τὰ δύο ἀνωτέρω μνημονευθέντα τὸ περγαμηνὸν ἐργαστήριον, ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τιθέμενον τὴν παράστασιν τοῦ κάλλους καὶ εἰς πραγματισμὸν τραπέν, ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν ἐν πλήρει φυσικῇ ἀληθείᾳ παράστασιν τοῦ ὑποκειμένου, καὶ ἐκ τούτου πρῶτον τοῦτο ἐπλάσε τοὺς βαρβάρους ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτῶν μορφῇ οὐδόλως ἐξευγενίσαν αὐτούς, ὡς ἐπραττεν ἡ τῶν προτέρων χρόνων τέχνη, ἥτις μόνον διὰ τοῦ ἱματισμοῦ διέκρινεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων³.

1) Ὡς εἰκόνας αὐτῶν ἐν Overbeck, Gesch. d. gr. Pl. II, Fig. 128 καὶ 130.

2) Ὡς εἰκόνας τούτων ἐν Overbeck, Gesch. d. gr. Pl. II, 124

3) Οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀττάλου ἡττηθέντες Γαλάται ἐσέβαλον τὸ πρῶτον εἰς Θράκην καὶ ἐκεῖθεν μετέβησαν εἰς Ἀσίαν. Ἔτερον ὅμως στίφος τῶν αὐτῶν βαρβάρων κατήλθον εἰς Ἑλλάδα, πανταχοῦ τρόμον διεγείροντες, καὶ εἰσέλασαν μέχρι

Ἐκ τῆς ἐποχῆς δὲ τοῦ τὸν Ἀιταλον διαδεξαμένου Εὐ-
 νους τοῦ Β', τοῦ τὴν πρωτεύουσιν αὐτοῦ διὰ μεγαλοπρε-
 πῶν μνημεῶν καλλωπίσαντος (Στράβ. 23 σ 623), προσέρ-
 χονται τὰ τὸν περίφημον ἐκείνων μέγαν Βωμόν ἐπι-
 στμοῦντα ποτὲ ἀνάγλυφα¹, ἅτινα ἐν βυζαντινῇ τινι ἐκ-
 λησίᾳ ἐντετειχισμένα ὄντα ἀνεκαλύφθησαν ἐσχάτως κατὰ
 ὁχὴν ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ Καρόλου Humann καὶ μετεκομι-
 ῖθησαν σχεδὸν ἅπαντα εἰς τὸ ἐν Βερολίῳ Μουσεῖον². Τὰ
 Γιγαντιομαχίαν παριστιῶντα ἀνάγλυφα ταῦτα ἀπετέλουν
 ζωοφόρον βαίνουσιν περὶ τὸ 2. 75 μ. ὑψηλὸν τετραγωνικὸν
 κρηπίδωμα τοῦ Βωμοῦ. Ἀπαντες οἱ τοῦ Ὀλύμπου θεοὶ
 πλήρεις θυμοῦ μάχονται κατὰ τῶν Γιγάντων, ὧν οἱ μὲν εἰ-
 κονίζονται ἐν ὅλῳ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ, οἱ δὲ (οἱ γεροντότεροι)
 καταλήγουσιν εἰς ὄφεις, καὶ τινες εἶνε πτερωτοὶ (πρβ. καὶ
 σελ. 280 σπμ. 4)* φοβερά δ' ἐκ τούτου ἐπέρχεται συμπλοκή,
 ἐν ᾗ πανταχοῦ τὰ ἄγρια τῆς Γῆς τέκνα καταβάλλονται ὑπὸ
 τῆς στιβαρᾶς τῶν θεῶν χειρὸς. Ὁ Ζεὺς, μεγαλοπρεπῆς τὴν

Δελφῶν, ἐνθα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προσβληθέντες καὶ ὑπὸ φοβερᾶς τρικυμίας κα-
 ταπτοῦντες ἡττήθησαν κατὰ κράτος, τῇ βοηθείᾳ αὐτοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος προ-
 σιοπικῶς τῆς μάχης μετασχόντος, καθ' ἣ ἐπιτεύετο. Καὶ ἡ ἦτα δὲ τῶν βαρβάρων
 τούτων παρέσθεν ἀφορμὴν πρὸς ποίησιν ἐπισήμων ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι
 πλαστικῶν ἔργων καὶ μάλιστα χαλκοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς (Π α υ σ. 10,
 13, 2) αἰγίδα καὶ γοργόνειον κρατοῦντος καὶ ταχὲι τῷ βήματι σπεύδοντος ἵνα
 παρεμποδίσῃ τοὺς βαρβάρους τοῦ νὰ βεβηλώσωσι τὸ ἱερὸν αὐτοῦ. Τοῦ Ἀ-
 πόλλωνος τούτου σώζονται δύο ἀντίτυπα, τὸ μὲν χαλκοῦν μικρὸν ἄγαλμα εὐ-
 ρεθὲν ἐν Ἠπείρῳ καὶ περιελθὼν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ λόρδου Stroganoff, τὸ δὲ
 ὁ τούτῳ παρεμμερὴς τὴν μορφήν καὶ διάθεσιν (οὐχὶ ὁμοῦς τὸν τρόπον τῆς ἐρ-
 γασίας) περιφημοῦ καὶ περιάλλοντος Ἀπόλλωνος τοῦ Belvedere. ὃν ὁ Montro-
 soli ἐσφαλμένῳς συνεπλήρωσεν ὡς τοῦ ὁτῆν (Stephani, Apollon Boedro-
 mios, 1860.—Wieseler, Der Apollon Stroganoff u. der Apollon v. Bel-
 vedere, 1861).

1) Τὸν βωμόν τοῦτον καταλογίζει ὁ L. Ampelius ἐν τοῖς ἐπὶ τῷ θαύμασι τοῦ
 ἀρχαίου κόσμου καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ τάδε: «Pergamo ora marmorea magna,
 alta pedes quadraginta, cum maximis figuris; continet (ἢ continet) autem
 Gigantomachiam» (Liber memor. c. 8).

2) Conze, Humann, Bohn x. ἑ. Die Ergebnisse der Ausgrabun-
 gen in Pergamon. 1880.

μορφήν, βάρυς ἐπιπίπτει κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἀνασείων τὴν αἰγίδα καὶ ἐξακοντίζων τὸν κεραυνόν, ἡ Ἀθηνα ὁρμαῖα κατ' ἐχθροῦ καὶ ἀφικρπάζει αὐτὸν ἀπὸ τῆς κόμης, ἐν ᾧ παρ' αὐτὴν μάχεται ὁ ἱερὸς ὄφις καὶ ἡ Νίκη σπεύδει ἵνα τὴν στεφανώσῃ, ὁ Διόνυσος μετέχει τῆς μάχης μετὰ τοῦ πάνθηρος καὶ τῶν Σατύρων αὐτοῦ, ὡσαύτως, ὁ Ποσειδῶν ὀχούμενος ἐπὶ τοῦ ἄρματος αὐτοῦ, ἡ Ἀμφικρίτη, ὁ Ἄρης, ὁ Ἡφαιστος, ἡ Ἀρτεμις, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Κυβέλη ἐπιβαίνουσα λέοντος, καὶ αὐτὴ ἡ τρικέφαλος Ἑκάτη, ἐν ᾧ ἡ Γῆ μάτην ἐξαιτεῖται συγγνώμην ὑπὲρ τῶν ἐξολεθρευμένων υἱῶν τῆς. Ἀλλ' ὅχι μόνον οἱ θεοί, ἀλλ' οὐδ' αὐτοὶ οἱ Γίγαντες (πρβ. σελ. 280 σημ. 4) ἔχουσι τι πρωτότυπον ἐν τῇ μορφῇ αὐτῶν τοῦναντίον ὅμῳ; ἡ σύνθεσις καὶ ἡ τῶν μορφῶν διάθεσις καὶ ἔτι ἡ ἐκτέλεσις, εἶνέ τι μοναδικόν, καινοφανὲς καὶ ἐκπληκτικόν. Μετὰ τὸ εὐγενὲς καὶ ἰδανικὸν τῶν ἔργων τῆς Ε'. ἑκατονταετηρίδος καὶ τὸ χάριεν καὶ αἰσθηματικὸν τῶν τῆς Δ'. δὲν ἐπίστευέ τις βεβαίως, ὅτι ἡ τέχνη ἐδύνατο νὰ παράσχω πλέον τοιαῦτα σημεῖα ζωῆς καὶ ἀκμῆς, ὅτι ἐδύνατο νὰ παρὰχθῇ ἔργον πλήρες τοσοῦτου ποιητικοῦ οἷτος καὶ ἐνθουσιασμοῦ ἐν τῇ ἐφευρέσει, ἐλεύθερον παντὸς τεχνικοῦ δεσμοῦ καὶ θαυμάσιον ἐν τῇ ἐκτελέσει, ἐκπλήσσαν καὶ καταθαμβοῦν τὸν θεατὴν.

Ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος ὑπῆρχεν ὁ βωμὸς περιβαλλόμενος ὑπὸ ἰωνικῇ στοᾷ, πρὸς τὰ ἔξω τετραμμένης. Ἐν τῷ τοίχῳ δὲ τῆς στοᾶς ταύτης, ὑπῆρχεν ἑτέρα ζωοφόρος μικροτέρων διαστάσεων, ἣς ἀνευρέθησάν τινες πλάκες, ἐν αἷς διακρίνονται πράξεις τινὲς ἐκ τῶν περὶ τοῦ Τηλέφου μυθολογουμένων. Τὰ μικρὰ ταῦτα ἀνάγλυφα εἶνε ὅλως παρεμφερῆ τοῖς προηγουμένοις ὡς πρὸς τὴν διάπλασιν καὶ ἐξεργασίαν τῶν μορφῶν, ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν ὅμῳ, εἶνε ὅλως ἀντίθετα, ὑπερβαίνοντα τὰ ὅρια τῆς κυρίως Πλαστικῆς καὶ ζωγραφικῇ τῷ τρόπῳ συντεταγμένα ὄντα, διότι καὶ τοπογραφικαὶ θέσεις ἐν αὐ-

οἷς εἰκονίζονται καὶ δένδρα καὶ ἀρχιτεκτονικά μνημεῖα καὶ τιτομαὶ ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα.

Κατὰ τὰ μνημονευθέντα ἄρα ἀξιόλογα ἔργα, τὴν ἐκ Σαοθράκης δηλ. Νίκην καὶ τὰ ἐκ ρόδου καὶ Περγᾶμου ἀγάλματα, κύρια γνωρίσματα τῆς κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους τέχνης φαίνονται τὰ ἐξῆς: τάσις πρὸς παραγωγήν ὅσον ἴσχυς μείζονος ἐντυπώσεως ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων τοῦ θεατοῦ, καὶ τεχνικὴ δξερρασία καὶ ἐντελὴς ἀνατομικὴ γνῶσις τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος κεκτημένη δι' ἐπιστημονικῆς, ὡς φαίνεται, σπουδῆς.

4. Ἡ Πλαστικὴ ἐν τῇ λοιπῇ Ἀνατολῇ.

Ἐν τοῖς μεγάλοις δὲ τῆς Ἀνατολῆς βασιλείοις ἡ Πλαστική, ὑπηρετοῦσα ἀποκλειστικῶς τῇ πρὸς ματαίαν ἐπίδειξιν καὶ πολυτέλειαν τάσει τῶν ἀρχόντων, ἔβαινε εἰκότως εἰς παρακμὴν, καὶ ἀγάλματα ἐποιοῦντο πολυάριθμα μὲν, ἀλλ' ἐφήμερα χειρωνακτικὰ κατασκευάσματα προωρισμένα νὰ ἐκπλήττωσι τὸν θεατὴν μᾶλλον διὰ τῆς πληθύος καὶ πολυτελείας αὐτῶν, ἢ διὰ τοῦ κάλλους καὶ τῆς ἐργασίας τῆς μορφῆς. Οὕτως ἐν ἑορτῇ τοῦ Ἀδώνιδος τελουμένη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ Ἀρσινόης συζύγου Πτολεμαίου τοῦ Β'. (284—246 π. Χ.) ἔβλεπέ τις ἀγάλματα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἀδώνιδος ἐπὶ κλινῶν κατακείμενα καὶ περίξ αὐτομάτως ἰπταμένους; ὥσπερ ἀηδόνας μικροὺς ἔρωτας, ἅπαντα ἐκ χρυσοῦ, ἐλέφντος καὶ ἰβένου (Θεόχρ. Εἰδ. ΙΕ, 116). Ἐν ἐτέρᾳ δ' ἑορτῇ, ἣν αὐτὸς ὁ Πτολεμαῖος ἐτέλεσε πᾶσι τοῖς θεοῖς καὶ μάλιστα τῷ Διονύσῳ, τὴν πομπὴν ἐκόσμου χιλιάδες εἰκότων, ἀνδριάντων καὶ κολοσσιαίων αὐτομάτων κινουμένων ἀγαλμάτων (Ἀθήναιος, 5, 196). Ἀντίοχος δ' ὁ Ἐπιφανὴς (168 π. Χ.) ἐτέλεσεν ἐν Δάφνῃ τῆς Ἀντιοχείας πομπήν, ἐν ἣ ἔβλεπέ τις κεχρυσωμένα ἢ χρυσοῖς ἱματίοις ἐνδεδυμένα ἀγάλματα ἀπάντων τῶν παρ' ἀνθρώποις νομιζομένων θεῶν,

δαιμόνων καὶ ἡρώων, μετὰ παραστάσεων τῶν περὶ αὐτὰ μύθων ἢ παραδόσεων (Πολύβιος, 13, 3). Εἰς τὴν κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους παρακμὴν τῆς τέχνης συνέβαλετο ἔτι ἐν καθολικῇ οὕτω χρήσει κατασκευὴ εἰκονικῶν ἀνδριάντων τῶν βασιλέων ὑπὸ τὴν μορφήν μάλιστα διαφόρων θεῶν. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν πρώτων διαδόχων οἱ ἀνδριάντες, οὗτοι καὶ ἰδανικότητος καὶ μεγαλείου μετεῖχον, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως, τὸ πραγματισμοῦ ἐν τῇ τέχνῃ ἐπικρατοῦντος, ἐκ τῆς τάσεως πρὸς παράστασιν ἀκροσμήτου ὁμοιότητος παρήγοντο μορφᾶς κοιναί, ἀγενεῖς καὶ καλλιτεχνικῆς ἀξίας ἐστερημέναι, ὡς δεικνύουσι μάλιστα αἱ ἐπὶ νομισμάτων προτομαὶ τῶν μεταγενεστέρων Πτολεμαίων, τῶν Σελευκιδῶν καὶ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας.

Τοιαύτης δ' οὕτης τῆς πορείας τῆς Πλαστικῆς τέχνης μετὰ βραχὺν χρόνον ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς προκειμένης περιόδου καὶ οὐδενὸς ἐξαιρέτου ἔργου παραχθέντος ἢ ἐπισήμου τέχνητου ἀκμάσαντος οὐ μόνον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ Μακεδονίᾳ, ἀλλ' οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ μητροπόλει τοῦ ἑλληνισμοῦ, οὐδένα λόγον ἔχομεν ἵνα ἀποκρούσωμεν τὴν τοῦ Πλινίου μαρτυρίαν λέγοντος ὅτι «ἀπὸ τῆς 120^{ης} Ὀλυμπιάδος (ὀρθώτερον καὶ γενικώτερον εἰπεῖν μετὰ τοὺς μαθητὰς τοῦ Πραξιτέλου καὶ Λυσίππου) ἔπαυσε (cessavit) ἡ τέχνη καὶ ἀνεβίωσεν ἐν Ὀλ. 156,» ἥτοι κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, διότι τὰ μόνον ἐν Ρόδῳ καὶ Περγᾶμῳ παραχθέντα ἐξαίρετα ἔργα δὲν δύνανται νὰ παραστήσωσιν αὐτὴν ἐν καθολικῇ ἀκμῇ καὶ προόδῳ σχετικῶς μάλιστα πρὸς τὸ κατὰ τοὺς παρελθόντας χρόνους μεγαλεῖον αὐτῆς.

ΤΜΗΜΑ Γ'.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΝ ΡΩΜΗ
ΚΑΙ ΤΑΙΣ ΡΩΜΑΙΚΑΙΣ ΕΠΑΡΧΙΑΙΣ

(ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ρωμαίων,
μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ).

Ἡ Ἑλληνικὴ Πλαστικὴ ἐγνώσθη ἐν Ρώμῃ διὰ τῆς ἐκείσε μεταφορᾶς μεγάλης πληθύος ἔργων αὐτῆς καὶ μεταβάσεως ἑλληνῶν καλλιτεχνῶν.

Πρῶτος ὁ Μάρκελλος ὑποτάξας τὰς Συρακούσας (212 π. Χ.) ἀφῆρπασε τὰ πλεῖστα καὶ κάλλιστα τῶν ἐν τῇ πόλει ἀγαλμάτων καὶ ζωγραφικῶν ἔργων καὶ ἐλάμπρυνε δι' αὐτῶν τὴν εἰς Ρώμην θριαμβευτικὴν αὐτοῦ εἰσοδόν. Τὸ παράδειγμα δὲ τοῦτου ἠκολούθησεν ὁ Φούλβιος Φλάκκος ὑποτάξας τὴν Καπούην (210 π. Χ.), καὶ μάλιστα ὁ Φάβιος Μάξιμος, ὅστις ἐκ Τάραντος ἀπεκόμισεν εἰς Ρώμην (209 π. Χ.) τοσαῦτα πλαστικὰ ἔργα σχεδόν, ὅσα ὁ Μάρκελλος ἐκ Συρακουσῶν. Ἐκ τῆς κυρίως δ' Ἑλλάδος πρῶτος μετεκόμισεν εἰς Ρώμην ἀγάλματα ὁ Φίλιππον τὸν Μακεδόνα ἐν Κυνὸς κεφαλαῖς κατατροπώσας (197 π. Χ.) Φλαμινῖνος. Πλειότερον δὲ μὴ ἐλάμπρυνε τὴν εἰς Ρώμην εἰσοδὸν αὐτοῦ ὁ Φούλβιος Νοβίλιος, μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῶν μετὰ τοῦ Ἀντιόχου συμπαρησάντων Αἰτωλῶν (187 π. Χ.), ἀπαγαγὼν εἰς Ρώμην 285 χαλκᾶ καὶ 230 μαρμάρινα ἀγάλματα καὶ συμπαρηλατῶν ἑλλήνας τεχνίτας ἵνα διατάξωσι τὰ τῆς πομπῆς. Αἰμίλιος δ' ὁ Παῦλος νικήσας τὸν Περσέα ἐν Μακεδονίᾳ εἰσήλθεν εἰς Ρώμην (167 π. Χ.) κομίζων εἰκόνας καὶ ἀγάλματα πληρώσαντα 250 ἀμάξας, καὶ Μέτελλος ὁ Μακεδονικὸς συμπαρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἑλλήνας καλλιτέχνας (146 π. Χ.). Τέλος δὲ διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Μουμρίου (145 π. Χ.) μόνον τὰ ἀρχαῖα πλαστικὰ ἔργα

ὑπελείφθησαν ἐν τῇ πόλει, τὰ λοιπὰ δέ, ὅσα δὲν κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν ἀγροίκων στρατιωτῶν τοῦ κατακτητοῦ, ἀπλήχθησαν εἰς Ρώμην, ὥστε κατὰ Στράβωνα (Η'. σ. 234) τὰ πλεῖστα καὶ κάλλιστα τῶν ἑλληνικῶν ἔργων ὑπῆρχον τότε ἐν Ρώμῃ¹.

Διὰ τῶν οὕτω δ' ἐπισωρευθέντων ἐν τῇ μεγαλοπόλει ταύτῃ καλλιτεχνημάτων ἀνεπτύχθη παρὰ τοῖς ρωμαίοις ἔρως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην καὶ ἐπιθυμία πρὸς σπουδὴν καὶ γνῶσιν τῶν ἐξόχων καλλιτεχνημάτων, ὅπερ διέκρινε τοὺς ἐπικληθέντας *ειδήμονας* (*intelligentes*)². Ἡ φιλοκαλία δ' αὕτη διεδόθη σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τοῖς κοινοῖς τῶν πολιτῶν, ἐκ τῆς θέας μάλιστα τῷ πολλῶν ἐν τοῖς δημοσίοις τόποις ἀνακειμένων ἔργων, καὶ τάσις ἐκ τούτου παρήχθη μεγάλη πρὸς ἀπόκτησιν καλλιτεχνημάτων καὶ ἐπικόσμησιν δι' αὐτῶν οὐ μόνον δημοσίων, ἀλλὰ καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοδομημάτων.

Ἐν τοιαύταις ἄρα περιστάσεσιν ἡ ἑλληνικὴ Πλαστικὴ ἐξ Ἀθηνῶν κυρίως ὀρμηθεῖσα, ἐκ τῆς ἄλλοτε λαμπρᾶς αὐτῆς ἐστίας, καὶ ἐν Ρώμῃ ἐπικρατήσασα καὶ προστασίας τυχοῦσα ἔσχεν ἀναγέννησιν τινα πρὸ τῆς ἐντελοῦς αὐτῆς καταπτώσεως.

1. Νέον ἀπειρὸν ἐργαστήριον.

«Κατὰ τὴν 456¹ Ὀλυμπιάδα ἀνεβίωθεν ἡ πλαστικὴ τέχνη, λέγει ὁ Πλίνιος (34, 51): τότε ἔζων οἱ τῶν ἀρχαιοτέρων μὲν κατώτεροι, ἀλλ' ἀνεγνωρισμένης ἀξίας καλλιτέχναι, Ἀνταῖος, Καλλίστρατος, Πολυκλῆς ὁ ἀθηναῖος, Καλλιξένος, Πυθοκλῆς, Πυθίας καὶ Τιμοκλῆς.» Ἡ χρονολογία αὕτη συμπίπτει τῇ ἐποχῇ τῆς κατακτῆσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς εἰς Ρώμην ἐπικρατήσεως τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Ἐπειδὴ δ' ὁ μόνος γνωστὸς ἡμῖν τῶν ὑπὸ τοῦ Πλινίου

1) Ulrichs, Griech. Statuen im republican. Rom. 1880.

2) Hermann, Ueber den Kunstsinn der Roemer, 1855.

μνημονευομένων τεχνιτῶν Πολυκλῆς ὁ Ἀθηναῖος¹ εἰργάζετο ἐν Ρώμῃ, μετὰ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Διονυσίου καὶ τοῦ πατρὸς τούτου καὶ ἀδελφοῦ του Τιμαρχίδου, ἐν οἰκοδομήμασι τοῦ Μετέλλου, καταφανὲς εἶνε ὅτι οἱ καλλιτέχναι οὗτοι μετέβησαν εἰς Ρώμην σὺν τῷ θριαμβευτικῶς ἐκεῖσε μετὰ τὴν καθυπόταξιν τοῦ Ψευδοφιλίππου μεταβάντι Μετέλλῳ, ὅστις εἴπερ τις καὶ ἄλλος συνεβάλετο πρὸς τὴν εἰς Ρώμην μεταβίβασιν καὶ διὰδοσιν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, αὐτὸς καὶ τὸν πρῶτον ἐκεῖ ἑλληνικὸν ναὸν δι' ἑλληνας ἀρχιτέκτονας οἰκοδομήσας (ιδ. σ. 151). Τοῦ τεχνίτας τούτους ἄρα δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν (καὶ ἴσως καὶ τοὺς λοιποὺς ὑπὸ τοῦ Πλινίου μνημονευομένους) ὡς τοὺς τὴν Πλαστικὴν τέχνην τῶν Ἑλλήνων εἰς Ρώμην εἰσαγαγόντας καὶ διαδόσαντας. Διὰ τούτων δὲ καὶ ἐτέρων ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ρώμην κυρίως μεταβαίνοντων καὶ ἐργαζομένων καλλιτεχνῶν ἀπετελέσθη τὸ καλούμενον νέον ἀττικὸν ἐργαστήριον, ὅπερ ἐκ τῶν ἔργων τῆς ὑψίστης ἀκμῆς τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ὁρμώμενον, ἐν ἄκρᾳ ἐπιμελείᾳ σπουδάζον αὐτὰ καὶ ἐνίοτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πιστῶς ἀντιγράφον, ἐστερεῖτο μὲν πρωτοτυπίας ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον τῶν παραστάσεων καὶ τὴν διάπλασιν τῶν μορφῶν, ἀπέδιδεν ὅμως εἰς τὴν τέχνην τὸ εὐγενὲς καὶ ἀξιοματικὸν τῆς μορφῆς καὶ μάλιστα τὴν ἰδανικότητα ἐκείνην τῶν παλαιῶν χρόνων, ἣν εἶχεν ὅλως σχεδὸν ἀπολέσει κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν.

Ἐπιστημότατος τοῦ ἐργαστηρίου τούτου καλλιτέχνης φαί-

1) Τούτου οἱ υἱοὶ Τιμοκλῆς καὶ Τιμαρχίδης ἐποίησαν κατὰ Παισανίαν ἀθλητικὸν ἀνδριάντα ἐν Ὀλυμπίᾳ, καὶ Ἀσκληπιὸν καὶ Ἀθηνᾶν πρὸς μάχην ἐτομαζομένην (ἥς ἡ ἄσπις ἦτο ἀντίτυπον τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου) ἐν Ἐλατεῖ τῆς Φωκίδος. Ὁ Τιμαρχίδης δ' αὐτός, ὁ νεώτερος, καὶ ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Διονύσιος (ὁ τοῦ ἀρχαιότερου Τιμαρχίδου υἱός) ἐποίησαν ἐξάιρετον ἀνδριάντα τοῦ ρωμαίου Γαίου Ὀρελλίου ἐν Ἀθήνῃς (Hornolle, Bull. d. corr. hellen. 1881, p. 390, pl. 12), ἔχοντα τοιαύτην τὴν μορφήν καὶ τὴν στάσιν, οἷαν ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ εὐρεθεὶς Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους ὅστις, φαίνεται, ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα τοῖς καλλιτέχναις τούτοις.

νεται ὢν Ἀπολλώνιος Νέστορος, Ἀθηναῖος τὴν καταγωγὴν, ποιητῆς τοῦ περιφήμου ἐν Βατικανῷ κορμοῦ τοῦ ἐπὶ βράχου ἐπαναπαυμένου *Ἡρακλέους*¹, κατὰ τὴν ἐν τῷ λίθῳ ἐπιγραφὴν. Τὸ ἔργον τοῦτο εὐγενέστατον ἔχον τὸν σχηματισμὸν τῶν μελῶν καὶ ἐν ἄκρᾳ ἀνατομικῇ τελειότητι πεπλασμένον ἀναπολεῖ ἡμᾶς μάλιστα τὸν ἐκ τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος Διόνυσον, στερεῖται ὅμως τῆς τὰ ἔργα ἐκεῖνα τοῦ Παρθενῶνος χαρακτηριζούσης φυσικῆς χροιάς καὶ οἰονεῖ πνοῆς, ἅτε οὐχὶ κατὰ τὴν ζῶσαν φύσιν πεπλασμένον, ἀλλὰ κατ' ἄψυχον καλλιτέχνημα· ὥς πρὸς τὸ ἐλαττήριον δ' εἶνε ἴσως μετὰ πλάσις τις τοῦ περιφήμου ἐν Τάραντι *Ἡρακλέους* τοῦ Λυσίππου, οὐχὶ ὅμως τοῦ καλουμένου ἐπιτραπεζίου, ὧς τινες νομίζουσιν. Ὁ αὐτὸς Ἀπολλώνιος ἐποίησε χρυσεοφάντινον ἄγαλμα τοῦ Καπιτωλίου *Διὸς* μετὰ τὴν ἐπὶ Σύλλα πυρκαϊὰν τοῦ ναοῦ, ἐξ οὗ τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ἐν ἔτει 84—69 π. Χρ. Ἐτερος δ' Ἀθηναῖος τεχνίτης, *Διογένης*, ἐποίησεν ἀγάλματα διὰ τὰ ἀετώματα τοῦ Πανθέου τοῦ Ἀγρίππα καὶ ἐκόσμησε τὸ περιστύλιον διὰ Κουρατίδων, ἥτοι χορευουσῶν κορῶν², καθ' ὑπόδειγμα προφανῶς τοῦ Πραξιτέλους, οὔτινος τοιαῦτα ἔργα ὑπῆρχον τότε ἐν τῷ Καπιτωλίῳ. Ἀπλοὺς δ' ἀντιγραφῆς φαίνεται ὢν Ἀντίοχος ὁ Ἀθηναῖος ἐν τῇ ἐσφαλμένῳ συμπληρωθείσῃ *Ἀθηνᾷ* αὐτοῦ ἐν τῇ Villa Ludovisi³, οὗσα καταφανῶς ἀντίτυπον τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου, καλῶς μὲν ἐξεργασμένη ἐν τοῖς καθέκαστα, ἀλλ' ἐχούση τι τὴ τραχὺ ἐν τῇ ὅλῃ μορφῇ. Καθ' ὑπόδειγμα δ' ἔργων τοῦ ἀρχαίου ἀττικοῦ ἐργαστηρίου καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ἐποιήθησαν ἔτι κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῶν αὐτοκρατόρων οἱ θαυμάσιοι τὴν μορφήν καὶ τὴν ἔκφρασιν κολοσσιαῖοι ἐν Ρώμῃ *Διόσκουροι* μετὰ τῶν ἵππων

1) Overbeck, *Gesch. d. gr. Pl.* II. Fig. 141.

2) Starek, *Arch. Ztg.* 1866, σ. 249.

3) *Mon. d. Institut.* III, Tav. 27. — Brunn, *Gesch. d. gr. Kuenstler* I. σ. 567.

των¹, οἱ φέροντες τὴν ψευδῆ ἐπιγραφὴν «Opus Plidiae» καὶ «Opus Praxitelis.» Ἐν τῷ αὐτῷ δ' ἐργαστηρίῳ ἀνακτέος καὶ ὁ καλούμενος «*Ἰερμαρικὸς*» ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου, ἀνδριὰς καταφανῶς ρωμαίου τινὸς ἐν μορφῇ τοῦ λογίου Ἑρμοῦ ποιηθεὶς ἐν τοῖς τοῦ Αὐγούστου χρόνοις ὑπὸ Κλεομένους ἀθηναίου, υἱοῦ Κλεομένης. Ὁ αὐτὸς Κλεομένης πιθανῶς ἐποίησε τὰς ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πολλίωνα Ἀσινίου Θεσπιάδας (*Plin* 36, 5, 33) καθ' ὑπόδειγμα Ἰσω τῶν ἐκ Θεσπιῶν ὑπὸ τοῦ Μουμμίου εἰς Ρώμην ἀπαχθεισῶν Θεσπιάδων τοῦ Πραξιτέλους. Ἐλευθέρα δὲ μίμησις ἡ μᾶλλον μετὰπλασις τῆς κνιδίης Ἀφροδίτης τοῦ Πραξιτέλους εἶνε ἡ καλουμένη *Ἀφροδίτη* τῶν *Μεδίκων* ἐν Φλωρεντίᾳ, κάλλιστον τὴν μορφήν ἔργον, στερούμενον ὅμως οὐ μόνον θείας μεγαλειότητος, ἀλλὰ καὶ γυναικείας αἰδήμονος παραστάσεως, ὑπὸ καλλιτέχνου τινὸς τοῦ νέου ἄττικου ἐργαστηρίου ποιηθὲν οὐχὶ ὅμως ὑπὸ τοῦ Κλεομένου. Ἀπολλοδώρου, καθ' ὃ ἀναφέρει ἡ ἐν τῷ ἀγάλματι κίβδηλος, κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα χαρachteῖσα, ἐπιγραφὴ².

2. Ἐργαστήριον Πασιτέλους καὶ ἕτεροι καλλιτέχναι.

Κατὰ τὸν τελευταῖον π. Χ. αἰῶνα ἤκμαζον ἔτι καὶ ἐν Ρώμῃ κυρίως εἰργάζοντο καὶ ἕτεροί τινες τεχνῖται ἐκ τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἐλληνικῶν πόλεων, ὧς φαίνεται. Τούτων ἐπισημώτατος ἦτο Πασιτέλης, ὅστις ἐποίει ἀγάλματα ἐκ μαρμάρου, ἐλέφαντος καὶ δὴ ἐξ ἀργύρου, καὶ διέπρεψεν ἔτι ὡς συγγραφεὺς περὶ ἔργων τῆς τέχνης (ἰδ. σελ. 11). Ἄκραν δὲ τελειότητα ἐπιδιδῶκων ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ τῆς μορφῆς κατεσκεύαζε πρότερον πῆλινα προπλάσματα καὶ ἐγένετο ἰδρυτὴς ἐργαστηρίου, ὅπερ ἐπὶ τεχνικῇ ἐπιμεμελημένῃ ἐξεργασίᾳ διακρινόμενον εἰργάζετο, ἐνίοτε τοῦλάχιστον, οὐχὶ

1) Clarac, Musée de sculpture, pl. 812.

2) Michaelis, Arch. Zeitung, 1880. σ. 43.

κατ' ἔργα τῆς ἀκμαζούσης ἀλλὰ τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἐποίει δηλ. ἀρχαῖζοντα ἔργα ἀντιγράφον ἢ μεταπλάττον καὶ κομψότητά τινα τῇ μορφῇ ἀποδίδον. Μαθητῆς τοῦ Πασιτέλου ἀναγράφεται Στέφανος («Στέφανος Πασιτέλου μαθητῆς ἐποίει») ἐν τῷ παρὰ τὸν ἀριστερὸν πόδα στελέχει γυμνοῦ ἀρχαῖζοντος τὴν μορφήν νεανίου ἐν τῇ Villa Albani ¹, οὔτινος τὸ πρωτότυπον θὰ παρίστα πιθανῶς ἀθλητὴν ἢ Ἀπόλλωνα. Τοῦ Στεφάνου δὲ τοῦτου μαθητῆς ἀναγράφεται ὡσαύτως Μενέλαος ἐν τινι συμπλέγματι ἐν τῇ Villa Ludovisi παριστῶντι ἐν ἀποχωρισμῷ μᾶλλον, ἢ ἐν ἀναγνωρίσει, πλουσίως ἐνδεδυμένην πολύπτυχον γυναῖκα καὶ χλαμυδοφόρον νεανίαν ².

Μικρόν τι νεώτερος τοῦ Πασιτέλου ἦτο ὁ Ἀρκεσίλαος, ὅστις κατεσκεύαζεν ὡσαύτως προπλάσματα, ἅτινα τεχνῖται ἐπλήρουν ἀκριβέστερον, ἢ ἑτοίμα ἔργα ἑτέρων (*Plin.* 35, 12, 155). Τὸ σπουδιότατον δὲ τῶν ἔργων τοῦ ἦτο τὸ ἄγαλμα τῆς γενετείρας Ἀφροδίτης ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος καθιερωθέντι (46 π. Χ.) ναῷ τῆς θεᾶς ταύτης, ὅπερ ὡς λατρευτικὸν ἄγαλμα ἦτο ὅλως σχεδὸν ἐνδεδυμένον, ὡς παριστῶν ὅμως τὴν θεὰν τοῦ κάλλους; ἔφερε λεπτότατα καὶ τῷ σώματι προσκεκολλημένα ἱμάτια, δι' ὧν ἦτο καταφανὲς τὸ περιγράμμα τῶν ὠραίων τοῦ σώματος μορφῶν ³. Ἔτερα δὲ θελκτικὰ τὴν μορφήν ἔργα αὐτοῦ, *Νύμφαι ἀγόμεναι ὑπὸ Κενταύρων* καὶ *Ἐρωτες παίζοντες μετὰ Λαίρνης*, θὰ ἐποικήθησαν, ὡς φαίνεται, κατ' ἔργα προερχόμενα ἐκ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Ἐξ ἐπιγραφῶν δὲ γνωρίζομεν καὶ τινὰς ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὴν τῶν ἐλληνιστικῶν μάλιστα χρόνων τέχνην,

1) *Flasch*, *Arch. Zeitung*. 1878, σ. 119.

2) *Kekulé*, *Die Gruppe des Kuenstlers Menelaos*. 1870.

3) Τῆς Ἀφροδίτης ταύτης ἀντίτυπον πιθανῶς ὑπάρχει ἐν Λούβρῳ κατὰ τινὰ νομίσματα. *Id. Mueller-Wieseller*, *Denkm. d. Kunst*. Nr. 263.

τὴν ἐν Ρόδῳ καὶ ἐν Περγᾶμῳ, ἐργαζομένους. Τούτων ἐπισημότερος εἶνε ὁ ἐν τοῖς πρώτοις αὐτοκρατορικοῖς χρόνοις ἀκμάζων Ἀ γ α σ ί α ς ὁ ἐρέσις, υἱὸς Δωσιθέου, ποιητῆς τοῦ καλουμένου *Βοργεσιανοῦ μοιρομάχου* ἐν Λούβρῳ¹, γυμνοῦ πολεμιστοῦ, ὅστις προβεβλημένην ἔχων τὴν ἀσπίδα καὶ ξίφος κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν ἡμύνετο, ὡς φαίνεται, κατὰ ἐπικειμένου ἱππέως. Ἡ στάσις αὐτοῦ εἶνε πῶς ἐξεζητημένη καὶ αἱ μορφαὶ τοῦ σώματος, μάλιστα οἱ μῦς, εἶνε μὲν μετὰ θαυμασίας ἀνατομικῆς ἀληθείας πεπλασμένοι ἀλλὰ μεθ' ὑπερβολῆς τινος προερχομένης ἐξ ἐπιστημονικῆς μελέτης καὶ ἐκ τάσεως πρὸς ἐπίδειξιν ἐπὶ ἀνατομικαῖς γνώσεσιν². Ἦττον δ' ἐπίσημος εἶνε ὁ πρὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἀκμάζων Ἀ ρ χ ἑ λ α ο ς ὁ ἐκ Πριήνης, ποιητῆς τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «ἀποθέωσις τοῦ Ὁμήρου» γνωστοῦ ἀναγλύφου ἐν τῷ βρεττανικῷ Μουσείῳ, ὅπερ εἶνε κατὰ ζωγραφικὸν τρόπον, ὡς τὰ μικρὰ ἀνάγλυφα τοῦ ἐν Περγᾶμῳ βωμοῦ, πεποιημένον, ἐχρησίμευεν ὡς σχολικῆς πίναξ πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ περιεχομένου τῶν ὁμηρικῶν καὶ κυκλικῶν ἐπῶν καὶ προῆλθε βεβαίως ἐξ ὑποδείγματος τῶν ἀλεξάνδρινων χρόνων³. Συνεχείας δ' ἔνεκα μνημονευτέον ἐνταῦθα καὶ δύο τεχνίτας τῶν τοῦ Ἀδριανοῦ χρόνων, Ἀ ρ ι σ τ έ α ν καὶ Π α π ί α ν ἐξ Ἀφροδισιάδος τῆς Καρίας, ποιήσαντας ἐκ μέλανος μαρμάρου δύο *Κεγταύρους*, εὐρεθέντας ἐν τῇ ἐν Τιβούροις ἐπικύλῃ τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ κειμένους νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Καπιτωλίου, ὧν ἐπέβαινον, κατὰ παραστάσεις ἐπὶ σφραγιδολίθων καὶ σιζόμενα ἀντίτυπα αὐτῶν, μικροὶ πτερωτοὶ Ἑρωτες⁴ καὶ ὁ μὲν νεώτερος φαίνεται μειδιδῶν

1) Overbeck, *Gesch. d. gr. Pl.* II, Fig. 147.

2) Μείζονα ὑπερβολὴν ἐπὶ ἐπιδείξει ἀνατομικῶν γνώσεων, βαينوῦσιν ἐνιαχοῦ μέχρι ἐξογκώσεως τῶν μορφῶν, δεικνύει ὁ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως Φαρνέσιος Ἡρακλῆς, ἔργον ποιηθὲν βεβαίως καθ' Ἡρακλῆ τοῦ Λυσίππου (ὁ. σελ. 286) πολὺ ὕστερον τῆς ἐποχῆς τοῦ νέου ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, ὑπὸ Γ' λ ὕ κ ω ν ο ς ἀθηναίων (Stephani, *Der ausruhende Herakles*, σ. 187).

3) Michaelis, *Griech. Bilderchronikon*, 1873, σ. 81.

ὁ δὲ πρεσβύτερος, οὐτινος ἡ κεφαλὴ εἶνε οἷον εἰ ἀντίτυπον τῆς τοῦ Ἀσκούοντος, στενάζων ὑπὸ τὸ ψυχικὸν βάρος τοῦ φιλοπαίγμονος καὶ χαιρεκάκου ἐπιβάτου ¹.

5. Ἑλληνορρωμαϊκὴ Πλαστικὴ μέχρι Ἀδριανοῦ.

Ἡ ἐν τοῖς προηγουμένοις δυοῖς παραγράφοις Πλαστικὴ ἦτο σχεδὸν ὅλως ἑλληνικὴ, διότι ἤσκειτο μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἐνθουσιασμὸν τῶν Ρωμαίων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βίου αὐτῶν, καὶ οὕτως εἶχε τὸν αὐτὸν σχεδὸν σκοπὸν καὶ τὰ αὐτὰ προβλήματα νὰ λύσῃ, ἃ καὶ ἐν Ἑλλάδι διὰ τοῦτο τότε παρήχθη ὅ,τι κάλλιστον ἔργον τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως τῶν αὐτοκρατόρων καθίσταται αὕτη ὑπηρετικὴ τῷ βίῳ τῶν Ρωμαίων καὶ οὕτω γίνεται ἑλληνορρωμαϊκὴ τέχνη, ἔχουσα κυρίως θέμα, πρὸς τῇ ποιήσει μυθολογικῶν τινῶν καὶ ἰδανικῶν μορφῶν, τὴν κατασκευὴν εἰκονικῶν ἀνδριάντων καὶ μάλιστα τὴν δι' ἀναγλύφων ἐπικόσμησιν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς πληρώσιν τῶν ἀναγκῶν τούτων ἀπητεῖτο μεγάλη πληθὺς ἔργων, κατέπεσεν αὕτη ἐκ τοῦ ὕψους, εἰς ὃ εἶχεν ἀνέλθει ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐγένετο τὸ πλεῖστον χειρωνακτικὴ τέχνη προσπορίζουσα μόνον τὰ πρὸς τὸ ζῆν μέσα τοῖς αὐτὴν ἀσκουμένοις τεχνίταις.

Ὁ κύκλος τῶν μυθολογικῶν παραστάσεων ἐπηυξήθη διὰ τῆς παραστάσεως ἀνατολικῶν τινῶν θεῶν, μάλιστα τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Μίθρα διὰ τούτων ὅμως δὲν ἐπλάσθησαν νέοι τύποι, ἀλλ' ἐγένοντο συνδυασμοὶ ἀρχαιοτέρων μορφῶν καὶ ἐλατηρίων, καὶ οὕτω τῇ μὲν Ἰσιδι ἐδόθη μορφή ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀγαλμάτων Ἀφροδίτης, τῇ δὲ παραστάσει τοῦ Μίθρα ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα ἡ ἐν ἑλληνικοῖς ἔργοις εἰκονιζομένη θυσία ταύρου ὑπὸ Νίκης ². Ἔτεραι δὲ παραστά-

2) Mueller-Wieseler, Denkm. d. Kunst, Nr. 597 καὶ 598.

2) Kekulé, Die Reliefs der Balustrade des Niketempels, 1881, σ. 10, Ν/

σεις οὐχὶ μὲν ἄγνωστοι ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χρόνων, ἀ; ὅμως οἱ Ῥωμαῖοι πολὺ ἐπεξέτειναν, εἶνε αἱ προσωποποιήσεις ἀφηρημένων ἐννοιῶν, (οἷον Virtus, Concordia, Aequitas, Fides, Pudicitia, Salus, Pax, Securitas κ. ἑ.) διακρινομένων κυρίως οὐχὶ διὰ τῆς μορφῆς ἀλλὰ δι' ὧν ἔφερον συμβόλων, καὶ μάλιστα χωρῶν, ἐθνῶν καὶ πόλεων, ἐν αἷς καταφανῶς ἑλληνικαὶ μορφαὶ καὶ ἐλατήρια ἐχρησίμευον ὡς ὑπόδειγμα καὶ ἐθνικὰ χαρακτηριστικὰ ἐπλάστοντο κατὰ τὰ γαλατικὰ ἀγάλματα τοῦ Ἀττάλου. Πρῶτος δὲ τοιαύτης προσωποποιήσεως ἐπλασεν ὁ Ῥωμαῖος τεχνίτης Κοπώνιος, ποιήσας διὰ τὸ θέατρον τοῦ Πομπηίου τὰ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τούτου ἡττηθέντα 14 ἔθνη, ὧν ἐννοιαν δυνάμεθα ἴσως νὰ συλλάβωμεν ἐκ τῆς ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Φλωρεντίας ἐξαίρετου «Germania devicta». Προσωποποιήσεις δὲ δεκκτεσσάρων πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας βλέπομεν ἐν τῷ ἐν Πουτεόλῃ εὐρεθέντι βάρθρῳ¹ ἀντιτύπου τοῦ ὑπὸ τῶν πόλεων τούτων ἰδρυθέντος κολοσσιαίου ἀγάλματος τοῦ Τιβερίου.

Τὰ τῶν αὐτοκρατόρων δ' ἀγάλματα² διαιροῦνται εἰς κυρίως *εἰκονικά* (simulacra iconica) καὶ εἰς *ἰδανικά*. Ἐν τοῖς εἰκονικοῖς παρίστανται οἱ αὐτοκράτορες τὸ μὲν φέροντες τὸ ἐν εἰρήνῃ σύνθηδες ἱμάτιον, τὴν τήβεννον, (statuae civili habitu ἢ togatae)³, ὡς ὁ ἐν Δούβρῳ Τιβέριος, (ἐνίοτε ἢ τήβεννος ἐκάλυπτε καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς ἔνδειξιν τοῦ ἱερατικοῦ

κην ὅμως θύουσιν ταῦτον ἔπλασεν ἔτι ὁ ἐν τοῖς ἑλληνιστικοῖς, ὡς φαίνεται, χρόνοις ἀκμάσας τεχνίτης Μέναιχος (Bruun, Gesch. d. gr. Kuensler I, 418).

1) Overbeck, Gesch. d. gr. Pl. II, Fig. 153.

2) Detleson, De arte Romanorum antiquissima, 1869.—Bernoulli, Roemische Ikonographie 1863. Ἴδε καὶ Overbeck, Gesch. d. gr. Pl. II, Fig. 154 καὶ 155.

3) Ἡ διάθεσις τῆς τήβεννου εἰλημένη ἐκ τοῦ κοινοῦ βίου εἶνε πάντοτε σχεδὸν ἐντελὲς ἡ αὐτή, διὰ τοῦτο τῶν πλείστων ἀνδριάντων κατεσκευάζοντο μόνον οἱ κορμοὶ ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις καὶ εἶτα κατὰ τὴν ἀπαιτουμένην ὁμοιότητα προσετίθετο ἡ κεφαλὴ· αὕτη δὲ πάλιν ἀντικαθίστατο πολλάκις δι' ἑτέρας κατὰ τὰς ὑπαρχούσας ἀνάγκας πρὸς εἰκονικὴν παράστασιν ἑτέρου προσώπου.

ἀξιώματος τοῦ αὐτοκράτορος), τὸ δὲ ἐν στρατιωτικῇ στολῇ (statuae thoracatae) κατὰ κόσμῳ, καὶ συνήθως ἐν θέσει προσφωνήσεως (allocutio), ὡς δεικνύει μάλιστα τὸ περίφημον ἐν Βατικανῷ ἄγαλμα τοῦ Αὐγούστου, τὸ δὲ ἐπιπτοι καὶ ἐνίοτε ἐπὶ ἀρμάτων ὀχρούμενοι. Ἐν τοῖς ἰδανικοῖς δ' ἀγάλμασι παρίσταντο κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν τελευταίων ἐλλήνων βασιλέων τὸ μὲν ἐν μορφῇ ἡρώων, καὶ τότε εἰκονίζοντο συνήθως γυμνοὶ ἢ μόνον χλαμυδοφόροι, ὄρθιοι καὶ δόρυ ἢ ἄλλο τι ὄπλον κρατοῦντες (statuae Achilleae), τὸ δὲ ἐν ἀποθεώσει, ἐν μορφῇ δηλ. καὶ ἀναβολῇ συνήθως τοῦ Διὸς καὶ ἐνίοτε ἐτέρου τινὸς θεοῦ. Οὕτως ὁ Νέρων ἐπλασεν ἑαυτῷ διὰ τοῦ γλύπτου καὶ τορευτοῦ Ζηνοδώρου χαλκοῦν κολοσσιαῖον ἄγαλμα (ὑψ. 419 $\frac{1}{2}$ ποδ.) ἐν μορφῇ ἀκτινοστεφούς *Ἡλίου*, οὗτινος ὕστερον ἀπεκόπη ἡ κεφαλὴ καὶ ἀντικατεστάθη διὰ τῆς τοῦ Κορμύδου (*Plin.* 34, 7, 45). Εἰς εἰκονικοὺς καὶ ἰδανικοὺς ἀνδριάντας διαιροῦνται καὶ τὰ τῶν γυναικῶν ἀγάλματα. Εἰκονικοὶ ἀνδριάντες εἶνε ὁ τῆς Λιβίας ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Νεαπόλεως, πολύπτυχον ἔχων τὴν ἀναβολήν, ἡ καθημένη Ἀγριππῖνα ἐν Καπιτωλίῳ, ἔργον ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀξίολογον κ. ἔ. ἰδανικῶς δὲ παρίστανται ἡ Λιβία ὡς Δήμητρα καὶ ὡς Ἑστία, ἡ τοῦ Αὐγούστου θυγάτηρ Ἰουλία ὡς *Flora*, ἡ Δομιτία ὡς Ἀρτεμις κ. ἔ.

Ἐν τοῖς ἰδανικοῖς τούτοις ἀγάλμασι τάσσονται καὶ οἱ πολυπληθεῖς ἀνδριάντες τοῦ Ἀντινόου, τοῦ ἐν τῷ Νεῖλῳ πνιγέντος (130 μ. Χ.) ὧραίου ἐκείνου ἐκ Βιθυνίας νεανίου καὶ φίλου τοῦ Ἀδριανοῦ, ὃν ὁ αὐτοκράτωρ ἐθρήνησε καὶ ἡ κολακεία τῶν ὑπηκόων τοῦ ἀπεθέωσε, καὶ πολλάκις αὐτὸν ἐν μορφῇ Βάχχου, Ἑρμοῦ, Ἀπόλλωνος πυθίου, Ἀγαθοδαίμονος, Ἡρακλέους, Ἀρισταίου καὶ Γανυμήδους παρέστησε ¹. Ἐν ταῖς ἱκανῶς ἀξιολόγοις τούτοις ἔργοις, δεικνύουσιν ἄλλως τί ἐδυνήθη νὰ παραγάγῃ ἡ τέχνη ὑπὸ τὴν προστασίαν

1) Levezow, Ueber den Antinous, 1808.

τοῦ φιλοτέχνου καὶ τεχνογνώστου Ἀδριανοῦ, διακρίνεται εὐκόλως ὁ Ἀντίνοος ἐν τῷ εὐρεῖ σχηματισμῷ τοῦ κρανίου, τῇ μικρᾷ καὶ δασεῖς κόμῃ, τοῖς βαθέως κειμένοις ὀφθαλμοῖς, τῷ προέχοντι καὶ παχεῖ στόματι καὶ τῷ εὐρεῖ καὶ ἐξογκωμένῳ στήθει.

Ἡ ποίησις δὲ εἰκονικῶν ἀνδριάντων ἦτο ἀνέκαθεν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ἀπὸ τῶν πρώτων, ὡς φαίνεται, τῆς δημοκρατίας χρόνων, καὶ βαθμηδὸν οὐ μόνον ἡ πολιτεία ἀνήγειρε τοιαῦτα τιμητικὰ μνημεῖα ἐξόχους πολίταις, ἀλλὰ καὶ ἰδιώται καθιέρουν εἰκόνας αὐτῶν ἐν τῇ Ἀγορᾷ, ὥστε οἱ τιμηταὶ Κορνήλιος Σκηπίων καὶ Μ. Ποπίλιος (158 π. Χ.) ἀπέβαλον κατὰ Πλίνιον ἐκ τῆς Ἀγορᾶς πάντα οὐχὶ ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου καθιερωθέντα ἀνδριάντα. Ἀλλ' ἡ μετ' ὀλίγον εἰσαχθεῖσα καὶ διαδοθεῖσα ἐν Ῥώμῃ ἑλληνικὴ Πλαστικὴ ἐπεξέτεινε καταφανῶς καὶ ἐπεκάλλυνε τὴν τέχνην ταύτην, ἐντελῶς ἀναπτυχθεῖσαν καὶ τελειοποιηθεῖσαν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, ὥστε ἡ εἰκονικὴ αὕτη ἀνδριαντοποιία εἶνε τρόπον τινὰ προῖόν Ῥωμαϊκοῦ ἅμα τε καὶ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Καθ' ὁλοκληρίαν ὅμως Ῥωμαϊκὸν προῖόν εἶνε ἡ καλουμένη ἱστορικὴ ἀναγλυφοποιία (ἀδιάφορον ἂν ἐξετελεῖτο ὑπὸ ἑλλήνων τεχνιτῶν), ἥτοι ἡ ἐπικόσμησις τῶν ἐπιφανειῶν θριαμβευτικῶν καὶ λοιπῶν τιμητικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων δι' ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τὸν θρίαμβον καὶ τὰς μάχας τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ ναὶ μὲν ἱστορικαὶ τοιαῦται παραστάσεις ἦσαν γνωσταὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι, μάλιστα ἐν τῇ Ζωγραφικῇ αὐτῶν, ἀλλὰ τὰ Ῥωμαϊκὰ ταῦτα ἀνάγλυφα στεροῦνται ἐντελῶς πάσης ἰδανικότητος, ὅπως ἐν πραγματισμῷ πεπαιγμένα ὄντα, καὶ εἶνε οἷον εἰς ἱστορίαν γεγραμμένη ἐν εἰκότι, ὥστε θὰ παρεβάλλοντο καταλλήλως πρὸς τὰ αἰσθητικὰ ἀνάγλυφα, ἂν μὴ μετεῖχον σπινθήρος τινὸς κάλλους, εἰλημμένου παρὰ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Τὰ πρότυπα ἄρα τῶν παραστάσεων τούτων δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἐν

Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ, ἐν τῇ εἰκόνι (263 π. Χ.) τοῦ Βαλερίου Μαξιμίμου Μεσσαλά τῇ περιστάσει τὴν ἐν Σικελία μάχην αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἱέρωνος καὶ τῶν Καρχηδονίων καὶ ἐν ἄλλαις τισίν¹.

Τῇ ἱστορικῇ ταύτῃ ἀναγλυφοποιῇ: ἀρχαιότατον σωζόμενον ἔργον εἶνε τὰ ἐν τῇ Βοργεσιανῇ ἐπαύλει ἀνάγλυφα ἐκ τοῦ ἐν ἔτει 51—52 μ. Χ. ἀνεγερθέντος θριαμβευτικοῦ τῶς τοῦ Κλαυδίου, κάλλιστον ὅμως ὡς πρὸς τὸ περίγραμμα καὶ τὸ κάλλος τῶν μορφῶν τὰ ἐν τῷ ἐν ἔτει 81 μ. Χ. οἰκοδομηθέντι τῶς τοῦ Τίτου, ἅτινα περιστάσει θρίαμβον τοῦ αὐτοκράτορος, ἀποθέωσιν αὐτοῦ καὶ πομπὴν θυσίας. Ἐν ἱστορικῷ δὲ καθ' ὁλοκληρίαν πραγματισμῷ εἶνε πεποιημένα καὶ μείζονα ἔχουσι τὴν τῶν μορφῶν συμπύκνωσιν καὶ ὅλως ζωγραφικὴν τὴν διάθεσιν, ἱκανῶς ὅμως ὁρθὸν τὸ περίγραμμα καὶ ἐπιμελελημένην τὴν ἐργασίαν, τὰ ἐλικοειδῶς βαίνοντα ἀνάγλυφα τῇ περιφῆμῳ ἐν ἔτει 113 μ. Χ. ἀνεγερθείσης στήλης τοῦ Τραϊανοῦ¹, ἐν οἷς εἰκονίζεται ἐν 114 σκηναῖς, περιλαμβανούσαις πλέον τῶν 2500 μορφῶν, ἡ κατὰ τῶν Πάρθων ἐκστρατεία τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἅπαντα αἱ περιπέτειαι αὐτῆς, ἥτοι πυκναὶ τάξεις στρατιωτῶν ὀδυνόντων, παντοῖαι συμπλοκαί, προσβολαὶ καὶ κατακτήσεις φρουρίων, διαβάσεις ποταμῶν, κατασκευαὶ γεφυρῶν, καὶ ἔτι θυσίαι τελούμεναι πρὸς τοῦ αὐτοκράτορος, ὑποδοχὴ πρέσβειων, δίκη αἰχμαλώτων, δημηγορίαι αὐτοῦ πρὸς τοὺς στρατιώτας κτλ.

4. Παρακμὴ καὶ πτώσις τῆς Πλαστικῆς
ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων.

« Ἄν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνακτήσῃ ἡ τέχνη τὴν πάλαι ποτὲ
» λαμπρότητα, λέγει ὁ Βίγγελμαν (Gesch. d. Kunst, XII,

1) A. Philippi, Ueber roemische Triumphalreliefe (Abh. d. k. saechs. Ges. d. Wiss. Bd. VI, σ. 247).

1) Froehner, La colonne Trajane, 1865.

»1, 22), ὁ Ἀδριανὸς ἦτο ὁ ἀνὴρ, ὅστις οὔτε γνώσεων οὔτε »ζήλου πρὸς τοῦτο ἐστερεῖτο· ἀλλ' ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ πηγὴ »ὑψηλῶν διανοημάτων καὶ ἐνθουσιασμοῦ εἶχον ἐκλείψει ἐκ »τοῦ κόσμου». Καὶ ἔσχεν ἀληθῶς ἡ Πλαστικὴ τέχνη μεγάλ- »λην ἑξάρσιν ἐπὶ Ἀδριανοῦ¹, ἀλλ' ἡ πρὸς τοῦτο ὥθησις ἦτο »βεδιασμένη, διότι δὲν προήρχετο ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν »τότε κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν περιστάσεων, ἀλλ' ἐκ τῆς »φιλοτεχνίας τοῦ αὐτοκράτορος, οὗτινα· ἐκλιπόντος καπέ- »πυσεν ἡ ἑξάρσις αὕτη καὶ ἤρξατο ἡ βχθμιαία παρακμή, ἥ- »τις καταφαίνεται εὐθὺς ἀπὸ τῶν Ἀντωνίνων (138 μ. Χ.).

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τοῖς αὐτοκρατορικοῖς ἀν- »δριάσι ἐπικρατοῦσι μᾶλλον οἱ εἰκονικοὶ (καὶ ἐν τούτοις μᾶλ- »λον προτομαὶ ἢ ἀνδριάντες)· πλάσσονται δ' οὗτοι ἐν πάσῃ »πρᾶγματιστικῇ ὁμοιότητι καὶ εἶνε ἐστερημένοι πνευματι- »κῆς τινος ζωῆς καὶ ἐκφράσεως. Ἡ κόμη ἀποτελεῖ δα- »σεῖς καὶ ἐπιπόνως διὰ τρυπάνου γεγλυμμένους πολλὰκις »βοστρύχους, αἱ τοῦ προσώπου ρυτίδες εἶνε ἐπιμελῶς εἰκο- »νισμέναι, τὰ βλέφαρα φαίνονται οἷονεὶ δερμάτινα, αἱ ὀφθαλμοὶ »καὶ αἱ κόραι τῶν ὀφθαλμῶν εἶνε πλαστικῶς δεδηλωμένα², »αἱ πτυχαὶ τοῦ ἱματισμοῦ μικρότεραι καὶ λεπτότεραι, καὶ »τὰ λοιπὰ πάρεργα ἱκανῶς ἐπιτετηδευμένα. Μετὰ μεγίστης »ὥσάυτως ἐπιμελείας μέχρι ὑπερβολῆς καὶ φορτικότητος

1) Καὶ αὕτη ἡ ἐλεφαντοπλαστικὴ, ἣτις ὅμως καὶ πρότερον ἡσχεῖτο ἐν Ρώμῃ »ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ τοῦ Παυτέλου, ἀνεβίωσεν αὖθις τρίτην ταύτην »φορὰν, καὶ δὴ ἐν Ἑλλάδι, διότι αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ ἀνέθηκεν ἐν τῇ ὕπ' αὐ- »τοῦ περαταθέντι ἐν Ἀθήναις Ὀλυμπιεῖ τῷ χρυσελεφάντινον κολλοσσάλῳ τοῦ »Διὸς ἄγαλμα (Π α υ σ. 1, 18, 6). Ὀλίγον δ' ὕστερον Ἡρώδης ὁ ἀττικὸς »ἀνέθηκεν ἐν τῇ σκῇ τοῦ ἱσθμοῦ Ποσειδῶνος χρυσελεφάντινον ἐπίσης σύμ- »πλεγμα παριστῶν Ποσειδῶνα καὶ Ἀμφιτρίτην ἐφ' ἄρματος ὑπὸ τεσσάρων ἵπ- »πων καὶ δύο Τριτώνων συρομένου, καὶ τὴν παῖδα Παλαίμονα ἐπὶ δελφίνος »(Π α υ σ. 2, 1, 7).

2) Ἡ πλαστικὴ αὕτη παράστασις καὶ δῆλωσις τῶν ὀφρῶν καὶ κορῶν »ἐγίνετο μὲν ἐνίοτε καὶ πρὸ τῶν Ἀντωνίνων, ἀλλὰ μόνον, ὡς φαίνεται, ἐν μαρ- »μαρίνοις ἀντιτύποις χαλκῶν ἔργων. Ἴδε O v e r h e c k, Ber d. k. Ges. d. »Wiss. 1865, σ. 4.

πλάσσεται ἡ ἀκομψος διάθεσις τῆς κόμης τῶν γυναικείων ἀγαλμάτων. Γελοία δὲ καθίσταται αὕτη μάλιστα σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (193 μ. Χ.) μορφήν φαινάκης λαμβάνουσα, ἐκ ποικιλοχρόων λίθων πλασσομένη, καὶ δὴ περιαιρετὴ οὖσα, αὕτη τε καὶ τὰ ὁσαύτως ἐκ ποικιλοχρόων λίθων πλασσόμενα ἱμάτια, ἵνα κατὰ τὸν ἑκάστοτε συρμὸν ἀντικαθίστανται δι' ἑτέρων. Αἱ τῶν αὐτοκρατόρων δὲ προτομαὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σεβήρου τούτου, τῆς συγκλήτου ἐπιβαλούσης διὰ θεσπίσματος εἰς ἕκαστον πολίτην νὰ ἔχῃ τὴν προτομὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου (222 μ. Χ.) παρίστανται οὗτοι τὸν πῶγωνα κεκομμένον ἔχοντες καὶ τὴν κόμην ἐν χρῶ κεκαρμένην. Τέλος δὲ ἀπὸ τοῦ Γαληνοῦ (260 μ. Χ.) ἐκλείπουν πλέον ἐντελῶς οἱ ἰδανικοὶ ἀνδριάντες καὶ οἱ εἰκονικοὶ πλάσσονται ὅλως χειρωνακτικῶς καὶ ἄνευ ὑποκειμενικῶν τινῶν γνωρισμάτων καὶ ἐκφράσεως, κατὰ σχήματα κυρίως ἐκ τῶν προτέρων χρόνων εἰλημμένα.

Ἐναργέστερον καταφαίνεται ἡ τῆς τέχνης βαθμιαία κατάρπτωσις ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀναγλυφοποιίᾳ, καὶ πρῶτον ἐν τῇ σωζομένη βάσει τῆς στήλης, ἣν ὁ Μ. Αὐρήλιος καὶ Α. Οὐῆρος ἀνήγειραν τῷ Ἀντωνίνῳ, παριστώσῃ τὴν ἀποθέωσιν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς συζύγου του Φαυστίνης ἐν ἀναγλύφοις ἐπιμελῶς μὲν ἐξεργασμένοις, ἀλλὰ σκληρὸν ἔχουσι τὸ περιγράμμα καὶ πολὺ βεβαρυμένον τὸν ἱματισμόν. Τὰ ἐν τῇ στήλῃ δὲ τοῦ Μ. Αὐρηλίου ἀνάγλυφα, τὰ παριστῶντα τὴν κατὰ τῶν Μαρκομάνων ἐκστρατείαν αὐτοῦ, εἶνε πεποιημένα κατ' ἀπομίμησιν τῶν ἐν τῇ στήλῃ τοῦ Τραϊανοῦ, ἀλλ' ὅστερον οὖνται πολὺ ἐκείνων καὶ ὥς πρὸς τὸ περιγράμμα καὶ ὥς πρὸς τὴν ἐξεργασίαν τῶν μορφῶν. Ὁσαύτως ἀπομίμεισι ἀδριανείων καὶ ἄλλων προγενεστέρων ἀναγλύφων εἶνε τὰ ἐκ τοῦ θριαμβευτικοῦ τόξου τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος προσερχόμενα,

ἄτινα νῦν κεῖνται ἐν τῷ Καπιτωλίῳ. Ἀλλὰ μεγάλην τῆς τέχνης ταύτης κατάπτωσιν δεικνύουσι τὰ ἄκομψα, ἄτεχνα καὶ χειρωνακτικὰ ἀνάγλυφα ἐν τῷ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Καπιτωλίου τόξῳ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, καὶ μάλιστα τὰ ἀκατέργαστα, βάναισα, καὶ ἄθλια τό τε περίγραμμα καὶ τὴν ἐξεργασίαν ἐν τῷ τόξῳ τοῦ Κωνσταντίνου, οὕτινος ἄλλως μέρος ἐπεκοσμήθη δι' ἀναγλύφων προερχομένων ἐκ θριαμβευτικοῦ τόξου τοῦ Τραϊανοῦ.

Τὴν πτώσιν ταύτην τῆς Πλαστικῆς βλέπομεν ἔτι ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τοῖς ἐπικοσμοῦσι τὰς ἐπιφανείας τῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων κυρίως (ὅτε ἐπεκράτησε πλέον ἐν Ρώμῃ τὸ ἔθιμον τοῦ ἐνταφιάζειν καὶ οὐχὶ καίειν τοὺς νεκροὺς) ἐν χρῆσει οὐσῶν λιθίνων λαρνάκων, ἥτοι τῶν καλουμένων *σαρκοφάγων*, χειρωνακτικῶν ἔργων πωλουμένων ἐν ἐργαστηρίοις. Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα παριστῶσιν ἐνίοτε μὲν πράξεις ἀναφερομένας εἰς τὸν βίον τοῦ ἀποθανόντος ἢ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ, συνήθως δὲ ἀλληγορικὰς καὶ μυθολογικὰς σκηνὰς σχέσιν ἔχούσας πρὸς τὸν θάνατον, πρὸς τὸν βίον τῶν ψυχῶν καὶ πρὸς ἐλπίδα τινὴ ἀναστάσεως, καὶ ἔχουσιν ὀγκώδεις καὶ συμπεπικνωμένας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὰς μορφάς, ἄτεχνον καὶ ἄκομψον τὸ περίγραμμα καὶ ἀτελεῖ τὴν τεχνικὴν ἐξεργασίαν, ὥς τὰ τῆς συγχρόνου ἱστορικῆς ἀναγλυφοποιίας· μόνον τινὰ, μυθολογικὰς παραστάσεις εἰκονίζοντα, ἔχουσιν ὄντως καλὴν καὶ εὐφυῆ τὴν σύνθεσιν, ἅτε ἀντίτυπα ὄντα προγενεστέρων πλαστικῶν καὶ ζωγραφικῶν ἔργων¹.

1) Σαρκοφάγοι εὐρέθησαν καὶ ἐν Ἑλλάδι, καὶ δὴ ἀρχαιότεροι ἴσως τῶν ρωμαϊκῶν. Περί τῆς διαφορᾶς καὶ τῆς σχέσεως τῶν ρωμαϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν σαρκοφάγων ἴδε Matz, Arch. Ztg. 1872, σ. 11. Τινὲς τῶν σαρκοφάγων ἔχουσιν ἐπὶ τῶν πωμάτων αὐτῶν κατακεκλιμένους τῶν ἀποθανόντων ἀνδριάντας, κατ' ἀπομίμησιν τῶν ἐτρουσκικῶν λαρνάκων· τοιοῦτοι τινὲς εὐρέθησαν καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ προέρχονται πάντως ἐκ τῶν τελευταίων τούτων τῆς τέχνης χρόνων.

Ἐν μείζονι ἔτι παρακμῇ καὶ καταπτώσει διετέλει ἡ Πλαστική ἐν Ἑλλάδι, ὥστε ὁ Παυσανίας τὰ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἔργα («ἀγάλματα τέχνης τῆς ἐφ' ἡμῶν») ἐθεώρει ἀνάξια λόγου. Ἐπλάσσοντο δὲ τότε, ὡς φαίνεται, μόνον εἰκονικοὶ ἀνδριάντες ἐπισήμων μάλιστα ρωμαίων, οὐδὲν τὸ ἐνδιαφέρον οὔτε ὡς πρὸς τὴν μορφήν οὔτε ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς τεχνικῆς ἐξεργασίας παρέχοντες· ἡ τεχνικὴ δὲ πτωχεῖα ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ δουλοφροσύνη ἀφ' ἑτέρου ἤγε πρὸς τοῦτοις εἰς τὴν μεταγραφὴν ἀρχαίων ἀνδριάντων εἰς νεωτέρους, ἢ εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῆς κεφαλῆς αὐτῶν. Ταῦτα ἐγίνοντο ἐν Ρώδῳ, ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐν Ἀθήναις, ὡς παρὰ τοῦ Παυσανίου μάλιστα μανθάνομεν¹, καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὡς ἐξ ἐπιγραφῶν διδασκόμεθα.

Πτῶσις τῆς ἀρχαίας Πλαστικῆς.

Οὕτω καταπεσοῦσα ἡ Πλαστικὴ καὶ βαναισοῦργία γενομένη ἐξέπνευσεν ἐκπληροῦσα τελευταῖον τὰς ἀνάγκας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Τὴν ἀρχαίαν ταύτην τέχνην βλέπομεν μάλιστα φθίνουσαν ἐν σαρκοφάγοις χριστιανικοῖς, ἐν οἷς εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς μετὰ τῶν Ἀποστόλων καὶ ἐνίοτε ὡς ἀγαθὸς ποιμὴν πρόβατον φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς διπτύχοις.

1) «Τοῦ ναοῦ δὲ οὐ πόρρω Ποσειδῶν ἐφ' ἔππου. ... τό δ' ἐπίγραμμα τὸ ἐφ' ἡμῶν ἄλλω δίδωσι καὶ οὐ Ποσειδῶνι καί: «τὰς γὰρ Μιλτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους εἰκόνας εἰς ρωμαίων τε ἄνδρα καὶ θρᾶκα μετέγραψαν» (Παυσ. 1, 2 καὶ 18). Οἱ κολοσσοὶ δὲ Ἀττάλου καὶ Εὐμένους μετωνομάσθησαν Ἀντωνῖνοι (Πλούτ. Ἀντων. 60).

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ ΠΛΑΣΤΙΚΗΣ

Τῶν κοινῶν τεχνῶν τῶν εἰς τὴν Γλυπτικὴν ὑπαγομένων σπουδαῖαι ὑπὸ τεχνικὴν καὶ ἐν γένει ἀρχαιολογικὴν ἔποψιν εἶνε κυρίως δύο, ἡ Νομισματοποιία καὶ ἡ Ψηφογλυφία.

Α'. ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΠΟΙΑ

Eckhel, *Doctrina numorum veterum*, 1792-98. — Mionnet, *Médailles gr. et rom.* 1806-37. — Beulé, *Monnaies d'Athènes*, 1858. — Lenormant, *La monnaie dans l'antiquité*, 1879. — Brunn, «Die Muenzstempelschneider» ἐν τῇ *Gesch. d. gr. Kuenstler* II σ. 415-440. — Sallet, *Die Kuenstlerinschriften auf gr. Muenzen*, 1871.

Πρῶτος κατὰ τὴν παράδοσιν Φεῖδων ὁ τύραννος τοῦ Ἀργους (περὶ Ὀλ. 8;) ἔκοψε νομίσματα ἐξ ἀργύρου ἐν Αἰγίνῃ, ὑποτελεῖ οὖσα τότε τοῖς Ἀργείοις. Καθ' ἑτέραν ὁμοῦ παράδοσιν, καὶ μάλιστα καθ' Ἡρόδοτον, πρῶτοι ἀνθρώπων οἱ Λυδοὶ ἔκοψαν νομίσματα ἐκ μίγματος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ἥτοι ἐξ ἡλέκτρου. Δυσχερὲς ἄρα εἶνε νὰ ὀρίσῃ τις ποῦ ἐκόπησαν τὰ πρῶτα νομίσματα, καὶ μόνον συμπέρασμα ἐκ τῆς συγκεχυμένης καὶ διαφωνοῦσης παραδόσεως δύναται νὰ ἐξαγάγῃ, ὅτι ἡ Νομισματοποιία δύο ἔσχεν ἐστίας διαδόσεως καὶ ἀναπτύξεως, τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Αἰγιναν. Καὶ ἐκ μὲν τῆς Λυδίας διεδόθη αὕτη εἰς τὰς κατὰ τὰ περὶ Ἰνδὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐλληνικὰς πόλεις καὶ εἰς τὴν Θράκην καὶ Μακεδονίαν, ἐκ δὲ τῆς Αἰγίνης εἰς τὴν λοιπὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα οὕτως, ὥστε ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἔκτου αἰῶνος πᾶσα ἐλληνικὴ πολιτεία εἶχεν ἴδιον νόμισμα.

Τὰ ἀρχαιότατα νομίσματα ἔχουσιν ἀνώμαλον τὴν μορφήν καὶ φέρουσιν ἓνα μόνον τύπον ἐπὶ τῆς ὀψέως (Avers)· ἡ ἀντικειμένη δ' ἐπιφάνεια, τὸ ἔμπαλιν (Revers), ἔχει τὸ καλούμενον *ἔγκοιλον τετράγωνον* (quadratum incusum), ἥτοι τετραγωνικὴν κοιλότητα γινομένην ἐκ τῶν ἄκρων τῆς λαβί-

δος ἢ ἐκ τοῦ ἀκμοθέτου, ἐφ' ᾧ τυπούμενον ἐστηρίζετο τὸ νόμισμα. Οἱ τύποι τῶν νομισμάτων τούτων εἶνε χελώνη (Αἰγίνης), μέλισσα (Ἐφέσου), Πήγασος καὶ ὑπ' αὐτὸν Κόππα (Κορίνθου), ἄσπις (Βοιωτίας), καὶ γοργόνιον (Ἀθηνῶν). Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως οἱ ἀπλοῖ οὗτοι τύποι ἀντικαθίστανται διὰ κεφαλῶν θεῶν, ἀλληγορικῶν ζωδίων καὶ ἄλλων, τὸ περίγραμμα βελτιοῦται (Εἰκ. 61) καὶ τὸ τετράγωνον πληροῦται κατ' ὀλίγον γραμμάτων καὶ εἰκονικῶν παραστάσεων. Οὕτω τὰ νομίσματα τῆς Αἰγίνης, ἔχουσιν ἔνθεν μὲν τὴν χελώνην ἔνθεν δὲ τὸ τετράγωνον μετὰ δελφίνος, καὶ τὰ τῶν Ἀθηνῶν ἔνθεν μὲν ἀρχαίαν κεφαλὴν Παλλάδος, ἔνθεν δὲ γλαῦκα (Εἰκ. 62). Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκουσι καὶ τὰ καλούμενα ἔγκοιλα ἢ ἐσερόκοιλα νομίσματα (numi incusi) τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἅτινα συνήθως τὴν αὐτὴν μορφήν, σπανίως δύο διαφόρους, ἔχουσιν ἀποτετυπωμένην κυρτὴν ἐπὶ τῆς μιᾶς, ἐπιφανείας καὶ κοίλην ἐπὶ τῆς ἑτέρας (Εἰκ. 63). Τότε ἐκόπησαν πρὸς τούτοις τὰ τοῦ Ρηγίου (λαγῶς καὶ ἀπήνη) τὰ τῶν Συρακουσῶν (κεφαλὴ Ἀρεθούσης καὶ τέθριππον) καὶ ἄλλα. Κάλλιον ὅμως εἶνε τὸ περίγραμμα ἐν ταῖς νομίσμασι τῶν Θασίων (σάτυρος ἔχων ἡρπαγμένην Νύμφην), τῶν Ἀκανθίων (λέων σπαράττων ταῦρον ἢ σὺν), καὶ τῶν Μενδαίων (Διόνυσος καὶ πτηνὸν καθήμενον ἐπὶ ὄνου). Καίτοι ὅμως ἡ Πλαστικὴ τέχνη κατὰ τοῦ χρόνου ἐκείνου ἀνῆλθεν εἰς ὑψιστον βαθμὸν τελειότητος, τὰ

Εἰκ. 61. Κορίνθου.

Εἰκ. 62. Ἀθηνῶν.

νομίσματα διατήρησαν ἔτι ἀρχαῖσμούς τινας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον μέχρι τῶν τελευταίων σχεδὸν χρόνων τῆς Ε'. ἑκατονταετηρίδος, ὡς βλέπομεν κυρίως ἐν τῇ ἐπὶ ἀθηναϊκῶν νομισμάτων κεφαλῇ τῆς Παλλάδος, ἐν τῷ Πηγάσῳ τῶν κορινθίων νομισμάτων κ. ἑ. Μόνον ἀπὸ τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος ἐγκαταλείπεται πᾶς ἀρχαῖκός τύπος καὶ αἱ μορφαὶ λαμβάνουσι θαυμάσιον κάλλος. Ἰδίως δ' ἐν τούτῳ διέπρεψαν αἱ πόλεις τῆς Πελοποννήσου, ὡς δεικνύουσι μάλιστα τὰ νομίσματα τῶν Φεναετῶν (Δημήτηρ καὶ Ἑρμῆς φέρων τὸν Ἀρκάδα βρέφος), τῶν Στυμφαλίων (ἀρκαδικὴ Ἀρτεμις καὶ Ἡρακλῆς), τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀρκαδικῶν πόλεων (κεφαλὴ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ Πᾶν) κ. ἑ. Ἐν Σικελίᾳ δὲ καὶ Μεγάλῃ Ἑλλάδι πρὸς τῇ ἄκρᾳ τελειότητι τῶν μορφῶν ἔχουσιν ἐνίοτε τὰ νομίσματα ἐπιγεγραμμένον καὶ τὸ τοῦ χαρακτοῦ ὄνομα.

Εἰκ. 63. Καυλωνία.

Οὕτω τὰ ἐξαισίου κάλλους μεγάλα πεντηκοντάλιτρα ἡ δημαράτια λεγόμενα νομίσματα τῶν Συρακουσίων (κεφαλὴ Ἀρεθοῦσης) ἐχαράχθησαν τὰ μὲν ὑπὸ Κίμωνος τὰ δὲ ὑπὸ Εὐαινέτου κατὰ τὰς ἐν αὐτοῖς ἐπιγραφάς. Ἀπὸ τῶν χρόνων δ' Ἀλεξάνδρου τοῦ Φεραίου (369 π. Χ.) αἱ κεφαλαὶ ἐχαράσσοντο ἐνίοτε οὐχὶ ἐν καταγραφῇ ἀλλὰ κατ' ἐνώπιον· τὸ ἔθιμον ὁμῶς τοῦτο προσκορῶν εἰς τὴν καλὴν τῶν εἰκονιζομένων μορφῶν διατήρησιν ἐγκατελείφθη μετ' ὀλίγον καὶ ἀπὸ Ἀλεξάνδρου

τοῦ μεγάλου αἰ κεφαλαί ἐχαράσσοντο αὖθις ἐν καταγραφῇ. Ἔτερον δὲ γνώρισμα τῶν κατὰ τὴν προκειμένην ἐποχὴν νομισμάτων εἶνε ὅτι μετὰ τὰ μέσα τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος ἐτυποῦντο ἐνίοτε ἐπ' αὐτῶν διάφοροι μυθολογικαὶ πρόξεις, ἀγωνιστικαὶ νίκαι κ. ἔ.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ τῶν διαδόχων ἡ Νομισματοποιία βαίνει εἰς παρακμὴν, ὡς πᾶσα γλυπτικὴ ἐν γένει τέχνη. Τὰ νομίσματα τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν πρώτων διαδόχων εἶνε εἰσέτι κάλλιστα· τὰ τῶν Σελευκιδῶν ὁμῶς καὶ μάλιστα τῶν Πτολεμαίων εἶχον ἐξ ἀρχῆς σχεδὸν οὐχὶ καλὰς τὰς μορφάς. Τὸ κάλλος δὲ τῶν μορφῶν ἐξέλιπε βαθμὴδὸν καὶ ἐν τοῖς τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἀπὸ τῶν χρόνων δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπεκράτησε τὸ ἔθιμον τοῦ ἀποτυποῦν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τὰς τῶν βασιλέων εἰκόνας, ὥστε ταῦτα μεῖζον ἐνδιαφέρον ἔχουσι διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν δυναστειῶν καὶ τὴν εἰκονογραφίαν τῶν βασιλέων, ἢ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Καλλιτεχνίας.

Ἡ ἀπὸ τῶν διαδόχων παρχκμὴ βαίνει ἐπὶ τὰ πρόσω μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐκόπτοντο δὲ τότε μέγα πλῆθος νομισμάτων ἐν Ἑλλάδι καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, εἶχον ὁμῶς ἀτελεῖς τὸ περίγραμμα καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀποτυπούμενας προτομὰς τῶν αὐτοκρατόρων ἦσαν εὐτελέστερα τῶν ἐν Ρώμῃ. Οὐχ ἦττον τινὰ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κοπέντων ἔχουσι μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης, διότι ἡ κόπτουσα αὐτὰ πόλις ἀπετύπου ἐπ' αὐτῶν ἐπιδεικτικῶ τῷ τρόπῳ τὸ ἐπισημότατον τῶν ἐν αὐτῇ ἀγαλμάτων τῶν θεῶν. Καὶ ναὶ μὲν ὁ ρυθμὸς τῶν νομισμάτων τούτων εἶνε κακόζηλος, πρὸς γινῶσιν ὅμως τοῦ τύπου τῶν ἀπολειθέντων πλαστικῶν καλλιτεχνημάτων παρέχουσιν ἡμῖν αὐτὰ πολύτιμον συμβολήν.

Β'. ΨΗΦΟΓΛΥΦΙΑ

Krause, Pyrgoteles, oder die Steine der Alten 1856. — King, Antique Gems, 1872. — Westropp, A Manual of precious Stones and antique Gems, 1873. — Brun n, «Die Gemmenschneider» ἐν τῇ Gesch. d. gr. Künstler, II, σ. 443 κ. ε.

Ἡ Ψηφογλυφία, ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἀσκουμένη ἐν Ἀσσυρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ, μετηνέχθη ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν μεγάλῃ περιήλθε ἐνταῦθα χρήσει, διότι δι' αὐτῆς κατεσκευάζοντο διάφοροι λίθοι προσαρμοζόμενοι μάλιστα δακτυλίοις καὶ οὕτω χρησιμεύοντες ὡς σφραγίδες. Ἦσαν δ' αἱ ψῆφοι αὗται ἐγγεγλυμμένοι, ἐντυποὶ (intaglio), ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν ὅμως χρόνων κατεσκευάζοντο καὶ ἔκτυποι ἢ ἀνάγλυφοι (cameo). Οἱ τελευταῖοι λίθοι εἶχον μείζονας συνήθως διαστάσεις, κατεσκευάζοντο ἐκ πολυχρόων ψήφων καὶ μάλιστα ἐξ ὄνυχος, καὶ ἐχρησίμευον μᾶλλον ὡς κοσμήματα, ἢ ὡς σφραγίδες.

Αἱ ἀρχαιόταται ἐν Ἑλλάδι γλυφεῖσαι ψῆφοι φαίνονται ὅτι εἶχον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ ἐν Αἰγύπτῳ σύνηθες σχῆμα τοῦ σκαράβου. Πρῶτος δ' ἡμῖν γνωστὸς ψηφογλύπτης εἶνε ὁ χαλκοπλάστης Θεόδωρος, ὅστις καὶ τὸν περίφημον δακτυλιόλιθον τοῦ Πολυκράτους καὶ σκάραβον ἐν τῷ ἔκτυπῳ ἀνδριάντι ἐποίησε (ἴδ. σ. 181). Ἐκτοτε ἡ Ψηφογλυφία βελτιοῦται βαθμὴν μέχρις οὗτο τελειοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Πυργοτέλους, ὅστις μόνος ἐκέκτητο τὸ προ. ὅμοιον, κατὰ Πλίνιον, νὰ χαράττῃ τὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰκόνα, ὥσπερ ὁ Λύσιππος νὰ πλάττῃ καὶ ὁ Ἀπελλῆς νὰ ζωγραφίζῃ αὐτόν. Ἐν ταῖς ἀπὸ τοὺς χρόνους δὲ τούτους ψήφοις εἶνε ἀναγεγραμμένα πολλὰ ψηφογλυπτῶν ὀνόματα· τινὲς ἐπιγραφαὶ ὅμως εἶνε ψευδεῖς, χαράχθεισαι κατὰ τὸν μεσαιῶνα ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ φαίνωνται αἱ ψῆφοι αὐτῶν σπουδαιότεραι.

Συνεβᾶδιζε δὲ καὶ ἡ Ψηφογλυφία τῇ πλαστικῇ τέχνῃ μα-

κρόθεν, ἐννοεῖται, παρακολουθοῦσα αὐτήν, καὶ τὰ κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς· καὶ τοὺς πρώτους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους παραχθέντα ἔργα αὐτῆς ἔχουσι θαυμασίαν ἐνίοτε τὴν ἐξεργασίαν καὶ οὐχὶ εὐκαταφρόνητον τὸ περίγραμμα. Καὶ ἐπίσημος δὲ ψηφογλύπτῃς, ὁ Διοσκορίδης, ἤκμαζε κατὰ Πλίνιον ἐπὶ Αὐγούστου.

Αἱ ἐπὶ τῶν ψήφων δὲ παραστάσεις εἶνε τὸ μὲν μορφαὶ διαφόρων θεῶν, ἐν αἷς ἀντίτυπα κεφαλῶν ἢ δλοκλήρων ἐπισήμων ἀγαλμάτων, τὸ δὲ εἰκόνες τῶν βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτῶν, ὧν τινες εἶνε ὄντως θαυμάσιαι ἐπὶ κάλλει καὶ μεγαλοπρεΐᾳ τὸ δὲ χαριέσταται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μυθολογικαὶ ὑποθέσεις ἐκ τοῦ κύκλου μάλιστα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος εἰλημμένοι.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΝ Γ'.

ΓΡΑΦΙΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Haoul-Rochette : Peintures antiques 1836 καὶ Lettres sur la peinture des Grecs, 1840. — **Letronne** : Lettre d' un Antiquaire à un artiste κ.τ.λ. 1836 - 1840. — **BRUNN** *Gesch. d. gr. Künstler* II, 1856. — **Wustmann** : Ueber die aelteste Malerei 1869 καὶ über Apelles, 1870. — **Wolffmann** καὶ **Woermann** : Geschichte der Malerei, 1879.

Ἐνταῦθα προσθετίον καὶ τὰ περὶ Ἀγγειογραφίας συγγράμματα : **Gerhard** : Rapporto Volcente, 1831. — **Otto Jahn** : Einleitung der Beschreibung der Vasensammlung zu München, 1854. — **Dumont** : Peintures ceramiques de la Grèce, 1874. — **Birch** : History of ancient Pottery, 1873. — **Brunn** : Problemen in der Geschichte der Vasenmalerei, 1871. — **Lau** : Die Griechischen Vasen, 1877. — **Collignon** : Manuel d' Archeologie grecque σ. 258 - 315.

ΤΜΗΜΑ Α'.

Η ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΗ Η ΠΡΟΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΡΑΦΙΚΗ

(ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν Ὀλυμπιάδων).

Ἡ Γραφικὴ τέχνη παρήχθη ὡσαύτως, ὥσπερ ἡ Πλαστικὴ, ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπικοσμήσεως τῶν ἐπιφανειῶν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν οἰκοδομημάτων καὶ μάλιστα τῶν ἐκ παλαιότητων χρόνων κατασκευαζομένων σκευῶν καὶ ἐργαλείων διὰ τοῦτο δὲν δύναται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ εἶνε νεωτέρα τῆς Πλαστικῆς. Τὴν ἀνάγκην δὲ ταύτην πληροῖ ἀποκλειστικῶς οὐ μόνον καθ' ἅπασαν τὴν περίοδον ταύτην, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς πρώτους ἐτι ἱστορικοὺς χρόνους, ὥστε πολὺ βραδέως ἐγένετο ἐλευθέρα τέχνη, οὐ μόνον τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς Πλαστικῆς ὑστερώτερον.

1. Γραφαὶ ἐπὶ παναρχαίων ἀγγείων.

Ὅτι ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἡσχεῖτο ἡ Γραφικὴ ὡς τέχνη ὑπηρετικὴ ἐν Ἑλλάδι, δεικνύουσι τὰ ἐν παναρχαίοις τάφοις εὑρεθέντα πολυάριθμα ἀγγεῖα¹ καὶ μάλιστα τὰ τοῦ ἀρχαιοτάτου τρόπου ἡ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ

1) Μέγα πλῆθος ἀγγείων εὑρέθησαν τὸ πρῶτον, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος, ἐν Τυρρηνίᾳ καὶ ἐκ τούτου ἐξελήφθησαν αὐτὰ ὡς ἔργα Ἑτρούσκων. Μετὰ ταῦτα δὲ εὑρέθησαν καὶ ἐν τῇ Κάτω Ἰταλίᾳ καὶ οὕτω πολλοὶ ἐπεξέτειναν τὴν ἐπίδορσιν ἑτρούσκινης τέχνης καὶ μέχρι τῶν χωρῶν ἐκεῖνων. Ἄλλ' ὁ Βίγγελμαν ἀνεγνώρισεν ἐν ἅπασι τούτοις ἑλληνικὴν καταγωγὴν καὶ τέχνην, καὶ ἡ γνώμη του ἐπεκράτησε πλέον ὀριστικῶς διὰ τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος εὑρέσεως πολλῶν ἀγγείων ἐν Ἑλλάδι. Ἐκ τούτων δὲ καὶ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μελετῶν κατεδείχθη ὅτι τὰ ἐν ταῖς ἰταλικαῖς νεκροπόλεσιν εὑρεθέντα ἀγγεῖα τὰ μὲν μετηνέχθησαν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν ὡς ἐμπορεύματα, τὰ δὲ κατεσκευάσθησαν ἐν Ἰταλίᾳ κατ' ἀπομίμησιν ἑλληνικῶν πρωτοτύπων. Μόνον τὰ μέλανα ἐκεῖνα ἀγγεῖα, ἅτινα ἔχουσι τὰς μορφὰς ἀναγεγλυμμένας (ἴδ. καὶ σελ. 176), εἶνε ἑτρούσκινης τέχνης καὶ βιομηχανίας προϊόντα.

καλούμενα¹, ὧν τινὰ εἶνε βεβαίως ξένης βιομηχανίας ἔργα εἰσαχθέντα εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν Φοινίκων, ὡς φαίνεται τινὰ ὅμως εἶνε ἀναμφισβητήτως ἐγχωρίας τέχνης προϊόντα. Ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ χρώματος τοῦ πηλοῦ εἶνε γεγραμμένα χρώματι καστανῷ καὶ κατὰ σειρὰς διατεταγμένα διάφορα κοσμήματα, οἷον καμπύλαι καὶ ζητωειδῶς θλώμεναι (zickzack) γραμμαί, κύκλοι, μαϊάνδροι, ρόδακες κτλ. Ἐνίοτε εἰκονίζονται καὶ οἰκιακὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ζῶα καὶ ἀνθρώπιοι μορφαί, παρισταμένων δικφόρων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου πράξεων, γελοῖον καὶ βάρβαρον ἔχουσαι τὸ περίγραμμα, ἀρμόζον εἰς λαὸν διατελοῦντα ἐν τῇ ἀρχικῇ καὶ ἀπλοῇ αὐτοῦ πνευματικῇ καὶ ἐκπολιτιστικῇ καταστάσει. Τοιαῦτα ἀγγεῖα εὐρέθησαν μάλιστα ἐν Ἀθήναις², ἐν Μυκῆναις³ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἐπικρατεῖ ἐν τούτοις καθ' ὁλοκληρίαν ἡ ἀσιατικὴ τέχνη καὶ οὕτω παράγεται ἡ δευτέρα κατηγορία τῶν ἀγγείων, τὰ τοῦ ἀσιατικοῦ ρυθμοῦ καλούμενα, περὶ ὧν, ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις κυρίως κατασκευαζομένων, γενήσεται λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις⁴.

2. Ἡ καθ' Ὁμηρον Γραφικὴ.

Ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς δ' ἔπεσι δὲν γίνεται μνεία τις τῆς Γραφικῆς· ἀλλ' οὐχ ἥττον τὰ ἐν τοῖς πέπλοις ἐνυφαινόμενα ζῶα

1) Περὶ τούτων ἐπραγματεύθη κυρίως ὁ O n z e (aZur Geschichte der Anfänge griech. Kunst), ὅστις καὶ ἐκάλεσεν αὐτὰ πελασγικά.

2) Hirschfeld, Ann. dell' Instit. 1872.

3) Furtwaengler καὶ Loeschke, Mykenische Thongefasse 1879 κ. ἑ.

4) Ἐν ταῖς νῦν ἐνεργουμέναις ὑπὸ τοῦ Schliemann ἀνασκαφαῖς ἐν Τίρυνθι (ιδ. σελ. 30) ἀποκαλύπτεται πανάρχαιον οἰκοδόμημα, οὗτινος οἱ τοῖχοι ἦσαν κεκοσμημένοι διὰ γράων, μορφῶν ζώων καὶ μάλιστα διαφόρων κοσμημάτων παρεμφερῶν τοῖς ἐπὶ τῶν μυκηναίων καὶ λοιπῶν παναρχαίων εἰρημάτων. Εἰς τὰ μνημονευθέντα ἄρα ἀγγεῖα προστίθενται νῦν αἱ τοιχογραφίαι αὗται, πανάρχαια ὡσαύτως προϊόντα τῆς ζωγραφικῆς τέχνης.

κατ' άσιατικά, ώς φαίνεται, ύποδείγματα ύπό τών Φοινίκων εἰς τήν Ἑλλάδα εἰσαγόμενα (ιδ. σελ. 42), οἷον τά τῆς πορφυρᾶς δίπλακος ἐν ᾗ ἡ Ἑλένη «πολέας ἐνέπασσεν ἀέθλους» ('Ιλ. Γ, 426) καί τά τῆς χλαίνης, ἣν ἐποίησεν ἡ Πηνελόπη τῷ συζύγῳ αὐτῆς ('Οδ. Τ, 227), δηλοῦσιν ἀνάπτυξιν τινα τοῦ περιγράμματος. Τὸν χρωματισμὸν δὲ γνωρίζει ὁ Ὅμηρος, διότι καλεῖ τὰς ναῦς «μιλτοπαρήους» τὴν τοῦ Ἀχιλλέως ἀσπίδα περιγράφει ἔχουσιν «εἶμα δαφοινεόν, βότρυας μέλανας, καὶ κάπετον κυανέην» καὶ περὶ τῶν χαλινῶν λέγει ('Ιλ. Α, 441):

«Ὡς δ' ὅτε τις ἔλῃραντα γυνὴ φοῖνικι μίτῃν
«Μειονὶς εἴῃ Κάειρα, παρήν' ἔμμεναι ἔππων».

ΤΜΗΜΑ Β'.

Η ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΙΚΗ

(ἀπὸ τῶν Ὀλυμπιάδων μέχρι τῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος
ὑπὸ τῶν Ρωμαίων).

Τῆς ὑπηρετικῆς αὐτῆς θέσεως ἀπηλλάγη ἡ Γραφικὴ ὕστερον τῆς Πλαστικῆς, ὥς ἐλέχθη, καὶ οὕτως ἐξηκολούθει καὶ κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους ἐπικοσμοῦσα τὰς ἐπιφανείας τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων καὶ μάλιστα τὰς τῶν ἀγγείων, καὶ ἐπὶ πολλὸν χρόνον τὰ ἔργα αὐτῆς ἦσαν οἷα τὰ ἐν τοῖς τοίχοις τῶν ναῶν καὶ τάφων τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὰ ἐν ἀσσυριακοῖς κεράμοις, συνίσταντο δηλ. εἰς τὴν διὰ διαφόρου χρώματος πλήρωσιν τοῦ ἐμβადοῦ τοῦ περιγράμματος καὶ οὕτω διάκρισιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς βάσεως. Πόλεις δὲ διακριθεῖσαι ἐν τῇ χειρωνακτικῇ τῆς τέχνης ταύτης ἀσκήσει φαίνονται ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Σικυὼν, διότι κατὰ τὴν παράδοσιν κορίνθιος Κλεάνοθ ἡς ἐφεῦρε τὴν *ιχθυογραφίαν*, κορίνθιος

Ἄρδιξης καὶ σικυώνιος Τηλεφάνης ἐβελτίωσεν αὐτὴν δι' ἐγγαράξεως ἐντὸς τοῦ περιγράμματος ἐτέρων δευτερευουσῶν γραμμῶν, καὶ Ἐκφαντος καὶ κορίνθιος ἢ σικυώνιος Κράτων ἐφεύρον τὸν χρωματισμόν (*Plin* 35, 3, 15). Καὶ ἡ μὲν καταγωγὴ αὕτη τῆς τέχνης εἶνε μυθώδης, διότι αἱ ρηθεῖσαι ἦσαν ἤδη γνωσταὶ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων, ἐφευρέσεις ὡς εἶδομεν, ἢ ἀνάπτυξις δ' αὐτῆς; εἶνε ἡμῖν ἄγνωστος ἕνεκα ἐλλείψεως μνημείων· ὅπως δὲ ποτε ὅμως μόνον μετὰ τὰ Περσικὰ ἐξήρθη αὕτη καὶ εἰς Καλλιτεχνίαν ἀνεβιβάσθη.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(ἀπὸ τῶν Ὀλυμπιάδων μέχρι τῆς μετὰ τὰ Περσικὰ ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων.
(Ὀλ. 1—76, 2=475).

1. Ζωγράφοι βελτιώσαντες τὴν τέχνην.

Πρῶτος βελτιώσας κατὰ τι τὴν ἐν σπαργάνοις διατελοῦσαν Γραφικὴν φαίνεται ὢν Εὐμαρος ὁ ἀθηναῖος, ὅστις διέκρινε τὴν μορφήν τῆς γυναικὸς ἀπὸ τῆς τοῦ ἀνδρὸς καὶ παντοίας μορφὰς ἐτόλμησε νὰ παραστήσῃ. Ἐπισημότερος ὅμως τοῦτου ἐγένετο Κίμων ὁ κλεωναῖος, ὅστις ἤκμαζεν ἴσως μέχρι τῶν Μηδικῶν καὶ πρῶτος· «ἐξειργάσατο τὴν τέχνην τὴν γραφικὴν ὑποφουμένην ἔτι καὶ ἀτεχνῶς ὑπὸ τῶν »πρὸ αὐτοῦ καὶ ἀπείρως ἐκτελουμένην καὶ τρόπον τινὰ ἐν »σπαργάνοις καὶ γάλαξιν οὔσαν» (*Διαιτάρχης*, Π. 1. 8, 8.). Κατὰ Πλίνιον δὲ οὗτος εὗρε τὴν ἐν καταγραφῇ (en profil) ἀπεικόνισιν καὶ παρέστησε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῶν μορφῇ καὶ θέσει¹, καὶ πτυχώσας τὸν ἱματισμόν διέκρινεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ παρέστησεν ἔτι τὰς ἀρθρώσεις καὶ

1) Τὴν βελτίωσιν ταύτην δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἀποβλέποντες εἰς τὰ τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ ἀγγεῖα, ἐν οἷς οἱ ὀφθαλμοὶ εἰκονίζονται ἔτι κατ' ἐνώπιον, καίπερ τοῦ προσώπου ἐν καταγραφῇ εἰκονιζομένου.

τάς φλέβας διακρίνων οὕτω τὰ διάφορα τοῦ σώματος μέλη.

Ἄλλ' ἐνωρίτερον φαίνεται ὅτι ἀνεπτύσσεται ἡ Γραφικὴ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔνθα Βούλαρχος ἔγραψε, κατὰ Πλίνιον, τὴν ὑπὸ τῶν Κιμερίων ἄλωσιν τῆς Μυνησίας (Ὀλ. 36). Τὴν γραφὴν ταύτην, ἥτις ἦτο πιθανῶς οὐχὶ πίναξ ἀλλ' ἐνυφασμένος τις τάπης, καθ' ὑπόδειγμα τῶν ἀσσυριακῶν τέχνητων, ἠγόρασε βασιλεὺς τις τῆς Λυδίας (οὐχὶ ὁ Κανδαύλης, ὥς ὁ Πλίνιος ἐσφαλμένως περὶ δίδει, διότι οὗτος ἤκμαζε πρὸ Ὀλ. 15, 2, ἀλλ' ἕτερός τις μεταγενέστερος) ἰσοστάθμου χρυσοῦ. Ἐκ τῆς Μικρᾶς δ' Ἀσίας διεδόθη ἡ Γραφικὴ εἰς Σάμον, ἔνθα ἦ τε Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ Πλαστικὴ πολὺ πρότερον ἠκμαζον, καὶ οὕτω Μανδρόκλης ὁ Σάμιος, ὁ τὴν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου γέφυραν τῷ Δαρείῳ κατασκευάσας (Ὀλ. 66, 2), ἀνέθηκεν ἐν τῷ ἐν Σάμῳ Ἡραίῳ μέγαν πίνακα εἰκονίζοντα τὴν διὰ τῆς γαφύρας ταύτης διόδον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Τῷ σαμίῳ τούτῳ ἐργαστηρίῳ ἀνήκουσι Κάλλιφῶν καὶ Ἀγάθαρχος, υἱὸς Εὐδήμου, καὶ ἴσως ὁ πατὴρ καὶ διδάσκαλος τοῦ Πολυγνώτου Ἀγλαοφῶν ὁ Θάσιος.

Ἐν τῇ Μεγάλῃ δ' Ἑλλάδι ἠκμαζον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δύο τεχνῖται, ὁ Δαμόφιλος καὶ ὁ Γόργασος, οἵτινες ἐκόσμησαν γραφαῖς τὸν ἐν Ρώμῃ παρὰ τὸν μέγαν Ἱππόδρομον ναὸν τῆς Δήμητρος (ἰδ. σ. 151).

2. Ἀγγεῖα τοῦ ἀσιατικοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου ρυθμοῦ.

Εἰς τὴν προκειμένην περίοδον ἀνακτέα τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἀγγεῖα τοῦ ἀσιατικοῦ ρυθμοῦ, διότι ταῦτα κατεσκευάζοντο ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῶν πρώτων Ὀλυμπιάδων, ὥς φαίνεται. Ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ χρώματος τῶν ἀγγείων εἶνε γεγραμμένα, χρώματι καστανῷ καὶ ἐν τούτοις, ὥς καὶ ἐν ταῖς τοῦ ἀρχαιοτάτου τρόπου, διάφορα κοσμήματα καὶ μορφαὶ ζώων τε καὶ ἀνθρώπων· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ καστανοῦ χρώματός εἶνε ἐπιβεβλημένον ἐνίοτε καὶ ἰσοβαφές καὶ ἐρυθρόν

χρῶμα· αἱ γραφαὶ δὲ πληροῦσι ἅπασαν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου καὶ εἶνε κανονικῶς κατὰ ζῶνας διατεταγμέναι, τὰ κοσμήματα, ρόδακες μάλιστα, εἶνε τοιαῦτα, οἷα ἀπαντῶσιν ἐν ἀσσυριακοῖς κεραμείοις καὶ ἀναγλύφοις, καὶ αἱ μορφαί, ὧν τὸ περίγραμμα εἶνε ὅξει ὀργάνῳ ἐγκεκαραγμένον, εἶνε ὅλως ἀσιατικά, ἥτοι ἄγρια θηρία καὶ μάλιστα λέοντες καὶ πάνθηρες, Σφίγγες, Σειρῆνες, γρύπες καὶ διάφορα φανταστικά καὶ συμβολικά ὄντα, ἅτινα ἀντέγραφον οἱ Ἕλληνες κεραμεῖς ἐξ ἀσιατικῶν ἔργων ἀγνοοῦντες τὴν σημασίαν αὐτῶν. Ἐν τισι δ' ἀγγείοις ὑπάρχουσιν ἐναλλὰξ ζῶναι θηρίων καὶ ἀνθρώπων, διαφόρων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας εἰλημμένων πράξεων εἰκονιζομένων. Τῶν ἀνθρωπίνων δὲ τούτων μορφῶν τὰ ὀνόματα εἶνε ἐνιαχοῦ δεδηλωμένα γράμμασι τοῦ κατὰ τὸν Ζ'. αἰῶνα ἐν χρήσει ὄντος ἀρχαιοτάτου δωρικοῦ ἀλφαβήτου.

Τοιαῦτα ἀγγεῖα κατεσκευάζοντο πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος μάλιστα ὅμως ἐν Κορίνθῳ, καὶ ἐκ τῆς πόλεως ταύτης, ἐν ἐπιμιξίᾳ μετὰ τῆς Τυρρηνίας διατελούσης, φαίνεται ὅτι διεδόθη ἡ κατασκευὴ αὐτῶν καὶ ἐν Τυρρηνίᾳ. Ὡς πρὸς τὴν ἐν αὐτοῖς δὲ διάθεσιν τῶν γραφῶν καὶ τὰς ὑποθέσεις αὐτῶν, καὶ πιθανώτατα ὡς πρὸς τὴν τρόπον τῆς ἐργασίας, δυνάμεθα νὰ παραβάλλωμεν τὰ ἐπὶ τῶν ἀγγείων τύπων μορφὰς πρὸς τὰς ἀναγλύφους παραστάσεις ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου ἐν τῷ Ἑρατῷ τῆς Ὀλυμπίας (π. 175)

Τῆς προκειμένης ὅμως ἐποχῆς ἑκφρασις εἶνε κυρίως τὰ τῆς τρίτης κατηγορίας ἀγγεῖα, ἥτοι τὰ τοῦ ἀρχαίου ρυθμοῦ καλούμενα. Ἡ βάσις τούτων εἶνε τὸ φυσικὸν ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ, ἐστιλβωμένον ὅμως, καὶ αἱ μορφαὶ εἶνε γεγραμμέναι μέλανι χρώματι, εἰς δὲ προστίθεται λευκὸν διὰ τὰ γυνὰ μάλιστα μέλη τοῦ σώματος τῶν γυναικῶν καὶ ἐρυθρὸν διὰ τὸν πῶγωνα καὶ τὴν κόμην τῶν ἀνδρῶν καὶ διὰ τὴν χαίτην τῶν ἵππων. Διὰ τῆς διαφορᾶς δὲ ταύτης τοῦ χρώματος καὶ δι' ἰδιαζούσης παραστάσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐν μὲν

τοῖς ἀνδράσι γραμμαῖς περικεχαρᾶγμένου, ἐν δὲ ταῖς γυναίξιν μόνον κεχρωματισμένου, διακρίνονται κατὰ συνθήκην αἱ τῶν ἀνδρῶν μορφαὶ ἀπὸ τὰς τῶν γυναικῶν, ὅπερ ἀναπολεῖ ἡμᾶς τὸν ἀνωτέρω Εὐμαρον τὸν ἀθηναῖον, τὸν τοιαύτην διάκρισιν τῶν δύο γενῶν ποιήσαντα. Τὸ περίγραμμα δὲ εἶνε, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις ἀγγείοις, ὀξεῖ ὄργανῳ κεχαρᾶγμένον, αἱ μορφαὶ εἶνε νευρώδεις, σκληραὶ καὶ ἀπεσφιγμέναι, καὶ ὁ ἱματισμὸς προσκεκολλημένος τῷ σώματι, ἐπιτετηδευμένος καὶ παραλλήλως ἐπτυγμένος. Αἱ παραστάσεις δὲ εἶνε εἰλημμένοι ἐκ τῆς Μυθολογίας, ἰδίως ἐκ τῶν περὶ Διόνυσου καὶ Ἡρακλέους μύθων, καὶ ἐνίοτε ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου (γάμοι, ἀγῶνες, συμπόσια κτλ.).

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα κατεσκευάζοντο κυρίως ἐν Ἀττικῇ καὶ οὕτω πολλὰ φέρουσιν ἐπιγραφὰς γεγραμμένας ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἀττικῷ ἀλφαβῆτι καὶ δηλούσας τὸ μὲν τὸν τεχνίτην¹, τὸ δὲ τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα, τὸ δὲ προσαγορεύσεις τινὰς καὶ μάλιστα τὰ ὀνόματα νέων καὶ νεανίδων μετὰ τοῦ ἐπιθέτου «καλός», «καλή». Τοὺς χρόνους δέ, καθ' οὓς ἐξετάθη ἡ κατασκευὴ αὐτῶν, δυνάμεθα νῦν ὀρίσασθαι ἀπὸ τῆς 60^{ης} μέχρι τῆς 80^{ης} Ὀλυμπιάδος· κατεσκευάζοντο ὅμως καὶ ὀσπερώτερον, μέχρι τοῦ Δ'. αἰῶνος, κατ' ἀπορίμνησιν.

1) Τινὰ ἀγγεῖα φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ κατασκευάσαντος τὸ ἀγγεῖον, τοῦ ἀγγειοπλάστου, καὶ τὸ τοῦ γράψαντος τὸ περίγραμμα τῶν μορφῶν, τοῦ ἀγγειογράφου· τὸ τοῦ πρώτου δ' ὄνομα δηλοῦται διὰ τοῦ ποιεῖν καὶ τὸ τοῦ δευτέρου διὰ τοῦ γράφειν. Οὕτω ἐν τῷ ἐν Φλωρεντίᾳ περιφήμῳ κρατῆρι τοῦ Ἐργοτίμου καὶ Κλιτίου γέγραπται: Εργοτιμος ποιεσενεν Κλιτίας γεγραπσεν. Ἐνίοτε δὲ ὁ ἀγγειοπλάστης εἶνε συνάμα καὶ ἀγγειογράφος καὶ τότε ἀπαντᾷ «ἔγραψεν καὶ ἐποίησεν».

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν διαδόχων
Ὁλ. 76, 3-114, 2=474-323 π. Χ.)

Ὅσον ἡ Γραφικὴ ὑπελείπετο τῶν δύο ἐτέρων τεχνῶν κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, τοσοῦτον ταχύτερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον ἀνεπτύχθη καὶ ἐξήρθη ἀπὸ τῆς Ε'. ἑκατονταετηρίδος, εἰς μέγα ὕψος τελειότητος καὶ ἀκμῆς καὶ αὕτη ἀνελθοῦσα. Τὴν κατὰ τὴν περίοδον δὲ ταύτην Ζωγραφικὴν διέκρινον οἱ ἀρχαῖοι εἰς ἀρχαιοτέραν καὶ νεωτέραν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη κύριον θέμα εἶχε τὴν διὰ μεγάλων παραστάσεων, μᾶλλον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Γλυπτικῆς ἢ τῆς Ζωγραφικῆς διατεταγμένων, ἐπικόσμησιν τῶν τοίχων τῶν ναῶν καὶ στοῶν καὶ διεκρίνετο διὰ τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ αὐστηρὸν τοῦ περιγράμματος καὶ τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀτελὲς τοῦ χρωματισμοῦ, ἡ δὲ δευτέρα εἶχε ὥραϊον καὶ χάριεν τὸ περίγραμμα καὶ τέλειον τὸν χρωματισμόν.

1. Ἀρχαιοτέρα Γραφικὴ.

Τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης Γραφικῆς μέγας ἀντιπρόσωπος, ὁ πρῶτος εἰς καλλιτεχνίαν τὴν τέχνην ταύτην ἀναβιβάσας, εἶνε Πολύγνωτος ὁ θάσιος, υἱὸς τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ζωγράφου Ἀγλαοφώντος.

Ὁ Πολύγνωτος ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ θά ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, περὶ τὴν 75^{ην} πιθανῶς Ὀλυμπιάδα, ἔνθα κατὰ παραγγελίαν τοῦ Κίμωνος, μεθ' οὗ διετέλει ἐν στενῇ φιλικῇ σχέσει, ἐκόσμησε γραφαῖς τοὺς τοίχους τοῦ Ἀνακείου καὶ τοῦ Θεσείου, (ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἔγραψε γάμους τῶν Διοσκούρων μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ Λευκίππου, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ Κενταυρομαχίαν, Ἀμαζονομαχίαν καὶ ἄλλα τοῦ Θεσέως), καὶ μάλιστα

τοῦς τῆς Ποικίλης Στοᾶς. Συνειργάζοντο δ' αὐτῷ ἐν μὲν τοῖς δυοῖν πρώτοις ὁ Μίκων, ἐν δὲ τῇ Ποικίλῃ καὶ ὁ τοῦ Φειδίου ἀδελφὸς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ συνεργάτης Πάναινος (ἴδ. σελ. 104 σημ. 1). Τὰ ἐπισημότατα ὅμως τῶν ἔργων αὐτοῦ ἦσαν αἱ δύο ἐν τῇ ἐν Δελφοῖς Λέσχῃ τῶν Κνιδίων μεγάλαι τοιχογραφίαι, ὧν ἡ μὲν παρίστα *Νεκυίαν* ἢ τὴν εἰς Ἄδου κάθαρσιν, ἡ δὲ *Ἰλίου πέρσιν*. Ἐκ τῆς ἐν ἑπτὰ κεφαλαίοις περιγραφῆς τῶν ἔργων τούτων ὑπὸ τοῦ Πausaniou (10, 25-31) φαίνεται, ὅτι ἀμφοτέρω ἦσαν συμμετρικῶς διατεταγμένα, τῆς μὲν κυρίως πράξεως εἰκονιζομένης ἐν τῷ μέσῳ, τῶν δὲ λοιπῶν ἐκατέρωθεν, ἐν ἀντιστοιχοῦσαις σκηναῖς, καὶ ὅτι ἐκάστη μορφή ἦτο προσγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου, ὅπερ δεικνύει ἀτέλειαν ἔτι τῆς τέχνης¹. Γραφαὶ δὲ τοῦ Πολυγνώτου ὑπῆρχον ἔτι ἐν Θεσπιαῖς καὶ ἐν Πλαταιαῖς, (ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀρείας Ἀθηνᾶς), καὶ τέλος ἐν τῇ παρὰ τὰ Πριπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως Πινακοθήκῃ· ἀλλ' αἱ τελευταῖαι δὲν ἦσαν τοιχογραφίαι, ὡς φαίνεται, ἀλλὰ πίνακες ἀρχικῶς ἀλλαχοῦ ποῦ ἀνακείμενοι καὶ ὕστερον εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο μετακρυσθέντες.

Ἡ ἀξία δὲ τοῦ Πολυγνώτου συνίστατο κυρίως εἰς τὸ σοφὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς ἐν τῇ ἐκλογῇ καὶ πραγματείᾳ τῶν ὑποθέσεων καὶ εἰς τὴν κατάλληλον τοῦ ἥθους παράστασιν, διότι ὁ Ἀριστοτέλης (Ποιητ. ΣΤ'. 15) λέγει αὐτὸν ἀγαθὸν ἡθογράφον· ἦτο δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφὴς ἰδανιστής, ἅτε παριστῶν τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα κρείττονα ἑαυτῶν, καὶ ἐξελετίωτε κατὰ Πλίνιον τὴν παράστασιν τῆς μορφῆς, ἥτοι ἀπῆλλαξε τὰ πρόσωπα τῆς ἀρχαϊκῆς αὐστηρότητος καὶ πρώτος ἠνέφξε τὸ στόμα καὶ ἔδειξε τοὺς ὀδόντας, καὶ ἐνέδυσε τὰς γυναῖκας διὰ λεπτῶν διχφυνῶν ἐνδυμάτων. Ἐν γένει δὲ

1) Welcker, Ueber d. Composition der Polygn. Gemaelde in der Lesche zu Delphi (Abh. d. Berl. Akd. 1847. σ. 81). — W. Watkiss ἐν τῷ Museum of classical antiquities I, p. 44.

ἦτο ἔξοχος ἐν τῇ συλλήψει τῶν καλλιτεχνικῶν αὐτοῦ σχεδίων καὶ ἐπιμελῆς ἐν τῇ ἐκτελέσει αὐτῶν· ἀλλ' ὁ χρωματισμὸς αὐτοῦ ἦτο ἀτελής καὶ διὰ τοῦτο ὁ Κικέρων θεωρεῖ αὐτὸν ἄξιον λόγου μόνον διὰ τὸ περίγραμμα τῶν μορφῶν καὶ οὐχὶ διὰ τὰ τέσσαρα ἀπλᾶ αὐτοῦ χρώματα, καὶ ὁ Κοϊντιλιανὸς ἀπορεῖ πῶς ὁ ἀπλοῦς οὗτος χρωματισμὸς τοῦ Πολυγνώτου καὶ Ἀγλαοφώντος εἶχεν ἔτι θαυμαστάς.

Ἐπιστημότατος τῶν συγχρόνων τοῦ Πολυγνώτου ἦτο ὁ αὐτῷ συνεργαζόμενος, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, Μίλων ὁ Ἀθηναῖος Διονύσιος δ' ὁ κολοφώνιος δὲν ἐδύνατο νὰ ἀνέλθῃ ὑπὲρ τὴν φυσικὴν ὁμοίότητα καὶ ἐποίει ἔργα «ἰσχυρὰ μὲν καὶ ἔντονα, ἀλλὰ βεβιασμένα καὶ κατὰ πονα» (Πλούταρχ. Τιμολ. 36) ἀναπολῶν οὕτω ἡμῖν τὸν γλύπτην Καλλίμαχον (ἴδ. σελ. 224). Ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἰδανικότητος τοῦ Πολυγνώτου ἀπομάκρυνσιν παρίστησι μάλιστα ὁ Πάύσιων, ὅστις εἰκόμνιζε τὰ πρόσωπα δυσειδέσ-ερα τῆς πραγματικῆς ἀληθείας (Ἀριστ. Ποιητ. 2). Τὴν ὑψηλὴν δὲ Ζωγραφικὴν ἤσκει ἔτι ἐν Ἀθήναις ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πολυγνώτου Ἀριστοφῶν, ὅστις ἐξωγράφισεν ἐπὶ πινάκῳ, κατὰ τοῦτο τοῦλάχιστον διαφέρων τοῦ κατ' ἐξοχὴν τοιχογράφου ἀδελφοῦ του.

Πρὸς ἀνάπτυξιν δὲ τῆς Ζωγραφικῆς ἱκανῶς συνεβάλετο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ Σκηνογραφία, ἥτις παραμελεῖ μὲν τὸ περίγραμμα, ἀλλ' ἐπιδιώκουσα τὴν ἀπάτην τῆς ὁράσεως ἀπεβλέπει κυρίως εἰς τὸν χρωματισμόν, εἰς πικίλην δηλ. καὶ κατ'ἀλληλον τῶν χρωμάτων μίξιν καὶ διάκρισιν. Ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ διεκρίθη ὁ σάμιος Ἀγάθαρχος, ὅστις καὶ βιβλίον ἔγραψε περὶ αὐτῆς. Ἦσκει δ' οὗτος καὶ τὴν τῶν οἰκίων κοσμηματογραφίαν· διὰ τοῦτο ὁ Ἀλκιβιάδης ἄκοντα ἐνέκλεισεν αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ του, ἵνα κοσμήσῃ αὐτὴν γραφαῖς.

Ὅ,τι δ' ἐπεδίωκεν ἐν τῇ κοσμηματογραφίᾳ ταύτῃ ὁ Ἀγάθαρχος, ἐφήρμωσεν ἐν τῇ ὑψηλῇ Ζωγραφικῇ Ἀπολλό-

δωρος ὁ ἀθηναῖος, εἰς ὃν ἀποδίδεται, κατὰ Πλούταρχον, ἡ «τῆς σκιᾶς φθορὰ καὶ ἀπόχρωσις», ἥτοι ἡ κατὰλληλος χρῆσις φωτὸς καὶ σκιᾶς πρὸς ἀπεικόνισιν τῶν μορφῶν κατὰ τὴν φυσικὴν ἀλήθειαν· διὰ τοῦτο δὲ ἐκλήθη *σκιαγράφος*, καὶ ὁ Πλίνιος λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι πρῶτος παρέστησε καταλλήλως τὰς μορφὰς τῶν πραγμάτων καὶ ὅτι πρὸ αὐτοῦ δὲν ὑπῆρχε γραφὴ δυναμένη νὰ ἐκλύσῃ τὴν προσοχὴν τινος. Ἐφρόνει δὲ δικαίως μέγα ἐπὶ τῇ τέχνῃ του ταύτῃ ὁ Ἀπολλόδωρος καὶ μεγάλῃς ἔτυχε φήμῃς γενόμενος ὁ πρόδρομος καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ νεωτέρου τῆς Ζωγραφικῆς ἐργαστηρίου.

2. Νεωτέρα Γραφικὴ.

Τὴν νεωτέραν Γραφικὴν διήρουν οἱ ἀρχαῖοι, κατὰ τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐπὶ πλειότερον χρόνον διαμονὴν τῶν ἐπισημοτέρων ζωγράφων, εἰς τὴν ἰωνικὴν ἥτοι ἀσιατικὴν Ζωγραφικὴν καὶ εἰς τὴν ἑλλαδικήν. Τοῦ ἰωνικοῦ δ' ἐργαστηρίου ἀντιπρόσωποι εἶνε οἱ ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀκμάζοντες Ζεῦξις καὶ Παρράσιος.

Ὁ Ζεῦξις κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἡρακλείας καὶ τεχνίτης ἤδη ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ἐνθα ἤκμαζεν ὁ κατὰ τι ἀρχαιότερος αὐτοῦ Ἀπολλόδωρος, ὅστις πολὺ συνεβάλετο πρὸς τελειοτέραν μόρφωσιν αὐτοῦ, διότι αὐτὸς οὗτος ἔλεγεν ὅτι εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς τέχνης διὰ τῆς θύρας ἣν ἤνοιξεν ὁ Ἀπολλόδωρος· ἐξ Ἀθηνῶν δ' ἐπέστρεψεν, ὡς φαίνεται, εἰς Ἀσίαν καὶ κατέτριψε τὸν πλείστον τοῦ βίου του χρόνον ἐν Ἐφέσῳ. Ἠσχολεῖτο δὲ κυρίως εἰς τὸν χρωματισμὸν καὶ ἐτελειοποίησε συστηματικῶς τὴν τοῦ Ἀπολλοδώρου παράστασιν σκιᾶς καὶ φωτὸς ἐπιφανέστατο· γενόμενος δι' ἣν ἐπετύγχανεν ἐν τοῖς ἔργοις του ὁπτικὴν ἀπάτην· ὡς πρὸς τὸ περίγραμμα ὅμως εἶπετο μᾶλλον τοῖς τοῦ ἀρχαιότερου ἐργαστηρίου τεχνίταις, καὶ ἐπέτεινε τὰ μέλη τοῦ σώματος, ἐξ οὗ ὁ Πλίνιος ὑπελάμβανε τὰς κεφαλὰς καὶ τὰ ἄκρα μείζονα

τοῦ δέοντος. Τὰ ἐπισημώτατα τῶν ἔργων αὐτοῦ ἦσαν ἡ ἐν Ἀθήναις θήλεια *Κένταυρος* ἐπὶ χλόης καθημένη καὶ θηλάζουσα δύο τέκνα αὐτῆς, ἐν ᾧ γελῶν ὁ Κένταυρος ἐπατῆρει ἐκ θυρίδος καὶ ἐκράτει εἰς τὰς χεῖρας σκύμνον λέοντος (*Λουκ. Ζεῦξις*), ἡ περίφημος ὥραία *Ἑλένη* ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἥρας ἐν Κρότωνι, ἣν ἔγραψε λαβὼν ὡς ὑπόδειγμα πέντε τῶν ὥραιότητων παρθένων τῆς πόλεως, *Πάρ*, ὃν ἀνεκτίμητον ὄντα ἔδωρήσατο ὁ καλλιτέχνης τῷ βασιλεὶ τῆς Μακεδονίας Ἀρχελάῳ, δεδεμένος *Μαρσύας* κ. ἔ. Ἐκόσμει δὲ καὶ οἰκίας διὰ γραφῶν, οἷον τὴν τοῦ Ἀρχελάου ἐπὶ μισθῷ 400 μνῶν, καὶ πολὺ ἐπῆρετο ἐπὶ τῇ ἐντελείᾳ τῆς τέχνης τοῦ ἀποκαλῶν ἑαυτὸν *ἀρίκτορ* καὶ ἐν ἔργῳ του ἐπιγράψας «μωμήσεται τις μᾶλλον ἢ μιμήσεται.» περιεφέρετο δὲ ἐν Ὀλυμπίᾳ, κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἀγώνων, φορῶν ἱμάτιον ἐν ᾧ ἦτο ἐμπεποικιλμένον τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα χουσοῖς γραμμασιν.

Ὁ Παρράσιος δὲ ἦτο ἐφέσιος τὴν πατρίδα, υἱὸς καὶ μαθητῆς Εὐήνορος, καὶ διέτριψε καὶ οὗτος χρόνον τινὰ ἐν Ἀθήναις· διεκρίθη δὲ κατὰ Πλίνιον διὰ τὴν ἐντέλειαν, εἰς ἣν προήγαγε τὸ περίγραμμν, κρείσσων γενόμενος κατὰ τοῦτο τοῦ Ζεῦξιδος, διὰ τὴν ἐξαίρετον ἔκφρασιν καὶ τὸ ὥραϊον τοῦ προσώπου, καὶ διὰ τὴν χαρίεσσαν διάθεσιν τῆς κόμης· ἀλλὰ καὶ ὁ χρωματισμὸς αὐτοῦ ἦτο ὅλως ἐπιτυχής, ὡς φαίνεται μάλιστα ἐκ τοῦ ἀνεκδότου, ὅτι διαγωνισθεὶς πρὸς Ζεῦξιν ἔγραψε *παραπέτασμα* καὶ ἠπάτησε τὸν ἀνταγωνιστὴν τοῦ ἐκλαβόντα αὐτὸ ὡς ἀληθὲς καὶ παρακαλέσαντα αὐτὸν νὰ τὸ ἀποσύρῃ, ἐν ᾧ ὁ Ζεῦξις ἔγραψε παῖδα φέροντα κάλαθον σταφυλῶν καὶ ἐξηπάτησε τὰ πτηνά, κατελθόντα ἵνα φάγωσι τοὺς βότρους, χωρὶς ὅμως νὰ φοβηθῶσι τὸν φέροντα αὐτοὺς παῖδα. Ἦτο δὲ ὁ Παρράσιος τῶν παραγωγικωτάτων ἑλλήνων ζωγράφων καὶ ἔγραψε πλείστας εἰκόνας θεῶν καὶ ἀνθρώπων καὶ μάλιστα ἡρώων, οἷον τοῦ *Θησέως*, *Φιλοκτήτου*, *Ὀδυσσεως*, *Ἡρακλέους*, *Περσέως*, *Μελέαγρου*

καὶ ἄλλων· περιεργότατον ὅμως ἔργον αὐτοῦ ἦτο ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ὃν παρέστησε, κατὰ Πλίνιον, ἐν διαφόροις καὶ ἀντιθέτοις ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν γνωρίσμασι (*varium, iracundum, iustum, inconstantem, eundemque exorabilem, clementem, misericordem, gloriosum, excelsum, humilem, ferocem, fugacemque*). Ἦτο δὲ καὶ οὗτος πλήρης οἰήσεως, ἐπέγραφεν ἑαυτὸν ἀβροδίατον, καὶ ἐν ταῖς περὶ αὐτοῦ ἐπιγράμμασιν ἀνεγράφετο «*πρῶτα φέρων τέχνης*» καὶ δι᾽σχολίζετο «*τέχνης εὐρέσθαι τέρματα*» καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ «*ἀνυπέρβλητος πέπηγεν οὐδρος*» τῇ Γραφικῇ.

Τρίτο· δὲ τοῦ προκειμένου ἐργαστηρίου τεχνίτης, ἐπίσημος καὶ οὗτος, ἦτο ὁ ἐκ Κύθνου Τιμάναθης, ὅστις διέπρεψεν ἐν τῇ τεχνικῇ ἐξεργασία καὶ μάλιστα ἐν τῇ εὐρέσει καὶ παραστάσει διαφόρων ψυχολογικῶν χαρακτήρων. Τούτου περιφημότατον ἔργον ἦτο ἡ *θυρία τῆς Ἰφιγενείας*, ἐν ᾗ παρέστησε τὸν Κάλχαντα ἀθυμοῦντα, τὸν Ὀδυσσεύα λυπούμενον, τὸν Αἴαντα θρηνοῦντα καὶ τὸν Μενέλαον κατατηκόμενον ὑπὸ θλίψεως, ἐν ᾗ τὴν πατρικὴν τοῦ Ἀγαμέμνονος συγκίνησιν καὶ ἀπελπισίαν ἐθεώρησεν ὡς ἀνεκφραστον καὶ διὰ τοῦτο παρέστησεν αὐτὸν ἔχοντα διὰ τοῦ ἱματίου συγκεκαλυμμένην τὴν κεφαλὴν.

Τὸ ἑλλαδικὸν δ' ἐργαστήριον ὑποδιαιρεῖται εἰς τὸ σικυώνιον καὶ τὸ ἀττικὸν ἢ, ὀρθότερον εἰπεῖν, θηβαϊκὸν καὶ ἀττικόν, ὧν ὅμως δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν τὴν διαφορὰν.

Ἰδρυτὴν τοῦ σικυωρίου ἐργαστηρίου λέγει ὁ Πλίνιος τὸν αὐτοδίδακτον Εὐπόμπον (Ὀλ. 95-100), οὗτινος ὁ μαθητὴς Πάμφιλος, ὁ ἐξ Ἀμφιπόλεως καταγόμενος, εἰσήγαγε γενικὰ ἀναλογίας ἐν τῇ Ζωγραφικῇ, κατὰ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀργοσικυωνίου πλαστικοῦ ἐργαστηρίου, καὶ ἀπῆτει πρὸς τῶν ζωγράφων σπουδὴν τῶν μαθηματικῶν

καὶ μάλιστα τῆς γεωμετρίας· ἔγραψε δὲ καὶ σύγγραμμα περὶ ζωγραφικῆς καὶ ζωγράφων. Μαθητὴς τούτου καὶ ἐπίσης συγγραφεὺς περὶ τῆς τέχνης ἦτο Μελάνθιος ὁ σικυώνιος, ἑξοχος καὶ οὗτος, ὡς ὁ διδάσκαλός του, περὶ τὴν συμμετρίαν. Ἄλλος δὲ μαθητὴς αὐτοῦ ἦτο Ὁ Πανσίας, ὅστις διέπρεψε μάλιστα ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς ἐγκαυστικῆς μεθόδου, συνισταμένης εἰς ἀνάλυσιν τῶν χρωμάτων ἐν κηρῷ καὶ ἐφαρμογὴν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πίνακος· διὰ θερμῆς μεταλλίνης ράβδου (ἣς ἐγένετο μὲν καὶ πρότερον χρῆσις, ἀλλὰ παρέργως καὶ οὐχὶ ἐπὶ πινάκων, ἀλλ' ἐπὶ τοίχων), καὶ ἐν τῇ διοπτικῇ καὶ ταῖς ἐπιτομαῖς. Τούτου σπουδαιότατα ἔργα ἦσαν *θυρία ταύρου* καὶ ἐν τῇ θόλῳ τοῦ Πολυκλείτου (σελ. 125) *Ἔρως* καὶ *Μέθη*. Ὁ Πανσίας οὗτος φαίνεται ὅτι ἔγραψε καὶ ἀσέμνους ἦτοι πορνογραφικὰς εἰκόνας.

υγχρόνως σχεδὸν τῷ σικυωνίῳ τούτῳ ἐργαστηρίῳ ἠκμαζεν ἕτερον ἐν Θήβαις καὶ εἶτα, μετὰ τὴν ταχέϊαν κατὰπτωσιν τῆς πόλεως ταύτης, ἐν Ἀθήναις, ἦτοι τὸ ὑπὸ τοῦ Βρυον κληθὲν ἀπτικοθηβαϊκὸν ἐργαστήριον. Πρῶτος δ' ἐν Θήβαις ζωγράφος ἀναφίνεται ὁ Νικόμαχος, (υἱὸς καὶ μαθητὴς ἀγνώστου τινὸς Ἀριστιανοῦ), ὅστις ἐν σχέσει διέτελει, ὡς φαίνεται, πρὸς τὸ ἐν Σικυῶνι ἐργαστήριον καὶ ἴσως ἐξ αὐτοῦ τούτου ὠρμήθη, διότι εἰργάζετο ὡς ζωγράφος ἐν Σικυῶνι. Περὶ τούτου λέγει ὁ Πλούταρχος (β. Τιμολ. 36) ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ εἶχον δύνανμιν καὶ χάριν καὶ ἐφάνοντο ἔτι εὐχερῶς καὶ ραδίως εἰργασμένα· ἐφημίζετο δὲ ὡς ταχυγράφος καὶ προσκληθεὶς, κατὰ Πλίνιον, ὑπὸ Ἀριστράτου τοῦ τυράννου τῆς Σικυῶνος ἵνα ἐν ὀρισθείσῃ προθεσμίᾳ ζωγραφίσῃ τὸ μνημεῖον τοῦ ποιητοῦ Τελέστου, ἦλθε περὶ τὸ τέλος αὐτῆς, ἀλλ' οὐχ ἦττον ἐπεράτωσε τὸ ἔργον ἐν δέοντι χρόνῳ θαυμάσιον καὶ ἐντελέστατον. Ἐπισημότερος ὁμῶς ζωγράφος ἦτο ὁ υἱὸς καὶ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀριστείδης, ὁ ρητῶς Θηβαῖος καλούμενος, ὅστις εἶχε μὲν

υπόσκληρον κατά τι τὸν χρωματισμόν, ἀλλ' ἦτο ἔξοχος ἐν τῇ παραστάσει τοῦ ἡθους καὶ πάθους, ὡς ὁ Πλίνιος λέγει προβάλλων ὡς παράδειγμα ἔργον αὐτοῦ εἰκονίζον πόλιν ἐκπολιορκουμένην, ἐν ᾗ μήτηρ πληγείσα θανασίμως ἦτο πλήρης τρόμου μήπως τὸ εἰς τὸν κόλπον αὐτῆς βρέφος ἀντὶ γάλακτος θηλάσῃ αἷμα. Ἔτι δὲ περίφημα ἔργα αὐτοῦ ἦσαν προσευχόμενος, ἄρρωστος, ἀδελγὴ θνήσκουσα ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν ἀδελφόν της, γέρων διδάσκων εἰς παῖδα τὴν λύραν, μάχη Περσῶν, Διόνυσος καὶ ἑτέρα.

Τοῦ Ἀριστείδου μαθητῆς ἦτο Εὐφράνωρ ὁ ἴσθμιος, ὁ καὶ ἐπίσημος γλύπτης (ἴδ. σελ. 284), ὅστις εἰργάζετο κυρίως ἐν Ἀθήναις καὶ πρῶτος, κατὰ Πλίνιον, ἐξέφρασεν ἐν τῇ Ζωγραφικῇ τὴν τῶν ἡρώων ἀξιοπρέπειαν καὶ ἐπεμελήθη τῆς συμμετρίας, νέον τινὰ καθορισμὸν τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐπιδιδώκων καὶ οὕτω γενόμενος, ὡς εἴπομεν, πρόδρομος τοῦ νεωτέρου ἀργοσιкуωνίου πλαστικοῦ ἐργαστηρίου· ἦτο δὲ καὶ ἔξοχος ἐν τῷ χρωματισμῷ, διότι τὰ ἔργα του ἐπαινοῦνται ὑπὸ Φιλοστράτου διὰ τὸ εὐσκιον, τὸ εὐπρουν καὶ τὸ εἰσέχον τε καὶ ἐξέχον.

Διὰ τοῦ Εὐφράνωρος δὲ φαίνεται διαδοθεῖσα καὶ οἶονι μετενεχθεῖσα ἡ νεωτέρα αὕτη Ζωγραφικὴ ἐν Ἀθήναις, ἐνθα ὅμως μόνον εἰς τεχνίτης διέπρεψεν, ὁ ἐν Ὀλυμπιάδι 408-418 ἀκμάσας Νικίας, υἱὸς Ἀντιδότου μαθητοῦ τοῦ Εὐφράνωρος. Οὗτος ἐπεμελεῖτο μάλιστα τῆς σκιᾶς καὶ τοῦ φωτὸς καὶ ἐπεδίωκεν ἐν τοῖς ἔργοις του τὸ ἐξέχον, ὅπερ θὰ ἐπετύγγανε διὰ βαθυτέρων χρωμάτων καὶ σκιῶν· ἦτο ἄρα ἔξοχος ἐν τῷ χρωματισμῷ καὶ διὰ τοῦτο ὁ Πραξιτέλης ἐχρωμάτιζε δι' αὐτοῦ μέρη τινὰ τῶν ἀγαλμάτων του. Ἐγράφε δὲ κατ' ἐξοχὴν γυναῖκας, οἷον Νεμέαν, Ἀνδρομέδαν, Καλυψῶν, Ἰὼ καὶ Λαράην οὐχὶ βεβαίως ὡς μεμονωμένα πρόσωπα, ἀλλ' ἐν μεγαλογραφίαις τῶν περὶ αὐτὰς μύθων, διότι αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔλεγεν ὅτι ἡ Ζωγραφικὴ ἔπρεπε νὰ ἀσχολῇται περὶ

μεγάλας ἐν γένει παραστάσεις. Ἑτεραι δ' εἰκόνες αὐτοῦ εἰ-
χον ὑπόθεσιν τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν Διόρυσον, τὸν Ἰάκιν-
θον καὶ ἄλλους. Μεγάλη δὲ παράστασις θὰ ἦτο μάλιστα ἡ
καθ' Ὁμηρον Νεκυία, ἣν ὁ καλλιτέχνης ἠρνήθη νὰ πωλήσῃ,
κατὰ Πλούταρχον, τῷ Πτολεμαίῳ ἀντὶ 60 ταλάντων.

Εἰς οὐδὲν δὲ τῶν ζωγραφικῶν ἐργαστηρίων ἀνήκει ἀπο-
κλειστικῶς ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἐλλήνων ζωγράφων Ἀ-
πελλῆς ὁ Πυθίου. Οὗτος κατήγετο ἐκ Κολοφῶνος καὶ ἐδι-
δάχθη τὰ πρῶτα τῆς τέχνης μαθήματα ἐν Ἐφέσῳ παρὰ τι-
νος Ἐφόρου, εἶτα δὲ μετέβη εἰς Σικυῶνα καὶ ἐμαθήτευσε
παρὰ τῷ Παμφίλῳ πληρώσας διδάκτρα ἐν τάλαντον. Συνε-
νῶσας δ' οὕτω τὰ γνωρίσματα τοῦ τε ἰωνικοῦ καὶ τοῦ σι-
κυωνίου ἐργαστηρίου κλεινὸς ἐγένετο καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλ-
λάδα, ἄκρατον ἐνθουσιασμόν ὑπὲρ τῶν ἔργων του διεγείρας·
ἐνεκα τῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τελειότητος αὐτῶν καὶ ἰδίᾳ ἕ-
νεκα τῆς χάριτος, ἣν μετὰ θαυμασίας ἱκανότητος ἀπετύπου
αὐτοῖς. Μετέβη δὲ τὸ πρῶτον, ὡς φαίνεται, ἐκ Σικυῶνος εἰς
τὴν αὐλὴν τοῦ Φιλίππου ἐν Μακεδονίᾳ, ἔνθα διὰ μεγάλης
φιλίας συνεδέθη πρὸς τὸν συνομήλικον περίπου Ἀλέξανδρον,
ὃν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν του παρεκολούθησε μέχρι Μικρᾶς
Ἀσίας, ὅτε ἐξελέξατο ὡς κυρίαν αὐτοῦ διαμονὴν τὴν Ἐφε-
σον· ἀλλὰ καὶ εἰς Ρόδον μετέβη ἐκείθεν πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ
Πρωτογένους καὶ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, κατὰ τὰ τελευταῖα κα-
ταφανῶς τοῦ βίου του ἔτη, πρὸς τὸν Πτολεμαῖον.

Τὸ θαυμασιώτατον τῶν ἔργων τοῦ Ἀπελλοῦ ἦτο ἡ ἀνα-
δυομένη Ἀφροδίτη, ἐν ᾗ ἡ θεὰ παρίστατο ἀνερχόμενη ἐκ
τῶν κυμάτων καὶ ἀπομάσσουσα διὰ τῶν χειρῶν τὴν ἀθου-
γρον κόμην. Ταύτην ἀγοράσκειντες οἱ Κῶοι κατέθεντο ἐν τῷ
Ἀσκληπιεῖῳ, ὅθεν ἐν ταῖς ὕστερον χρόναις μετέγαγεν αὐτὴν
ὁ Αὐγουστός εἰς Ρώμην. Ἐγράψε δὲ καὶ ἑτέραν Ἀφροδίτην
διὰ τοὺς Κῶους, ἔτι ὠραιότεραν, ἣν ἀποθνῶν ἀφῆκεν ἡμι-
τελῇ, καὶ περίφημον Ἀρτεμιν ἐν Ἐφέσῳ μετὰ παρθένων

θυνοῦσιν. Ἠσχολήθη δὲ καὶ περὶ ἀλληγορικὰς παραστάσεις καὶ ἐφευρετικώτατος ἐν τούτῳ ἐγένετο γράψας *Ἀστραπήν, Βροχήν, Κεραυνοβολίαν* καὶ μάλιστα *Διαβολήν*, ἣν ἐκτενῶς περιγράφει ὁ Λουκιανὸς (*Περὶ τοῦ μὴ ραδ πιστ. Διαβολῇ*). Τῶν ἐπισήμων δ' αὐτοῦ ἔργων ἦσαν καὶ αἱ εἰκόνες τοῦ *Φιλιππου* καὶ μάλιστα τοῦ *Ἀλεξάνδρου*, ὅστις μόνον τῷ Ἀπελλῇ ἐπέτρεπε νὰ ζωγραφίζῃ αὐτόν, ὡς τῷ Λυσίππῳ νὰ πλάττῃ τοὺς ἀνδριάντας του. Ἡ περιφημοτάτη τῶν εἰκόνων τούτων ἦτο ἡ περὶ τῶσα τὸν Ἀλεξάνδρον κεραυνοφόρον, ἥτις κατετέθη ἐν τῷ ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμισίῳ ἀγορασθεῖσα ἀντὶ 20 ταλάντων. Περὶ τῆς εἰκόνης ταύτης ἔλεγεν ὁ Ἀλέξανδρος αὐτός, ὅτι ὑπῆρχον δύο Ἀλέξανδροι, ὁ μὲν ἀήττητος, αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὁ δὲ ἀμίμητος, ὁ τοῦ Ἀπελλοῦ (*Πλοῦτ. π. Αλεξ. ἀρετ. Β, 335*).

3. Ἀγγεῖα τοῦ αὐστηροῦ καὶ τοῦ καλοῦ ρυθμοῦ.

Τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειότητα, τῆς ἀπὸ τῆς Ε'. ἑκατονταετηρίδος Γραφικῆς ἑλλείψει ζωγραφικῶν ἔργων δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἀμυδρῶς ἐν ταῖς ὑπὸ κοινῶν τεχνιτῶν χειρωνακτικῶς κατασκευαζομένοις ἀγγείοις.

Ἐνταῦθα ἀνήκουσι κατὰ πρότον τὰ τὴν δ'. κατηγορίαν τῶν ἀγγείων ἀποτελοῦντα, ἥτοι τὰ τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ καλούμενα. Ὅλως ἀντιθέτως τοῖς τοῦ ἀρχαίου ρυθμοῦ αἱ μὲν γραφαὶ τούτων εἶνε ἐρυθραί, ἡ δὲ βάσις μέλαινα· αἱ μορφαὶ δὲ ἀρχαῖζουσι μὲν κατὰ τι, ἀλλ' εἶνε μάλλον σύμμετροι, κομψότεραι καὶ εὐγενέστεραι τῶν ἐν τοῖς τοῦ ἀρχαίου ρυθμοῦ. Καὶ τὰ ἀγγεῖα ταῦτα κατεσκευάζοντο κυρίως ἐν Ἀττικῇ, ὡς ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐπιγραφῶν φαίνεται· ἐξετείνετο δ' ἡ κατασκευὴ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Ε'. ἑκατονταετηρίδος.

Ἀπὸ τῶν πρώτων ὅμως χρόνων τοῦ Δ'. αἰῶνος διακόπτεται πᾶς μετὰ τῆς παραδόσεως δεσμὸς καὶ αἱ μορφαὶ ἀ-

ποβαλοῦσαι τὴν προτέραν αὐστηρότητα εἶνε ἄβραι καὶ χα-
ρίεσαι καὶ ἔχουσιν ἐλευθέραν τὴν στάσιν καὶ τὸν ἱματισμὸν
φυσικῶς καὶ χαριέντως διατεταγμένον. Οὕτω παρήχθησαν
τὰ τοῦ καλοῦ ρυθμοῦ καλούμενα ἄγγεῖα, ὧν ἡ κατα-
σκευὴ διεδόθη οὐ μόνον ἐν ταῖς ὑπὸ ἑλληνικῶν λαῶν κατοι-
κουμέναις χώραις ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Τυρρηνίᾳ. Ἡ ἐπιφά-
νεια καὶ τῶν ἀγγείων τούτων εἶνε μέλαινα καὶ αἱ μορφαὶ
ἐρυθραί, ἐνίοτε ὅμως προστίθενται πολλὰ χρώματα, κίτρινον,
ιοθαφές, μέλαν, καστανοῦν κτλ. τινὰ δὲ τῶν μορφῶν μέρη
εἶνε ἐνίοτε ἐπικεχρυσωμένα. Σπάνια δὲ τινὰ ἄγγεῖα ἔχουσι
τὰς μορφὰς ἀναγεγλυμμένας, τὸ μὲν κατὰ μέρος κατα-
σκευαζόμενα· καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου προσαρ-
μοζόμενα, τὸ δὲ σὺν τῷ ἀγγεῖῳ αὐτῷ τῇ βοηθείᾳ κοίλων
τύπων κατασκευαζόμενα καὶ ἀποτυπούμενα.

Ἐν τοῖς ἀγγείοις τοῦ καλοῦ ρυθμοῦ τάσσονται καὶ αἱ
μόνον ἐν Ἀττικῇ εὗρισκόμεναι, λευκὴν τὴν ἐπιφάνειαν ἔχου-
σαι καὶ ποικίλοις χρώμασι τὰς μορφὰς κεχρωματισμέναις,
λήκυθοι, αἵτινες κατετίθεντο σὺν τοῖς νεκροῖς ἐν τοῖς τάφοις
καὶ διὰ τοῦτο φέρουσιν ἅπασι νεκρικὰς περὶ ἀστάσεις.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΑΖΟΥΣΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(ἀπὸ τῶν διαδόχων μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος
323—146 π. Χ.)

Ἐν τοῖς πρώτοις δὲ τῶν διαδόχων χρόνοις ἡ Γραφικὴ ἐξα-
κολουθεῖ ἔτι ἀκμάζουσα, ὥς ἡ Πλαστικὴ, καὶ ἐπίσημοι τε-
χνῖται, νεώτεροι σύγχρονοι τοῦ Ἀπελλοῦ, ἀσχοῦσιν αὐτῇ.

Τούτων ἀξιολογώτατος ἦτο Πρωτογένης, ὁ ἐκ Κάνου
τῆς Λυκίας καταγόμενος καὶ ἐν Ρόδῳ κυρίως διατρέφων, ὅ-
στις πτωχὸς καὶ ἐκ μικρῶν ὀρμώμενος ἐγένετο αὐτοδίδα-

κτος καὶ βραδέως ἡσχολήθη περὶ τὴν ὑψηλὴν Ζωγραφικὴν ἀναγκάζομενος τὸ πρῶτον πρὸς πορισμὸν τῶν τοῦ βίου νὰ περιορίζηται εἰς τὸν χρωματισμὸν πλοίων. Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων τοῦ ἦτο ὁ ὡς νέος θηρευτὴς παριστώμενος ἀρχηγέτης τῆς ὁμωνύμου πόλεως τῆς Ρόδου Ἰάλυσος, ἐν ᾧ ὁ καλλιτέχνης εἰργάσθη ἐπὶ ἡ ἑνδεκά ἔτη· τοσοῦτον δ' εἶχε διηγίρει τοῦτο θαυμασμόν, ὥστε Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς δὲν ἀπετόλμησε νὰ πυρπολήσῃ τὴν Ρόδον, ἵνα μὴ καταστραφῇ αὐτό. Ἅλλον δ' ἀριστοῦργημα αὐτοῦ, ἀναπαυόμενον σάτυρον, ἔγραφεν ἀταράχως καὶ ἀδιακόπως ὁ καλλιτέχνης, ἐν ᾧ ἐπολιορκεῖτο ἡ Ρόδος ὑπὸ τοῦ Δημητρίου, λέγων ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπολέμει μόνον τοὺς Ροδίους καὶ οὐχὶ τὰς τέχνας. Οὐχ ἦττον δὲ περίφημος ἦτο εἰκὼν αὐτοῦ ἀνακειμένη ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τῶν Προπυλαίων Ἀθηνῶν, ἐν ᾗ εἰκονίζοντο ἐν μορφῇ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, αἱ δύο δημόσιαι νῆες τῶν Ἀθηναίων, ἡ Πάραλος (ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐφευρέτου τῶν μακρῶν νηδῶν ἥρωος Παράλου) καὶ ἡ Ἀρμωριάς. Τὴν ἀξίαν δὲ τοῦ καλλιτέχνου μαρτυρεῖ μάλιστα ὁ πρὸς αὐτὸν θαυμασμός τοῦ Ἀπελλοῦ λέγοντος, ὅτι ἐν μόνον εὗρισκεν ἐλάττωμα ἐν αὐτῷ, ὅτι δὲν ἤξευρε νὰ παύῃ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι τὴν ἐργασίαν.

Ἀντίφιλος δ' ὁ αἰγύπτιος, διαβολεὺς τοῦ Ἀπελλοῦ πρὸς τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον, ἐφημίζετο ἐπὶ εὐχερείᾳ ἐν ταῖς γραφαῖς αὐτοῦ καὶ ἦτο πρὸς τούτοις καὶ γελιογράφος, ἅτε σύγχρονόν τινα ζωγράφον Γρύλλωνα παραστήσας, ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἐν μορφῇ χοιριδίου. Τῶν ἔργων τοῦ δὲ εὐφήμως ἀναφέρει ὁ Πλίνιος παῖδα φυσῶντα πύρ, γυναῖκας νηθοῦσας, θῆραν Πτολεμαίου, Σάτυρον, Ἀλέξανδρον μετὰ Φιλιππου καὶ Ἀθηνᾶς, Ἀλέξανδρον παῖδα κ. ἑ. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤκμαζον ἔτι ὁ Ἀετίων, γνωστὸς ἡμῖν μάλιστα διὰ τὴν ἐν τῷ ὁμωνύμῳ λόγῳ τοῦ Λουκιανοῦ περιγραφομένην περίφημον εἰκόνα αὐτοῦ, τὴν παριστῶσαν

τοῦ· μετὰ τῆς Ρωξάνης γάμου τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ
Θέων ὁ σάμιος, ὅστις διέπρεπε μάλιστα ἐν τῇ καταλλήλῳ
ἐκλογῇ τῆς στιγμῆς τῆς παραστάσεως, δι' ἧς μεγάλως ἐπε-
νήργει ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων τοῦ θεατοῦ. Εἰς τοῦς αὐτοῦς χρό-
νου· ἀνῆκεν Ἰσως καὶ Τιμόμαχος· ὁ βυζάντιος¹, ὅστις
διεκρίνετο ἐν τῇ παραστάσει ἰσχυρῶν τῆς ψυχῆς παθημάτων
καὶ ἐπίσημα ἔργα ἔγραψεν, οἷον τὸν *Αἶαντα* μεμνηνότα καὶ
τὴν *Μήδειαν* ἐτοιμαζομένην νὰ φονεύσῃ τὰ τέκνα τῆς. Τῆς
τελευταίας ταύτης εἰκόνης ἀντίτυπον σώζεται ἐν ταῖς τοι-
χογραφίαις τῆς Πομπηίας.

Βαθμυηδὸν ὅμως ἐκλείπει πλέον ἡ ἀντανύκλασις τῆς τῶν
προτέρων χρόνων λαμπρότητος τῆς τέχνης καὶ οὕτως αὕτη
παρκαμάζει. Καὶ ἀναφαίνονται μὲν ζωγράφοι πολλοῦ τοῦ
Ἑλλάδος, καὶ μάλιστα ἐν Σικυῶνι, οἷον Νεάλλκης, ἐφευ-
ρετικὸς καὶ δξύνους κατὰ Πλίνιον, Τιμόανθης, Ἀθη-
νίων καὶ ἕτεροι, ἀλλ' ἅπαντες εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ
ἥττον δευτερευούσης ἀξίας, «*primis proximis*» κατὰ Πλί-
νιον. Ἐν τοῖς ἐλληνιστικοῖς δὲ τοῦτοις χρόνοις, ἐπαχῆ τῆς
πολυτελείας καὶ ἐπιδείξεως, ἡ ζωγραφικὴ κατῆλθεν ἐκ τοῦ
ὕψους τῶν μεγάλων αὐτῆς ἰδεῶν καὶ ἐλάμβανεν ὡς θέμα
παραστάσεων εὐτελεῇ τοῦ κοινοῦ βίου πράγματα καὶ πρά-
ξεις, ἀνεπτύχθη δηλ. ἡ καλουμένη Ρωπογραφία (*genre*).
Τοιαῦται ρωπογραφίαι ἦσαν αἱ ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου περι-
γροφόμεναι γραφαὶ ὀψων, ἀγρευμάτων, ὀπωρῶν, ἐδουμάτων
καὶ ἑτεραι. Καὶ θέσεις δὲ τῆς φύσεως (*payssages*) ἐγίνοντο
ὑποκείμενον παραστάσεων, ἀνεπτύχθη δηλ. ἡ Τοπιόγρα-
φία². Ἐπειδὴ δὲ ἡ τέχνη ἦτο τότε κυρίως κοσμηματικὴ
ἀνεπτύχθη μάλιστα καὶ ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν ἐτελειοποιήθη

1) Ἴδε Brunn, *Gesch. d. gr. Künstler*, II, σ. 280· ἀλλὰ πρὸς καὶ
Bursian, ἐν τοῖς *Jahrb. f. Philol.* Bd. 87 σ. 104.

2) Woermann, *Die Landschaft in der Kunst d. alten Voel-*
ker. 1876.

ἡ καὶ πρότερον μὲν γνωστή ¹, ἀλλ' ἐν σπανίᾳ οὔσα χρήσει Ψηφοθεσία (mosaïque) ², δι' ἣς ἐκοσμοῦντο τὰ ἐδάφη τῶν βασιλικῶν οἰκίων καὶ μεγαλοπρεπῶν ἐν γένει οἰκοδομημάτων. Πρῶτος δὲ διαπρέψας ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ ἀναφέρεται Σῶσος ὁ ἐκ Περγάμου, οὗ ἔργον περίφημον ὁ ἀσά-ρωτος οἶκος, ἦτοι ἔδαφος, δωματίου κεκοσμημένον διὰ ψηφοθετήματος εἰκονίζοντος διεσπαρμένα λείψανα δειπνου. Ἐθαυμάζοντο δ' ἐν αὐτῷ μάλιστα περιστερὰ περὶ τὸ χεῖλος ἀγγείου, ὧν ἡ μὲν ἔπινεν ἐξ αὐτοῦ ὕδωρ αἱ δὲ λοιπαὶ ἐξέοντο. Τούτων εὐρέθη ἐξαίρετον ἀντίτυπον ἐν τῇ ἐπαύλει τοῦ Ἀδριανοῦ ἐν Τιβούροις, κείμενον νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Καπιτωλίου ³.

Ἀγγεῖα δὲ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν κατασκευάζοντο τὰ τοῦ πλουσίου ρυθμοῦ κελούμενα, ἐν οἷς ὑπερβάλλουσα φαίνεται τάσις πρὸς ὅσον ἔνεστι πληκτικὴν καὶ ἐπιτετηδευμένην ἐπικόσμησιν τῆς ὅλης ἐπιφανείας, τὸ μὲν διὰ παντοειδῶν κοσμημάτων, τὸ δὲ δι' ὑπερβολικῆς χρήσεως διαφόρων χρωμάτων καὶ μάλιστα τοῦ λευκοῦ, κιτρίνου καὶ ἐρυθροῦ· ἐκ τούτου δὲ παρημελεῖτο τὸ περίγραμμα καὶ αἱ μορφαί, χάριεσσι καὶ εὐγενεῖς οὔσαι ἐν τοῖς τοῦ καλοῦ ρυθμοῦ, ἐλάμβανον ἐν τούτοις ἀφιλόκαλον καὶ φορτικὸν σχῆμα. Κατασκευάζοντο δὲ τοιαῦτα ἀγγεῖα οὐχὶ τοσοῦτον ἐν Ἑλλάδι, ὅσον ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ μάλιστα ἐν Ἀπουλίᾳ καὶ Λουκανίᾳ.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀποτελοῦσι τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς Ἀγγειοπλαστικῆς, τῶν ἐν τοῖς ἐπομένοις χρόνοις κατασκευαζομένων καὶ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ ὡς πρὸς τὴν γραφὰς καὶ ὡς πρὸς τὸν χρωματισμὸν ὄντων ἀναξίων λόγου.

1) Ἰδεε τὰ ἐν σελ. 96 εἰρημένα περὶ τοῦ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ μωσαϊκοῦ.

2) Br. Bucher, Gesch. d. techn. Künste: 1875 σ. 101, κ. ἐ.—Gersprach, La Mosaïque, 1881.

3) Müller-Wieseler, Denkm. d. Kunst I, n. 274.

ΤΜΗΜΑ Γ'.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝ ΡΩΜΗ
ΚΑΙ ΤΑΙΣ ΡΩΜΑΙΚΑΙΣ ΕΠΑΡΧΙΑΙΣ

(ἀπὸ τῆς κατακτῆσεως τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν Ρωμαίων, 146 π. Χ.,
μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ).

Ἡ Ζωγραφικὴ ἐκ τῆς Ἑλλάδος μετενεχθεῖσα ἡσυχῆτο ἐνω-
ρίς ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, ὡς δεικνύουσι τὰ ἀνωτέρω μνημο-
νευθέντα ἐν Λουκανίᾳ καὶ Ἀπουλίᾳ κατασκευαζόμενα κατ'
ἀπομίμησιν ἑλληνικὰ ἀγγεῖα τοῦ πλουσίου ρυθμοῦ καὶ ἐν
Τυρρηνίᾳ δὲ διὰ τῆς ἐκ τοῦ ἐμπορίου ἐπιμιξίας ἐγένετο
γνωστὴ αὕτη, ὡς ἐκφαίνεται ἐκ τε τῆς παραδόσεως ὅτι κο-
ρίνθιοι ζωγράφοι, Εὐχειρ, Δίοπος καὶ Εὐγρχυμος, μετέβη-
θησαν μετὰ τοῦ Δημητράτου (ἰδ. σ. 176) εἰς Ταρκυνίαν, καὶ
ἐκ τῶν ἐν τάφοις, περὶ τὴν Ταρκυνίαν μάλιστα, σωζομένων
πολυχρόων ἐν τοῖς τοίχοις γραφῶν, ὧν τινες προσεγγίζουσιν
εἰς τὸν ἀρχαῖον ρυθμὸν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ἐκ ταύ-
της ἔχουσι προσλάβει καὶ τὸ θέμα τῶν παραστάσεων. Ἐν
Ρώμῃ δ' ἐγνώσθη τὸ πρῶτον διὰ τῶν δύο ἐκ τῆς κάτω Ἰτα-
λίας γλυπτῶν ἅμα τε καὶ ζωγράφων Γοργάσου καὶ Δα-
μοφίλου, οἵτινες ἐπεκόσμησαν γραφαῖς τοὺς τοίχους τοῦ
ὑπὸ τοῦ Σπουρίου Κασσίου καθιερωθέντος ναοῦ τῆς Δήμητρος
(ἰδ. σ. 151). Οὕτω δ' ἡ τέχνη αὕτη, παραγκωνιζομένης πλέον
βαθμῶν τῆς ἐτρουσκικῆς τέχνης, ἐγένετο προσφιλες ἐν
Ρώμῃ¹ ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν μάλλον αὐτῆς μορφήν, καὶ μετ'
ιδιάζοντος ζήλου καὶ ἔστιν ὅτε ἱκανῆς ἐπιτυχίας ἡσυχολοῦντο
οἱ Ρωμαῖοι περὶ αὐτήν, διότι ζωγράφοι οὐχὶ ἀνάξιοι λόγου
ἀνεφάνησαν, οἷον ὁ Μ. Φάβιος ὁ Πικτωρ ἐπικληθεῖς,

1) Ulrichs, Die Malerei in Rom vor Caesar's Dictatur, 1876.

ὅστις ἐν ἔτει 304 π. Χ. ἐκόσμησε γραφαῖς τὸν ναὸν τῆς Σωτηρίας (*Plin.* 35, 4, 19), ἀκριβὲς ἐχούσαις τὸ περίγραμμα, κατὰ Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά, καὶ ἡδὺν καὶ ἀνθηρὸν τὸν χρωματισμόν. Ἄλλος δὲ Ῥωμαῖος ζωγράφος ὁ ἐκ Βρεντησίου γνωστὸς τραγικὸς ποιητὴς Μ. Πακούβιος (219-132 π. Χ.), ἔγραψεν εἰκόνα τινὰ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἡρακλέους ἐν Ῥώμῃ (*Plin.* 35, 4, 19). Καὶ εἰκόνες δὲ ἱστορικῆς ὑποθέσεως ὑπῆρχον κατὰ Πλίνιον ἐν Ῥώμῃ, οἷον ἡ παριστῶσα τὴν τοῦ Βαλερίου Μεσσάλα κατὰ τῶν Καρχηδονίων καὶ τοῦ Ἰέρωνος μάχην (363 π. Χ.), ἣν αὐτὸς ὁ στρατηγὸς ἀνέθηκεν ἐν τῇ Κουρίᾳ Ὀστιλίᾳ· τοῦτου δὲ τῷ παραδείγματι εἴπετο ὁ Α. Σκιπίων ἐκθεῖς εἰκόνα παριστῶσαν τὴν κατὰ τοῦ Ἀντιόχου τῆς Συρίας μάχην αὐτοῦ (190 π. Χ.). Τὰ ἔργα ὁμῶς ταῦτα δὲν εἶχον καλλιτεχνικὴν τινα ἀξίαν, ἀλλ' ἦσαν ἱστορίαι γεγραμμέναι δι' εἰκόνων, ἥτοι ἔργα παρεμφερῆ τοῖς ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἐν χρήσει οὖσις ἱστορικοῖς ἀναγλύφοις (ἰδ. σελ. 313) καὶ διὰ τοῦτο οἱ τεχνῖται αὐτῶν ἔμειναν ἄγνωστοι. Καὶ Ἕλληνες δὲ ζωγράφοι μετέβαινον ἐνωρίς εἰς Ῥώμην καὶ τὴν τέχνην ἐκεῖ ἥσκουν καὶ διέδιδον, οἷον ὁ φιλόσοφος ἄμα τε καὶ ζωγράφος Μητροδόωρος (*Plin.* 35, 40), ὅστις προσεκλήθη ἐξ Ἀθηνῶν παρὰ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου ἵνα ζωγραφίσῃ τὰ πρὸς ἐπικόσμησιν τοῦ θριάμβου τοῦ ἐπὶ τῇ κατὰ τοῦ Περσέως νίκῃ (168 π. Χ.). Ἄλλοι δ' Ἕλληνες ζωγράφοι ἠκμαζον ἐν Ῥώμῃ, κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς δημοκρατίας ἐκατονταετηρίδαν, ὁ Σώπολις καὶ ὁ Διονύσιος, ὧν τὰ ἔργα ἐπλήρουν ἀπάσαις τὰς τότε Πινακοθήκας, καὶ ἔτι ἡ ἐκ Κυζίκου Λαῖα, ἥτις ἠσχολεῖτο κυρίως περὶ τὴν εἰκονογραφίαν καὶ διεκρίνετο διὰ τὴν ταχυγραφίαν αὐτῆς καὶ διὰ τὴν καλλιτεχνικὴν τῶν ἔργων τῆς ἀξίαν (*Plin.* 35, 11, 147).

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ τῶν αὐτοκρατόρων ἡ ζωγραφικὴ ἐγένετο ὅλως κοσμητικὴ τέχνη καὶ οὕτως ἡ πινακογραφία ἐξέλιπε σχεδὸν ἐντελῶς καὶ εἰς καθολικὴν περιήλθε χρῆσιν ἡ

τοίχογραφία, ἤτοι ἡ ἐπικόσμησις τῶν τοίχων τῶν τε δημοσίων καὶ ιδιωτικῶν οἰκῶν καὶ λοιπῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων διαφόροις γραφαῖς (ρωπογραφίαις, τοπιογραφίαις κ. ἑ.) χειρωνακτικῶς καὶ ἐν πάσῃ ταχύτητι ἐκτελουμέναις. Τὴν τέχνην ταύτην ἐν χρήσει πιθανώτατα οὖσαν κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐτελειοποίησεν ἐν Ρώμῃ Λοῦδιος τις, ἐπὶ Αὐγούστου ἀκμάζων, ὅστις πρῶτος εἰσήγαγε *χαρισιστάτην* τοιχογραφίαν, κατὰ Πλίνιον (35, 10, 146), ζωγραφῶν ἐν τοῖς δωματίοις «ἀγροικίας καὶ στοάς, τεχνητοὺς κήπους, ἄλση, λόφους, κρήνας, ποταμούς, τερπνατάτας παραθαλασσίας θέσεις καὶ ἐναλλάξ ἀνθρώπους περιδιαβάζοντας ἢ πλέοντας καὶ ἐπὶ ὄνων ἢ ἀμαξῶν τὰς ἀγροικίας αὐτῶν περιερχομένους, ἀλιεῖς, ὀρνιθοθήρας, κυνηγοὺς καὶ τρυγητάς, ἔτι δὲ τέλματα πρὸ ὥραιων ἐπαύλεων, δι' ὧν διήρχοντο οἱ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ τῶν ὤμων τὰς γυναῖκας καὶ ὑπὸ τὸ βάρος αὐτῶν κλονούμενοι, ἀπόψεις πόλεων καὶ παντοῖα ἄλλα εὐτράπελα καὶ φαιδρά».

Τότε δ' ἐγένετο χοῆσις καὶ τῆς καλουμένης ἀρχιτεκτονικοῦ ποικιλματογραφίας, τῆς νῦν ἀραβοποικιλτικῆς (*arabesque*), ἣν βλέπομεν μάλιστα ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τῆς Πομπηίας. Ταύτην ἀποκρούει ὁ Βιτρούβιος (7, 5) καὶ περιγράφει λέγων: «ἐπὶ τοῦ κονιάματος ζωγραφοῦνται τέρατα μᾶλλον ἢ μορφαὶ ὠρισμέναι καὶ ὑπαρκταί, καὶ ἀντὶ τούτου κινῶν κάλαμοι, ἀντὶ δ' ὀροφῶν ἀρπάγαι μετὰ φύλλων συνεστραμμένων καὶ μετ' ἰούλων, ἔτι δὲ λυχνίαι ἀγάλματα ἐνέχουσιν... ἀγάλματα ἀντὶ κινῶν, κένταυροι ἀνέχοντες ἀνδριάντας κτλ.». Ζωγράφοι δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Πλινίου ὁ τὸν χρυσοῦν οἶκον τοῦ Νέρωνος ἐπικοσμήσας Φάβουλλος, οἱ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Βεσπασιανοῦ ἀνακαινισθέντι ναῶ τῆς Τιμῆς καὶ Ἀρετῆς ἐργασθέντες Κορνῆλιος Πίνος καὶ Ἀττιος Πρίσκος, καὶ

Το υρπίλιός τις, ὅστις ἐκόσμησε τὴν Βερόνην δι' ὠραίων γραφῶν.

Τίς κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τούτους χρόνους τοιχογραφίας κάλλιστα καὶ σπουδαιότατα μνημεῖα διεσώθησαν ἡμῖν αἱ τοῦ Ἑρχουλάνου καὶ τῆς Πομπηίας, πόλεων καταστραφεισῶν ἐξ ἐκρήξεως τοῦ Βεσουβίου (79 μ. Χ.), τοιχογραφίαι, ὧν αἱ μὲν εἶνε ἀρχιτεκτονίζουσιν, ἥτοι ἀραβοπικίλματα, μετὰ μεγάλης φιλοκαλίας καὶ φαντασίας συντεταγμέναι καὶ συνηρμολογημέναι, αἱ δὲ σκηνογραφίαι, ἥτοι ρωπογραφίαι καὶ τοπιογραφίαι κατὰ τὸν τοῦ Λουδίου τρόπον, αἱ δὲ παριστώσιν ἱστορικὰς καὶ μάλιστα μυθολογικὰς σκηνάς. Τῶν τελευταίων τούτων τινὲς διακρίνονται ἐπὶ κάλλει καὶ ἐπιμελείᾳ καὶ εἶνε ἀναμφισβητήτως ἀντίγραφα ἀρχαιοτέρων εἰκόνων, τῶν ἀλεξανδρινῶν μάλιστα χρόνων. Ἄπασαι δ' αἱ τοιχογραφίαι αὗται ὑπὸ κοσμητικὴν ἐποψὴν ξεσταζόμεναι εἶνε ἐξάίρετα ἔργα καὶ θαυμάσια διὰ τὴν τεχνικὴν αὐτῶν ἐξεργασίαν καὶ ἰδίως διὰ τὸ ἀνεξίτηλον τῶν χρωμάτων¹. Ἐσώθησαν δὲ τοιχογραφίαι καὶ ἐν ταῖς Θέρμαις τοῦ Τίτου, ἐν πολλοῖς τάφοις καὶ ἐν ἑτέροις ἐν Ρώμῃ μνημείοις· ἄπασῶν δὲ τούτων σπουδαιότερα εἶνε ὑπὸ καλλιτεχνικὴν ἐποψὴν ἢ ὑπὸ τὸ ὄνομα ἀλδοβραντίνειος γάμος γνωστὴ πολύμορφος τοιχογραφία, ἣτις ἀνεκαλύφθη ἐν ἔτει 1606 ἐν τῇ κατωφερείᾳ τοῦ Ἑσουλίνου λόφου².

Πρὸς τῇ τοιχογραφίᾳ ἐν μεγίστῃ ἦτο χρήσει κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἡ ψηφοθεσία (mosaïque), διότι πᾶσα οἰκία ἔχουσα τοὺς τοίχους κεκοσμημένους γραφαῖς ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ τὸ ἑδάφος ψηφιδωτόν. Περιεσώθησαν δὲ πλείστα ἐκ τῶν χρόνων τούτων ψηφιδωτήματα καὶ τὸ κάλλιστον πάν-

1) Müller-Wieseler, Denkm. d. Kunst. Taf. 22. — Zahn, Die schoensten Ornamente u. merkwürdigen Gemaelde v. Herculaneum u. Pompeji. — Holbig, Die Wandgemaelde Campaniens. 1868.

2) Boettiger, Die Aldobrandinische Hochzeit. 1810.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

[illegible]

No 3

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

700

ΚΑ

Καβαδίας, Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑΣ

ἀριθ. χρ. Ι64.....

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΤΕΛΕΙΑ